

Vytautas Radžvilas

Kiek kartų gali atgimti tauta?

Valstybingumo studijų centras

VILNIUS
2018

Recenzavo :

Prof. dr. Alvydas JOKUBAITIS
(Vilniaus universitetas)

Dr. Vytautas RUBAVIČIUS
(Lietuvos kultūros tyrimų institutas)

© Vytautas Radžvilas, 2018

© Valstybingumo studijų centras, 2018

Leidinio bibliografinė informacija pateikiama Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Nacionalinės bibliografijos duomenų banke (NBDB).

ISBN 978-609-95811-2-5

TURINYS

Pratarmė.....	6
I. Atminimai: įkvėpusios asmenybės.....	11
Antano Maceinos kūrybos vertinimo klausimu: kada grius tylos siena?.....	11
Amžinosios Lietuvos sargybinis.....	21
Žmogus, iš kurio švytėjo laisvė.....	26
II. Sąjūdis: nuo susikūrimo iki antisąjūdinės kontrrevoliucijos.....	35
Išmušė valanda.....	35
Sąjūdinės sąmonės metamorfozės.....	37
Netikros tikrovės: ištakos ir pavidalai.....	42
Antisąjūdinės kontrrevoliucijos įšalas.....	85
Sąjūdžio pamoka: sunku būti Tauta.....	87
III. Neįvykusi valstybė?.....	91
Lietuva nepriklausoma. Kuri?.....	91
Mitų žlugimas budina Lietuvą.....	93
Ar dar norime būti?.....	96
Tiesos valanda: neįvykusi valstybė.....	98
Šliaužiantis totalitarizmas.....	140
Apie pasiklydusią laikę Lietuvą.....	143
Lietuva: tik vardas metraščiuose?.....	146

IV. Demokratija ir pilietinė visuomenė: sujauktų sąvokų kaina.....	149
Tradicinių vertybių vieta postmodernioje visuomenėje.....	149
Už pilietiškumo mirą – „pilietinė“ nomenklatūra.....	158
Pavergti laisvinant.....	164
Laisvė ir laisvės simuliakrai.....	166
Sujauktos sąvokos kaina: pilietinė ar pilietiška visuomenė?.....	171
V. Istorinės atminties politika.....	213
Asmens sąžinė tarp sovietizacijos Scilės ir europeizacijos Charibdės.....	213
Nietzsche, Vytis ir šiandienžmogio buvimo beprasmybė.....	217
Antanas Smetona ir kultūros–politikos sąjunga.....	219
Vakarų aplinkeliu – į Rusijos glėbį.....	222
VI. Aukštojo mokslo „reformavimas“.....	231
Aukštojo mokslo „reforma“: naikinantis globalizmo gūsis.....	231
Išsivaikščiojancio proto laikas.....	249
VII. <i>Quo vadis</i> , Europa?.....	252
Baltijos šalys Europos Sąjungoje: kas toliau?.....	252
Europos integracijos tyrimai: teorinės paradigmos paieškos.....	254
Atbėgėlių likimas kaip Europos sielos veidrodis su išteklinio logikos spąstais.....	280
Europos Sąjungos kryžkelė: pertvarka ar žlugimas?.....	284
VIII. Geopolitikos kryžkelės.....	295
Memel – Wilno.....	295

Iš kur Lietuvai pateka saulė?.....	313
Budriai saugo milžino jėga?.....	315
1940 = 20..?.....	320
Kaip visada: Lietuvos pozicija – neturėti pozicijos.....	329
 IX. Ateities gairės.....	 332
I Ketvirtąją – Posteuropinę – Lietuvos Respubliką.....	332
Atviras žodis norintiems išgirsti.....	335
Lietuvos projektas XXI a. pradžioje: Asmens, Tautos ir Valstybės atkūrimo iššūkiai ir uždaviniai.....	341
 Summary.....	 348
Asmenvardžių rodyklė.....	351

PRATARMĖ

Visus šioje knygoje esančius tekstus sieja bendra gija. Juose ieškoma atsakymo į vieną pamatinį klausimą. Jis iškilo beveik prieš tris dešimtmečius, kai atsidurta gyvenimo kryžkelėje ir prireikė apsispręsti, kuriuo keliu eiti toliau. Šis sprendimas buvo priimtas 1989 m. vasarą. Apie jį tenka užsiminti, nes jeigu apsisprendimas būtų buvęs kitoks, greičiausiai nebūtų buvę nei šios knygos, nei daugumos kitų per šį laiką parašytų tekstų.

Taip jau susiklostė, kad, būnant aukštosios mokyklos dėstytoju ir ramiai dirbant mėgstamą akademinį darbą, likimas atvedė į didžiąją politiką. Drįsčiau ją šitaip vadinti, nes, kad ir kaip šiandien būtų vertinamas Sąjūdis, jo išsikeltas tikslas ir pastangos atkurti nepriklausomą Lietuvos valstybę tikrai nebuvo įprastinė – kasdienius reikalus ir palyginti rutiniškas problemas sprendžianti ramių laikų politika. Jos užmojis ir polėkis žavėjo ir viliojo keisti profesiją ir pasilikti politikoje visam laikui. 1989 m. vasarą jau buvo akivaizdu, kad Lietuvos valstybės atkūrimas yra neišvengiamas tik aplinkybių ir laiko klausimas. Buvo aišku ir tai, kaip ji bus atkurta ir kas tai padarys – sovietinės „pertvarkos“ sąlygomis palyginti laisvai išrinkta LSSR Aukščiausioji Taryba. Galimybės į ją patekti atrodė tikrai nemenkos, tad atsakymas, kuriuo gyvenimo ir profesinės veiklos keliu eiti toliau, tarsi buvo savaime akivaizdus ir neturėjo kelti abejonių.

Tačiau galiausiai radosi svaresnių motyvų, paskatinusių apsispręsti kitaip. Augau šeimoje, kurioje niekada nebuvo pamiršta, kad Lietuva yra pavergta. Jau nuo vaikystės nepriklausoma Lietuvos valstybė buvo didžioji gyvenimo svajonė. Tiesiogiai dalyvauti balsuojant už jos atkūrimą būtų buvusi didžiulė laimė ir garbė. Vis dėlto kirbėjo abejonė, kuri ir nulėmė kitokį pasirinkimą. Paskelbti Nepriklausomybę buvo absoliučiai būtina – tai buvo neišvengiamas, bet kartu pavojingas ir atsakingas žingsnis. Tačiau kartu tai negalėjo būti niekas kita, o tik parengiamasis – pirmasis ir lengviausias – žingsnis atkuriant savo valstybę. Norint ne formaliai atkurti, o iš tiesų atstatyti okupanto iki pamatų sugriautą valstybę, laukė milžiniškas – ilgas ir sunkus – darbas. Buvo aišku, kad tokiame darbe prireiks didžiulės santarvės ir kantrybės, teorinių ir praktinių žinių, tvirtos politinės valios ir toliaregiškos valstybinės išminties. Todėl stiprėjančią viltį

išvysti atgimstančią savą valstybę ir džiaugsmingą laukimo nuotaiką lydėjo ir negera nuojauta, virtusi principiniu ir sąžiningo atsakymo reikalaujančiu klausimu: ar tokiam darbui pasiruošta?

Toji nuojauta nenukrito iš dangaus ir nebuvo iš piršto laužto netikėjimo ar pesimizmo išraiška. Ją pamažu subrandino dalyvavimo kasdienėje Sąjūdžio veikloje patirtis. Žvelgiant iš vidaus, ši veikla buvo gerokai proziškesnė, nei galėjo atrodyti iš šalies stebint didingus Sąjūdžio mitingus ir išgyvenant jų metu patiriamą šventišką ir pakilią nuotaiką. Tokiomis akimirkomis lengvai rasdavosi nuostabaus tautos susitelkimo vaizdinys ir kildavo neįveikiamos valios laisvei ir visas kliūtis pakeliui į tą laisvę pajėgsiančios nugalėti susitelkusios tautos galios jausmas. Tačiau Sąjūdžio kasdienybė buvo gerokai kitokia. Tai vertė mąstyti, koks vis dėlto yra ir kaip jau netolimoje ateityje pasireikš didėjantis atotrūkis tarp tikrovės ir regimybės. Tvyrojo praraja tarp viešų vienybės manifestacijų ir labai anksti prasidėjusių intrigų bei rietenų dėl būsimosios vietos rinkimų sąrašė. Tarp egzaltuotų ir patetišku, pirmiausia kovai dėl vietos po saule tame sąrašė skirtų lozunginių Nepriklausomybės reikalavimų ir nenoro bei nepasirengimo rimtai svarstyti, kokia vis dėlto turėtų būti toji atkurta valstybė. Artėjant rinkimams ir tvyrant Sąjūdžio laimėjimo nuojautai, šio kontrasto ir atotrūkio tarp Sąjūdžio žadinamų lūkesčių ir jo tikrųjų galimybių pajauta tik stiprėjo. Ji virto tvirtu įsitikinimu, kad, nors valstybė bus teisiškai atkurta, jos lauks erškėčiuotas kelias. Ir ne tik dėl objektyvių, nuo Lietuvos nepriklausančių išorės veiksnių daromų kliūčių – jos atrodė neišvengiamos ir jų reikėjo laukti. Darėsi akivaizdu, kad efektingai – Nepriklausomybės akto paskelbimu – pradėtą valstybės atstatymą stabdys ir varginančiu klampojimu neišbrendamoje politinėje pelkėje pavers vidinės, savo pačių rankomis renčiamos vis naujos kliūtys. Rietenas skatinantis valdžios godulys, aiškos valstybės ir jos raidos vizijos neturėjimas ir nenoras ją kurti, pagaliau menkai ir nevykusiai slepiamos ne vieno sąjūdininko karjeristinės ambicijos išryškėjo gana anksti. Tai stebint blėso viltys, kad siauri asmeniniai interesai neužgoš nuoširdaus troškimo ir ryžto atsakingai ir pasiaukojamai dirbti iš pradžių tik teisiškai atkurtos valstybės labui. Ši politinės pelkės perspektyva neatrodė patraukli ir ne itin viliojo. Aiškus jos suvokimas ir tapo lemiamą paskatą grįžti prie naudingesnio ir prasmingesnio akademinio darbo.

Tačiau Sąjūdyje sukaupta praktinė patirtis niekur nedingo – ji ir šiandien įkvepia akademinį darbą ir yra jo varomoji jėga, suteikianti jam idėinę ir politinę kryptį, tikslą ir prasmę. Visi nuo to laiko parašyti tekstai iš esmės yra ne kas kita, o mėginimas apmąstyti ir įprasminti Sąjūdžio kaip valstybės

kūrimo patirtį. Kadaisė žadinęs abejones ir neramines klausimas, kiek iš tiesų pasirengta rimtam valstybės atkuriamajam darbui, juose paprasčiausiai pakylėjamas į kitą apmąstymo ir apibendrinimo plotmę. Šioje knygoje jis natūraliai išsiskleidžia kaip principinis ir sąžiningo atsakymo reikalingas Lietuvos ateities klausimas: *ar ilgį okupacijos ir sovietizacijos dešimtmečiai nepavertę lietuvių negrižtamai nupolitinta tauta, niekada nebepajėgsiančia sukurti visavertės ir galinčios laiduoti jų pačių išlikimą valstybės?*

Turbūt ne vienas paskaitęs šią knygą skaitytojas nuoširdžiai pamanyš, kad tai yra „pesimistinė“ ar net „apokaliptinė“ knyga apie Lietuvą ir jos laukiančią ateitį. Knyga, atrodanti kaip Lietuvos neišvengiamos žūties pranašystė. Tebūnie taip – ką nors neigti ar teisintis vargu ar prasminga, o ir nėra jokio reikalo tai daryti. Juk žodžiai „pesimistinis“ ar „apokaliptinis“ yra vertinamieji, tad jų turinys ir prasmė visiškai priklauso nuo vertinimo atskaitos taško ir jį grindžiančio mato. Knygoje pateikiamų vertinimų atskaitos taškas nėra autoriaus asmeninė gerovė ar savijauta. Jeigu būtų vadovaujamasi tokiais rodikliais, neišvengiamai rastųsi „optimistinė“ ir „šviesi“ knyga – dar viena šių dienų Lietuvoje atkakliai pasakojamos propagandinės „sėkmės Lietuvos“ istorijos versija. Tačiau pasirinktas visų apmąstymų ir vertinimų atskaitos taškas yra kolektyvinė atskaitos bendruomenė – lietuvių tauta. Analizuojama ir vertinama lietuvių tautos ir jos sukurtos valstybės būklė bei jų ateities perspektyvos.

Toks vertinimo taškas yra savaip mįslingas, bet kartu natūralus ir suprantamas. Nežinome ir turbūt niekada nesužinosime, kodėl į šį pasaulį ateiname ne tik kaip žmonijos nariai. Visada gimstame ir apibrėžtoje bei konkrečioje bendruomenėje – šeimoje ir tautoje. Mįslė, kodėl apskritai egzistuoja tautos, o ne tik visuotinė žmonija, vargu ar kada nors bus visiškai įminta. Bet gal šito ir nereikia. Visiškai pakanka suprasti ir pripažinti, kad faktas, jog gimei šioje, o ne kitoje tautoje, kažką reiškia, ir pamėginti jį įprasminti. Ko gero, tai įmanoma padaryti vieninteliu būdu. Reikia vadovautis nuostata, kad, jeigu gimstant ateinama į jau esančią ir protėvių kurtą bei tau perduotą bendruomenę, vadinamą tauta, tai moralinė žmogaus pareiga yra prisidėti ją kuriant toliau ir perduoti tiems, kurie ateis į ją vėliau. Turbūt tai yra vienintelis būdas įprasminti savo kaip asmens priklausomybę tautai. Iš čia kylantis pasirinkimas labai aiškus ir verčia apsispręsti. Galima sąmoningai sieti save su tauta ir dalyvauti auginant ją kaip moralinę, kultūrinę ir politinę atskaitos bendriją, priklausomybę kuriai tampa neatsiejama ir įpareigojančia asmeninės savasties dalimi. Šitai tampama sąmoningu, valingu ir veikliu savojo prigimtinio tapatumo kūrėju. Bet galima rinktis kitą kelią ir išsižadėti

savo tautos, o tai reiškia – priverstinai arba savanoriškai leisti paverčiamam kurios nors kitos save kuriančios tautos ar net abstrakčios žmonijos statybine medžiaga, šitaip prarandant esminį savojo prigimtinio tapatumo sandą.

Todėl nerimas dėl neregėtai spartaus lietuvių tautos nykimo, jai išsivaikščiojant po pasaulį, yra ne „pesimistinės“ ar „apokaliptinės“ jausenos simptomas. Toks išpūdis neretai kyla dėl paprasčiausio neatidumo, kai neižvelgiamas skirtumas tarp to, kas yra, ir to, kas turi būti. Gydytojas, vykdamas sunkią ir nemalonią pareigą pasakyti pacientui potencialiai mirtinos ligos diagnozę, nėra „pesimistas“, o jo diagnozė – ne „apokaliptinė“. Atradęs ligą ir ją įvardydamas, jis nei nori gąsdinti pacientą, nei linki jam bloga. Jis tiesiog profesionaliai atlieka savo darbą ir vykdo savo kaip gydytojo pareigą atvirai ir sąžiningai pranešti pacientui apie jo sveikatos būklę ir ateities perspektyvas.

Šiuo požiūriu profesionalaus ir sąžiningo visuomenės tyrinėtojo analizės ir prognozės niekuo nesiskiria, ar bent jau neturėtų skirtis, nuo gydytojo darbo ir diagnozių: abiejų pareiga yra sakyti tiesą. Todėl ir vėl tenka rinktis: nutylėti tiesą ir sekti Lietuvos „sėkmės istoriją“ arba pripažinti sunkią ir pavojingą ligą, kuria sergančiai tautai ir valstybei gresia išnykimas ir negrįžtamas nugrimzdimas į politinę bei istorinę nebūtį. Nebūties šešėlis jau krenta ant Lietuvos, ir tai nėra jokia nepamatuota, visuomenei pagąsdinti skirta pranašystė. Sunkią tautos ir valstybės ligą leidžiantis neklystamai atpažinti ir tiksliai numatyti galima jų žūtį simptomas yra visiškai objektyvus ir seniai žinomas – tai šalies demografinė padėtis ir jos kaitos tendencijos. Jau keletą šimtmečių – dar nuo XVII a. ar vėliausiai nuo XVIII a. vidurio – politikos ir ekonomikos moksluose tvirtai sutariama, kad šalies gyventojų skaičiaus mažėjimas yra neabejotinas prasto valdymo ir valstybės nuosmukio požymis, pranašaujantis gresiantį žlugimą ir išnykimą. Ši seniai žinoma ir akivaizdžia aksioma laikoma tiesa diskusijas dėl Lietuvos dabartinės būklės daro tuščias ir beprasmiškas.

Tokiame kontekste kaip tik šnekos apie „pesimistinius“ ar „apokaliptinius“ Lietuvos padėties vertinimus yra itin iškalbingos. Jos yra arba intelektualinio neigalumo ir/arba nesąžiningumo liudijimas, arba abejingumo savosios tautos ir valstybės likimui atspindys. Žvelgiant per tik ką minėto savęs įprasminimo tautoje prizmę, pastangos neigti arba teisinti dramatišką Lietuvos padėtį išduoda tik šitaip besielgiančiųjų troškimą nusimesti bet kokios atsakomybės dėl savo tautos ateities našta ir apsisprendimą (ne visada sąmoningą) šlietis prie didesnių ir stipresniųjų tautų tampant jų savikūros projektų dalyviais savosios bendruomenės sąskaita. Čia nėra nieko naujo, nes šitaip ištisus šimtmečius mąstė ir elgėsi silpnesnioji ir neatspari – lengvai pasiduodavusi ištautinimui ir

masiškai tirpdavusi kitose tautose – lietuvių etnoso dalis.

XIX a. viduryje lietuvių tauta merdėjo ir buvo prie išnykimo ribos. Tada įvyko tautinio atgimimo stebuklas. Labai norėtusi, kad jis pasikartotų. Jeigu tai įvyktų ir ši knyga nors truputėlį prie šito prisidėtų, būtų puiku. Dar kartą išsipildytų svajonė vėl tapti iš tiesų nepriklausomos ir laisvos šalies piliečiu. Kol kas tvyro nežinomybė, ar šitokio stebuklo sulauksime. Todėl svarbiausias ir sunkiausias klausimas, tarsi nematoma gija siejantis šios knygos tekstus, yra šis: *kiek kartų gali atgimti tauta?*

Ši knyga niekada nebūtų išvydusi dienos šviesos be bičiulių ir kolegų pastangų ir triūso. Nuoširdžiai dėkoju VU kolegoms doc. Algimantui Jankauskui ir doc. Kęstučiui Dubnikui bei doktorantui Vytautui Sinicai už parengtą staigmeną – pasiūlymą išleisti šią knygą ir atliktą ją sudarančių tekstų atranką. Jaunieji kolegos Vytautas Vyšniauskas ir Rokas Gasparaitis nuveikė didžiulį darbą surinkdami nutartus skelbti tekstus, Monika ir Marius Parčiauskai – maketuodami knygą, Eglė Stonienė – kurdama jos dizainą, Herta Matulionytė-Burbienė – piešdama viršelį, Karolina Makauskienė – rengdama asmenvardžių rodyklę. Jiems visiems tariau nuoširdų ačiū. Dėkoju knygos recenzentams prof. Alvydui Jokubaičiui ir dr. Vytautui Rubavičiui už įdomias ir naudingas pastabas. Nebūna gerų knygų be kruopštaus budrių redaktorių darbo. Didžiulė padėka redaktoriams Irenai Perkauskienei ir dr. Artūrai Judžėnčiui, be kurių geranoriškos pagalbos ir atidaus žvilgsnio knyga gerokai skirtųsi nuo tos, kuri pateks į malonaus skaitytojo rankas.

Vytautas Radžvilas
2017 m. gruodžio 24 d.
Vilnius

I. ATMINIMAI: ĮKVĖPUSIOS ASMENYBĖS

Antano Maceinos kūrybos vertinimo klausimu: kada grius tylos siena?

Pranešimas skaitytas Ateitininkų federacijos organizuotoje konferencijoje „Antano Maceinos fenomenas“ 2008 m. gegužės 9 d.

Akstinas pasirinkti šitaip suformuluotą pranešimo temą yra paradoksas, atsiskleidžiantis mėginant įvertinti Antano Maceinos asmens bei jo kūrybos vietą ir statusą mūsų intelektualiniame ir apskritai kultūros gyvenime. Viena vertus, atkūrus nepriklausomybę mąstytojas tam tikra prasme sugrįžo į Tėvynę. Baigiama leisti solidi daugiatomė jo raštų rinktinė. Įvairiuose šaltiniuose – spausdintiniuose ir internetiniuose – galima rasti daug publikacijų, vienaip ar kitaip nušviečiančių A. Maceinos gyvenimą ir jo skelbtas idėjas. Taigi dėmesio šiam iškiliam lietuvių mąstytojui ir kultūros žmogui tarsi netrūksta.

Tačiau įsigilinus į šio dėmesio pobūdį ir mastą, pradeda ryškėti kitoks, deja, anaip tol nedžiuginantis, vaizdas. Mąstytojo jubiliejų paminėjo profesijos kolegos – Vilniaus universiteto Filosofijos fakultetas. Vis dėlto krinta į akis, kad apskritai šią datą prisiminė ir filosofui pagarbą atidavė daugiausia tik idėjiškai ir vertybiškai jam artimi visuomenės ir šviesuomenės būreliai. Beveik visi A. Maceinos šimtmečio jubiliejui skirti tekstai pasirodė tik krikščioniškos pakraipos leidiniuose ir žiniasklaidoje.

Tai nėra natūralu, juo labiau – savaime suprantama. Šiaip ar taip, A. Maceina – vienas iš lietuvių profesionalios filosofijos pradininkų ir kūrėjų. Jo veikalai atitinka visus europietiško akademinio filosofavimo standartus. Tai tikrai nėra mėgėjiški ar provincialūs savo tematika bei turiniu rašiniai. Dar svarbiau tai, kad šiuose darbuose gvildenamos visai nepasenusios, veikiau priešingai – mūsų dienomis tapusios dar aktualesnės problemos. A. Maceinos įnašas į lietuvių filosofinės terminijos kūrimą yra didžiulis, o ir šiandien ne visada sugebama tinkamai juo pasinaudoti. Taip pat pakanka prisiminti mąstytojo veikalus apie lietuvių tautos kultūrinį ir civilizacinį tapatumą, tautos kūrimo ir

savikūros būdus bei perspektyvas, jo skelbtas socialines ir politines, pedagogines idėjas ir daugelį kitų įdomių bei vertingų įžvalgų. Nereikia lakios vaizduotės, kad suvoktum, jog ši palikimą plačiau įtraukus į mūsų kultūrinio gyvenimo apyvartą, smarkiai išsiplėstų dvasiniai ir intelektualiniai šio gyvenimo horizontai ir būtų sujunginti merdinčių – sustingusių ir neretai tiesiog užpelkėjusių – diskusijų gyvybiškai svarbiais tautos ir valstybės tolesnės raidos klausimais vandenys. Šiuo požiūriu A. Maceinos darbų vertę galėtų ir turėtų pripažinti tiek jo idėjiniai šalininkai bei kūrybos gerbėjai, tiek kitokius pasaulėžiūrinius įsitikinimus ir skirtingas teorines nuostatas turintys sąžiningi ir garbingi idėjiniai priešininkai. Trumpai sakant – tokio rango mąstytojo jubiliejus turėjo tapti svarbiu visos Lietuvos kultūrinio ir intelektualinio gyvenimo įvykiu. Tačiau netapo. Tai ir duoda pagrindą teigti, kad A. Maceinos ir jo kūrybos sugrįžimas į Tėvynę išties paradoksalus: formaliai lyg ir pripažintas bei gerbiamas filosofas iš esmės yra išstumtas į kultūrinio ir intelektualinio gyvenimo paribius arba, kitaip sakant, – marginalizuotas. Jo idėjos netapo mūsų kultūros savastimi, nes faktiškai mąstytojo kūrybinį palikimą gaubia savotiška ir, kaip vis labiau aiškėja, sunkiai pramušama nutylėjimų siena.

Tos sienos buvimas nepriklausomoje Lietuvoje iš pirmo žvilgsnio yra ne tik nepateisinamas, bet ir nesuprantamas, tiesiog keistas reiškinys. Tačiau lygiai leistina ir teisėta daryti prielaidą, kad toks paslėptas, bet neabejotinas iškilaus mąstytojo marginalizavimas anaipol nėra atsitiktinumas. Tad jį derėtų vertinti kaip reikšmingą mūsų kultūros dabartinės būklės simptomą ir rodiklį. Jis, ko gero, išreiškia ir atspindi tam tikras gelmines ir ne visada akivaizdžias mūsų visuomenėje vykstančios pasaulėžiūrinių ir intelektualinių nuostatų raidos bei kaitos tendencijas.

Toliau tyrinėti A. Maceinos kūrybinį palikimą, be abejo, tebėra svarbus ir įdomus uždavinys. Tačiau šio pranešimo tikslas yra kitoks. Jame nagrinėjamos ne kurios nors mąstytojo idėjos, o mėginama aptarti patį jo marginalizavimo reiškinį, t. y. nors iš dalies atskleisti ir nurodyti priežastis, kodėl oficialiai lyg ir pripažįstamo bei vertinamo filosofo veikalai iš tikrųjų taip ir netampa mūsų kultūros savastimi – organiška ir gyva jos dalimi, viena iš tolesnės kūrybingos jos plėtros versmių. Todėl šiame pranešime, gvildenančiame A. Maceinos kūrybos vertinimo klausimą, neaptariamos teigiamos nuomonės apie mąstytoją ir jo darbus, kurios, savaime suprantama, paprastai pateikiamos jam pasaulėžiūriškai ir idėjiškai artimų autorių tekstuose.

Dar tiksliau apibrėžiant šio pranešimo temą, pirmiausia dera padaryti vieną itin svarbią skirtį. Reikia griežtai skirti kritišką, bet pagrįstą ir dalykišką,

profesionalią A. Maceinos palikimo analizę bei vertinimą nuo mėginimų vadovaujantis įvairiais, pirmiausia politiniais ir ideologiniais, motyvais diskredituoti jį kaip asmenį, nuvertinti ar sumenkinti jo kūrybos vertę bei reikšmę. Šiame pranešime aptariama pastaroji nuostata, nes būtent ji daugiausia ir lėmė dabartinę dviprasmišką filosofo padėtį bei statusą mūsų kultūroje. Atrodo, kad sąlygiškai galima išskirti bent jau tris plotmes, kuriose įsikūnija ir pasireiškia toji sąmoninga ar nesąmoninga (tai būtų sudėtingas ir atskirai svarstytinas klausimas) mąstytojo marginalizavimo strategija. Šios plotmės – politinė, filosofinė ir ideologinė.

A. Maceinos socialinės ir politinės pažiūros kritikuojamos įvairiais aspektais. Žinia, jis yra vienas pagrindinių, tiksliau – pagrindinis, katalikų intelektualų programinių politinių manifestų – dar prieškarui (1936) pasirodžiusios deklaracijos *I organiškos valstybės kūrybą* ir jau pokariu, emigracijoje (1954) paskelbto atnaujinto ir patobulinto jos tęsinio *I pilnutinę demokratiją* – idėjinis įkvėpėjas ir autorius. Kritikams pirmiausia užkliūva šiuose tekstuose, taip pat kituose mąstytojo darbuose skelbiama ir plėtojama organistinė tautos ir valstybės samprata. Ją mėginama tiesiogiai sieti su ketvirtajame dešimtmetyje visoje Europoje plitusiomis fašizmo idėjomis. Nuo šito lengvai ir sklandžiai pereinama prie kaltinimų mąstytoją daugiau ar mažiau simpatizavus ir vokiškajam nacionalsocializmui. Na, o šitokios kritikos baigiamąja grandimi ir savotiška „viršūne“ tampa kai kurių A. Maceinos kūrybos ir apskritai XX a. istorijos tyrinėtojų pastangos paversti šį filosofą ir kone antisemitizmo teoretiku, tariamai pratęsiančiu nuosekliai ir seną lietuviškojo antisemitinio mąstymo tradiciją.

Norint adekvačiai suvokti tokios kritikos pobūdį, ypač jos mokslinę bei akademinę vertę, būtina aiškiai matyti ir tiesiai įvardyti jos ištakas ir priežastis. Pastarosios toli gražu nėra intelektualinės. Pirmutinė ir svarbiausia tokios kritikos priežastis neabejotinai yra idėjinės ir politinės mąstytojo sąsajos su Lietuvos aktyvistų frontu, kurio pastangos atkurti Lietuvos nepriklausomybę baigėsi didingu, bet kartu tragišku ir prieštaringai vertinamu įvykiu – 1941 metų Birželio sukilimu. A. Maceina mėginamas padaryti bent jau moraliai ir intelektualiai atsakingu už tamsiąsias šio sukilimo puses, ypač už jo metu ir po jo prasiveržusias antisemitizmo apraiškas. Žvelgiant iš laiko perspektyvos ir vertinant šių dienų masteliais, kai kurie jo teiginiai lietuvių santykių su kitataučiais, tarp jų žydais, klausimu, be abejo, skamba ne itin šiuolaikiškai ir „politikorektiškai“. Dėl to ginčytis neįmanoma, o ir nėra reikalo. Tačiau akivaizdžios pastangos išplėsti juos iš to meto politinio ir kultūrinio konteksto, išpūsti ir sureikšminti turi akivaizdžių ne mokslinio

požiūrio į praeitį, bet paviršutiniškų, ideologiškai angažuoto vertinimo bruožų.

Pranešimo tema ir apimtis neleidžia plačiau gvildinti šių klausimų – ginti ar kritikuoti vienų ar kitų A. Maceinos skelbtų socialinių ir politinių idėjų, jo pažiūrų į tautą ir valstybę. Atrodo, tai bus pagrindinė vieno iš šioje konferencijoje skaitomų pranešimų tema. Čia aptariamas kitas – šio mąstytojo kūrybos interpretavimo ir vertinimo – klausimas. Nuo to, kaip jis bus sprendžiamas, smarkiai priklausys, ar pavyks pasinaudoti jo veikalo atveriamomis galimybėmis naujai pažvelgti į daugelį iššūkių ir išbandymų, kuriuos mūsų tautai ir visuomenei meta būtinas ir neišvengiamas atsivėrimas šių dienų globaliajam pasauliui.

Nereti mėginimai paversti A. Maceiną primityviu nacionalistu ir antisemitu, fašistinių ir net nacionalsocialistinių idėjų simpatiku ar apologetu be išlygų turėtų būti vertinami kaip iškalbingas mūsų istorijos mokslo, plačiau – kultūrinės ir tautinės savimonės – nebrandumo, tiksliau – teorinio lėkštumo ir idėjinio nesavarankiškumo liudijimas. Bene svarbiausias ir lengviausiai pastebimas jo požymis yra tas, kad daugelyje A. Maceinai skirtų ir jo socialines bei politines pažiūras kritikuojančių tekstų rimtą ir atsakingą akademinę analizę užgožia ideologiniai vertinimai, tiesiog automatiškai virstantys istoriniais šampais. Oponuoti tokiems perdėm ideologizuotiems vertinimams, juo labiau dalykiškai dėl jų diskutuoti yra keblu, kaip kad moksliniam požiūriui apskritai visada sunku ar net neįmanoma grumtis su išankstinėmis ideologinėmis nuostatomis.

Apžvelgiant politiniais bei ideologiniais motyvais grindžiamą šitokią A. Maceinos kritiką, čia galima tik glaustai nurodyti kelis akivaizdžius ir itin lengvai matomus jo priešininkų argumentacijos trūkumus.

Pirma, A. Maceinos tautinių, socialinių ir politinių pažiūrų kritiką paprastai mėginama pagrįsti apeliuojant į neva tiesiogines nacionalizmo, fašizmo ir net nacionalsocializmo sąsajas. Teoriniu ir istoriniu požiūriu tai vertintina kaip šiurkščiausias problemos vulgarizavimas ir reikalo esmės iškraipymas, maža to – akademinio diletantizmo ir mokslinio bei istorinio nesąžiningumo apraiška ir požymis.

Antra, taip pat kritiškai ir neigiamai akademinio požiūriu turėtų būti vertinamos pastangos konstruoti dirbtines ir tariamai tiesiogines genealogines linijas tarp tradicinio, dar viduramžius siekiančio požiūrio į žydus ir visai kitokiomis istorinėmis sąlygomis atsiradusio, kitų priežasčių nulemto moderniojo antisemitizmo reiškinių. Neplėtojant šio klausimo ir pasitelkiant čia ypač

tinkamą analogiją, trumpai ir vaizdžiai galima pasakyti, kad tarp tradicinio ir moderniojo antisemitizmo yra ne mažesnis skirtumas negu tarp judaizmo ir sionizmo – tai irgi visiškai skirtingos kilmės ir prigimties reiškiniai.

Trečia, atkakliai ieškant A. Maccinos pasaulėžiūrinių, intelektinių ir vertybinių sąsajų su prieškario fašizmo ir nacionalsocializmo idėjomis, paprastai net nemėginama rimčiau nagrinėti to meto Europos politinio bei idėjinio konteksto. Todėl visur išvelgiant ir beatodairiškai smerkiant šias sąsajas net nebepastebima, kokia gili takoskyra, tiksliau – praraja skiria katalikų religijos ir moderniųjų ideologijų, kokios buvo fašizmas ir nacionalsocializmas, pamatinius principus. Ignoruojantys šias takoskyras filosofo kritikai dažnai net nesusimąsto, kad tai, ką jie laiko tokiomis „sąsajomis“, daugeliu atvejų iš tikrųjų tėra tik paviršutiniškos analogijos – išoriniai vartojamų sąvokų ir žodyno panašumai, slepiantys gelminius turinio ir prasmės skirtumus.

Apskritai fašizmo ir nacionalsocializmo idėjų poveikio mąstytojui bei jo požiūrio į jas klausimas nagrinėtinas itin subtiliai ir atsakingai. Vienoki ar kitoki šių idėjų poveikį patyrė visi tos epochos žmonės. Nedera pamiršti, kad jų žavesiui neatsispyrė daug iškiliausių – Martino Heideggerio, Tomo Manno ir Knuto Hamsuno lygio bei rango – Europos kūrėjų bei intelektualų. Tad derėtų kruopščiai analizuoti gelmines šio reiškinio priežastis, bet dažniausiai neskubama to daryti. Todėl nutylima, kad simpatijos šioms idėjomis buvo ne paprasto šitokių žmonių „naivumo“ ar „trumparegiškumo“ išraiška, o atspindėjo desperatiškas pastangas ieškoti išeities iš Europą ketvirtajame praėjusio amžiaus dešimtmetyje užgriuvusios visokeriopos – dvasinės, politinės, ekonominės ir socialinės – krizės. Fašizmas ir net nacionalsocializmas, ypač pradinių jų egzistavimo tarpsniu, atrodė būsiąs veiksmingas atsakas į didįjį to meto nuosmukį. Daugybė iškilių žmonių visame žemyne juos laikė patrauklia ir gyvybinga liberaliojo kapitalizmo alternatyva, bent jau niekuo ne blogesne už Rytuose tuo pat metu vykdytą komunistinį eksperimentą.

Ketvirta, neretai mėginama įrodyti, kad A. Maccinos nuostatos tautos ir jos ugdymo klausimu tėra konservatyvios, provincialios ir siauros, net reakcingos jo pasaulėžiūros padarinys bei išraiška. Kažkodėl užmirštama, kad jo apmąstymai tautiniu klausimu pirmiausia yra europinio lygio reiškinio – romantinės filosofijos – atgarsis ir atspindys XX a. lietuvių kultūroje, davę ne vieną ir šiandien galinčią būti naudingą išvagę.

Tai, kad tokie A. Maccinos kūrybos vertinimai yra smarkiai paplitę ir dažniausiai nesulaukia rimtesnės intelektinės bei akademinės analizės, o prireikus ir griežto atkirčio, yra ne tiek jo, kiek mūsų kultūros ir mokslo problema,

tiksliau – ne vienos problemos simptomas.

A. Maceinos pažiūras aiškinančių klaidingų, neretai tiesiog ideologiškai motyvuotų ir todėl atvirai vulgarizuojančių ir net melagingų interpretacijų gausa ir netrukdoma sklaida savaime laikytina istorijos pažinimo spragų ir kompleksuotos istorinės savimonės požymiu. Ko gero, smarkiai neprasilenktume su tiesa teigdami, jog iki šiol neturime savarankiškos ir nuoseklios XX a. Lietuvos istorijos koncepcijos. Mūsų istorijos moksle iš esmės ir toliau vadovaujamasi interpretacine schema, kurią derėtų laikyti sovietinės marksistinės ir vakarietiškos liberalios tos istorijos aiškinimų hibridine samplaika. Kalbant dar griežčiau, Lietuvos XX amžiaus istorijos tyrinėjimams didžiulę įtaką tebedaro sovietinės istoriografijos koncepcijos, šiek tiek modifikuotos atsižvelgiant į Vakarų istoriografijos kontekstą. Atlikti šį adaptavimo ir modifikavimo veiksmą nebuvo itin sunku. Juk ilgus dešimtmečius ir Vakarų istoriografijoje buvo labai paplitusi ir net vyravo smarkiai supaprastinta, bet politiškai itin patogi istorijos samprata, kurios akivaizdus trūkumas – didžiulis vienpusiškumas. Rašant praėjusio šimtmečio istoriją, faktiškai buvo ignoruojama tai, ką galima pavadinti Rytų Europos istorine patirtimi. Rezultatas – pagrįstai atskleidžiamas nacionalsocialistinio totalitarizmo padarytas blogis, tačiau iki šiol tebėra deramai neatskleisti – menkinami ar net nutylimi – kitos totalitarinės sistemos – komunizmo – pragaištingi padariniai ištisoms tautoms ir valstybėms. Žlugus šiai sistemai, Vidurio ir Rytų Europoje daug kas pasikeitė. Todėl juo akivaizdesnis tampa paradoksas: politiškai išsilaiviniame regione dvasinis ir intelektualinis išsilaivinimas vyksta kur kas lėčiau ir smarkiai vėluoja. Politiškai susivienijusi Europa vis dar neturi bendros savo istorijos sampratos, kurioje deramai atsispindėtų ir Vidurio bei Rytų Europos istorinė patirtis ir likimas. Lietuvos istorija čia nėra jokia išimtis. Vienas iš akivaizdžiausių įrodymų – mūsų istorikai iki šiol nesukūrė adekvačios to paties Birželio sukilimo interpretacijos, kuri leistų valstybės lygiu objektyviai ir teisingai, bet kartu drąsiai ir oriai įvertinti šio sukilimo reikšmę, nesibaiminant galimų priekaištų iš tų, kurie šį istorinį įvykį mato tik minėtu vienašališku ir siauru požiūriu ir ignoruoja visą sudėtingą tarptautinį ir politinį jo kontekstą.

A. Maceina neabejotinai yra savotiška tokios politizuotos, tiksliau – ideologiškai angažuotos istorijos sampratos auka. Tačiau dėl to pirmiausia nukentčia šių dienų Lietuvos visuomenė, kuri praranda galimybę tinkamai pasinaudoti vertinga mąstytojo intelektualinio palikimo dalimi. Vienas didžiausių jau patirtų praradimų yra tas, kad dėl A. Maceinai klijuojamos „nacionalisto“ etiketės Lietuvoje faktiškai nėra plačiau išpopuliarintos ir žinomos jo skelbtos

tautiškumo ir tautos ugdymo idėjos. Šiame bare tiesiogine to žodžio prasme žioji kraupi tuštuma, dėl kurios be kliūčių tebevyrauja sovietinė tautiškumo ir lietuviškumo samprata. Jos esmę geriausiai atspindi liūdnai pagarsėjęs posakis „patriotas – idiotas“. Šios sovietinės sampratos „vakarietišku“ tęsiniu tenka laikyti nesunkiai išvelgiamas pastangas lietuvių sąmonėje įdiegti naują tariamai „modernų“ ir „pažangų“ konstrukta – „pilietinį patriotizmą“, turintį išstumti ir pakeisti A. Maceinos ir daugybės jo kartos šviesuolių puoselėtas tautinio patriotizmo nuostatas bei idealus.

Nemažiau prieštaringas ir sudėtingas kitas – mūsų santykio su A. Maceinos filosofiniu palikimu – klausimas. Nors šis palikimas nėra užmirštas ir gana plačiai tyrinėjamas, vis dėlto neįmanoma nutylėti ir pastangų sumenkinti mąstytojo filosofinių darbų vertę bei reikšmę. Deja, tai buvo pradėta daryti vos atkūrus nepriklausomybę, kai prieškario filosofijos sugražinimas į intelektualinį gyvenimą, atrodytų, turėjo būti itin aktualus uždavinys. Apgailėstautina, kad šią neabejotinai ne tik mūsų filosofiją skurdinančią, bet ir visą mūsų kultūros intelektualinę akiratį siaurinančią nuostatą padėjo įtvirtinti, veikiau, tiesiogiai ją formavo žinomi filosofai. Šiuo atžvilgiu itin ryškus pavyzdys būtų Arvydo Šliogerio požiūris į prieškario Lietuvos filosofiją. Šiam klausimui skirtame straipsnyje autorius pripažįsta, kad iškiliausi prieškario lietuvių filosofijos atstovai Juozas Girnius ir A. Maceina „ryžtingai pasuko į Vakarų minties erdvę“, tačiau čia pat pratęsia šį teisingą vertinimą virtine priekaištų. Pastaruosius sunku laikyti pamatuotais, o kai kurie tiesiog verčia suglumi iš nuostabos. Didžiausias priekaištas minėto laikotarpio lietuvių filosofijai yra tas, kad „pamatiniais savo bruožais ši filosofija ir toliau liko ideologinė“, nes, pasak A. Šliogerio, abu jo minimi mąstytojai „neįveikė ir nesistengė įveikti katalikybės filosofinių ir ideologinių ritmų“. Anot šio kritiko, jų filosofijoje nesą „laisvo tiesos ieškojimo“ ir su juo susijusios rizikos, „nesama nei pirmą pradžio impulsu mąstyti, nei pirmą pradžios pastangos įsimąstyti į tai, kas atsiveria tiesiogiai“, „kyburiuojama ideologinėje erdvėje tarp Rytų ir Vakarų filosofinių tekstų“, „gyvos minties judesiai tik imituojami, bet nežengiamas savarankiškas žingsnis į akivaizdžią būties ir niekio patirtį“. Teoriškai polemizuoti su tokiais ir panašiais vertinimais išties sunku, nes jų autorius vis dėlto niekur nėra tiksliau apibūdinęs, kas yra toji nuolatos jo postuluojuama tiesioginė daiktų ar būties patirtis. Apskritai yra gerai žinoma, kad „atsiverti būčiai“ ir yra didžiausias filosofijos uždavinys ir sunkenybė, tai yra pavykę padaryti – ir tai nežinia, kokių mastu ir kaip dažnai, – tik didžiausiems mąstytojams. Išankstinė kritiko nuostata, kad krikščioniškas tikėjimas savaime paverčia mąstytoją

tik „ideologu“, taip pat stebina, nes, šiaip ar taip, iš tikėjimo kylanti didinga krikščioniškosios filosofijos tradicija yra tiesiog akivaizdus kultūros ir istorijos faktas, paneigiantis modernųjį prietarą, jog tikėjimas yra mąstymo duobkasy.

Vis dėlto dar blogiau yra tai, kad toks vertinimas gerokai iškreipia visuminį pačios lietuviškosios filosofijos ir jos raidos vaizdą, nes pateikiamas, švelniai sakant, keistame kontekste. J. Girnius ir A. Maceina iš esmės vaizduojami net ne kaip savarankiški ir laisvi mąstytojai, tikri filosofai, o traktuojami tiesiog kaip vienos – „katalikybės“ – ideologijos egzegetai ir propagandininkai. Ir jau visai trikdo šių vertinimų autoriaus užmojis priešpriešinti tariamai „nelaisvai“ ir „nekūrybiškai“ jų filosofijai „nuo politikos ir ideologijos prievartos apsaugotą“ Eugenijaus Meškausko marksizmo katedroje sovietmečiu klestėjusią „laisvą“ filosofijos dvasią. Šiuo klausimu būtų galima pasakyti daug, bet pranešimo apimtis leidžia tik konstatuoti, kad ir vėl susiduriame ne su A. Maceinos filosofijos vertės, o mūsų pačių intelektualinės savimonės ir net sąžinės klausimu. Juk ar nėra taip, kad A. Maceinai ir iškiliausiems prieškario bei išeivijos mąstytojams kaip tik priskiriamos didžiausios lietuvių sovietinei filosofijai būdingos ydos, o jų kūryba menkinama siekiant paslėpti tuometinę tiesiog apgailėtiną šios filosofijos padėtį ir pagražinti pačių sovietmečio laikotarpio filosofų įvaizdį? Atrodo, šis poreikis pateisinti ir racionalizuoti daugelio atmintyje dar gyvą slogią praeitį toks stiprus, kad ryžtamasi puoselėti net didžiai melagingą ir pavojingą mitą, neva sovietmetis buvęs lietuvių kultūros ir filosofijos „aukso amžius“.

Galiausiai lieka aptarti ideologinės A. Maceinos kritikos, tiksliau – atviro ir šiurkštaus puolimo iš „modernybės“ ir „pažangos“ pozicijų apraiškas. Iš esmės tai yra ne kas kita, o grynai ideologinė mąstytojo kritika laikantis liberalizmo pozicijų, ne itin vykusiai dangstoma akademiškumo ir moksliškumo šydu. Ryškiausias tokios ideologinės kritikos pavyzdys, be abejo, yra Leonido Donskio tekstai. Esama tvirto pagrindo teigti, kad „Akiračiuose“ išspausdintas jo straipsnis mažų mažiausiai prilygsta aršiausiems mąstytoją puolusiems sovietiniams propagandiniams tekstams, kai kuriais atžvilgiais juos net pranoksta. Poleminis A. Maceiną tiesiog naikinančios kritikos įkarštis čia visiškai nustelbia dalykinę jo pažiūrų analizę, ideologinį rašinio angažuotumą ir kryptingumą išduoda pats žodynas: teorines sąvokas daugeliu atvejų pakeičia filosofui taikomi ji menkinantys ir įžeidžiantys apibūdinimai, iš esmės niekuo nesiskiriantys nuo sovietmečiu idėjiniams priešininkams klijuotų ideologinių etikėčių. Šiame straipsnyje A. Maceina vaizduojamas ne tik kaip primityvus nacionalistas ir konservatorius, fašizmo ir nacizmo idėjų gerbėjas ir šalinin-

kas, bet kaip tikras iracionalios „modernybės baimės“ kamuojamas ir persekiojamas „retrogradas“ ir „reakcionierius“, trumpai sakant, „tamsybininkas“ visomis šio žodžio prasmėmis. Pasak šio teksto autoriaus, „doktrinieriui“ A. Maceinai buvęs svetimas bet koks laisvas ir kritiškas mąstymas, jis niekada taip ir nesuprato moderniojo individualizmo nelygstamos vertės ir didžiausio pasaulio istorijos gėrio, koks yra Vakarų liberalioji demokratija ir kapitalistinė civilizacija.

Iš esmės tos pačios mintys, tik kiek subtiliau ir atsargiau, kartojamos kitame L. Donskio darbe – knygoje *Identity and Freedom; mapping nationalism and social criticism in twentieth-century Lithuania*. Čia A. Maceinai surandama vieta lietuvių kultūroje pasitelkus paties autoriaus savitą išrastą lietuviškojo nacionalizmo klasifikaciją, beje, smarkiai primenančią analogiškus sovietmečio laikotarpio skirstymus. Aiškėja, kad yra du šio nacionalizmo veidai arba srovės. Pirmoji – tai liberalus ir pažangus, „laisvu ir kritišku mąstymu“ grindžiamas nacionalizmas, kurio pirmoji, tiesa, nevisavertė, banga – „Aušros“ laikotarpio inteligentai su Vincu Kudirka priešakyje. Šiaip jau autentiškiausi ir iškiliausi šio modernaus ir pažangaus nacionalizmo atstovai – Vytautas Kavolis, Aleksandras Štomas ir Tomas Venclova. Antroji srovė – konservatyvus ir reakcingas, tiesiog urvinis, nes atavistiniais uždaros bendruomenės instinktais pagrįstas, nacionalizmas. A. Maceina laikomas vienu iškiliausių jo teoretikų ir atstovų. Vis dėlto šis į akademiškumą pretenduojantis, nors itin ideologiškai angažuotas darbas savaip vertingas tuo požiūriu, kad jame aiškiai išskaitomas to reakcingumo kriterijus ir požymis: tai „konservatyvaus nacionalizmo ir bažnytinės valdžios struktūrų sąjunga ir ideologinė giminystė“, t. y. tautiškumo jungtis su katalikybe ir ypač Bažnyčia. Atkreiptinas dėmesys, kad šitokios ideologinės A. Maceinos pažiūrų kritikos baruose vienu metu ir lygiagrečiai darbavosi sovietinėje Lietuvoje dirbę komunistiniai propagandininkai ir išeivijoje gyvenę ir rašę autoriai, daugiausia liberalaus „Šviesos-Santaros“ sambūrio atstovai. Šio keisto „bendradarbiavimo“ ištakos, mastas ir padariniai lietuvių kultūrai galėtų ir turėtų tapti išsamių istorinių ir kultūrologinių tyrinėjimų tema.

Kaip minėta, pastangos palikti A. Maceiną lietuvių kultūros paribiuose gali būti labai svarbus ir iškalingas šios kultūros būklės rodiklis, atskleidžiantis gelmines jos dabartinės raidos tendencijas. Tačiau suvokti jų pobūdį ir kryptį turbūt įmanoma tik atradus „bendrą vardiklį“, kuris sieja čia trumpai aptartas tris iš pažiūros visiškai skirtingas mąstytojo marginalizavimo plotmes. Iš esmės reikia įminti mįslę, kas yra visų šių pastangų varomoji jėga. Apžvelgiant lietuviškąjį nacionalizmą nagrinėjančius ir kritikuojančius sovietinių ir

liberalių pažiūrų autorių darbus į akis krinta tai, kad vienai iš šio nacionalizmo atmainų – tautininkiškajam nacionalizmui – skirta kritikos ir poleminių įniršio dozė apskritai yra kur kas menkesnė. Aršiausios kritikos taikinyms paprastai būna su katalikybe siejamo tautiškumo skelbėjai ir jų darbai.

Tai yra naudinga nuoroda, nors iš dalies padedanti suprasti, kodėl A. Maceina tebėra savotiškas „marginalas“ šių dienų lietuvių kultūroje. Komunizmas, liberalizmas ir sekuliarus nacionalizmas, kuriam, beje, priskirtinas ir fašizmas, yra modernios ir lengvai viena į kitą „konvertuojamos“ ideologijos. Jų atstovams iš principo nesunku keisti savo ideologines pažiūras ir – atitinkamai – stovyklas: tokių „kailio išvertimo“ pavyzdžių ypač gausu pokomunistinę transformaciją išgyvenančiose šalyse. Mat nors šios modernios ideologijos aršiai kovoja tarpusavyje, visas jas vienijanti pamatinė „pažangi“ nuostata, jų varomoji jėga yra neapykanta krikščioniškajai Vakarų kultūros tradicijai, kurią žūtbūt norima sunaikinti. Vidurio ir Rytų Europoje žlugus komunizmui, šis siekis neišnyko, veikiau net sustiprėjo. Tokiame kontekste suvokiamas ir nagrinėjamas A. Maceinos kūrybos vertinimo klausimas savaime išplukdo į platesnius šiuolaikinės Vidurio ir Rytų Europos kultūrinės ir ideologinės situacijos vandenis. Skiriamasis šios situacijos bruožas yra nepaliaujama ir vis stiprinama kova su šiame Europos regione vis dar atrandamomis „pavojingomis šmėklomis“ – nacionalizmu ir krikščionybe. Nors po pusės šimtmečio komunistinės priespaudos ir naikinimo bent jau kai kuriose šalyse ir tautiškumas, ir krikščioniškumas, vaizdžiai kalbant, vos kvėpuoja, sprendžiant iš kai kurių ir Lietuvoje leidžiamų knygų bei tekstų, jie yra laikomi didesniais pavojais demokratinei Europos ateičiai negu nepalyginti stipresnės, nors dažnai tik į naujus apdarus įvilktos, komunistinės ideologijos apraiškos. Pavyzdžiui, Vladimiras Tismaneanu knygoje *Išsivadavimo fantazijos, pokomunistinės Europos mitai, demokratija ir nacionalizmas* daugelio Rytų Europos šalių turtą privatizavę ir liberalizmo frazeologiją įvaldę kompartijų funkcionieriai laikomi tik į tiesos kelią sugrįžusiais ir nebepavojingais verslininkais, o tikrąją grėsmę demokratijai pripažįstami dar nepribaigti „klerikalai“ ir „nacionalistai“. Šitaip modernios, radikalios antitradicionalistinės bei sekuliarios ideologijos atkakliai diegiamos pokomunistinių šalių gyventojų sąmonėje. Jų sąveika ir žaismė sukuria uždarą ratą, į kurį, šito net nepajusdami, patenka tariamai laisvai ir kritiškai mąstantys tų šalių žmonės. Kalbant dar aiškiau, Rytų Europos visuomenės mėginama uždaryti moderniųjų ideologijų „geležiniame narve“ ir su šaknimis išrauti juose išlikusius krikščioniškosios dvasinės ir intelektualinės tradicijos pradus.

Lietuva ir šiuo požiūriu nėra išimtis. Tačiau tokie „konservatyvūs nacionalistai“ kaip A. Maccina yra didelė kliūtis trokštantiems tęsti sovietmečiu pradėtą ir nuosekliai vykdytą tautos „švietimo“ ir „laisvinimo iš prietarų“ darbą – dideliu mastu jau spėto sukurti lietuviškojo *homo sovieticus* perdirbinėjimo į tokį pat benamį ir beveidį naujos – *homo oeconomicus* – rūšies atstovą. Mat jų uždaryti į šitoki narvą iš principo neįmanoma. Todėl belieka vienintelė – nutylėjimo ir marginalizavimo – strategija. Tačiau kaip tik siekiai palikti lietuvių filosofą jo puoselėtos mūsų kultūros paribiuose paradoksaliai yra įspūdingas jo kūrybos gyvybingumo ir aktualumo liudijimas. Pačiu savo buvimu toji kūryba primena, kad yra kažkas daugiau už madingas, bet trumpalaikes „pažangias“ idėjas. Tas „kažkas“ – tai tūkstantmetė Europos krikščioniškosios kultūros tradicija. Pastangos perimti A. Maccinos kūrybinį palikimą neabejotinai yra vienas iš būdų atkurti beveik nukirstus saitų su šia tradicija, taigi ir išvengti istorinės atminties, dvasinio ir kultūrinio tapatumo neturinčių „moderniųjų“ mankurtų likimo.

Spausdinama iš: *Ateitis*, 2008 m., Nr. 4, p. 3–9.

Amžinosios Lietuvos sargybinis

Galima ilgai vardyti Romualdo Ozolo nuveiktus darbus ir nuopelnus Lietuvai. Tačiau jis buvo žmogus, kuris pats mokėjo kalbėti ir visada norėjo, kad būtų kalbama iš esmės. Tad norint apie jį pasakyti ką nors iš esmės, dera kalbėti apie Jo – Žmogaus rangą.

Žmogaus rangas nėra gyvenime sukauptas turtas, išsikovota ir turėta visuomeninė padėtis, tai nėra ir vienokios ar kitokios kada nors eitos politinės pareigos. Žmogaus rangas yra jo gyvenime pasiekta dvasios aukštuma. Kiekvieno žmogaus, sąžiningai dirbusio savo darbus, gyvenimas yra vertingas ir svarbus. Tačiau kiekvienoje tautoje atsiranda saujelė, o kartais per šimtmečius – vos keletas žmonių, kurie iš tiesų yra ypatingi. Jie ypatingi todėl, kad jiems dovanota stebuklinga galia steigti pasaulius. Pasaulis iš tiesų yra steigiamas, nes, kad galėtų atsirasti ir būti, jis pirmiausia turi gimti žmogaus dvasioje. R. Ozolas todėl ir yra ypatingo rango Žmogus, kad visą savo gyvenimą Jis steigė savo brangiausią kūdikį – Lietuvą.

Jis buvo ne tik politikas, bet tikras vizionierius, o tai reiškia, kad pirmiausia jis buvo dvasinis ir intelektualinis vadovas ir mokytojas. Jis buvo vienas iš

negausių nepalaužtos ir trokštančios išsilaisvinti lietuviškos dvasios pirmievių, pradėjusių neapsakomai svarbų ir sunkų darbą, kurį kažkam reikėjo atlikti po to, kai Lietuva buvo okupuota, paverpta ir naikinama. Kiekvienas Lietuvos užgrobikas ir naikintojas visada siekė svarbiausio dalyko – priversti jo paverptos šalies žmones mąstyti ir kalbėti apie Lietuvą taip, kaip reikia jam.

R. Ozolas buvo vienas iš nedaugelio būsimųjų Tautos šviesuolių, aiškiai supratusių, kad jeigu Lietuva nori išlikti po ją nusiaubusio istorinio kataklizmo ir vėl atsitiesti, pirmiausia ji privalo susivokti savyje. Buvo gyvybiškai svarbu išsiaiškinti, kas ji yra ir ką privalo daryti, kad išvengtų gresiančios nebūties ir sugrįžtų į pasaulio istorijos sceną.

Šitaip mąstyti ir įvardyti Lietuvą, kad ji vėl atrastų savo buvimo pasaulyje kelrodes žvaigždes ir prasmes, buvo neapsakomai sunku. Mokytis nebuvo iš ko – juk Lietuvos kultūros ir nepriklausomo mąstymo tradicijos gija buvo negailėstingai nutraukta. Šito meno – lietuviškai mąstyti ir kalbėti apie Lietuvą – R. Ozolas buvo priverstas mokytis savarankiškai. Sunkiai ir ilgai mokėsi, kol išmoko ir galiausiai galėjo mokytį ir vesti paskui save kitus.

Be reikalo daug kas šiandien stebisi, kad jo kalba kartais yra tokia sunki ir nelengvai suprantama. Kitaip būti paprasčiausiai negalėjo. Kad toji kalba būtų lengva ir grakšti, reikia terpės, kurioje gali kalbėti, – laisvos šnekėjimo erdvės, kurioje žodis gali plačiai išskleisti sparnus ir sušvytėti visu savo grožiu. O kiekvienas R. Ozolo tariamas žodis gimdamas turėjo pramušti gelžbetoninę negyvo ideologinio žargono kevalą. Lietuvos mintį ir žodį Jis kūrė beveik absoliučioje vienatvėje. Užtat kiekvienas Jo žodis yra neapsakomai svarus, nes iš tiesų išskentėtas. Ir kai išmušė ilgai laukta Atgimimo valanda, jam nereikėjo mokytis naujam gyvenimui prisikeliančios laisvos Lietuvos žodžių.

Tokių kaip jis – šiuos žodžius susikūrusių ir tyliai, bet tvirtai juos sau ištarusių gerokai anksčiau, – buvo saujelė, gal tik vienetai. Kiti – o jų buvo dauguma – buvo priversti pavėluotai ir paskubomis mokytis šių niekada negirdėtų žodžių ir pamėginti suvokti niekada nemąstytas ir todėl visiškai svetimas jų prasmes. Deja, kaip netruko paaiškėti, šie – Laisvės žodžiai – iš tikrųjų taip ir nepasiekė net daugelio tariamų R. Ozolo bendražygių proto ir sąžinės.

Paskubomis ir tik paviršutiniškai mėgdžiojant išmokti kartoti šie žodžiai jiems taip ir netapo dvasine savastimi. Kitaip negu šiuos žodžius kūrusiam, jais tikėjusiam ir gyvenusiam R. Ozolui, tokiems vėlavusiems Sąjūdžio prisiplakėliams šie žodžiai taip ir liko reikiamoje vietoje ir reikiamu laiku mechaniškai kartojamomis tuščių ir beprasmisų garsų vartinėmis, tiesusiomis kelių ne į visos tautos ir Lietuvos valstybės laisvę, bet į egoizmo priplėkusius asmeninės

gerovės rojus.

Įsisiūbavus Sąjūdžio bangai, R. Ozolas savaime ir natūraliai tapo tikruoju jo lyderiu. Jis buvo drąsus vadas ir toliaregiškas strategas. Visi, buvę šalia jo, prisimena ne vieną sunkią ir net dramatišką akimirką, kai reikėdavo priimti sprendimus neturint teisės suklysti. Kai klaidingas žingsnis galėjo kainuoti neišmatuojamai brangiai – sužlugdyti dėl Lietuvos laisvės pradėtą kovą ir sugriauti daugelio žmonių gyvenimus bei likimus.

Tokiomis akimirkomis būtent jo aštrus kaip skustuvas protas dažniausiai rasdavo išeitį. Daugybę kartų jis rado vienintelį reikiamą ir niekaip nepakeičiamą žodį, leidžiantį nepriekaištingai tiksliai įvardyti absoliučiai būtiną veiksmą ar žingsnį, vedantį išsvajotojo tikslo link. Ir niekas nepadarė daugiau negu jis, kad į šį tikslą – nepriklausomą Lietuvą – galiausiai ateitume.

Tačiau R. Ozolas nebuvo iš tų, kuriems pakako formaliai atkurti nepriklausomą Lietuvos valstybę. Kitaip nei dauguma nepriklausomos valstybės siekusių sąjūdininkų, jis iš tiesų suprato, kas yra ir kam reikalinga sava valstybė. Lietuvos Respublika jam buvo ne komunistinės imperijos „pertvarkos“ atsitiktinai atsiūsta ar iš dangaus nukritusi galimybė, o jo dvasioje nenuilstamai brandinta gyva tikrovė ir didysis viso sąmoningo gyvenimo siekinys. Todėl R. Ozolas tvirtai žinojo, kad valstybės paskirtis pirmiausia yra būti gynybiniu skydu ir apsauginiu šarvu, kurie privalo saugoti nuo visų vidaus ir išorės pavojų bei negandų savoje žemėje nuo neatmenamų laikų išgyvenusią ir joje per amžius turinčią skleisti savo kūrybines galias laisvą ir nepriklausomą lietuvių tautą.

Todėl jau nuo pat pirmųjų Nepriklausomybės dienų jis pajuto Lietuvos Respublikos tykantį didžiausią pavojų. Jam būdingas nepaprastas išvalgumas leido iš karto pamatyti, kad toji tik ką atgimusi valstybė skuba atsiskirti nuo ją atkūrusios Tautos ir sparčiai virsta bedvase ir jos žmonėms svetima valdymo mašina. Iki paskutinės gyvenimo akimirkos likęs besąlygiškai ištikimas nepriklausomos Lietuvos valstybės idealui, R. Ozolas išėjo skausmingai išgyvendamas dėl to, kad virtusi mašina, Lietuvos Respublika tapo pabaisa, ryjančia savo vaikus.

Jis negalėjo ir nenorėjo susitaikyti su tuo, kad jo paties pastangomis atkurta valstybė naikina ją įsteigusią ir šimtmečiais gynusią tautą, išvarinėdama iš gimtosios žemės šimtus tūkstančių jos vaikų ir išblaškydama juos po platųjį pasaulį. Daugeliui sąjūdininkų reikėjo tik formaliai nepriklausomos valstybės, kurią būtų galima paversti jų pačių valdomu ir tik jiems tarnaujančiu dvareliu. Jiems tinka ir net yra patogesnė ir Lietuva be lietuvių. Mat šie pačiu savo bu-

vimu vis dar kelia pernelyg daug rūpesčių, nes, kartais primindami Sąjūdžio sužadintus, bet taip ir neišsipildžiusius tikros nepriklausomybės ir laisvės bei teisingumo lūkesčius, trikdo naujųjų dvarelio savininkų socią ramybę labiau, negu tai darytų juos pakeitę į dvarelį iš tolimiausių pasaulio pakraščių suvežti dar pigesni ir paklusnesni baudžiauninkai.

R. Ozolui buvo ne vis vien, kas – kokios tautos žmonės – gyvens šioje valstybėje dabar ir ateityje. Lietuvos valstybė be joje gyvenančios lietuvių tautos jam atrodė tiesiog nesupratimas. Kitaip negu naujaisiais jos šeiminiškais tapę sąjūdiniai nomenklatūrininkai, jis nemokėjo abejingai žvelgti į akyse vykstantį tautos tirpimą, kurį laikė didžiuoju Lietuvos pralaimėjimu. Šis pralaimėjimas jam buvo ir asmeninė tragedija, kurios akivaizdoje jis išliko savimi – tvirtas ir nepalaužiamas mąstytojas ir kovotojas.

Jis nenuleido rankų ir išėjo nepasidavęs. Iki paskutiniųjų dienų grūmėsi – dažnai vienišas ir nesuprastas – už savo tautos išgelbėjimą ir ateitį. Šiai kovai jis atidavė visas savo proto ir valios galias ir, jau sunkiai sirgdamas, auکوjo net paskutinius jų likučius. Jis sugebėjo ištverti ir nepalūžti, nes jėgų ir tikėjimo sėmėsi iš daugeliui neprieinamų šaltinių – giliausių tautos dvasinės būties versmių. Jam šie šaltiniai atsivėrė, nes buvimas savo Tautoje ir su ja jam visada buvo autentiškiausia egzistencinė patirtis ir asmeniškiausiai išgyventas įsipareigojimas – didysis viso gyvenimo tikslas ir prasmė.

R. Ozolas buvo ne tik Lietuvos ir jos tautos sūnus, bet ir pasaulio žmogus tikriausia šio žodžio prasme. Jam kėlė širdgėlą tai, kad okupanto atsikračiusi Lietuva taip ir nesugebėjo išsiaiškinti pati sau, koks turi būti jos santykis su jai atsivėrusiu pasauliu. R. Ozolas tai žinojo labai seniai. Dar gerokai iki ateinant laisvei, jis jau turėjo ir spėjo išsakyti kitiems savąją santykio su pasauliu formulę: pasaulis yra čia.

Niekada nė akimirka nesuabejojęs, kad išsilaisvinusi Lietuva turi būti atvira pasauliui, jis – vėlgi kitaip negu dauguma šiandieninių lietuvių – nuostabiai aiškiai suprato, kad atsiverti pasauliui galima dvejopai. Jam buvo savaime akivaizdu, kad atsivėrimas pasauliui gali virsti betikslu ir beprasmišku blaškymusi neapbrėptose pasaulio platybėse. Todėl jis nepavargdamas kartoją ir vėl tik mažumai kol kas suprantamą tiesą, kad šitoks atsivėrimas nepadės dvasiškai augti Lietuvai ir nestiprins jos gyvybingumo bei kūrybinių galių.

Jo atkakliai siunčiama žinia buvo ir tebėra pernelyg tiesi ir rūsti, kad netrikdytų tautos ateičiai abejingų „globalios Lietuvos“ statytojų patogaus ir malonaus snūdulio jų susikurtose asmeninės gerovės pilyse ir nekeltų jų susierzinimo ir pykčio. R. Ozolas žinojo ir kategoriškai priminė jiems ir visiems

nepajėgiantiems ar nenorintiems suprasti: nemąstantis ir neatsakingas atsivėrimas pasauliui gresia tautos išnykimu. Stichiškas ir pakrikas išėjimas į pasaulį ir betikslis bastymasis jame gali baigtis „globaliu“ išsibarstymu ir galiausiai – visišku ištirpimu margaspalvėje žmonijos tautų ir kultūrų jūroje nepaliekant jokio savo buvimo pėdsako, išskyrus nebent tuščiu ir nieko nebereiškiančiu žodžiu „Lietuva“ pažymėtos teritorijos vardą ateities be mūsų žemėlapiuose.

Jo paties ištartos tautos santykio su pasauliu ir žmonija glaustos ir tikslios formulės „pasaulis yra čia“ prasmė yra nuostabiai paprasta ir aiški: ne Lietuva pasaulyje, bet pasaulis Lietuvoje. Ja pasakoma, kad autentiško ir laisvo Lietuvos santykio su pasauliu atramos ir atskaitos taškas gali būti tik pati Lietuva. Turint šį nepajudinamą tašką – mažytį Lietuvos žemės lopinėlį – ir tvirtai į jį atsirėmus dvasioje, galima drąsiai atsiverti pasauliui ir nebijoti jokių jame siaučiančių audrų.

R. Ozolas niekada nebijojo tokio atsivėrimo. Priešingai – jo paties atvira ir drąsi dvasia visada laukė ir troško plataus skrydžio. Juk kas jau kas, o jis tikrai žinojo, kad neišsižadančių gimtosios žemės ir dvasioje jos nepaliekanti išėjimą į pasaulį visada lydės saugumo ir tikrumo jausmas, tvirtas tikėjimas, kad tas žemės lopinėlis niekada neišslys iš po kojų ir visada liks saugus prieglobstis ir sugrįžimo uostas net ir toliausiai į pasaulį nuklydusiam keliauninkui.

R. Ozolui nebuvo lemta sulaukti akimirkos, kai būtų galėjęs savo šviesiu ir džiugiu žvilgsniu išvysti, kad šitoks sąmoningas ir tikslingas atsivėrimas – pasižmonėjimas po pasaulį, kai iš Lietuvos išvykstama tik panorėjus ir prireikus ir bet kada lygiai taip pat į ją lengvai ir laisvai sugrįžtama, – yra savaime suprantama tautos gyvenimo tikrovė ir kasdienybė. Šitoks atsivėrimas buvo didžioji jo svajonė, kuriai išsipildyti dar neatėjo laikas. Tačiau jis drąsiai kovojo ir pasiaukojamai triūsė, kad šis laikas greičiau ateitų, nes jame niekada nemirė viltis, kad pasimetusi ir besiblaškanti Lietuva sugrįš į save ir taps tuo, kuo ji yra, gali ir privalo būti. Jis nesulaukė jos sugrįžtant. Tačiau pats R. Ozolas iš tiesų sugrįžo į Lietuvą.

Nežinia, patiktų Jam ar ne, bet jeigu stebuklingai vėl stovėtų numylėto Vilniaus kapinių kalnelyje, kur jį suptų tyliai ošiančios išlaktos pušys, jis turbūt nesupykėtų, jeigu išgirstų kelis jam tariamus jo gyvenimo prasmę nusakančius žodžius:

*Ir net tada, kai į kalnelį vėsu
Lydės bičiuliai neramių dienų
Linksmi pušų viršūnėms sušnabždėsiu
Iš Lietuvos į Lietuvą einu*

R. Ozolas čia atėjo iš amžinosios Lietuvos – jo galingoje ir laisvoje dvasioje ji buvo iš tiesų amžina – ir sugrįžo į amžinąją Lietuvą. Sugrįžo visiems laikams, nes buvo visai kaip prakilniojoje Platono vizijoje – tvirtas ir ištikimas Lietuvos sargybinis, jos mąstytojas ir gynėjas. Todėl čia pasiliekanči ir trokštantai bei siekianti būti amžina Lietuva visada jo gedės ir ilgės. Juk kaip galima negedėti ir nesiilgėti žmogaus, iš kurio švytėjo meilė ir laisvė – neišdildomi amžinybės pėdsakai ir ženklai, tokių kaip Romualdas Ozolas, paliekami šioje netobuloje ir viską užmaršties upėje paslepiančioje žemėje.

Spausdinama iš: *Nepriklausomybės sąsiuviniai*, 2015 m., Nr. 2 (12), p. 4–8.

Žmogus, iš kurio švytėjo laisvė

„Jūs – žemės druska. Jūs – pasaulio šviesa“ (Mt 5, 13–16) – sunku rasti taiklesnius ir įtaigesnius žodžius nei šie Evangelijos žodžiai mėginant nusakyti, kas iš tiesų buvo ir visada liks monsinjoras Alfonsas Svarinskas lietuvių tautai. Neįmanoma suskačiuoti didvyrių, per šimtmečius gynusių Lietuvos laisvę ir sudėjusių ant jos aukuro didžiules aukas, tarp jų ir pačią didžiausią – savosios gyvybės auką.

Vertinant Monsinjoro vaidmenį visoje ilgoje laisvės kovų istorijoje, iš karto galima pasakyti, kad šioje didvyrių galerijoje jam neabejotinai priklauso viena iš garbingiausių vietų. Pokariu – bebaimis Lietuvos partizanas, kantriai ištvėręs lagerių ir kalėjimų kančias. Gūdžiausią okupacijos naktį – drąsus ir nepalaužiamas tikėjimo ir dvasinės asmens laisvės gynėjas, nepasidavęs jokiems pavergėjų persekiojimams bei vilionėms ir atkakliai nešęs savųjų kančių kryžių vis naujose įkalinimo ir tremties vietose. Ir tai daręs tada, kai didelė tautos dalis jau buvo patikėjusi, kad tolesnė kova beviltiška, o tokia auka – tuščia ir beprasmė. Principingas ir įžvalgus Tiesos žodžio skleidėjas vėl atkurtoje valstybėje, nepabūgęs aiškiai ir tvirtai pasakyti, kad toji vakarykščių išdavikų ir kolaborantų valdoma valstybė dar nėra ta išsvajotoji tikrai nepriklausoma ir laisva Lietuva, kuriai buvo paaukotas visas šio didžio Žmogaus gyvenimas.

Jis išliko savimi ir pačiame gyvenimo saulėlydyje, kai turbūt vienintelis iš iškiliųjų pokario rezistentų vėl stojo ginti Tautos ir Valstybės nepabūgdamas užsitraukti net ankstesniųjų bendražygių ir nuoširdžių, bet politiškai šiek tiek naivių ir todėl pernelyg patiklių Lietuvos patriotų nemalonės. Būtent Jis suge-

bėjo įžvalgiai suvokti ir atvirai pasakyti karčią tiesą, kurios vis dar nesiryžta pripažinti arba jos pasakyti dauguma nuoširdžių savo šalies mylėtojų: vakarykščių vedlių į „šviesų komunizmo rytojų“ pastangomis jau priešinga kryptimi, į „Vakarų“, akiai vedama ir į Europos Sąjungą beatodairiškai „integruojama“ Lietuva praėjus vos ketvirčiui amžiaus po „išsilaisvinimo“ vėl susiduria su egzistenciniu iššūkiu. Jos valdantiejiems baigiant atsisakyti paskutiniųjų šalies suverenitetą ikūnijančių ir liudijančių atraminių stulpų – šimtmečius gintos žemės ir savų pinigų, didžiulėmis pastangomis ir aukomis atkurta Lietuvos valstybė faktiškai yra vėl sunaikinta. O antikrikščioniška ir antlietuviška dvasia ugdoma, todėl toliau demoralizuojama ir krinkanti Tauta sparčiai nyksta „savanoriškai“ išsivaikščiudama po platųjį pasaulį.

Turbūt negreitai bus aiškiai ir visuotinai suprasta bei įvertinta, koks prasmingas ir svarbus šis paskutinis Monsinjoro žygdarbis ginant Lietuvą visos Tautos ir jos sukurtos valstybės ateičiai. Tvirtai, iki paskutinės akimirkos stovėdamas Tėvynės sargyboje ir savo patriotizmo bei sąžinės balso vedinas, jis nedvejodamas ryžosi sunkiausiam dalykui – eiti prieš srovę ir pasisakyti prieš paskutiniųjų Lietuvos valstybingumo likučių naikinimą, kuriam nesusimąstydami pritaria daugelis tą valstybingumą gynusių ir troškusių jį atkurti žmonių, pasidavusių savotiškam „grįžimo į Vakarų“ kultui. Itin palankią moralinę ir psichologinę dirvą klestėti šiam kultui sukūrė ir palaiko pats tragiškas sovietinės okupacijos laikotarpis ir didžiulės netektis bei kančias jo metu patyrusių žmonių skausmingi atsiminimai. Paties kulto esmė – nejučia ir nepastebimai įsitvirtinęs nekritiškas požiūris į Vakarų ir visapusiškos „integracijos“ į jų geopolitinę bei kultūrinę erdvę procesas. Visokeriopai garbstomi Vakarai suvokiami kaip absoliutus gėris, o „integracija“ į juos bet kuriomis sąlygomis ir bet kuria kaina pradėti be išlygų laikyti ne tik pagrindiniu atkurtosios valstybės strateginiu tikslu, bet ir visos Lietuvos istorijos galutiniu atbaigimu – daug amžių vykusių laisvės kovų ir per jas sudėtų aukų įprasminimu ir apvainikavimu.

Toks idealizuotas, tad smarkiai iškreiptas ir toli atitrūkęs nuo tikrovės Vakarų vaizdiny iš esmės yra naujas Lietuvos ėjimo į „šviesią ateitį“ mitas, pakeitęs ankstesnįjį okupantų skleistą ideologinį „naujam gyvenimui prisikėlusios tarybų Lietuvos“ mitą. Iš esmės tai yra tas pats mitas, tik su, vaizdžiai kalbant, sukeistais ženklais. Vienintelis skirtumas tarp abiejų mitų yra tas, kad sovietų okupuotai Lietuvai „šviesos“ šaltinis privalėjo būti Rytai, o formaliai atkurtos Respublikos piliečiai įtikinėjami, kad toji šviesa sklinda tik iš Vakarų. Abu iš pirmo žvilgsnio visiškai priešingus ir tarsi nesutaikomus pasakojimus jungia vienas bruožas – jie grindžiami prielaida, kad Lietuva niekaip negali

būti šviesos šaltinis pati sau, kad jos gyvybę palaikanti šviesa būtinai turi būti atnešta arba nešama iš svetur. Kitaip sakant, praeities nostalgija gyvenantys „Rytų saulės“ mylėtojai ir „šviesia euroatlantine ateitimi“ nepajudinamai tikintys „ėjimo į Vakarus“ entuziastai panašūs tuo, kad vieni ir kiti nepajėgia išvaizduoti dviejų Lietuvos politinę ir istorinę būtį grindžiančių atraminių stulpų – tikrai laisvos ir savarakiškos Tautos ir tikrai suverenios ir nepriklausomos Valstybės.

Apskritai troškimą „grįžti į Vakarus“ ir besąlygišką klioivimąsi jais galima iš dalies suprasti ir net šiek tiek pateisinti. Mat tokių nuostatų šaltinis – visiškai pagrįstas ir tyliai ir atvirai reiškiamas nerimas ar net baimė, kad neturinti saugumo garantijų Lietuva kada nors taps lengvu to paties Rytų okupanto grobiu ir vėl sugrįš jau du kartus – XIX a. ir XX a. viduryje, – kentėta vergija su visomis jos negandomis ir baisybėmis.

Tačiau Monsinjoras savo aiškia ir tvirta nuostata dėl Lietuvos valstybingumo išsaugojimo dar kartą davė dvasinės stiprybės ir toliaregiškumo pavyzdį. Jis asmeniškai paliudijo, kad net sunkiausius išmėginimus ir kančias patyręs žmogus vis dėlto neturi teisės pasiduoti skausmingiems prisiminimams ir prarasti šaltą protą bei gebėjimą blaiviai ir kritiškai mąstyti. Puikiai suprasdamas, kad šimtmečius virš Lietuvos dunksantis grėsmės iš Rytų šešelis atsitraukė visai netoli ir tik laikinai, jis vis dėlto sugebėjo žvelgti į Tautos ir Valstybės padėtį ne siauru ir vienpusišku, pirmiausia skaudžių atsiminimų įkvėptu ir kreipiamu žvilgsniu, bet iš kur kas platesnės, į tolimesnę ateitį orientuotos perspektyvos. Todėl aiškiai suvokė ir drąsiai pasakė daugeliui jo bendražygių ir bendraminčių kol kas pernelyg nemalonią ir todėl jų noriai nutylimą tiesą: Vakarų geopolitinė erdvė ir ją įkūnijančios struktūros – Europos Sąjunga ir NATO – vis dėlto nėra tas saugus prieglobstis ir uostas, į kurį sėkmingai įplaukusi Lietuva galėtų jaustis tvirtai ir ilgam apsisaugojusi nuo vis sunkiau perprantamo ir beveik nebeįsivaizduojamo šiuolaikinio pasaulio audrų.

Negana to, Monsinjoras nuostabiai giliai suprato, kad šis uostas, jeigu į jį bus skubama aklai ir nemąstant, – o į jį įplaukta su vergiška sąmone, – nepalankiai susiklosčius aplinkybėms, gali tapti tikru Tautos ir Valstybės kapu. Nors Jis suprato ir labai vertino narystę NATO kaip iš dalies Lietuvos karinių saugumą laiduojantį veiksnį, kitaip negu daugelis šia naryste besidžiaugiančių, bet kartu pernelyg daug vilčių į ją sudėjusių patriotų aiškiai suvokė, kad esama pavoju, nuo kurių Tautos negali apsaugoti net stipriausias karinis skydas. Jam buvo savaime ir visiškai akivaizdu tai, ko vis dar nesugeba arba nenori suprasti daugybė specialių pasirengimą turinčių ekonomikos ir politikos sričių žino-

vų – žudynės ir tremtis ne visada būna vienintelis ir veiksmingiausias būdas sunaikinti ištisas tautas. Atrodytų, visiškai laisva, formaliai lyg ir nepriklausomoje savo valstybėje gyvenanti Tauta lygiai taip pat ir net greičiau gali išnykti „savanoriškai“ išsitremdama. Prastas valstybės valdymas, šiurkštus išnaudojimas, nepakenčiamos gyvenimo sąlygos, nuolatos išgyvenamas pažeminimas dėl akių režiančios turtinės nelygybės ir socialinės atskirties, valdininkų ir kitų „galingųjų“ ir „įtakingųjų“ patyčios iš ant žemesnio visuomenės hierarchijos laiptelio esančio žmogaus – šie ir kiti panašūs veiksniai skatina Lietuvos vaikus „laisvai“, t. y. patiems ir „savo noru“, išsivaikščioti ir išsibarstyti po visus pasaulio kampelius. Ir ten anksčiau ar vėliau ištirpti be pėdsako, kaip tai nutiko ne vienai lietuvių emigrantų bangai.

Štai kodėl be galo mylėdamas Tėvynę ir nuoširdžiai sielodamasis dėl jos likimo, Monsinjoras neleido sau tylėti apie tai, apie ką nedrįsta prasitarti daug save tikrais šalies patriotais laikančių žmonių: vėl atkūrusi nepriklausomybę ir patekusi į saugumą ir klestėjimą tarsi žadėjusias Vakarų pasaulio struktūras, Lietuva – tai didžiausias paradoksas ir kartu tragedija – yra toliau naikinama kaip Tauta ir Valstybė. Pati tauta nyksta sparčiau negu bet kada nors anksčiau jos istorijoje, išskyrus nebent nuo žmonių valios nepriklausiusių didžiausių maro protrūkių laikotarpius.

Nepaprasta drąsa ir didžiulis įžvalgumas – būtent šių dviejų savybių derinys ir dermė laiduoja Monsinjorui ypatingą vietą Lietuvos didvyrių galerijoje. Toji vieta iš tiesų ypatinga, nes reikia pabrėžti vieną svarbų dalyką – šių abiejų savybių derinys yra gana retas ar bent jau tikrai nėra toks dažnas, kaip kartais manoma. Herojiška Lietuvos laisvės kovų istorija tik patvirtina seniai žinomą tiesą, kad drąsiai pakylančių ginti savo šalies žemę narsuolių visose visuomenėse ir visais laikais būta gerokai mažiau negu išmintingų ir toliaregiškų bei politiškai įžvalgių žmonių. Čia ir kyla svarbiausias ir kartu sunkiausias klausimas: kodėl to reto savybių derinio įsikūnijimu buvo lemta tapti būtent monsinjorui Alfonsui Svarinskui?

Suprantama, tokios žmogaus gyvenimo ir likimo mįslės galutinai niekada neįjėmamos – bent jau kol dar būname šioje Žemėje, nes tai padaryti reikštų perprasti pačios Apvaizdos planus. Ir vis dėlto kelti tokius iš pirmo žvilgsnio beveik neatsakomus klausimus kartais būna prasminga. Mat nusišypsąjus sėkmei, įmanoma užčiuopti paieškų siūlą, vedantį link dvasinių šaltinių, iš kurių stiprybės ir išminties semiasi didieji žmonės. Rašant apie Monsinją, tokios sėkmės šypsno iš tiesų galima sulaukti, nes raktą, padedantį nors šiek kiek praskleisti Jo nepaprasto gyvenimo mįslę, įdavė Jis pats. Viename

iš paskutiniųjų Monsinjoro interviu Jis pakartojo didįjį viso Jo sąmoningo gyvenimo ir pasaulimo *credo* – besąlygiškai tarnauti Dievui ir Tėvynei.

Neįmanoma atsisipirti akimirkiniu kylančiai minčiai, o tiksliau – nepajudinamam tikrumui, kuris atsiranda vos perskaičius Monsinjoro pasakytus žodžius: tai ne tik paprastas *credo*, kuriuo tvirtai ir nuosekliai vadovautasi per visą nuolankaus Dievo tarno ir nepalaužiamo savosios Tėvynės patrioto ir gynėjo gyvenimą. Šie taip paprastai ir natūraliai ištarti žodžiai neabejotinai yra kažkas daugiau – jie yra iki paskutinės akimirkos šiais idealais besivadovavusio unikalaus Žmogaus gyvenimo Alfa ir Omega, tikroji Jo buvimo šiame pasaulyje formulė.

Dievas ir Tėvynė – tokia paprasta ir aiški, bet kartu tokia mįslinga ir sunkiai įgyvendinama dviejų idealų jungtis. Mat juos sujungti yra gerokai lengviau negu atskirti. Kad yra būtent šitaip, patvirtina ir Lietuvos pasipriešinimo sovietinei okupacijai, net dar palyginti trumpa jau atkurtos valstybės gyvybės istorija. Ne tik gyvi liudininkai, bet ir išlikę pagrindžio spaudos tekstai aiškiai rodo buvus tam tikrą įtampą ir trintį tarp dviejų lietuviškojo pasipriešinimo srovių. Jas sąlygiškai galima pavadinti „katalikiška“ ir „tautiška“, nes, kovodami su okupaciniu režimu ir viešindami bei smerkdami jo nusikaltimus, pirmosios atstovai labiau pabrėždavo okupacinės valdžios vykdomą religijos persekiojimą ir tikinčiųjų teisių varžymą, antrosios atstovai pirmiausia atkreipdavo dėmesį į patį Lietuvos okupacijos faktą ir lietuvių patiriamą tautinę bei politinę spaudą. Be abejo, ši takoskyra buvo labai sąlygiška ir siaurutė, dažnai išsitrindavo ir tapdavo nepastebima, – ir vis dėlto ji egzistavo ir buvo įžvelgiama. O minėta dviejų srovių trintis – jos niekaip negalima pavadinti griežta priešprieša ar juo labiau rimtu konfliktu, nes okupacijos ir pagrindžio sąlygomis tai būtų buvusi savižudybė, – reikšdavosi tuo, ką galima vadinti santūriais abipusiais priekaištais ir švelnia kritika.

„Tautininkai“ kartais nusiskųsdavo dėl to, kad „krikščionys“, sutelkę dėmesį į Bažnyčios padėties ir tikinčiųjų teisių bei sąžinės laisvės klausimus, šiek tiek nustumia į paraštes tautinės ir politinės sąmonės slopinimą ir nepakankamai domisi valstybingumo atkūrimo reikalu. „Krikščionys“ gi matė esant pagrindo priekaištauti „tautininkams“, kad, domėdamiesi pirmiausia politiniais klausimais, šie aiškiai nesuvokia ir deramai neįvertina, kokią milžinišką dvasinę ir moralinę žalą pavergtai Tautai iš tiesų daro sistemškai ir metodiškai vykdomas religijos persekiojimas ir naikinimas.

Atėjo metas prisiminti ir giliai apmąstyti gūdžiais okupacijos metais atrodžiusią menkutę ir lengvai pamirštą takoskyrą. Mat, žvelgiant iš laiko nuotolio,

vis labiau aiškėja, kad būtent ji dideliu mastu nulėmė Sąjūdžio pastangomis atkurtos Lietuvos valstybės likimą – jos raidos kryptį, dabartinę būklę ir ateities perspektyvas. Žodis „likimas“ čia yra raktinis. Kaip minėta, Monsinjoras Alfonsas Svarinskas yra ne šiaip iškylus rezistentas, bet iš tiesų beveik unikali pasipriešinimo figūra, nes gynė Lietuvą iki paskutinės gyvenimo akimirkos – ir tada, kai absoliuti dauguma jo kovos bendražygių šito nebedarė. Ne iš blogos valios, ne todėl, kad tapo abejingi krašto likimui, o tiesiog todėl, kad nebematė reikalo ir prasmės tai daryti. O taip nutiko todėl, kad, kitaip negu Monsinjoras, jie patikėjo, kad Lietuva iš tiesų yra nepriklausoma ir laisva šalis. Formalius valstybingumo atributus – išorinį fasadą – palaikė tikra valstybė ir juo nuoširdžiai džiaugiasi. O Alfonso Svarinsko žodžiai ir veiksmai jau „nepriklausomojė“ Lietuvoje rodo, kad Jo skvarbus žvilgsnis regėjo ką kita. Džiaugdamasis, kad pagaliau iš Lietuvos išsinešdino svetimi okupantai, Jis savo neklystančia nuojauta gyvai pajuto, o netrukus ir aiškiai suprato, kas nutiko su Lietuva nuslūgus Sąjūdžio bangai. Jo pirmą pradžią džiaugsmą vėliau nuolatos lydėjo ir temdė skausmingai išgyvenamas nusivylimas ir kartėlis, kad formaliai atkurtos ir oficialiai tarptautinėje arenoje pripažintos Lietuvos valstybės paprasčiausiai nėra, nes niekas net neketino ir juo labiau nepradėjo jos iš tikrųjų kurti.

Atskirti tikrą – visavertę ir gyvybingą – valstybę nuo fasadinio – išorinio ir tuščio – valstybingumo lukšto nėra lengva. Kad būtų galima tai padaryti, reikia ištis būti labai įžvalgiam. Monsinjoras buvo dosniai apdovanotas tokia įžvalga todėl, kad sugebėjo kaip reta tobulai susieti savo likimą – asmeninį gyvenimą ir pašaukimą – su visos Lietuvos likimu tvirčiausiu ryšiu. Tačiau šitoks – egzistencinis ir todėl nė akimirkai nenutrūkstantis ryšys – taip pat yra nepaprastai retas. Tokią ryšio gelmę pasiekia tik išskirtiniai žmonės, gebantys asmeniškai įkūnyti ir liudyti dviejų idealų – meilės Dievui ir meilės Tėvynei – vientisą ir besąlygišką jungtį. Monsinjoras buvo tobulas tokios jungties iškūnijimas. Kaip tik ši jungtis ir buvo Jam būdingo puikaus dviejų savybių – drąsos ir įžvalgumo – derinio gyvasis šaltinis.

Kaip tik todėl, kad Monsinjoras sugebėjo pakilti virš daugelio pasipriešinimo dalyvių akiratį siaurinusios „krikščioniškumo“ ir „tautiškumo“ takoskyros, Jis buvo unikaliai vientisas kaip asmuo ir kovotojas – tikrasis dvasinis ir moralinis rezistencijos vadas, įkūnijęs visapusiškai pavergtos ir tiek religinės, tiek politinės laisvės troškusios Tautos siekius ir idealus. Neatsitiktinai būtent Jis įžvelgė ir suprato tai, ko vis dėlto ir šiandien nemato ir nesuvokia daugelis kitų – pabrėžkime, tikrai patriotiškų ir Lietuvą neabejotinai mylinčių žmonių, – kurių sielose ši jungtis nėra tokia gili ir stipri. Gyventi savo nepriklausomoje

valstybėje yra kiekvieno tikro pavergtos šalies patrioto svajonė ir didysis politinis tikslas. Tačiau visą savo gyvenimą ir jėgas paskyręs kovai už Tikėjimo ir Bažnyčios laisvę bei nepriklausomos valstybės atkūrimą, Monsinjoras niekada besąlygiškai nepasidavė gražiai ir patraukliai skambančio, bet abstraktaus ir todėl lengvai galinčio suklaidinti žodžio „Nepriklausomybė“ kerams.

Sunku pasakyti, kas, bet tikriausiai meilė Dievui ir Tėvynei išskaidrino Jo žvilgsnį ir įkvėpė giliai ir išganingą nuojautą, kad už nuostabių žodžių „nepriklausoma Lietuva“ slepiasi iš pirmo žvilgsnio neatskiriama susiję, bet iš tikrųjų toli gražu netapatūs ir kur kas lengviau ir dažniau, negu paprastai manoma, atsiejami vienas nuo kito dalykai – Tauta, Valstybė ir Tėvynė. Ši skirtis tokia svarbi, kad jos reikšmės neįmanoma pervertinti. Tik ją suvokus ir deramai įvertinus jos svarbą, galima suprasti, kas prieš ketvirtį amžiaus sutrukdė, o ir dabar trukdo iš tiesų, o ne formaliai atkurti Lietuvos valstybę. Kad ir kaip paradoksaliai tai nuskambėtų, tokia neįveikiama kliūtis tapo pats didysis tikslas – patriotų vaizduotė ir svajas užvaldžiusi nepriklausomos valstybės idėja. Jos kerintis švytėjimas apakino. Sutelkus visą dėmesį į tikslą atkurti valstybę, nejučia buvo nepastebėta ar pamiršta viena lemtingai svarbi aplinkybė – nepriklausomos valstybės galima siekti ir net dėl jos kovoti iš visai skirtingų paskatų. Tokio užmaršumo ir net savotiško aklumo priežastis dažniausiai būna paprasčiausias nenoras arba nesugebėjimas suvokti, kad Valstybę galima atsieti nuo Tautos ir Tėvynės ir siekti valstybės nepriklausomybės, bet ne Tautos laisvės ir Tėvynės gerovės bei klestėjimo.

Atsaityta nuo Tautos ir Tėvynės net ir labiausiai nepriklausoma Valstybė yra tik šalta ir negyva valdymo mašina, arba tiesiog biurokratinio administravimo mechanizmas ir įrankis.

Būtent todėl palankiai susiklosčius aplinkybėms, Lietuvoje radosi tiek daug nepriklausomos valstybės šalininkų. Jos norėjo ir daugelis okupantui uoliai tarnavusių išdavikų bei kolaborantų, kuriuos neabejotinai viliojo netikėtai atsiradusi proga atsikratyti įkyrios Maskvos šeimininkų ir prievaizdų priežiūros. Jie net buvo pasiryžę šiek tiek pakovoti už tą nepriklausomybę – suprantama, tik tiek, kiek toji „kova“ nekėlė pavojaus ir nieko nekainavo. Tačiau būtų naivu manyti, kad jiems staiga parūpo pavergta ir engiama Tauta ir naikinama Tėvynė. Perimti į savo rankas sovietinės imperijos provincijos valdymo mechanizmą, leidžiantį patiems šeimininkauti šitaip „išlaisvintoje“ Lietuvoje kaip nuosavame dvare, – tokia buvo ir tebėra šių „kovotojų“ susikurta ir toliau nuosekliai įgyvendinama „nepriklausomos valstybės“ samprata.

Tačiau Lietuvai sugrįžus į politinį pasaulio žemėlapi netruko paaiškėti,

kad tik Valstybė, bet ne Tauta ir Tėvynė, buvo reikalinga ir daugumai į valdžią patekusių sąjūdininkų. Skambiais žodžiais apie rūpestį „tautos“ ir „tėvynės“ ateitimi dangstoma kova už „laisvą ir demokratišką Lietuvą“ jiems buvo tik grumtynės dėl teisės prasibrauti prie plačias galimybes susikurti asmeninę gerovę atveriančio to paties valdymo mechanizmo, kuris iki tol buvo tik privilegijuotos sovietinės nomenklatūros nuosavybė. Savo idėjinėmis nuostatomis ir praktiniais veiksmais atkurtosios Nepriklausomybės laikotarpiu naujoji „sąjūdinė“ nomenklatūra ne mažiau išpūdingai – išūliai ir ciniškai – parodė, kaip įmanoma tvarkyti valstybės reikalus ir net tam tikra prasme rūpintis jos išlikimu tuo pat metu beveik visiškai nesidomint, kokie žmonės – lietuviai ar kažkokie kiti – gyvens toje valstybėje po keliasdešimties metų. Apsukriai naudodamiesi tuo, kad pagrįstai nerimaujantys dėl šalies ateities ir pasiryžę mūru stoti už nepriklausomą Lietuvą nuoširdūs jos patriotai vis dėlto dažnai išleidžia iš akių Tautos, Valstybės ir Tėvynės skirtį, naujai iškepti „dešinieji“ nomenklatūrininkai nesivaržydami, neretai dar drąsiau negu jų „kairieji“ varžovai, išdavinėja ir pardavinėja kraštą – tik jau kitiems šeiminkams. Akivaizdi būtinybė apsaugoti Lietuvą nuo grėsmių iš Rytų jiems visiškai atriša rankas ir leidžia netrukdomiems „integruoti“ šalį į „Vakarų struktūras“ taip, kad apie jos suverenumą liktų tik prisiminimai. Ir tuo pat metu su olimpine ramybe jie stebi dar vieną „sodybų tuštėjimo metą“ – ir ne tik stebi, bet ir patys aktyviai, nesutikdami jokio rimtesnio visiems jų veiksams besąlygiškai linkusių pritarti daugumos patriotiškų piliečių pasipriešinimo, įgyvendina jau sovietmečiu Michailo Suslovo iškeltą liūdnei pagarsėjusį šūkį „Lietuva bus, tik be lietuvių“.

Šioje paklydimų, silpnybių ir išdavysčių maišatyje Monsinjoras išliko tvirtas ir nepajudinamas it uola. Jis toliau buvo švytintis Tiesos švyturys visiems pasimetusiems, pavargusiems ir kartais jau pasiruošusiems palūžti dvasia ir pasiduoti Lietuvą mylintiems ir jai ištikimiems geros valios žmonėms. Toks Jis galėjo būti ir išlikti todėl, kad ėjo per gyvenimą vedamas dviejų Jo kelių nušvietusių ir juo visada Jį lydėjusių kelrodžių žvaigždžių. Bekraštės meilės Dievui ir Tėvynei šviesos.

Tikra meilė Dievui visada tampa ir meile žmogui. Todėl įkvėptas ir vedamas šios meilės, monsinqoras Alfonsas Svarinskas iš tiesų turėjo Tėvynę. Giliai jautė ir tvirtai žinojo, kad Tėvynė yra ne tik valstybė. Kad ir nepriklausoma. Jis tikrai suprato, kad Tėvynė yra kažkas daugiau negu valstybė – pirmiausia ji yra gimtoji žemė ir joje nuo amžių gyvenantys artimi ir brangūs žmonės. Tačiau ne pavieniai žmonės, o šimtmečiais per istorijos lauką kartu brendančių, dvasiniais ryšiais ir bendru likimu susaistytų tokių žmonių bendrija. Tauta.

Jam buvo absoliučiai aišku, kad žemė be joje gyvenančios ir čia per amžius išsisknijusios Tautos yra tik nežinia kieno – neatsimenančios, kieno iškurtos ir kam tarnaujančios – „valstybės“ administruojama teritorija. Tauta gi be savo žemės, neturinti bendros praeities, dabarties ir ateities, yra padrika klajoklių minia. Tokios nelaimingos ir pasmerktos išsibraukti iš istorijos tautos lemtis – be pėdsakų išnykti dvasinės ir politinės nebūties tuštumoje, geriausiu atveju paliekant bereikšmį ir nieko pasauliui apie ją nebylojančią vardą dingusios praeities metraščiuose.

Monsinjoras buvo daug kam „nepatogus“ ir dažnai atrodė pernelyg „griežtas“, nes neužmerkė akių matydamas Lietuvos slinkimą nebūtin ir nesusitaikė su juo iki paskutiniųjų gyvenimo dienų. Jis nesuvokė, o ir nenorėjo bei nepajėgė suvokti, kaip Jam šventa – darbščių lietuvių prakaitu permirkusi ir laisvės gynėjų kraują gausiai aplaistyta Tėvynės žemė – gali būti paversta tik perkama ir parduodama preke, „bendracuropinės žemės rinkos“ nužmogintu ir išprasmintu segmentu. Jis taip pat nesusitaikė – vėl nenorėjo ir nepajėgė susitaikyti – su tuo, kad toji jau išsižadėta ir išpardavinėjama Lietuvos žemė dar ir sparčiai tuštėja. Ir skausmingai, su tikra širdgėla, tarsi prarasdamas dalelę savęs, išgyveno prievartinį ir beprasmišką kiekvieno lietuvio išėjimą iš savo Tautos.

Dievas ir Tėvynė... Šis nepaprastas Žmogus kiekvieną savo gyvenimo akimirką – mintį, žodį ir veiksma – matavo šiais aukščiausiais matais. Ir ne tik matavo – jais gyveno. Kol galiausiai pats tapo didžiausio šioje žemėje pasiekiamo tikrumo – Meilės, Tiesos ir Gėrio asmeniško skleidimo ir liudijimo kitiems žmonėms – gyvu pavyzdžiu ir matu. Monsinjoro sieloje gyvenę ir Jo visada kruopščiai saugoti ir puoselėti du atraminiai dvasinės tvirtybės stulpai paverė Jo gyvenimą pasiaukojančia tarnyste Dievui ir artimui bei nuostabiu neįtikėtinos laisvės skrydžiu. Garbingai atlikęs šį skrydį jis tapo paradigmine Lietuvos laisvės kovų figūra ir simboliu. Arba tiesiog Žmogumi, iš kurio švytėjo pati Laisvė.

Spausdinama iš: *Ateitis*, 2015 m., Nr. 1, p. 17–23.

II. SAJŪDIS: NUO SUSIKŪRIMO IKI ANTISAJŪDINĖS KONTRREVOLIUCIJOS

Išmušė valanda

Kalba, sakyta 1988 m. spalio 22–23 d. Vilniuje Sporto rūmuose vykusiame Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio Steigiamajame suvažiavime.

Gerbiamieji Suvažiavimo dalyviai ir svečiai! Štai ir išmušė valanda, kai reikia pateikti sau rūšią sąskaitą už nuniokotas ir išniekintas bažnyčias, paliktas be priežiūros, laiko ėdamas pilis ir rūmus, apleistus ir piktžolėm apaugusius protėvių kapus, sunaikintas ir išgrobstytas meno vertybes, rūsiuose ir palėpėse supūdytus rankraščius bei knygas ir dar daug ką. Matyt, dar negreit bus parašytas paskutinis šurpaus mūsų dvasios merdėjimo puslapis, tačiau jau šiandien reikia pradėti skaityti šio dar nebaigto dokumento lapus ir pamėginti suprasti.

Mes privalome suprasti, kodėl taip lengvai ir tiek daug pamiršome, kodėl nusigręžėme nuo savo praeities ir išdavėme, tiksliau, pardavėme savo istorinę atmintį. Kodėl taip retai matėme savo paminklus, nors jie visada buvo čia pat, kodėl į juos žvelgėme kaip į nebesančius ar dar nesančius, kodėl juos vertinome kaip malonias, tačiau anaipol nebūtinai savo šviesaus ir laimingo gyvenimo puošmenas arba mėginome savo padarytais stebuklais pritrenkti pasaulį ir užgožti visą buvusią istoriją? Gyvenome praeitimi arba ateitimi, nuolatos prasilenkdami su panašiais savimi ir tik retomis prašviesėjimo akimirkomis susidurdavome su savo istorija akis į akį. Vargu ar kada nors protu suvoksime, kaip tai atsitiko, o šiandien mes galime tik apmąstyti, ką praradome, ir ieškoti savo istorijos kelio, iš kurio išklydome ar buvome nustumti prieš pusę amžiaus.

Kol kas turime labai nedaug – neatitinkančią laiko reikalavimų, biurokратиšką ir nepaslinkią, visuomenės beveik nekontroliuojamą paminklosaugos sistemą, kuri remiasi svetur išleistu ir beviltiškai pasenusiu paminklų apsaugos įstatymu. Šis įstatymas daug kam tėra nereikšmingas popierėlis. Mes lenkiame galvas prieš visų paminklosaugos klubo narių bei kraštotyrininkų pasiauko-

jimą ir entuziazmą, tačiau kartu suvokiame, kad mums trūksta šiuolaikiškos, darnios ir nuoseklios paminklų gelbėjimo ir tvarkymo koncepcijos. Šiandien daug ką reikia pradėti iš naujo.

Mums reikalingas platus ir savarankiškas paminklų apsaugos sąjūdis, kuris telktų visus Lietuvoje gyvenančius geros valios žmones ir būtų sudėtinė viso Persitvarkymo Sąjūdžio dalis. Mums gyvybiškai būtina Lietuvos paminklų apsaugos ir tvarkymo taryba su sprendžiamojo balso teise, kurią sudarytų žmonės, sugebantys vertinti praeitį ne vien pragmatinėmis, bet ir dorovinėmis, kultūrinėmis ir istorinėmis kategorijomis. Būtina sukurti komisiją ar komisijas, kurios galėtų paruošti tokių paminklų apsaugos įstatymą, kokio reikia Lietuvai, ir galėtų kurti konkrečius, mokslškai pagrįstus paminklų tvarkymo projektus, kurie būtų įgyvendinami be jokių išlygų. Metas steigti ir visuomeninę, tikrai demokratišką ir masinę paminklų apsaugos draugiją, vienijančią ir koordinuojančią klubų ir atskirų entuziastų veiklą.

Nėra abejonės, kad Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdis daug prisidės prie naujos paminklų gelbėjimo programos, kurios detales ir konkrečius vykdymo planus dar aiškins ir tikslins specialistai. Šiandien svarbiau kalbėti apie kitą. Reikia kalbėti dėl Sąjūdžio likimo.

Mes nuoširdžiai džiaugiamės visuotiniu pritarimu, tačiau įdėmiai įsiklausykit į tokius žodžius, kurie – būkime atviri – skamba ne ką rečiau negu susižavėjimo ir pritarimo žodžiai: Sąjūdis suklydo, Sąjūdis nepasirūpino, Sąjūdis nepadarė. Taip, Lietuvoje dar yra daug žmonių, kurie norėtų traukti žarijas iš ugnies svetimomis rankomis, ir bijau, kad vieną gražią dieną jie taip pat ramiai paklaus: kodėl Sąjūdis nepasirūpina mūsų paminklais?

Tie žmonės galbūt norėtų, kad Sąjūdis išrastų stebuklingą lazdelę, kuria mostelėjus, prieš mūsų akis visu savo grožiu ir didybe iškiltų praeities, istorijos paminklai. Sąjūdis tokios lazdelės neturi ir niekada jos neturės. Tai turime pasakyti visiškai aiškiai. Tačiau tik Sąjūdis gali sukviesti žmones iš visos Lietuvos prie Vilniaus Žemutinės pilies, kurią dar taip neseniai kasinėjo tik nedidelė saujelė mokslininkų ir jų pagalbininkų. Tik jis gali paprašyti žmonių, kad Lietuvoje neliktų nė vieno nesutvarkyto kapo. Tik jis gali padėti prikelti nuo barbarų giliai žemėje suslėptus paminklus, nes istorijos paminklai – tai medžiagiški juos stačiusių žmonių prisikėlimo ir amžino gyvenimo vilties ženklai. Juose įšaldyta ir sustingusi tų žmonių dvasia, kuri turi atgyti, ir šią dvasią reikia gaivinti ne svajonėse ir nostalgikuose praeities atsiminimuose, o visiems prieinamais kad ir nedideliais darbais, iš kurių vėliau galbūt išaugs ir žygdarbiai.

Ir nereikia be paliovos klausinėti, ką gali ir ko negali Sąjūdis; pagaliau mes turime suprasti, kad yra Sąjūdis, judanti ir todėl gyva tauta, arba nėra nei Sąjūdžio, nei tautos. (*Plojimai*)

Pasaulio istorijai šviesių ir tamsių valandų yra atseikėta vienodai, todėl į ją panirusiam žmogui prisikėlimas ir gyvenimas visada tėra viltis, kurios visiško tikrumo neįrodys jokie, net patys gudriausi teoriniai išvedžiojimai. Šia viltimi reikia gyventi, ją reikia teigti asmeniškai auka, kad ir pačia mažiausia.

Taip, istorija prasideda nuo mažų dalykų, tačiau, juos darant, laimima daug. Jeigu po daugybės metų ariantis lauką žmogus užkliudys kurio nors iš mūsų kaulus ir jų neišsvoidys į šalis, bet rūpestingai užlygins tą vietą, tyliai pastovės, gal ir sukalbės malda, vadinasi, viskas gerai. Kėlimasis ir gyvenimas, kiek jis iš viso įmanomas laike ir istorijoje, kaip begalinė praėjusių ir būsimų kartų dabartis, kaip blyškus amžinybės atšvaitas mūsų nuodėmingoje Žemėje, tęsiasi. Tai reikš, kad čia iš tikrųjų buvome ir sėdėjome mes, o ne mūsų šešėliai. (*Plojimai*)

Iš šitos aukštos tribūnos aš noriu kreiptis į visą Lietuvą ir ypač į jos jaunimą: šią džiaugsmingą valandą susimąstykite nors trumpą akimirką ir pagalvokime, kad istorinę sąmonę ir atmintį gali turėti tik tie, kurie stato, o ne griaua, kurie istoriją kuria ne žodžiais, o savo pačių rankomis ir todėl turi ką atsiminti. Ačiū už dėmesį. (*Plojimai*)

Spausdinama iš: *Sąjūdis ateina iš toli* / [parengė Romas Gudaitis, Antanas Rybelis, Angonita Rupšytė]. Vilnius: Margi raštai, m., p. 132–135.

Sąjūdinės sąmonės metamorfozės

Klasikinis apibrėžimas, kad politika yra tai, kas susiję su valstybės reikalais, visiškai netinka kalbant apie Lietuvos politinius reikalus ir Sąjūdžio reikalus. Daugelis normaliam pasaulyje galiojančių įprastų sąvokų pas mus faktiškai neturi savo realaus turinio. Mėgindami jas vartoti, tik iškreipsime realų padėties vaizdą.

Gana problemiškas atrodo ir jau tapęs tradiciniu Sąjūdžio apibūdinimas, lengva ranka įrašinėjamas ir į Sąjūdžio įstatus, kad Sąjūdis yra visuomeninis politinis judėjimas. O kuo šitas judėjimas skiriasi nuo egzistuojančių politinių partijų, nuo kitokios lyg ir panašaus pobūdžio veiklos, Lietuvoje rimtai nediskutuota. Tai puikiausiai patvirtina ir dabartiniai ginčai, kuo Sąjūdis

galėtų tapti ateity. Ir daugeliui lyg savaime suprantama atrodo idėja kuo greičiau paversti Sąjūdį politine partija. Tačiau turėtume ieškoti bent jau skiriamųjų Sąjūdžio prigimties požymių. Jeigu neklystu, Sąjūdis nuo pradžios rėmėsi asmens iniciatyva ir atsakomybe. Kitaip tariant, jis prasidėjo nuo pavienių žmonių protesto prieš realybę. Šitie iš pradžių pavieniai protesto aktai visada slėpė kažkokį gilesnį matmenį. Kiekvieno mūsų tapsmas Sąjūdžio dalimi susijęs su tam tikru apsisprendimu, tam tikros dorovinės nuostatos realizavimu. Tai buvo susiję su gana giliu žmogaus ontologinio branduolio atsiskleidimu. Būtent šis asmenybės konversijos aktas iš tikrųjų buvo tas šaltinis, kuris iš pradžių prikėlė ir gaivino mūsų Sąjūdį. Remdamiesi tokiom prielaidom, mes galim daugiau ar mažiau rasti kitus atramos taškus, leidžiančius prasmingai šnekėti apie tikrą politinę veiklą. Manychiau, kad tikrosios politinės veiklos skiriamasis bruožas nuo parazitinės ir būtų tas, kad pati savaime politika nėra kažkoks absoliutaus žmogaus gyvenimo reiškinys ar pusė, bet remiasi tam tikrais gilesniais pagrindais. Taip galim iškelti pačią politikos subjekto problemą. Apie tikrąją politiką galima kalbėti ten ir tada, kur ši politika remiasi universaliais principais, kurie tradiciškai per visą bent jau europietiškos kultūros istoriją ir buvo suvokiami kaip savotiška harmonija. Ši natūrali, per amžius išsilaikiusi tvarka buvo sugriauta totališkai. Netvarka vyrauja ne tik visuomeninio gyvenimo plotmėje, ji prisiskverbė ir į patį žmogaus vidų. Faktiškai buvome praradę bet kokias atsparas gyvenime. Todėl ieškant politikai vietos gyvenime, reikia pripažinti, kad jos pradžių pradžia – dorovė. O nuo senovės graikų laikų dorovingas gyvenimas ir suprantamas kaip visuotinės tvarkos, harmonijos išraiška. Politika galima tik ten ir tada, kur tos politikos subjektas, t. y. žmogus, vadovaujasi dorovinėm nuostatom. Tai ir yra tas atramos taškas, kurio mėginam ieškoti ir kurį taip sunkiai surandam.

Kitas politikos ramstis yra teisinis tam tikrų veiksmų, kuriuos sąlygiškai galime vadinti politiniais, įreminimas ar apribojimas. Normaliame civilizuotame pasaulyje svarbiausia – ne įstatymas, kurį galima priversti vykdyti įvairiais būdais, bet patys įstatymo šaltiniai. Taigi svarbiausia, ar įstatymas remiasi teise, ar ne. Šių dviejų atramos taškų, kurie riboja politiką, mes be abejonės, neturime. Visos institucijos, kurios paprastai šitą tvarką padeda palaikyti, buvo negailestingai sugriautos. Todėl susidarė situacija, kai politinis gyvenimas galėjo būti, o ir iš tikrųjų buvo traktuojamas subjektyvios saviveiklos ar net savivalės norma. Ir niekas nedrįso reikalauti, kad jis būtų grindžiamas kitokia tvarka ar normomis. Štai kokie trapūs tie pamatai, ant kurių iškilo procesas, šiandien vadinamas tautos atgimimu.

Šis tautos atgimimas – grynų gryniausią metaforą. Juk žmogaus konversija iki šiol netapo masiniu reiškiniu. Ir tai visiškai natūralu. Šito nereikia reikauti ir iš politikos. Svarbu tik suprasti, kad tas šaltinis, kuris leidžia sukurti tam tikras struktūras, išlaikančias politiką normaliuose rėmuose, vis dėlto glūdi būtent čia, o ne kur kitur. O mes šių struktūrų visiškai neturėjome. Užtat žvelgiant iš laiko perspektyvos į tautos atgimimo procesą, apskritai į Sąjūdžio raidą, labai nesunkiai galima išskirti kelis jo etapus. Pirmasis buvo išsilaisvinimo etapas. Iš esmės – negatyvumo etapas, kai palyginti greitai ir be didelio vargo buvo sulaužyti įvairiausi ideologiniai politiniai varžtai, ir prieš mus atsivėrė „laisvės“ arena. Tačiau šis senųjų struktūrų, senųjų politinių ideologinių varžtų atmetimo aktas nieko negalėjo pakeisti iš esmės, nes tikrasis laisvėjimo procesas vyko ir vyksta visiškai kitaip. Jis įmanomas kaip dvasinis žmogaus, pirmiausia kaip asmenybės, laisvėjimas. Tame etape viskas vyko palyginti sklandžiai ir sėkmingai. Tol, kol Sąjūdis buvo negausus, kol jis buvo visais atžvilgiais silpnas, tol nebuvo tų problemų, kurios netruko išryškėti vėliau. Šiandien labai daug ginčijamasi ir diskutuojama, ar Sąjūdis tapo laisvės ir demokratijos vieta. Galima drąsiai pasakyti, kad Sąjūdis tokia laisvės ir demokratijos vieta netapo bent jau ta prasme, kad visa Sąjūdžio demokratija ir laisvė, kiek jos regėjom, buvo nulemta dviejų aplinkybių: pirma, kad Sąjūdis neturėjo stiprių institucinių struktūrų; antra, kadangi nebuvo jokių hierarchinio pavaldumo santykių, iš tikrųjų galėjo atsirasti ir atsirado demokratijos židinių, bet jie apėmė tik palyginti nedideles žmonių grupes, susidarancias vien dėl asmenų geros valios. Instituciškai visa tai nebuvo įtvirtinta.

Sąjūdis iš tikrųjų deklaravo, kad mes einame parlamentiniu ir teisiniu konstituciniu keliu. Taigi iš principo buvo nusibrėžta labai teisinga nuostata, kad norint įtvirtinti įstatymo primatą, apskritai teisės primatą, būtina laikytis įstatymų net tada, kai jie mums nenaudingi, o kartais net kenksmingi. Tačiau tik gerokai vėliau, galima sakyti, jau po rinkimų paaiškėjo, kad ši teisinė nuostata buvo paviršutiniškai mūsų pačių suvokta... Matyt, čia, žvelgiant perdėm retrospektyviai, reikia ieškoti vidinio Sąjūdžio silpnumo priežasčių. Tas vidinis silpnumas augo proporcingai Sąjūdžio įtakai ir jėgai. Šiuo požiūriu Steigiamasis suvažiavimas buvo posūkis Sąjūdžio istorijoje – tolesnė jo raida pasuko keliomis kryptimis. Politikos plotmėj Sąjūdis judėjo kylančia linija, tačiau kitais požiūriais jis susilpnėjo. Kodėl taip atsitiko? Todėl, kad Sąjūdis Lietuvoje buvo juridiskai įteisintas kaip reali politinė jėga. Mes didžiavomės, kad jis tapo juridiniu asmeniu. Tačiau po to prasidėjo antrasis etapas: Sąjūdį stipriau negu bet kada anksčiau pradėjo veikti tai, ką galima pavadinti

patologinėmis mūsų visuomeninio gyvenimo struktūromis. Šis pavojus, kuris neišvengiamai užklumpa kiekvieną tikrai masinį judėjimą, išryškėjo jau Steigiamajame suvažiavime. Sąjūdžiui augant ir stiprėjant, silpo tas dvasinio laisvėjimo momentas, kuris iš pat pradžių nulėmė Sąjūdžio atsiradimą ir ilgam laikui užtikrino jo autoritetą. Pamažu laisvės problema kaip tam tikras žmogaus asmeninis imperatyvas, netgi asmeninė problema institucionalizavosi ta prasme, kad tapo savotiška nepriklausomybės ideologija. Tai leidžia išvelgti 3-iąją Sąjūdžio raidos etapą, kurio pradžia – praėjusių metų vasario 16-oji. Dar vienas judėjimo paradoksas yra tas, kad toji diena, kai pirmą kartą buvo viešai išreikštas reikalavimas atkurti Lietuvos Nepriklausomybę, iš tikrųjų dar labiau sustiprino Sąjūdžio politinę jėgą, bet susilpnino jo dvasinį ir dorovinį potencialą. Ši nepriklausomybės ideologija sudarė prielaidas atsirasti savotiškam Sąjūdžio kultui.

Panašus procesas vyko ir teisės poliuje. Sąjūdžio ryžtas įgyvendinti socialinio teisingumo, lygybės ir panašius gražius idealus vis dėlto buvo tas veiksnys, kuris ilgą laiką sistemingai, metodiškai griovė pačią Sąjūdžio dalyvių teisinę sąmonę. Užtat nėra ko stebėtis, kad tuomet, kai autentiškos politikos subjektas – asmuo – pamažu slinko į Sąjūdžio periferiją, atsirado vadinamoji kolektyvinė Sąjūdžio sąmonė, kuri daro smarkų poveikį ir dabartinei Sąjūdžio politikai. Daugelį jos trūkumų ir sunkumų lemia tai, kad nepakankami sparčiai buvo klojami tautos dvasinio atgimimo pamatai. Ši veikla buvo gerokai apleista ir pakeista politine propaganda, o kartais – net antikomunistine isterija. Vykstant šiam procesui, stiprėjo Sąjūdžio hierarchinės struktūros ir Sąjūdis pamažu tapo kažkokia kvazipartija. Šiame fone išryškėjo tam tikra Sąjūdžio vardo, jo autoriteto eksploatavimo tendencija ir, o tai įdomiausia – ši eksploatacija ir vadinama pragmatiška politika. Iš tikrųjų ji tokia nėra. Pati savaime ji negali sukurti nei normalių politinio gyvenimo struktūrų, nei – juo labiau – toliau sėkmingai vesti Lietuvą demokratijos ir laisvėjimo keliu. Struktūras kuria žmonės, ir jos yra tokios, kokias jie sugeba sukurti.

Absoliučiai pragmatiškos politikos, kuri atitiktų kiekvieno konkretaus asmens norus, žinoma, niekada nebus. Bet jeigu politika orientuojama bent jau tokia linkme, tai ji yra perspektyvi. Deja, dėl minėtų priežasčių (jų yra daugiau) Sąjūdžiui vykdyti tikrai pragmatišką politiką nelengva. Labai negerai, kad Lietuvos Respublikos Aukščiausios Tarybos priimtas nutarimas atkurti krašto nepriklausomybę užklupo Sąjūdį nepasirengusį veikti naujomis sąlygomis, nes nebuvo spėta surengti jo antrojo suvažiavimo ir įvykdyti būtinų organizacinių reformų. Kovo 11-osios Aktas mums iškėlė problemas, kurias išspręsti Aukš-

čiausioji Taryba be Sąjūdžio veiksmingos paramos vargu ar pajėgi. Visą laiką deklaravę, kad Lietuvos likimas turi būti sprendžiamas Vilniuje, mūsų pačių, o ne Maskvoje ar Bonoje, dabar atsidūrėme nelengvoje padėtyje. Paskelbę atkūrimo Akta, tapome iš dalies priklausomi nuo kitų malonės. Iki to laiko, net vertinant tik politiškai, Lietuvos nepriklausomybės siekis buvo nepakeičiamas koziris bet kuriose derybose, kurios vyktų bet kurioje sostinėje. Dabar šis koziris išleistas iš rankų ir belieka ieškoti nestandartinių sprendimų.

Suprantama, jokių būdu negalime atsižadėti Kovo 11-osios Akto, bet privalome išmokyti gyventi sumaniau ir lanksčiau negu ligi šiol.

Grįžkime prie Sąjūdžio problemos. Žinoma, jei norime kažką padaryti, pirmiausia turime stengtis atkurti patį Sąjūdį. Norint šitai padaryti, reikia vėl atverti galimybę reikštis tam pačiam asmeniniam pradui, kuris suvaidino tokį pozityvų vaidmenį Sąjūdžio istorijoje. Todėl pirmasis pragmatinis žingsnis Sąjūdžio politikos prielaidų link – išpajauti Sąjūdžio struktūras iš dabartinės valdžios struktūrų tinklo. Jeigu šito nepadarysime, Sąjūdis uždus galutinai ir negrįžtamai arba jo karkaso likučiai virs politine partija. Kol kas tokia partija Lietuvoje neturi ateities. Ji būtų negyvybinga, nes ir politinės doktrinos, ir socialinės bazės požiūriu tai būtų eklektiškas ir trumpalaikis konglomeratas, kuris labai greitai subyrėtų. Sąjūdžio ir valdžios struktūrų atskirumas būtų pirmasis praktiškas Sąjūdžio žingsnis, kurį galbūt pavyks žengti antrajame Sąjūdžio suvažiavime.

Dar vienas pragmatinės politikos uždavinys – išpančioti Sąjūdį dvasinėje plotmėje ar politinių doktrinų plotmėje. Toks ideologinių apnašų nuvalymas pirmiausiai būtinas mums patiems, nes vargu ar įmanoma rimtai šnekėti apie kokias nors galimybes pakeisti dabartinę padėtį Lietuvoje be kuo rimčiausios aiškinamosios, netgi propagandinės, veiklos gerąją to žodžio prasmę. Kitas žingsnis – telkti tuos žmones, kuriems Sąjūdis rūpi. Reikia ieškoti būdų, kaip užmegzti santykius su tomis visuomeninėmis organizacijomis, klubais, judėjimais, kurie pajėgtų mums padėti išspręsti šį nepaprastai sunkų uždavinį.

Tolesnis pragmatiškos politikos žingsnis – tobulinti ir dar labiau demokratizuoti būsimąją Sąjūdžio struktūrą.

Sąjūdis ir toliau privalo būti ta aplinka, kurioje bręsta Lietuvos politikai. Tai reiškia, kad jeigu Sąjūdis kelia savo kandidatą į parlamentą ar kur nors kitur, jis pripažįsta, jog tas žmogus yra išėjęs savotišką brandos mokyklą, įgijęs politinės patirties, gali veikti savarankiškai.

Taigi Sąjūdis negali būti organizacija, kurios tikslas – dirbtinai išlaikyti savo narius. Realios politikos, kurią vykdytų Sąjūdis, prasmė ir būtų pradėti

savotišką visuomenės hierarchizavimą, t. y. sudaryti sąlygas, kad žmogus, kuris pajėgia daryti vienokią ar kitokią darbą geriau, galėtų savo sugebėjimų dėka kilti į viršų. Šitaip būtų sulaužyta lygiavos nuostata.

Dabartinio parlamento veikla faktiškai neribota. Kalbėti apie parlamento savikontrolę, t. y. kalbėti apie įstatymų leidžiamąją valdžią kaip apie save kontroliuojantį mechanizmą kol kas nerealų, nes mūsų politinės partijos dar pernelyg silpnos. O toks savikontrolės mechanizmas turi milžinišką reikšmę net ir tose šalyse, kur visos valdžios yra griežtai atskirtos, kur parlamentas kontroliuojamas ir iš išorės. Kol kas pas mus nėra išorinės jėgos, kuri kontroliuotų parlamentą. Kai kalbame apie šios kontrolės būdus, neturime bijoti žodžio „opozicija“ prisimindami, kad daugelyje normalių šalių įprastas vaizdas, kai du parlamento deputatai kimba vienas kitam į atlapus politiniu klausimu, o po to kartu eina gerti kavos. Kitaip tariant, parlamento deputatai, išrinkti nuo Sąjūdžio, neturi būti kažkokie mūsų globotiniai, nes Sąjūdis nėra politikų prieglauda. Politikas todėl ir yra politikas, kad turi veikti savo atsakomybe. Sąjūdis galėtų organizuoti net protesto demonstraciją, jeigu jo iškelti deputatai daro akivaizdžią klaidą, kuri kenkia visos Lietuvos interesams. Taigi Sąjūdis, nedalyvaudamas politikoje tiesiogiai, yra vienintelė vieta, iš kurios dabartinėmis sąlygomis į viską galima žvelgti nesuinteresuotu žvilgsniu.

Kol Lietuvoje nėra teisinės valdžios ar konstitucinės kontrolės institucijų, ši darbą kažkam reikės atlikti, nes priešingu atveju parlamento veikla nebus pakankamai efektyvi. Taigi nėra abejonų, kad artėjančiame Sąjūdžio suvažiavime diskusijos bus tikrai karštos.

Spausdinama iš: *Algimimas*, 1990, Nr. 15, p. 5.

Netikros tikrovės: ištakos ir pavidalai

Skiriama Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio dvidešimtpenkmečiui

Gyvename modernioje valstybėje, kuri apskritai nėra natūralus žmonių kūrinys. Kitaip negu antikos ir viduramžių politijos, moderni valstybė yra ypatingas mechanizmas arba dirbtinė mašina. Ji sukonstruota vadovaujantis principais, kuriuos jau prieš keletą šimtmečių apmąstė ir atskleidė modernioji politinė filosofija. Šie principai buvo sėkmingai įgyvendinti praktiškai ir šandien grindžia mūsų politinę būtį. Modernios valstybės sampratos ir praktinio

jos konstravimo išeities taškas yra mintis, kad žmonės gali būti suvokiami ir laikomi abstrakčiais individualiais – būtybėmis, kurių svarbiausias tikslas yra visomis įmanomomis priemonėmis grumtis dėl ribotų išteklių. Todėl modernioje politinėje teorijoje kalbama apie hipotetinę prigimtinę būklę, kurioje vyksta visų karas su visais. Šioje būklėje esančios žmonių bendrijos, bekariaudamos tarpusavyje, iš principo galiausiai turėtų susinaikinti. Nuo tokios lemties jas gali išgelbėti tik valstybė, nes ji vienintelė geba laiduoti bent jau sąlygišką bendruomenės vidaus gyvenimo tvarką ir jos narių taikų sambūvį.

Tokia valstybė atsiranda, kai pereinama į civilizuotą, arba vadinamąją pilietinę, būklę. Tačiau pastaroji sąvoka yra dviprasmiška ir potencialiai klaidinanti, nes lengvai sukuriamas gerokai suprastintas ir iškreiptas paties perėjimo į minėtą būklę vaizdas. Kone savaime susidaro įspūdis, kad, pereidami į pilietinę būklę, žmonės tiesiog „civilizuojasi“ visais atžvilgiais „sužmogėdami“ ir sukurdami pilietinę visuomenę. Iš tikrųjų modernios politinės teorijos postuluojamas perėjimas iš prigimtinės į civilizuotą pilietinę bendriją yra gerokai sudėtingesnis ir sunkesnis, nei atrodytų iš pirmo žvilgsnio. Mat tokia bendrija išsiskleidžia ne viengubu judesiu kaip vientisas darinys, o iš karto organizuojasi dviejose iš esmės skirtingose ir, kaip pamatysime vėliau, nelengvai sujungiamose ir sutaikomose struktūrinėse plotmėse.

Randantis civilizuotoms žmonių bendrijoms, neretai gana lengvai, bet, deja, klaidingai tiesiog tapatinamoms su pilietinėmis visuomenėmis ir šitaip vadinamoms, iš tikrųjų atsiranda ne viena, o dvi visuomenės arba bendruomenės, įkūnijančios du „civilizuojamų“ ir „civilizuotais“ tampančių individų santykių organizavimo ir reguliavimo būdus. Pirmąją standartiškai vadinkime pilietine visuomene, kurios skiriamasis bruožas yra ypatingi jos narių santykiai – jiems būdinga iš prigimtinės būklės perimta ir paveldėta konkurencija bei kova dėl įvairių išteklių. Šitaip organizuota konkurencinė pilietinė visuomenė iš esmės yra grynai privačių tikslų siekiančių egoistiškų individų sambūris. Nuo prigimtinėje būklėje esančių bendrijų ji skiriasi tik tuo, kad visų kova su visais joje vyksta pagal tam tikras aiškiai apibrėžtas taisykles. Tačiau tokiai visuomenei išlikti vien taisyklių nepakanka. Individo troškimas laimėti konkurencijos karą pernelyg stiprus, kad nekiltų pagunda šias taisykles pažeisti arba ir visai jų nepaisyti.

Todėl pilietinės visuomenės nuolat tyko pavojus žlugti – panirti į konkurencinės anarchijos chaosą ir sugrižti į prigimtinę būklę. Tokia tarpusavyje kariaujanti visuomenė gali išlikti tik tuo atveju, jeigu pajėgia būti savo pačios sargu ir išlikimo garantu. Tai reiškia, kad ji gali egzistuoti tik tuo pat metu

būdama ir visai kito pobūdžio bei lygmens sambūriu, sugebančiu laiduoti, kad jo nariai bent minimaliai laikysis bendrų, visiems vienodai galiojančių konkurencinės kovos taisyklių. Būtent iš čia kyla prigimtinis modernios visuomenės dvilypumas. Ją iš tiesų sukuria dvigubas struktūrinantis judesys, ir tokia visuomenė išsiskleidžia ne tik kaip pilietinė, bet kartu ir kaip politinė visuomenė. Pastaroji yra absoliučiai būtina pilietinės visuomenės atsiradimo ir išlikimo sąlyga.

Pilietinė visuomenė yra savanaudiškų tikslų siekiančių individų, arba tiesiog biurgerių, konkurencinės kovos arena, kurią struktūrina vadinamasis sąžiningos konkurencijos principas. Politinė visuomenę grindžia bendras jai priklausančių individų tikslas išsaugoti pamatinę visos bendruomenės egzistavimo sąlygą, todėl tokią bendruomenę struktūrinantis principas yra jos narių solidarumas. Jo išraiška yra atskira ir savita politinės visuomenės organizacijos forma – modernioji valstybė. Kiek individai pajėgia susieti save su valstybe, tiek jie nebėra tik biurgeriai, bet tampa piliečiais griežta šio žodžio prasme – valstybės kaip politinės bendrijos nariais. Pilietinės visuomenės ir valstybės sąveikos ir santykio klausimas jau keli šimtmečiai yra svarbiausia, bet ir sunkiausiai sprendžiama moderniosios politinės teorijos ir praktikos dilema, spėjusi ne kartą tapti didžiulių modernybės epochos sukrėtimų ir net tragedijų šaltiniu.

Viena vertus, pilietinė ir politinė visuomenės yra dvi neatskiriamai susijusios ir viena kitą papildančios modernios visuomenės organizacijos formos. Antra vertus, jos yra visiškai skirtingos ir sunkiai suderinamos tos visuomenės egzistavimo plotmės. Šiuolaikinės visuomenės organizacijos ir funkcionavimo būdą bei režimą pavadinę senovišku apibendrinančiu vardu *politija*, galėtume pasakyti, kad moderniosios politijos nuo pat savo atsiradimo yra pasmerktos nuolatos spręsti titanišką uždavinį. Jos gali išlikti ir normaliai gyvuoti tik tiek, kiek pajėgia suderinti ir sutaikyti du jas vienodai grindžiančius, bet kartu vienas kitą neigiančius – konkurencijos ir solidarumo – organizacinius principus. Kitaip sakant, konkrečios politijos veidas lemiamai priklauso nuo jos sugebėjimo vykusiai išspręsti pilietinės visuomenės ir valstybės santykio klausimą.

Moderniųjų laikų istorija negailestingai atskleidė, kad tinkamai jį išspręsti pavyksta anaip tol ne visoms politijoms, nes tai padaryti trukdo daugybė veiksnių, pirmiausia – politinės visuomenės, taigi ir valstybės, pamatus išplauti nuolat besikėsinant pilietinės visuomenės, arba biurgeriškasis, pradai. Kaip minėta, išsiskleidusios politinės visuomenės organizacijos forma yra valstybė, kuri turi būti valdoma, tad natūraliai reikalauja valdžios. Tačiau valdžia pati

savaime taip pat yra arba lengvai tampa vienu iš resursų, dėl kurio kovoja pilietinės visuomenės nariai. Taip įvyksta tais atvejais, kai pilietinės visuomenės pradai ir jame glūdinti individų arba jų grupių kovos dėl išteklių logika užgožia ir nustelbia politinės visuomenės pradą ir šią visuomenę konstituojantį pagarbos bendrajam interesui ar bent jau minimalios atožvalgos į jį principą.

Atrodo, kaip tik čia glūdi pamatinės ir niekada visiškai neveikiamos įtampos tarp pilietinės ir politinės visuomenių gelminis šaltinis. Tam tikromis sąlygomis politinę visuomenę, arba valstybę, tiesiogine šio žodžio prasme gali „praryti“ dėl valdžios kaip resurso beatodairiškai kovojanti pilietinė visuomenė. Kai noras ir gebėjimas laikytis politinės visuomenės sambūvio principų, arba bendrų žaidimo taisyklių, smarkiai sumenksta ar net visai išnyksta, prasideda modernios visuomenės slinktis antrinės, arba jau „civilizuotos“ prigimtinės būklės – anarchijos – link. XX a. Rusijos ir Vokietijos patirtys aiškiai atskleidė tokios slinkties kryptį: tai, ką galima pavadinti pilietinės visuomenės hipertrofija politinės bendruomenės arba valstybės sąskaita, išpureną dirvą visiškai naujam, pasaulio istorijoje precedento neturėjusiam žmonių valdymo tipui – totalitariniam valdymui. Toks valdymas randasi tada, kai pilietinės anarchijos sąlygomis kuri nors pilietinės visuomenės grupė perima į savo rankas valstybės aparatą ir tampa valdžia, o visos kitos grupės nugrūdamos į pogrindį. Atsiranda visagalė valstybė, kurioje tariamai supolitinamas visas viešasis, taip pat ir privatus piliečių gyvenimas.

Apibūdinimas „tariamai“ čia laikytinas nuoroda, kad šis supolitinimas yra tik menamas, nes totalitarinė valstybė apskritai nėra politinė klasikine šio žodžio prasme. Tokia ji negali būti dėl savo prigimties. Skiriamasis politiškumo ir politinės tvarkos bruožas yra gebėjimas reprezentuoti bendrąją visuomenės, t. y. visų piliečių interesą, net jeigu šis interesas būtų suvokiamas ne kaip pozityviai apibrėžiamas ir įvardijamas bendrasis jų gėris, koku jis buvo laikomas antikoje ir viduramžiais, o „moderniai“, taigi minimalistiškai, – tik kaip siekis įtvirtinti visiems priimtinas konkurencinės kovos taisykles ir priversti šių žaidimo taisyklių laikytis visus bendruomenės narius. Totalitarinis valdymas yra tarsi politinis būtent todėl, kad jam trūksta šio pamatinio politiškumo bruožo. Savo pagrindu ir giliausia esme jis yra pilietinis valdymas, kuriam esant valdžią koku nors būdu igijusi pilietinės visuomenės grupė ją uzurpuoja ir pradeda ją piktnaudžiauti, totalizuodama savo dalinį interesą ir valią – paskelbdama jį bendruoju interesu ir smurtu priversdama visuomenę priimti jos primestas žaidimo taisykles bei jų laikytis. Tariamai politinis valdymas imituoja reprezentuojąs bendrąją visuomenės interesą, todėl, kalbant madingu pomoderniosios

filosofijos žargonu, jis yra tik tikros politinės tvarkos simuliakras.

Pamatinės reikšmės faktas, kad totalitarinio valdymo galimybė „užprogramuota“ pačios pilietinės visuomenės prigimtyje, skatina atsargiau ir kritiškiau pažvelgti į kai kuriuos įsitvirtinusių ir ideologinio mąstymo klišėmis spėjusius tapti vaizdinius apie totalitarinės valstybės ir pilietinės visuomenės santykį.

Nuolatos kartojamas teiginys, kad totalitarinė valstybė sutriuškina ir net sunaikina pilietinę visuomenę, laikomas kone savaime akivaizdžia aksioma. Paviršutiniškai žvelgiant, jis skamba gana įtikinamai. Įsigilinus į valstybės ir visuomenės santykio klausimą, jis greitai pradeda atrodyti gerokai supaprastintas ir iškreiptas, nes jo pagrįstumą ir įtikinamumą smarkiai sumenkina tik ką aptartas paradoksas, kad pilietinė visuomenė, iš tiesų galinti tapti ir ne kartą tapusi totalitarinio valdymo auka, pati bent iš dalies kuria tokio ją naikinančio valdymo prielaidas.

Tokią kick nukrypstančią nuo vyraujančios totalitarinės valstybės ir pilietinės visuomenės santykio interpretaciją bent iš dalies patvirtina ir dar visai nesena politinė Vidurio ir Rytų Europos šalių patirtis. Ji taip pat verčia rimtai suabejoti politologinėje ir tranzitologinėje literatūroje spėjusiu paplsti ir beveik nepajudinamai įsitvirtinusių aiškinimu, neva šių šalių totalitarinius režimus sugriovė ar nuvertė tarsi iš po žemių staiga išdygusios laisvės troškios pilietinės visuomenės. Toks aiškinimas skamba tarsi įtikinamai, bet tik iki to momento, kai susivokiama, jog tokį žygdarbį sugebėjusios atlikti minėtos visuomenės po „aksominių revoliucijų“ dėl nežinomų priežasčių paslaptin-gai išnyko. Išsilaisvinus iš komunistinės totalitarinės priespaudos kažkodėl vėl skubiai pulta jas „kurti“, ir štai jau ištisus du dešimtmečius ne itin sėkmingai mėginama tai daryti pasitelkus visą profesionalių kūrėjų armiją. Jau vien tai, kad šis „kūrimas“ tapo šioje srityje besispecializuojančios palyginti mažos profesionalų grupės gerai apmokamu užsiėmimu ir pragyvenimo šaltiniu, savaime yra požymis, jog šitaip konstruojamas pilietiškas, švelniai tariant, sunkiai dera su klasikinio pilietiško samprata.

Pilietiško sampratos idėjinis ir moralinis pagrindas visada buvo savaime suprantama nuostata, kad pilietiško dorybė pirmiausia yra asmens apsisprendimas ir gebėjimas individualų egoistinių interesų derinti su visos bendruomenės interesu, o ypatingais atvejais – ir dėl jo pasiaukoti. Tai – ne skambi retorinė frazė. Juk vienas labiausiai krintančių į akis ir trikdančių paradoksų aptarinėjant pilietiško ugdymo perspektyvas turėtų būti aplinkybė, kad prieš dvidešimt metų daugybė Lietuvos žmonių pasiaukojamai gynė at-

kurtąją valstybę be jokių tada dar neegzistavusių pilietinės visuomenės kūrėjų paskaitų bei raginimų ir neišėję jokių pilietinio ugdymo mokyklų, kursų ir programų. Tačiau pamėginus nuosekliai apmąstyti šią trikdančią patirtį, neišvengiamai kyla dar fundamentalesnis klausimas. Jeigu pilietinės visuomenės buvimas yra būtina netotalitarinės politinės santvarkos ir laisvos visuomenės egzistavimo sąlyga ir kartu patikimas jų atpažinimo požymis, tai kokioje santvarkoje iš tiesų gyvena žmonės ir kokia iš tikrųjų yra šalis ir valstybė, kurioje pilietinė visuomenė vis „kuriama“ ir iš esmės yra virtusi „amžinai tampančia“ pilietine visuomene?

Klausimą galima suformuluoti dar konkrečiau ir tiksliau. Ar tai reiškia, kad tokia valstybė vis dar išgyvena politiškai neapibrėžtą ir sunkiai apibūdinamą, neaiškų, kiek truksiantį perėjimą į tikrą pilietinę visuomenę, taigi ir į tikrai laisvą politinę santvarką, laikotarpį, ar vis dėlto šis perėjimas jau įvyko, tik jo sukurta nauja santvarka iki šiol nėra deramai suprasta ir juo labiau tiksliai įvardyta? Ar, užuot nekritiškai priėmus ir be perstojo kartojus nuvalkiotas pokomunistinės tranzitologijos mokslo tiesas, nederėtų susimąstyti, kad „aksominių revoliucijų“ laikotarpiu įvykęs istorinis virsmas, ko gero, buvo anaip tol ne laisvės triumfas? Ar tai nebuvo tik išradingai įgyvendintas senosios totalitarinės sistemos pertvarkymas, jos dereguliavimas, leidęs klasikinę, lengvai atpažįstamą totalitarinę santvarką pakeisti modernesniu ir efektyvesniu neototalitariniu valdymu, kurio veikimo mechanizmą ir represyvų pobūdį subtiliai slepia kruopščiai supintas „laisvos visuomenės“ institucijų iškabų ir „valdomos demokratijos“ formalistinių procedūrų tinklas?

Tikėtina, kad, pradėjus rimčiau kelti ir gvildinti panašius klausimus, būtų paklebenti ar net susvyruotų prieš du dešimtmečius suręsti tranzitologijos studijų idėjiniai pagrindai ir prireiktų iš esmės tikslinti jų pamatines prielaidas bei iki šiol prieitas svarbiausias išvalgas. Nebūtų nieko nuostabaus, jeigu jau gana netolimoje ateityje paaiškėtų, jog didelė ar net didžioji dalis pokomunistinės transformacijos tyrimų tėra pseudomokslinės pavo plunksnos, kuriomis apkamšomas mažai ką bendra su tikrove turintis ideologiškai konstruojamas išsilaisvinimo mitas. Tačiau nėra būtino reikalo pernelyg žvilgčioti į ateitį. Kol kas visai pakanka tik pradėti mintinį eksperimentą ir pasmalsauti, kokius pokomunistinės laisvės tikrovės bruožus galima išvysti sukančiam tokio abejojančio klausinėjimo keliu.

Iš karto aiškėja, kaip svarbu vengti dabartiniu metu itin paplitusios intelektualinės ir politinės painiavos, kai vartojant sąvokas *pilietis* ir *pilietiškas* neleistinai suplakamos dvi skirtingos piliečio ir pilietiško sampratos. Reikia

aiškiai skirti dvi pilietiškumo atmainas – individo kaip vadinamosios pilietinės visuomenės nario, arba *bourgeois*, ir individo, kaip valstybinės politinės bendrijos nario, arba *citoyen*, pilietiškumą. Griežta teorinė ir praktinė šių sąvokų skirtis leidžia geriau suprasti totalitarinių režimų prigimtį, ypač – totalitarinės valstybės ir pilietinės visuomenės santykio specifiką.

Kaip minėta, pilietinė ir politinė visuomenė yra saviti tarpusavio santykių organizacijos moderniojoje visuomenėje būdai. Tokios visuomenės individas vienu metu priklauso dviem atskiroms ir skirtingoms bendrijoms, kurias saisto glaudus, jokiomis aplinkybėmis neišnykstantis ryšys. Jam apibūdinti kuo puikiausiai tinka ir šiek tiek šabloniškas Siamos dvynių vaizdinys. Tačiau šis ryšys gali būti sveikas arba iškreiptas. Sveikas jis būna tada, kai jam esant kartu išlieka aiški valstybės ir pilietinės visuomenės skirtis ir jos kuriama natūrali įtampa, laiduojanti dviejų sociumo organizacijos plotmių autentišką tapatumą ir konstruktyvią sąveiką. Kai šis ryšys pažeidžiamas taip, kad išsitrina skiriamoji riba tarp politinės ir pilietinės visuomenių, randasi iškreiptos, t. y. neautentiškos ir nevisavertės politijos, kurių ryškiausias pavyzdys, be abejo, yra vadinamieji totalitariniai režimai. Jie susiformuoja ir įsitvirtina tada, kai, išnykus minėtai ribai, politinė ir pilietinė visuomenės susilieja į vieną amorfišką darinį. Kaip tik tada visa jėga pradeda veikti tai, ką galima pavadinti Siamos dvynių efektu. Susijusios ir kartu atskirtoms valstybei ir pilietinei visuomenei susilydžius į samplaiką jos ne liaujasi egzistavusios apskritai, o gyvuoja iškreiptais ir karikatūriškais pavidalais. Iki tol buvusi normali, valstybė tampa kvazipolitiniu, o pilietinė viusomenė – kvazipilietiniu dariniu.

Būtent ši gelminė abiejų darinių transformacija ir yra tikrasis Siamos dvynių efektas. Jį tiksliau apibūdinti būtų galima pasakant, kad išnykus jungties–skirties dialektine žaisme grindžiamai valstybės ir pilietinės visuomenės sąveikai, jos pradeda nuosekliai ir metodiškai naikinti viena kitą. Tai yra svarbiausias ir pražūtingiausias minėto efekto pasireiškimas, kurį reikia aiškiai suvokti ir deramai įvertinti jo ypatingą svarbą. Kaip tik nenoras ar nesugebėjimas išvelgti ir pripažinti valstybės ir pilietinės visuomenės abipusio su(si)naikinimo reiškinių lėmė, kad mokslinėje literatūroje ir viešojoje nuomonėje paplito ir įsitvirtino vienpusiška, budelio ir aukos vaizdiniais grindžiama totalitarinio valdymo bei režimo samprata. Esą, atsiradus tokiam režimui, „bloga“ totalitarinė valstybė sunaikino arba suvarė į gilų pogrindį „gerą“ pilietinę visuomenę, kuri, kėsdama režimo priespaudą, jo nekentė ir tik laukė progos sukilti. Toks supaprastintas ir iškreiptas valstybės ir pilietinės visuomenės santykio totalitarizmo sąlygomis aiškinimas faktiškai yra ne kas

kita, o pamatinis ir praktiškai nekvestionuojamas šiuo metu vyraujančios ideologinės paradigmos branduolys. Šia mąstymo schema grindžiamas pokomunistinėse šalyse įtvirtintas ir kryptingai palaikomas ideologinis, arba didysis, pasakojimas apie pilietinę visuomenę kaip apie tikrosios laisvės tvirtovę ir karalystę.

Atsiribojus nuo šios schemos, iš karto atsiveria kitokia žiūros perspektyva. Žvelgiant per jos prizmę, matyti, kad totalitarinė valstybė, pavyzdžiui, Sovietų imperija, apskritai nebuvo jokia valstybė griežta šios sąvokos prasme. Ji buvo tik kvazipolitinis organizmas, turėjęs išorinius valstybingumo atributus. Tokio tipo darinyje nėra tikros politinės visuomenės, nes neegzistuoja visiems bendros žaidimo taisyklės, kurių atžvilgiu visi piliečiai iš tiesų būtų lygūs. Tokios kvazivalstybės įstatymai taip pat nėra tikri įstatymai, nes jie yra ne politinės visuomenės bendros valios teisinė išraiška, o tik išorinį tariamų įstatymų pavidalą turinčios tvarkos taisyklės, kurias valdžią užgrobusios visuomenės grupės jėga primeta kitiems tos visuomenės nariams ir grupėms.

Šio tipo valstybė neatitinka dviejų fundamentalių klasikinės valstybės sampratos kriterijų: joje neegzistuoja iš tiesų visuotiniai ir daugumos jos narių laisvai pripažįstama bendrojo gėrio samprata, o valdžią turinti grupuotė ne tik netarnauja bendrajam piliečių interesui, bet valdo kitas visuomenės grupes šioms nesutinkant, t. y. prieš jų valią. Tokias politijas kruopščiai aprašiusi klasikinė, ypač viduramžių, politinė teorija vadino jas tironijomis, tačiau, vartojant šių laikų dvasią geriau perteikiantį žodyną, tokias santvarkas labiau tiktų vadinti kvazipolitiniais kriminaliniais režimais. Deja, mokslinėje literatūroje ir viešajame diskurse iki šiol tebėra tvirtai įsišaknijęs keistas vaizdinys, kad sovietinė imperija buvo tikra, nors ir represyvi, valstybė. Kitaip sakant, ji aksiomiškai laikoma iš tiesų politiniu dariniu, o ne tik išoriškai ir tariamai supolitinta milžiniška kriminaline zona, kuriai aiškinti tik iš dalies tinka normalioms politijoms analizuoti pritaikytos teorinės sąvokos ir empirinio tyrinėjimo metodai.

Atsiribojus nuo paplitusio, tačiau klaidingo požiūrio, kad totalitarinis kvazipolitinis darinys iš tiesų yra valstybė, savaime susvyruoja ir ideologiškai suromantintas pilietinės visuomenės kaip laisvės bastiono vaizdinys. Totalitarinio režimo sąlygomis pilietinė visuomenė iš principo negali būti jokia laisvės sala todėl, kad jos paprasčiausiai nėra. Privatūs individų interesai ir natūralus siekis juos patenkinti, be abejo, išlieka. Tačiau šito nepakanka, kad, įsitvirtinus tokiam režimui, išliktų ir toliau egzistuočių pilietinė visuomenė. Greta individų egoistinių interesų bei jų konkurencinės kovos būtinas antrasis tikros pilietinės visuomenės sandas – šią konkurenciją reglamentuojančios bendros

taisyklės, kurių atžvilgiu individai privalo būti iš tiesų, o ne tik menamai, lygūs. Garantu, kad tokių taisyklių būtų visuotinai laikomasi, gali būti tik valstybiškai susiorganizavusi politinė bendruomenė.

Kadangi valstybė ir pilietinė visuomenė susijusios nesutraukomu ryšiu, akivaizdu, kad valstybei kaip visuomenės politinės organizacijos formai virtus savo karikatūra – totalitarine tariama valstybe, tokia pat karikatūra neišvengiamai virsta ir pilietinė visuomenė. Tokia deformuota kvazipilietinė visuomenė yra autentiškos, žaidžiančios pagal vienodas ir visiems privalomas taisykles, pilietinės visuomenės surogatas. Ji negali būti niekas kita, tik, kaip pasakytų šv. Augustinas, „plėšikų gauja“ tapusios totalitarinės pseudovalstybės veidrodinė projekcija. Todėl laikyti tokią visuomenę laisvės atrama atrodo mažų mažiausiai keista. Tokioje visuomenėje laisvė išlieka nebent labiausiai sumenkusiu pavidalu – kaip individų spontaniškumas, kurio niekada nepajėgia visiškai užgniaužti net pats griežčiausias totalitarinis valdymas. Toks spontaniškumas reiškiasi kaip individų ir jų grupių gebėjimas ir įgūdis apeiti totalitarinėje politijoje formaliai įtvirtintas bendrabūvio normas bei susikurti privačių, taigi negalinčių pretenduoti į visuotinumą, alternatyvių tarpusavio elgesio taisyklių visetą. Jis skleidžiasi kaip nuolatinis išsisukinėjimas ir gudravimu grindžiamas elgesys, neturintis nieko bendra su autentiška ir visaverte normalios valstybės piliečio ir tikros pilietinės visuomenės nario laisve. Politinė ir socialinė laisvė suprantama kaip asmens gebėjimas kartu su kitais žmonėmis protingai kurti bendrą gyvenimo tvarką ir sąmoningai bei valingai paklusti jos taisyklėms, o totalitarinėje santvarkoje išliekanti spontaniškumo laisvė yra ne tik tokios laisvės priešingybė ar blankus jos šešėlis, bet tiesiog karikatūrinis jos atvaizdas. Neatsitiktinai tokią „laisvę“ sovietmečiu įkūnijęs „piliečio“ tipas buvo keistas personažas, vadintas socialistinės nuosavybės grobstytoju.

Politinė ir pilietinė visuomenės totalitarinėje politijoje sunaikinamos arba neįtikėtinai atrofuoja bei sumenksta, todėl yra pagrindo tokios politijos atsiradimą laikyti savotiška ikicivilizacinės būklės restauracija, arba grįžimu į tai, ką galima pavadinti antrine prigimtaine būkle. Kaip ir koku mastu įmanoma išsilaivinti iš šios būklės – didžiulė mįslė. Juk norint tai padaryti, būtina ištrukti iš užburto rato. Totalitarinis režimas atsiranda tada, kai pakertami normalios valstybės pagrindai totalizuojant, t. y. tariamai supolitinant prigimtinei ikipilietinei visuomenei būdingą bendromis taisyklėmis neregamentuojamos konkurencijos principą; kitaip tariant, laukinės konkurencijos, arba grynosios jėgos, principą paverčiant kvazipolitiniu stipriojo teisės principu. Tačiau totalitarinių režimų sąlygomis tuo pačiu principu vadovaujasi ir sugriautą pilietinę

visuomenę pakeičianti kvazipilietinė visuomenė, kuri faktiškai įgyja daugelį prigimtinių, arba ikipilietinių, visuomenės bruožų. Skirtumas tik tas, kad toje visuomenėje nežabotos konkurencijos, arba gryniosios jėgos, principas tampa silpnųjų, t. y. politinės galios neturinčių individų ir grupių tarpusavio santykius bei jų santykius su valstybe reguliuojančiu principu.

Šiuo atžvilgiu totalitarinė „valstybė“ ir jos tariamai užgniaužta „pilietinė visuomenė“ nieko nesiskiria ir yra vienu rūsės bei bendramatės. Todėl tampa neaišku, iš kur tokioje „pilietinėje visuomenėje“ galėtų rasti kokybiškai kitoks – laisvės – principas, kuris taptų atspirties tašku ir moralinės bei politinės stiprybės šaltiniu, leidžiančiu tokiai visuomenei sukilti prieš totalitarinės valstybės primetą ir jos ginamą vergijos principą. Atsakyti į šį klausimą ar bent jau jį iškelti yra svarbu bandant praskleisti daugelį sovietinę „pertvarką“ bei jos pažadintas „akšominės revoliucijas“ vis dar gaubiančių paslapčių šydą.

Vidurio ir Rytų Europos veidą pakeitusios „akšominės revoliucijos“ neabejotinai buvo ir tebėra vienas mįslingiausių XX a. istorijos įvykių. Sunku tikėtis, kad įvairiems socialiniams mokslams atstovaujantiems tyrinėtojams kada nors pavyktų atskleisti tikrąsias jų priežastis ir varomąsias jėgas. Kita vertus, jokio galutinio paaiškinimo, ko gero, visai ir nereikia. Kur kas svarbiau suprasti, kaip šios revoliucijos transformavo regiono šalis, būtent kokią naują ekonominę, socialinę ir politinę santvarką jos įtvirtino.

Atsakyti į šį klausimą kur kas sunkiau, negu atrodytų iš pirmo žvilgsnio. Norint tai padaryti, iš karto iškyla ne viena kliūtis. Viena svarbiausių ir sunkiausiai įveikiamų – ideologinė, trukdanti pastangoms objektyviai analizuoti įvykusius pokyčius ir atskleisti jų priežastis, varomąsias jėgas, mastą, o svarbiausia – istorinę ir politinę prasmę. Ši ideologinio pobūdžio kliūtis yra ne kas kita, o išankstinis įsitikinimas, jog į revoliucijų prasmės klausimą jau atsakyta: esą per „akšominės revoliucijas“ totalitarinių režimų paverptos pilietinės visuomenės susigrąžino laisvę. Išsilaisvinimas iš komunizmo pančių buvo iš karto ir tiesmukiškai, nesileidžiant į šio epochinio įvykio gelminių ir ilgalaikių padarinių apmąstymus, sutapatintas su „grįžimu į Vakarus“. O pats grįžimo vaizdinys savaime įtaigoja mintį, kad buvo atkurta arba sukurta tokia pat kaip ten egzistuojanti laisvos rinkos ekonomika ir liberali demokratinė politinė santvarka.

Atsirado ir įsitvirtino nauja ideologinė paradigma – tokia pat griežta kaip ir ankstesnioji. Ant jos bėgių buvo pastatyti ir jais iki šiol žvaliai rieda visi socialiniai mokslai, taigi ir „akšminių revoliucijų“ bei pokomunistinio virsmo tyrinėjimai. Kadangi ideologijos tam ir egzistuoja, kad būtų kuo mažiau gili-

namasi į jų pačių prigimtį ar abejojama pamatinėmis jų prielaidomis, natūralu, kad tranzitologijos tyrinėjimų srityje išvirtino minėto virsmo vaizdiniai, spėję įgyti beveik nepajudinamų tiesų statusą. Storas tokių ideologizuotų vaizdinių klodas nugulė XX a. pabaigos istorijos tyrinėjimų lauką ir kritiškesnį mąstymą gniuždančiu svoriu trukdo kitaip pažvelgti į šio lūžinio laikotarpio įvykius. Norint tai padaryti, pirmiausia reikėtų mėginti pagal išgales atsiriboti nuo tyrinėjimų teorinį ir empirinį akiratį gožiančio ideologizuoto išsilaisvinimo pasakojimo įtakos. Mat šis dėl savo indoktrinuojamo pobūdžio iš anksto nukreipia tyrinėjimą politiškai korektiška, bet nebūtinai teisinga ir produktyvia linkme. Įvykdžius šią sąlygą, randasi prielaidos išvysti nepastebėtus arba neblogai žinomus, tačiau deramai vis dar neapmąstytus ir neįvertintus „aksominių revoliucijų“ bruožus. Jų yra ne vienas.

Vienas iš dažniausiai pabrėžiamų ir itin palankiai vertinamų šių revoliucijų bruožų yra taikus jų pobūdis. Vertinant įprastiniais humaniško ir etikos masteliais, šios taikios ir beveik bekraujės revoliucijos atrodo tikra palaima – menkučiai sukrėtimai palyginti su smurtingomis, daugybės aukų pareikalavusiomis XIX a. ir XX a. pirmosios pusės socialinėmis ir politinėmis revoliucijomis. Kita vertus, šis ne pavienėje komunistinėje šalyje, o visur išryškėjęs skirtumas yra pernelyg visuotinis, didelis ir svarbus, kad būtų galima jį laikyti tiesiog atsitiktiniu ar juo labiau savaime suprantamu. Keistai ir net įtartinais lengvas ir greitas totalitarinės sistemos žlugimas ir staigus komunistinių šalių šuolis į naują laisvės režimą reikalingas išsamesnio paaiškinimo, kas gi nulėmė tokį skirtingą ankstesniųjų ir XX a. pabaigos antikomunistinių revoliucijų pobūdį ir padarė įmanomą šį stebuklingą šuolį.

Taip keliant klausimą, ideologiškai vyraujantis ir visas galimas alternatyvas nustelbiantis „išsilaisvinimo“ bei „grįžimo“ pasakojimas ima blukti prarasdamas savo įtaigumą ir žavesį. Tiesą sakant, kuo labiau į jį gilinamasi iš šitaip keliamo klausimo perspektyvos, tuo labiau jis atrodo neįtikimas ir net įtartinas. Kritiškai apmąsčius ir įvertinus šį pasakojimą, persasi du galimi „aksominių revoliucijų“ aiškinimai. Pirmasis – jau išvirtinės ir įprastas aiškinimas, esą, tai buvo tikros revoliucijos, galėjusios greitai ir lengvai laimėti todėl, kad komunistiniai režimai buvo absoliučiai supuvę ir silpni, o jų nekentę žmonės degė begaliniu troškimu bei ryžtu nusimesti vergijos jungą. Antrąjį aiškinimą kol kas galima pateikti tik abejojančio klausimo pavidalu: ar nėra taip, kad žaibiško ir neįtikėtinais lengvo totalitarinių režimų žlugimo priežastis buvo ta, jog šie „aksominėmis revoliucijomis“ poetiškai pavadinti įvykiai apskritai nebuvo jokios revoliucijos?

Vienareikšmiškai atsakyti į šį klausimą gali padėti tik dar išsamesni ir kruopštesni pertvarkos tyrinėjimai. Sunkiausia rasti tinkamesnį, leidžiantį geriau negu iki šiol suvokti šį reiškinį, konceptualinį jo aiškinimą. Kaip minėta, požiūriai, ko siekė ir kas iš tiesų buvo pertvarkos šauklys M. Gorbačiovas, yra diametraliai priešingi. Vieniems šis politikas buvo ir liks apie laisvę visada svajojęs liberalas, gavęs istorinę galimybę ir pamėginęs įgyvendinti slapčia puoselėtus reformatoriškus siekius. Kitiems jis visada atrodys nuoseklus komunistinio režimo šalininkas ir gynėjas, kuris, mėgindamas žūtibūt išgelbėti susvyravusią jam brangią santvarką, netyčia ją galutinai sužlugdė neapgaltomis ir nevykusiomis reformomis. Ištrūkti iš šios konceptualinės dilemos spąstų nėra lengva. Vienas iš perspektyvesnių būdų tai padaryti – atsiriboti nuo panašių svarstymų bei spėlionių ir pamėginti įveikti šią dilemą pasitelkus griežtai pozityvistinį požiūrį. Tad reikėtų pamiršti pastangas tiksliai rekonstruoti „pertvarkos“ vedlio tikruosius tikslus ir planus ar juo labiau atspėti, kiek nuoširdūs buvo jo ketinimai. Pakaktų atidžiau išsižiūrėti, kas buvo daroma arba mėginta daryti pertvarkos laikotarpiu, o ypač pradiniu jos tarpsniu.

Sumanytų reformų tikslus įvardijantys šūkiei – pertvarka, demokratizavimas, viešumas – iš pat pradžių skambėjo labai miglotai, kadangi juose buvo be galo sunku įžvelgti nors kiek aiškiau ir konkrečiau apibrėžiamą turinį. Tačiau šį turinį pamažu atskleidė pats reformų, o dar tiksliau – pertvarkos metu įsipplieskusių politinių kovų vyksmas. Žvelgiant retrospektyviai matyti, kad visų pertvarkos metu vykusių politinių kovų epicentru galiausiai tapo mūsų dėl Sovietų Sąjungos konstitucijos šeštojo straipsnio, laidavusio Komunistų partijos absoliučios valdžios monopolį. Žūtibūtinė kova dėl šio straipsnio išsaugojimo ar panaikinimo visą politiškai aktyvią Tarybų Sąjungos visuomenės dalį ne tik suskaldė į nesutaikomas „totalitaristų stagnatorių“ ir „demokratų modernizatorių“ stovyklas, bet ir baigėsi imperijos žlugimu.

Suvokus, kad būtent valdžios klausimas buvo svarbiausias veiksnys, nulėmęs totalitarinio režimo griūtį, tampa prasminga panoramiškai apžvelgti visuminį pertvarkos vaizdą jau minėtu pozityvistiniu žvilgsniu, atsiribojant nuo spekuliatyvių svarstymų, kokie vis dėlto buvo tikrieji pertvarkos architektų tikslai ir kiek nuoširdūs buvo jų deklaruoti demokratizavimo ir viešumo lozungai. Spėlioti nebereikia, nes pakanka suprasti, ką iš tiesų padarė jos vedlys. Galima paprastai ir trumpai pasakyti, kad jis „atleido valdžias“ ir padarė galima jau minėtą mūsų. Sausas šio pamatinio fakto konstatavimas yra kur kas tvirtesnis tolesnės analizės pagrindas todėl, kad tokie beveik neatsakomi klausimai, kokia buvo pertvarkos pamatinė idėja ir strateginis jos tikslas, ar pertvarka

buvo pradėta visiškai sąmoningai ir gerai apgalvojus padarinius, ar, priešingai, jos griebtis skatino pirmiausia savisaugos instinktas ir jo įkvėpta nuojauta, jog reikia rizikuoti ir kažką daryti, tampa iš esmės nebesvarbūs. Atsiribojus nuo jų galima tiesiog pasakyti, kad vadžių atleidimas tapo lemtingu ir negrįžtamu politiniu sprendimu, kuriuo buvo pradėtas patiems reformatoriams nelauktu rezultatu pasibaigęs totalitarinės valdymo sistemos dereguliavimo procesas.

Talpi dereguliavimo sąvoka, ko gero, yra vienintelė sąvoka, leidžianti su-bendravardiklinti ir susieti prasminiu ryšiu iš pirmo žvilgsnio neapibrėžtus ir tuščius reformatorių iškeltus pertvarkos šūkius. Žvelgiant iš laiko nuotolio, lieka vis mažiau abejonų, kad Tarybų Sąjungos reformatorių užmojis dereguliuoti ir šitaip išjudinti sustabarėjusią santvarką ir buvo pertvarkos varomoji idėja bei galutinis tikslas. Tiesa, sąvokos „idėja“ ir „tikslas“ vartotinos itin atsargiai ir veikiau metaforiška prasme. Vykdam pertvarką neatsitiktinai buvo nuolatos kartojama, kad ji esanti būtent „prasidėjęs procesas“ – ši M. Gorbačiovo pamėgta frazė buvo ne tik teisinga ir tiksli, bet, griežtai kalbant, galbūt vienintelis iš tiesų dalykiškas ir prasmingas pertvarkos tikrojo turinio ir tikslo apibūdinimas. Jis puikiai atskleidė reikalo esmę, būtent, kad procesinis dereguliavimo pobūdis ir reiškė tai, jog valingu vadžių atleidimo veiksmu paleistas kvazivalstybės atnaujinimo ir modernizavimo mechanizmas toliau turėjo veikti tarsi nekontroliuojamas ir nevaldomas. Blika pridurti, kad pertvarka kitaip skleistis ir negalėjo, nes uždavinys valdyti tokio pobūdžio dereguliavimo vyksmą apskritai pranoksta žmogaus jėgas ir gebėjimus.

Pirmiausia buvo dereguluota politinio gyvenimo sritis. Joje pradėjo veikti visiškai kitokios prigimties politikos ir apskritai istorijos vyksmą valdantis veikėjas – garsioji „nematoma ranka“, kuri tik vėliau persikėlė ir į ekonominio gyvenimo erdvę. Politinio gyvenimo deregulavimas reiškė tik tai, kad Komunistų partijos pasisavinta ir griežtai monopolizuota kvazipolitinė valdžia tapo iš principo ir kitoms visuomenės grupėms pasiekiamu „resursu“, dėl kurio tapo įmanoma ir verta pasigrumti. Teisės varžytis dėl jos kaip tik ir pradėjo reikalauti ir kitos, anksčiau šios teisės neturėjusios kvazipilietinės visuomenės grupės. Paversti valdžią nevaržomos konkurencinės kovos objektu – tokia buvo primygtinio reikalavimo panaikinti tarybinės konstitucijos šeštąjį straipsnį tikroji, tačiau vengiama atvirai įvardyti politinė prasmė. Natūralu, kad nenorėjusiai išsižadėti valdžios monopolio Komunistų partijos daliai buvo prikabinotos „totalitaristų“, „konservatorių“ ir „stagnatorių“ etiketės, o valdžios dalies sau reikalavusios grupės pasipuošė „demokratų“, „modernizatorių“ ir „pažangiečių“ iškabomis. Įsitvirtinusi legenda apie pertvarkos

laikotarpiu Tarybų Sąjungoje ir pirmiausia Rusijoje veikusias gausias ir stiprias demokratines jėgas neabejotinai yra vienas klaidingiausių ir pavojingiausių su pertvarka siejamų vaizdinių, nes ji yra ir vienas svarbiausių ideologinio išsilaisvinimo pasakojimo atraminių stulpų. Rusijoje tikrų demokratų buvo menka saujelė, o jų įtaką pertvarkos vyksmui ir baigčiai buvo praktiškai neįtampa.

Tad žvelgiant į pertvarką kaip į valingai paleistą, bet toliau iš esmės saviškai paliktą komunistinės santvarkos sisteminio dereguliavimo procesą, „aksominių revoliucijų“ spindesys gerokai nublinksta. Visiškai akivaizdu, kad sistemos dereguliavimas nebūtinai reiškia, jog šiuo dereguliavimo veiksmu totalitarinė kvazipilietinė visuomenė iš tiesų ir savaime susigrąžina laisvę ir tampa tikra pilietine visuomene. Juk toks „išsilaisvinimas“ iš principo gali būti slinktis naujos tokios visuomenės pa(si)vergimo formos link.

Tiesioginis akstinas kruopščiai svarstyti ir tikrinti prielaidą, kad „aksominės revoliucijos“ galėjo būti tik revoliucijų simuliakrai, pirmiausia yra pagrįstos abejonės, iš kur ir kaip šiose totalitarizmo sąlygomis visapusiškai degradavusiose kvazipilietinėse visuomenėse staiga radosi revoliucinis potencialas, leidęs nuversti ne šiaip policinius, bet iki dantų ginkluotus tirioniškus režimus. Vadinamosios pertvarkos patirtis šias abejones tik stiprina. Be saujelės disidentų pasiaukojamos, tačiau – kaip atrodė – beviltiškos kovos, išsitus dešimtmečius iki pertvarkos Tarybų Sąjungoje nebūta jokių rimtesnių protesto – o ką jau kalbėti apie tikrą pasipriešinimą – prieš totalitarinį režimą proveržių ar net jų ryškesnių apraiškų. Kitų šalių istorinė patirtis taip pat kelia daug klausimų. Net žiauriai nuslopinti ir pilietinės visuomenės kovos dėl laisvės pavyzdžiais laikomi Vengrijos ir Čekoslovakijos sukilimai nebuvo antisisteminiai griežta šio žodžio prasme. Jie iš esmės buvo tik mėginimai sukurti „komunizmą su žmonišku veidu“, o šiems maištams vadovavo komunistinėmis idėjomis bei galimybe „sužmoginti“ santvarką nuoširdžiai tikėję kai kurie šių šalių valdančiųjų kompartijų vadovai. Lenkijos „Solidarumo“ judėjimas buvo užgniauztas jau kur kas švelniau, o „aksominės revoliucijos“ apskritai buvo neįtikėtinais taikios.

Žmogiškai tokia permaina galėtų tik džiuginti, jeigu šios smurto mažėjimo tendencijos nelydėtų išryškėjęs dar vienas naujas ir gerokai problemiškesnis šių revoliucijų bruožas. Revoliucijoms „humaniskėjant“, jose dalyvaujančios „apačios“ darosi vis pasyvesnės, o jų vaidmuo menksta. Visų klasikinių modernybės revoliucijų priežastis buvo kaip tik tolydžio augantis apačių nepasitenkinimas, pamažu virsdavęs vis atviresniais protestais prieš esamą tvarką ir galiausiai pasibaigdavęs spontaniškais ir smurtingais revoliuciniais sukilimais. XX a. pabaigos antikomunistinės revoliucijos yra „postmodernios“, nes jos

kur kas panašesnės į pačių „viršūnių“ sumąstytus ir surežisuotus kvazipolitinius spektaklius, kuriuose masės atrodo tokios pat pastebimos ir svarbios kaip ir ankstesniais laikais, bet iš tikrųjų joms skirtas tik režisierių veiksmus palaikančių „revoliucijos klakerių“, arba šių spektaklių estetinio fono, vaidmuo.

Pasaulį pakeitusios pertvarkos pradinis impulsas, netrukus sukėlęs milžinišką „akominių revoliucijų“ bangą, buvo ne koks nors tarybinės visuomenės gelmėse kunkuliavęs ir grąsinęs bet kurią akimirką išsiveržti liaudies nepasitenkinimo ir rūstybės vulkanas, o valdžios sprendimas atleisti vadžias, kurių uždaru kabinetų tyloje priėmė ir visai tarybinei kvaziimperijai bei jos kvazipilietinei visuomenei iš viršaus nuleido maža grupelė valdančiosios kompartijos viršūnei priklausiusių žmonių. Ši lemtingai svarbi aplinkybė ir leidžia daryti prielaidą, kad pertvarką, o galiausiai ir „akominių revoliucijų“ laviną išjudino ne tiek išivaizduojamas pilietinės visuomenės gelmėse glūdėjęs nenumaldomas laisvės ilgesys ir ryžtas dėl jos sukilti, bet veikiau dalies elito suvokta būtinybė atrasti naujus ir efektyvesnius būdus valdyti ir išnaudoti jau kelis dešimtmečius pavergtą ir visai nemaistingą „socialistinę“ visuomenę. Kadangi kita elito dalis tokios pertvarkos planui nepritarė, kilo imperijos viršūnių konfliktas, nulėmęs jų susiskirstymą į stagnatorių ir reformatorių, arba „totalitaristų“ ir „demokratų“, stovyklas. Šis konfliktas persimetė ir į pertvarkos laikotarpio visuomenę, paversdamas ją hobsiškojo visų karo su visais lauku.

Visuotinio karo vaizdinys šiuo atveju nėra „pertvarkai“ apibūdinti savaivališkai vartojama metafora. Pradėjus atsileisti geležiniams Komunistų partijos valdžios gniaužtams, kvazipilietinė tarybinė visuomenė iš principo negalėjo būti išlaisvinta arba išsilaisvinti pati. Ji taip pat negalėjo tapti ir netapo tikra pilietine visuomene. Mat ši totalitarinio režimo visokeriopai slopinta, nuiniokota ir deformuota visuomenė paprasčiausiai neturėjo moralinio, politinio, pagaliau, ir intelektualio potencialo susikurti absoliučiai būtiną jos virsmo tokia visuomene sąlygą – išsiskleisti kaip tikra politinė visuomenė. Jeigu ši kvazipilietinė visuomenė būtų pajėgusi padaryti tokį stebuklą ir ištrūkti iš totalitarinės būklės liūno, tai būtų prilygę, vaizdžiai kalbant, Miunhauzeno, sugebėjusio save ištraukti iš pelkės už savo paties plaukų, atliktam žygdarbiui.

Kadangi toks stebuklas neįvyko ir negalėjo įvykti, pertvarką pradėjęs kvazipolitinės viešosios erdvės dereguliavimas suteikė šiai suvargusiai visuomenei vienintelę tokiomis sąlygomis įmanomą laisvę. Tai buvo ta pati iki pertvarkos nuosekliai varžyta ir persekiota spontaniškumo laisvė, kuriai buvo leista išeiti iš pagrindžio ir reikštis viešai iki tol neregėtais būdais ir formomis. Tačiau vieša šios laisvės raiška savaime nelaidavo, kad ji peraugs į naują ko-

kybę ir taps tikra politine laisve. Todėl ji netruko supanašėti su kalėjimo zonoje sumaištavusių kalinių ar iš aptvaro ištrūkusių vergų siautėjimu. Kadangi dereguliavimas prasidėjo politinio gyvenimo srityje, natūralu, kad pirmoji ir akivaizdžiausia atgaautosios laisvės raiškos forma buvo išiplieskusi kvazipilietinės visuomenės grupių kova dėl valdžios. Ši, kaip netrukus parodė tolesni įvykiai, visiškai bergždžia, jokios tikros laisvės link nevedusi ir jos neatnešusi kova davė tik tai, kad kaip niekad aiškiai atskleidė tikrąją totalitarinės tarybinės visuomenės prigimtį ir kartu jos realių galimybių išsilaivinti ribas.

Atleidus partinės kontrolės vadžias, ši visuomenė tam tikra prasme susigražino savastį ir tikrąjį veidą, kuriuos iki tol slėpė gana pakenčiamai atrodantis tvarkos, padarumo ir net išorinio jos narių solidarumo fasadas. Išnykus šiam apgaulingam fasadui, ji pasirodė esanti tuo, kuo iš tiesų visada ir buvo – savitos rūšies antriniu prigimtiniu dariniu. Joje išiziebusio visuotinio karo dėl resursų kuriam laikui nebevaržė jokios bendros taisyklės ir normos. Tai reiškia, kad dereguliavimo veiksmu ši visuomenė buvo ne išlaisvinta, bet įmesta į savotišką užburtą ratą. Kitaip sakant, pertvarka nubloškė visuomenę į būklę, kartą jau atvedusią prie totalitarinio valdymo ir leidusią atsirasti jį įkūnijančiam kvazipolitiniam kriminaliniam režimui. Ji savaime nesukūrė jokių prielaidų ištrūkti iš šios būklės, o išsiveržti iš jos savo jėgomis visuomenė taip pat nebuvo pajėgi. Todėl jai atsivėrę laisvės horizontai buvo tik jos miražas. Kelionė užburtu ratu tariamai išlaisvintą kvazipilietinę visuomenę vedė tik viena kryptimi. Pavargusi nuo anarchijos ir savivalės šėlsmo, nebepajėgdama išverti iš dalies sąmoningai leistos jai pačiai susikurti spontaniškumo laisvės ir jos sukulto visų karo su visais pragaro, ši visuomenė buvo iš anksto pasmerkta palūžti ir nutraukti taip išpūdingai prasidėjusį laisvės žygį.

Galimybė restauruoti totalitarinį valdymą slėpėjo pačioje pertvarkos pradėto dereguliavimo vidinėje logikoje, o jos virsmas tikrove buvo tik laiko ir palankių aplinkybių klausimas. Pertvarkos vyksmas ir baigtis Rusijoje yra, ko gero, tipiškiausias ir tiesiog chrestomatinis šios vidinės logikos sklaidos pavyzdys. Nėra abejonių, kad šioje didžiulėje šalyje būta žmonių, troškusių permainų ir tikros laisvės. Tačiau čia aptartos priežastys ir specifinės šalies sąlygos lėmė, kad apie B. Jelcino asmenį susitelkusios „demokratų“ stovyklos branduolį sudarė ne tokie žmonės, bet antrajam nomenklatūros ešelonui priklausę įvairiausio plauko partiniai ir biurokratiniai funkcionieriai. Jie daugiausia buvo susitelkę Rusijos Federacijos, o ne sąjunginės valdžios struktūrose, taigi buvo ne nomenklatūros „aukščiausia lyga“, bet daugiausia antrarūšiai jos nariai. Todėl šie „demokratai“ nebūtinai buvo išmintingesni ir padoresni už

aukštesnei lygai priklausiusius grumtynių dėl valdžios konkurentus. Veikiau buvo kaip tik atvirkščiai.

Rusijos ir kitų buvusios kvaziimperijos provincijų visuomenės netruko savo kailiu patirti, ką iš tiesų reiškė tokių demokratų nešama laisvė. Jos tikrieji vaisiai galutinai pasimatė perkėlus dereguliavimo principą ir į ūkio sritį. Ekonomikos „išlaisvinimo“ ir ūkio privatizavimo socialiniai padariniai buvo tokie, kad milijonams šalies gyventojų vargas gyvenimas „brandaus socializmo“ sąlygomis pradėjo atrodyti kone aukso amžius palyginti su demokratinės laisvės rojumi. Kosminė socialinė atskirtis ir begalinis daugumos į šį rojų atvestų gyventojų skurdas – toks buvo pertvarkos pradėto totalitarinės sistemos dereguliavimo rezultatas. Tačiau panašu, kad tokia pertvarkos baigtis iš principo tenkino, o galiausiai ir sutaikė abi jai vykstant aršiai konfliktavusias stovyklas. Po ištisą dešimtmetį faktiškai prigimtinės būklės sąlygomis gyvenusios visuomenės tarpusavio karo, net ir akademinėje literatūroje kažkodėl patikliai vadinamo „demokratijos tarpsniu“, Rusijos „demokratai“ ir „liberalai“ sklandžiai, be jokio rimtesnio pasipriešinimo, valdžią perdavė neostalinisto V. Putino vadovaujamiems jėgos struktūrų atstovams. Dauguma jų, išskyrus būrelį principingiausių ir atkakliausių, sėkmingai susirado nišas atkurtoje valdžios piramidėje arba bent jau tapo „sisteminės opozicijos“ dalimi.

Tokia lengva reformatorių kapituliacija ir po jos susiklostęs taikus totalitaristų ir demokratų sambūvis aiškiai liudija, kad pastariesiems demokratija anaipol nebuvo vertybė, dėl kurios jie būtų pasiryžę rimtai kovoti ar juo labiau mirti. Demokratiniai lozungai ir iškabos daugumai jų buvo tik patogus įrankis siekti daugiau valdžios žaidžiant pertvarkos kvazipilietinei visuomenei leistus galios žaidimus. Ši visuomenė taip pat neparodė jokio noro ginti tokios demokratijos. Toks pasyvumas paprastai laikomas įrodymu, kad ji nepribrendo demokratijai, ir dėl to neretai apgailestaujama. Suvokiant pertvarką kaip valdžios viršūnių sumąstytą ir paleistą dereguliavimo procesą bei prisimenant jo rezultatus, Rusijos visuomenės abejingumas demokratijai atrodo ne tik natūrali, bet ir savaip racionali nuostata. Dėl daugybės priešasčių nepajėgusi tapti tikrai laisva politine visuomene, ji vis dėlto pasirodė esanti pakankamai nuovoki, kad atpažintų jai primestą demokratijos simuliakrą ir nuo jo nusigręžtų. Tad rimčiau kalbėti apie demokratijos perspektyvas Rusijoje, ko gero, taps įmanoma tik tada, kai į viešąją šios šalies gyvenimą ateis nauja karta, kuriai žodis „demokratija“ nebebus toks baubas kaip dabar, nes praėjusio šimtmečio paskutiniajame dešimtmetyje patirtas simuliakrinės demokratijos košmaras jai atgis tik klausantis savo tėvų pasakojimų.

Lengviausia ir patogiausia būtų liūdną Rusijos patirtį laikyti tiesiog nepavykusios pertvarkos pavyzdžiu ir neskirti jam pernelyg daug dėmesio. Tačiau ši patirtis įgyja visiškai kitą prasmę ir pradeda atrodyti labai vertinga ir svarbi išsikėlus prielaidą, kad visos Vidurio ir Rytų Europos regione įvykusios „aksominės“, arba „dainuojančios“, revoliucijos gali būti tik šiek tiek skirtingai įgyvendinti to paties dereguliavimo scenarijaus variantai. Įmanoma, kad principinė dereguliavimo logika ir schema valdė visų šių revoliucijų vyksmą ir nulėmė jų baigtį bei galutinius rezultatus. Tai reikštų, kad visose šalyse, tarp jų ir Lietuvoje, priklausomai nuo vietos sąlygų buvo pritaikyti tik šiek tiek skirtingi dereguliavimo būdai ir susiklostė iš esmės panašios, tik skirtingomis išorinėmis dekoracijomis pasipuošusios ekonominės, socialinės ir politinės santvarkos. Atidžiai tikrinant minėtą prielaidą, galėtų paaiškėti, kad šių santvarkų skirtumai yra kur kas mažesni, negu skatina manyti ir tikėti išsilaisvinimo pasakojimas. Trumpai sakant, jie būtų tik kiekybiniai, bet ne kokybiniai.

Jeigu besąlygiškai tikima išsilaisvinimo pasakojimu, mėginimas lyginti Lietuvą ir Rusiją gali atrodyti keistas ir net įžūlus. Lietuva kartu su kitomis dviem Baltijos šalimis kone visuotinai laikomos pavykusio išsilaisvinimo ir sėkmingos pokomunistinės transformacijos pavyzdžiais. Noriai primenamos ir pasakojamos šių šalių „sėkmės istorijos“ taip įsitvirtino akademiniuose sluoksniuose ir viešojoje nuomonėje, kad abejoti jomis faktiškai jau seniai tapo ne tik neišprusimo bei tamsuoliškumo, bet ir blogo tono požymiu. Sklandų pasakojimą apie kone stebuklingą sėkmę jaukiantys faktai apdairiai ignoruojami ir nutylimi arba apsukriai racionalizuojami ir pateisinami.

Juk nereikia turėti jokių „svieto lygintojo“ polinkių norint suprasti, kad milžiniška ekonominė nelygybė ir beveik didžiausia Europos Sąjungoje socialinė atskirtis yra aiškus įrodymas, kad Lietuvos „išsilaisvinimas“ buvo absoliučiai atsaistytas nuo Sąjūdžio deklaruotų ir tarsi ketintų įgyvendinti teisingumo ir visuomeninio solidarumo principų. Taip pat tik išsilaisvinimo pasakojimo užhipnotizuotas ir jo uždėtų ideologinių rožinių akinių nenorintis nusiimti stebėtojas drįstų teigti, kad emigracijos iš Lietuvos mastai, daugelį kartų viršijantys vidutinius europinius rodiklius, yra ne tariamai išsilaisvinusios tautos išsivaikščiojimo ir tiesiog fizinio/demografinio nykimo požymis, bet natūralus ir net pozityvus reiškinys. Būtent minėtas ideologinis pasakojimas didžia dalimi lemia, kad šalies gyventojų prarastys, pranokstančios karo ir trėmimų laikotarpiais patirtas žmonių netektis, racionalizuojamos vaizduojant jas kaip neišvengiamą reiškinį, panašų, tarkime, į natūralią metų laikų kaitą, ir net laikomos atgautosios laisvės išraiška, o ne vadinamos tikroju vardu – neatsakin-

gos ekonominės ir socialinės politikos sukeltu ir tebetrunkančiu tautos su(si) naikinimo procesu.

Trumpai priminti šiuos puikiai žinomus ir nuolatos minimus faktus reikia dėl vienintelės priežasties. Mat gana tikėtina, kad laisvės sąlygomis gerokai paspartėjęs, palyginti su sovietmečiu, tautos nykimas yra tiesioginis su pertvarka prasidėjusio ir vis dar tebevykstančio „dereguliuojančio laisvinimo“ logiškas ir neišvengiamas padariny. Prieš tris dešimtmečius paleistas dereguliavimo impulsas ne tik neužgeso, bet veikiau tolydžio stiprėja. Tvirtą pagrindą manyti esant ir veikiant šį impulsą duoda akivaizdus paradoksas: turinčios Lietuvą „priartinti prie Vakarų standartų“ reformos dėl paslaptinių ir, dar svarbiau, net nemėginamų rimčiau aiškintis priežasčių šalies raidą koreguoja taip, kad joje susiklostė ir įsitvirtino anaipol ne tipiškas ir gerai žinomas laisvos rinkos ekonomikos ir liberalios demokratinės politinės santvarkos modelis, bet labai „savita“ – keistai iškreipta ir neatpažįstamai sukarikatūrinta jo atmaina. O minėtieji ir daugelis kitų faktų yra tokie, kad norom nenorom verčia susimąstyti, ar šiose reformose iš pat pradžių nebuvo užkoduota ir jau du dešimtmečius efektyviai veikia tautos ir valstybės susinaikinimo programa, palyginti su kuria sovietinių okupantų planai ir pastangos sukurti „Lietuvą be lietuvių“ atrodo tik kaip gana mėgėjiški ir nerangūs, todėl sąlygiškai ne tokie pavojingi žaidimai. Visai neabsurdiška pradeda atrodyti mintis, kad formaliai nepriklausoma vėl tapusi Lietuva iš esmės tebejuda pertvarkos nubrėžta raidos kryptimi, kuria pakeliavus dar kiek ilgiau, iš šalies gali likti tik geografinis vardas.

Taigi lyginti pertvarkos Lietuvoje ir Rusijoje eigą ir rezultatus turėtų skatinti ne vien grynai akademini smalsumas, bet ir gyvybiniai tautos ir valstybės interesai. O atsikračius išsilaisvinimo pasakojimo conceptualinių klišių ir lyginimo atskaitos bei išeities tašku pasirinkus būtent dereguliavimo perspektyvą, nebeįmanoma kaip absurdiškos iš anksto atmesti ir galimybės, kad Lietuvoje pertvarka pavyko net geriau. Tokią iš pažiūros netikėtą ir net paradoksalią išvadą galima priciti pamėginus įvertinti pertvarkos sėkmę kitokiu matu arba kriterijumi. Šiuo atveju tai būtų gebėjimas atvirai represyvią pavergtos ir engiamos visuomenės valdymo schemą pakeisti modernesniu ir lankstesniu – demokratiniu – tos pačios visuomenės valdymo mechanizmu pašalinant arba paslepiant ankstesniajam totalitariniam valdymui būdingus išorinės ir todėl lengvai pastebimos prievartos elementus. Praktiškai tai reikštų, kad pertvarkos abiejose šalyse sukurtos santvarkos pamatiniais bruožais yra panašios, tačiau jų institucinės dekoracijos ir valdymo stilius gerokai skiriasi. Rusijoje jie kur kas šiurkštesni, o Lietuvoje labiau kliaujamasi švelniąja galia, t. y. pirmenybė

teikiama pastangoms ne tiesmukiškai slopinti laisvą piliečių valios raišką, bet manipuluoti visuomene pasitelkiant procedūrinius grynai formalistinės demokratijos žaidimus ir subtilesnes ideologinio indoktrinavimo bei „smegenų plovimo“ technikas.

Kol kas ši išvada tegul bus laikoma darbine hipoteze, kurią tikrinti įmanoma vieninteliu būdu – parodant, kad į akis krentantys Lietuvos ir Rusijos gyvenimo ir vidaus tvarkos po pertvarkos panašumai yra ne atsitiktinės ir paviršutiniškos, bet pradinio pertvarkos impulso ir jo vėlesnės sklaidos nulemtos dėsningos ir gelminės analogijos. Kalbant mokslіškiau, šie panašumai turėtų būti struktūriniai.

Panašumų paieškas galima pradėti nuo to, kad Lietuvos „dainuojanti revoliucija“ nė iš tolo neprimena tokių istorijos įvykių kaip didieji XIX a. sukilimai, Birželio sukilimas, pokario rezistencinė kova ar disidentinis judėjimas. Pastaruosius sieja vienas bendras bruožas – nors iš anksto rengti ir planuoti, visi jie buvo spontaniški ir iš viršaus nekontroliuojami tautos, arba tiesiog apačių, laisvės ilgesio ir ryžto ją susigrąžinti proveržiai. Prieš tris dešimtmečius ne tik nebūta jokio panašaus sukilimo prieš okupacinį režimą, bet net Maskvoje papūtus permainų vėjams, Lietuvos visuomenėje vyravusių nuotaikų vaizdas labiau priminė sustingusią pelkę, kuriai išjudinti prireikė net kaimynų iš Estijos apsilankymo ir padaršinimo. Pabrėžtina, kad šitokia baimė ir jos sukeltas visuomenės sąstingis tvyrojo ne žiaurių represijų, bet „atšilimo“ ir iš „centro“ sklindančių raginimų „persitvarkyti“ sąlygomis.

Sausi statistikos skaičiai taip pat liudija, kad didžiausio „dainuojančios revoliucijos“ pakilimo laikotarpiu Lietuvoje buvo užregistruota maždaug 1 000 Sąjūdžio grupių, kurioms formaliai priklausė apie 180 tūkst. žmonių. Pabrėžtina – formaliai, nes didelė ar net didžioji jų dalis buvo tik popieriniai sąjūdininkai. Vien šių faktų pakanka, kad, žvelgiant iš padedančio blaiviau vertinti įvykius laiko nuotolio, pasakojimai apie laisvės troškusią pilietinę visuomenę arba visuotinį tautos prabudimą, juo labiau atgimimą, pradėtų atrodyti kaip dirbtinai pučiamas ir itin pavojingas mitas. Jis žalingas dėl to, kad slepia kur kas nemalonesnę tiesą: Lietuvos valstybingumas formaliai buvo atkurtas laimingai susiklosčiusius kaip reta palankioms vidaus bei išorės sąlygoms ir jį atkūrė anaip tol ne visa jo troškusią tauta. Tai padarė sovietmečiu sugebėjusi išlikti tautiškai ir valstybiškai sąmoninga ir tik todėl politiškai aktyvi šalies visuomenės dalis, sudariusi akivaizdžią tos visuomenės mažumą.

Vis dėlto dar patikimesnis požymis, padedantis atpažinti, ar „persitvarkiusios“ Lietuva ir Rusija iš tiesų šiandien priklauso skirtingiems pasauliams,

turėtų būti šiose šalyse susiklosčiusi santykio tarp pilietinės ir politinės visuomenių konfigūracija. Ją palyginus, nesunku įsitikinti, ar pertvarka Lietuvoje atnešė tai, kas neįvyko Rusijoje, kurioje amorfiškai kvazipilietinei visuomenei taip ir nepavyko diferencijuotis į visavertę pilietinę ir politinę visuomenę. Šios nesėkmės kaina – šalyje įsitvirtinęs savitas neototalitarinis „suverenios demokratijos“ režimas. Tad belieka aiškintis, ar Lietuva išvengė panašaus likimo.

Atsiradęs Sąjūdis buvo vadinamas visuomeniniu politiniu judėjimu. Toks dvigubas jo apibūdinimas yra didžiai prasmingas, kadangi tiksliai nusako Sąjūdžio laukusio uždavinio tikrąjį pobūdį ir mastą. Viena vertus, šis pavadinimas atspindi judėjimo ištakas ir kilmę nurodydamas, kad tai iš esmės buvo tos pačios totalitarizmo suluošintos kvazipilietinės visuomenės gelmėse brandęs ir galiausiai išėjęs į viešumą sambūris. Antra vertus, šis apibūdinimas reiškia, kad toks sambūris turėjo spręsti tą patį dvilypį uždavinį kaip ir Rusijoje – išsiskleisti pilietinės ir politinės visuomenės formomis, kurių sąveika ir konstruktyvi įtampa privalėjo tapti sąlyga rasti ne apgailėtinam išorinius valstybingumo atributus turinčiam kvazipolitiniam dariniui, o visavertei nepriklausomai valstybei. Nuo to, kaip bus išspręstas šis uždavinys, priklausė ne tik pertvarkos Lietuvoje baigtis, bet ir būsimosios atkurtos valstybės likimas – jos pobūdis ir tolesnė raida.

Šiuo atžvilgiu lemtingi buvo sprendimai, priimti 1990 m. rinkimų į LTSR Aukščiausiąją Tarybą išvakarėse. Svarstant jų strategiją ir taktiką, vis dėlto būta siūlymų apdairiau paskirstyti Sąjūdžio jėgas. Dalis jo branduolio turėjo dalyvauti rinkimuose, o dalis ir toliau likti judėjimo Tarybos nariais. Tai buvo vienintelis būdas ir galimybė išsaugoti Sąjūdį kaip masinį ir įtakingą sambūrį, realiai pajėgiantį toliau vykdyti iki tol sėkmingai atliktas valdžios pilietinės kontrolės funkcijas. Maža pasakyti, kad šis pasiūlymas liko nesuprastas ir buvo atmestas jo rimtai net neapsvarsčius. Jis veikiau buvo įvertintas kaip pikta-vališka intencija iš anksto kurti opoziciją būsimajai „savųjų“ valdžiai ir kaip kenkėjiškas kasimasis po atkuriamos valstybės pamatais. Mintis, kad pilietinė valdžios kontrolė yra pamatinis modernios demokratinės valstybės egzistavimo principas, o šiuo atveju – ir būtina jos sukūrimo sąlyga, pasirodė esanti per ankstyva ir nepriimtina net sąjūdinei Lietuvos visuomenės daliai.

Atmetus valdžios pilietinės kontrolės idėją, buvo užbrėžtos paties Sąjūdžio kaip nacionalinio išsivadavimo judėjimo galimybių ribos. Paaiškėjo, kad jis nepajėgus tapti naujos politinės visuomenės formavimosi branduoliu ir jos įsitvirtinimo viešojoje erdvėje garantu. Kartu buvo nulemta ir Lietuvos kaip

atgimstančios valstybės ateitis: ji buvo pasmerkta tapti neįvykusia valstybe. Posakis „neįvykusi valstybė“ iš tikrųjų neturi jokios menkinamosios potekstės. Jis yra vaizdingas, bet dalykiškas bei tikslus politologiniu požiūriu ir reiškia tik tai, kad Sąjūdis pajėgė išspręsti tik pusę išsikelto uždavinio. Jo pastangomis Lietuva tapo „savųjų“ administruojama teritorija, įgijusia visus išorinius valstybingumo atributus. Tačiau šioje teritorijoje taip ir nesusiformavo politinė ir pilietinė visuomenės, todėl ji netapo tikra valstybe. Būtent šia prasme Lietuvos valstybė neįvyko. Po valstybės iškaba slepiasi tik administraciškai nuo milžiniškos imperijos atsiskyręs kvazipolitinis darinys, arba tiesiog „mažoji zona“ – atskilęs „didžiosios zonos“ fragmentas.

Entuziastingas Sąjūdžio veržimasis į valdžią urmu ir toks pat nenoras likti vienintele tą valdžią kontroliuoti gebančia jėga reiškė tai, kad buvo išsižadėta svarbiausio judėjimo tikslo – sukurti demokratišką ir modernią Lietuvos valstybę. Šio tikslo įgyvendinimas buvo atidėtas neapibrėžtam laikui, o iš tikrųjų buvo tyliai numarinta pati tokios valstybės vizija. Šis apsisprendimas buvo lemtingas ne tik būsimajai valstybei, kuriai taip ir nebuvo lemta gimti, bet ir pačiam Sąjūdžiui. Absoliučiai daugumai jo dalyvių net nesusivokus, kas vyksta, Sąjūdis faktiškai dar iki Nepriklausomybės paskelbimo liovėsi egzistavęs kaip būsimosios valstybės karkasą turėjusios sudaryti politinės visuomenės branduolys. Jis savaime ir nejučia virto tokiu pačiu dėl savosios valdžios dalies kovojančiu kvazipilietiniu dariniu, kokia Rusijoje buvo vadinamųjų demokratų stovykla.

Tiesa, tuoj po 1990 m. kovo 11 d. išsižiebusio karo dėl valdžios resurso įkarštį šiek tiek slopino virš paskelbtos valstybės kybojęs Damoklo kardas – nuolatinė tiesioginio karinio užpuolimo grėsmė. O daugeliu atžvilgių Lietuvai lemtingus 1992 m. Seimo rinkimus jau iki tol per visas frakcines siūles eizėjęs Sąjūdis pasitiko būdamas beviltiškai suskilęs į vienkartinius rinkiminius sambūrius, pasivadinusius politiškai beprasmiškais Centro, Tautos pažangos ar Nuosaikiųjų vardais. Į juos susispietusių atsitiktinių žmonių nesiejo jokie valstybiški tikslai ir programos. Vienintelis juos saistantis ryšys buvo tos pačios valdžios alkis, pridengtas iš inercijos išlaikytos sąjūdinės retorikos ir populistinių lozungų skraiste. Šie kvazipolitiniai darinėliai buvo ne kas kita, o vėliau nuolatos iškilsiančių ir per kiekvienus rinkimus besikeisiančių vis naujų „gelbėtojų“ grupuočių pirmoji laida. Tačiau jau vien tokio susiskaldymo iš anksto nulemtas subyrėjęsio Sąjūdžio šukių triuškinantis pralaimėjimas Seimo rinkimuose iš tikrųjų buvo tik baigiamasis „dainuojančios revoliucijos“ agonijos ir laiminčios antisąjūdinės kontrrevoliucijos aktas.

Kaip minėta, šią kontrrevoliuciją kiek pristabdė ir suvėlino tik iki 1991 m. rugpjūčio pučo išlikusi galimų represijų baimė. Jai išnykus, antisąjūdinė kontrrevoliucija netruko įsibėgėti su vis didėjančiu pagreičiu. Ji vyko abiejuose kovos už Nepriklausomybę fronto flanguose ir buvo įgyvendinta ne senovišku „moderniu“, bet nepalyginti švelnesniu „postmoderniu“ stiliumi – tyliai, be ekscesų, smurto ar juo labiau kraujo praliejimo. Tuoju po Nepriklausomybės atgavimo įvykusiame Sąjūdžio III suvažiavime buvo pradėta atvirai valyti judėjimą nuo žmonių, kuriems tokios sąvokos kaip tauta ir moderni demokratinė valstybė nebuvo tušti žodžiai. Šitokio valymo taikiniai pirmiausia tapo Sąjūdžio pirmeiviai, kurie, būdami iš tiesų neabejingi tautos ir atkuriamos valstybės ateičiai, gana anksti pajuto, kad daugeliui patekusių į valdžią sąjūdininkų toji ateitis visai nerūpi, o pats valstybės atkūrinėjimas įgyja vis daugiau pigaus farso požymių. Kadangi šiuolaikinės demokratijos taisyklės draudžia nepatogiais bendražygiais atsikratyti praėjusių šimtmečių metodais – juos sunaikinant fiziškai, – buvo rastas subtilesnis Sąjūdžio apvalymo nuo principingesnių ir kritiškesnių, todėl nepatikimų elementų būdas. Ne(be)pageidaujamų jo dalyvių atsikratyta pasitelkus vadinamųjų „megztųjų berečių“ sambūrį.

Būtų naivu manyti, kad jo veikla buvo spontaniškas ir stichiškas į tikrųjų patriotų ir revoliucijos sargybinių vaidmenį pernelyg įsijautusio ir nežinia iš kur ir kaip išdygusio būrelio radikalų siautėjimas. Iš tikrųjų ne tik elementarios politinės kultūros, bet neretai ir dvasinės pusiausvyros iš pažiūros stokojušių šiam būreliui priklausiusių žmonių akcijos viešojoje erdvėje turėjo labai konkretų politinį tikslą. Gerai suplanuoti ir meistriškai nukreipiami į pasirinktus puolimo taikinius jų veiksmai buvo ilgalaikė moralinio ir psichologinio spaudimo ir net teroro kampanija. Ją buvo siekiama moraliai ir psichologiškai gniuždyti ir šitaip išstumti iš Sąjūdžio žmones, kuriems buvo svetimi ir nepriimtini nomenklatūriniai mąstymo ir veikimo įpročiai. Tokie žmonės pagrįstai buvo laikomi pavojingais, nes jie iš principo netiko nomenklatūrinei imitacinės-fasadinės neosovietinės pseudovalstybės statybai. Atsijojus nepatikimuosius, iš pasimetusio, krinkančio ir akyse tirpstančio Sąjūdžio likučių natūraliai išsiskristalizavo judėjimo nomenklatūrinis branduolys. Jį reikėjo sustiprinti. Todėl valymo praretintas Sąjūdžio gretas sparčiai užpildė nepraktiškus pirmeivius pakeitę staiga praregėję „patriotai“, kurių biografijos ir sovietmečiu nuveikti darbai neginčijamai bylojo, kad dar vakar jie buvo idėjiškai tvirti komunizmo statytojai ir visais atžvilgiais pavyzdingi tarybų šalies piliečiai.

Panašus apsisaymas nuo visų „dainuojančios revoliucijos“ dvasios apraiškų lygiagrečiai vyko ir nuo TSKP formaliai atsiskyrusios, tačiau kitais at-

žvilgiais niekuo nepasikeitusios, tad atskilusia tos partijos nuolauža likusios LKP stovykloje. Kad ši grupuotė atsiskyrė nuo TSKP ne iš tautinių ir valstybinių paskatų ir kad ji nesutraukomu idėjinio ir politinio ryšiu liko susaistyta su vadinamaisiais platformininkais, atskleidžia jos atstovų LTSR Aukščiausiojoje Taryboje požiūris į balsavimą dėl Nepriklausomybės atkūrimo. Kaip žinoma, balsavimo išvakarėse išsakyta jų santykio su juridiškai atkuriamą Lietuvos valstybę formulė buvo tokia: „Mes balsuosime už nepriklausomybę, tačiau atsakysite jūs.“ Atviriau ir aiškiau išsiduoti, kad nuo Maskvos tariamai atsiskyrusios LKP pritarimas Nepriklausomybei buvo konjunktūrinis ir prievartinis žingsnis ir kad pati valstybingumo idėja bei jo siekis šiai grupuotei buvo ir tebėra svetimi ir nesuprantami, turbūt neįmanoma. Kadangi konformistai LKP visada buvo absoliuti dauguma, apsivalymas nuo Sąjūdžio idėjinio užkrato šioje organizacijoje vyko kur kas sklandžiau ir nepastebimiau. Nepriklausomos valstybės idėja iš tiesų tikėję ir už ją kovoję sąjūdinės dvasios bei įsitikinimų žmonės, kurių atkaklumu ir pastangomis LKP vargais negalais bent jau formaliai atsiskyrė nuo TSKP, buvo neutralizuoti ir išstumti prisidengus kilniai skambėjusiu partijos demokratizavimo šūkiu. Kad sąjūdininkai taptų nereikšminga ir bejėge mažuma, tereikėjo padidinti LKP Tarybos narių skaičių ir pasirūpinti, kad į ją urmu sugužėtų ne tik tuntas visų kovų nuošalyje tūnojusių veikėjų, bet ir sušmėžuotų tariamų politinių priešininkų iš tikrą išsilakščiusios platformininkų grupuotės veidai.

Lygiagrečiai vykęs Sąjūdžio ir LKP gretų valymas neabejotinai yra vienas dramatiškiausių ir kartu lemtingiausių Lietuvos „dainuojančios revoliucijos“ epizodų. Todėl juo labiau stebėtina, kad revoliucijai skirtoje palyginti gausioje literatūroje šis epizodas tebėra keistai nepastebimas ir nutylimas. Antra vertus, toks nepastabumas yra ir savaip suprantamas. Juk prikėlus šį epizodą iš užmaršties, turbūt tektų negrįžtamai atsisveikinti su iki šiol viešajame diskurse vyraujančiu ideologiniu pasakojimu apie Lietuvos išsilaisvinimą arba šį pasakojimą reiktų iš esmės tikslinti. Jeigu šis valymas taptų rimtai analizuojamu ir plačiau svarstomu klausimu, neišvengiamai tektų išsąmoninti ir pripažinti pamatinį naujausios Lietuvos istorijos faktą: laikotarpiu nuo 1991 m. rugpjūčio pučo iki 1992 m. Seimo rinkimų šalyje vyko šliaužiantis antisąjūdinis perversmas, pasibaigęs neosovietinio nomenklatūrinio režimo restauracija. Jos sąlygomis Lietuva gyvena iki šiol ir moka už tai milžinišką kainą.

Restauracijos pobūdis ir mastas ne tik kad nėra tyrinėti ir įvertinti – ši tema faktiškai yra marginalizuota ir į akademinį diskursą net neįleidžiama. Tiesa, ji aptarinėjama buitiniu lygmeniu arba, kaip buvo įprasta sakyti sovie-

tmečiu, virtuviniuose pašnekesiuose. Tokie pasvarstymai dažniausiai baigiasi išvada, kad „komunistai sugrižo“. Ją darant turima omenyje, kad tarybinė nomenklatūra per vadinamąjį privatizavimą pasiglemžė liūto dalį visuomeninio ir valstybinio turto, o socialdemokratais persivadynusi LKP visu atkurtos Nepriklausomybės tarpsniu išliko stipriausia ir įtakingiausia kvazipolitinė jėga.

Vis dėlto, nors toks pertvarkos Lietuvoje baigties ir padarinių vaizdinys iš pirmo žvilgsnio atrodo tikroviškas ir įtikinamas, jis yra gerokai paviršutiniškas ir klaidinantis. Mat jis paslepia du svarbiausius dalykus – įvykusios restauracijos esmę ir tikruosius pertvarkos laimėtojus. Pagrindiniais laimėtojais vadinamos ilgiausiai per du dešimtmečius šalį valdžiusi LKP ir jai valdant suklestėjusios su ja susijusios ir jos atstovaujamos nomenklatūrinės kilmės biurokratijos ir verslo grupės. Tačiau tokia nuomonė teisinga tik iš dalies, nes grindžiama tik gana lėkšta – empirine ir net buitiska – politikos prigimties ir tikslo samprata. Pagal šią sampratą politikos sėkmės matas yra ją vykdančią valdžią ir medžiaginę gerovę. Tačiau atsisakius tokių primityvių vaizdinių apie politikos esmę ir paskirtį galima rasti kur kas fundamentalesnę politinės pergalės arba pralaimėjimo kriterijų.

Tokiu kriterijumi reikėtų laikyti gebėjimą įtvirtinti savo atstovaujamą ir ginamą visuomenės ir valstybės organizavimo bei jų valdymo principą. TSKP valdomoje Tarybų Sąjungoje šis principas buvo totalitarinis. Jį išsaugoti pritaikant prie pasikeitusių XX a. realijų ir buvo pagrindinis pertvarką pradėjusios partijos vadovybės tikslas. Lietuvoje šis tikslas buvo įgyvendintas kone tobulai: prireikė vos poros metų, kad taip viltingai prasidėjusi „dainuojanti revoliucija“ baigtųsi neosovietinės nomenklatūrinės santvarkos restauracija. Būtent todėl esama tvirtu pagrindu teigti, kad pertvarka baigėsi anaipatol ne daug politinių ir ekonominių dividendų iš jos gavusios LKP pergale. Tikroji politinė jos laimėtoja galiausiai pasirodė esanti nuo LKP atskilusi LKP/TSKP platformininkų grupuotė, nuosekliai ir iki galo gynusi totalitarinį tarybinės kvaziimperijos organizacijos principą. TSKP ir pertvarkos pergalė Lietuvai reiškė tai, kad šis principas tapo formaliai atkuriamos valstybės „demokratinę“ santvarką struktūrinančiu principu ir iki šiol tebėra svarbiausias šalies raidą lemiantis veiksnys.

Tad lyginant pertvarkos baigtį ir rezultatus autokratinėje Rusijoje ir demokratinėje Lietuvoje, galima nurodyti tik vieną esminį skirtumą tarp abiejų šalių. Rusijai prireikė dešimties metų aršių kovų tarp „demokratų“ ir „totalitaristų“, kad atviras ir šiurkštus tarybinis totalitarinis valdymas būtų pakeistas neototalitariniu „suverenos demokratijos“ režimu. Švelnesnė ir labiau paslėpta lietuviškoji tokio valdymo atmaina įsitvirtino kur kas lengviau ir greičiau.

Politiką suvokiant tik empiriškai ar juo labiau buitaiškai, teiginys, kad išsilaikavinusi Lietuva žaibiškai nuslydo į atnaujintą ir sumodernintą neototalitarinį nomenklatūrinį režimą, iš tiesų gali skambėti neįtikimai. O išvalga, jog čia pertvarka pavyko net geriau negu Rytuose, maža to, kad jos baigtis faktiškai prilygsta TSKP triumfui, iš pirmo žvilgsnio taip prieštarauja akivaizdiems faktams ir vadinamajam sveikam protui, kad atrodo paprasčiausiai absurdiška. Juk siekta išsaugoti tarybinę imperiją tarsi negrižtamai sugriuvo, o TSKP net tose buvusiose „broliškosiose respublikose“, kuriose ji nebuvo uždrausta ir nedingo iš viešojo gyvenimo, vis vien neatgavo turėtos valdžios. Net ten, kur ji išliko senuoju kompartijų pavadinimu, jos padaliniai visur egzistuoja tik kaip šalutiniai ir antrarūšiai viešosios erdvės veikėjai. Tačiau jeigu politinės galios ir sėkmės kriterijus vis dėlto yra gebėjimas įtvirtinti toje erdvėje savuosius sociopolitines tikrovės organizavimo ir valdymo principus, visuminis pertvarkos ir ypač jos rezultatų vaizdas smarkiai keičiasi.

Aiškeja, kad norint išsaugoti tam tikrą valdymo režimą arba, paprasčiau kalbant, santvarką, pakanka apginti ir išgelbėti to režimo esmę, tapatumą ir gyvybingumą laiduojantį pamatinį jo principą. Tokiu atveju pats principas išlieka, o pasikeičia tik jo įgyvendinimą ir sutikrovinimą laiduojantys ekonominio, socialinio ir politinio valdymo mechanizmai ir atnaujinto režimo prigimtą slepiančios viešųjų institucijų iškabos. Partija – šiuo atveju TSKP – taip pat išsiamžina ir užsitikrina savo tęstinumą pirmiausia išsaugodama jos organizacinį principą ir tikslą. Kad išliktų, jai tereikia išsaugoti savo esmę, o išorinis jos kūnas gali ne tik protėjiškai kaitaliotis, bet apskritai tapti nebūtinas ir išnykti. Tapusi bekūniu dariniu, ji dingsta iš viešojo gyvenimo sukurdamą regimybę, kad jos nebėra, nes pasileido arba buvo uždrausta. Todėl sveiku protu ir tariamomis akivaizdybėmis linkusiam pernelyg kliautis stebėtojai nelengva suprasti ir patikėti, kad toks darinys, net ir „nebūdamas“, gali toliau daryti esminę įtaką šalies gyvenimo tvarkai ir lemti jos raidos kryptį veikdamas kaip valdanti jėga, kuriai apibūdinti kuo puikiau tinka gerai žinomas „nematomos rankos“ vaizdinys.

„Dainuojančios revoliucijos“ baigtis Lietuvoje rodo, kad tokia išlikimo per chameleonišką prisitaikymą prie aplinkos strategija ne tik galima, bet ir labai veiksminga. 1992 m. pabaigoje įvykusi nomenklatūrinio režimo restauracija reiškė tai, kad pro duris iš viešosios erdvės išvyta LKP/TSKP grįžo į ją pro langą lanksčios susisiekančių indų sistemos pavidalu. Ši sistema padarė galimą lengvą nomenklatūrinių elementų migraciją, o tiksliau, jų laisvą cirkuliaciją uždaru ratu, kuriame išnyko ir prarado prasmę anksčiau laikyta principine ir

neįveikiama Sąjūdžio ir LKP/TSKP skirtis.

Rastis ir įsitvirtinti tokiai sistemai, ko gero, daugiausia padėjo Sąjūdžio sprendimas dėl rinkimų į LTSR Aukščiausiąją Tarybą, užkirtęs kelią Lietuvoje formuotis tikrai politinei visuomenei. Todėl atkūrus Nepriklausomybę ir įsi-siūbavus partijomis pasivadariusių kvazipolitinių grupuočių grumtynėms dėl valdžios resurso, lojalumas valstybei beveik iš karto liovėsi buvęs nors kiek svarbiu priklausomybės savųjų ar svetimųjų stovyklai kriterijumi. Tačiau nepa-kanka konstatuoti, kad Lietuvoje stojo konjunktūrininkų ir perėjūnų klestėji-mo laikai, nes suprastintas moralinio pakrikimo vaizdiny užgožtų ir paslėptų tikrąjį – politinį – įvykusios restauracijos turinį ir prasmę. Atsiradusi „susi-siekiančių indų“ sistema yra restauracijos politinė materializacija ir jos pergalės simbolis todėl, kad, ją įtvirtinus ir jos buvimą pradėjus laikyti savaime supran-tama norma, buvo pačia giliausia prasme iš esmės paneigtas pats Lietuvos valstybingumo principas. Tas pats principas, kurį visada itin griežtai ir nuose-kliai neigė ir naikino TSKP ir okupacinė valdžia. Šis principas buvo paneigtas tokiu būdu, kad buvusį, esamą ar būsimą asmens santykį su Lietuvos valstybe liautasi laikyti nors kiek svarbiu jo viešosios veiklos vertinimo matu. Sąjūdį ir LKP apvalius nuo sąjūdinių elementų, buvo ne šiaip atkurtos per „dainuojan-čią revoliuciją“ kiek susvyravusios nomenklatūros pozicijos. Pasiecta kur kas daugiau – atsiradus naujai nomenklatūrinei susisiekiančių indų sistemai, buvo apskritai ištrinta skiriamoji riba tarp paties Sąjūdžio kaip atkurti Lietuvos vals-tybę siekusio pilietinio sambūrio ir TSKP kaip ją sunaikinti mėginusios jėgos.

Neatsitiktinai už antivalstybinę veiklą buvo nubausti vos keli iškilęsi LKP/TSKP platformininkai. Negana to, parodomasis atpirkimo ožiais tapu-sių asmenų nuteisimas iš laiko nuotolio veikiau panašėja į manevrą, padėjusį atitraukti visuomenės dėmesį nuo fakto, kad tuo pat metu Lietuvoje buvo sparčiai dildomos ir galiausiai pradingo visos takoskyros tarp provalstybinių ir antivalstybinių viešosios erdvės veikėjų ir jėgų. Subtiliai brukama nuosta-ta, kad okupacijos laikotarpiu visi dirbo Lietuvai, tapo vyraujančiu viešosios erdvės ir santykių joje organizavimo principu. Todėl prieš mėginamą atkurti valstybę kovoje arba sunkiausiu jai laikotarpiu dviprasmiškai besielgę asmenys ne tik gali atsидurti aukščiausiose valdžios institucijose, bet jų buvimas jose laikomas normaliu reiškiniu.

Iš tikro tai nėra vien moralinės ir teisinės atsakomybės, juo labiau primi-tyviai suprantamo atpildo ar keršto už praeityje padarytas klaidas ir nusikalti-mus klausimas. Sutelkus dėmesį tik į moralinio visuomenės pakrikimo apraiš-kas, lengva nepastebėti kitų, ne mažiau sunkių ir pavojingų jos ligų. Pirmiausia

– kone absoliučios politinės tautinės ir valstybinės sąmonės atrofijos. Galbūt išraiškingiausiu tokios atrofijos požymiu ir pavyzdžiu tapo nepriklausomoje Lietuvoje tarsi nejučia įsitvirtinusi praktika skirti apdovanojimus už nuopelnus valstybei tiek pasiaukojamai šią valstybę gynusiems rezistentams, tiek pastarusius uoliai medžiojusiems ir naikinusiems okupacinių represinių struktūrų dalyviams. Ko gero, būtent ši praktika yra aiškiausias įrodymas, kad Lietuvos valstybės nėra. Juk taip elgtis įmanoma tik vadovaujantis paslėpta, o kartais ir pusbalsiu išdrįstama išsakyti nuostata, kad tarp prieškariu egzistavusios Lietuvos Respublikos ir okupuotos LTSR nėra jokio principinio skirtumo. Mat abi jos tariamai buvo tik kiek skirtingos tos pačios Lietuvos valstybingumo formos.

Įsidėmėtina, kad šia praktika piktinasi ir prieš ją protestuoja tik pavieniai asmenys, tad belieka manyti, kad daugumai šalies piliečių šitoks tyčiojimas iš pačios valstybės idėjos atrodo visiškai natūralus ir pateisinamas. Keista valdžios moralinio cinizmo ir piliečių moralinio aklumo samplaika ir dermė yra vertinga nuoroda, kur slypi gelminė formaliai atkurtos Lietuvos valstybės negalios priežastis. Ši valstybė liko nesutikrovinta ir tapo taip ir neįvykusia valstybe todėl, kad nebuvo ir bent jau kol kas nematyti gebančios ją ryžtingai įsteigti ir tvirtai ginti politinės tautos. Žinoma, tai nereiškia, kad Lietuvoje nebuvo ir nėra tautinę ir valstybinę savimonę išsaugojusių žmonių. Jie buvo Sąjūdžio branduolys ir jo varomoji jėga. Tačiau nuosekliai ir kryptingai valant Sąjūdį ir LKP, tokie žmonės, kaip ir sovietmečiu, pamažu vėl atsidūrė pogrindyje – išstumti iš viešosios erdvės ir marginalizuoti, jie prarado visas galimybes ir net viltį praktiškai įgyvendinti jų puoselėtą sąjūdinę demokratiškos ir modernios europinės valstybės viziją. Svarbiausias ir pragaištingiausias antisąjūdinės kontrrevoliucijos rezultatas kaip tik ir buvo tas, kad ji sunaikino besirandančios politinės visuomenės užuomazgas. Tad į klausimą, kodėl juridiskai paskelbta Lietuvos valstybė taip ir neįvyko, galima atsakyti trumpai: jos nebuvo kam kurti. Kaip minėta, LKP nomenklatūrininkams toji valstybė niekada nerūpėjo. Tačiau ji nerūpėjo ir sąjūdiniams nomenklatūrininkams, nes jų tikslas – savoji valdžios dalis ir asmeninės medžiaginės gausos metas – priartėjo per ištiesios rankos atstumą.

Šiuo atžvilgiu nomenklatūriniai Lietuvos sąjūdininkai iš esmės nesiskyrė nuo savo dvasinių ir idėjinių brolių, susispietusių į nomenklatūrinių Rusijos demokratų sambūrį. Kiek skyrėsi nebent vienu ir kitu kovojant dėl valdžios pasitelktos populistinės retorikos žodyno ir turinio akcentai. Suprantama, kad okupuotoje Lietuvoje visrakčiu, padedančiu atrakinti išsvajotą valdžios kabi-

netų duris, turėjo tapti tuščias ir niekuo neįpareigojantis žodis „valstybė“, o Rusijos sąlygomis tinkamesnė žaisti galios žaidimus atrodė esanti tokia pat tuščiavidurė ir taip pat tik instrumentiškai vartota demokratijos sąvoka. Kaip parodė vėlesnė įvykių raida, abiejų – valstybės ir demokratijos – buvo išsižadėta vienodai lengvai abiejose šalyse, ir tai dar vienas pertvarkos vidinės logikos nulemtas struktūrinis, tad anaip tol ne atsitiktinis, jų panašumas.

Neretai keliamas klausimas, ar buvo įmanoma sustabdyti Lietuvoje vykusį tylų antisąjūdinių persversmą ir užkirsti kelią neosovietinio nomenklatūrinio režimo restauracijai. Į jį tenka atsakyti neigiamai. Žvelgiant iš laiko nuotolio matyti, kad tokia pertvarkos ir „dainuojančios revoliucijos“ baigtis dėl daugelio priežasčių buvo dėsninga ir neišvengiama. Ši revoliucija iš principo negalėjo atkurti visavertės valstybės pirmiausia todėl, kad jos variklis – Sąjūdis – radosi kiek per vėlai. Okupantų pastangos perauklėti pavergtą tautą ir natūrali kartų kaita lėmė, kad, prasidėjus pertvarkai, tarpukario Lietuvos Respublika jau buvo ištrinta arba gerokai išdilusi iš didelės visuomenės dalies gyvosios atminties. Kelis dešimtmečius neturėjusi savarankiško valstybinio gyvenimo patirties, toji visuomenė iš esmės jau nebebuvo tarpukario Respublikoje susiformavusi ir subrendusi politinė tauta arba moderni nacija, nes dideliu mastu buvo spėjusi virsti nupolitinta, nors sava kalba dar šnekančia, etnokultūrine imperijos gyventojų grupe. Smarkiai ištautinta ir išvalstybinta tarybinė Lietuvos visuomenė faktiškai buvo atblokšta beveik į ikimodernų savo istorijos tarpsnį, nes politinės savimonės brandos lygiu neabejotinai daug kuo panašėjo (o ir šiandien panaši) į J. Basanavičiaus „Aušros“ laikų valstiečių tautą. Tad Sąjūdžio silpnybės ir trūkumai, dėl kurių „dainuojančiai revoliucijai“ buvo lemta įstrigti pusiaukelėje ir baigtis ne visavertės valstybės sukūrimu, bet antisąjūdiniu perversmu ir neosovietinio režimo restauracija, nenukrito iš dangaus. Sąjūdis buvo jį sukūrusios visuomenės atspindys ir tikslus jos realių, taigi ribotų, galimybių išsilaivinti tampant visaverte pilietine ir politine visuomene veidrodis.

Be abejo, tokia visuomenė apginti paskelbtos valstybės nepajėgė jau vien todėl, kad sąlygiškai pasidalijo į pragmatikų ir idealistų stovyklas. Pirmajai daugiausia priklausė žmonės, kurie okupacinį režimą dėl įvairių priežasčių vertino neutraliai arba palankiai ir Nepriklausomybę su išlygomis ir santūriai parėmė tik tiek, kiek siejo su ja didesnės asmeninės gerovės viltis. Antrąją sudarė nuo režimo nukentėję arba dėl kitų priežasčių jo nemėgę žmonės, kuriems Nepriklausomybės idėja buvo iš tiesų brangi ir kurie buvo pasirengę ginti atkurta valstybę visomis priemonėmis – net savo gyvybės kaina. Daugelis šių žmonių

dar spėjo gimi tarpukario Respublikoje ir liko jai ištikimi net sovietmečiu. Tačiau kaip piliečiai jie taip pat užaugo ir subrendo ne savo laisvoje šalyje ir neturėjo galimybių įgyti ir sukaupti autentiškos savarankiško politinio ir valstybinio gyvenimo patirties. Todėl jiems buvo nelengva suvokti, kad formalus Nepriklausomybės akto paskelbimas buvo būtinas, tačiau tik pirmas ir lengviausias savos valstybės atkūrimo žingsnis.

Žmogiškai suprantamas jausminis santykis su valstybe lėmė, kad Nepriklausomybės buvimo įrodymais jiems tapo tik okupacinės armijos išvedimas iš šalies ir atgautieji išoriniai valstybingumo atributai. Daugybė šių nuoširdžių patriotų nesugebėjo atpažinti, o ir šiandien dažniausiai neižvelgia principinio skirtumo tarp tikros ir imitacinės, arba simuliakrinės, valstybės. Todėl lemiamu momentu, kai sprendėsi šalies likimas, jie įvairiais būdais ir patys to nesuvokdami faktiškai parėmė antisąjūdinį perversmą vykdžiusias nomenklatūrines jėgas.

Taigi po visų valymų išblaškytos sąjūdinės politinės visuomenės pakrikimas ir silpnumas lėmė, kad 1992 metais „dainuojanti revoliucija“ baigėsi TSKP pergale. Pakirtus Lietuvos valstybingumo principą, buvo įgyvendintas pagrindinis LKP/TSKP tikslas. Pergalė buvo absoliuti, nes siekio sukurti valstybę išsižadėjo pats Sąjūdis, tiksliau, jo vardu pradėjusi kalbėti ir veikti nomenklatūrinė jo dalis, kuriai vėliau buvo lemta tapti „konservatorių“ partijos branduoliu. Ar galėjo būti didesnis TSKP „išmintingo vadovavimo“ triumfas, kaip ištrinti skiriamąją liniją tarp savęs ir Sąjūdžio ištirpstant jame (arba ištirpdant jį savyje) ir iš vidaus perprogramuoti buvusį nesutaikomą priešininką taip, kad jis savanoriškai išsižadėtų svarbiausio tikslo, už kurį kovojo?

Net neverta gaišti įrodinėjant, kad išsilaisvinimo pasakojimas kol kas visiškai užgožia alternatyvius Sąjūdžio laikotarpio įvykių priežasčių ir padarinių aiškinimus. Pamatinis faktas, kad Lietuvos „dainuojanti revoliucija“ 1992 m. baigėsi antisąjūdiniu perversmu ir neototalitarinio nomenklatūrinio režimo restauracija, iš esmės suvokiamas tik pasąmoningai – kaip tarsi visuotinai ore tvyranti, bet taip ir nedrįstama pripažinti ir atvirai įvardyti kone visuotinė nuojauta. Moksliniuose istoriniuose ir politologiniuose „dainuojančios revoliucijos“ ir Sąjūdžio tyrinėjimuose šie įvykiai faktiškai nutylimi ir neanalizuojami. Nenoras arba nesugebėjimas prabilti šia tema lemia tai, kad Lietuva, kaip ir sovietmečiu, iš esmės tebegyvena kone šizofreniško ideologizuotos sąmonės susidvejimo sąlygomis. Tokia sąmonė yra ideologizuota ir susidvejėjusi todėl, kad nepajėgiama atvirai ir drąsiai pripažinti dabartinės Lietuvos Respublikos kaip kvazivalstybinio darinio prigimties ir padėties dvilypumo.

Bėgama nuo tiesos, kad toji neva atkurta Respublika kol kas nėra tikra valstybė, nes galimybes ir viltis ją atkurti neapibrėžtam laikui palaidojo būtent antisąjūdinė nomenklatūrinė kontrrevoliucija. Lietuvos Respublikos prigimtį ir padėtį, ko gero, tiksliausiai apibūdintų tokia formuluotė: Respublika yra administracinę savivaldą turintis ir dviejų pasaulių paribyje, arba „pilkojoje zonoje“, esantis teritorinis darinys, kuris savo neototalitarine ekonomine, socialine ir politine santvarka ir toliau priklauso virtualiai jau egzistuojančiai ir pamažu tampančiai tikrove Eurazijos geopolitinei erdvei, bet dėl susiklosčiusių geopolitinių ir istorinių aplinkybių kol kas formaliai ir paviršutiniškai dar yra integruotas į liberalaus demokratinio Vakarų pasaulio struktūras.

Šitoks apibūdinimas neišvengiamai kelia du klausimus. Pirmasis – kodėl šio administracinio darinio santvarka yra neototalitarinė? Antrasis – kodėl jis laikomas tik administraciniu dariniu ir vadinamas kvazivalstybe? Pirmąjį klausimą neabejotinai įkvepia gerai žinoma ir dar daugelio prisimenama gyvenimo totalitarizmo sąlygomis patirtis. Įsitvirtino ir tebėra gyvas atmintyje iš esmės teisingas, bet kartu vienpusiškas ir todėl ribotas totalitarinio valdymo vaizdinys. Iki šiol linkstama manyti, kad neatskiriami tokio valdymo bruožai yra geležinė visagalės valstybės ranka, negailestingas individo laisvių ir teisių užgniaujimas, griežta visų viešojo ir privataus gyvenimo sričių kontrolė, vienašališkas ir standartizuotas mąstymą skiepijanti ideologinė propaganda, vienpartinis valdymas ir butaforiniai rinkimai. Būtent šis klasikinis totalitarinio valdymo vaizdinys, kurį įtvirtino ir padarė vyraujančiu karti komunizmo ir nacionalsocializmo režimų patirtis, trukdo suprasti, kad išvardytieji totalitarinio valdymo požymiai savaime ne tik neatskleidžia paties tokio valdymo principo esmės, bet tam tikra prasme veikiau ją paslepia.

Perdėtas dėmesys išoriniams vienos totalitarinio valdymo atmainos požymiams skatina užmiršti, kad totalitarizmas pirmiausia yra visuomenės grūžimas į jau minėtą antrinę prigimtinę būklę, kurioje pilietinė ir politinė visuomenės susilieja, o pati visuomenė virsta amorfišku nei–nei dariniu. Tai yra nei pilietinė ir nei politinė visuomenė. Kaip minėta, tokios į prigimtinę būklę atbloktos visuomenės narių santykiai grindžiami grynosios jėgos principu. Klasikinio totalitarizmo atveju šis principas yra akivaizdus, tačiau jis gali būti įgyvendintas ir kur kas labiau paslėpta forma. Tai reikštų, kad galimas ne tik griežtas, bet ir švelnus, t. y. liberalus (neo)totalitarinis valdymas. Apibūdinimas liberalus gali stebinti ar net šokiruoti tik tuo atveju, jeigu nesuvokiama, kad visas didžiąsias modernybės ideologijas sieja vienas svarbus bruožas. Tos Apšvietos įkvėptos ideologijos iš principo gali egzistuoti ir skleistis dviem – nuo

saikia ir radikalia – formomis. Liberalizmas šiuo atžvilgiu nėra jokia išimtis.

Teorinė ir praktinė švelniojo, arba liberalaus (neo)totalitarinio, valdymo galimybė yra akivaizdi ir lengvai paaiškinama. Nuo Renesanso laikų, kai atsirado nauja valdymo forma – valstybė, moderniąją visuomenę grindžia ir struktūrina tai, ką galima pavadinti absoliutaus Individo ir absoliučios Valstybės santykiu. Todėl kad būtų pereita nuo griežtojo prie švelniojo totalitarinio valdymo, tereikia vienintelės ir paprasčiausios sąlygos – apversti šį santykį aukštyrą kojomis. Tokia inversija reiškia tai, kad griežtojo totalitarizmo atveju absoliuti Valstybė praryja individą radikaliai jį užgoždama, o tai įvyksta, kai pilietinė visuomenė tariai supolitinama ir atsiranda totalitarinė kvazivalstybė. Švelnusis totalitarizmas gimsta tada, kai absoliutus Individas savo ruožtu praryja valstybę, kuri yra ne mažiau radikaliai nustelbiama, o politinė visuomenė tariai supilietinama ir atsiranda vadinamoji minimalistinė, bet – iš karto pabrėžtina – dėl to ne mažiau despotiška ir represyvi kvazivalstybė. Toks virsmas reiškia, kad anksčiau totalitarinės valstybės vardu veikiančių grupių griežtai valdoma ir kontroliuojama visuomenė išlaisvinama tik tam, kad gryniosios jėgos principas joje įsitvirtintų ir pradėtų viešpatauti pakeistine ir išvirkščia – Jo Didenybės Individo absoliučios savivalės forma.

Griežtajam totalitarizmui būdingą valstybės karą su tai valstybei nepriklausančia, t. y. nuo valdžios atstumta visuomenės dalimi minimalistinėje valstybėje pakeičia totalinis ir permanentinis pačioje visuomenėje vykstantis visų karas su visais dėl galios ir tos pačios valdžios. Kalbant dar aiškiau, toji minimalistinė valstybė tampa kvazipilietinės visuomenės grupių mūšio lauku ir todėl iš principo prie antrinės prigimtinės būklės priartėja net labiau negu ankstesnioji totalitarinė valstybė. Ji yra tuo pačiu jėgos principu grindžiamas prievartos ir smurto pasaulis, tačiau, – ir tai yra paradoksaliausia – sutelkus dėmesį tik į išorinius griežtojo totalitarizmo bruožus, nesunku patikėti arba būti įtikintam, kad, patekusi į šią savivaliaujančių individų tarpusavio karo ir smurto būklę, visuomenė atsidūrė tikrosios laisvės karalystėje. Visas išsilaisvinimo pasakojimas grindžiamas būtent šia iliuzija.

Perpratus, kodėl ir kaip radosi ši iliuzija, darosi lengviau suvokti ir tai, kad „dainuojanti revoliucija“ atvedė Lietuvos visuomenę ne į laisvės karalystę, bet nubloškė į būklę, kurią būtina giliai apmąstyti ir tyrinėti be jokių ideloginių akinių, jeigu dar apskritai norima iš jos išsikapanoti. Tik atskleidus ir pripažinus, kad tos revoliucijos atnešta santvarka yra neototalitarinė, imanoma geriau suprasti ir tai, kodėl atkurtoji Respublika taip ir netapo tikra valstybe ir ką iš tiesų reiškia teiginys, kad, praėjus vos ketveriems metams nuo Sąjūdžio

susikūrimo, buvo sugebėta pakirsti patį Lietuvos valstybingumo principą. Šis teiginys ypač prieštarausja vadinamajam sveikam protui, nes, atrodytų, nėra nieko akivaizdesnio negu tai, kad štai jau du dešimtmečius daugybė piliečių uoliai triūsia visuose valstybės kuriamojo darbo baruose. Pirmoji ir akivaizžiausia paskata pernelyg nepasitikėti deklaruojamais to triūso tikslais ir verte galėtų būti daugelio atmintyje dar gyva „komunizmo statybos“ patirtis. Ji yra kaip reta akivaizdus pavyzdys, kad blogis pasaulyje anaipol ne visada reiškiasi atvirai, bet kur kas mieliau veikia prisidengęs gėrio kauke.

Naikinimas ir griovimas gali puikiai pasislėpti po kūrybos ir statybos širma, kaip tai įvyko užsimojus įgyvendinti išties didingą ir patrauklų komunistinės visuomenės sukūrimo projektą. Šiam eksperimentui nelauktai nutrūkus ir pasibaigus, netruko paaiškėti, kad iki to laiko kone pusę pasaulio šalių buvo spėta paversti visais atžvilgiais nusiaubtomis ir nežinia kaip ir kada atsigausiančiomis dykynėmis. Kruopštesnė „aksominių“ ir „dainuojančių“ revoliucijų eigos ir jų baigties analizė neduoda jokio pagrindo būti iš anksto įsitikinusiems, kad dabartinė laisvės būklė ir jos sąlygomis vykstanti Lietuvos valstybės statyba nėra paprasčiausias minėto eksperimento tęsinys. Veikiau priešingai – tokia analizė leidžia teigti, kad pusę šimtmečio totalitariniais metodais vykdytas tautos ir valstybės naikinimas ne tik nenutrūko, bet laisvės sąlygomis vykdomas su dar didesniu įkarščiu ir vyksta kur kas sėkmingiau ir sparčiau.

Glausta naikinimo formulė galėtų būti tokia: Lietuvos valstybingumo principas buvo paneigtas valstybės neigimą pavertus pamatiniu jos pačios egzistavimo principu. Efemeriška šitaip neigiamos valstybės egzistavimo forma yra minimalistinė kvazivalstybė, kuri tuo pat metu funkcionuoja kaip iš principo galinčios rasti tikros valstybės nuolatinio neigimo būdas ir materialus/institucinis to neigimo įrankis. Kalbant dar aiškiau, dabartinė Lietuvos kvazivalstybė egzistuoja savitu ir paradoksaliu nepalijamo niekėjimo režimu. Šis niekėjimas, be abejo, stumia visuomenę ir pačią valstybę į pražūtį, tačiau sudarantiems ir laiduojantiems sąlygas jam vykti ir tęstis tokios valstybės „kūrėjams“ ir „statytojams“ jis, kaip ir sovietmečiu, yra garantuotos asmeninės naudos ir gerovės šaltinis. Todėl belieka aptarti, kaip konkrečiai veikia šito niekėjimo mechanizmas trijose – ekonominėje, socialinėje ir politinėje – srityse.

Skiriamasis iš griežtojo totalitarizmo gniaužtų ištrūkusios visuomenės bruožas yra tas, kad joje galutinai išlaisvinamas anksčiau valstybės kontroliuojamas ir dozuotai, atsižvelgiant į kintančias sąlygas ir priklausomai nuo konkrečių aplinkybių bei tikslų valdant visuomenę taikytas grynosios jėgos principas. Išnykus griežtam totalitariniam režimui būdingam galios ir valdžios

monopoliui, galia dereguliuojama tuo požiūriu, kad visos trys pagrindinės jos formos – turtas, socialinė įtaka ir prestižas bei politinė valdžia – suišteklina- mos ir prasideda laisvos konkurencinės grumtynės dėl jų. Tokiomis sąlygomis jėga, kitaip negu valstybės prievartos monopolio atveju, yra dekoncentruo- jama ir lokalizuojama, nes jos taikymas persikelia į kvazipilietinės visuome- nės individų ir grupių privačių santykių sritį. Kadangi šitaip privatizuota jėga išsisklaido ir difuziškai pasiskirsto visuomenėje, ji darosi ne tokia juntama ir pastebima. Kaip tik todėl gali rasti ir minėta iliuzija, kad individų savivale grindžiama neototalitarinė visuomenės gyvenimo tvarka yra laisvės būklė. Iš tikrųjų ši tvarka grindžiama tuo pačiu, tik modifikuotu, grynosios jėgos principu, nes išlaisvintos visuomenės individų santykių pagrindas ir esminis turinys ir toliau yra ta pati ir net dar aršesnė kova dėl ribotų išteklių, tik ji vyksta kitomis sąlygomis ir pagal kitas taisykles. Apibendrintai galima iš karto pasakyti, kad visose trijose minėtose srityse šias taisykles lemia ir nubrėžia ką tik trumpai aptarta komunistinės sistemos mechaninės inversijos logika. Toji sistema menamo išlaisvinimo veiksmu buvo paneigta ir sugriauta ne iš tiesų, o tik, kaip sakytą, apversta aukštyn kojomis. Todėl laisvomis tapusių poko- munistinių šalių ekonominės, socialinės ir politinės santvarkos iš principo gali būti ir yra tik iškreipta anksčiau buvusių komunistinių santvarkų projekcija, t.y. išvirkščias veidrodinis jų atspindys.

Ekonomika – medžiaginių gėrybių gamybos ir paskirstymo sritis. Tokio glausto jos esmės ir paskirties apibūdinimo šiuo atveju visiškai pakanka norint panagrinėti, kaip ji yra išlaisvinama ir transformuojasi perkėlus į šią sritį pertvarkos planuose glūdėjusį jos dereguliavimo principą. Jame iš pat pradžių užkoduota inversijos logika leidžia numanyti, kad dereguliuojama ir laisvina- ma ekonomika turi visiškai (tiesiog simetriškai) atkartoti totalitarinės valstybės centralizuotai valdomos planinės ekonomikos nueitą raidos kelią, bet – praeiti juo visiškai priešinga kryptimi. Galima pasakyti, kad pamatinis totalitarinės ekonomikos tapsmo – jos formavimosi ir organizavimo – principas buvo nuolatinis siekis ir pastangos vis tobuliau visuomeninti šią sritį – gėrybių ga- mybos valdymą ir sukurtų gėrybių skirstymą. Tai reiškė, kad kova su privačia nuosavybe ir vadinamojo privačiasavininkiško mąstymo apraiškomis iš esmės buvo nepabaigiamas procesas ir faktiškai tik komunizmo sąlygomis įmanomas galutinai išspręsti uždavinys. Toji kova, be abejo, buvo ne kas kita, o vyks- tančios kovos dėl ribotų išteklių idėjinė maskuotė ir priedanga. Pagrindinis tų išteklių šaltinis buvo pasmerkta, demonizuota ir tiesiog metafiziniu blogiu paversta be paliovos visuomeninama ir eksproprijuojama privati nuosavybė.

Ši procesą, kurį galima vadinti nepabaigiama ekonomikos visuomeninimo revoliucija, pakeitęs pertvarkos išjudintas ekonomikos dereguliavimas pagrįstai ir teisėtai gali būti vadinamas išvirkštine – permanentine rinkos rinkinimo – revoliucija. Ji yra tik kovos dėl išteklių tęsinys, todėl jos metu taip pat neišvengiama, tik kiek kitokia, nuosavybės eksproprijacija. Mat po komunistinio ekonominio eksperimento, beveik sunaikinusio privačią nuosavybę, vienintelis didelis eksproprijuotinių išteklių šaltinis gali būti tik viešasis – valstybinis ir visuomeninis – turtas. Todėl natūralu, kad dereguliuojant ir laisvinant totalitarinę centralizuotą planinę ekonomiką, prasidėjo ir tebetrunka privatinimo vėjus. Iš esmės po jo priedanga vyksta visai kitas nepabaigiamas visuomeninio turto ir viešųjų gėrybių atvirkščio eksproprijavimo procesas, kurį labiau tiktų vadinti jo esmę taikliau nusakančiu apropiacijos terminu. Rinkos revoliucija, kaip ir jos pirmtakė, yra vykdoma su tokiu pat ideologiniu įkarščiu, tik šiuo atveju smerkiama, demonizuojama ir metafiziniu blogiu laikoma viešoji nuosavybė. Tikrasis pačios revoliucijos tikslas ir turinys yra iš principo likviduoti visą viešąjį ekonomikos sektorių radikaliai suprivatinant visą gamybą ir gėrybių skirstymą. Būtina pabrėžti, kad rinkos revoliucijos vaizdinys – ne savavališka ir laisvai vartojama metafora. Jis turi tiksliai apibrėžiamą ekonominį, socialinį ir politinį turinį bei aiškiai įvardijamą istorinį horizontą ir prasmę. Komunistinės revoliucijos vizija numatė visuomenę, kurioje su šaknimis turėjo būti išrautos visos privačios nuosavybės apraiškos. Permanentinės rinkos revoliucija taip pat yra vizionieriškas projektas, numatantis begalinį dereguliavimo ir privatinimo procesą, kurio loginė ir istorinė riba būtų radikaliai individualizuota ir atomizuota pasaulinė pilietinė visuomenė. Kaip komunistinėje visuomenėje turėjo virsti atgyvena ir išnykti privati nuosavybė, taip šiuo metu vykstančios rinkos revoliucijos kuriamos būsimosios pilietinės visuomenės nariams tokiu pat tik iš istorijos vadovėlių žinomu anachronizmu turėtų tapti visuomeninės nuosavybės ir viešųjų gėrybių sampratos. Šiuo atžvilgiu abiejų revoliucijų vizijos, atrodančios kaip visiškos priešingybės, kartu yra visiškai simetriškos ir, vaizdžiai kalbant, panašios kaip du vandens lašai.

Todėl neatsitiktinai permanentinę rinkos revoliuciją pokomunistinėse šalyse nagrinėjantys ir moksliskai jos būtinumą bei neišvengiamumą pagrįsti mėginantys laisvosios rinkos apologetų darbai turi daug bruožų, išduodančių jų giminystę su visai neseniai klestėjusiais pseudomoksliniais vadinamosios socializmo politinės ekonomijos tyrinėjimais. Šie bendri bruožai – tai polinkis suprastinti sudėtingiausius filosofinius ir mokslinius klausimus, mąstymo vienmatishkumas ir akivaizdus ideologinis angažuotumas, nesuderinamas su

mokslinio sąžiningumo ir objektyvumo reikalavimais. Kaip žinoma, individo ir visuomenės santykio klausimas yra viena seniausių ir kartu kebliausių socialinio pažinimo problemų. Kuo darnesnės pusiausvyros tarp privataus ir bendrojo intereso paieškos visais laikais buvo vienas aktualiausių teorinių ir praktinių šiam pažinimui keliamų uždavinių. Tiesą sakant, nepaliaujamos pastangos kuo optimaliau išspręsti šį uždavinį buvo ir tebėra vienas svarbiausių socialinio žinojimo ir ekonomikos mokslo plėtros bei pažangos varomųjų jėgų. Tačiau centralizuotos planinės ekonomikos pranašumą siekusi pagrįsti socializmo politinė ekonomija parodė, kaip vienu ypu – lengvai ir greitai, be varginančios intelektualinės įtampos ir sunkaus tyrinėjamojo triūso – galima išspręsti sudėtingiausias ekonomikos ir visuomenės organizavimo ir valdymo problemas. Ji atrado stebuklingą šių problemų sprendimo visraktį pasiūlydama nuostabiai paprastą ir universalų vaistą nuo visų ekonomikos ir visuomenės ligų – panaikinti privačią nuosavybę ir suvisuomeninti (suvalstybinti) visas ūkio ir ekonominio gyvenimo sritis. Ne kas kita, o būtent šis paprastumas ir leido vakarykščiams valstybinės planinės ekonomikos ideologams ir propagandininkams tiesiog akimirksniu sukeisti ženklus ir be jokio vargo tapti tokiais pat laisvosios rinkos ekspertais ir fanatiškais gynėjais. Jų sąmonėje atlikta mechaniška ženklų sukeitimo operacija priminė ūmų proto nušvitimą, leidusį staiga praregėti ir pranešti visiškai priešingą anksčiau skelbtajai gerąją naujieną, būtent, kad yra tobulesnis receptas toms pačioms ekonomikos ir visuomenės negandoms gydyti: tereikia panaikinti visuomeninę nuosavybę, suprivatinti visas ūkio ir ekonominės veiklos sritis, ir šias negandas savaime pašalins visagalė nematomoji laisvos rinkos ranka.

Ši inversijos logika nėra ir nebuvo gryna teorija. Ji buvo sutikrovinta. Lietuvoje įvykdyta čekinė privatizacija tapo akivaizdžiausiu šios išikūnijimu ekonominėje tikrovėje. Šiai temai skirtuose akademiniuose tekstuose ji iki šiol laikoma lemiamu žingsniu pereinant nuo centralizuotos planinės prie laisvos rinkos ekonomikos. Tačiau taip teigiant keistai nepastebima, kad šuolis į laisvąją rinką buvo atliktas paneigiant patį jos principą. Kaip žinoma, yra du būdai spręsti trūkstamų išteklių paskirstymo klausimą. Vieną galima pavadinti fizinėmis grumtynėmis dėl jų, kai paprasčiausiai laimi stipresnis. Tipiškas tokio trūkstamų medžiaginių gėrybių skirstymo pavyzdys buvo sovietmečiu prie parduotuvii nusidriekiančios milžiniškos pirkėjų eilės. Trokštantiesiems išgyti deficitinę prekę piliečiams ypač praversdavo – nes suteikdavo konkurencinį pranašumą – tokios savybės kaip beribė kantrybė, fizinė ištvermė, o ypač pagėidautini buvo padedantys tokioje laukiančių eilėje sparčiau prasibrauti prie

tikslo platūs pečiai. Kitas trūkstatų išteklių skirstymo būdas – prekyba jomis laisvos rinkos kainomis. Tačiau absoliučiai būtina tokios prekybos, o ir pačios laisvos rinkos gyvavimo sąlyga yra pinigai.

Vykdamą čekinę privatizaciją, kaip tik jie ir pasirodė esą nereikalingi. Vadinamieji privatizacijos čekiai iš esmės buvo beverčiai popierėliai, teoriškai leidę visiems jų turėtojams lygiateisiškai ir vienodomis sąlygomis dalyvauti privatinant visuomeninį turtą. Kadangi jie nebuvo pinigai, privatizavimas iš tikrųjų vyko ir buvo įgyvendintas ne pagal rinkos ekonomikos, bet pagal totalitarinės komandinės ekonomikos principus. Kalbos ir šūkiai apie privatinamų objektų pardavinėjimą buvo gryna ekonominė ir ideologinė fikcija, nes privatizavimas buvo įvykdytas remiantis grynosios jėgos principu. Skirstant privatizuojamus objektus, lemiamu veiksmu tapo ne formaliai turimų čekių kiekis, o tokie prašumą laiduojantys argumentai, kaip kriminalinių struktūrų parūpintas stogas arba korupciniai ryšiai privatizavimą vykdančiose valdžios įstaigose. Tai reiškia, kad vadinamoji privatizacija iš esmės buvo visuomeninio turto masinio išgrobstymo akcija, įvilкта į ideologinį laisvosios rinkos frazeologijos rūbą.

Todėl nesuvokiama, kaip Lietuvoje galėjo rasti laisvosios rinkos ekonomika, jeigu pati galimybė sukurti tokią ekonomiką buvo sužlugdyta jau pradinį ją paneigiančiu imitacinio kūrimo veiksmu. Taikant griežtus atpažinimo kriterijus, turbūt tektų pripažinti, kad tai yra ne laisvos rinkos ekonomika, o kaip ir viskas išsilaisvinusiame pokomunistinėje šalyje, tik vargana tokios ekonomikos karikatūra. Atidžiau išsigilinus į čekinės privatizacijos principus, prigimtį ir ekonominius bei socialinius padarinius darosi akivaizdu, kad po pertvarkos Lietuvoje įsitvirtinęs specifinis ekonomikos modelis mažai ką bendra turi su tikra laisvos rinkos ekonomika. Tas modelis veikiau apibūdintinas kaip keista, grynai neosovietinė hibridinė kvazivalstybinės ir kvaziprivačios ekonomikų samplaika, kuriai derėtų rasti tiksliau jos esmę atskleidžiantį pavadinimą.

Tokio ekonomikos modelio formavimasis ir egzistavimas yra vienas iš svariausių argumentų teigti, kad Lietuvos valstybė egzistuoja jau minėtu niekėjimo režimu. Jos niekėjimas pasireiškia tuo, kad ji ekonomikos srityje nepajėgia atlikti net būtiniausių ekonomikos organizavimo ir valdymo funkcijų. Net neverta kalbėti apie įprastines gerovės valstybės prišimamas socialinės rūpybos funkcijas. Aiškėja, kad Lietuvos Respublika nepajėgia veikti net kaip vadinamoji minimali valstybė, kuri sugebėtų laiduoti būtiniausias politines ir teises laisvos rinkos egzistavimo ir funkcionavimo sąlygas. Ši nupolitinta kvazivalstybė ekonomikos srityje veikia tik kaip administruojanti mašina, o prie jos administravimo svertų prasibrovę asmenys ir grupės tampa padėties

šeimininkais ir įgyja lemiamą pranašumą konkurencinėje kovoje dėl išteklių juos perskirstydami ne tautos, visuomenės interesais, bet tik savo pačių naudai.

Tikra valstybė nuo imituojamos arba simuliakrinės skiriasi tuo, kad ji sukuria viešąją politiškumo erdvę, kurioje jos piliečiai gali susitikti ir bendrauti kaip laisvi ir lygūs asmenys. Tai yra būtina sąlyga rasti autentiškai politinei visuomenei, kurios narius sieja ir sutelkia tam tikra bendrojo gėrio samprata ar vizija. Visos totalitarinės valstybės todėl ir yra netikros valstybės, arba kvazipolitiniai dariniai, kad jose šios politinę visuomenę sukuriančios ir laiduojančios sąlygos egzistuoja tik popieriuje kaip formalios ir praktiškai neįgyvendinamos piliečių teisės. Bendroji politinės visuomenės gėrio samprata tokiose kvazivalstybėse tampa teisine fikcija todėl, kad formaliai deklaruojamą visų piliečių laisvės ir lygybės principą vienu ypu nubraukia ji paneigianti priešinga nuostata sureikšminti ir iškelti virš visuomenės kokią nors „ypatingą ir vadovaujančią – „geresnę“, „sąmoningesnę“, „pažangesnę“ – jos grupę, kuriai atvirai ar labiau paslėptai suteikiamas tokios visuomenės hegemono ir vedlio statusas. Todėl teoriškai save laikanti demokratų totalitarinės kvazivalstybės iš tikrųjų yra elitarinės ir faktiškai organizuojamos ir valdomos remiantis viešai nedeklaruojamu ar net neigiamu socialinės ir politinės hierarchijos principu. Jis yra įgyvendinamas ir atsispindi visoje tokių darinių sąrangoje ir ypač akivaizdžiai matomas ekonominės ir socialinės politikos srityse. Kadangi totalitarinį valdymą grindžiančiai elitistinei sąmonei yra svetima visuomenės bendrojo gėrio samprata, jai nėra priimtinas ir praktinis bendruomeninio ir socialinio visuomenės narių solidarumo principas. Todėl išteklių yra skirstomi vadovaujantis tuo pačiu grynosios jėgos principu, kuris, praktiškai taikomas ekonominės ir socialinės politikos srityse, virsta specifine nuostata, kurią galima pavadinti liekamosios socialinės rūpybos principu. Tokia nuostata reiškia tai, kad, projektuodama savo ekonominę ir socialinę politiką, bendrojo gėrio ir solidarumo principus ignoruojanti totalitarinė kvazivalstybė tampa savotiškai akla, nes nemato būtinybės ir reikalo imti iš karto domėn visų jos piliečių interesus ir mėginti juos derinti. Į jos dėmesio lauką pirmiausiai patenka dvi piliečių grupės – valdantysis elitas ir kai kurie žemesnieji visuomenės sluoksniai, kurie laikomi potencialiai pavojingais, nes gali kelti grėsmę režimui. Tik patenkinus šių grupių poreikius, priklausomai nuo reikalo ir galimybių, šiek tiek pasirūpinama likusiais gyventojais. Motyvas tai daryti yra noras išvengti galinčio tapti politinio nestabilumo priežastimi kraštutinio skurdo ar bado, o esant atliekamų išteklių, randasi ir tokios paskatos, kaip pastangos išlaikyti tinkamą šalies demografinį balansą, tarptautinį prestižą ir pan.

Tarybų Sąjunga buvo tipiškas tokio socialinio modelio pavyzdys. Joje vadinamasis proletariatas teoriškai ir ideologiškai buvo laikomas pažangiausia visuomenės klase ir jos branduoliu, o virš šios elitinės klasės buvo iškilusi Komunistų partija kaip sąmoningiausia šios klasės dalis, arba savotiškas superelitas. Šioje schemoje nebuvo vietos pamatinei klasikinio politinio mąstymo idėjai, kad visuomenės ir valstybės bendrajam gėriui lygiai svarbūs ir jam taip pat tarnauja kiti visuomenės sluoksniai ir grupės, pavyzdžiui, valstietija ar gamybos organizavimu ir pagaminto produkto paskirstymu užsiimanti verslininkija. Užuoat pripažinus visų sluoksnių teikiamą naudą ir svarbą ir kūrus jiems bendradarbiauti palankią socialinę ir politinę tvarką, proletariatu nepriklausančios visuomenės grupės buvo laikomos realiai ar potencialiai išnaudotojiškomis, parazitinėmis ir apskritai atgyvenusiomis ir su jomis buvo atitinkamai elgiamasi. Tarybų Sąjungoje dirbtinai organizuoti badmečiai arba sąmoninga politika trūkstantis išteklius nukreipti į proletariato apgyvendintus miestus kaimo valstiečius ir reaktingų klasių atstovus paliekant likimo valiai yra iškalbingas liudijimas, kaip iš tiesų buvo taikomas ir praktiškai įgyvendinamas liekamosios rūpybos principas. Taigi būtent faktinis šalies gyventojų suskirstymas į tikrus ir netikrus piliečius ir nevienodas jų traktavimas visose gyvenimo srityse yra skiriamasis totalitarinės kvazivalstybės bruožas.

Atkurtoji Lietuvos Respublika laikytina neototalitarine kvazivalstybe todėl, kad ji išsaugojo minėtą bruožą. Ir šiuo atveju pertvarkos principuose glūdinti mechaninės inversijos logika veikia nepriekaištingai. Kad ji suveiktų, pakako apversti sovietmečių vyravusį pažangiausios ir vadovaujančios klasės – proletariato – ir retrogradiškos ir parazitinės klasės – buržuazijos – vaidmens visuomenėje ir jų santykio aiškinimą. Kaip nesunku numanyti, atkūrus Lietuvos nepriklausomybę, šios klasės paprasčiausiai susikeitė vietomis. Naudingiausia ir pažangiausia klase, išlaikančia visas kitas visuomenės grupes, tapo verslininkijos sluoksnis. Pasak klasikinės marksistinės klasių ir jų kovos teorijos, buržuazija buvo parazitinė klasė, gyvenusi iš išnaudojamųjų klasių kraujo, prakaito ir ašarų. Dabar ši klasė tapo visų kitų jos sąskaita parazituojančių grupių gerovės kūrėja – vienintele ir tikrąja jų darbdave ir maitintoja. Būtent ši neosovietinė nuostata buvo paversta kertiniu atkurtosios Lietuvos valstybės ekonominės ir socialinės politikos principu. Taigi dar vienas „dainuojančios revoliucijos“ ir ją užbaigusios antisąjūdinės kontrrevoliucijos rezultatas yra tas, kad inversijos keliu buvo išsaugota ir įtvirtinta sovietinė klasinė elitistinė valstybės prigimties ir tikslo samprata, paneigianti piliečių lygybę, taigi ir pačios valstybės, principą. Akivaizdžiausias šitaip paneigtos Lietuvos valstybės ne-

paliaujamo niekėjimo įrodymas yra du dešimtmečius vykdomos ekonominės ir socialinės politikos nulemtas tiesiog fizinis jos nykimas, kai palaikoma akį režianti nelygybė ir skurdas iš šalies išvarė šimtus tūkstančių „atliekamų“ jos piliečių, o tiksliau – jais buvo sąmoningai atsikratyta.

Ir galiausiai dar vienas kriterijus, padedantis atskirti tikrą nuo tariamos valstybės, yra jos valdžios kilmė ir pats valdymo pobūdis. Jau viduramžių politiniai mąstytojai aiškiai teigė, jog teisėta valdžia tuo ir skiriasi nuo neteisėtos, arba tironiškos, kad ji valdo laisvai pritariant ir sutinkant valdomiesiems. Nėra prasmės įrodinėti, kad griežtas totalitarinis valdymas prieštarauja normalios valstybės sampratai, nes jo sąlygomis iš principo negali būti ir tikros, t. y. teisėtos valdžios. Deja, šiuo atžvilgiu pertvarkos ir „dainuojančių revoliucijų“ atneštas išsilaisvinimas nieko nepakeitė. Mat svarbiausiais argumentais, kad komunistinių režimų atsikračiusios šalys tapo iš tiesų laisvos ir demokratiškos, laikoma kai kuriose iš jų atsiradusi daugiapartinė sistema ir pagal visas procedūrinės demokratijos taisykles reguliariai vykstantys rinkimai. Sutelkus dėmesį į formalias procedūrinės taisykles, tokios demokratijos prigimties ir politinio turinio klausimai atsiduria paraštėse.

Todėl pamiřstama arba ignoruojama svarbi aplinkybė, kad daugiapartinės sistemos egzistavimas pats savaime nėra politinės santvarkos laisvumo ir demokratiškumo rodiklis, nes tokia sistema egzistavo ir vadinamosios liaudies demokratijos šalyse. Žvelgiant į išsilaisvinusiose pokomunistinėse šalyse įvykusius politinių santvarkos ir valdymo sistemų pokyčius per dereguliavimo logikos prizmę, matyti, kad griežtajam totalitarizmui būdingą monocentrinį valdymą tik pakeitė švelnus neototalitarinis policentrinis valdymas. Nors šitoks liberalus valdymas įvilktas į minėtos formalistinės procedūrinės demokratijos rūbą, jis yra tik klasikinės vakarietiškos liberalios demokratinės santvarkos karikatūra ir parodija.

Tam yra ypatinga kvazipolitinė sistema, kurią apibūdinant tokiais įprastais politologijos terminais kaip, pavyzdžiui, liberali demokratija, būtų iškreipiama pati jos prigimtis ir esmė. Todėl tokią sistemą derėtų vadinti ne klaidinančiu liberalios demokratijos terminu, bet veikiau libertarinio rinkiniu demokratizmu. Kitaip negu monocentrinis totalitarinis valdymas, kurio sąlygomis valdžią užgrobusi kvazipilietinės visuomenės grupė atvirai slopina ir engia kitas grupes, policentrinio valdymo prielaida ir sąlyga yra paties politinio gyvenimo surinkinimas paverčiant jį subtiliai, t. y. nematomos rankos valdomu ir kontroliuojamu politinės rinkos žaidimu. Šiuo atveju valdymo principas yra toks, kad, vykstant minėtam žaidimui, dėl valdžios kaip dar vieno galios ir įta-

kos resurso kovojančios grupės iš pat pradžių turi nevienodas starto pozicijas, todėl tos, kurių pozicijos yra geresnės, gali išsikovoti arba išlaikyti savo valdžią tarsi natūraliai, netaikydamos atvirų represijų ar spaudimo.

Išoriškai ši politikos rinka ir pats joje reguliariai vykstantis žaidimas atrodo kaip tikra politinė demokratija, tačiau ji neturi politinio turinio, nes šis yra redukuotas į rinkos mechanizmą. Teoriškai bet kuri partija, bet kuris visuomenės darinys gali dalyvauti rinkimuose ir laimėti, tačiau reikalo esmė ta, kad neįmanoma pakeisti paties tokio švelnaus totalitarinio valdymo mechanizmo – jį net sunku atpažinti. Toks valdymas yra kur kas efektyvesnis negu ankstesnioji totalitarinio valdymo forma, nes jį įtvirtinant ir įamžinant pasitelkiama kvazipilietinėje visuomenėje visada glūdinti galimybė pavergti pačią save, kurios šaltinis yra natūralus tokios visuomenės narių noras turėti kuo daugiau valdžios ir galios bei pasiryžimas kovoti dėl jų bet kuriomis priemonėmis. Vykstant tokiai kovai, įvairios visuomenės grupės, dažnai turinčios ir gražių intencijų, tarpusavyje konkuruoja taip aršiai, kad iš principo nebepajėgia ir nebesugeba susiorganizuoti į tikrą politinę visuomenę, kurios grindžiantis principas yra solidarumas. Šitaip ir laisvės sąlygomis pilietinė visuomenė naikina politinę visuomenę, tuo pačiu ir valstybę. Lietuvoje toks naikinimas, taigi ir valstybės niekėjimas jau minėta prasme, prasidėjo įvykus antisąjūdiniam perversmui ir trunka jau dvidešimt metų. Paprastai sakant, atkurtą valstybę neigia ir naikina pati kvazipilietinė visuomenė savomis rankomis. Lietuvos valstybė naikinama tarsi iš dviejų pusių. Viena vertus, ją „iš viršaus“ naikina valdanti kvazipilietinė valdžia ar valdžios – ta politinė grupuotė ar kvazipartija, kuri naudoja valdžią ne bendrajam gerui, bet tik savo interesams patenkinti. Kita vertus, ją „iš apačios“ griaua kvazipilietinė visuomenė – grupės, norinčios tą valdžią atimti. Todėl lygiai kaip pertvarkos metu vyko kova tarp totalitarų ir demokratų stovyklų, taip šiandien regime tos kovos tęsinį, tik besigrumiančios dėl valdžios resurso grupuotės jau vadinamos kiek kitaip – valstybininkais ir pilietininkais. Tačiau kovos prigimtis, pobūdis ir tikslai yra tokie patys kaip tarsi baigiamos primiršti pertvarkos laikais.

Norint sustabdyti aptartais aspektais vykstantį Lietuvos valstybės niekėjimą, pirmiausia būtina rasti drąsos atvirai pažvelgti į tikrovę ir pripažinti, kad jis iš tiesų vyksta. Priešingu atveju nutinka taip, kaip ir bet kurios ligos atveju: nežinant tikslios diagnozės, gydymas gali tik pabloginti ligonio būklę. O Lietuvos valstybė iš tiesų sunkiai serga ir ją gydyti reikia rimtai, jeigu dar norima ją išgelbėti. Todėl derėtų atsisakyti kai kurių mąstymo ir suvokimo klaidų jau tapusių nuostatų ir šūkių, pavyzdžiui: mes norime susigrąžinti valstybę. Lietu-

vos valstybės susigrąžinti negalima, nes neįmanoma susigrąžinti to, ko nėra. Tikslas formuluotinas kitaip – Lietuvoje reikia sukurti politinę visuomenę, o kalbant dar aiškiau – atkurti sovietmečiu sunaikintą politinę tautą, nes tik ji, o ne vadinamoji pilietinė visuomenė, gali būti vienintelis tikras ir teisėtas nepriklausomos Lietuvos valstybės suverenas. Be abejo, šio tikslo neartina viešojoje erdvėje sklandantys paviršutiniški ir naivūs esamos pseudopartinės sistemos apibūdinimai ir vertinimai, pavyzdžiui, dažni ir populiarūs samprotavimai apie „sisteminės“ ir „nesisteminės“ partijas. Tarsi nepastebima, kad, veikiant liberalistinio rinkinio demokratizmo mechanizmui, tikrų politinių partijų negali būti iš principo, nes jas pakeičia tik išorinių partijų pavidalą turintys ir politinę partinę veiklą imituojantys pseudopartiniai ar kvazipartiniai sambūriai.

Politinės visuomenės ir pilietinės visuomenės organizavimosi principai yra visiškai skirtingi. Politinės visuomenės organizavimosi principas – asmeniškasis apsisprendimas dėl bendrojo gėrio. Kitaip tariant, norėdamas būti politinės visuomenės nariu, asmuo turi atsisakyti bent dalies savo norų, pirmiausia – noro padidinti savo resursus. Todėl politinė bendruomenė gali atsirasti tik kaip laisvai jai išpareigojusių asmenų sambūris. Pilietinė visuomenė iš tikrųjų yra kovos dėl resursų arena, todėl čia natūralus organizacijos principas yra pilietiniai sambūriai: grupės susitelkia tam, kad pasiektų tam tikrus, paprastai tik jų nariams svarbius tikslus. Todėl pilietinės ir politinės visuomenės santykis yra toks, kad, esant politinei visuomenei, savaime randasi ir tikra pilietinė visuomenė. Tačiau ten, kur nėra politinės visuomenės, pilietinė visuomenė tampa savo pačios karikatūra.

Ši aplinkybė padeda geriau suprasti, kodėl Lietuvoje antisąjūdinis perversmas įvyko taip lengvai ir jam nebuvo pasipriešinta, nors atrodytų, kad Sąjūdžio pakilimo laikotarpiu Lietuvoje buvo daugybė patriotiškų ir pilietiškų žmonių, kuriems iš tiesų rūpėjo valstybė. Deja, antisąjūdinės kontrrevoliucijos patirtis atskleidė, kaip iš tiesų veikia tai, ką galima pavadinti visuomenės ir tautos pa(s)ivergimo mechanizmu. Tik ką minėtieji patriotiškai piliečiai dėl atkuriamos Lietuvos Respublikos buvo pasiryžę kristi po tankais, bet bėda ta, kad po ilgo okupacijos tarpsnio jų turima valstybės samprata vis dėlto jau buvo tapusi perdėm abstrakti ir miglota. Todėl šiuos nuoširdžiai troškusius matyti Lietuvą laisvą žmones buvo gana lengva apgauti demonstratyviai jiems rodant tik išorinius valstybingumo atributus ir šitaip įtikinti, kad po antisąjūdinės kontrrevoliucijos atsiradęs valstybės simuliakras ir yra toji išsvajotoji Lietuvos valstybė, kurios buvo siekta ir dėl kurios buvo tiek kovota ir aukotasi.

Tokioje pat nežinojimo, neaiškumų ir dviprasmybių aplinkoje vyko visas

tarsi atsikuriančios Lietuvos valstybės tapsmas, pavyzdžiui, šitaip formavosi ir simuliakrinė tariamai politinė ir ne mažiau tariamai daugiapartinė sistema. Iš tikrųjų „pertvarkos“ sąlygomis ji visiškai natūraliai išsirutuliojo iš sovietmečiu atrodžiusios kaip monolitas Komunistų partijos. Klaidinga manyti, kad anoje totalitarinėje sistemoje kompartija buvo homogeniška arba vienalytė, joje taip pat vyko grupuočių kova dėl valdžios. Randantis policentriniam totalitariniam valdymui, Komunistų partijoje anksčiau egzistavusios grupuotės – neformalios frakcijos – paprasčiausiai legalizavosi ir, pasirinkusios įvairius pavadinimus, susiskirstė į tariamas partijas. Šitaip radosi neototalitarinė tariamai daugiapartinė sistema, kurią tereikėjo legitimuoti kaip simuliuojamos demokratijos elementą ir tariamą buvimo įrodymą sukuriant minėtą politikos rinką, kurios svarbiausiu elementu tapo procedūrinis rinkimų mechanizmas. Užuoat kaip vienos partijos frakcijos aiškinusios savo santykius uždaruose partiniuose suvažiavimuose, naujai iškeptos tariamai demokratiškos partijos išsirenka teisėją, kurį vadiname rinkėju. Kitaip tariant, rinkėjai tapo savotiškais statistais, kurie atrenka, kuri grupuotė pateks į valdžią. Pati valdžios kaip resurso samprata ir jėga grindžiamas kovos dėl jos principas išlieka ir švelniojo daugiapartinio neototalitarizmo sąlygomis.

Kai šiandien kalbama apie neva ideologinį Lietuvos partinį pasidalijimą, tai reiškia, kad kiekviena iš partijomis vadinamų grupuočių parinko tam tikrą retoriką, nutaikytą į tam tikrą piliečių segmentą. Iš tiesų visos be išimties partijos yra priėmusios minėtas rinkinės demokratijos žaidimo taisykles. Norintys ir siekiantys permainų, bet apie šias taisykles nesusimąstantys arba jas ignoruojantys piliečiai iš tikrųjų veikiausiai vadovaujasi skirtingomis nuostatomis savo tautos ir valstybės atžvilgiu. Vienais atvejais kova už įvairius kilniai skambančius pilietinius tikslus yra tik lobistinių interesų priedanga, kitais atvejais – savotiškas donkichotizmas. Atskirti nuoširdų naivumą nuo cinizmo yra sunku, bet, ko gero, įmanoma, nes tai, ko iš tiesų siekia atrodantis pilietiškai ir veiklus žmogus, vis dėlto galima atpažinti pagal jo veiksmus. Sukurti tikrą valstybę labai sunku todėl, kad pilietinės visuomenės biurgerių ir valstybės pilietį skiria pasaulėžiūrinė ir vertybinė praraja. Biurgeris yra tas, kuris teisėtai rūpinasi savo vieta po saule, pilietis yra tas, kuris aukojasi. Politinė bendruomenė nėra natūralus dalykas, nes tam, kad ji atsirastų, reikia įveikti savo egoizmą ir išmokyti matyti kitą žmogų iš tiesų kaip laisvą ir lygų sau asmenį ir tos pačios politinės bendrijos narį. Politinė bendruomenė atsiranda ten ir tik ten, kur žmonės išmoksta dovanoti vieni kitiems laisvę. Šios pasiaukojimo dvasios aukščiausia išraiška – mirtis dėl savo tautos ir valstybės. Lietuvos istorijoje tokio pasiau-

kojimo pavyzdžių netrūksta. Pilietinių visuomenių žmonės už nieką nemiršta, nes biurgeriui laisvė nereikalinga.

Vis dėlto šiuos samprotavimus norėtusi baigti optimistiška išvalga, kad per „dainuojančią revoliuciją“ taip ir likusi neįsteigta, o dabar akivaizdžiai niekėjanti Lietuvos valstybė nėra fatališkai pasmerkta išnykti visiems laikams. Ją gali išgelbėti iš principo gebančios bet kurią valstybę išpuoselėti arba pražudyti ją kuriančios ir saugančios tautos gera valia ir pasiaukojimo dvasia. Lietuvoje jos netrūksta. Tereikia šią dvasią sulydyti su sąmoningu ryžtu, t. y. paversti ją protinga ir kryptingai veikiančia tautos ir visų norinčių gero savo valstybei piliečių valia.

Spausdinama iš: *Nepriklausomybės sąsiuviniai*, 2013 m., Nr. 2, p. 46–74.

Antisąjūdinės kontrrevoliucijos iššalas

Jau ketvirtį amžiaus Lietuvoje skamba raginimai nesigręžioti į praeitį ir žvelgti tik į ateitį. Raginantieji žvelgti tik į ateitį žino, ko nori: paversti patiklius savo klausytojus istorijos neišmanančiais ir – truputį pratęsimė šį seną posakį – todėl lengvai valdomais vaikais. Kaip tik jie įtikinėja, kad praeitis yra tai, ko nebėra, nors ji niekada nedingsta, nes, pasak vienos iškilios mąstytojos, yra jėga, stumianti mus į ateitį. Žodžiais menkinant praeities pažinimo svarbą, iš tikrųjų vadovujamasi Džordžo Orvelo knygos išgarsintu principu: kas valdo praeitį, tas valdo ateitį. Juk pastangos ištrinti net palyginti nesenų įvykių atminimą yra ne kas kita kaip siekis valdyti praeitį, o su ja – ir dabarties bei ateities tikrovę.

Tenka pripažinti, kad šios pastangos buvo sėkmingos. Visuomenės atmintyje taip ir neįstrigo vertas ypatingo dėmesio, galbūt net svarbiausias Lietuvos naujausios istorijos įvykis. Jį gaubia kapų tylą, jis nėra minimas, o ką jau kalbėti, kad būtų analizuojamas net moksliniuose istoriniuose ir politologiniuose darbuose, kuriuose tyrinėjama vadinamoji aksominė 1988–1992 m. revoliucija. Šis įvykis – tai dar sunkiausia kovos dėl Nepriklausomybės tarpsniu tyliai prasidėjusi, o valstybingumą visiškai atkūrus, vis labiau įsibėgėjusi ir galiausiai laimėjusi antisąjūdinė kontrrevoliucija. Jos pergalė reiškė tai, kad vėl tapusioje suverenia valstybe Lietuvoje tyliai ir nepastebimai buvo atkurtas antidemokratinis nomenklatūrinis politinis režimas. Todėl mąstant apie krašto ateitį, būtina šį nepelnytai užmirštą, o gal net deramai niekada ir nesuvoktą

įvyki gražinti į visuomenės atmintį ir viešų diskusijų lauką, nes jis jau ketvirtį amžiaus daro pragaištingą poveikį tautos ir atkurtosios valstybės raidai.

Nesigilinant į šiuo atveju nesvarbias detales, galima pasakyti, kad Lietuvos nepriklausomybė buvo dviejų stipriausių ir įtakingiausių to meto politinių sambūrių – Sąjūdžio ir LKP – veiksmų ir sudėtingų jų santykių bei kompromisų rezultatas. Antisąjūdinė revoliucija lygiagrečiai vyko abiejose stovyklose.

Tuoju po Nepriklausomybės atgavimo įvykusiame Sąjūdžio III suvažiavime buvo pradėta „valyti“ iš judėjimo žmones, kuriems tokios sąvokos kaip tauta ir moderni demokratinė valstybė nebuvo tušti žodžiai. Šitokio „valymo“ taikiniai pirmiausia tapo tie sąjūdininkai, kurie gana anksti pajuto ir išdrįso atvirai prabilti, kad daugeliui patekusių į valdžią bendražygių tautos reikalai nerūpi, o pats valstybės atkūrimas įgyja vis daugiau pigaus farso požymių. Kadangi šiuolaikinės demokratijos taisyklės draudžia atsikratyti kritiškesnių ir todėl „nepatikimų“ bendražygių juos sunaikinant fiziškai, buvo rastas subtilesnis būdas – pasitelktas liūdnai pagarsėjęs vadinamųjų „megztųjų berečių“ sambūris. Neverta manyti, kad jo veikla buvo spontaniškas ir stichiškas į „tikrųjų patriotų“ ir „revoliucijos sargybinių“ vaidmenį pernelyg įsijautusio ir nežinia iš kur ir kaip išdygusio būrelio „radikalų“ siautėjimas. Gerai suplanuoti ir „nematomos rankos“ meistriškai nukreipiami į pasirinktus puolimo „taikinius“ jų veiksmams buvo ilgalaikė moralinio ir psichologinio spaudimo, veikiau – teroro kampanija. Ją buvo siekiama moraliai ir psichologiškai gniuždyti ir šitaip išstumti iš Sąjūdžio žmones, svajojusius ne apie nomenklatūrinę neosovietinę, bet apie demokratišką ir modernią nacionalinę valstybę. Atsijojus „nepatikimuosius“, iš tirpstančio Sąjūdžio likučių išsikristalizavo nomenklatūrinis būsimųjų „konservatorių“ branduolys. Jį reikėjo sustiprinti. Todėl „valymo“ išretintas Sąjūdžio gretas sparčiai užpildė „nepraktiškus“ pirmeivius pakeitę ką tik iškepti „patriotai“, kurių biografijos bylojo, kad dar vakar jie buvo uolūs komunizmo statytojai.

Panašiai buvo „apsivalyta“ ir nuo TSKP formaliai atsiskyrusios LKP stovykloje. Kad LKP atsiskyrė nuo TSKP vedama ne tautinių ir valstybinių paskatų ir kad ji nematoma is idėjiniais ir politiniais ryšiais liko susaistyta su „platformininkais“, atskleidžia jos atstovų LTSR Aukščiausiojoje Taryboje išsakytas požiūris į balsavimą dėl Nepriklausomybės atkūrimo jo išvakarėse: „Mes balsuosime už nepriklausomybę, tačiau atsakysite jūs“. Nėra akivaizdesnio įrodymo, kad nuo Maskvos atsiskyrusios LKP pritarimas Nepriklausomybei buvo konjunktūrinis ir prievartinis žingsnis. Kadangi konformistai šioje partijoje visada buvo absoliuti dauguma, „apsivalymas“ nuo Sąjūdžio

„svetimkūnių“ ir jų paskleisto „idėjinio užkrato“ vyko dar sklandžiau ir nepastebimiau. Nepriklausomos valstybės idėja iš tiesų tikėję ir ją rėmę sąjūdinės dvasios LKP nariai buvo „neutralizuoti“ ir pamažu išstumti iš partijos prisdengiant kilniai skambėjusiais jos „demokratizavimo“ šūkiais. Kad sąjūdininkai taptų nereikšminga ir bejėge mažuma, tereikėjo padidinti LKP Tarybos narių skaičių ir pasirūpinti, kad į ją urmu sugužėtų ne tik tuntas iki tol nuošalyje tūnojusių veikėjų, bet ir sušmėžuotų išsilaksčiusiai „platformininkų“ partijai priklausiusių „herojų“ veidai.

Lygiagrečiai vykęs Sąjūdžio ir LKP gretų „valymas“ neabejotinai yra vienas dramatiškiausių ir kartu lemtingiausių Lietuvos „dainuojančios revoliucijos“ epizodų. Tiesą sakant, dabar neatrodo keista, kad jis taip ir liko „nepastebėtas“ ir tebėra nutylimas net akademinėje literatūroje. Juk prikėlus šį epizodą iš užmaršties, tektų atsisveikinti su iki šiol vyraujančiu ideologiniu pasakojimu apie Lietuvos „išlaisvinimą“ arba šį pasakojimą reiktų labai tikslinti. Jeigu šis „valymas“ taptų rimtai analizuojamu ir plačiai svarstomu klausimu, neišvengiamai tektų įsisąmoninti ir pripažinti pamatinį naujausios Lietuvos istorijos faktą: laikotarpiu nuo 1991 m. rugpjūčio pučo iki 1992 m. Seimo rinkimų šalyje vyko šliaužiantis antisąjūdinis perversmas, pasibaigęs neosovietinio nomenklatūrinio režimo restauracija. Tik ką ištrūkusi iš geležinių imperijos gniaužtų, Lietuva akimirksniu tapo ir iki šiol tebėra antisąjūdinės kontrrevoliucijos įšalo sukaustyta žeme.

Spausdinama iš: *Respublika*, 2014 m., vasario 7 d., priedas „Redakcinės kolegijos tribūna“, p. 1.

Sąjūdžio pamoka: sunku būti Tauta

Pranešimas skaitytas Vilniaus forumo organizuotoje konferencijoje „Lietuva rinkimų išvakarėse: ar nušvis sąjūdinės vilties spindulys?“ 2016 m. birželio 3 d.

Galvodamas, ką pasakyti šią dieną, prisiminiau ne tik jau mus palikusius bendražygius, bet ir visus tuos, kurie dažnai klausia: „Kodėl taip išpūdingai pradėtas žygis šiandien neretai verčia nusivilti ir nuleisti rankas?“. Atsakymų į šį klausimą ieškoma, tačiau dažnai jų nerandama. Dažnai mėginama save įtikinti, kad tai, kas įvyko, yra viso labo apmaudus nelemtas nesusipratimas, kurio buvo galima išvengti, jei būtų pakakę geros valios, politinės išminties

ir vienybės. Mano atsakymas į šį klausimą, apmąstytas per daugelį metų, iš esmės suformuluotas šios kalbos pavadinime. Pagrindinė priežastis, kodėl Sąjūdis netapo tuo, kuo turėjo būti, yra tokia: sunku būti Tauta. Pamėginsiu pasidalyti trumpais pamąstymais, ką tai reiškia. Kodėl taip nepakeliamai sunku būti Tauta?

Atrodytų, kiekvienas iš mūsų esame lietuviai, mūsų lietuviškumas yra savaime akivaizdi duotybė, tačiau iš tiesų mūsų santykis su juo yra nepalyginti sudėtingesnis ir neretai skausmingesnis, nei atrodo iš pirmo žvilgsnio. Dar Antikos laikais buvo žinoma tiesa, kurią filosofai išsakė taip: mirti – reiškia nustoti gyventi tarp žmonių. Kai mąstai apie šio teiginio prasmę, darosi visiškai akivaizdu, jog neatsitiktinai kiekvienas mūsų žingsnis, veiksmas ir poelgis gali būti dvejopas. Susimąstykime, ką reiškia tai, kad net ir kitame pasaulyje išganytas gali būti tik tarp žmonių – šventųjų bendruomenėje. Tai galioja ir kalbant apie tautą. Tauta nėra paprastas atsitiktinis mūsų kaip žmonių požymis. Kartu su Dievu, tauta, tėvynė, šcima yra žmogaus požymiai. Ir lemtingas yra pasirinkimas, ką mes su šiais požymiais darome.

Lietuviškumas iš pirmo žvilgsnio atrodo įgimta ir natūrali savybė, tačiau aiškėja, kad ir su juo santykis visiškai priklauso nuo mūsų laisvo apsisprendimo. Mes nežinome, kodėl pasaulyje egzistuoja toks stebuklas kaip tautų įvairovė. Nė vienas iš mūsų nežinome, kodėl mes atėjome į šią žemę kaip šitos tautos vaikai. Tačiau šitoks pamąstymas turėtų padėti suprasti pagrindinę problemą – lietuviškumas gali virsti grynai privačiu dalyku, kaip ir bet koks kitas žmogiškas poelgis. Pasakymas „privachu“ reiškia, kad jį galima tik vartoti. Tačiau iš tikrųjų toks vartojimas yra visiškai beprasmis. Jei susimąstome, kad atėjome į pasaulį, kurį radome, tai tampa aišku, kad mūsų uždavinys šitame gyvenime turėtų būti tą pasaulį palikti po savęs kitiems. Tas, kas pasaulį vartoja ir juo tik naudojasi, yra griovėjas. Jis sau nekelia šio svarbiausio tikslo – palikti pasaulį kitiems.

Būtent dėl tos priežasties žmogus, kuris vartoja Dievą, tautą, tėvynę, nepadaro paties svarbiausio darbo – neprisideda prie to, kad šitie dalykai būti perduoti kitiems. Toks žmogus iš tikrųjų iškrenta iš istorijos, nes nebesuvokia, kad jeigu tokią savybę kaip lietuviškumas jis gavo gimdamas, tai jo pareiga yra ją perduoti ateities kartoms. Štai kodėl žmonės, kalbantys tam tikra kalba ir turintys tam tikrą kultūrą, gali gyventi nors ir ištisus amžius, tačiau jie gali niekada netapti tauta. Jie gali būti uždaryti labai siaurame tautiškume, kuris iš tiesų grindžiamas tik vartojimo logika.

Žvelgiant iš šios perspektyvos, galima suprasti, kas buvo Sąjūdis. Sąjūdis

buvo stebuklingas tuo požiūriu, kad trumpai akimirksniui žmonės, kurie kalbėjo lietuvių kalba ir suvokė esantys lietuviai, vėl sąmoningai ir valingai panorą tapti Tauta. Tas stebuklas truko akimirksnį, nors tada, kai jis vyko, norėjosi tikėti, kad tai tęsis amžinybę. Ir kol mes buvome Tauta, visi žinome, koku keliu ejo Lietuva. Sunku, bet viltingu ir šviesesnę ateitį žadančiu keliu. Tačiau kas galiausiai nutiko? Atėjo akimirksnis, kai mes Tauta nebenorėjome būti. Sąjūdis, kuris išsikėlė tikslą perduoti lietuviškumą pasauliui daugeliui amžių į priekį, virto kažkuo visai kitu. Lietuviškumas, Lietuva – visa tai tapo tik įrankiais siekti siaurų asmeninių tikslų. Svarbiausias iš jų, be abejojimo, buvo valdžia. Štai kodėl Sąjūdis baigėsi taip, o ne kitaip, ir jau tris dešimtmečius mes skendime bejėgiškume ir neviltyje, mąstydami, kas čia mums trukdo dar kartą atsitiesti ir pamėginti atsikelti iš naujo. Reikia aiškiai suprasti, kad Sąjūdis buvo lietuvių kaip politinės Tautos branduolys, kuris iš dalies susinaikino pats, iš dalies buvo sąmoningai sunaikintas.

Šiandien mes iš tikrųjų nesame Tauta, o tik lietuviškai kalbančių, išsibarsčiusių, susvetimėjusių, vien savo asmeninių tikslų siekiančių žmonių masė. Būtent todėl labai sparčiai priėjome ribą, kurią jau vis drąsiau ryžtamasi įvardyti. Ta riba vadinama paprastai – istorinė nebūtis. Mes iš tiesų stovime ant bedugnės krašto. Šiomis sąlygomis daug kas kelia klausimą: „Ar įmanoma atgaivinti Sąjūdį, ar mes dar kartą prisikelsime?“. Galiausiai natūraliai kyla klausimas, o ką bendra su Sąjūdžiu turi Vilniaus forumas, kuris organizuoja šį Sąjūdžio gimtadienio minėjimą?

Iš karto reikia pasakyti, kad Vilniaus forumas tikrai nepretenduoja būti nauju Sąjūdžiu, bet vis dėlto jis turi labai aiškią misiją, galinčią įprasminti jo buvimą. Šita misija yra tokia: priminti ir paraginti žmones vėl pamėginti tapti Tauta. Tai padaryti gana sunku, nes daug kalbama apie varganą tautos būklę, siūlomi įvairiausi dabar kylančių problemų sprendimo receptai, tačiau reikia aiškiai suvokti, ko visiems šitiems mėginimams iki šiol trūko. Jiems trūko to, ką sugebėjo padaryti Sąjūdis. Dar kartą pabrėžiu – Sąjūdis iki tos lemtingos akimirkos, kai jį aplankė didžioji pagunda, arba didysis išbandymas valdžia, buvo tauta todėl, kad jis sau kėlė vienintelį pagrindinį ir svarbiausią tikslą – išlikti šitoje žemėje. Šis tikslas buvo ypatingas tuo, kad tik jis galėjo suvienyti šiaip jau be galo skirtingus lietuvius. Visi mes skiriamės gyvenimiška patirtimi, išsilavinimu, turtine, socialine padėtimi ir daugybe kitų požymių. O tas bendras tikslas, kurį Sąjūdis išskėlė, turėjo nepaprastą telkiančią galią: buvo pasakyta, kad mes nenorime likti savo kiautuose užsidariusiais bejėgiais žmogeliukais ir be pėdsako išsirpti šiame pasaulyje.

Vilniaus forumo misija ir yra šią paprastą tiesą priminti. Ir jokių būdu negalėdamas pretenduoti šiandien tapti naujuoju Sąjūdžiu, Vilniaus forumas privalo save suvokti kaip tą nematomą susitikimo vietą, kuri yra siūloma visiems, norintiems telktis nesuinteresuotai. Visiems, kurių vienintelis interesas yra išlikti kaip Tautai ir būti ja. Štai kodėl, jei kalbame apie dabartinę padėtį, reikia aiškiai suprasti, kas laukia kiekvieno iš mūsų. Jei suvartoji Dievą, tėvynę ir tautą ir viso šito neperduodi ateičiai savo asmeniniu išpareigojimu, veiksmu bei darbu, kas iš tavęs lieka? Tu kaip asmuo paprasčiausiai išnyksti. Privalome suprasti tikrąją grėsmę, kuri pakibo ne abstrakčiai virš Lietuvos, bet virš kiekvieno iš mūsų. Ši grėsmė labai aiški – jei išnyksime kaip Tauta, virsime šešėliais ir dulkėmis. Nueisime į istorinę nebūtį.

Todėl mąstant apie ateitį, privalome labai tvirtai pareikalausiti liautis spekuliuoti dabartinės Lietuvos skauduliais, žaisti pigius politinius žaidimus, instrumentiškai naudoti tautos ir Lietuvos vardą iš tikrųjų siekiant siaurų egoistinių tikslų. Jei nenorime tapti šešėliais ir dulkėmis, privalome suprasti, kad trauktis nebėra kur ir reikia pagaliau susirūpinti Lietuva. O tai reiškia ne kartoti jos vardą, ne piktnaudžiauti šventais tautos ir valstybės simboliais, ne žaisti žmonių jausmais, bet pamėginti tapti bendruomene, į kurią būtų kviečiami telktis visi, kurie, kaip ir tie žmonės pirmuoju Sąjūdžio gyvavimo tarpsniu, nesiektų nieko sau.

Sąjūdžio istorija buvo palyginti trumpa, bet sudėtinga ir vingiuota. Buvo tarpsnis, galbūt trumpa vienu metų akimirka, kai Sąjūdyje dominavo žmonės, kuriems tikrai rūpėjo Lietuva, o ne asmeniniai reikalai. Vilniaus forumas turėtų tiesti ranką visiems, – manau, kad jis pasirengęs tai daryti, – mąstantiems būtent taip. Tačiau nereikia tų, kurie ketina elgtis taip, kaip pasielgė dalis sąjūdiečių lemtingais 1990 metais, kai labai arti sušmėžavo valdžios krėsiai ir pagundos, atvedusios čia, kur esame šiandien. Nekartokime šitos klaidos ir mokykimės pagrindinės bei svarbiausios Sąjūdžio pamokos – Tauta būti nepaprastai sunku. Ją būti sunku todėl, kad Tautą reikia palydėti į ateitį savo asmeniniu pavyzdžiu. Reikia suvokti, kad asmens gyvenimą įprasmina darbas bendruomenei, kurią sudaro galbūt niekad tavęs neatsiminsiantys žmonės. Tačiau išeidamas iš šito pasaulio privalai žinoti, jog padarei viską, kad tie žmonės būtų ir gyventų, nes jeigu bus, tai bus ir Lietuva. Kitokia, su kitais žmonėmis, bet ji vis tiek bus mūsų Lietuva, net tada, kai mūsų pačių joje nebebus.

Spausdinama iš: *Lietuvos aidas*, 2016 m., liepos 26, p. 5.

III. NEĮVYKUSI VALSTYBĖ?

Lietuva nepriklausoma. Kuri?

Penkiolika metų tvirtas valstybingumo tradicijas turinčioms tautoms – trumputis istorijos tarpsnis. Lietuviams, beveik per stebuklą praėjusio amžiaus pradžioje sugrįžusiems iš istorinės nebūties, tokia laiko atkarpa turėtų atrodyti kaip ištisa epocha. Todėl suprantama, kad šiais metais artėjanti Kovo 11-oji prisimenama kur kas plačiau, negu įprasta.

Šį kartą dažniau keliamas ir klausimas, kurio esmę galima apibendrinti taip: kuo baigėsi Sąjūdžio pradėtas žygis? Pergalė ar vis dėlto pralaimėjimu? Kokie yra iškovotos Nepriklausomybės laimėjimai ir praradimai? Būtų klaidinga manyti, kad tai paprasti netolimos praeities ar vien tik dabarties svarstymai. Nuo to, kokios bus jų išvados, priklausys šalies ateitis.

Vienas laimėjimas lyg ir nekelia nė mažiausių abejonių – tai susigražinta Nepriklausomybė. Tačiau, kaip aiškėja iš pastarųjų savaitių diskusijų, net ir dėl to įmanoma ginčytis. Aišku, nėra pagrindo manyti, kad visi piliečiai, pritariantys Prezidento kelionei į Maskvą, nebrangina šios Nepriklausomybės, tačiau neverta savęs apgaudinėti. Daugeliui iš jų valstybės praradimas – laimei, kol kas net sunkiai įsivaizduojamas – tikrai netaptų asmenine tragedija. Apsisprendusių gyventi bet kur, kad tik sočiai, Lietuvoje netrūksta, ir mąstant apie valstybės perspektyvas seniai metas susirūpinti, kaip pakeisti šią apverktiną padėtį.

Kitus klausimus gaubia dar tūrtesnė migla. Tačiau apskritai ginčas, kaip vertinti šį penkiolikos metų laikotarpį, tolydžio stiprėja ir vis labiau ryškėja du priešingi ir vargu ar sutaikomi požiūriai. Pagal pirmąjį visi Sąjūdžio tikslai iš esmės pasiekti, ir dabar belieka kantriai laukti, kol galutinai užgis tokio masto permainų laikotarpiu neišvengiamai patirtos žaizdelės. Pagal antrąjį – laimėta labai nedaug. Net ir atgautoji Nepriklausomybė iš esmės esanti menkavertė, nes ji tik dar labiau pagilino ir išryškino jau sovietmečiu kerojusias mūsų visuomenės piktžaidzes, o tautos ateities perspektyvos apskritai esančios abejotinos. Visos tokios diskusijos ir požiūriai išoriškai, ko gero, atrodo tik paprastas ir gerokai pabodęs „elito“ ir „runkelio atstovo“ ginčas. Kaip tik

todėl pravartu būti ypač atidiems, kad sugebėtume deramai įvertinti milžinišką jo reikšmę tolesnei šalies raidai. Juk nuo to, kaip vertinama ir aiškinama esama visuomenės ir valstybės būklė, priklauso tolesnė valstybės plėtros strategija, kurios, iš tikrųjų šiandien nėra.

Jeigu teisingas pirmasis požiūris, tada iš tiesų geriausia toliau eiti jau išmėgintu smulkių ir vangių reformų keliu. Pagal antrąjį požiūrį tikslingiau būtų pradėti šalyje iš esmės laužyti nusistovėjusią tvarką, t. y. rimtai pamąstyti, ar neverta ryžtis radikalioms, net „revoliucinėms“ – gerąja to žodžio prasme – permainoms. Manytina, kad kelti ir svarstyti tokius klausimus yra sąžininga ir teisėta, maža to, tokiems svarstymams laikas jau seniai pribrendo. Deja, iki šiol juos dažniausiai būdavo stengiamasi nutylėti pasitelkiant paviršutinišką, neretai tiesiog pigią, propagandinę retoriką apie pergales visuose frontuose skinančią laimingą šalį. Galbūt todėl taip sunku nurodyti nors vieną atkurtosios valstybės gyvenimo sritį, kurioje veiktų vakarietiški etikos ir profesionalumo matai. Tokie nutylėjimai ydingi ir dėl kitos priežasties: plačiuose visuomenės sluoksniuose jie stiprina nepasitikėjimą viešojoje erdvėje kalbančiais žmonėmis – analitikais ir politikais. Taip kurstomas prislopstantis ir vėl išsižiebiantis visuotinio susvetimėjimo, įtūžio ir net aklos neapykantos laužas. Štai kodėl taip svarbu ne tik tai, kad būtų pagaliau pradėta rimtai ir sąžiningai diskutuoti šiais klausimais, bet kad ir pačios diskusijos būtų nukreiptos kuo ramesne ir racialesne vaga. Šitaip jos būtų pakylėtos virš jau įprastu tapusio „elito“ ir „runkelių“ polemikos bei rietenų lygmenų.

Atrodo, kad tai padaryti yra visos prielaidos. Juk būtent šis, o ne koks kitas, klausimas buvo ištis fundamentaliai suformuluotas ir gyvai svarstomas dar Nepriklausomybės priešaušriu. Jau tada buvo gerai suvoktas pačiuose atkuriamos valstybės pamatuose glūdintis esminis prieštaravimas. Naujoji Lietuva juridiškai turėjo atgimti kaip prieškario Respublikos tęsinys, tačiau buvo akivaizdu, kad ji buvo penkiasdešimties metų okupaciją išgyvenusios sovietinės visuomenės kūdikis. Tada dar buvo norima klausti aiškiai bei tiksliai: kokia Lietuva bus nepriklausoma? Lietuvos Respublika ar LSSR? Atkurtosios valstybės gimimą liudijančiuose dokumentuose atsirado pirmasis įrašas. Antrasis ir, kaip rodo jos vaikystės ir paauglystės metai, gal net tikresnis tapatumas ir veidas liko nepelnytai užmiršti. Šiandien už tai tenka mokėti didžiulę kainą. Patys to nepastebėdami, iš esmės tapome šiuolaikiškų mankurtų visuomene, nesugebančia prisiminti net savo artimiausios praeities ir todėl net rimčiau nemėginančia suprasti, kas esame šiandien. Todėl nelieka nieko kito, kaip grįžti į pradžią ir vėl paversti įprastu kažkada jau tartą klausimą: Lietuva nepriklau-

soma. Kuri?

Spausdinama iš: *Baltijos kelias*, 2005, m. kovo 21 d., p. 1.

Mitų žlugimas budina Lietuvą

Apgaulinga pažanga

Bendras šalies vaizdas sudėtingas ir prieštaringas. Pamažu gerėja kai kurių visuomenės grupių gyvenimas, daugėja išorinių pažangos požymių. Vis dėlto žvelgiant giliau matyti, kad šios akiai malonios permainos daugiau paviršutiniškos ir smarkiai apgaulingos. Ne jos yra tautos ir valstybės padėties tikrasis rodiklis.

Atvirai ir be išlygų tenka kalbėti apie didžiulės dvasinės ir moralinės krizės bei nuopuolio apraiškas visuomenės ir valstybės gyvenime.

Šalies politinė santvarka ir partijų sistema yra perpuvusios iki pačių pagrindų. Vis dar išlieka ir net plečiasi pavojingiausias tautos atečiai reiškinys – masinis piliečių bėgimas iš Tėvynės. Jie ieško sotesnio gyvenimo, bet vis dažniau ir tiesiog šviesesnių – moralesnių, geranoriškų – žmonių tarpusavio santykių.

Šiandien jau tik susipainioję ir nepilietiški mūsų gyvenimo analitikai ir komentatoriai dar drįsta įžūliai įrodinėti, kad Lietuvoje viskas gerai ir šalis juda teisingu keliu. Tačiau reikia atvirai ir sąžiningai pasakyti karčią, bet būtiną tiesą, jog Lietuva kol kas yra tik pusiaukelėje į šviesesnę ir geresnę gyvenimą.

Vilties prošvaistės

Susibūrę į Sąjūdį, pasiekėme didžiulę pergalę – atkūrėme savo nepriklausomą valstybę. Tačiau buvo atlikta tik pusė darbo. Pritrūko jėgų, valios ir išminties padaryti nepriklausomą Lietuvą jaukais ir šiltais namais visiems jos piliečiams.

Nusikratę svetimųjų priespaudos, nepajėgėme išvengti „savųjų“ lietuvių primesto ir todėl moraliai bei psichologiškai gal net dar labiau žeidžiančio ir skaudesnio – savivalės ir išnaudojimo – jungo. Demokratija atidėta neribotam laikui, o oligarchinis nomenklatūrinis „naujųjų lietuvių“ režimas tapo tikrove.

Tačiau ši karti tiesa neturėtų užgožti svarbiausio, ką davė atkurtoji Ne-

priklausomybė, – vilties šviesos.

Absoliuti ir besąlygiška tos Nepriklausomybės vertė kaip tik ir yra ta, kad ji po daugelio vergijos dešimtmečių leidžia mums laisvai apsispręsti dėl savo ateities. Ir tokių vilties prošvaisčių nuolatos gausėja.

Nors be rožinių akinių žvelgiant į šiandieninį valstybės gyvenimą matyti daugybė nuopuolio ir sąstingio ženklų, atidžiau išsižiūrėjus, daug kur galima išvysti artėjančių permainų užuomazgas. Nors ir lėtai, Lietuva ir jos žmonės keičiasi.

Visų būsimų permainų pagrindas – sąmonės ir mąstysenos pokyčiai. Bene svarbiausias jų požymis – stiprėjanti idėjinė kova dviem svarbiausiais klausimais.

Mitų išsklaidymas

Iki šiol šalį valdžiusiems tiek „pozicijai“, tiek „opozicijai“ priklausantiems klanams gana gerai sekėsi įtikinėti visuomenę, kad Lietuva yra negrįžtamai vakarietiškos laisvės ir demokratijos keliu pasukusi valstybė, tiesa, išgyvenanti tam tikrus laikinus raidos sunkumus.

Todėl dideliu laimėjimu galima laikyti tai, kad šis melagingas ir potencialiai labai pavojingas mitas jau beveik išsklaidytas. Vis daugiau šalies piliečių suvokia, kad iš laisvės ir demokratijos kelio vis labiau iškrypstama ir kad į jį galima grįžti tik sąmoningomis pastangomis ir parodysius tvirtą politinę valią.

Lygiai taip pat sparčiai bliūkšta ir kita valdančiosios nomenklatūros ilgai ir sėkmingai šalies piliečiams į galvas kalta mintis, neva visi mūsų patiriami sunkumai ir kančios yra objektyvūs ir neišvengiami vadinamojo pereinamojo laikotarpio palydovai.

Maža to, sleisdami šį melą, kai kurie „pozicijos“ ir „opozicijos“ veikėjai nuėjo taip toli, kad drįsta teigti, jog dėl visų šių bėdų kraštą valdžiusieji politikai yra iš esmės nekalti ir todėl neatsakingi. Mat tikrieji kaltininkai, esą, kažkokie objektyviai, nepriklausomai nuo žmonių valios veikiantys nepermdaujami istorijos dėsniai.

Pamažu atsikratant tokių klaidinančių mitų, randasi ir kur kas blaivesnis bei kritiškesnis požiūris į mūsų gyvenimo tikrovę bei valstybės raidos perspektyvas. Geri poslinkiai akivaizdūs.

Piliečių valia

Šiandien jau kaip niekad daug mūsų piliečių supranta, kad tauta ir valstybė serga toli gražu ne vaikiškomis „augimo ligomis“, kurių atsikratoma bręstant ir tarsi be pastangų.

Lygiai taip pat pamažu ir tolydžio daugybės žmonių protuose formuojasi sveika samprata, kad nomenklatūrinės oligarchijos valdoma šalis atsidūrė aklavietėje ir kad toliau pasyviai laukti teigiamų permainų nėra prasmės. Vis mažiau vilčių dedama į šių oligarchų malonę ir vis geriau įsisąmoninama, kad, vaizdžiai kalbant, skęstančiųjų gelbėjimas yra jų pačių reikalas.

Šie geri pokyčiai vyksta ne tik piliečių galvose. Konkreti jų išraiška yra tai šen, tai ten besirandantys pilietiniai sambūriai.

Jie stoja ginti ne vien siauro grupinio intereso, bet jau moka ir gali gana veiksmingai pasipriešinti mūsų gamtos ir kultūros paveldo niokojimui, taip pat bent jau kai kurioms žmogaus išnaudojimo ir žeminimo apraiškoms.

Nėra abejonės, kad tokie sambūriai, kaip Kuršių nerijos mylėtojų bendruomenė, dalis „žaliųjų“, miestų kultūrinį ir architektūrinį paveldą nuo naujųjų barbarų ginantys susivienijimai, yra gražus ir sektinas pavyzdys.

O paprasta moteris, išdrįsusi gūdžios neokomunistinės baudžiosvos aplinkoje prabilti apie vokuose mokamus atlyginimus, valstybės ateiviai, ko gero, daro daugiau, negu aukštuose forumuose apie integraciją į Vakarų mėgstantys pašnekėti turistaujantys valdžios pareigūnai ir politikai.

Valstybės gyvybė

Žinoma, tai, ką regime, tėra gležnos galimų pokyčių užuomazgos, kurias reikia saugoti ir puoselėti. Reikia, kad tokie paminėtieji ir kiti veikiantys pilietiniai dariniai ne tik gausėtų ir stiprėtų, bet kaip upeliai kada nors susiliėtų į plačią vienminčių upę.

Lietuvai gyvybiškai reikalingas stiprus pilietinis ir kartu politinis sąjūdis, siekiantis ne smulkių ir todėl nieko iš esmės nekeičiančių permainų, o galintis civilizuotu ir taikiu keliu panaikinti šalyje susiklosčiusius iškreiptus politinius ir socialinius žmonių tarpusavio santykius.

Trumpai tariant – padaryti galą įsitvirtinusiai oligarchinei nomenklatūrinei santvarkai. Ir kuo greičiau tai įvyks, tuo geriau bus mūsų tautai ir valstybei.

O Kovo 11-oji tik primena, kad jokios valstybės negali išlaikyti ir apsaugoti išorės faktoriai: tarptautinis pripažinimas, kariuomenė, net integracija

į galingiausią pasaulyje gynybinę sąjungą. Visi šie dalykai svarbūs ir reikalingi, bet net ir juos turint nevalia užmiršti vienos pamatinės tiesos.

Valstybė yra gyva tik tol, kol ji gyvena savo piliečių širdyse ir protuose. Tik tol, kol yra žmonių, pasirengusių ją ginti ir dėl jos aukotis.

Spausdinama iš: *Baltijos kelias*, 2006 m., kovo 15 d., p. 1, 3.

Ar dar norime būti?

Net keista, kiek daug dėmesio žiniasklaidoje, o ir privačiuose pašnekečiuose, skiriame smulkmenoms, užuot kalbėję apie tikrai svarbius dalykus. Juk, blaiviai pagalvojus, vyriausybės formavimo vingiai ir užkulisiai yra niekniekis, palyginti su pagaliau praskleista didžiausia valstybės paslaptimi. Toji paslaptis – seniai nujaučiamas ir vis dėlto sukrečiantis tautos išsivaiškiojimas po platųjį pasaulį.

Trukdo mąstymo klišės

Didžiausi Europos Sąjungoje emigracijos mastai yra iškalbingas visuomenės ir valstybės būklės rodiklis. Sužinojus jau panašius į tiesą išvykusiųjų skaičius, ginčai dėl šalies pažangos tampa beprasmiški. Iš tikros pažangos keliu judančių kraštų masiškai nebėgama.

Neutraliai skambantis žodis „emigracija“ puikiai slepia egzistencinį šio proceso metmenį – spartų tautos nykimą.

Tačiau įtraukti emigracijos klausimą į viešųjų diskusijų, juo labiau į valdžios ir politikų, darbotvarkę bus gana keblu. Kol kas nesame moraliai ir intelektualiai pasirengę svarstyti šio klausimo. Vis dar veikia kovos dėl nepriklausomybės laikotarpiu susiformavę ir tada buvę iš tiesų naudingi vaizdiniai, šiandien jau tampantys mąstymo klišėmis ir trukdantys atviromis akimis apsižvalgyti aplinkui.

Veikiami šių klišių, daugybė visais atžvilgiais protingų žmonių ir po šiai dienai nelinkę pripažinti kai kurių svarbių dalykų.

Pavyzdžiui, nenoras, o gal ir baimė pasirodyti nepakankamai „provokarietiškiems“ trukdo plačiau prabilti apie tai, kad ištrūkusi iš dusinusių blogio imperijos gniaužtų tauta gali būti lygiai sėkmingai nutrinta nuo Žemės pavir-

šiaus vadinamojo globalistinio kapitalizmo jėgų. Arba kad minėtą jos nykimą, jau igyjantį merdėjimo požymių, gali visiškai neblogai slėpti spindinčios paroduotųjų vitrinų ir kiti laimingųjų mažumą supančios gerovės ženklai.

Bijo pripažinti atsakomybę

Neseniai vykusios diskusijos dėl darbo jėgos trūkumo parodė, kad esama ir kitų kliūčių rimtai nagrinėti emigracijos problemą. Per šias diskusijas nuolatos skambėjo raginimai įsivežti darbuotojus iš svetur.

Tačiau jose dalyvavę politikos ir verslo atstovai tapdavo kurti kiekvieną kartą, kai tik pasigirdavo esminis klausimas: kodėl staiga pritrūko darbo rankų savoje šalyje?

Tokio elgesio priežastis, be abejo, yra baimė pripažinti savo atsakomybę dėl pagaliau išryškėjusių daugelį metų vykdytos gyventojų išstūmimo iš Lietuvos politikos padarinių. Todėl tikėtina, kad, užuot mėginus keisti padėtį, bus daroma viskas, kad kuo daugiau piliečių taip ir nesuvoktų emigracijos mastų ir dėl jos iškilusios grėsmės tautos ateičiai.

Greičiausiai ir toliau būsime maitinami raminamomis šnekėmis, kad iškeliavusieji sugrįš, nors daugėja pasiimančių svetur ir vaikus – tai jau išvažiavimo visam laikui požymis. Arba valstybės politikos ašimi bus paskelbtas siekis padėti išvykusiesiems „puoselėti lietuvių išeivijoje“ – tarsi beveik be pėdsakų visuose pasaulio kampeliuose nebūtų išūpusios ištisos ankstesnių emigrantų bangos.

Tariamai laisvas ir savanoriškas tautiečių išėjimas labiausiai pavojingas tuo, kad paslepia tikrąjį vykstančios ekonominės, socialinės ir net humanitarinės dramos pobūdį ir mastą. Būtent jis trukdo suvokti, kad tam tikra prasme dabartinė tautos padėtis sunkesnė negu tada, kai daugmaž oficialiai buvo vykdoma politika „Lietuva be lietuvių“.

Šiaip ar taip, dauguma Sibiro platybėse atsidūrusių tautiečių visomis išgalėmis stengėsi grįžti namo. Šiandien taip skubančiųjų beveik nebėra, tačiau valdžios žmonėms tai nerūpi. Matant olimpinę jų ramybę, kai iškyla emigracijos klausimas, sunku išvengti įspūdžio, kad jie vis dar nesuvokia, ką reiškia į Vakarus atsivėrusios Lietuvos sienos, tarsi nesupranta, kad tos sienos tą pačią akimirką virto ir savotišku siurbliu, galinčiu išsiurbti gyvybines mūsų tautos jėgas – jos vertingiausią žmogiškąjį, pirmiausia intelektualinį, potencialą.

RyškJėja „ypatinga“ visuomenė

Apsisaugoti nuo šio pavojaus galima tik vienu būdu – kuriant modernią ir dinamišką valstybę, iš kurios prirėikus būtų išvažiuojama, bet ne bėgama.

Deja, daugiau kaip penkiolika metų vykdoma politika, kurios neįmanoma vadinti kitaip, kaip paslėptu – bekrauju ir tarsi beskausmiu – ekonominiu ir socialiniu genocidu. forma.

Atrodo, ši politika vykdoma sąmoningai, o jos tikslas daugmaž pasiektas. Lietuvos politinis ir verslo elitas, atrodo, siekia sukurti ne vakarietišką, o ypatingą visuomenę. Jos kontūrai jau ganėtinai išryškėję. Be paties elito ir jį aptarnaujančio kultūrininkų ir propagandininkų sluoksnelio, joje turėtų būti demokratijos įvaizdžiui išlaikyti reikalingas degradavusių ir apatiškų, už alaus bokalą ar pasenusios sriubos pakelį pasiruošusių balsuoti „kaip reikia“ rinkėjų sluoksnis, o pagrindinė darbo jėga būtų susivežti nemokantys kalbos ir neturintys pilietinių teisių svetimšaliai vergai.

Tačiau šiame modelyje nenumatyta vietos bet kurios tautos ir valstybės stuburą sudarančiam veikliam, ekonomiškai savarankiškam, pilietiška ir politiškai sąmoningam viduriniajam sluoksniui. Jis nuosekliai ir metodiškai naikinamas pasitelkus išstūmimo iš šalies strategiją.

Jos įgyvendinimo rezultatas įspūdingas – pusė milijono išvartųjų iš giminės. Ši išvartymą gaubianti ledinio abejingumo ir tylos siena verčia klausti: ar dar norime būti?

Spausdinama iš: *Baltijos kelias*, 2006 m., rugpjūčio 22 d., p. 1–2.

Tiesos valanda: neįvykusi valstybė

Pamąstymai Europos dienos proga, skiriama šviesiam Lecho Kaczynskio atminimui

I

Ginčai dėl Lietuvos užsienio politikos vis labiau skaldo ir poliarizuoja šalies visuomenę. Jų viršūnė tapo vis dar eskaluojama vadinamoji JAV Centrinės žvalgybos valdybos (toliau – CŽV) kalėjimų byla. Tačiau susitelkus vien prie jos, užgožiamos ir iš akiračio išnyksta kur kas didesnės ir svarbesnės valstybės

užsienio politikos ir jos tolesnės raidos problemos. Jas adekvačiai suvokti leidžia tik platesnis geopolitinis ir istorinis kontekstas. Pirmiausia tai būtų paini ir prieštaringa JAV, Vakarų Europos (vėliau – Europos Sąjungos) ir SSRS (vėliau – Rusijos) santykių istorija bei kai kurios pamatinės, ypač – naujausios ES plėtros ir raidos tendencijos.

Dar praėjusio amžiaus pirmaisiais dešimtmečiais šviesiausi Vokietijos protai, tokie kaip filosofas Martinas Heideggeris ar sociologas Maksas Weberis būgštavo, jog vieną gražią dieną jų šalį pasidalys dvi kylančios galybės – JAV ir Sovietų Sąjunga.

Šie būgštavimai išsipildė su kaupu: pasidalyta buvo ne tik Vokietija. Vienas iš svarbiausių geopolitinių Antrojo pasaulinio karo padarinių buvo tai, kad nepriklausomybę prarado visa Europa – ją okupavo ir pasidalijo dvi minėtosios supervalstybės.

Daugeliu atžvilgiu tos okupacijos, žinoma, smarkiai skyrėsi. Padedamos Jungtinių Valstijų, – pirmiausia įgyvendinus Marshallo planą, – Vakarų Europos šalys netruko išsigydyti karo žaizdas, tapo demokratiškomis ir ūkiškai klestinčiomis šalimis.

Tačiau jų virsmas ramybės ir klestėjimo oazėmis tik iš dalies galėjo kompensuoti didžiausią praradimą: įpratusi būti svarbiausiu pasaulinės galios centru, Vakarų Europa dabar turėjo tenkintis kuklia Jungtinių Valstijų ginamos globotinės padėtimi. Jos vaidmuo pasaulio reikaluose gerokai sumenko. Todėl pažeminimo, kartėlio ir bejėgiškumo jausmas buvo neatskiriama Vakarų Europos savivokos dalis iki pat Šaltojo karo pabaigos.

Nepasitenkinimas antrarūšio tarptautinių reikalų subjekto padėtimi buvo reiškiamas atsargiai ir santūriai. Jam drąsiau ir atviriau prasiveržti trukdė toks stabdantis veiksnys kaip tvyrojusi Sovietų Sąjungos puolimo baimė.

Tačiau nors ir slopintas, šis nepasitenkinimas darė realią įtaką jau nuo XX a. šeštojo dešimtmečio pradžios pradėjusių vienyti Vakarų Europos šalių politikai, ypač jų santykiams su Jungtinėmis Valstijomis. Šie santykiai visą laiką buvo painūs ir dviprasmiški. Vakarų Europa blaškėsi tarp atlantizmo ir europizmo – dviejų skirtingų geopolitinių orientacijų ir strategijų. Jų buvimas iš tiesų reiškė, kad pastangos kurti Ameriką ir Europą vienijančią Atlanto bendriją ir užmojai plėtoti pačios Europos integraciją galiausiai paverčiant žemyną atskiru pasaulinės galios centru iš pat pradžių buvo du ilgalaikėje perspektyvoje nesuderinami geopolitiniai projektai.

Šaltojo karo pabaiga sugriovė jo metu sunkiai, bet vargais negalais vis dėlto išsaugotą trapią dviejų prieš Vakarų Europą besidriekusių geopolitinių

horizontų pusiausvyrą. Išnykus Sovietų Sąjungos grėsmei, ligtolinė JAV globa Vakarų Europoje greit buvo pradėta suvokti vien kaip įkyri ir žeminanti našta. Ši žemyno dalis, kaip ir atgavusi savarankiškumą Vidurio ir Rytų Europa, netruko pasijusti visiškai laisva ir niekam už nieką neskolinga.

Tačiau pamatinė Vakarų Europos problema nebuvo išspręsta. Pats sa-vaime šis regionas ir toliau buvo pasmerktas likti tik antrarūšiu tarptautinės politikos veiksmu.

Vienintelis būdas patenkinti atgijusias geopolitines ambicijas buvo aki-vaizdas – tyliai numarinti Vakarų kaip vieningos euroatlantinės erdvės pro-jektą ir griebtis iki tol dėl tik ką minėtų priežasčių smarkiai strigusio Europos projekto.

Būtina jo dalimi turėjo tapti ES plėtra į Rytus, kuri naujomis aplinky-bėmis tapo tiesiog neišvengiama. Pakankamai paplitusi ir gajė nuomonė, kad ši plėtra buvo kone Vakarų Europos „dovana“ Rytų Europos šalims ar net didžiadvasiška „auka“ jų labui, toli nuo tiesos. Be abejo, Rytų Europai jos reikėjo, tačiau ji buvo gyvybiškai svarbi ir siauroje geografinėje erdvėje už-darytoms ir joje dūstančioms, jokių geopolitinių perspektyvų neturėjusioms Vakarų Europos šalims.

Tačiau anksti suvokta (intuityviai pajauta arba sąmoningai suprasta), kad ribota plėtra į Rytus nepatenkins galingųjų ES valstybių lūkesčių. Palyginti su JAV, net ir dabartinė ES daugeliu atžvilgių tebėra silpna ir neįtakinga, tad ką jau kalbėti apie jos „savijautą“ prieš dvidešimt metų.

Papildomų galios šaltinių paieškos prasidėjo anksti. Bent jau kai kurių europiečių žvilgsniai nukrypo dar toliau į Rytus – į Sovietų Sąjungą, kur virė nežinia ką žadantis, tačiau atrodęs perspektyvus ir vertas dėmesio Michailo Gorbačiovo pradėtos „perestrojkos“ katilas.

Įkvepiantis jo reginys išplėtė Europos projekto suvokimą, o misija ir gar-bė pirmajam aiškiai apibrėžti ir įvardyti jo mastą, jo horizontą ir ribas, teko pa-čiam „perestrojkos“ architektui ir vykdytojui. M. Gorbačiovo paleistam spar-nuotam šūkiui „Europa nuo Lisabonos iki Vladivostoko“ buvo lemta tapti ne tik plačiausiu, tiksliausiu ir vaizdingiausiu Europos projekto formulavimu, bet ir ambicingiausia politinio veikimo programa, kuria faktiškai vadovaujasi ir kurią visomis išgalėmis stengiasi įgyvendinti dabartiniai Europos Sąjungos politiniai lyderiai.

Toks apibūdinimas neturi kelti įspūdžio, tarsi jie paklusniai vykdo kokias nors į politinę pensiją seniai išėjusio sovietinės kompartijos genseko paliktas direktyvas. Turimos galvoje objektyvios sąlygos ir veiksniai, įkvėpę Vakarų

europiečių vaizduotę ir pakurstę naujos „plačiosios tėvynės“ – vieningos Europos erdvės nuo Atlanto ir Ramiojo vandenyno – regėjimus.

Kad ir kiek spėliota, kuo baigsis „perestrojka“, buvo aišku, kad ji – Sovietų imperijos vidaus krizės padarinys ir išraiška. Buvo akivaizdu ir tai, kad jai pasibaigus, imperija nebebus pasaulinė supergalybė net ir tuo atveju, jeigu jai pavyks išlikti.

Todėl tirpstančią pavojo priemonę prieš baimę pamažu keitė vis stiprėjanti pagunda pasinaudoti juo mėginant po Antrojo pasaulinio karo visiškai sumenkusią Vakarų Europą vėl paversti įtakingą pasaulio galia.

Tačiau pagundos yra abipusės. Sovietų Sąjungos įpėdinė ir teisių perėmėja Rusija ne tik yra anos valstybės šešėlis, bet priversta ir anksčiau ar vėliau turės spręsti sunkią geopolitinę dilemą, kuri iš esmės yra jos ateities ir likimo klausimas.

Šį klausimą galima atidėlioti ar net apsimitinėti, kad svarstyti nėra ko, tačiau valstybės padėtis ir ilgalaikė jos raidos perspektyva nuo to nesikeičia. Nors šiuo metu ši šalis dar gyvena propagandos sukurtu ir skleidžiamu mitu apie išorės ir vidaus priešų „parklupdytą ant kelių“, bet stebuklingai „pakilusią“ Rusiją, tikrąją valstybės padėtį ir jos realias galimybes pirmiausia rodo konkretūs veiksmai tarptautinės politikos arenoje.

Jau dabar pasirašinėjamos ilgalaikės sutartys, tyliai verčiančios Rusiją jaunesniąja kylančios Kinijos partnere ir žaliavų priedėliu, o nevengiantys aštriai ir bravūriškai pasmerkti Vakarų bei NATO jos atstovai čia pat daro tik iš pažiūros orius pareiškimus, kuriuose iš tikrųjų atsispindi menkai paslėpti nuogastavimai ir net baimė, kad Šiaurės Aljansas pasitrauks iš Afganistano ir paliks Rusiją vienišai akistatai su radikaliojo islamo jėgomis.

Kiek išmintinga ir kaip ilgai galima vidaus ir užsienio politiką grįsti labiau menamos negu tikros didybės ir galybės vaizdiniais, žinoma, anksčiau ar vėliau turės spręsti pati Rusija – jos visuomenė ir politinė vadovybė. Tačiau savisaugos instinkto kuždoma nuojauta, kad per ilgai svaigintis susikurtomis iliuzijomis yra pavojinga ir kad neišvengiamai teks atsigręžti į kur kas rūstesnę tikrovę, iš Rusijos užsienio politikos niekada nebuvo visiškai dingusi. Net visą šį dešimtmetį politinio elito dirbtinai kurstomos ir palaikomos didžiavalstybinės euforijos laikotarpiu.

Atotrūkis tarp vaizduotės ir tikrovės lemia, kad Rusijos užsienio politika visada buvo dvilypė, nenuosekli ir prieštaringa. Skiriamasis šio politikos bruožas – nuolatinis blaškymasis ir kone švytuoklinis svyravimas tarp kraštutinių.

Vis prabundanti polėkį demonstruoti jėgą slopina ir iš dalies pristabdo pagrįstas ir gerai suprantamas atsargumas. Peržengti nelengvai įžiūrimą „raudonąją liniją“ ir nepataisomai sugadinti santykius su Vakaraais, juo labiau, atvira pradėti tikrą šaltąjį karą su jais vengiama, nes aiškiai suvokiama, jog tai būtų geopolitinė savižudybė.

Tokios prabangos šiandien Rusija sau leisti negali. Tačiau tai nereiškia, kad pamirštos svajonės susigrąžinti prarastą supervalstybės galią ir apskritai atsisakoma toliau dalyvauti pasaulyje vykstančiose valstybių varžybose dėl galios ir įtakos.

Absoliuti galia ir begalinis jos troškimas – tik tai ir niekas daugiau į didžiosios tarptautinės politikos žaidimų aikštelę šiandien vilioja ir sutraukia visus tų žaidimų mėgėjus ir dalyvius. Svarbiausias toje aikštelėje susirinkusius žaidėjus suartinantis arba nutolinantis veiksnys yra turimos galios kiekis: vienus jis suburia ir paverčia „komandomis“, kitus – išskiria ir padaro priešininkais.

Europos Sąjunga, tiksliau – jos vardu veikiančias kelias Vakarų Europos valstybes, ir Rusiją saisto ir verčia tapti bendra „komanda“ gelminės ir fundamentalios bendrybės – istorinio likimo ir dabartinės padėties panašumas.

Sudėtingą ir prieštaringą ES ir Rusijos dialogą palaiko ir yra varomoji jo jėga aiškus, nors retai kada pripažįstamas ir atviriau išsakomas, istorinio pralaimėjimo suvokimas. Įpratusios praityje, tiesa, kiek skirtingais jos tarpiniais, mėgautis privilegija tarti lemiamą žodį svarbiausiais pasaulio reikalais, didžiosios Europos valstybės ir Rusija negali susitaikyti su tuo, kad šiandien tarptautinėje politikoje tėra „antros lygos“ žaidėjos.

Todėl siekis žūtbūt susigrąžinti prarastas pozicijas ir vėl tapti visaverčiais pasaulinės galios centrais kur kas labiau negu vadinamieji pragmatiniai verslo ar kitokie interesai yra ypatingų ir nuolatos stiprėjančių Europos Sąjungos ir Rusijos santykių bei vis glaudesnio suartėjimo pagrindas.

Kadangi jokio vertybinio matmens šis suartėjimas neturi, jis vyksta abiem šalims natūraliai grumiantis dėl tos pačios galios ir stengiantis vienai kitą pergudrauti ir dominuoti kitos atžvilgiu.

Kalbant dar aiškiau ir kiek tiesmukiškai, formuojasi savotiškas „istorinių nevykėlių“ aljansas – abipusiu cinišku išskaičiavimu grindžiama stiprėjanti partnerystė su nenusipėjama pabaiga. Ši partnerystė iš principo gali peraugti į rimtą sąjungą, tačiau ilgalaikėje perspektyvoje nėra neįmanoma ir tokia santykių atomazga, kokia praėjusiame amžiuje pasibaigė vienas liūdnai pagarsėjęs dviejų prieškarinio valstybių bičiulystės paktas. Tačiau tai jau būtų neaiškumų ir nepatikimų spėlionių sritis, į kurią leistis nėra reikalo.

Tačiau šios sąjungos vidinė logika – tikslas ir bendroji kryptis – nekelia jokių abejonų. ES didvalstybių ir Rusijos sąjungos tikslas – bendromis jėgomis sugrįžti į pasaulio istorijos ir politikos avansceną, kurią praėjusiame šimtmetyje joms teko palikti pasitraukiant į jos užkulisius. O tai įmanoma pasiekti tik atsveriant, dar geriau – pranokstant tikrųjų pasaulinių galybių – Jungtinių Valstijų, o kiek vėliau ir Kinijos – galią bei įtaką.

Pirmasis ir būtinas šios strategijos žingsnis – kuo greičiau iš Senojo žemyno išstumti Jungtines Valstijas ir visiškai lividuoti jų įtaką. Taigi minėtos sąjungos bendroji kryptis yra antiamerikietiškas.

Bruselio ir Maskvos draugystę maitinantis abipusis troškimas „pastatyti į vietą“ Ameriką yra ne utopiška ir tuščia svajonė, kaip kartais manoma, bet rimta ir ilgalaikė politinio veikimo programa, kuri įgyvendinama mažais, bet tvirtais ir nuosekliais žingsniais. Šios programos įgyvendinimo atgarsiai Lietuvos vidaus ir užsienio politikoje darosi vis labiau juntami.

II

Nuo praėjusių metų vidurio pradėjo ryškėti pirmieji didelių pokyčių Lietuvos užsienio politikoje požymiai. Būtų klaidinga sieti juos vien su tik ką įvykusiais šalies prezidento rinkimais. Šių pokyčių masą ir prasmę galima deramai įvertinti tik suvokiant Europos Sąjungos užsienio politikoje vykstančias tektonines slinktis, nes minėtieji pokyčiai tėra jų atgarsis.

ES užsienio politikos euroatlantinio ir eurazinio vektorių pusiausvyra vis labiau kliba. Jos irimą spartina toks svarbus veiksnys kaip gilėjanti ES integracija, kurios dar viena pakopa, netgi kokybiniu lūžiu, tapo visų valstybių ratifikuota Lisabonos sutartis. Jos priėmimas yra dar vienas akstinas toliau traukyti Europos ryšius su Jungtinėmis Amerikos Valstijomis ir atsikratyti jos globos.

Suprantama, tai neįvyks akimirksniu. ES vis dar esama politikų ir politinių jėgų, kurie nori ir deda pastangas išsaugoti euroatlantinę vienybę ar bent jau atitolinti jos griūtį. Mėginama pertvarkyti NATO ir surasti jai naują vietą bei vaidmenį po Šaltojo karo pabaigos pasikeitusiame pasaulyje. Tačiau akyse augančios ES didvalstybių ambicijos sparčiai tirpdo galimybes ir viltis ilgiam laikui sustabdyti euroatlantinės erdvės eizėjimą. Todėl bent jau artimiausioje ateityje antiamerikietiška ES užsienio politikos kryptis turėtų tik stiprėti.

Minėtos geopolitinės ambicijos ir jų žadinamos antiamerikietiškos nuostatos yra Lietuvos užsienio politikos problema, o tiksliau – skaudulus nuo pirmųjų šalies narystės ES dienų. ES galiūnės iš principo nepalankiai vertina

net menkiausias mažesniųjų Sąjungos narių, ypač Baltijos valstybių, savarankiškumo užsienio politikos srityje apraiškas.

Šis nepalankumas turi senas istorines šaknis, taigi nėra vien atsitiktinės ir trumpalaikės geopolitinės konjunktūros nulemtas požiuiris. Ypač atvirai ir drastiškai jį rodo Prancūzija – vis dar neabejotina politinė ES lyderė. Santykius su Baltijos valstybėmis ji iki pat šių dienų grindžia menkai slepiama ir ne kartą atvirai prasiveržusia nuostata, kad pats šių valstybių atsiradimas po Pirmojo pasaulinio yra apgailėtina istorinė klaida, o jų egzistavimas – kažkoks geopolitinis nesusipratimas.

Prancūzijos prezidento Fransua Mitterand'o parodytas neitikėtinas „supratingumas“, kai jis „užjautė“ M. Gorbačiovą, 1991 m. sausio 13-ąją „prievertą“ žudyti Lietuvos nepriklausomybės gynėjus, nebuvo dėl „aukštesnių tikslų“ sugebėjusio numarinti savo sąžinę politiko asmeninė nuomonė. Lygiai kaip ir plataus atgarsio sulaukusi jo įpėdinio frazė, kad Lietuva praleido gerą progą patylėti, nebuvo atsitiktinai išsprūdęs neapdairus žodis.

Tokie vis pasikartojantys „La grande nation“ vadovų poelgiai iš tikrųjų atspindi tikrąją – niekinamą ir priešišką – požiūrį į Baltijos valstybes ir jų nepriklausomybę. Jie yra logiška dar tarpukariu vykdytos šioms šalims nepalankios Prancūzijos politikos išraiška.

Tapusios ES nare Lietuvos pastangos vykdyti nors šiek tiek savarankišką užsienio politiką laviruojant tarp ES ir JAV visada erzino Senosios Europos sostines. Tačiau ratifikavus Lisabonos sutartį, jos pradėjo atrodyti apskritai nepakenčiamos. Sukūrus ES užsienio reikalų vadovo postą, buvo žengtas lemiamas žingsnis iš principo, t. y. juridiškai, įtvirtinant bendrą Sąjungos užsienio politiką, perspektyvoje nepaliekančią vietos nors kiek nepriklausomai ir savarankiškesnei atskirų valstybių, ypač mažesniųjų, užsienio politikai.

Ar kada nors tokia bendra užsienio politika iš tiesų atsiras – atskiras klausimas. Tačiau jau dabar sutartis sustiprino didžiųjų ES valstybių, pirmiausia Prancūzijos ir Vokietijos, pretenzijas faktiškai vadovauti Sąjungos užsienio politikai – savo nuožiūra brėžti jos gaires ir nevaržomai siekti savo tikslų dangstantis visos Bendrijos vardu.

Pagrindinė šių dviejų įtakingiausių ES šalių užsienio politikos kryptis seniai aiški. Ji galutinai išryškėjo dar 2003 metais, kai ES ir Rusijos vadovų susitikime buvo priimta ir pradėta įgyvendinti Prancūzijos ir Vokietijos politinio elito sumanyta „keturių bendrų erdvių“ idėja. Jos esmė – visapusiškas ir kuo glaudesnis ES suartėjimas su Rusija, turintis išaugti į ilgalaikę strateginę partnerystę. O svajonės ši tikslą net pranoksta, nes jų viršūnė – iš šios partne-

rystės galinčio kilti vieningo eurazinio geopolitinio darinio vizija.

Žvelgiant iš jos perspektyvos, gerai matyti, kad prancūzų karo laivo pardavimas Rusijai nėra paprastas „techninis“ reikalas, kaip mėgina aiškinti siekiantys šio sandėrio reikšmę sumenkinti Lietuvos politikai. Kur kas panašiau, kad šis sandėris yra vienas pirmųjų besimezgančios tikros politinės ir karinės Europos Sąjungos ir Rusijos sąjungos daigų ir ją pranašaujančių ženklų. Iš anksto laikyti tokią sąjungą neįmanomą būtų neatsargu, nes, pasibaigus Šaltajam karui, jai sudaryti nebėra jokių ideologinių ir politinių kliūčių.

Įsivaizduoti tokią sąjungą nėra sunku. Jos istorinis pavyzdys ir modelis galėtų būti kad ir Antantė – pakankamai demokratiškų Didžiosios Britanijos ir Prancūzijos imperijų aljansas su kur kas nelaisvesne ir visai kitokį politinės kultūros tipą įkūnijusia Rusijos imperija. Šiam aljansui atsirasti ir gyvuoti netrukdyt ir tokia iš pažiūros nepalanki aplinkybė, kad Didžioji Britanija ir Rusija aršiai varžėsi dėl įtakos daugelyje pasaulio regionų.

Palyginti su ana epocha, dabartiniai Prancūzijos–Vokietijos ir Rusijos interesų skirtumai atrodo visai menki, o „šiek tiek kitokia“ Rusijos demokratija nelaikoma jokia kliūtimi ne tik glaudžiai bendradarbiauti, bet ir būti tikromis partnerėmis ir sąjungininkėmis braunantis į pasaulinės geopolitikos varžybų aukščiausią lygą.

Tapusios Sąjungos nare Lietuvos didžiausia santykių su įtakingiausiomis ES šalimis problema buvo ir tebėra tai, kad, pamėginusi nors kiek pasirūpinti savo saugumo interesais, ji neišvengiamai kaskart pasmerkta pažeisti didžiųjų nustatytas žaidimo taisykles ir sutrikdyti patį žaidimą.

Išvengti „ramybės drumstėjos“ vaidmens ir „išsišokėlės“ įvaizdžio trukdo neįveikiama kliūtis – pati Sąjungos sandara ir jos veikimo ypatumai. Jie smarkiai varžo ir riboja nacionalinių valstybių, pirmiausia – mažesniųjų Sąjungos naujokių, galimybes viešai ir skaidriai ginti savo interesus.

Jau ES formavimosi priešaušriu pradėjo ryškėti vienas svarbiausių ir keisčiausių jos bruožų – iš pat pradžių buvo neaišku, kokio tipo antvalstybinis darinys yra gimstanti naujoji Europos tautų ir šalių bendrija.

Būsimosios ES tėvai kūrėjai Konradas Adenaueris, Alcide de Gasperi ir Robertas Schumanas suvienytą Europą įsivaizdavo kaip demokratišką nepriklausomą ir laisvą valstybių sąjungą, kurios tiksliausias provaizdis ir atitikmuo greičiausiai būtų Šveicarijos Konfederacija. Tačiau praėjusio amžiaus šeštojo dešimtmečio viduryje įvyko lemtingai svarbus Europos integracijos posūkis.

Simboliniu jos lūžiu, ko gero, laikytini 1954 m., kai Prancūzijos parlamentas nepatvirtino Europos gynybos bendrijos sutarties. Po šio įvykio jau

atrodžiusi kone sukurta Vakarų Europos valstybių federacija pasirodė besanti tik mirażas. Dar svarbiau, kad po jo iš esmės pasikeitė pats integracijos pobūdis ir tikslas, nes pirmąkart jos projektą pradėjo užgožti ir pamažu jo vietą užėmė visiškai kitokia – Jeano Monnet puoselėta grynai technokratinė funkcionalistinė Europos vizija.

Būtent ją galutinai įtvirtina ir legitimuoja Lisabonos sutartis. Joje nacionalinių valstybių ir „centro“ galios nėra tiksliai atskirtos, taigi nėra aiškiai apibrėžtos ir Sąjungą sudarančių šalių suvereniteto ribos. Todėl atsiveria plačios galimybės laisvai interpretuoti sutartį. Jomis pirmiausia naudojasi ir piktnaudžiauja įtakingiausios ES valstybės, įgyvendindamos savo egoistinius interesus.

Suvokti tikrąjį šio piktnaudžiavimo pobūdį ir mastą tiesiogiai skaitant pačią sutartį nelengva, nes tam trukdo joje esančios anaip tol ne atsitiktinės „baltosios dėmės“ – aptakios ir daugiaprasmės ES valstybių tarpusavio santykius bei jų santykius su Briuseliu reglamentuojančių straipsnių formuluotės. Jomis įteisinamas ir kartu paslepiamas esminis tų santykių bruožas – faktinis šalių nelygiavertiškumas ir nelygiateisiškumas.

Kad ES nėra demokratiška lygiateisių valstybių konfederacija ar net federacija, rodo jau vien tai, kad Europos Parlamente, kuris teoriškai turi būti aukščiausia įstatymų leidybos institucija, nacionalinėms valstybėms apskritai nėra atstovaujama. Suinstitucintą, teisiškai griežtai reglamentuotą ir todėl skaidrų bei visavertį jų politinį atstovavimą pakeičia ir užgožia biurokratiniai, neretai ir užkulisiniai, interesų derinimo mechanizmai bei procedūros.

Todėl nėra įprasta ir nereikalaujama, kad valstybių atstovai atsiskaitytų savo šalių tautoms ir piliečiams už šitokio „interesų derinimo“ rezultatus ir padarinius. O nesant demokratiško šalių atstovavimo, pirmiausia paminami ir labiausiai nukenčia mažesnių ir silpnesnių ES narių interesai.

Apsaugoti šiuos interesus buvo įmanoma dar ES formavimosi tarpsniu sukuriant tvirtą politinį ir teisinį jų gynimo mechanizmą. Ko gero, tai padaryti buvo įmanoma tik nuosekliai išplėtojus ir praktiškai įgyvendinus dviejų „lygių“, arba „greičių“ Sąjungos idėją. Tačiau, nors ši idėja buvo nedrąsiai keliama ir vis sušmėkščiodavo diskusijose dėl būsimosios ES sandaros, ji buvo tyliai numarinta ir užgeso net nespėjusi tapti rimtu šių diskusijų klausimu.

Tai didelis tokių šalių kaip Lietuva pralaimėjimas, kurio mastas ir padariniai dar net nepradėti įsąmoninti. Be abejo, tokia išvada gali nuskambėti kaip stulbinamas paradoksas ir atrodyti keista. Juk atsiradus „dviejų greičių“ Europos Sąjungai, ji savaime būtų pasidalijusi į „centrą“ ir „periferiją“, todėl kone visuotinai, taip pat ir Lietuvoje, manoma ir net džiūgaujama, kad tokio

susiskaidymo ir iš jo išplaukiančios Sąjungos šalių nelygybės pavyko išvengti. Formalus juridinis visų Sąjungos narių lygiateisiškumas laikomas dideliu naujų narių laimėjimu.

Tačiau pažvelgus į reikalo esmę nešabloniškai, mintis apie pralaimėjimą nebeatrodo paradoksali. Jeigu Lisabonos sutartyje būtų buvęs juridškai užfiksuotas ES „branduolio“ ir „periferijos“ egzistavimo faktas, tai reikštų, kad viešai pripažįstama Sąjungos narių nelygybė.

Priklausyti „žemesnei lygai“, be abejo, nebūtų malonu jokiai valstybei. Tačiau formali nelygybė galėtų būti ir naudinga: būdama pripažįstama ir viešai įvardyta, ji sukurtų palankesnes galimybes atvirai ginti savosios valstybės teises pagal aiškiai apibrėžtas taisykles ir procedūras, taigi leistų efektyviau kovoti dėl tikro lygiateisiškumo.

Didžiausioji Lisabonos sutarties yda yra ta, kad ji tokių galimybių nesuteikia, t. y. nesukuria skaidrios juridinės erdvės, kurioje mažesnės valstybės galėtų rasti tvirtą atspirties tašką gindamos savo interesus, o prireikus – ir patį savo valstybingumą.

Sutartis veda visai priešinga linkme. Ja įtvirtintiems ES narių santykiams apibūdinti be išlygų tinka gerai žinomas posakis apie lygius ir lygesnius. Sutarties formuluotės tik vykusiai slepia egzistuojančią faktinę valstybių narių nelygybę, nes jomis paprasčiausiai yra įteisinamas mums jau pažįstamas vyresnių ir jaunesniųjų „brolių“ ar „seserų“ santykių modelis.

Jis, žinoma, skiriasi nuo ankstesniojo. Dabar „brolių“ yra ne vienas – į šį vaidmenį pretenduoja net kelios (mažiausiai dvi) valstybės. Kitaip negu ankstesnysis „vyresnysis brolis“, naujieji elgiasi kur kas mandagiau – nereikalauja jų garbinti ir šlovinti. Tačiau tai nereiškia, kad jie linkę rimtai skaitytis su mažesnėmis šalimis ir nuoširdžiai atsižvelgti į jų interesus. Skiriasi stilius – nesiskaitoma tyliai, privengiama atvirai demonstruoti požiūrį iš aukšto. Tačiau didžiųjų ES valstybių santykių su mažesnėmis šalimis, ypač naujokėmis, pobūdžio tai nekeičia.

Apskritai mąstyti apie ES „dviejų greičių“, senbuvį branduolio ir naujokių periferijos sąvokomis net nėra visai teisinga. Ši sąjunga veikiau įkūnija ypatingą „naująją Europos tvarką“, grindžiamą juridškai nefiksuotos tautų ir šalių hierarchijos principu. Tai reiškia, kad ES yra antvalstybinis darinys, kuriam priklausančios valstybės neformaliai suskirstytos, kalbant pavaizdžiau, į kelias nelygiavertes žaidėjų lygas.

Žvelgiant į visuminį šios hierarchinės struktūros ar piramidės vaizdą, matyti, kad Lietuva yra nustumta jei ne į patį piramidės dugną, tai tikrai yra

atsidūrusi ant vienos iš žemiausių jos pakopų. Patogiausias ir lengviausias būdas tuo įsitikinti – mintyse atlikti nedidelį eksperimentą ir, remiantis pirmais ateinančiais į galvą konkrečiais pavyzdžiais, palyginti, kaip su Lietuva elgiasi ES galiūnės ir kaip jos turėtų elgtis, jeigu iš tiesų į mūsų valstybę žvelgtų kaip į lygiateisę ir gerbiamą Sąjungos narę ir partnerę.

Pradėjus kalbėtis su Rusija dėl Šiaurės dujotiekio, jo atšaka į kurią nors Baltijos šalį ar Lenkiją turėjo būti suvokiama kaip natūrali ir savaime suprantama techninė jo charakteristika ir būtina jo tiesimo sąlyga. Tai būtų privertę visas besiderančias šalis susimąstyti ir rimtai pasverti, kas vis dėlto racionaliau ir ekonominiu, ir politiniu požiūriu – vykdyti gerokai brangesnį ir ekologiškai pavojingą projektą jūroje ar tiesiti dujotiekį Baltijos šalių ir Lenkijos teritorija pareikalavus iš visų valstybių tvirtų patikimo dujų tranzito garantijų. Suprantama, visos šalys tokias garantijas būtų suteikusios.

ES ir Rusija būtų ne tik smarkiai laimėjusios ekonomiškai, bet ir būtų tapusios labiau susietos ir priklausomos viena nuo kitos gerąja to žodžio prasme. Stabilumo ir taikos Europoje pagrindai būtų gerokai sustiprėję. Tačiau nueita visai priešinga kryptimi. Lygiai taip pat Prancūzija galėjo parduoti Rusijai nors ir visą „Mistral“ flotilę, jeigu tuo pat metu būtų padariusi bent mažiausią praktinį žingsnį, stiprinantį Baltijos valstybių politinio ir karinio saugumo garantijas. Tačiau į šias valstybes buvo atsiųstas tik Prancūzijos prezidento pasiuntinys, tesugebėjęs arogantiškai iš aukšto pamokyti, jog Šaltasis karas baigėsi.

Tikrąjį Prancūzijos požiūrį į Baltijos valstybes nedviprasmiškai atskleidė šiam atstovui Taline išsprūdę žodžiai, kad Rusija nekelia jokio pavojaus Vakarų Europos saugumui. Tačiau jis net nematė reikalo ir nesiteikė užsiminti apie tokį „mažmožį“, kad saugumo interesų turi ir naujosios ES narės. Taigi dėl ES realiai veikiančių valstybių „žaidimo taisyklių“ ne tik neverta puoselėti jokių iliuzijų, bet būtina atvirai apie jas kalbėti.

Lisabonos sutartis dar nėra toks lankstus ir patogus mažesniųjų šalių tramdymo įrankis, kokio pageidautų didžiosios valstybės. Vienas didžiausių sutarties „trūkumų“ yra tai, kad joje formaliai dar nepanaikinta Sąjungos valstybių narių teisė turėti ir vykdyti savarankišką užsienio politiką. O Lietuva šia teise iki šiol vis dar drįsdavo naudotis.

Vykusiai ar ne – kitas klausimas. Todėl mūsų valstybės pastangos išsaugoti geresnės ar blogesnės, bet nors šiek tiek savarankiškos užsienio politikos likučius tapo net ne krislu, o tikru rąstu grandiozines geopolitines vizijas audžiančių ES galiūnių akyse.

Nesant galimybių teisėtai uždrausti tokią keistą „anomaliją“ kaip Lietuvos užsienio politika, galiausiai buvo pasirinktas vienintelis įmanomas kelias – moraliai ir psichologiškai šią nedidelę valstybę sutrempiti taip, kad ji ir po dešimtmečių nebedrįstų net pagalvoti, jog „broliškoje“ ES šeimoje kažką reiškia ir ką nors gali spręsti ir daryti savarankiškai.

Dėl to buvo parengta ir įgyvendinta pavyzdinė ir parodomoji Lietuvos valstybės sutrempimo – jos diskreditavimo ir pažeminimo ES ir tarptautinėje arenoje – operacija. Istorijos knygose ji bus prisimenama „CŽV kalėjimų skandalo“ pavadinimu.

III

Mėginant suprasti vadinamųjų CŽV kalėjimų skandalo gelmines priežastis, konstravimo mechanizmą, jo kūrėjų paskatas ir tikslus, naudinga atlikti dar vieną mintinį eksperimentą. Tereikia palyginti, kaip mezgantis ir rutuliojantis šiai bylai, elgėsi ir kaip turėjo elgtis save gerbianti valstybė, konkrečiai – aukščiausioji politinė jos vadovybė. Palyginimas, ko gero, yra vienintelis tvirtas atramos taškas, leidžiantis pakilti virš tebevykstančių bevaisių ginčų, ar šalyje iš tiesų buvo ir veikė vadinamieji JAV CŽV kalėjimai.

Tokie ginčai, lygiai kaip tikrų ar tariamų kaltųjų paieškos, yra tušti ir beprasmiški ne tik todėl, kad jie grindžiami tik nepatvirtintais faktais ir spėlionėmis. Dar blogiau, kad taip ginčijantis, smulkiose detalėse ir šalutiniuose klausimuose paskendo ar buvo paskandinta reikalo esmė ir šitaip išplauta politinė ir net istorinė šio skandalo prasmė – jo padariniai ir reikšmė tautos ir valstybės ilgalaikių interesų požiūriu.

Siūlomo mintinio eksperimento sąlygos tegul būna pačios griežčiausios – tarkime, kad belaisvių sulaikymo centrai galėjo būti įrengti ir net veikė. Ši nepalankiausia Lietuvai prielaida naudinga paties eksperimento požiūriu, nes padeda geriau atskleisti nepastebėtus ar nepakankamai išryškintus keistuosius CŽV kalėjimų istorijos aspektus, konkrečiau – rimtai susimąstyti verčiantį šalies vadovybės elgesį.

Pirma, jokios tikrai suverenios valstybės vadovai paprastai nekommentuoja kitose šalyse veikiančių žiniasklaidos priemonių pateikiamų pranešimų ir žinių apie savo šalį. Juo labiau – grindžiamų iš nežinia kokių šaltinių ir neaiškiais keliais gauta bei nepatikrinta informacija.

Pranešimai apie Lietuvoje neva buvusius CŽV kalėjimus neturėjo būti komentuojami, taip pat neturėjo būti atsakinėjama į dėl jų skubiai pateiktus klausimus. Tačiau įvertinus situacijos pagrįstumą ir svarbą, prirėkus buvo ne

tik kad galima, o būtinai reikėjo įpareigoti kompetentingas valstybės institucijas surinkti ir kruopščiai patikrinti visą prieinamą informaciją, kad būtų galima priimti pasvertus ir atsakingus tolesnius politinius sprendimus.

Antra, susidūrus su panašaus pobūdžio įtarimais ir kaltinimais, pirmiausia reikia išsiaiškinti ir įvertinti ne tik politinį, bet taip pat moralinį ir intelektualų iškilusios problemos kontekstą. Lietuvą užgriuvusio milžiniško moralinio ir psichologinio spaudimo idėjinis pagrindas iš karto buvo akivaizdus – prasidėjęs šalies puolimas buvo grindžiamas nepatikrinta, bet iš esmės laikyta savaime akivaizdžia prielaida, kad kalėjimai iš tiesų veikė ir juose buvo šiurkščiai pažeidinėjamos žmogaus teisės.

Tokių spaudimą drąsiai galima vadinti puolimu, nes, užuot vadovavusis nekaltumo prezumpcija ir mėginus įrodyti Lietuvos kaltę, buvo tiesiog reikalaujama prisipažinti ir žūtbut pateikti „įrodymų“, kad tokių pažeidimų tikrai būta. Šio tikslo net nemėginta pernelyg slėpti – šalies piliečiams buvo pakankamai atvirai pasakyta, kad Europos Sąjunga ir „tarptautinė bendruomenė“ „laukia“ tokio prisipažinimo ir „tikisi“, kad bus surasta įrodymų. Kaip žinoma, jų rasti taip ir nepavyko. Tačiau tariamos mūsų valstybės kaltės išpažinimo aktas vis vien įvyko, ir ne bet kur, o Seime – šį ritualą atliko aukščiausioji tautos politinė atstovybė.

Taip ir neatsirado ryžtingų politikų, kurie įsiaudrinusiems žmogaus teisių gynėjais pasivadinusiems asmenims būtų išdrįsę mandagiai, bet nedviprasmiškai paaiškinti, kad mūsų šalyje buvo ir bus tvirtai saugomos ir ginamos pamatinės žmogaus teisės bei laisvės. Taip pat reikėjo patikslinti, kad Lietuva yra suvereni valstybė ir neleis peržengti ribos – paversti žmogaus teisių klausimo prieš ją nukreiptos propagandinės kampanijos bei politinio šantažo įrankiu siekiant su šiomis teisėmis nieko bendro neturinčių politinių tikslų.

Žmogaus teisės nėra abstrakcija – jos įtvirtinamos, įgyvendinamos ir ginamos konkrečiomis sąlygomis. Tad jeigu Lietuvoje karo belaisvių sulaikymo centrai buvo įrengti ar net panaudoti kaip jų pervežimo tarpinės stotelės, savaime tai nebūtų neteisėtas ar nusikalstamas mūsų valstybės veiksmas.

Panašu, kad minėti žmogaus teisių gynėjai sąmoningai ignoravo banalų faktą, jog Lietuva *de facto* ir *de jure* yra kariaujanti šalis ir vykdo valstybės, o ne atskirų jos pareigūnų, priimtus išpareigojimus kaip NATO narė ir sąjungininkė Artimuosiuose Rytuose vykstančiame ginkluotame konflikte.

Dalyvavimas karo belaisvių perkėlimo ir transportavimo operacijose yra visai kitokio pobūdžio veiksmai negu, pavyzdžiui, kokios nors nedemokratiškos ir nelaisvos šalies valdžios vykdomi šiurkštūs ir sistemingi jos civilių

piliečių teisių pažeidinėjimai. Tad užuot puolus pateikti tikrų ar įsivaizduojamų CŽV kalėjimų buvimo Lietuvoje įrodymus, derėjo priminti akivaizdų skirtumą tarp taikos ir karo sąlygų bei drąsiai ir atvirai pareikšti, kad prasidėjusi tarptautinė žmogaus teisių gynimo kampanija yra šiurkštus kišimasis į Lietuvos kaip suverenos ir turinčios įsipareigojimų savo sąjungininkams valstybės vidaus reikalus.

Panorėjus buvo galima užkirsti kelią ir spekuliacijoms dėl tų iš principo galėjusių būti įkurtų sulaikymo centrų slaptumo primenant, kad viešai svarstyti jų steigimo klausimo Seime faktinio karo sąlygomis, švelniai tariant, nebūtų išmintinga. Jiems steigti turėjo pakakti panašaus pobūdžio sprendimus galinčių priimti aukščiausių šalies vadovų pritarimo ir sutikimo.

Jeigu toks sutikimas buvo duotas, visai kitaip pradeda atrodyti ir uoliai pučiamas atsakingų Valstybės saugumo departamento pareigūnų menamo savivaliavimo bei tarnybinio piktnaudžiavimo klausimas. Jis virsta kur kas paprastesniu ir lengvesniu tarnybinės subordinacijos ir atskaitomybės valstybės vadovams klausimu.

Juk jeigu aukščiausiu valstybiniu lygiu buvo priimtas principinis politinis sprendimas steigti Lietuvoje sulaikymo centrus, hipotetinė minėtų pareigūnų kaltė galėtų būti nebent ta, kad jie nepakankamai reguliariai ir išsamiai informuodavo šalies vadovus apie bendradarbiavimo su amerikiečių partneriais eigą ir nesupažindindavo su visomis jo aplinkybėmis bei detalėmis.

Trečia, net jeigu Lietuvoje būtų buvę ir veikę belaisvių sulaikymo centrai, niekas netrukdytų savarankiškai ir įtikinamai visam pasauliui parodyti, kad mūsų valstybė laikosi prisiimtų įsipareigojimų žmogaus teisių apsaugos srityje. Tereikėjo principingai iširti, ar šiuose centruose buvo vykdomi karo nusikaltimai, ar juose laikomi belaisviai buvo kankinami ir žeminami arba kaip nors kitaip buvo pažeidinėjamos jų žmogaus teisės. Kad ir kaip būtų buvę nemalonu, pasitvirtinus tokių pažeidimų faktams, juos būtų tekę pripažinti ir apie tai pranešti tarptautinei bendruomenei. Ir savaime suprantama, kad sudarę sąlygas šioms pažeidimams įvykti, Lietuvos pareigūnai turėjo būti griežtai nubausti pagal mūsų valstybės įstatymus.

Taigi, norint išvengti nereikalingo ir valstybei žalingo skandalo, tereikėjo padaryti tris dalykus: išsiaiškinti, ar sulaikymo centrai iš tiesų buvo ir veikę, jei taip, – ar jie veikė teisėtai, t. y. žinant ir pritarus tokius klausimus spręsti įgaliojtiems pareigūnams, ir galiausiai – ar juose būta šalies įstatymų uždrausto piktnaudžiavimo pažeidinėjant juose hipotetiškai laikytų asmenų žmogaus teises.

Tokie paprasti, logiški ir suprantami žingsniai, kurie būtų leidę išsiaiškin-

ti tiesą ir kartu apginti šalies garbę bei interesus, Lietuvos valstybei pasirodė per sunkūs. Užuoat ramiai ir dalykiškai išnarpliojus čia trumpai apibūdintą painiavą, aukščiausiu valstybiniu lygiu buvo organizuotas viešas taip ir neįrodytos kaltės išpažinimo spektaklis. Tikriausiai ne Vilniuje sumanyta moralinio, psichologinio ir politinio Lietuvos sugniuždymo operacija pavyko kone tobulai.

CŽV kalėjimų bylos tyrimas buvo atliekamas vadovaujantis ypatinga „teisine“ logika, kurią tobulai vaizduoja gerai žinomas vilko ir ėriuko pašnekesys.

Neturint konkrečių faktinių įrodymų teigti, kad sulaikymo centruose buvo sudarytos sąlygos pažeisti žmogaus teises, yra net lakiausia vaizduotę pranokstantis teisinis ir net elementarus loginis absurdas. Nuosekliai vadovaujantis šitokia logika, beliktų pripažinti, kad pasaulyje apskritai neturi būti kalėjimų, nes visi jie sukuria prielaidas pažeisti žmogaus teises. Juk į kiekvieną kalėjimą gali pakliūti ir nekaltas žmogus, ir su juo ten gali būti netinkamai elgiamasi.

Tad Seimo paskelbtų tyrimo išvadų neįmanoma vertinti kitaip, nei neregėto ne tik jo paties, bet ir visos valstybės moralinio bei intelektualinio pažeminimo, nes, išigilinęs į tokių išvadų esmę, kiekvienas sveikos nuovokos nepraradęs pašalinis stebėtojas gali lengvai pamanyti, kad Lietuva yra, labai švelniai tariant, ne itin mąšlių žmonių šalis.

Politiniai šio žygdarbio padariniai dar skaudesni ir sunkiai atitaisomi. Prieš tarptautinę bendriją didžiadvasiškai atlikus „išpažintį“ ir „atgailą“, pompastiškai pavadintas „apsivalymu“, suinteresuotoms ES valstybėms buvo paslaugiai įteiktas nuostabus vėzdas, kuriuo jos galės nuolat mojuoti, o prirėikus ir talžyti Lietuvą, kai nutars, kad „išsišokėlė“ leidžia sau nors kiek nukrypti nuo jų nubrėžtų tariamai bendros ES užsienio politikos gairių. Išdrįsusiai „įžūliai“ ginti „menkus ir niekingus“ savo interesus, mūsų valstybei kiekvieną kartą bus siūloma nepraleisti progos patylėti, o kaip svariausias argumentas bus šiurkščiai primenamas pačios užsikrautas ir po visą Europą paskleistas „žmogaus teisių pažeidėjos“, prirėikus – ir „žiauros belaisvių kankintojos“ įvaizdis.

Tad dirbtinai sukeltu ir išpūstu CŽV kalėjimų skandalu siekta konkretaus tikslo – padaryti galą nors kiek savarankiškai Lietuvos užsienio politikai. Tokios politikos pagrindas buvo mūsų valstybės du dešimtmečius vis dėlto išsaugota teisė pačiai spręsti, su kuo ir kaip bendrauti tarptautinėje arenoje. Po sėkmingai užbaigtos CŽV kalėjimų skandalo operacijos ši teisė, o su ja ir pati užsienio politika, virto tik prisiminimu. Tačiau tai yra tik ledkalnio viršūnė. Šis skandalas atkurtosios Lietuvos valstybės gyvenime iš tikrųjų yra lūžis, užbai-

giantis visą naujausios jos istorijos tarpsnį.

Teisė ir gebėjimas vykdyti savarankišką užsienio politiką yra vienas svarbiausių bet kurios valstybės suverenumo požymių. Tai reiškia, kad šis skandalas Lietuvai kainavo ne tik užsienio politiką. Kartu su ja prarasti ir paskutiniai valstybės suvereniteto likučiai. Vertinant šiuo požiūriu, Seimo pradėtas tyrimas ir jo išvadų paskelbimas buvo ne kas kita, o baigiamasis taip neseniai ir taip sunkiai atkurto Lietuvos valstybingumo likvidavimo aktas.

IV

Prireiks laiko, kol bus visuotinai suvoktas ir pripažintas faktas, kad iš pažiūros eilinis politinis skandalas tarsi netikėtai palaidojo valstybės suverenitetą. Juo greičiau tai įvyks – juo bus geriau tautai ir valstybei. Mintis, kad faktiškai sugebėta prarasti valstybę, kol kas dar pernelyg neįprasta ir keista, tad daug kam nebus lengva tuo patikėti. Bus žmonių, kurie nuoširdžiai norės, gal dar daugiau – bus suinteresuoti pavadinti ją absurdiška.

Abejojantiems galima padėti nebent priminus, kad istorijoje žinoma ne viena žlugusi valstybė, sugebėjusi išsaugoti išorinį fasadą – formalius valstybingumo atributus. Ir Lietuva po 1940 m. birželio 15 d. vis dar turėjo „prezidentą“ J. Paleckį, o per visą okupacijos laikotarpį veikė LSSR užsienio reikalų ministerija – jos iškaba puikavosi ant jokios užsienio politikos nevykdžiusios, tik menamo valstybingumo dekoracija paverstos nereikšmingos įstaigos.

Apmąstant JAV CŽV kalėjimų skandalo padarinius ir prasmę neįmanoma išvengti palyginimų ir analogijų su 1940 metais. Be abejo, pati mintis, kad dabartinis Seimas pasuko vadinamojo Liaudies seimo pramintu taku, gali pasirodyti absurdiška ir net šventvagiška. Tačiau norint suvokti šiuolaikinio pasaulio realijas naudinga keisti mąstymo būdą ir mokytis kitaip žvelgti į tikrovę. O ji tokia, kad panaikinti kurios nors šalies valstybingumą įmanoma ir nesigriebiant atviros karinės jėgos. Tankus keičia kur kas subtilesnės priemonės.

Čia kaip tik ir glūdi viena didžiausių Lietuvos problemų ir kartu pavojų jos nepriklausomybei: nėra nė mažiausių abejonių, kad daugybė šalies piliečių prireikus nesvyruodami net plikomis rankomis bandytų pastoti kelią kokiai nors įsibrovusiai svetimai kariaunai, tačiau dėl pernelyg „paprasto“ požiūrio į tarptautinės politikos ir šalies saugumo reikalus jie gali net nepastebėti, kaip, vaizdžiai kalbant, iš jų panosės „nušvilpiama“ pati valstybė paliekant tik jos iškamšą.

Suprantama, istorija mechaniškai niekada nesikartoja. Tačiau tokie poli-

tinės istorijos įvykiai, kaip valstybingumo praradimas, turi tam tikrą atsikartojančią ir todėl atpažįstamą vidinę jų plėtotės logiką, kuri ir yra gelminio arba struktūrinio jų panašumo pagrindas. Tas panašumas nebūna tik atsitiktinis ir paviršutiniškas – čia aptariama analogija šią prielaidą tik patvirtina. 1940 metus su mūsų dienomis sieja virtinė panašybių.

Prieškario valstybingumo praradimo įžanga, pirmasis žingsnis ir jį pranašaujantis ženklas buvo Sovietų Sąjungos sukeltas propagandinis triukšmas dėl Lietuvoje neva buvusių slaptų belaisvių – tariamai grobiamų sovietų karių. CŽV kalėjimų skandalas neabejotinai taip pat laikytinas savotišku informacinės agresijos prieš Lietuvos Respubliką aktu.

Jį įvykdė išorės ir vidaus jėgos – Europos Sąjungos Parlamente ir Europos Tarybos Parlamentinėje Asamblėjoje aktyviai reiškęsi Lietuvos ir užsienio piliečiai, taip pat šalyje veikiančios, tačiau nežinia kam atstovaujančios ir tikrai ne mūsų valstybės interesais besirūpinančios žmogaus teisių gynėjų vaidmenį monopolizavusios tarptautinės agentūros.

Prieš septynis dešimtmečius Lietuvos valstybė ir jos valdžia taip ir neišdrįso ginti savo piliečių – šaliai ištikimai tarnavusių pareigūnų. Todėl sutiko juos teisti pareikalavus grasinančiai svetimai jėgai. Šių dienų Seimas pasielgė lygiai taip pat – neturėdamas jokių įrodymų, kad CŽV sulaikymo centrai veikė, vis tiek sugebėjo pareikalauti Generalinės prokuratūros tirti už tai neva atsakingų Lietuvos pareigūnų veiksmus, nors akivaizdu, kad taip pasielgti nebuvo nė mažiausio teisinio pagrindo.

Šitaip inicijuotas tyrimas, be abejo, subliūkš kaip muilo burbulas. Įtariamieji pareigūnai jo net nepajus, užtat ši tariama iniciatyva gali skaudžiai atsirūgti niekuo dėtiems šalies piliečiams.

Nuolatinės ir kryptingos propagandos įtikinti kalėjimų istorijos tikrumu ir nuoširdžiai palaikantys „apsivalymo nuo blogio“ karštinę kai kurie tyrimo entuziastai taip naiviai džiūgauja dėl Seimo „principingumo“ ir „ryžtingumo“, kad kartais atrodo praradę nuovoką ir net nebesusimąsto, kokią pavojingą „dovaną“ visiems šalies piliečiams parengė jų atstovai. Seime vykusios Lietuvos kaltės ir kaltųjų paieškos, o ypač toks viešas valstybės kaltės išpažinimas, savaime tampa puikiu „moraliniu“ prieš bet kurį mūsų valstybės pilietį galinčių nukrypti teroristinių „atpildo išpuolių“ pateisinimu. Kitaip tariant, Seimas „pasirūpino“ valstybės piliečiais, abejingai ir lengvabūdiškai paversdamas juos galimų teroristinių keršto akcijų taikiniais.

Prieškario okupantai ir jų statybiniai nesivaržė liaupsindami „naujos Lietuvos“ laukiantį šviesų komunistinio rytojaus rojų. Šiandien esame karštai įti-

kinėjami, kad juo greičiau šalis atsisakys užsienio politikos ir net suvereniteto, tuo greičiau taps ES „auksine provincija“ ir atsidurs kitame – šįkart jau vakarietiškos gerovės ir klestėjimo rojuje.

Anos Lietuvos valstybės agonijos valandą atsirado politikų, sugebėjusių piktintis, kad neskubama pasinaudoti proga atsikratyti A.Smetonos režimo ir atkurti demokratiją. Jiems niekuo nenusileidžia ir gal net juos pranoksta šiandieniniai politikos veikėjai, padėję ižiebtį ir kurstyti kalėjimų skandalą. Savo veiksmus jie taip pat grindžia ir teisina būtinybe tariamai stiprinti demokratijos pagrindus, pašalinant iš valdžios valstybininkų klaną.

Tačiau nematyti požymių, kad po skandalo šalyje demokratijos būtų padaugėję, todėl tokias šnekas lieka vertinti kaip valdžios godulio priedangą. Šis godulys pasirodė toks didelis, kad paskatino skandalo organizatorius ne tik ciniškai paminti savo šalies piliečių saugumą, bet ir suteikė įkvėpimo bei drąsos ant trokšamos valdžios altoriaus paaukoti net pačios valstybės suverenumą.

Nežinia – gal šis klanas iš tiesų egzistavo ir buvo toks galingas bei baisus, kokį jį vaizduoja kalėjimų ieškotojų siekius remianti žiniasklaida. Bet nebūtų nutikę nieko baisaus, jeigu „demokratijos gynėjai“ būtų luktelėję, kol skandalas aprims, ir tą pavojingąjį klaną būtų pašalinę ne gyvybinių ir ilgalaikių valstybės interesų kaina. Juk pašalinti „valstybininkus“ ir patiems susėsti į jų kėdes buvo galima ir nekuriant bei dirbtinai nepučiant taip smarkiai šaliai pakenkusio skandalo.

Mąstant apie septynių dešimtmečių senumo ir dabarties įvykius kai kurie lyginimai byloja net ne šiandienos naudai. Liaudies seimui priėmus valstybės nepriklausomybę sunaikinusius dokumentus, šalyje buvo gerai suprantama, kas įvyko, todėl tvyrojo visuotinė nelaimės nuojauta. Net tarp išdavikų buvo tyliai besigėdijančių, o dauguma krašto gyventojų gedėjo ir piktinosi.

Sutikęs rengti CŽV kalėjimų reikalo tyrimą dabartinis Seimas savaime pasiėlgė antivalstybiškai. Tačiau dar blogiau, kad tautos atstovai ne tik nesigėdijo savo veiksmų, bet, panašu, absoliuti jų dauguma net nepajėgė suvokti, ką daro. Pademonstruotas stulbinantis politinis analfabetizmas ir infantilizmas.

Kita vertus, tuo pernelyg stebėtis gal ir nederėtų. Atidžiau pagalvojus aiškėja, kad toks Seimo elgesys yra nuoseklus ir logiškas jau anksčiau atliktų kitų panašių „žygdarbių“ tęsinys. Tereikia prisiminti, kad Lietuva yra turbūt vienintelė ES šalis, kurios parlamentas sugebėjo akimirksniu patvirtinti Lisabonos sutartį jos nesvarstęs ir faktiškai net neskaitęs. Be abejo, tokie „žygdarbiai“ yra iškalbingas rodiklis, kokias brandos „aukštumas“ yra pasiekęs Lietu-

vos politinio elito valstybinis mąstymas.

V

Nuolankiai pasidavusi tarptautinės bendruomenės spaudimui ir pakirtusi savo reputaciją bei praradusi savarankišką užsienio politiką, Lietuva iš principo negali pretenduoti būti kuo nors daugiau kaip pilka Europos Sąjungos (ES) provincija – beteisiu ir bebalsiu administraciniu sąjungos vienetu. Todėl dedamos milžiniškos pastangos įtikinti visuomenę, kad jokio užsienio politikos lūžio neįvyko. Esą pasikeitė tik šios politikos įgyvendinimo būdai ir retorinis apvalkalas, bet pamatinis turinys – ilgalaikiai strateginiai tikslai – liko tas pats.

Raminant visuomenę pasitelkta net solidi pagalba iš užsienio. Kovo mėnesį į Lietuvą užsuko užsienio politikos „ekspertu“ pavadintas pamokslininkas, kurio svarbiausia užduotis, atrodo, buvo patikinti, kad tik „naujoji“ šalies užsienio politika, o tiksliau – jos nebuvimas, yra vienintelis teisingas ir konstruktyvus mūsų valstybės elgesys tarptautinėje arenoje. Sužinojus, kad iš Jungtinių Amerikos Valstijų (JAV) atkakęs svečias yra garsiojo diplomatos veterano H. Kissingerio idėjų šalininkas, nebuvo sunku numatyti, kokią žinią jis atneš.

Nors, kaip minėta, naujoji šalies užsienio politika nėra naudinga Amerikai ilguoju laikotarpiu, ji atitinka dabartinio prezidento B. Obamos siekius vykdyti visiems žinomą „perkrovos“ politiką. Tad išmokusios tylėti Lietuvos laukė tik liaupsės. Taip ir įvyko.

Minint svečių žodį „ekspertas“, tenka rašyti kabutėse todėl, kad jo kalbos Vilniuje visai nebuvo panašios į nors kiek rimtą ir gilią JAV bei tarptautinės užsienio politikos analizę. Džiaugsmingai susijaudinusiai ir didžiulį dėkingumą už suteiktą išmintį pajutusiai patikliai auditorijai jis išdėstė tris tiesas. Pirmą, kad didysis JAV užsienio politikos tikslas yra padaryti visas pasaulio šalis „laimingas“ leidžiant joms „turtėti“, o nenorintys šios „laimės“ priimti būsią tramdomi ir net sutrypti.

Antra, kad milžiniška emigracijos iš Lietuvos banga, kuri šiaip jau visur būtų laikoma valstybės nuosmukio ir bejėgiškumo įrodymu bei nacionaline nelaime, esanti nereikšminga problemėlė – smulkmena, dėl kurios neverta per daug sukti galvos.

Ir pagaliau trečia – dalindamasis mintimis apie Lietuvos galimybes ginti savo interesus ES, svečias kalbėjo ne apie konstitucines ir teisines mūsų vals-

tybės suvereniteto prielaidas, bet davė ne itin realistišką ir sunkiai įgyvendinamą patarimą – pasiūlė, kilus reikalui, sudarinėti progines koalicijas su kitomis šalimis. Kad šitaip veikti yra labai sunku dėl valstybių išsiskiriančių interesų ir kad tokios trumpalaikės koalicijos nėra lygiavertis tvirtų valstybių juridinio suvereniteto garantijų pakaitalas, patarimus dalijęs „ekspertas“ net neužsiminė.

Nežinia, ar jo liaupsės naujamajai Lietuvos užsienio politikai buvo nuoširdžios. Kur kas svarbiau, kad jos, lygiai kaip ir strimgalviais organizuoti ministro pirmininko apsilankymai JAV, nepanaikino ir negalėjo panaikinti JAV CŽV skandalo ilgalaikių padarinių. Tų skubių kelionių tikslas buvo žūtbūt patvirtinti skandalo organizatorių teiginius, kad šis nepakenkė Lietuvos ir JAV santykiams, bei išsklaidyti visuomenėje kilusį nerimą sukuriant įspūdį, kad visa istorija yra baigta.

Tačiau jos taip paprastai užbaigti nepavyks, nes mandagių pokalbių apie šalių tarpusavio bendradarbiavimą nepakanka, kad būtų atkurta skandalu sugriauta Lietuvos užsienio politikos „proeuoropietiško“ ir „proamerikietiško“ vektorių pusiausvyra. Pokalbiai Vašingtone nepakeitė skandalu įtvirtintos antiamerikietiškos šalies užsienio politikos tendencijos, tad manyti, kad Vyriausybė ištaisė santykiuose su JAV padarytas klaidas, reiškia neatsargiai painioti viešųjų ryšių ir realios politikos plotmes.

JAV elgesys su Lietuva veikiau turi didžiosios valstybės nepuošiančio „katės žaidimo su pele“ bruožų. Puoselėjanti „perkrovos“ viltis dabartinė Amerikos administracija dėl konjunktūrinių motyvų paprasčiausiai suinteresuota „užmiršti“ skandalą ir dedasi „nesuprantanti“ jo tikrosios – geopolitinės – reikšmės, tačiau sunku patikėti, kad šis reikalas nebus prisimintas pasikeitus JAV užsienio politikos prioritetams ir tikslams.

Konstruktiviai išspręsti susikaupusių ir dar lengvabūdiškai padidintų užsienio politikos problemų neįmanoma remiantis vien gerais norais. Pirmiausia reikia turėti nuoseklią ir aiškią tos politikos – jos tikslų ir įgyvendinimo būdų – sampratą. O norint įsitikinti, ko verti raminantys dabartinių jos vedlių patikiniimai, kad šioje srityje viskas gerai, pakanka rekonstruoti pagrindinius teiginius, sudarančius, ar veikiau turinčius sudaryti, valstybės užsienio politikos dabartinės „koncepcijos“ branduolį. Tai padaryti nėra itin sunku, nes šių teiginių nėra daug, o ir tų pačių nesistengiamo nors kiek išsamiau pagrįsti.

Pirmoji nuostata – reikia gerai sugyventi su visais kaimynais. Iš principo tai visiškai teisinga mintis, dėl kurios ginčytis beprasmiška. Tačiau kai tokios nuostatos suabsoliutina, jos lengvai virsta savotiška ir iškreipta „sodžiaus

kaimynystės“ filosofija, kuria grįsti visos valstybės užsienio politiką ne tik nesolidu, bet ir pavojinga.

Tokia filosofija nekritiškai besivadovaujantys dabartinės užsienio politikos architektai ankstesniuosius Lietuvos bendradarbiavimo su kaimynais sunkumus linkę aiškinti itin paprastai – esą visų nesusipratimų priežastis buvo tik „nenoras kalbėtis“ ir „nusigręžimas“ nuo tų kaimynų. Šis įsitikinimas toks stiprus, kad prarandama net sveika nuovoka ir užmirštama tai, ką supranta kiekvienas blaiviai mąstantis žmogus – būtent, kad kaimynų būna visokių: gerų, „sunkių“ ir apskritai nesukalbamų.

Antroji nuostata – bendraudama su Rytų kaimynais Lietuva turi sekti Vakarų Europos šalių pavyzdžiu. Galimybė taip bendrauti iš tiesų patraukli, tačiau nerealistiška. Mat šios nuostatos skelbėjai neatsižvelgia į tokią „smulkmeną“ kaip Baltijos ir apskritai Vidurio ir Rytų Europos šalių geografinę ir geopolitinę padėtį. Todėl paprasčiausiai „pamiršta“, kad mūsų regionas visada buvo apsauginis barjeras, dengęs Vakarų Europos šalis nuo iš Rytų slinkusių grėsmių.

Sovietų įkarštį pradėti žygi Atlanto vandenyno link Šaltojo karo metais vėsinio ne tik Vakarų Europoje sutelkta amerikiečių karinė galia. Tokias svajones audė imperijos valdytojai greičiausiai atsižvelgę ir į tai, kad ji pradėjus ir iškilus menkiausiems nesklaidumams sovietų armijos užnugaryje, gali lengvai plykstelėti jų valdomų Vidurio ir Rytų Europos tautų sukilimas. O kalbant be užuolankų, ypatingo tokių valstybių kaip Prancūzija ir Vokietija „bebaimiškumo“ ir beatodairiškos bičiulystės su Rusija sąlyga visada buvo tai, kad saugumo srityje jos galėjo ir vis dar gali parazituoti JAV ir minėto barjero – mūsų regiono šalių – sąskaita.

Galiausiai trečioji nuostata – ankstesnioji Lietuvos užsienio politika buvusi per daug „nuolanki“ ir „pataikūniška“ JAV atžvilgiu. Be to, partnerystė su Amerika pernelyg brangiai kainavusi. Dabar turinti būti atkurta santykių su ES ir JAV pusiausvyra. Pagrįsti šių teiginių nesivarginama. Kaip ir paaiškinti, ką galėtų reikšti minėtoji pusiausvyra ir kaip ją pasiekti.

Reikia pripažinti – santykiuose su JAV klaidų padaryta. Bene didžiausia – šios valstybės užsienio politikos strateginės ir ilgalaikės nuostatos tapatinotos su vienos administracijos vykdytu užsienio politikos kursu. Todėl pernelyg kliautasi Vilniuje prezidento G. W. Busho pasakytais žodžiais, kad Lietuvos priešai yra ir Amerikos priešai, ir nesuvokta, kad tas kursas gali keistis. Tačiau tai nereiškia, kad svajojant apie naują užsienio politiką galima pamiršti svarbiausius dalykus. Pavyzdžiui, kad be JAV paramos Lietuva greičiausiai ir

šiandien nebūtų NATO narė. O tikintiems ir įtikinėjantiems, kad ši narystė šaliai pernelyg brangiai kainuoja, vertėtų pasidomėti, kiek pastangos savarakiškai pasirūpinti saugumu kainuoja, pavyzdžiui, Suomijai ir Švedijai – tikrai taikioms, bet, vaizdžiai kalbant, iki dantų ginkluotoms valstybėms.

Šios nuostatos atskleidžia, kiek dabartinė Lietuvos užsienio politikos „konceptija“ atitrūkusi ne tik nuo šiandienos geopolitinių realijų, bet net ir nuo paprasčiausio sveiko proto. Todėl ją ir tenka vadinti iškreipta „sodžiaus kaimynystės“ filosofijos atmaina. Ši keista „filosofija“ nuo sveiko sodietiško mąstymo skiriasi tuo, kad jai trūksta tam tikros blaivios nuovokos, neleidžiančios prarasti savisaugos jausmo tada, kai šis tikrai reikalingas. Jam dingus lengvai įsitvirtina visiškas aklumas net tokiems šalies geopolitinės aplinkos ir tarptautinių santykių tikrovės bruožams, kurių nepastebėti, atrodytų, tiesiog neįmanoma.

Glumina ir retkarčiais pasigirstančios užuominos apie naujas prioritetines užsienio politikos kryptis. Tarp jų minima strateginė partnerystė su Skandinavijos šalimis. Be abejo, šios šalys yra geros kaimynės ir visokeriopa gerbtinos bendradarbiavimo partnerės. Bendradarbiavimą su jomis būtina plėtoti. Tačiau ką galėtų reikšti strateginė partnerystė ir kaip ji padėtų spręsti pamatines šalies saugumo problemas, nėra sukonkretinta – kol kas tai tėra spėlionių laukas.

Mėginant apsaugoti „naująją“ Lietuvos užsienio politiką nuo bet kokios kritikos, net puolama aiškinti, kad nėra jokių šios politikos „prorusiškumo“ požymių. Iš tikrųjų tokios pastangos yra tik dar vienas iškalingas įrodymas, kad Lietuvos užsienio politika išgyvena didelę krizę ir faktiškai atsidūrė aklavietėje. Jos prorusiškumo ženklų prireikus nesunku būtų rasti. Tačiau šiuo atveju ne tai yra svarbiausia, nes pagrindinė valstybės užsienio politikos problema iš principo negali būti jos prorusiškumo ar antirusiškumo klausimas. Visavertė ir normali užsienio politika turi būti nei „prorusiška“, nei „antirusiška“, o tiesiog „prolietuviška“ – ilgalaikius valstybės interesus atitinkanti, gerai apmąstyta ir toliaregiška politika.

Būtent jos šiandien ir trūksta. Realus ambicingai pradėto „vertybių perkainojimo“ Lietuvos užsienio politikos srityje rezultatas yra visiška intelektualinė ir idėjinė bejėgystė ir tuštuma. Kaip tik ši tuštuma yra ir Lietuvos „tylos įžado“ tarptautinėje arenoje gelminė priežastis ir, ko gero, ilgalaikis bei tvirtas tos tylos laidas. Toji tylą ne tik tenkina Vakarų ir Rytų didvalstybių lūkesčius, bet ir nuoširdžiai džiugina jų vadovų širdis.

VI

JAV CŽV kalėjimų skandalas pirmiausia buvo naudingas ir reikalingas išorės jėgoms – įtakingoms valstybėms, siekusioms nutildyti joms ne visada malonų Lietuvos balsą tarptautinėje arenoje. Tačiau kuriant ir pučiant skandalą, joms buvo reikalinga šalies vidaus jėgų parama ir talka. Todėl, mąstant apie valstybės ateitį ir gal net svajojant apie užsienio politikos atkūrimą, būtina aiškiai įvardyti šias jėgas ir suprasti jų veiksmų paskatas bei tikslus.

Apskritai kad ir kokia žalinga ir nemaloni Lietuvai atrodo CŽV skandalo istorija, ji gali tapti ir savaip naudinga ateičiai, nes pagaliau atsiskleidė įtakingų visuomenės grupių žymios dalies verslo, politikos ir kultūros atstovų – tikrasis požiūris į valstybę. Šis požiūris verčia atsisveikinti su kai kuriomis iliuzijomis.

Lietuvos užsienio politiką ir suverenitetą griovusių išorės ir vidaus jėgų interesai bei tikslai savo pobūdžiu ir mastais skiriasi taip smarkiai, kad iš pirmo žvilgsnio atrodo net nepalyginami. Tačiau idėmiau pažvelgus aiškėja, kad juos įmanoma „subendravardiklinti“, nes išorės ir vidaus veikėjų puoselėjama bei mėginama įgyvendinti jiems idealiai tinkamos Lietuvos užsienio politikos vizija yra ta pati. Šioje vizijoje Lietuva yra tik „tylesnė už žolę“ Europos Sąjungos (ES) provincija, nedrįstanti net prasitarti apie savo nacionalinius interesus tais atvejais, kai šie interesai kertasi su didžiųjų valstybių planais.

Būtent tokią Lietuvą pageidauja matyti Europos nuo Lisabonos iki Vladivostoko architektai ir statytojai. Nors jie nemato reikalo atsižvelgti į Lietuvos valstybės interesus ir net vargiai suvokia, kad tokie apskritai gali būti, tačiau jiems reikalingi vietiniai pagalbininkai, pasiryžę ir gebantys laiduoti idiliškai ramią didžiosios Europos statybos tėkmę. Iš jų laukiama ir reikalaujama vieno – ateityje nebegali būti jokių išsišokimų, jokio triukšmo dėl didžiųjų valstybių sostinėse derinamų ir priimamų sprendimų.

Šiuos užmojus ir planus įgyvendinti padedančioms Lietuvos vidaus jėgoms jau senokai prigijo apibendrintas „pilietininkų“ vardas. Vadinamųjų pilietininkų grupuotė nėra vienalytė. Ją sudaro trys atskiros, bet glaudžiai susijusios ir bendradarbiaujančios grupės.

Pirmajai priskirtini įtakingi verslo atstovai, vadinamieji oligarchai. Apskritai reikia pažymėti, kad per dvidešimt nepriklausomybės metų šalies verslo, taip pat ir stambiojo, sluoksnių valstybinė sąmonė taip ir nesubrendo. Ji tebėra menka, jos apraiškos – retos. Todėl nors, be abejo, esama gražių išimčių, daugeliui stambiojo verslo atstovų nepriklausoma valstybė tebėra kažkokia sunkinanti svetimybė, nes jie iki šiol iš esmės menkai supranta, kam

jį apskritai reikalinga.

Tačiau jie kilniadvasiškai pasiruošę ją pakęsti, tiesa, tik iki tam tikros ribos – kiek ši valstybė padeda patenkinti grynai asmeninius jų verslo interesus. Blogiausiu atveju – kiek valstybės tikslai šiems interesams neprieštarauja.

Pilietinės sąmonės ir atsakomybės stoka lemia, kad rimtesnio interesų konflikto atveju jie moraliai pasiruošę nedvejodami aukoti ne tik bendruosius valstybės interesus, bet ir ją pačią. Per du dešimtmečius taip ir neišsiugdžius gebėjimo bei įpročio skirti privačius ir bendruosius interesus arba – dar geriau – atsakomybės už savo valstybę jausmo, lengvai peržengiama kartais nelabai pastebima riba, kai išitraukiama į veiksmus, kuriuos sunku vertinti kitaip, kaip sąmoningą ar nesąmoningą valstybės pagrindų griovimą.

Nėra prasmės svarstyti, kiek yra tokių pilietinės ir valstybinės sąmonės neturinčių verslo sluoksnių atstovų. Lygiai taip pat dėl savaime suprantamų priežasčių neįmanoma, o ir nėra reikalo paminėti visų su skandalo istorija sie-tinų konkrečių asmenų vardų arba spėlioti, koks tiksliai buvo jų indėlis paren-giant visą medžiagą ir ją skelbiant.

Tačiau net paviršutiniškiausiai pasižvalgįus šalies informaciniame lau-ke matyti, kad tariamai naują Lietuvos užsienio politiką palankiausiai vertina ir rimčiau ją analizuoti ar pakritikuoti vengia koncernų „Achemos grupė“ ir „MG Baltic“, taip pat – garsios Kauno energetikų šeimos valdomos arba su šiomis verslo grupuotėmis siejamos žiniasklaidos priemonės.

Šios paramos motyvai nesunkiai perprantami. Stambusis šalies verslas visada siekė dviejų dalykų: kuo giliau semti ES Lietuvai teikiamos finansinės paramos aruodus ir užsitikrinti palankiausias sąlygas skverbtis į Rytų rinkas. Visus dvidešimt metų naiviai tikėta ir tebetikima, kad visraktis, leisiantis pras-mukti pro plačiai pravertas tų rinkų duris, yra besąlygiškas nuolankumas ben-draujant su tokiais bizantiškos politikos ir diplomatijos meistrais, kaip Balta-rusijos ir Rusijos lyderiai.

Tad savaip patvirtindami seną posakį, kad viltis – kvailių motina, ir tur-būt vildamiesi suminkštinti šių lyderių širdis, taip pat būdami šventai įsitikinę, kad jų asmeniniai interesai ir yra visos tautos bei valstybės interesai, kai kurie lietuviškojo stambiojo verslo atstovai ir ryžosi per savo valdomą žiniasklaidą „sudalyvauti“ valstybės suvereniteto likučių subtilaus išplovimo operacijoje. Parengiamasis jos tarpsnis, o faktiškai pirmasis žingsnis buvo prezidento rin-kimų kampanija.

Antrasis „pilietininkų“ segmentas – šalies politinio elito atstovai, ypač valdančiųjų partijų lyderiai. Lietuva, kaip valstybė, jiems taip pat nėra būtina

ar labai reikalinga. Jie nori tik vieno – teisės nevaržomai administruoti išorinių valstybingumo atributų turintį ES teritorinį darinį. Šio tipo politikų karjeros svajonių viršūnė – aukštos valdininko pareigos ES vykdomosios valdžios struktūrose arba tariamas atstovavimas nežinia kam Europos Parlamente.

Vertinant šiuo požiūriu nelengva pasakyti, kuo jų „valstybinė sąmonė“ skiriasi nuo Lietuvą sovietmečiu administravusių ir jos interesus Maskvos kabinetuose esą didvyriškai gynusių veikėjų mąstysenos. Tačiau kitaip nei šalies užsienio politiką užkulisiuose tyliai „orientuojantys“ verslininkai, politikai buvo aktyvūs ir pastebimi šio skandalo veikėjai. Išvardyti pagrindinius jo herojus gana lengva. Seime itin pasižymėjo Nacionalinio saugumo ir gynybos komiteto pirmininkas. Iš vykdomosios valdžios atstovų pirmiausia paminėtini A. Kubilius, R. Juknevičienė ir A. Ažubalis – jie laikytini didžiausiais „naujojo“ užsienio politikos kurso šalininkais ir uoliausiais jo įgyvendintojais. Kad ir kaip keista, dėl ištis mėslingų priežasčių šį kursą remia ir neabejotinai jo kryptį bei padarinius valstybei puikiai suprantantis V. Landsbergis – pagrindinės valdančiosios partijos idėjinis vėliavnešys ir simbolis.

Skandalą informacija ir propagandomis parėmusių žiniasklaidos savininkų ir jam dirgavusių politikų interesai skiriasi. Tačiau juos sieja tas pats dar nuo sovietinių laikų antrąją prigimtį tapęs beribis nuolankumas ir šventas įsitikinimas, kad vienintelis būdas ginti Lietuvos interesus yra bet kuria kaina įsiteikti didžiosioms Vakarų ir Rytų valstybėms ir šitaip nusipelnyti jų palankumo bei malonės. Matyt, viliamasi, kad tokia laikysena bus pastebėta ir už ją vienaip ar kitaip atlyginta. Toks verslo ir politikos viršūnių elgesys savaime žadina asociacijas su XVIII a., kai dėl saujelės egoistiškų ir trumparegių magnatų kaltės iš pasaulio žemėlapiu išnyko visa buvusi didžiulė ir galinga valstybė.

Trečiasis „pilietininkų“ segmentas yra vadinamieji kultūrininkai – iškilūs „atviros visuomenės“ ir „pilietinės tautos“ kūrėjai. Jų vaidmenį verta aptarti kiek išsamiau.

VII

Trečioji „pilietininkų“ grupė – tai būrys į pilietiškumo monopolį pretenduojančių ir jo etalonu save laikančių intelektualų bei kultūrininkų. Daugelis jų reiškiasi ir kaip politikos bei viešojo gyvenimo komentatoriai ir apžvalgininkai. Šiame sambūryje išsiskiria du neformalūs vedliai.

Svarbiausias Lietuvos „pilietininkas“ laikytinas pagrindiniu atviros pilietinės visuomenės ir Lietuvos pilietinės tautos kūrimo strategu, o į naujojo G.

Zimano – savotiško „liberalzimano“ – vaidmenį įsijautęs europarlamentaras – svarbiausiu šio politinio projekto ideologu.

Projektas iš esmės yra ne kas kita, o ilgalaikė Lietuvos išvalstybinimo programa. Ją įgyvendinant ištisus du dešimtmečius buvo klibinami patys šalies politinio suvereniteto pagrindai – nuosekliai ir kryptingai „dekonstruojama“ jos piliečių tautinė ir valstybinė sąmonė. Pilietiškieji kultūrininkai ir visuomenininkai tyliai ir kantriai pluša keisdami net sovietmečiu iš dalies išsaugotą valstybinę politinės tautos sąmonę. Ji nepastebimai „perdirbama“ į didesnio politinio darinio, šiuo atveju – Europos Sąjungos, teritorinio-administracinio darinio gyventojų savimonę.

Norint suformuoti tik kaip provincijos gyventojus save suvokiančią vietos bendruomenę, būtina jai priklausančių žmonių sąmonėje įdiegti visai kitokią – minėtos „pilietinės tautos“ sampratą. Politiniai tokio pakeitimo padariniai milžiniški. Jeigu pavyktų Lietuvos politinę tautą paversti tik „pilietine tauta“, būtų galutiniai, t. y. iš pašaknų, pakirstos valstybinės tautos, valstybės piliečio ir pačios nacionalinės valstybės sampratos. Išnykus valstybės piliečio savimonei, beliktų ir toliau gyvuotų tik lokalinė arba regiono gyventojų savi-voka.

Nuo tikro valstybės piliečio administracinio darinio gyventojas skiriasi tuo, kad jis nesuvokia savo priklausomybės valstybės politinei tautai ir nejaucia atsakomybės už savo šalį. Toks „pilietinės tautos“ narys geriausiu atveju būna tik „socialiai atsakingas“ individas. Jam paprastai būna svarbūs ir rūpi nebent vadinamieji vietos bendruomenės reikalai. Kokie nors patriotiniai sentimentai savo gyvenamai teritorijai, kaip valstybei, jam darosi svetimi, o politiniai išpareigojimai jai – tik beprasmiška ir didžiai varginanti našta.

Praradęs valstybinę sąmonę kultūrininkų pastangomis konstruojamos naujos „pilietinės tautos“ atstovas būtų nebe lojalus ir patriotiškas savo šalies pilietis, o tik išvalstybtos Lietuvos Respublikos teritorijoje išsikūrusios „atviros ir svetingos“ multiethninės ir multikultūrinės populiacijos narys. Lietuvos, kaip valstybės, samprata jam turėtų tapti ne tik svetima, bet ir atrodyti kažkokia archajiška ir nesuvokiama atgyvena ar keistenybė. Tai reikštų, kad Lietuvoje nuo amžių gyvenusios tautos – lietuviai, lenkai, baltarusiai, rusai, žydai, totoriai, karaimai – turėtų laikyti save tik laikinai šioje žemėje apsistojusiais atsitiktiniais prašaliciais, turinčiais jos atžvilgiu tik tiek pareigų ir teisių, kiek jų turi ar gali turėti ir atsitiktinai čia trumpam stabtelėjęs bet kurios pasaulio šalies klajūnas, kuriam Lietuva tebutų tik pakelės stotelė, skubant toliau ieškoti dar skalesnio duonos kąsnio.

Taigi atviros pilietinės visuomenės ir pilietinės tautos kūrėjų triūso politinė prasmė akivaizdi. Didžiausias „atgyvenusios“ politinės tautos trūkumas ar net yda, jų požiūriu, yra tai, kad tokia tauta niekada nesutiktų būti paversta lengvai minkomu moliu ir sutiktų apriboti savo valstybinį suverenitetą tik lygiateisėmis ir abipusiai naudingomis sąlygomis. Tikros pilietinės tautos savo valstybingumo ir jį ikūnijančios užsienio politikos niekam lengva ranka neatidavinėja. O pilietinė tauta šiuo atžvilgiu yra nepalyginamai plastiškesnė ir lankstesnė, nes ji tėra sovietmečiu formuotos tarybinės liaudies įpėdinė ir antrininkė. Juk neturinčio valstybinės savimonės teritorijos gyventojo politinė savivoka iš principo negali būti kas nors daugiau kaip vietinis, t. y. provincijos, patriotizmas. Pilietinės tautos atstovo tautiškumas ir patriotizmas geriausiu atveju gali reikštis tik etnografinių papročių laikymusi ir gastronominėmis ar gurmaniškomis preferencijomis, t. y. simpatijomis „savosios“ etnokultūrinės grupės virtuvei ir kulinariui paveldui.

Kaip tik todėl sukurti tokiomis savybėmis pasižyminčią pilietinę europiečių tautą yra vienas svarbiausių ir po Lisabonos sutarties atkakliai siekiamų įgyvendinti spartinamos bei gilinamos eurointegracijos politinių ir kultūrinių tikslų. Pastangos destabilizuoti ir suardyti valstybines tautas bei nacionalines valstybes yra ne tik Lietuvos, bet ir Europos masto reiškinys. Jos yra būtinas ES sudarančių formaliai savarankiškų šalių išvalstybinimo ir regionalizavimo strategijos elementas, kuriant viršnacionalinę kosmopolitinę supervalstybę. Jos viziją visiškai atvirai išsakė neseniai išrinktas ES prezidentas – Vadovų Tarybos pirmininkas. Šioje vizijoje ES iškyla kaip naujos betautės žmonių bendrijos – europiečių – apgyventa milžiniška erdvė, kurios gyventojas iš principo negali turėti tėvynės.

Būtina trumpai paaiškinti, kodėl pats laikas rimtai prabilti apie tautiškumą, patriotiškumą ir nacionalinę valstybę. Reikalas tas, kad „europinių vertybių“ skleidėjai į šiuos dalykus žvelgia labai priešišškai ir įtariai. Apskritai jiems nesvetimos dorybės, kurios sovietmečiu buvo vadinamos pilietine pozicija ir klasiniu budrumu. Mūsų dienomis jos pasireiškia kaip ypatingas polinkis psichoanalitiškai tyrinėti „neeuropietiška“ mąstančius žmones. Pasitelkus kone telepatinės įžvalgos galią mėgstama skverbtis į jų pasąmonės gelmes, ieškant ten paslėptų kenkėjiškų ir pavojingų minčių. Vos perskaičius eilutes apie tautiškumą ir patriotizmą ne vienam „pilietininkui“ gali kilti pagunda toliaregiškai ieškoti jose kokių nors reakcingų kėslų, pavyzdžiui, įtarti autorių esant užsimaskavusių nuostatos „Lietuva tik lietuviams“ ar kokios nors kitos piktaidariškos idėjos ar bjaurasties skleidėjų. Todėl apsidraudžiant verta kiek pasivarginti

ir budriems „pilietinės tautos“ kūrėjams priminti nepaprastai svarbų faktą: pasaulio istorijoje žinomos tik dvi demokratinės politinės bendrijos formos – graikų polis ir Europoje susikūrusi modernioji nacionalinė valstybė. Nėra joks atsitiktinumas, kad siekiančią išardyti šios valstybės pamatus ES nuo pat pirmųjų jos gyvavimo dienų kamuoja bent jau kol kas neišgydoma liga. „Demokratijos deficitas“ – toks yra šios ligos gelminės priežastis nutylintis ir jos tikrąjį mastą slepiantis pavadinimas. Taip pat pažymėtina, kad stiprėjant ES integracijai jos simptomai tik aštrėja.

Iki šiol sukonstruoti įsivaizduojamos atviros pilietinės visuomenės politinius idealus turintys ikūnyti globalios arba kosmopolitinės demokratijos modeliai ne tik egzistuoja vien „popieriuje“ ir neatrodo praktiškai įgyvendinami, bet dėl gausybės juose esančių spragų yra beviltiški net teoriniu požiūriu. O tai reiškia, kad ES demokratijos ateitis ir nacionalinių valstybių išlikimo klausimai yra kuo glaudžiausiai susiję – būtent šio ryšio kaip tik nemato arba nenori pripažinti naują „europiečių tautą“ skubantys formuoti pilietiškieji intelektualai ir kultūrininkai. Apskritai atviros pilietinės visuomenės kūrimas savaime nelai- duoja jokios demokratijos. Lygiai taip pat kuriamos „pilietinės tautos atstovai“ skiepijamas visuomeniškas pilietiškas arba pilietiškas visuomeniškas turi mažai ką bendro su tautinėmis ir patriotinėmis nuostatomis grindžiamu bei moderniosios nacionalinės valstybės gyvastį iki šiol palaikiusiu ir palaikan- čiu tikros politinės bendrijos pilietišku.

Sovietinė Lietuva niekam negalėjo būti tėvynė. Ji galėjo būti tik tėviškė. „Mano adresas ne namas ir ne gatvė – mano adresas Europos Sąjunga“ – šie tik truputėlį pakeistos sovietmečiu plačiai skambėjusios dainelės žodžiai galėtų būti nepriekaištingai tiksli ir šiandien žūtbūt mėginamo įtvirtinti „pilietinės tautos“ atstovo santykio su Lietuva formulė. Tik „pilietinės tautos nariu“ vir- tės valstybės pilietis praranda priklausomybės tautai ir ryšio su savo valstybe jausmą. Arba šis ryšys darosi toks silpnas, kad liaujasi buvęs išpareigojimo tautai ir valstybei šaltiniu.

Kalbant be užuolankų, dangstydamiesi skambiais ir šiandien politiškai bei ideologiškai madingais „atviros pilietinės visuomenės“ ir „Lietuvos pilietinės tautos“ šūkais pilietiški kultūrininkai ardo – vieni sąmoningai, kiti galbūt net nesuvokdami ir nenorėdami – tautinės ir valstybinės sąmonės pagrindus. Kitaip tariant, kiek kitomis sąlygomis ir kitais būdais jie tęsia tai, kas sovietme- čiu buvo vadinama „naujos internacionalinės žmonių bendrijos – tarybinės liaudies“ – kūrimu, o pakilus Sąjūdžiui pagrįstai kritikuota kaip pragaistinga tautų niveliavimo politika. Jie kuria kitą kosmopolitinį lydinį – amorfišką ir

beveidę „europiečių tautą“.

Jau tenka skinti karčius, nors dar tik pirmuosius uolaus tokių pastangų vaisius. Vargu ar atsitiktinai „pilietininkų“ trijų grupuočių įvykdyta Lietuvos valstybingumo ir užsienio politikos griovimo operacija nesulaukė jokio rimtesnio šalies visuomenės pasipiktinimo ar juo labiau griežto pasipriešinimo. Toks abejingumas vis dėlto laikytinas atvirą pilietinę visuomenę bekuriant metodiškai griautos tautinės ir valstybinės sąmonės neįtikėtino nuosmukio ir jos sunykimo požymiu.

Reikšminga ir tokia CŽV kalėjimų reikalo detalė, kad šią užsienio politikos sugriovimo ir valstybingumo demontavimo operaciją įvykdė savo patriotiškumą mėgstanti pabrėžti konservatorių partija, o pati operacija buvo įgyvendinta dangstantis gilesnės integracijos į Vakarus širma. Ši pikantiška aplinkybė verta didesnio dėmesio nei atrodo iš pirmo žvilgsnio, nes yra iškalbingas ir pamokantis pavyzdys, kaip lengvai valstybės žlugdymo įrankiu gali būti paversti net jai subjektyviai itin ištikimi piliečiai. Visiškai nekritiškas konservatorių partijos paprastų narių ir rėmėjų požiūris į visus jos vadovybės veiksmus galiausiai privedė prie to, kad valstybė griunama jau net šių patriotiškai nusiteikusių žmonių akiai per kiekvienus rinkimus už minėtą partiją atiduodamais balsais. Paaiškėjo, kad ištisus du dešimtmečius sugebėta vedžioti kur patinka milžiniškas dešiniųjų rinkėjų grupes, paprasčiausiai mulkinant jas proginiais ir niekuo neįpareigodavusiais priminimais apie įvairias grėsmes, skambiais apsimestinio patriotizmo šūkais ir tuščiažiedėmis „sulaikymo strategijomis“, kurių niekada rimtai net neketinta įgyvendinti.

Nuoširdžiai savo šalį mylinčių, bet politiškai pernelyg patiklių ir todėl lengvai apgaulinėjamų piliečių gausa yra dar vienas įrodymas, kad sąmoningo ir brandaus patriotizmo ir pilietiškumo potencialas, kuris leistų sėkmingai priešintis panašioms užsienio politikos naujovėms ir valstybės ardymo tendencijoms, šalyje yra gerokai mažesnis nei paprastai manoma.

VIII

Lietuvos padėtis ir statusas po JAV CŽV skandalo smarkiai pasikeitė. Šiuo metu Lietuva faktiškai nebėra valstybė. Ji virto neapibrėžto statuso teritorija, neturinčia ne tik aiškos, bet ir apskritai jokios nors kiek savarankiškos užsienio politikos. Kartais išsakomi vertinimai, kad užsienio politikos pokyčiai yra Lietuvos „finliandizacijos“ požymis, vis dėlto grindžiami kiek paviršutiniškomis analogijomis ir neatspindi tikrojo valstybės statuso ir padėties tarptau-

tinėje arenoje.

Pokario laikotarpiu Suomijos suverenitetas užsienio politikos ir gynybos srityse iš tiesų buvo smarkiai apribotas. Tačiau kitais atžvilgiais ji buvo laikoma savarankiška šalimi ir elgėsi kaip suvereni valstybė. Toks jos statusas buvo visuotinai pripažįstamas. Atviras Sovietų Sąjungos kišimasis į šios šalies vidaus reikalus, juo labiau tiesioginis jos užpuolimas, būtų buvęs laikomas susiklosčiusios geopolitinės pusiausvyros griovimu ir sukėlęs ne tik tarptautinio pasipiktinimo audrą, bet iš principo galėjo ižiebt net karinį Rytų-Vakarų konfliktą.

Dabartinė Lietuvos geopolitinė padėtis ir realus jos statusas pasaulio valstybių bendrijoje yra visai kitoks. Tam tikrais atžvilgiais mūsų valstybei yra net sunkiau. Labai svarbu kuo tiksliau apibūdinti šį naująjį valstybės vaidmenį ir statusą, nors rasti tinkamą jį apibrėžti padedančią sąvoką nėra lengva.

Europos Sąjungos didvalstybių Lietuvai numatytas antros lygos žaidėjos, o kalbant aiškiau – pastumdėlės vaidmuo reiškia, kad šalis tapo didžiosios Europos projekto vizijos įkaite. Formaliai priklausydama Vakarų geopolitinei erdvei, Lietuva faktiškai tapo ES įtakingiausių valstybių ir Rusijos sandorių bei ciniškų mainų objektu ir pamažu darosi savotišku jų kondominiumu – bendra valda. Tai reiškia, kad ji tampa pereinamuoju besiformuojančio geopolitinio darinio – Eurorusijos – kiemu arba teritorija, kurios priklausomybė nėra visai aiški ir lieka ginčytina. Pabrėžtina, kad terminas „Eurorusija“ nėra joks išradimas ar lengva ranka sukirptas kalbos naujadaras – jis vis dažniau šmėsteli solidžiuose ES ir Rusijos santykius gvildenančiuose Vakarų žiniasklaidos tekstuose.

Mėginant įvardyti besiklostančias naujas geopolines realijas ir apibrėžti dabartinį neformalų, bet tikrą ir todėl kur kas svarbesnį praktiniu požiūriu Lietuvos statusą tarptautinėje arenoje, galbūt tiktų dar prieškariu pradėta vartoti „limitrofo“ sąvoka. Tiesa, vadinti Lietuvą, kaip kad buvo įprasta, tiesiog limitrofine valstybe neišeina. Kaip minėta, istorija mechaniškai nesikartoja. Šiandieninė Lietuva nebėra anoji prieškario limitrofinė valstybė. Naujasis jos statusas yra gerokai menkesnis ir jam apibūdinti labiau tiktų tiesiog „limitrofinės teritorijos“ terminas. Jo prasmė ta, kad ES ir Rusija į Lietuvą žvelgia vienodai – kaip į limitrofinę teritoriją, kurios statuso ir galutinės priklausomybės klausimas paprasčiausiai atidedamas ateičiai. Radikalūs šalies užsienio politikos pokyčiai kaip tik ir reiškia tai, kad šiandienos valdantieji pagaliau apsisprendė tapti realistais ir pragmatikais. Ligšiolines pastangas išsaugoti valstybės suverenumą jie vertina kaip beviltiškas ir beprasmiškas. O Lietuvai pasaulio galingųjų skirtas limitrofinės teritorijos vaidmuo pradedamas suvokti

kaip natūralus ir neišvengiamas – tarsi kokia aukštesnių jėgų siunčiama neišvengiama ir nepermaldaujama lemtis.

Tad apmąstant ir vertinant per du dešimtmečius Lietuvos nueitą kelią svarbu sąžiningai ir atvirai pripažinti, kad atkakliai siekta ir galiausiai išsikovota narystė Vakarų struktūrose neišsprendė pamatinių šalies saugumo problemų ir pati savaimė nelaiduoja ramios Lietuvos ateities bei sklandžios jos valstybingumo plėtos.

Apibendrinta nuoroda į Vakarų struktūras, be abejo, nereiškia, kad tarp narystės ES ir priklausomybės NATO galima dėti lygybės ženklą. Nesigilinant į jų skirtumus pakanka pažymėti, kad Lietuvai narystė ES yra gerokai problemiškesnė, tad lieka apgailestauti, jog šalyje vengiama nors kiek rimčiau ir giliau aptarinėti net gyvybiškai svarbius jos aspektus.

Vos pamėginus svarstyti principinius – narystės sąlygų, perspektyvų, tikslo ir prasmės – klausimus paprastai tuojau nuslystama į kraštutinumus – lėkštą euroentuziazmą arba primityvų euroskepticizmą. Ši vargana alternatyva ir jos brėžiamas siauras mąstymo horizontas lemia nesunkiai pastebimą intelektualinę sąstingį svarstant Lietuvos narystės ES reikalus ir veda į politinio veikimo aklavietę.

Naivus ir kone aklas euroentuziastų įsitikinimas, kad šalies priklausomybė ES yra savaiminis gėris, skatina juos subanalinti ir sumenkinti rimtas narystės ES keliamas politines problemas. Linkstama jas paversti grynai techniniais, t. y. administraciniais ir vadybiniais, ES teisės aktų ir Europos Komisijos direktyvų tinkamo įgyvendinimo klausimais. Iš esmės tai yra pasyvi ir prisitaikėliška pozicija.

Kita vertus, euroskeptikų nuostata, kad ES yra savaiminis blogis, skatina iš pažiūros priešingą, bet iš tikrųjų lygiai tokią pat pasyvią ir prisitaikėlišką laikyseną. Jiems lieka ir tereikia monotoniškai verkšlenti dėl prarasto valstybės suvereniteto ir, pakėlus akis į dangų, laukti išganingo įvykio – savaiminio ES subyrėjimo, leisiančio šį suverenitetą atgauti be ypatingų pastangų. Tačiau laikotarpis iki Lietuvos tapimo ES nare akivaizdžiai parodė, kad suverenitetas nedaug ką duoda, jeigu nesugebama ir nemokama paversti jį tikru ir visaverčiu valstybingumu. Vis dėlto euroskeptikai iš šios karčios pamokos jokių išvadų atieičiai taip ir nepasidarė.

Iveikti lėkšto euroentuziazmo ir tokio pat primityvaus euroskepticizmo dilemą bei šitaip ištrūkti iš jos sukurtos intelektualinės ir politinės aklavietės, ko gero, įmanoma tik pradėjus aiškiai skirti du Lietuvos santykių su Vakarais ir ypač su ES aspektus.

Pirmasis aspektas – išorinis. Narystė Vakarų struktūrose visada buvo suvokiama kaip Lietuvos laukiantis iššūkis. Tačiau šis iššūkis buvo suprantamas siaurai ir vienpusiškai – kaip pareiga gerai atlikinėti užduodamus namų darbus, siekiant atitikti narystei keliamas sąlygas ir įvykdyti prisiimamus įsipareigojimus. Tokią iššūkio sampratą neišvengiamai teks keisti.

Vis šurkščiau prasiveržiantys ir vis pavojingesni Lietuvai tampantys egoistiški ES partnerių siekiai ir tikslai neleidžia toliau pasyviai taikytis prie didėjančių jų reikalavimų. Darosi būtina skubiai mokytis tvirčiau ginti Lietuvos valstybės interesus. Tačiau išryškėjo didžiulis paradoksas – ES didvalstybių spaudimas Lietuvai tik stiprėja, o šalies, tiksliau – jos valdandančiųjų viršūnių ryžtas ir gebėjimas jam priešintis tik menkėja.

Kaip tik šis spėjimas išryškėti bejėgiškumas ir skatina atkreipti dėmesį į vis dar nutylimą kitą – vidinį – Lietuvos santykių su ES aspektą. Tai – eurokonformizmo ir iš jo kylančio eurokolaboravimo problema. Ją drąsiai galima vadinti nacionaline nelaime.

Eurokonformizmas ir eurokolaboravimas – stipriai išsiskynęs ir masinis reiškinys. Jo daroma žala valstybei yra milžiniška, nes daugeliu atvejų gelminė šaliai iškylančių problemų ir sunkumų priežastis yra ne tiek narystės Vakarų struktūrose metami iššūkiai, kiek jai turinčių atstovauti ir jos interesus privalančių ginti žmonių nesugebėjimas tinkamai į juos atsakyti.

Darbinis eurokonformizmo apibrėžimas gali būti paprastas. Eurokonformistu vadintinas kiekvienas ES institucijose valstybei atstovaujantis asmuo, kuris nesuvokia arba iš egoistinių paskatų sąmoningai negina šalies interesų tais atvejais, kai gali ir privalo tai daryti.

Būtent eurokonformistinių ir eurokolaborantinių nuostatų vyravimas, o ypač tai, kad toks elgesys laikomas kone savaime suprantama norma, ir lėmė, kad Lietuvos santykiai su ES didžia dalimi buvo ir tebėra nepagrįsto nuolaidžiavimo ir net padlaižiavimo, nacionalinių interesų pardavinėjimo ir net išdavinėjimo istorija.

Apskritai eurokonformizmas ir eurokolaboravimas yra okupacijos laikotarpiu spėto išsiugdyti ir antrąją prigimtini tapusio įpročio – keliaklupsčiauti prieš tolimoje sostinėje įsikūrusį šeiminką – pritaikymas naujoje aplinkoje. CŽV kėlimų skandalas tapo įspūdingu šio įpročio gyvybingumo ir jėgos įrodymu.

IX

Lietuvos politiniuose sluoksniuose suvešėjęs politinis eurokonformiz-

mas ir eurokolaboravimas vargu ar būtų toks stiprus ir atviras, jeigu šalyje nebūtų jam klestėti leidžiančios itin palankios moralinės, intelektualinės, galiausiai – ir psichologinės dirvos.

Šių reiškinių šaknys gana aiškios. Tautos politinę ir pilietinę sąmonę pirmiausia formuoja pati gyvenimo savarankiškoje valstybėje patirtis. Normaliomis sąlygomis tokia patirtis natūraliai perduodama iš kartos į kartą. Jos tęstinumas arba trūkis lemia, kad tikrai valstybinės tautos nuo tvirtų valstybingumo tradicijų neturinčių tautų vis dėlto gerokai skiriasi. Kai savarankiško valstybingumo tradicija yra nenutrūkstanta, asmens pilietišką ir patriotišką santykį su savo valstybe įsitvirtina kone refleksio lygmeniu ir laikomas natūralia bei savaime suprantama nuostata jos atžvilgiu. Lietuva tokiu valstybinės sąmonės tęstinumu ir branda pasigirti negali.

Pusamžį trukusi okupacija lėmė, kad atkuriant nepriklausomybę didelė į pasaulio politinį žemėlapią grįžtančios šalies piliečių dalis jau neturėjo gyvos valstybinio gyvenimo patirties. Geriausiu atveju šią nesamą patirtį tik menkai atstojo ir tik iš dalies jos trūkumą kompensavo grynai knyginiis žinojimas, kas yra sava valstybė. Negana to, sovietmečiu sunykusi valstybinė sąmonė ir gebėjimas mąstyti jos kategorijomis, atkūrus nepriklausomybę ne tik nebuvo gaivinami ir ugdomi. Kaip jau minėta, pilietiškųjų kultūrinių – bet, toli gražu, ne vien jų – pastangomis jie veikiau buvo toliau griaujami ir skurdinami.

Sugrįžti į geopolitinę ir kultūrinę Vakarų erdvę, be abejo, reikėjo. Tačiau darant tai su smarkiai suniokota ir sumenkusia valstybine sąmone reintegracija savaime ir neučia virto naujų šeiminių paieškomis. Kaip itin akivaizdžiai parodė JAV CŽV skandalo istorija, sovietmečiu ugdytas prisitaikėliškas mentalitetas niekur nedingo – įprotis rūpintis ne savo valstybe, bet lenktis ir tarnauti tiems, kurie laikomi stipresniais, tebėra toks pat gajus ir stiprus kaip ir anksčiau.

Tokia lemtis ištiko ne tik politinį, bet ir kultūrinį bei intelektualinį šalies gyvenimą. Nusulūgus Sąjūdžio laikotarpiu pakilusiai laisvo ir autentiško mąstymo bei kalbėjimo bangai, prisitaikėliškas netruko užvaldyti visas šio gyvenimo sritis. Šį vyksmą skatino bei spartino ir atsiradę nauji ideologiniai pančiai.

Naivu manyti, kad išsilaisvinus valstybei jos piliečių protai buvo palikti be priežiūros. Atgavus nepriklausomybę sparčiai atsikūrinėjo ir greitai įsitvirtino visas naujų ideologinių institucijų tinklas. Šių institucijų paskirtis ir tikslas nepasikeitė – jos turi ideologiškai prižiūrėti, kontroliuoti, prirėmus ir perauklėti „neteisingai mąstančius“ šalies gyventojus.

Trumpalaikis minties ir žodžio laisvės proveržis baigėsi tuo, kad tarsi

natūraliai ir nepastebimai buvo pereita prie naujos, tačiau lygiai taip pat disciplinuojančios ideologijos. Pastaroji nepastebimai skverbėsi ir į akademinį tyrinėjimų, pirmiausia – socialinių mokslų lauką, kol ji galiausiai kone visiškai užvaldė. Toks užvaldymas savaime reiškia, kad socialinė žinią vėl tapo ideologijos tarnaitė. Grįžti prie senojo statuso ir įpročių nebuvo sunku – dažnai pakako paprasčiausiai pakeisti vertinamuosius ženklus į priešingus, tyrinėjant ir aiškinant įvairius socialinio gyvenimo reiškinius.

Lengviausiai ir greičiausiai į naują tiesą atsivertė tie, kurie sovietmečiu šlovino ir moksliskai tyrinėjo komunizmo statybą arba atkuriant nepriklausomybę jau buvo visiškai – moraliai ir intelektualiai – pasirengę šiam darbui. Uoliems komunistinės visuomenės statytojams nebuvo sunku virsti ne mažiau stropiais pilietinės visuomenės kūrėjais. Mėginę perauklėti atsilikusią bei tamsią tautą ir prievarta brukę jai moralinį komunizmo statytojo kodeksą, sovietinės moralės prievaizdai akimodu persikvalifikavo ir virto entuziastingiausiais tokios pat dirbtinės ir abstrakčios – žmogaus teisių – moralės apaštalais ir budriais jos sargais.

Buvę centralizuotos planinės ekonomikos garbintojai, beatodairiškai smerkę net menkiausias privačios nuosavybės apraiškas kaip išnaudotojiškos visuomenės atgyveną, akimirksniu tapo karščiausiais tos pačios privačios nuosavybės ir totalinio privatinimo šaukkliais.

Dabar raginama atimti net tas ekonomines ir socialines valstybės funkcijas, kurių atsisakymą reikėtų vertinti tik kaip kitą ideologinio fanatizmo ir jo sukeliama pamišimo formą. Naujasis ideologinių institucijų tinklas – tai tokie dariniai kaip Pilietinės visuomenės institutas, Žmogaus teisių stebėjimo institutas, Lietuvos laisvosios rinkos institutas, tik ką į Lietuvą atkeltas Europos lyčių lygybės institutas, daugelis nevyriausybinų organizacijų ir vadinamųjų smegenų centrų.

Jie atlieka iš esmės tas pačias ideologinio indoktrinavimo ir vadinamojo smegenų plovimo funkcijas, kurias sovietmečiu vykdė partijos ir komsomolo komitetai, o ypač jų ideologijos ir propagandos skyriai, partinės mokyklos ir mokslinio komunizmo katedros bei kitos panašaus pobūdžio ir paskirties įstaigos.

Šiandienos socialiniai mokslai – neatskiriama šios ideologinės mašinos dalis. Jų pačių laisvė nuo ideologinės priežiūros tokia sąlygiška, kad rimtai apie ją kalbėti būtų naivu. Jų padėtis labiau pasikeitė tik tuo požiūriu, kad ankstesnius atvirai ideologijos persmelktus tariamai mokslinius sovietizacijos tyrinėjimus pakeitė tiek pat ideologiškai angažuotos, tačiau šį angažuotumą menamo

vertybinio neutralumo ir mokslinio objektyvumo širma dangstančios vesterinizacijos ir europeizacijos studijos.

Kone absoliučios šių mokslų laisvės iliuziją palaiko vėl atgiję savikontrolės ir vidinės cenzūros įpročiai, išpėjantys tyrinėtoją šalintis „politiškai neteisingų“ temų ir nekelti „politiškai nekorektiškų“ klausimų.

Tam tikru požiūriu dabartinis socialinės žinijos vaizdas net slogesnis. Sovietmečiu partija ne tik reikalavo, bet prirėkus turėjo būdų, kaip jėga priversti tyrinėti bei šlovinti jos nuopelnus ir žygdarbius. Mūsų dienomis didele dalimi priverstinė ano meto tyrinėtojų priklausomybė nuo valdžios ir dažnai apsimestinis paklusnumas jai virto savanoriška ir nuoširdžia, tad moraliniu požiūriu dar mažiau pateisinama tarnyste už solidų atlygį oligarchų ir jų remiamų politikų klanams.

Kažkada buvo įgusta žarstyti panegirikas nerišliams partijos generalinių sekretorių svaichiojimams apie su kiekvienu penkmečiu vis artėjantį šviesų komunizmo rytą. Šiandien pataikūniško liaupsinimo objektu darosi politiškai lygiai tiek pat neturiningi ir skurdūs, iš skambių šūkių sudurstyti prezidentų metiniai pranešimai.

Tad savotiškai natūralu, kad socialinio pažinimo srityje tvyranti moralinio ir intelektualinio prisitaikėliškumo atmosfera neigiamai atsiliepia ir šalies užsienio politikos tyrinėjimams. Reikliai ir principingai analizuoti ją privergiama, jos pokyčiai aptarinėjami vangiai ir paviršutiniškai. Negana to, apstu į politologinės analizės žanrą pretenduojančių rašinių, persmelktų šviesaus optimizmo dėl įvykusio neva pragmatiško Lietuvos užsienio politikos posūkio.

Šis menamas pragmatizmas tiesiogiai ar netiesiogiai siejamas su miglotai suprantamu realizmu ir yra laikomas būtina atsvara anksčiau užsienio politikoje neva pernelyg dominavusiai „vertybinei“ nuostatai. Pastaroji atvira ar slapčia tapatinama su naiviu idealizmu, kuris suprantamas kaip atotrūkio nuo tikrovės apraiška ir požymis.

Pasitelkus šią pramanytą ir dirbtinę priešpriešą, aršiai kritikuojama ir net smerkiama ankstesnioji Lietuvos užsienio politika. Nepateikus jokių argumentų įtikinėjama, kad naujoji šios politikos kryptis esanti realistiška ir subalansuota – mat ruošiamasi ieškoti pusiausvyros tarp „pragmatinės“ ir „vertybinės“ orientacijos. Tokio pobūdžio ir lygio samprotavimai yra ne tik moralinio, bet ir intelektualinio pakrikimo požymis. Dabartinė užsienio politikos krizė iš dalies laikytina jo padariniu.

Skirtumas tarp pragmatiškos ir konjunktūriškos užsienio politikos pernelyg svarbus, kad būtų galima jo nesuprasti ar leisti sau jį pamiršti.

Tikrai pragmatiška užsienio politika – tai aiškiais principais grindžiamas, todėl aktyvus ir į kuo ilgesnę perspektyvą orientuotas valstybės veikimas tarptautinėje arenoje. O „išlaisvinta“ nuo bet kokių principų konjunktūrinė užsienio politika negali būti kas nors kita, tik desperatiškos pastangos pasyviai prisitaikyti prie nuolat kintančios tarptautinės aplinkos, reaguojant net ne į jos tendencijų, o tik į vienadienius jos „madų“ pokyčius.

Konjunktūrinė politika šiandienos pasaulyje, be abejo, yra madinga ir vyrauja, tačiau, kaip parodė istorija, ji pavojinga ir anksčiau ar vėliau liūdnei baigiasi net galingoms valstybėms. Jos pragaistingumas mažesnėms valstybėms išryškėja dar greičiau – tai rodo ir Lietuvos užsienio politikoje tik ką atlikto eksperimento padariniai. Ankstesnė šalies užsienio politika akivaizdžiai erzino Europos Sąjungos didvalstybes, tačiau jos buvo bent jau priverstos į ją reaguoti. Dabartinės neva pragmatiškesnės ir labiau subalansuotos užsienio politikos vienintelis rezultatas tas, kad į Lietuvą nebekreipama jokio dėmesio ir, panašu, pradedama pamiršti, jog tokia valstybė apskritai egzistuoja. Bėda ta, kad minėtuose rašiniuose lengvai žongliruojama „idealizmo“, „vertybiškumo“, „realizmo“ ir „pragmatizmo“ sąvokomis, net nepasivarginant išsiaiškinti, ką jos vis dėlto reiškia. Šitaip nejučia nuslystama į paviršutinišką tarptautinės politikos madų aprašinėjimą, o tyrinėtojų triūso rezultatas yra ne gilesnis tos politikos pažinimas, padedantis numatyti ilgalaikes jos raidos tendencijas, o vienadienis žinojimas apie jos konjunktūros trumpalaikius pokyčius, kuris dar nuo Platono laikų buvo laikoma tik nuomone – paviršutinišku ir menkaverčiu tariamu žinojimu.

Tokios konjunktūrinės analizės yra ne tik intelektualinės bejėgystės požymis, bet ir dvasinės bei moralinės būklės rodiklis. Galutinai sukonjunktūrinta Lietuvos užsienio politika primena į kiekvieną vėjo gūšį reaguojančią ir be paliovos besiblaškančią vėtrungę. Tokia politika, kaip ir ją aptarnaujantys – ginantys, teisinantys ir racionalizuojantys – politologiniai rašiniai, deja, yra tik vergiškos sąmonės išraiška ir atspindys.

Į klausimą, kaip ištrūkti iš aklavietės, į kurią pateko naują užsienio politiką užsimojusi vykdyti Lietuvos valstybė, principinis atsakymas aiškus. Būtina kuo greičiau atsisakyti konjunktūrinio mąstymo ir veikimo įpročių. Tačiau kol kas labiau linkstama šiuos įpročius teisinti ir racionalizuoti juos dirbtinai sutaurinant – vadinant mažai ką bendro su jais turinčio ir todėl jų pragaistingumą nuslepiančiu pragmatizmo vardu.

Jeigu sugebama pamatyti skirtumą tarp konjunktūriškumo ir pragmatizmo, atsiskleidžia nauji ir netikėti ankstesnės Lietuvos užsienio politikos

aspektai ir prasmės, kurie buvo nepastebimi ir todėl iki šiol tebėra menkai suvokiami bei deramai neįvertinami. Jie išryškėja tik rimtai ir atsakingai apmąstant ES didžiųjų valstybių vykdomos tariamai pragmatiškos užsienio politikos kuriamus ir pamažu vis labiau ryškėjančius ilgalaikius padarinius.

X

Mėginant apibūdinti ES didžiųjų valstybių vykdomą užsienio politiką, galima vaizdžiai pasakyti, kad ji primena pavojingą žaidimą su ugnimi. Tokia politika pirmiausia ydinga tuo, kad ji ardo pačius ES pamatus, nes yra galingas ją skaldantis veiksnys.

Nuolatinis reiškiniu ir net norma tapęs Vidurio ir Rytų Europos (VRE) šalių saugumo interesų aukojimas dėl tariamai aukštesnių ir tik keleto valstybių sostinėms galbūt žinomų ar įsivaizduojamų ES geopolitinių tikslų bei su tuo susijęs atviras nesiskaitymas su šio regiono šalimis objektyviai didina prarają tarp ES senbuvų ir naujokių. Tai reiškia, kad faktiškai yra kuriama dviejų greičių – branduolio ir periferijos – ES, apie kurią Lisabonos sutartyje apdairiai neužsimenama. Tačiau jeigu šitokia politika bus tęsiama, VRE šalys anksčiau ar vėliau bus priverstos pradėti kur kas aktyviau ginti savo interesus. Tokiu atveju darysis vis labiau tikėtina, kad didžiųjų ES valstybių egoistiškos ir trumparegiškos užsienio politikos brandinamas ir tyliai jau rusenantis, bet vis dar mėginamas glaistyti konfliktas sustiprės tiek, kad ims grėsti sąjungos vienybei ir net pačiam jos egzistavimui.

Konjunktūriška tokių valstybių, kaip Prancūzija ir Vokietija, užsienio politika smarkiai didina Z. Brzezinskio taikliai įvardytą globalinę sumaištį tarptautinių santykių srityje. Tokia politika, kuriai vadovauja moraliniai ir intelektualiniai menkystos, vis labiau panašėja į praėjusio amžiaus ketvirtajame dešimtmetyje galiausiai išsivyravusią ir ne tik Europos žemynui, bet ir visam pasauliui brangiai kainavusią didžiųjų to meto valstybių politiką.

Negrindžiama jokiais aiškiais principais, konjunktūriška užsienio politika yra pavojinga tuo, kad ji tampa daugiareikšmių ir klaidinančių signalų tarptautinei aplinkai šaltiniu. Todėl ji savaime skatina stipresnes ir perdėtų ambicijų turinčias valstybes pradėti „bandymų ir klaidų“ metodu aiškintis leistinumą ir savo galimybių ribas, t. y. griebtis agresyvių ir avantiūrinų veiksmų. Kaip tik todėl ji galiausiai tampa ne kuo kitu, o karo kurstymu.

Tai – ne abstraktūs svarstymai. Tokį karą minėtos valstybės sugebėjo sukurstyti visai neseniai. Galima iki begalybės aiškintis ir ginčytis, kas iš tikrų-

jų formaliai pradėjo Gruzijos–Rusijos karinį konfliktą. Tačiau visi mėginimai sutelkti dėmesį į klausimą, kas paleido pirmąjį šūvį, tėra ciniški mėginimai užtušuoti reikalo esmę – jais siekiama nuslėpti gelmines įvykusio karo priežastis ir nusikratyti kaltės bei sąžinės priekaištų naštos.

Šį du dešimtmečius rusenusį konfliktą tikru gaisru pavertė ciniška ir destruktvyvi Vakarų Europos šalių, ypač Prancūzijos ir Vokietijos, laikysena Bukarešte įvykusiame NATO viršūnių susitikime – po jo tapo akivaizdu, kad karas neišvengiamas ir tėra netolimos ateities klausimas.

ES didžiųjų valstybių „pragmatiškoji“ užsienio politika turi milžinišką sprogstamąjį užtaisą – ji stumia žemyną karo link. Jeigu tokia prielaida atrodo neįtikima – nieko keisto. Tai jau irgi matyta.

Miuncheno susitarimus pasirašę Anglijos ir Prancūzijos lyderiai uždegė žalia šviesą baisiausiam istorijoje karui. Tačiau pasaulis buvo toks aklas, kad iš džiaugsmo dėl neva išgelbėtos taikos apdujusios minios veikėjus, padariusius net ne didžiulę politinę klaidą, o tikrą nusikaltimą, savo valstybių sostinėse sutiko ir sveikino kaip didvyrius.

Atsainus ir menkinantis požiūris į ankstesniąją Lietuvos užsienio politiką rodo tik tai, kad ES didvalstybių vaidmuo, destabilizuojant žemyną ir didinant globalinę sumaištį, yra nesuvokiamas arba lengvabūdiškai nuvertinamas. Ši politika niekada nebuvo nei paaugliškas mūsų valstybės išsišokimas prieš tariamai išmintingesnius partnerius, nei naivios pretenzijos būti regiono lydere, juo labiau – absurdiški mėginimai pačiai sau įsiteigti nieko bendro su tikrove neturintį tokios lyderės įvaizdį.

Šitoks sukarikatūrintas du dešimtmečius vykdytos užsienio politikos vaizdinys, kurį prie jos vairo stoję „pragmatikai“ stengiasi įpiršti visuomenei, neatpažįstamai iškreipia šios politikos esmę – visiškai paslepia jos tikslą ir prasmę.

Stengdamasi vykdyti vertybišką, t. y. kiek įmanoma principingą, todėl sunkiai įgyvendinamą ir – tai reikia pripažinti – neretai išties donkichotiškai pragmatiškame šių dienų pasaulyje atrodančią užsienio politiką, Lietuva iš tikrųjų siekė prisidėti prie pastangų stabdyti norma ir net mada Europoje tampančius neatsakingus ir neprognozuojamus didžiųjų valstybių užkulisinius žaidimus ir neskaidrius sandėrius, keliančius vis didesnę grėsmę ne tik žemyno, bet ir viso pasaulio stabilumui bei taikai. Toks tikslas nedarytų gėdos jokiai valstybei. Todėl, užuot skubėjus jo atsisakyti dėl efemeriškos tariamai pragmatiškesnės užsienio politikos žadamos naudos, kur kas prasmingiau būtų kruopščiai apmąstyti bei įvertinti ankstesnės politikos laimėjimus ir nesėkmes,

o prireikus – ir kiek patikslinti jos strateginius tikslus ir taktines įgyvendinimo gaires.

Išskleistas anaip tol nedžiuginantis Lietuvos valstybės ir jos užsienio politikos padėties vaizdas neturėtų sukelti apgaulingo įspūdžio, kad šiais samprotavimais netiesiogiai peršama tarsi savaime numanoma išvada, jog vienintelė išeitis – kuo skubiau atsisakyti ES ir NATO narystės. Panašių nuomonių kartais iš tiesų pasigirsta. Todėl reikia kategoriškai pabrėžti, kad toks požiūris yra ne tik klaidingas, bet neatsakingas ir net nusikalstamas.

Atsisakyti narystės Vakarų pasaulio struktūrose neįmanoma ne vien todėl, kad nėra jokios priimtinos jos alternatyvos. Svarbiau tai, kad bailiai iš jų sprukti pirmiausia reikėtų pažeminti pačius save. Šitaip pasielgus faktiškai būtų pripažintas civilizacinis šalies nevisavertiškumas ir istorinis pralaimėjimas – principinis jos nepajėgumas tapti lygiaverte ir lygiateise Vakarų ir visos tarptautinės valstybių bendrijos nare. Tačiau toliau pasyviai plaukti pasroviui – taip pat pragaištinga.

Smarkiai ir pavojinga linkme keičiantis Lietuvos geopolitinei bei tarptautinei padėčiai, pirmiausia būtina sąžiningai ir atvirai tai pripažinti. Tik aiškiai įvardijus problemą būtų galima galvoti apie naują susitarimą dėl pamatinių šalies užsienio politikos tikslų ir jos įgyvendinimo būdų. Apibūdinimas „naujas“ šiuo atveju reiškia ne tai, kad reikia formuluoti kažkokius visai naujus tos politikos tikslus, o tai, kad jos suvokimas turėtų būti kilstelėtas į nors kiek aukštesnį konceptualinį lygmenį. Kalbant dar aiškiau – būtina pagaliau atsisakyti šią politiką iki šiol daugiausia grindusių buitinių „sodietiškos kaimynystės“ vaizdinių ir pagaliau pradėti nuosekliai ir kryptingai ją kurti, remiantis fundamentaliomis geopolitinėmis sampratomis ir kategorijomis. O vykdant ją praktiškai reikėtų vadovautis ne paviršutiniškomis ir naiviomis „idealizmo“ ir „pragmatizmo“ opozicijomis, bet išsamesne ir gilesne Lietuvos padėties tarptautinėje arenoje bei pačios tarptautinės politikos tendencijų ir jų kaitos analize.

Čia galima nužymėti tik bendriausias tokio mąstymo gaires. Pirmas žingsnis tokios konceptualesnės užsienio politikos link turėtų būti pastangos išsiaiškinti ir apibrėžti, ko Lietuva gali norėti ir reikalauti iš partnerių kaip suvereni valstybė ir savarankiškas tarptautinių santykių subjektas. Reikia pripažinti, kad valstybės užsienio politikos tikslai kol kas formuluojami arba pernelyg abstrakčiai, kaip siekis gilinti šalies euroatlantinę integraciją, arba pernelyg panašūs į geranoriškus ketinimus, kaip vis deklaruojami norai draugiškai sugyventi su visais kaimynais.

Todėl nepastebima, kad gilinant integraciją į Vakarų struktūras vis labiau

prarandamas valstybės suverenitetas, bet nepanašu, kad taip integruojantis nyktų dabar turimas limitrofinės teritorijos statusas. Priešingai, jis stiprėja ir darosi vis akivaizdesnis. Noras draugiškai sugyventi su visais kaimynais išties pagirtinas, tik bėda, kad jis nedaug ko vertas, kol yra vienpusis – reikia, kad draugystės ranką panorėtų ištiesiti ir kaimynai.

Tad patikslintas ir sukonkretintas susitarimas dėl ilgalaikių Lietuvos užsienio politikos tikslų turėtų būti grindžiamas blaiviu ir realistišku šalies tarptautinės padėties ir ypač vykstančių potencialiai pavojingų geopolitinių poslinkių vertinimu.

Pakeisti Lietuvai nepalankiai besiklostančią šalies ir vidaus įvykių eigą įmanoma tik su viena sąlyga – jeigu keisis visuomenės, politikų ir politikos tyrinėtojų požiūris į pačią valstybę. O norint jį pakeisti būtina pagaliau nedviprasmiškai atsakyti į vieną pamatinį klausimą – ar mums iš tiesų reikalinga sava valstybė? Klausimas anaipol ne retorinis. Kad tautinė valstybė XXI amžiuje yra atgyvena, išdrįsta pareikšti ir kai kurie Lietuvos europarlamentarai. Taip kalbėdami jie sąmoningai arba nesąmoningai gina ES, kaip kvaziimperinio darinio, viziją ir nekritiškai mėgdžioja šį darinį siekiančio valdyti eurokratinių politinio ir biurokratinio elito nuostatas.

Ar iš tiesų nacionalinė valstybė yra bevertė atgyvena – toks klausimas jiems net nekyla, nors kilti jis turėtų. Juk visai skleidžiamas ir populiarinamas teiginys apie valstybės mirtį anaipol nėra savaime akivaizdus ar juo labiau įrodytas.

Tokie teiginiai vertintini kaip kryptinga propaganda – vienas iš būdų paversti tautinių valstybių mirtį save išpildančia pranašyste. Išsamiau aptarinėti tokius į eurokratijos viršūnes žūtbūt siekiančių prasimušti šalies atstovų pasisakymus neverta. Galima nebent priminti, kad tuo nepasakoma nieko naujo. Lietuvių kalbos, kultūros ir pačios valstybės „neperspektyvumu“ tikėjo ir tuo įtikinėjo kitus lygiai taip pat „plačiai mąstę“ sovietinių laikų Kremliaus kolarantai.

Tautinės valstybės mirties diagnozė greičiausiai yra per ankstyva, o veikiausiai apskritai klaidinga. Tačiau panašūs samprotavimai, kaip ir daugelio Lietuvos politikų bei politikos analitikų, kultūrininkų, verslininkų elgesys per JAV centrinės žvalgybos valdybos skandalą verčia rimtai kelti kitą nemalonią hipotezę. Visai įmanoma, kad nepriklausoma valstybė buvo atkurta truputėlį pavėluotai – tada, kai didelei visuomenės daliai jos paprasčiausiai nebereikėjo. Ko gero, pusamžį trukusi okupacija buvo spėjusi padaryti savo – tautinė ir valstybinė sąmonė jau buvo suardyta taip smarkiai, kad nebegalėjo tapti tvirta

atrama mėginant sukurti iš tiesų šiuolaikišką ir dinamišką šalį.

Šitaip teigiant jokių būdu nenorima sumenkinti kovojant už nepriklausomybę sudėtų didžiulių sąmoningos ir aktyvios visuomenės dalies pastangų, ypač – atkurtą valstybę gynusių didvyrių gyvybės aukos. Vis dėlto vėlesnė šalies raida neleidžia atmesti absurdiškos prielaidos, kad toji valstybė buvo reikalinga tik mažumai, kuri galiausiai pralaimėjo.

Tai padėtų suprasti, kodėl formaliai atgavus nepriklausomybę valstybės rimtai net nepradėta kurti. Valstybės įsteigimas – retas ir ypač svarbus dvasinis, politinis ir istorinis įvykis. Vertinant šiuo masteliu, Lietuvos valstybė neįvyko. Jau du dešimtmečius ji tėra žaidžiama. Toks apibūdinimas reiškia, kad atkurtojos valstybės gyvenime toną užduoda ir jos raidos gaires nustatinėja žmonės, kuriems toji valstybė paprasčiausiai nerūpi. Tariamai valstybę kurianti šalies politinė klasė, išskyrus negausias išimtis, apsiribojo tuo, kad buvusią sovietinės imperijos provinciją apkaišė išoriniais suvereniteto atributais. Žinoma, buvo vienas valstybės statybos baras, kuriame plušėta iš peties – viena po kitos dygo vis naujos iš mokesčių mokėtojų pinigų klestėti leidžiančios valdiškos įstaigos.

Kita vertus, negalima perlenkti lazdos ir kaltę dėl valstybės merdėjimo versti tik politikams. Vartotojiškos ir parazitinės nuostatos valstybės atžvilgiu smarkiai išplitusios ir visuomenėje. Galvojančių, ką gali duoti valstybė, yra tikrai ne mažiau, o gal ir daugiau, negu klausiančių, ką jie patys gali duoti savo šaliai. Ši iškreipta proporcija reiškia viena: didelės dalies šalies pasus turinčių piliečių sąmonėje Lietuvos valstybės tiesiog nėra ir niekada nebuvo.

Įrodyti kokio nors dalyko svarbą ir vertę galima tik vienu būdu – reikia būti pasiryžusiam paaukoti nors šį tą, kad tas dalykas išliktų ir klestėtų. Taip valstybę suvokiančių politikų Lietuva per du dešimtmečius neišsiugdė. Lietuviškojo Lecho Kaczyńskiego mūsų politinėje padangėje nėra. Kaip ir visi žmonės, šis politikas kartais klydo ir negalėjo visiems atrodyti simpatiškas. Tačiau neįmanoma suabejoti, kad jis buvo didis savo šalies pilietis ir patriotas.

Tikras prezidentas – žmogus, iki paskutinės akimirkos rūpinęsis savo valstybe ir pasiukojamai gynęs jos garbę bei interesus. Ir kartu sugebėjęs atsakingai mąstyti apie visos Europos ateitį ir likimą.

Tokie žmonės ir politikai nepatogūs. Neatsitiktinai kai kuriose ES valstybių sostinėse taip sunkiai sekėsi slėpti palengvėjimą ir džiaugsmą dėl tragiškos jo žūties. O kai kurių įtakingų Vakarų leidinių straipsniuose prasiveržusį atvirą priešišumą ir neslepiamą neapykantą šiam tvirtam ir drąsiam žmogui tik minimaliai tramdė ir slopino nekrologo žanrui tokiais atvejais priderantys nors šiekio tokio išorinio padorumo ir santūrumo reikalavimai.

Okupacijos laikotarpiu spėjo užaugti ir subręsti net dvi savoje valstybėje negyvenusios piliečių kartos. Todėl nebėra aišku, ar pavyks atkurti katastrofiškai sunykusią tautinę savigarbą ir valstybinę sąmonę. Pripažinti tokius dalykus ir apie juos kalbėti nėra malonu. Tačiau nutylėti reikštų slėpti gelmines priežastis, dėl kurių beviltiškai stringa ir iš vietos nepajuda prieš du dešimtmečius taip sėkmingai pradėtas naujos respublikos projektas.

Tautinės ir valstybinės sąmonės neturinti „pilietinė visuomenė“ paprasčiausiai neišstengia kurti visavertės ir gyvybingos valstybės. Todėl tokios sąmonės gaivinimas ir ugdymas laikytini prioritetais ir neatidėliotinai sprendimu valstybinės reikšmės uždaviniu. Mėginti tai daryti būtina, nes kito pasirinkimo nėra. O pradėti, ko gero, reikėtų nuo mokyklinio ugdymo programų. Pirmiausia turbūt vertėtų peržiūrėti istorijos vadovėlius, kuriuos įdėmiau pasklaidžius galima nesunkiai rasti ne vieną iškalbingą mūsų istorijos tyrinėjimuose ir mokyje vis dar puoselėjamo „vertybinio neutralumo“ pavyzdį. Jeigu bus užmirštos istorijos pamokos ir liks nesuprasta, kad valstybę galima vėl prarasti bet kada – net ir XXI a. pradžioje, yra rimto pagrindo būgštauti, kad paskutinis mūsų tautos ir valstybės istorijos puslapis bus užverstas gerokai greičiau, negu paprastai manoma ir įsivaizduojama. Juk net nepajėgianti suvokti, kas su ja daroma, ir todėl grynu tarptautinės politikos bei istorijos objektu, o paprasčiau kalbant – galingųjų žaisliuku save paversti leidžianti tauta iš principo negali išsaugoti savo valstybės ir todėl yra pasmerkta išnykti. Ji neturi jokių galimybių išlikti dinamiškame šių dienų pasaulyje. Jai belieka gyventi viltimis kada nors tapti ES ausine provincija – vizija, kuri tėra norint pasiguosti susikurtas sotaus pomirtinio rojaus vaizdinys.

Kad Lietuva iš tiesų slenka į istorijos nebūtį – neabejotina. Galbūt akivaizdžiausias tokio slinkimo požymis yra noras išvengti akistatos su dabartimi ir baimė mąstyti apie ateitį. Esama aiškių ženklų, kad Lietuvoje tai vyksta. Vienas naujausių – moraliniu požiūriu abejotini užmojai statyti paminklą faktiškai nespėtos sukurti ir jau prarastos valstybės nuceitam laisvės keliui, užuot mąščius apie tai, ar šiuo metu nebūtų svarbiau iš pradžių bent jau pamėginti tą tik formaliai esančią valstybę pastatyti ant kojų. Atrodo, nesuvokiama, kad tokiomis aplinkybėmis statomi panašūs paminklai lengvai gali tapti paminkliniais šios taip ir neįvykusios valstybės antkapiais.

Dabartinė Lietuvos valstybė kol kas liūdnei įrodinėja, kad tėra negyvybinga ir neturinti ateities limitrofinė teritorija tuo, kad formaliai jos piliečiais save laikantys žmonės tiesiog išsivaikšto po pasaulį. Vis dėlto nesinorėtų, kad visų laisvės kovų ir jų ginant sudėtų pastangų bei aukų galutinis rezultatas

būtų šalies virsmas eiline ir pilka Eurorusijos provincija. Būtų tiesiog apgailėtina, jeigu negrįžtamai įsitvirtintų ir bandomas įdiegti, tad pamažu pradedantis virsti tikrove ir tokios provincijos administravimo modelis, kai tariamai suverenios valstybės prezidentu būtų vadinamas tik Briuselio ir Maskvos sutarimu deleguojamas komisaras – jų bendrai valdomos limitrofinės teritorijos gubernatorius.

Kita vertus, nors ir sunkiai įgyvendinama, bet vis dar galima ir kita Lietuvos buvimo pasaulyje strategija – užuot žaidus valstybę, pagaliau apsispręsti ją statyti ir šitaip padėti jai iš tiesų įvykti. Ar tam dar pakaks noro, gebėjimų ir politinės valios – parodys jau netolima ateitis.

Spausdinama iš: „Lietuvos rytas“, 2010. <https://lietuvosdiena.lrytas.lt/-/12719341291269894654-tiesos-valanda-ne%C4%AFvykusi-valstyb%C4%97-i-pam%C4%85stymai-europos-dienos-proga-skiriama-%C5%A1viesiam-l-kaczynskio-atminimui.htm?googleamp=1>

Šliaužiantis totalitarizmas

Sąjūdžio pastangomis atkūrus nepriklausomą Lietuvos valstybę tikėtasi, kad ji taps demokratinė ir laisva šalis. Priklausomybė civilizuotų ir demokratiškų Vakarų šalių bendrijai turėjo tapti papildoma garantija, jog mūsų šalies piliečiams niekada nebeteks patirti ne tik totalitarinio valdymo baisumų, bet net ir menkiausių jo apraiškų. Atrodė, kad Lietuvoje bus tvirtai ginamos žmogaus ir piliečio teisės, o ypač – Konstitucijoje įtvirtinta sąžinės, minties ir žodžio laisvė. Šios viltys neišsipildė. Į Lietuvos visuomeninį ir valstybinį gyvenimą sugrįžta ir stiprėja politinė bei ideologinė prievarta. Ji įgyja naujos totalitarinio valdymo formos bruožų. Tokio valdymo požymių gausėja, jie darosi vis akivaizdesni. Lengviausiai ir greičiausiai juos atpažįsta sovietinio komunistinio totalitarizmo sąlygomis gyvenę Lietuvos žmonės.

Šalyje vis atviriau reiškiasi vadinamosios „pažangios jėgos“ – negausios, bet agresyvios visuomenės grupelės, kurios, pretenzingai pasiskelbusios „vakarietiškos civilizacijos“ skleidėjomis, mėgina prievarta primesti savo ideologiją, vertybes ir gyvenimo sampratą tautos daugumai. Kaip ir sovietmečiu, pagrindiniais šių „pažangiųjų jėgų“ puolimo taikiniais tapo krikščioniškoji – pirmiausia Katalikų – religija ir tautinė kultūra.

Krikščionybė yra religinis, metafizinis ir moralinis Europos ir Lietuvos civilizacinio tapatumo pagrindas. Mūsų protėvių kurta, puoselėta, saugota ir mums perduota kultūros tradicija ir istorinė atmintis buvo ir yra kitas nepakeičiamas tautos savasties bei tapatumo šaltinis. Krikščioniškoji religija ir tautinė kultūra – šios dvi mūsų tautos gyvastingumo versmės padėjo ne tik išverti okupacijos jungą, bet ir dar kartą pakilti į laisvės kovą, leidusią atkurti savo nepriklausomą valstybę. Būdamos mūsų savasties ir dvasinės stiprybės šaltiniai, jos visada trukdė tiems, kurie atvirai arba slapčia puoselėjo planus sunaikinti lietuvių tautą ir valstybę. „Lietuva be lietuvių“ – tokia buvo mūsų tautą ir šalį pavergusio komunistinio „internacionalistinio“ totalitarinio režimo vizija ir galutinis tikslas.

Nepriklausomos Lietuvos „pažangiųjų jėgų“ tikslas tebėra tas pats. Skirtumas nuo sovietmečio yra tik tas, kad ankstesniuosius „saulės nešėjus“ iš Rytų pakeitė apsišaukėliai „Vakarų civilizacijos“ vėliavnešiai, ne garsiai skelbiantys komunistinio internacionalizmo šūkius, bet sumaniai skleidžiantys antitautines ir antivalstybines liberalistinio kosmopolitizmo nuostatas.

Krikščioniškumas ir tautiškumas – šie du atraminiai tautos egzistavimo stulpai – nepriklausomoje Lietuvoje kartais griaujami net su didesniu įkarščiu negu sovietinės okupacijos laikais. Ciniškas ir net chamiškas tyčiojimas iš paprasčiausio sveiko proto, laiko patikrintų krikščioniškos moralės normų, tautinės kultūros tradicijų ir patriotinių nuostatų šalyje tapo įprastu reiškiniu. Dangstydamiesi skambiais „demokratijos“, „laisvės“, „lygybės“, „tolerancijos“ šūkais liberalistinio totalitarizmo diegėjai sparčiai gražina tautą ir šalį į ideologinės bei politinės priespaudos laikus. Vis atviriau ir įžūliau viešojoje erdvėje puolami savarankiškai, laisvai ir kritiškai mąstantys ir kalbantys žmonės. Tikintiems krikščionims ar krikščionybės civilizacinę bei kultūrinę vaidmenį pripažįstantiems ir gerbiantiems asmenims uoliai klijuojamos iš sovietmečio ateizmo arsenalo pasiskolintos „klerikalų“, „tamsybininkų“, „pažangos priešų“ etiketės. Tiesa, „pažangiųjų jėgų“ žodynas ir ideologinių etikečių arsenalas šiek tiek pasikeitė ir praturtėjo. Krikščioniškomis gyvenimo ir žmonių santykių sampratomis besivadovaujantys, tautiškai susipratę ir patriotiškai mąstantys žmonės vadinami jau nebe „reakcionieriais“, „retrogradais“, „buržuaziais nacionalistais“ ar „fašistais“. Šiandien jie tapo „homofobais“, „rasistais“, „ksenofobais“, „laisvės ir lygybės“ priešais.

Siekiant moraliai ir psichologiškai palaužti ir įbauginti visuomenę, nesibodima nešvariausių priemonių. Prievarta diegiant didžiąjai tautos daliai svetimas ir nepriimtinas pasaulėžiūros, ideologines ir vertybines nuostatas bei

tariamai „pažangų“ gyvenimo būdą, vykdomos ideologinio indoktrinavimo – propagandos, kitaip manančiųjų smerkimo ir „smegenų plovimo“ – masinės kampanijos. Bandant nutildyti piliečius, išdrįstančius daiktus vadinti tikraisiais vardais, vis dažniau griebiamasi atviro melo ir šmeižto. Atgyja sovietmečiu klestėjusi šlykšti kitaminčių įskundimo praktika. Kaip rodo kitų šalių patirtis, šitaip pamažu ir kryptingai kuriamos, galiausiai ir atsiranda politinės bei teisinės prielaidos pradėti net baudžiamąjį „neteisingai“ maistančių piliečių persekiojimą, priimant teisinę atsakomybę už vadinamuosius „neapykantos nusikaltimus“ numatančius įstatymus. Tokie įstatymai jau veikia kai kuriose „pažangiausiose“ Vakarų šalyse ir yra tapę veiksmingu įrankiu persekioti kitaminčius ir gniaužti minties bei žodžio laisvę. Lietuvoje taip pat norima ir mėginama eiti šiuo pavojingu demokratijos ir minties bei žodžio laisvės ribojimo ir gniaužimo keliu.

Didelė mūsų tautos dalis, ypač jaunoji karta, kol kas nežvelgia dabar jau „vakarietišku“ besidangstančio kitokio – „švelniojo“ – liberalistinio totalitarizmo tikrojo veido. Nors jis taip pat pavergia žmones ir tautas, tačiau daro tai kur kas subtilesniais būdais ir paslėptomis formomis. Skiriamasis šio šliaužiančio totalitarizmo bruožas – paslėptas dvilypumas. Viešai skelbiami „laisvės“ ir „tolerancijos“ principai. Tačiau šie principai virsta niekinėmis ir tuščiomis deklaracijomis visose gyvenimo srityse slapčia įtvirtinant griežtus liberalistinio „politikorektiškumo“ standartus. Jų pažeidimas laikomas asmens nelojalumo „pažangioms idėjoms“ požymiu bei įrodymu ir tampa akstinu pradėti moraliai ir psichologiškai „apdoroti“ bei „atvesti į protą“ kiekvieną žmogų, išdrįstantį suabejoti ideologinėmis liberalistinio totalitarizmo dogmomis, juo labiau – viešai jas kritikuoti. Toks „švelnus“ ir „civilizuotas“ totalitarizmas kai kuriais atžvilgiais net pavojingesnis už Lietuvoje egzistavusį komunistinį totalitarizmą. Teoriškai skelbiami „tolerancijos“ ir individo „laisvės“ šūktiniai puikiai slepia „politikorektiškumo“ dangstomą tam pačiam individui nuolatos taikomą ideologinę ir politinę prievartą. Todėl tokios stiprėjančios prievartos keliama grėsmė didžiulėmis pastangomis ir aukomis susigrąžintai Nepriklausomybei, pilietinei ir politinei laisvei mūsų šalyje dar nėra deramai suvokiama ir įvertinama.

Tęsdamas ir plėtodamas komunistinio totalitarizmo vykdytą „naujo žmogaus“ kūrimo eksperimentą, liberalistinis totalitarizmas taip pat siekia „perdirbti“ žmogų ir pakeisti jo prigimtį. Jį diegiančių „pažangiųjų jėgų“ tikslas yra sukurti „naująją europietį“ – istorinę ir kultūrinę atmintį praradusį, tautinės savimonės ir savigarbos neturintį kosmopolitišką klajūną ir vartotoją.

Toks „europietis“ būtų ir naujos rūšies „mankurtas“ – liūdnai pagarsėjusio *homo sovieticus* antrininkas ir pakaitalas. Jis turėtų užimti ištautinto ir bešaknio perėjūno – beveidžio „sovietinės liaudies atstovu“ paversto komunistinio „internacionalisto“ vietą. Igyvendinus „pažangiųjų jėgų“ vykdomą ideologinę ir politinę „naujo žmogaus“ kūrimo programą, tauta būtų paversta lengvai manipuliuojamų „mankurtų“ mase. Ji taptų medžiaga vis naujiems ir kaskart radikalesniems „pažangiųjų jėgų“ sumanytiems ir vykdomiems socialinės inžinerijos eksperimentams.

Šliaužiantis liberalistinis totalitarizmas kelia grėsmę kiekvieno Lietuvos žmogaus ir visos tautos laisvei. Jo šešėlis pakibo ir virš visos Europos Sąjungos. Išsaugoti savo laisvę Europa pajėgs tik tuo atveju, jeigu sugrįš prie savo dvasinių ištakų ir apgins du tūkstantmečius puoselėtus ir saugotus jos tapatumo pagrindus – savo krikščionišką paveldą ir tautinių kultūrų tradicijas, žmogaus orumo ir pilietinės laisvės idealus. Randasi ženklų, kad žemyno tautos pradeda suvokti augantį „švelniojo“ totalitarizmo pavojų ir yra pasiryžusios ginti savo laisvę. Ar Lietuva liks šios kovos nuošalyje ir bus pamažu užduosinta šio totalitarizmo glėbyje, ar jos piliečiai tars „ne“ jo apraiškoms, parodys jau netolima ateitis. Vienoks ar kitoks apsisprendimas savaime taps atsakymu, ar iš tiesų vertiname ir norime išsaugoti taip sunkiai atgautą laisvę.

Spausdinama iš: *Vilniaus diena*, 2010 m., sausio 15 d., p. 5.

Apie pasiklydusią laikę Lietuvą: pamąstymai Vasario 16-osios išvakarėse

Pamąstymus apie artėjančią Nepriklausomybės šventę norisi pradėti atmintyje įstrigusių prieš šešetą metų viename laikraštyje paskelbto straipsnio eilutėmis. Jas verta pacituoti, nes keli taiklūs straipsnio sakiniai atgaivina prisiminimus, kaip nelaisvės sąlygomis paskutinį kartą buvo „minima“ moderniosios Lietuvos valstybės gimimo diena.

„Dar sausio pabaigoje Lietuvos komunistų partijos Centro Komitetas įsteigė specialią antrojo partijos sekretoriaus Nikolajaus Mitkino vadovojamą operatyvinę komisiją, kuri turėjo sutelkti partinių ir represinių struktūrų bei „darbo kolektyvų“ pajėgas kovai „prieš buržuazinį nacionalizmą bei klerikalinį ekstremizmą“.

„Buvo užkurta galinga propagandos mašina: spaudoje pasirodė dešim-

tys publikacijų, kuriose buvo menkinama Lietuvos Nepriklausomybės Akto reikšmė ir įrodinėjama, kad Lietuvos valstybingumas sietinas tik su 1918-1919 m. „socialistine revoliucija“.

Viso šio triūso kulminacija ir „pabaigtuvių vainiku“ tapo okupacinės valdžios 1988 m. vasario 15 d. surežisuotas Lietuvos TSR „darbo žmonių“ mitingas dabartinėje Katedros aikštėje. Jame iš peties pasidarbavo kruopščiai parinkti kalbėtojai – profesionalūs „ideologinio fronto kariai“ ir „visuomenės atstovai“ – dėl karjeros ir riebesnio kąsnio pasiruošę apspjaudyti savo tautą ir valstybę prisitaikėliai. Jie išsijuošę plūdo „buržuazinę“, „nacionalistinę“, „uždara“ ir „atsilikusią“ 1918 m. Vasario 16-ąją gimusią nepriklausomą Lietuvos Respubliką ir karštai pasmerkė „imperialistinių jėgų“ kišimąsi į „suverenios valstybės“ – LTSR – vidaus reikalus.

O po metų, pakilus Atgimimo bangai, Vasario 16-oji jau buvo visiškai kitokia. Ją iškilmingai švenčiant ir svaigstant nuo ateities vilčių atrodė, kad mūsų valstybės Nepriklausomybės diena išlaisvinta ir išėjo iš pogrindžio visiems laikams. Po ketvirčio amžiaus tenka pripažinti, kad buvome naivūs ir smarkiai apsirikome. 2014 m. Vasario 16-ąją šalis pasitinka tokioje dvasinėje ir moralinėje atmosferoje, kad savaime ir nejučia atmintyje vėl iškyla prieš daugelį metų televizoriaus ekrane regėti okupantų surengto Lietuvos pažeminimo spektaklio vaizdai. O kartu perveria abejonė, ar Vasario 16 d. besirengianti švęsti Lietuva kartais nepasiklydo laike ir kyla klausimas, kuri – 1988 ar 2014 metų – Vasario 16-oji žvelgia į mus už lango. Ir dar apima geliantis kartėlio jausmas, kad anoje, okupuotoje Lietuvoje, buvo nepakeliamai niūru ir slogu, bet joje tikram lietuviui gyventi vis tik buvo paprasčiau. Mat viskas buvo atvira ir aišku. Žinojome, kad Nepriklausomybės šventės išvakarėse okupantai ir jų parankiniai jaučiasi tarsi ant adatų. Šnipeliai nerimastingai šniukštinėja, ar kur nors nepasirodė drąsaus patrioto iškelta trispalvė. Šmirinėja po butus arba tūno po langais mėgindami nuklausyti, ar kur nors nepasigirs tai dienai skirtų šventinių kalbų žodžiai. Kas norėjo suprato, ir ko verti „buržuazinę Lietuvą“ smerkiantys laikraščių straipsniai ir mitingai.

Šiandien susigaudyti gerokai sunkiau. Tarsi atkurtoje Lietuvos Respublikoje Vasario 16-oji kol kas dar oficialiai neuždrausta, tačiau ji gnaužiamą įmantresniais būdais. Šalti ir pompastiški šventiniai renginiai paversti mechaniskais ir negyvais seniai išsižadėtos ir pardavinėjamos valstybės pomirtinio paminėjimo ritualais. Jais mėginama palaikyti iliuziją, kad valdantiejiems toji valstybė rūpi, ir šitaip suklaidinti bei apraminti piliečius, kurių protuose ir širdyse tautos ir valstybės idėja tebėra gyva.

Vos išėjusi iš pagrindžio Vasario 16-oji taip ir nespėjo išsiskleisti visu grožiu. Nes sugrįžo į mūsų viešąjį gyvenimą truputėlį per vėlai. Kai daugeliui pasirodė ne tik nenaudinga, bet ir pavojinga – nebereikalinga Europai, kurios dalimi visada manėme esą ir į kurią tiek dešimtmečių svajojome sugrįžti.

Tik dabar galutinai paaiškėjo, kad 2014 m. Vasario 16-oji negali būti tikra, o ne tik suvaidinta tautos ir valstybės laisvės švente paprasčiausiai todėl, kad Europos Sąjungoje, kaip ir buvusioje TSRS, tautoms ir valstybėms vietos nenumatyta. Jos turi išnykti.

Todėl šią dieną švęs pasiklydusi erdvėje ir laike, todėl vidujai suskilusi ir dvilypė Lietuva. Joje kiekvienų metų Vasario 16 d. oficialiai vis dar yra svarbiausia valstybės šventė. Tadien vyksta Nepriklausomybės minėjimo renginiai. Tačiau šios dienos minėjimo pobūdis ir stilius išduoda pastangas ištrinti ar išplauti jos politinį turinį ir prasmę. Maža to, savo gimimo dieną švenčianti susidvejinusi Lietuva per ketvirtį amžiaus sugebėjo virsti šalimi, kurios piliečio ištikimybė Vasario 16-osios idealams ir iš jų gimusiai nepriklausomai valstybei atvirai laikoma įtartinu ar net pavojingu reiškiniu. Geriausiu atveju „uždaro“ ir „riboto“ mąstymo, bet vis dažniau – kaip okupuotoje LTSR – net nusikalstamo „nacionalizmo“ požymiu. Tos valstybės biudžeto lėšomis dosniai finansuojami „istoriniai tyrinėjimai“, kuriuose J. Basanavičiaus ir jo bendražygių vaizduotėje gimusi ir 1918 m. vasario 16 d. virtusi gyvu kūnu laisvos tautos ir nepriklausomybės valstybės vizija jau nesivaržant vadinama „mitu“, o šalies piliečiai nebesidrovint raginami persiorientuoti į naują ir visai nepolitinių jų gyvenimus įprasminantį „idealą“ – juo turi tapti tik sočios ir nieko, išskyrus medžiaginę gerovę, nesiekiančios Lietuvos, kaip ES „auksinės provincijos“, sapnas.

Kada nors mūsų ainiai su nuostaba klaus, kokioje istorinėje epochoje ir kokiame politiniame laike 2014 metais gyveno Lietuvos Respublika – merdinti ir leisgyvė valstybė, kurioje tais metais Vasario 16-oji buvo minima tik kaip viešai švenčiama nelegali šventė. Lietuva, pasiklydusi tarp netikros Europos Sąjungos – ne lygiateisių ir laisvų tautų bendrijos, ir netikros – nenorinčios ir bijančios būti savimi – Lietuvos Respublikos laiko. Galbūt šis keistas ir sunkus vidinio pasimetimo ir blaškymosi laikas bus pavadintas eurosovietmečiu.

Šį klausimą jie tikrai iškels, nes eurosovietmetis anksčiau ar vėliau baigsis. Vasario 16-osios didybė ir prasmė visa jėga ir grožiu išsiskleis tada, kai Lietuvos Respublika iš tiesų atgims ir taps tikra valstybė. Ši diena ateis. Ji negali neateiti, nes niekada neišnyks piliečiai, kuriems gyvenimo kelią ir tikslą rodys neblėstanti Vasario 16-osios šviesa. Su Lietuvos valstybės švente!

Spausdinama iš: *Respublika*, 2014 m., vasario 14 d., priedas „Redakcinės kolegijos tribūna“, p. 1.

Lietuva: tik vardas metraščiuose?

Net keista, kiek daug dėmesio žiniasklaidoje, o ir privačiuose pašnekesiuose skiriame smulkmenoms, užuot kalbėję apie tikrai svarbius dalykus. Juk, blaiviai pagalvojus, visų valdžių kabinetuose vykstančių intrigų vingiai ir užkulisiai yra niekniekis, palyginti su kruopščiausiai slepiama didžiausia valstybės viesa ir visiems žinoma paslaptimi. Toji paslaptis – seniai nujaučiamas ir vis dėlto sukrečiantis savo mastu tautos išsivaikščiojimas po platųjį pasaulį. Didžiausi Europos Sąjungoje emigracijos mastai yra iškalbingas visuomenės ir valstybės būklės rodiklis. Žinant bent jau panašius į tiesą išvykusiųjų skaičius, visi ginčai dėl šalies pažangos tampa beprasmybi. Iš tikros pažangos keliu judančių kraštų masiškai nebėgama. Neutraliai skambantis žodis „emigracija“ puikiai slepia egzistencinį šio proceso metmenį – spartų tautos nykimą. Tačiau įtraukti emigracijos klausimą į viešųjų diskusijų, juo labiau į valdžios ir politikų darbotvarkę niekaip nepavyksta. Atviros ir sąžiningos diskusijos ne tik atkakliai vengiama, bet daroma viskas, kad tokia diskusija niekada neprasidėtų. Jai „gesinti“ pasitelkiamos ne tik gausios naujųjų – dabar jau nebe tarybinių, bet eurokomjaunuoliškų – pažangiosios žiniasklaidos propagandininkų pajėgos. Petys į petį su jais uoliai triūšia ir būriai emigracijos „tyrinėtojų“, po „nešališkų“ ir „objektyvių“ socialinių „mokslininkų“ ir „ekspertų“ kaukėmis slepiančių savo ideologinę tarnystę neoliberalistinėms „laisvo darbo jėgos judėjimo“ idėjomis. Visai kaip sovietmečiu, vieni ir kiti žūtbūt stengiasi įrodyti dvi tiesas. Pirmoji – kad sparčiausiai savo istorijoje nykstanti Lietuva dar niekada taip gerai negyveno. Antroji – kad šis nykimas esąs toks pat natūralus ir neišvengiamas kaip metų laikų ar mėnulio fazių kaita. O svarbiausia peršama išvada yra ta, kad šis masinis Tautos išsivaikščiojimas esąs ne blogis, kaip mano naivūs tamsuoliai, bet didžiausias gėris, nes jis nykstančiai Tautai ir valstybei atveria beribes, nors kažkodėl vis dar paslaptingas ir sunkiai įsivaizduojamas, „naujų galimybių“ erdves.

Reikia pripažinti, kad ši užliūliuojanti propaganda vis dar paveiki. Iš dalies jai padeda ir kovos už nepriklausomybę laikotarpiu susiformavę, ir tada buvę iš tiesų naudingi vaizdiniai, šiandien jau tampantys mąstymo kliūtimis ir trukdantys atviromis akimis apsižvalgyti aplinkui. Veikiami šių kliūčių, daugybė

visais atžvilgiais protingų žmonių ir po šiai dienai nelinkę pripažinti kai kurių svarbių dalykų. Pavyzdžiui, nenoras, o gal ir baimė pasirodyti nepakankamai „provokarietiškiems“ ir „proeuropoetiškiems“ trukdo aiškiai suvokti ir drąsiai kalbėti apie tai, kad ištrūkusi iš dusinusių blogio imperijos gniaužtų Tauta gali būti lygiai sėkmingai nutrinta nuo Žemės paviršiaus – greitai ir be pėdsakų ištripti globalizmo verpetuose. Arba kad jos nykimą, jau akivaizdžiai peraugusį į merdėjimą, gali neblogai slėpti spindinčios parduotuvių vitrinos ir kiti „laimingųjų“ mažumą supančios gerovės ženklai.

Būtent todėl visose viešose kalbose apie darbo jėgos trūkumą nuolat skamba raginimai įsivežti darbuotojų iš svetur. Tačiau „susirūpinę“ politikos ir verslo atstovai tampa kurti kiekvieną kartą, kai tik pasigirsta esminis klausimas: kodėl staiga pritrūko darbo rankų savoje šalyje? Tokio elgesio priežastis, be abejo, yra baimė pripažinti savo atsakomybę už pagaliau išryškėjusius daugelį metų vykdytos gyventojų ištūmimo iš Lietuvos politikos padarinius. Todėl tikėtina, kad, užuot mėginus keisti padėtį, bus daroma viskas, kad kuo daugiau piliečių taip ir nesuvoktų emigracijos masto ir dėl jos iškilusios grėsmės šalies ateičiai. Greičiausiai ir toliau būsime maitinami raminančiomis šnekomis, kad iškeliavusieji grįš, nors daugėja pasiūmančių svetur ir tėvus bei vaikus. O tai jau ženklas, kad išvažiuojama visam laikui. Arba valstybės politikos ašimi bus paskelbtas siekis padėti išvykusiems „puoselėti lietuviybę išėrvioje“ – tarsi visuose pasaulio kampeliuose nebūtų ištripusios ištisos ankstesnių emigrantų bangos.

Tariamai „laisvas“ ir „savanoriškas“ šalies gyventojų „išėjimas“ pavojingiausias tuo, kad paslepia tikrąjį vykstančios ekonominės, socialinės ir net humanitarinės dramos pobūdį ir mastą. Būtent jis trukdo suvokti, kad tam tikra prasme dabartinė Tautos padėtis sunkesnė negu tada, kai daugmaž oficialiai buvo vykdoma politika „Lietuva be lietuvių“. Šiaip ar taip, dauguma Sibiro platybėse atsidūrusių tautiečių visomis išgalėmis stengėsi grįžti namo. Šiandien taip skubančių beveik nebėra, bet valdžios ir verslo olimpo dievams tai nerūpi.

Matant geležinę jų ramybę, kai iškyla emigracijos klausimas, sunku išvengti įspūdžio, kad jie vis dar nesuvokia, ką reiškia į Vakarus atsivėrusios Lietuvos sienos. Tarsi nesupranta, kad atsivėrusios tos sienos tą pačią akimirką virto ir savotišku siurbliu, galinčiu išsiurbti gyvybines mūsų tautos jėgas – vertingiausią jos žmogiškąją, pirmiausia intelektualinę, potencialą. Apsisaugoti nuo šio pavojaus galima tik vienu būdu – kuriant modernią ir dinamišką valstybę, iš kurios prireikus būtų išvažiuojama, bet ne bėgama. Deja, jau ketvirtį amžiaus Lietuvoje vykdoma politika, kurios neįmanoma vadinti kitaip kaip paslėpto – bekraujo ir tarsi beskausmio – ekonominio ir socialinio genocido forma. Vis

labiau aiškėja, kad tokia politika vykdoma visiškai sąmoningai, aiškiai žinant, ko ja siekiama. Jos tikslas jau dabar didele dalimi pasiektas. Lietuvos politinis ir verslo „elitas“ siekia sukurti „savitą“, tik jam patogią visuomenę ir šalį. Jos kontūrai jau ganėtinai išryškėję. Be paties „elito“ ir jį aptarnaujančio personalo bei „stabilumą“ padedančio išsaugoti ideologiškai paslaugaus kultūrininkų ir intelektualų propagandininkų sluoksnelio, joje turėtų būti demokratijos įvaizdžiui išlaikyti reikalingas degradavusių ir apatiškų, už alaus bokalą ar pasenusios sriubos pakelį pasiruošusių balsuoti „kaip reikia“ rinkėjų sluoksnis. Tačiau norima ir stengiamasi, kad pagrindine darbo jėga taptų ir galiausiai didžiąją šalies gyventojų dalį sudarytų „judri darbo jėga“ – bet kada prireikus visuose pasaulio pakraščiuose surankiojami ir į Lietuvą greitai sugabenami pigūs vergai. Laikiniai čia apsistojantys ir pasiruošę kiekvieną akimirką iškelti arba būti išsiųsti kitur savo žemės ir šaknų neturintys nelaimėliai. Tenorintys didesnio duonos kąsnio ir pasiruošę dėl jo šokti į ugnį ir vandenį vos paliepus šeimininkui. Neturintys jokių tvirtesnių ryšių su laikino apsistojimo vieta ir nejaučiantys jai jokių sentimentų. Nemokantys kalbos ir geriau nepažįstantys savo laikinos buveinės svetimšaliai vergai, kuriems Tautos ir Lietuvos valstybės ateitis ir likimas būtų tik tušti ir bereikšmiai žodžiai. Užtat puikūs tu, kad bus paklusnūs ir neturės jokių pilietinių ir politinių teisių. Todėl nekels lietuviškojo „Olimpo“ gyventojams rūpesčių žūliais referendumais dėl kažkokios ten žemės pardavinėjimo ir nereikalaus sumažinti tokiems referendumams rengti būtino parašų skaičiaus. Jie tikrai nedrums Lietuvoje įsitvirtinusios valdomos demokratijos rimties ir palaimos. Štai kodėl Lietuvos „elito“ išsvajotame ir kryptingai konstruojamame šalies visuomenės modelyje nenumatyta vietos bet kurios tautos ir valstybės stuburą sudarančiam veikliam, ekonomiškai savarankiškam, pilietiškai ir politiškai sąmoningam viduriniam sluoksniui. Jis nuosekliai ir metodiškai naikinamas pasitelkus išstūmimo iš šalies strategiją. Trumpai apibūdinant jos tikslą galima pasakyti, kad kryptingai siekiama atsikratyti pačios Tautos – šviesiausios, pilietiška ir politiškai sąmoningiausios ir patriotiškiausios bei veikliausios jos dalies. Įgyvenant šią strategiją jau nueita labai toli ir pasiekta iš tiesų nemažai – pusė milijono išvartųjų iš Tėvynės. Šį išvartymą gaubianti ledinio abejingumo ir tylos siena verčia klausti: ar jau galutinai ir negrįžtamai susitaikyta, kad iš Lietuvos liks tik vardas istorijos metraščiuose?

Spausdinama iš: *Mūsų Respublika*, 2014 m. liepos 4–10 d., priedas „Redakcinės kolegijos tribūna“, p. 1.

IV. DEMOKRATIJA IR PILIETINĖ VISUOMENĖ: SUJAUKTŲ SĄVOKŲ KAINA

Tradicinių vertybių vieta postmodernioje visuomenėje

Vertybių kaitos šiuolaikiniame pasaulyje tendencijos yra daugybės empirinių sociologinių tyrinėjimų ir lygiai gausių teorinių svarstymų tema. Itin vertingi jau ne pirmą dešimtmetį atliekami tarptautiniai, išties plataus masto įvairių šalių gyventojų vertybinių nuostatų lyginamieji tyrinėjimai, kuriuose atkūrus nepriklausomybę aktyviai pradėjo dalyvauti ir Lietuvos atstovai. Jie nepaneigiamai rodo ryškius tiesiog mūsų akyse vykstančius vertybinių orientacijų poslinkius visose vakarietiškos kultūros ir civilizacijos erdvei priskiriamose šalyse. Vargu ar įmanoma net paviršutiniškai apžvelgti vertybių problematikos tyrinėjimų lauką. Juo labiau beviltiškos ir bergždžios atrodytų pastangos trumpame straipsnyje net ir glaustai apibendrinti visus tokių tyrinėjimų aspektus ir gautus rezultatus. Vis dėlto dera pažymėti, kad juose daug dėmesio skiriama vadinamųjų „tradicinių“ vertybių vietos ir vaidmens sparčiai besikeičiančiose šių dienų visuomenėse klausimui. Kadangi būtent šis klausimas, o tiksliau – kai kurie jo aspektai yra pagrindinė šio straipsnio tema, iš pradžių būtina nors bendriausiais bruožais išskleisti svarstymų kontekstą ir apibrėžti jų problematikos kontūrus. Tačiau, kaip netrukus galėsime įsitikinti, tai padaryti nėra lengva, o nustatyti, kodėl taip yra, ir bus vienas svarbiausių straipsnio uždavinių.

Apskritai vertybių problematika Vakarų filosofijoje ir humanitariniuose bei socialiniuose moksluose iškilo palyginti neseniai, o jos atsiradimo laikas žinomas gana tiksliai. Pasak garsiojo praėjusio amžiaus vokiečių ir amerikiečių politikos filosofo ir istoriko E. Voegelino, „sąvokų *vertybinis sprendinys* ir *laisvė nuo vertybių* filosofijos žodynuose nebuvo iki XIX amžiaus antrosios pusės“, taigi tiek vertybinis požiūris į pasaulį, tiek pati vertybės samprata yra visai nesenas atradimas. Ši išvada atrodo neiginčytina: moderniojo „vertybinio“ mąstymo analizė ir neretai griežta kritika yra daugybės iškilių XX a. teoretikų, tarp jų tokių kaip H. Arendt ir M. Heideggeris nuolatinių svarstymų tema.

Tačiau šių dienų vertybių tyrinėjimų savitumą smarkiai lemia vis aiškiau

įsisąmoninamas faktas, kad, neblogai išmanydami vertybinio mąstymo ištakas ir prigimtį, negalime nė iš tolo taip pat neabejotamai kalbėti apie dabartinę jo būklę. Mat skiriamasis vertybių, kaip ir daugybės kitų dalykų, tyrinėjimų mūsų dienomis bruožas tas, kad bendrą visų jų atskaitos tašką paprastai nurodo trumpas žodelis *po*, kuris nuolatos ir įkyriai primena vieną pamatinį dalyką – baigtį. Dabartinį savosios istorijos tarpsnį galime vadinti „postmoderniu“, „postindustriniu“ ar dar kaip nors kitaip, galime kiek patinka ginčytis, kada jis prasidėjo ir kokia jo „esmė“, tačiau greičiausiai niekaip neišsiseksime nuo klausimo, ar mūsų dienomis dar įmanoma kalbėti apie vertybes. Šiuolaikinės postmodernios visuomenės kontekste toks klausimas reikštų abejonę, ar daugybės nepajudinamais laikytų dalykų irimo ir baigties akivaizdoje vertybių stebuklingu būdu galėjo nepaliesti visuotinio dūlėjimo vyksmas, taip pat ar kartais nesame peržengę epochos „po vertybių“ slenksčio.

Tokio klausimo potekstė – ar vertybiniai ginčai vis dar turi kokią nors prasmę? Tai nėra savavališka iš piršto laužta abejonė. Juk ne vienoje šiuolaikinio postmodernizmo reiškinių analizei skirtoje knygoje kalbama apie *pastišką* – praeities dvasinio ir intelektualinio gyvenimo formų, stilių ir žanrų grįžimą bei pasikartojimą jų negyvų ir bejausmių parodijų pavidalais. Kaip žinoma, šitaip – bejausmės ironijos forma – buvo „atgaivinti“ ir sugrąžinti į intelektualinę apyvartą daugelis dalykų, kurie ne kartą buvo paskelbti „mirusiais“ – estetika, politinė teorija, etika ir t.t. Toks sugrąžinimas iš pažiūros atrodo visai įtikinamai ir net įspūdingai: vėl gyvai svarstomos kažkada nagrinėtos teorinės problemos, užverda vertybinės, ideologinės ir pasaulėžiūrinės kovos, tačiau įdėmesnis žvilgsnis netrunka pastebėti, kad ši judri ir net karštligiška veikla tėra fasadas, slepiantis mechaniškai, monotoniškai ir be tikslo kartojamus anksčiau buvusius prasmingus veiksmus. Vadinas, anaipatol nėra neįmanoma, kad nesibaigiančios diskusijos apie vertybes šių dienų pasaulyje ir platūs jų tyrinėjimai savaime ne tik mažai ką sako apie šiuolaikinio žmogaus santykį su vertybėmis, bet ir neįrodo, kad vertybės apskritai vis dar svarbios, o pats XIX a. susiformavęs vertybinis mąstymas – gyvybingas. Šiaip ar taip, neįmanoma paneigti daugelio autorių pripažįstamos pamatinės keletą amžių trukusios vertybių raidos tendencijos Vakaruose: nuo religinių vertybių buvo pereita prie moralinių, nuo moralinių – prie socialinių-politinių, nuo socialinių-politinių – prie šeimos, galiausiai pastarąsias vis labiau pradėjo išstumti ir užgožti vadinamosios asmeninės vertybės. Ši slinktis link asmeninių vertybių neabejotinai rodo, kad vertybės pamažu praranda ankstesnįjį viešą ir tam tikra prasme objektyvų (galbūt ji galima vadinti intersubjektyviu) pobūdį. Jos darosi savitai

„postmodernios“ – tampa vis besiplečiančios asmens „intymumo“ srities išraiškomis arba, apibūdinant šią tendenciją tokių postmodernybės tyrinėtojų kaip A. Giddensas vartojamais terminais, yra vis labiau „vidujai referentiškos“. Šitokia glausta Vakarų vertybių raidos istorinė apžvalga ir pamatinių postmoderniosios epochos bruožų charakteristika turėtų paaiškinti, kodėl taip keblu pozityviai išskleisti straipsnyje nagrinėjamą temą ir dar sunkiau tiksliai suformuluoti su ja susijusias konkrečias problemas. Juk atidžiau įsigilinus aiškėja, kad pats žodžių derinys „tradicinės vertybės“ yra kur kas problemiškesnis ir net paradoksalesnis negu dažnai linkstama manyti. Tiesa, jis vartojamas labai plačiai ir įvairiausiuose kontekstuose, tad galbūt dėl šios itin „laisvos“ ir „lanksčios“ vartosenos neretai pradedamas laikyti vos ne savaime suprantamu. Tačiau toks išpūdis apgaulingas, nors jį iš pirmo žvilgsnio lyg ir patvirtina šį žodžių derinį gaubiantis vos ne akivaizdžių reikšmių laukas. Vargu ar kam nors kelia abejonių „tradicinių vertybių“ sąsajos su krikščionybe – jos neretai laikomos neatimama krikščioniškosios kultūros paveldo ir tiesiog kasdienės krikščioniškosios gyvensenos dalimi. Antra vertus, šis žodžių darinys lyg ir ne mažiau natūraliai skamba konservatoriaus lūpose. Tačiau, kaip žinoma, neįmanoma dėti lygybės ženklą tarp krikščionybės – dviejų tūkstantmečių istoriją turinčios svarbiausios Vakarų pasaulio religijos – ir konservatizmo – vos porą šimtmečių tegyvuojančios vienos iš modernių vakarietiško politinių ideologijų, kurios santykiai su krikščioniškąja religija yra sudėtingi, daugiaprasmiai. Šių santykių pobūdį itin taikliai nusako garsus amerikiečių sociologas R. Nisbetas, pasak kurio, „politiniam konservatizmui aktualus tik institucinis religijos aspektas“. Tad vos žvilgtelėjus šitai apibūdintų santykių aspektu į „tradicines vertybes“, buvęs skaidrus jų vaizdas iš karto drumsčiasi. Sąvokų „tradicija“ ir „vertybė“ derinys tampa dar blausesnis, vos tik pamėgini apsvaistyti jų turinį atskirai ir ypač jas siejantį dalykinį bei istorinį ryšį.

Toks apsvaistymas kaip pagrindinis šio straipsnio tikslas verčia sąmoningai atsirišti nuo kai kurių kitomis aplinkybėmis įdėmiai nagrinėtinų klausimų. Todėl čia, savaime suprantama, bus taikoma „postmodernybės“ sąvoka, nors galbūt vienintelis dalykas, dėl kurio sutaria įvairūs ją nagrinėjantys tyrinėtojai, yra tai, kad šitai vadinamas Vakarų istorijos tarpsnis greičiausiai prasideda praėjusio amžiaus šeštojo dešimtmečio pabaigoje ar septintojo dešimtmečio pirmaisiais metais. Sutelkdami dėmesį į „tradicines vertybes“ pirmiausia turime pažymėti, kad apskritai vertybės nėra ypatinga objektų klasė ar rūšis, nes, pasak žinomo M. Heideggerio apibūdinimo, vertybės esmė yra būti požiūriu, leidžiančiu jai tapti esinio vertinimo matu. Pabrėžiant šį vertinamąjį žiūros as-

pektą būtų galima teigti, kad „tradicinės vertybės“ pirmiausia yra įvairūs įprasti žmogaus gyvenimo dalykai, stebimi ir vertinami vadinamuoju „tradiciniu“ požiūriu. Taigi atrodytų, kad norint apibrėžti, kas yra „tradicinės vertybės“, ir atskleisti jų vietą šiuolaikinėje postmodernioje visuomenėje, reikia labai nedaug – parodyti, kuo „tradicinis“ požiūris skiriasi nuo kitų toje visuomenėje esančių tos pačios tikrovės vertinimų. Tačiau pateikti kiek tikslesnę tradicijos sampratą kaip tik ir yra itin keblus uždavinys.

Mat įsigilinus aiškėja, kad mūsų dienomis „vertybe“ gali tapti pati tradicija, tad „pagarba tradicijai“ ir net „tradicinėms vertybėms“ yra kaip tik „vertybinio“ santykio su tradicija išraiška ir liudijimas. Vadinasi, tradicijos suvertybinimas yra pamatinis moderniosios epochos santykio su tradicija bruožas, grindžiamas savotišku „dvigubo suvertybinimo“ arba vertybių vertybėjimo, judesiu. Šio judesio reikšmė tampa suprantama primenant, kad mūsų laikais pati tradicija, kiek ji apskritai dar išlieka, gali egzistuoti tik kaip vertybinis darinys. Kitaip sakant, ji nėra paprasta kultūrinė ir istorinė duotybė, kurią „atrandu“, t. y. iš savo pirmtakų paveldi, tęsia ir puoselėja vėlesnės kartos, bet egzistuoja tik kaip reflektvyviai konstruojama ir palaikoma socialinė ir kultūrinė tikrovė, o šios tikrovės šaltinis ir viso to konstravimo pamatas yra vertinamoji žiūra. Vertybių siejimas su veikla šiame kontekste reiškia tik tai, kad per šią veiklą atsirandantysis kultūros paveldas savaime nėra iš anksto duota „tradicija“, kuri būtų vertinama ir šitaip savaime įgytų vertybinį matmenį ir „vertybės“ statusą. Atvirkščiai – nuolatos vykstantis vertinimo veiksmas yra vienas svarbiausių socialinio tikrovės konstravimo aspektų ir sukuria vertę turinčius ir tik per tokį vertinimą atsirandančius ir egzistuojančius esinius (dažniausiai vadinamus „kultūros objektais“), kurie pradedami laikyti vertybėmis ir tam tikromis sąlygomis sudaro „tradicijos“ turinį.

Tačiau tarp „tradicijos“ ir „vertybės“ nėra jokio tiesioginio ryšio, o „vertybės apskritai“ ir „tradicinės vertybės“ toli gražu nėra tapačios sąvokos. Tiesą sakant, aiškėja, kad nustatyti, kurios vertybės yra tradicinės, ir šitaip išskirti jas iš vertybių viseto, įmanoma tik pasitelkus arba atlikus jau minėtą reflektvyvau, arba antrinio vertinimo veiksmą, kurį ką tik pavadiname „vertybių vertybėjimo“ judesiu. Būtent šis antrasis ir pamatinis vertinimo veiksmas yra būtina pačios tradicijos egzistavimo sąlyga: ji gali egzistuoti tik tiek, kiek atpažįstama ir pripažįstama esanti tradicija. Kad tarp tradicijos ir vertybės nėra tiesioginio ryšio (žmogaus kuriama kultūrinė tikrovė kaip vertinimo vedinys tampa tradicija tik atlikus minėtą antrinį kultūrinių vertybių vertinimą ir atranką) ir kad „tradicinės vertybės“ nėra joks iš amžių ateinantis bei iš kartos į kartą perduo-

damas paveldas, rodo ir pati kai kurių įvykių bei reiškinių sklaidos chronologija. Ne viename darbe atkreiptas dėmesys, kad iki romėnų toks dalykas kaip tradicija faktiškai buvo nežinomas, nors, kartą atsiradusi, ji sėkmingai gyvavo daugiau kaip du tūkstantmečius. Tuo tarpu palyginti su tradicija, vertybės yra moderniosios Vakarų istorijos naujadaras, nes, kaip minėta, pati fakto ir vertybės skirtis socialiniuose moksluose buvo galutinai įsisąmoninta ir įtvirtinta tik XIX amžiuje. Vadinasi, per beveik visą krikščionybės istoriją toks dalykas kaip „vertybinis mąstymas“ jai buvo svetimas, tad belieka daryti išvadą, kad įprastas ir kone savaiminis tradicinių vertybių siejimas su krikščionybe ir juo labiau jų tapatinimas su krikščioniškomis vertybėmis yra nepagrįstas arba mažų mažiausiai abejotinas. Šiaip ar taip, tokį tapatinimą reikėtų svariai pagrįsti. Atrodo, tokios nuomonės naudai byloja ir kitos vertos dėmesio aplinkybės. Nevalia pamiršti, kad viena svarbiausių, o gal ir lemiamą vertybinio mąstymo atsiradimo priełaidą buvo vadinamasis Vakarų kultūros tradicijos trūkis, lyg tyčia prasidėjęs XVIII a. pabaigoje ir tapęs įvykusių ir akivaizdžiu faktu XIX a. pirmojoje pusėje – kaip tik tada šis mąstymas išėjo į intelektualinio ir dvasinio gyvenimo sceną ir pareiškė savo teises.

Be jokios abejonės, vertybės yra visuomenės – pasak H. Arendt, iki pat naujųjų amžių iš esmės nežinotos „keistai hibridinės srities, kurioje privatūs interesai įgyja viešąją reikšmę – produktas“. Kitaip sakant, jos laikytinos ypatingų – tik moderniosios visuomenės terpėje galinčių egzistuoti – idėjų atmaina. Šios idėjos yra vertybės tiek, kiek reprezentuoja daiktus jų funkcinės vertės požiūriu ir šia prasme yra socialinės prekės.

Savaime suprantama, kad bet kuris dalykas yra vertybė tik kaip tam tikra jį vertinančio individo lūkesčių projekcija. Šiuo atžvilgiu visos vertybės – tradicinės ir ne – yra visiškai panašios ir iš esmės nesiskiria. Vis dėlto nepaneigiamai egzistuojanti vertybių įvairovė ir jų skirtumai greičiausiai yra nulemti kai kurių pamatinių pačios vertinamosios žiūros ypatumų. Šiai žiūrai visada būdingas „perspektyvizmas“ – fundamentali savybė, kurios galimybes aiškiai suvokė jau F. Nietzsche, ne be pagrindo laikomas naujojo vertybinio mąstymo šaukliu ir vienu iš ankstyvųjų būsimosios postmodernios filosofijos pranašų. Toks perspektyvizmas grindžiamas prielaida, kad galimi skirtingi vertinamosios žiūros atskaitos taškai, leidžiantys išskirti ir sureikšminti (ne esamo, bet šitaip konstituojamo) kultūrinio „objekto“ tam tikrus aspektus ir šitaip suteikti jam apibrėžtą profilį, paverčiantį jį tam tikros rūšies „vertybe“. Matyt, ši vertinamosios žiūros atskaitos taškų įvairovė padeda formuoti savitiems „vertinimo stiliams“, kurie savo ruožtu gali tapti pačių vertybių skirstymo ir

klasifikavimo prielaida bei pagrindu.

Turint omenyje vertybių vietą bei paskirtį individo gyvenime, jas, ko gero, vaizdžiai galima prilyginti savotiškam „genetiniam kodui“, kuris objektivuojasi išorėje generuodamas virtualius elgesio modelius. Kiekvienas jų greičiausiai turi savo karkasą ar vidinę struktūrą, grindžiamą savitu tikrovės vertinimo matu ar matais, kurie ir lemia skirtingas vertybines orientacijas ir net ištisas vertybių sistemas. Galima daryti prielaidą, kad tradicinių vertybių atveju toks matas galbūt yra stabilumas, kuris ir yra tokią vertybinę nuostatą (ar nuostatas) grindžiantis ir struktūrinantis elementas ar principas. Tai leistų bent iš dalies suprasti, kodėl šios vertybės taip lengvai ir pernelyg nemąstant tapatinamos su krikščioniškomis vertybėmis.

Tačiau iš čia pateiktų svarstymų turėtų paaiškėti ir tai, kad esama pagrindo manyti, jog vadinamosiomis tradicinėmis vertybėmis grindžiamas gyvenimas gali būti viso labo tik krikščioniško gyvenimo simuliakras. Šis iš J. Baudrillardo pasiskolintas apibūdinimas *simuliakras* itin praverčia, nes padeda tiksliai apibūdinti ištis delikačią ir dviprasmišką tradicinių vertybių padėtį šiuolaikinėje postmodernioje visuomenėje. Mat jomis grindžiamo elgesio pavidalai išoriškai gali atrodyti visai krikščioniški, tačiau dažnai nebūna lengva pasakyti, kiek jie yra mechaniškos tikro krikščioniško gyvenimo imitacijos, o kiek juos gaivina tikro krikščioniško tikėjimo ir meilės dvasia. Būtent tokiose situacijose itin ryškiai atsiskleidžia šiuolaikinių postmodernių vertybių pseudoobjektiškumas ir jų norminamoji-funkcinė prigimtis: ta pati vertybė gali būti generuojama remiantis skirtingais jos konstituavimo principais, kurie pirmiausia nulemti vertintojo lūkesčių (pavyzdžiui, „tradicinė“ ir „moderni“ šeima gali būti vienodai sėkmingai pripažįstamos esant „vertybėmis“ ir šiuo požiūriu būti lygiavertės, tačiau akivaizdu, kad jos kaip vertybės funkcionuos skirtingais režimais, kurių parametrus kaip tik ir lems vertintojų žiūros atskaitos taškai).

Vis dėlto norint dar aiškiau įsitikinti, kaip neatsargu dėti lygybės ženklą tarp „krikščioniškų“ ir „tradicinių“ vertybių, pravartu prisiminti ir kai kuriuos pamatinius tradicinio („ikivertybinio“) krikščioniško ir vertybinio (tegal ir „krikščioniško“), mąstymo skirtumus. Bene didžiausias iš jų – anoniminis ir funkcinis naujojo vertybinio mąstymo pobūdis ir su juo neišvengiamai susiję tipiški modernūs asmens pasaulėžiūros ir gyvensenos ypatumai. Juk būtent įsitvirtinus tokiam mąstymui ankstesnius tiesioginius religinius bei moralinius asmens išpareigojimus Dievui ir žmonėms pamažu išstumia ir pakeičia abstraktaus individo vertybinė (tegal ir tradicionalistinė) nuostata. Palyginti su

„tradicinė“, ji yra iš esmės ideologinė ir todėl keistai paradoksali. Mat ji įpareigoja asmenį ir kartu atleidžia jį nuo atsakomybės, nes leidžia angažuotis tradicinėms vertybėms ir net atkakliai jas ginti tuo pat metu nekeliant klausimo, kokios yra vidinės tokio elgesio ir veiksmų paskatos bei motyvai. Matyt, tokia galimybė tiesiogiai susijusi su funkcinė-instrumentine vertybių prigimtimi ir yra jos lemiamą: norą ir pasiryžimą ginti tradicinės vertybes tokioje situacijoje sėkmingai įkvepia tiek nuoširdus krikščioniškas tikėjimas ir Dievo meilė, tiek pragmatiškas tikėjimas jų asmeniniu ir visuomeniniu naudingumu. Taigi šiuolaikiniam tradicinių vertybių gynėjui visada pravartu išsikelti klausimą, ką jis iš tikrųjų gina: šiomis vertybėmis grindžiamas mūsų dienų visuomenės teikiamas socialines gėrybes ar amžinuosius krikščioniško gyvenimo principus ir būdą?

Šiame kontekste kyla ir kitų klausimų. Ar vertybinis mąstymas suderinamas su krikščionybe? Ar apskritai galimas toks dalykas kaip krikščioniškos vertybės? Juk pati vertybės prigimtis tokia, kad ji iš esmės yra utilitarinis-funkcinis tikrovę vertinančio konstituavimo būdas, t. y. individo poreikių sutikrovimo būdas. Kadangi pamatiniai poreikiai visada išlieka tie patys, tai stabilumas – tarkime, jis yra tradicionalistinės vertybinės orientacijos ašis ir pagrindinis siekinys – funkciškai atrodo svarbus ir prasmingas pirmiausiai kaip pastovaus ir garantuoto poreikių tenkinimo prielaida. Tokiu atveju vis dar išliekanti dalies šiuolaikinių žmonių pagarba pačioms „tradicinėms vertybėms“ įgytų grynai utilitarinį atspalvį. Ji reikštų, kad visas tradicijos turinys yra tik funkcinis, o jos esmė ir paskirtis būtų palaikyti visuomenės stabilumą – pagrindinę sąlygą, leidžiančią apsaugoti herakleitiską vis atsinaujinančių ir didėjančių šiuolaikinio žmogaus poreikių srautą. Visais būdais reiškama ir įtvirtinama pagarba tradicijai šiuo atveju ir būtų tas pamatinis šio srauto stabilizavimo judesys, be paliovos spinduliuojantis simuliuojamo pastovumo ir simuliakrinio (virtualaus) amžinumo aurą. Kadangi šitaip saugomi bent jau elementarieji poreikiai yra pastovūs ir gana tvarūs, šią susimuliuotą aurą lengva neapdairiai palaikyti „amžinomis vertybėmis“ ir net menamų krikščioniškų vertybių tradicijos tęstinumo įrodymu.

Taip pat nėra aišku, ar taip palaikomos ir suprantamos tradicinės vertybės gali būti kas nors daugiau, negu jas išpažįstančio individo „skonio reikalas“, t. y. kas nors daugiau, negu paprastas šių dienų žmogaus gyvenimo būdas ar stilius. O siejant šias vertybes su gyvenimo būdu ir stiliumi, lieka atviras tokio stiliaus vietos ir statuso tarp kitų postmodernaus gyvenimo stilių klausimas. Vargu ar atsitiktinai kai kurie postmodernizmo tyrinėtojai ištikimybę tradicinėms vertybėms linkę tiesiog laikyti skiriamuoju retrogradinio-elitinio

gyvenimo bruožu. Tačiau tai reikštų, kad tokio gyvenimo stiliaus pasirinkimas faktiškai daugiausia nulemtas jį pasirinkusio asmens psichologinių ypatumų ir šia prasme pirmiausia yra „skonio reikalas“, tad neturi objektyvios vertės ir reikšmės. Galiausiai jį tektų laikyti paprasta postmoderniam žmogui būdingos „estetinės“ egzistencijos išraiška, o tiksliau kalbant – vienu iš galimų jos pavidalų.

Dar svarbesni, bet, deja, ir sunkesni klausimai iškyla nagrinėjant tradicinių vertybių santykį su krikščionybe ir jų vietą šiuolaikinio postmoderniame pasaulyje gyvenančio krikščionio pasaulėžiūroje. Mėginant tiesiogiai sieti šias vertybes su krikščionybe, ji neišvengiamai suvertybinima, t. y. įtraukiama į bendrąjį postmodernųjį vertybių funkcionavimo kontekstą. Tačiau einant tokiu keliu anksčiau ar vėliau tenka pripažinti, kad apsisprendimas „už“ krikščionybę iš esmės yra dar M. Weberio atskleistos moderniajame pasaulyje vykstančios „amžinosios dievų kovos“ rezultatas, t. y. jis turėtų būti vertinamas kaip „demoniškas“, neturintis jokio racionalaus pagrindo individo pasirinkimas, „kuriam dievui privalome tarnauti“. Akivaizdu, kad taip „demoniškai“ interpretuojant apsisprendimą krikščionybės naudai, asmens santykis su ja iš esmės būtų itin iracionalus.

Tokiu atveju apskritai nebūtų aišku, koks vis dėlto galėtų ir iš tikrųjų turėtų būti racionalus postmoderniojo žmogaus ir krikščionio santykis su tradicinėmis vertybėmis. Į šį klausimą neturime net patenkinamo atsakymo, nes panašu, kad vienintelė mums kol kas žinoma ir laiko šiek tiek patikrinta tokio santykio forma yra vadinamoji konservatyvi nuostata. Tačiau reikia atkreipti dėmesį, kad ši nuostata pati yra „vertybinė“, grindžiama pagarba tradicijai, tačiau tai anaip tol nereiškia, kad ji savaime ir be išlygų yra krikščioniška. Jau minėjome vieną pamatinį konservatizmo bruožą – jam būdingas racionalus požiūris į tradicines vertybes yra ne tik savaime funkcinis arba instrumentinis-utilitarinis, bet ir suvertybinantis pačią krikščionybę, t. y. paverčiantis ją viena iš minėtų tradicinių vertybių. Šio požiūrio esmė – pagarba krikščioniškajai religijai ir jos institucijoms, kiek jos naudingos palaikyti socialinei tvarkai. Tačiau ši pagarba nebūtinai kyla iš tikro ir gyvo tikėjimo – ji apskritai gali būti su juo nesusijusi. Faktiškai galimybę taip instrumentiškai panaudoti krikščioniškąją religiją vadinamosios „pilietinės teologijos“ tikslams numatė jau moderniosios politinės filosofijos kūrėjas T. Hobbesas, pripažinęs valdžios teisę nustatyti valdiniais „teisingą“ (t. y. padedančią išsaugoti pilietinę taiką ir tarnaujančią kitoms valstybės reikmėms) ir visiems privalomą išpažinti religiją ir neneigęs, jog tokiam tikslui iš principo tinka bet kuri religija, taip pat ir

krikščionybė.

Turint omenyje šį hobsiškąjį, vėlesnės filosofijos plėtotą religijos instrumentalizavimo motyvą, tradicinių vertybių gynimo prasmė šių dienų postmoderniose visuomenėse tampa mažų mažiausiai problemiška. Tam tikromis sąlygomis tai gali ne tik nebūti religinių ir krikščioniškųjų pradų stiprinimas, bet kartais net vandens liejimas ant antikrikščioniškų tendencijų ir jėgų malūno. Šį paradoksą jau seniai pastebėjo ir aprašė išvalgesni moderniosios visuomenės tyrinėtojai. Jie atkreipė dėmesį, kad būtent „vertybinė“ pasaulėjauta keistai suartina tradicines vertybes ginančio ir iš pažiūros tarsi artimo bei palankaus krikščionybei konservatizmo ir šiuos dalykus linkusio neigti bei griauti liberalizmo ideologijas. Taip atskleidžiamas ne tik gelminis šių priešiškų ir iš pirmo žvilgsnio nesutaikomų ideologijų ryšys, bet ir tai, kad konservatizmas, kaip modernioji politinė ideologija ir pasaulėžiūra, ko gero, artimesnis liberalizmui negu krikščionybei, o ši artumą nulemia būtent minėtoji vertybinė pasaulėjauta.

Baigiamosios pastabos. Šiame straipsnyje neduodama aiškių ir viena-prasmių atsakymų į jame keliamus klausimus. Čia norima atkreipti dėmesį į tai, kad tokios įprastinės ir plačiai vartojamos sąvokos kaip „tradicinės“ ar „krikščioniškos“ vertybės yra kur kas miglotesnės, negu neretai manoma. Vis dėlto didesnę dėmesį tradicinių vertybių vietos postmodernioje visuomenėje klausimui turėtų skirti būtent krikščioniškos orientacijos mąstytojai. Mat tenka daryti iš pažiūros gan paradoksalią išvadą, kad pagarbos vadinamosioms „tradicinėms vertybėms“ stiprėjimas gali būti traktuojamas ir kaip dar vienas šiuolaikinių visuomenių nukrikščionėjimo požymis. Ryškėjanti vis didesnio vertybių suasmeninimo tendencija gali reikšti tai, kad XIX a. viduryje susiformavusi vertybių samprata praranda paskutinius objektyvumo likučius ir visos vertybės, tarp jų net ir vadinamos tradicinėmis ar krikščioniškomis, tampa savotiškomis plataus vartojimo prekėmis, o tiksliau kalbant – iš esmės „estetiskai“ egzistuojančių individų laisvai pasirenkamo gyvenimo stiliaus dalimi.

Todėl nuo to, kaip bus sprendžiami straipsnyje keliami klausimai, daug priklausys krikščionio savovoka šiuolaikiniame ir ypač ateities pasaulyje, taip pat teorinis kai kurių pamatinių problemų interpretavimas. Viena iš tokių problemų neabejotinai yra klausimas, į kurį iki šiol neatsakyta, būtent – kokių mastu protestantiškoji reformacija laikytina paprastu Vakarų krikščionybės ir krikščioniškojo pasaulio „skilimu“, o kiek ją galima laikyti krikščioniškosios religijos tradicijos pertrūkiu, leidžiančiu kalbėti apie kokybiškai naujos – jau „suvertybintos“ religijos atsiradimą. Taip pat tik šio klausimo analizė ir vie-

noks ar kitoks jo sprendimas leistų adekvačiau suvokti, kas yra pats krikščioniškasis tikėjimas postmodernioje šių dienų visuomenėje ir kokia jo paskirtis. Ar iš tiesų krikščioniškomis vertybėmis grindžiamas gyvenimas ateityje gali tapti tik vienu iš daugelio laisvai pasirenkamų „tradicinių“ (pvz., šalia musulmoniško, budistinio ir pan.) gyvenimo būdų? Ar susiklosčius tokiai padėčiai krikščionybė dar galėtų būti laikoma religija griežta to žodžio prasme, ar krikščionių bendruomenei iškiltų grėsmė tapti tik savotiška psichoterapine grupe (tegul hipotetiškai net ir gausia) ir narciziško individo „saviraiškos“ terpe? Pagaliau ar yra alternatyva vertybiniam mąstymui ir ar įmanoma atrasti kalbą, leidžiančią išsakyti šiuolaikinio krikščioniškojo gyvenimo patirtį nevertybiniais terminais? Jeigu čia aptarti klausimai sulauktų skaitytojo atgarsio ir kam nors pažadintų norą paieškoti į juos savų atsakymų, straipsnio tikslas būtų bent iš dalies pasiektas.

Spausdinama iš: *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*. – T. 25, 2004 m., p. 565–576.

Už pilietiškumo mirazų – „pilietinė“ nomenklatūra

Socialinės inžinerijos projektas Lietuvoje pagimdė ne pilietinę visuomenę, bet padėjo pagrindus nomenklatūrinio „pilietiškumo“ tradicijai. Buvo išmokta, kaip šį reikalą paversti tikru verslu ir pragyvenimo šaltiniu. „Iš viršaus“ įkvepiamos ir finansiškai palaikomos „pilietinės iniciatyvos“ turi mažai ką bendro su tikro pilietiškumo apraiškomis.

„Pilietinė visuomenė“ Lietuvoje kryptingai ir nuosekliai kuriama jau kone du dešimtmečius. Atviros Lietuvos fondas (ALF) buvo pirmoji įstaiga, paskelbusi tokios visuomenės kūrimą savo programiniu tikslu. Jo veiklą tęsia Pilietinės visuomenės institutas. Nepriklausomybės laikotarpiu susikūrė ir daug „pilietinėmis“ besivadinančių organizacijų. Tad pilietinės visuomenės „statybos“ darbas, atrodytų, virte verda. Tačiau – ir tai didžiausias paradoksas – tų pačių „pilietininkų“ iniciatyva atliekami tyrimai nepaneigiamai rodo, kad taip ilgai ir uoliai diegta pilietiškumo dvasia mūsų visuomenėje vos rusena.

Aimanos ir pasigraudenimai, kad šalyje pilietinė visuomenė tebėra nebrandi ir silpna, girdimi nuolatos, o po paskutiniųjų „pilietininkų“ pralaimėtų mūšių dėl elektrinės „Liūto“ projekto jie greičiausiai skambės dar garsiau. Net jeigu dejuojant kiek ir sutirštinamos spalvos, neabejotina viena: pilietinės

visuomenės kūrimas Lietuvoje yra vienas iš labiausiai nepavykusių projektų, palyginus jam įgyvendinti skirtas lėšas bei pastangas ir viso šio triūso galutinius rezultatus. Tad pribrendo būtinybė ir laikas pagaliau atvirai pripažinti šią nesėkmę ir pradėti gvildinti jos priežastis.

Socialinės inžinerijos eksperimentas

Atrodo, kad pilietinė visuomenė Lietuvoje iš pat pradžių pradėta statyti ant nesveikų ir netvirtų pamatų, nes ji buvo sumanyta ir įgyvendinama kaip socialinės inžinerijos projektas. Pirmasis jo vykdytojas, žinia, buvo Atviros Lietuvos fondas. Jo indėlis į pilietinės visuomenės plėtrą ateityje greičiausiai bus išsamiai tyrinėjamas, bet jau dabar akivaizdu, kad įvertinti jį vienareikšmiškai nebus įmanoma. Neabejotinai nuveikta gerų ir prasmingų darbų. Tačiau žvelgiant iš didėjančio laiko nuotolio vis labiau aiškėja iš pirmo žvilgsnio stulbinama aplinkybė, kad šie darbai savaime nelaiduoja, jog bus galima teigiamai vertinti ALF veiklos visumą.

Kitaip sakant, vis labiau tikėtina darosi išvada, kad ši veikla buvo daugiau žalinga negu naudinga. Įminti šią tariamą mįslę nėra taip jau sunku. Už dosnaus rėmėjo pinigus vykdant inžinerinį pilietinės visuomenės kūrimo projektą buvo sukurta ne tokia visuomenė, o pirmiausia – profesionalių jos kūrėjų sluoksnelis. „Iš viršaus“ įkvepiamos ir finansiškai palaikomos „pilietinės iniciatyvos“ turėjo ir tebeturi mažai ką bendro su savaimingo ir tikro pilietiškumo apraiškomis. Šitaip gal ir nesąmoningai buvo suduotas kone mirtinas smūgis pilietinės visuomenės raidai Lietuvoje. Buvo pristabdyta ar veikiau sužlugdyta natūrali ir spontaniška „apačių“ pilietiškumo plėtra. Todėl nereikia stebėtis, kad šio ilgo ir brangiai kainavusio eksperimento rezultatai tokie nedžiuginantys. Gerokai sumažėjus finansavimui netruko išsikvėpti ir subliūkti iki tol dirbtinai skatinta ir palaikyta ALF veikla, nes dauguma profesionalių pilietinės visuomenės „statytojų“ tiesiog išsivaikščiojo savais keliais ir susirado kitus veiklos barus.

Tačiau apskritai ši „statyba“ išsikvėpė tik iš dalies. Ne vienam pilietinės visuomenės kūrėjui ji pasirodė gana naudingas ir patrauklus užsiėmimas, būdas užsidirbti pragyvenimui. Todėl nors per šiuos metus pati pilietinė visuomenė ir nesustiprėjo, užtat it grybai dygo dirbtiniai pilietiškumą imituojantys dariniai, pirmiausia – vadinamosios nevyriausybinių organizacijos. Aistros jas kurti priežastis gana aiški: ALF projektas nejučia ne tik mokė abejotinos išminties, kad pilietiškumą galima įkvėpti pasitelkus pinigus, bet ir parodė, kaip

ši reikalą paversti tikru verslu ir pragyvenimo šaltiniu. Būtina deramai įvertinti šio demoralizuojančio poveikio mastą ir reikšmę.

Iš valdžios nesidrovintys kaulyti pinigų „visuomenininkai“ ir „pilietininkai“ šiandien Lietuvoje yra įprastas reiškinys. Negana to, vis daugiau požymių rodo, kad augant jų patirčiai ir išminčiai susivokta, jog tų pinigų lygiai sėkmingai galima pelnyti ir vykdant stambaus verslo užsakomas tariamai „pilietinės“ akcijas. Tai yra ne vien moralinė, bet ir didžiulė socialinė bei politinė problema. Jau aiškėja, kad iš pirmo žvilgsnio gražus ir patrauklus ALF projektas nubrėžė iš esmės klaidingą pilietinės visuomenės kūrimo mūsų šalyje strategiją ir jos plėtros kryptį. Iš tikrųjų jis padėjo pagrindus tam, ką reikia vadinti nomenklatūrinio „pilietiškumo“ tradicija.

Nomenklatūros santalkos

Nomenklatūrinis „pilietiškumas“ šiandien yra be išlygų vyraujanti ir kone vienintelė pilietiškumo raiškos forma. Būtent tuo galima paaiškinti ir akivaizdų bei neguodžiantį faktą, kodėl Lietuvoje vis dar niekaip neatsiranda platus ir stiprus pilietinis frontas ar sąjūdis, galintis mesti rimtą iššūkį šalyje susiformavusiam ir įsitvirtinusiame nomenklatūriniame-oligarchiniame režimui.

Paskutinis ir turbūt ambicingiausias bandymas sukurti tokį frontą, steigiant Piliečių santalką, iš esmės žlugo. Šios nesėkmės padariniai pernelyg dideli ir skaudūs, kad būtų galima toliau nekalbėti apie jos priežastis. Jų yra daug. Tačiau pirmiausia krenta į akis pačių pilietinių organizacijų vienybės ir sutarimo stoka. Todėl natūralu, kad vienas iš dažniausiai keliamų klausimų yra šis: kodėl į Piliečių santalkos veiklą taip ir neįsitraukė kai kurios pilietinės organizacijos, tarp jų – „Kitas pasirinkimas“? Manytume, kad atėjo metas tiesiai ir aiškiai atsakyti į šį klausimą.

Neprasilenksime su tiesa pasakydami, kad idėją kurti platesnį pilietinį sambūrį „Kito pasirinkimo“ vadovybė sutiko ne tik palankiai, bet ir entuziastingai. „Kito pasirinkimo“ atstovai dalyvavo parengiamuosiuose būsimosios Piliečių santalkos kūrimo darbuose, negana to – būtent jiems buvo patikėta parašyti šios organizacijos steigiamosios deklaracijos projektą. Deja, kaip tik šiam projektui buvo lemta tapti neveikiama kliūtimi, į kurią atsitrenkusios sudužo viltys bendradarbiauti. Kartais už visus svarstymus reikalo esmę geriau atskleidžia konkrečios detalės.

Neveikiamų nesutarimų priežastimi tapo tai, kad du Santalkos kūrėjai – p. D. Kuolys ir p. R. Sakadolskis – vienašališkai, nepasivargindami net in-

formuoti „Kito pasirinkimo“ atstovų „paredagavo“ parengtąjį Deklaracijos projektą. Iš jo dingio trys „Kito pasirinkimo“ požiūriu principinės ir svarbiausios nuostatos.

Pirma, rengdami dokumentą „Kito pasirinkimo“ atstovai vadovavosi įsitikinimu, kad veiksmingai pasipriešinti akivaizdžioms oligarchinės diktatūros apraiškomis gali tik aiškiai ir atvirai savo vertybes ir tikslus apibrėžiantis pilietinis sambūris. Piliečių santalkos organizatoriai šitaip nurodyti savo veiklos principų ir programinių tikslų akivaizdžiai nebuvo linkę. Deklaracijos projekto „tobulintojų“ pastangomis dokumente liko tik aptakios frazės apie būtinumą priešintis nomenklatūrinės valdžios savivalei ir tokie pat migloti siekiai stiprinti piliečių vaidmenį valstybės gyvenime. Pati „pilietiškumo“ samprata liko neapibrėžta – matyt, kad prireikus būtų galima ją „lanksčiai“ interpretuoti ir lengvai suteikti norimą prasmę.

Antra, „Kitas pasirinkimas“ iš pat pradžių manė, kad kuriama Santalka galės efektyviai veikti tik tuo atveju, jeigu ji bus gerai organizuotas ir drausmingas *asmeniškai* angažuotų ir įsipareigojusių siekti jos tikslų piliečių sambūris. Deja, suredaguotame dokumento tekste ji virto palaidu ir amorfišku, niekam, išskyrus abstraktų „pilietiškumą“, neįsipareigojančių asmenų bei anonimiškų pilietinių organizacijų „tinklu“.

Trečia, „Kito pasirinkimo“ atstovų parengtame projekte buvo numatyta, kad Santalka bendradarbiaus su valdžios atstovais tiek, kiek toks bendradarbiavimas neprieštaraus jos vertybinėms nuostatomis ir programiniams tikslams. Dokumento „tobulintojai“ pasistengė šią itin svarbią išlygą pašalinti, tad jame liko tiesiog noras „konstruktyviai“ bendradarbiauti su valdžia.

Būtina aiškiai suvokti šių „paredagavimų“ ir „patobulinimų“ mastą bei padarinius. Jie reiškia tai, kad iš taip apkarpyto projekto buvo pašalinta jo esmė, o dar negimusi pilietinė organizacija buvo subtiliai ir daug kam net nepastebint paversta visai kitos prigimties dariniu. Kitaip sakant, šiais „patobulinimais“ buvo iš anksto užprogramuoti trys svarbiausi dabar jau visiškai išryškėję ir abejonių nekeliantys Santalkos veiklos bruožai.

Pirma, neturinti aiškių vertybinių siekių ir neužsibrėžusi savo veiklos tikslų organizacija iš principo negali būti realaus pilietinio pasipriešinimo nomenklatūrinei – oligarchinei santvarkai židyns. Ji gali būti tik tokios santvarkos „gerintoja“ ir „humanizuotoja“, siekianti padėties iš esmės nekeičiančių smulkių ir dalinių tikslų.

Antra, amorfiškas niekam konkrečiai neįsipareigojusių asmenų ir organizacijų „tinklas“ lygiai taip pat iš principo negali sutelkti piliečių jokiems dides-

niems sutelktiems veiksams, ką jau kalbėti apie tai, kad jis taptų veiksmingu masinio pilietinio pasipriešinimo frontu ar sąjūdžiu.

Trečia, jokiais sąlygomis ir išlygomis neapibrėžta ir neribojama galimybė „konstruktyviai“ bendradarbiauti su valdžia atveria kelią „dalykiškiems“ ir „pragmatiškiems“ asmeniniams „reikalingų žmonių“ ryšiams, niekaip nepadedantiems siekti viešai skelbiamų organizacijos tikslų.

Taigi, kuriant Santalką ir šitaip „patobulinus“ jos deklaraciją, pilietinio pasipriešinimo fronto mintis buvo sužlugdyta dar nespėjusi prasiskleisti. Iš pat pradžių buvo akivaizdu, kad lipdomas amorfiškas, miglotais ir „lanksčiais“ principais grindžiamas, pasmerktas likti bejėgis ir neveiksnius tarsi pilietinis darinys. Tačiau reikia pripažinti – jis yra nuostabiai patogus įrankis jo vardu kalbančios ir veikiančios saujelės profesionalių „piliečių“ rankose, nes atveria galimybes vykdyti tik jiems vieniems suprantamas, uždaruose politikų ir verslininkų kabinetuose suplanuotas tariamai „pilietines“ akcijas. Jos organizuojamos instrumentiškai manipuliuojant pilietine frazeologija ir lozungais. Tai reiškia viena – Santalka iš pat pradžių buvo paversta nomenklatūrinio-imitacinio kvazipilietinio dariniu.

Dėl „trupinio aukso...“?

Tolesnė jo veikla su kaupu patvirtino visas prognozes ir būsnavimus. Kaip ir buvo galima laukti, pagrindinė Santalkos veiklos forma tapo būtent šviečiamoji veikla. Tai gana dviprasmiškas užsiėmimas, nes kai kurie autoritetingi tokios veiklos žinovai ir teoretikai ją apibrėžia tiesiog kaip poveikio apskaičiavimo, gaminimo ir platinimo techniką. Kalbant paprasčiau – tai yra tiesiog „smegenų plovimas“. Didžiulis tokios „šviečiamosios veiklos“ trūkumas neabejotinai yra tas, kad ji numato bene vienintelę piliečių organizacijos formą – „diskusijų klubus“. Savaime jie nėra blogis, tačiau dabartinėmis Lietuvos sąlygomis pirmiausia atlieka psichoterapinį vaidmenį: į tokius klubus susirinkę žmonės gali pasiklausti iš toli ir retkarčiais atvykstančių paskaitininkų išminties. Bet tokios organizacijos nepakanka, kad jie galėtų veiksmingai pasipriešinti naują vergiją visuose šalies kampeliuose diegiančių vietinių „didžiūnų“ savivalei. Kalbant dar aiškiau – toks abstraktus „pilietinis švietimas“ tik dar labiau demoralizuoja ir sėja bejėgiškumo ir nevilties jausmą.

Dar vienas spėjės išryškėti Santalkos bruožas – milžiniškas atotrūkis tarp žodžių ir veiksmų. Žodžiais skelbiamos griežtos ir iš principo teisingos valstybės padėties diagnozės. Santalkos vadovai nevengia kritikuoti nomen-

klatūrinės-oligarchinės santvarkos, griausmingai smerkia valdomą demokratiją ir svaidosi žaibais dėl valstybės užvaldymo. Tačiau – ir tai keista – kažkodėl siūlomi švelnūs vaistai, aiškiai netinkami tokioms ligoms gydyti.

Štai per praėjusius savivaldos rinkimus, kurie, pasak ir pačių santalkininkų, tebuvo valdomos demokratijos spektaklis, jie ragino ne aktyviai protestuoti prieš rinkimų parodiją, bet rengė diskusijas, kaip derėtų „rimtai pasirinkti“. Tokio akivaizdaus blaškymosi ir nenuoseklumo priežastis galutinai paaiškėjo visai neseniai. Iškilūs Santalkos veikėjai dalyvavo Dešiniosios koalicijos steigiamajame renginyje.

Savaime čia nebūtų nieko blogo, jie tokią teisę turi. Tačiau žengdama tokį žingsnį sąžininga ir atvira pilietinė organizacija turėtų paaiškinti savo apsisprendimo kriterijus ir motyvus. Pavyzdžiui, atsakyti, kokiomis pilietinėmis dorybėmis pasižymi tolesniu tautos girdymu uoliai besirūpinantys Liberalų sąjūdžio atstovai.

Šitaip aiškėja tikroji – deja, toli gražu ne pilietinė – ir minėtos akcijos „rinkis rimtai“ potekstė. Iš tikrųjų, dangstantis šios akcijos šūkiu ir užsidėjus „pilietinio neutralumo“ partijų atžvilgiu kaukę, buvo subtiliai agituojama už dešiniąsias politines partijas. Nežinia, kiek ši agitacija buvo naudinga toms partijoms, tačiau neabejotina, kad šitaip slapukaujant ir primityviai gudraujant buvo toliau kompromituojama pati pilietiškumo idėja. Logiška Santalkos praktikuojamo nomenklatūrinio pilietiškumo baigtis – faktinė sąjunga su radikaliomis ir antivalstybinėmis jėgomis.

Atominės elektrinės „Liūtas“ iš tiesų kelia daugybę klausimų. Matyt, reikia ir pilietiškai protestuoti prieš tokius savavališkus ir neskaidrius valdžios sprendimus. Galbūt derėtų paremti ir protesto akcijas. Tačiau protestuotojų gretos pasirodė gana retos. Ir nesunku suprasti, kodėl. Matydamas petys į petį darniai žengiančius santalkininkus, paksininkus ir net murzininkus nors kiek nuovokus šalies pilietis yra priverstas savęs paklausti, ką jis iš tikrųjų šiuo atveju paremtų. „Achemos“, „MG Baltic“ ar dar kažkokią kitą „Santalką“?

Tokiam piliečiui tikrai nepatinka platūs „VP Market“ užmojai, bet guldėti galvos už tokių „santalkų“ interesus jis taip pat nemato prasmės. Tad ar nėra taip, kad pilietiškumas Lietuvoje merdi todėl, kad daugumai jo diegėjų jis rūpi tik „dėl trupinio aukso, gardaus valgio šaukšto...“?

Spausdinama iš: *Laisvas laikraštis*, 2008 m., vasario 16–23 d. (Nr. 7), p. 11.

Pavergti laisvinant

Draudimai visada buvo laikomi būtina žmogaus ugdymo dalimi ir pamatine civilizuoto gyvenimo sąlyga. Šiandien skamba raginimai jų ne tik atsisaityti, bet ir užsimota juos tiesiog prilyginti neteisėtos prievartos ir net smurto prieš asmenį apraiškom.

„Draudimai – sovietmečio reliktas“, „Draudimai – totalitarinio mąstymo požymis“, „Draudimais nieko nepasieksime“ – su šiais naujosios žmogaus ugdymo filosofijos „perlais“ susiduriame kiekviename žingsnyje. Jos skleidėjams nė motais, kad tokia „išmintis“ paneigia ne tik žmonijos sukaupą teorinę ir praktinę ugdymo patirtį, bet ir prieštarauja sveikam protui. Esame įtikinėjami, kad tik išgiję iš savo gyvenimo visus draudimus galutinai atsikratysime mus vis dar slegiančios totalitarinės mąstysenos kupros ir tapsime iš tiesų laisva ir humaniška visuomene. Reikia pripažinti, kad iš visų pusių sklindančios sirenų giesmės apie „laisvę“, „humanizmą“ ir „pažangą“ galiausiai paveikia ir ne vieną linkusią blaiviai mąstyti galvą.

Vienas svarbiausių ideologizuoto mąstymo bruožų yra aklumas akivaizdiems tikrovės faktams. Vienas iš tokių faktų neabejotinai yra tas, kad visos iki šiol žinomos kultūros ir visuomenės manė esant būtina draudimais varžyti nekontroliuojamus ir todėl potencialiai pavojingus savo narių troškimus. Tačiau šiandien laikyti šį pamatinį civilizacijos faktą neginčijama duotybe darosi pavojinga, mat šitaip „senamadiškai“ mąstančius asmenis entuziastai „uždrausti draudimus“ jau nesivaržydami rikiuoja į „reakcionierių“, „tamsybininkų“, „laisvės ir pažangos priešų“ gretas.

Būtent nuolatiniai kovotojų su draudimais priminimai, kad draudimai esą tik totalitarinės visuomenės atgyvena, verčia suklusti ir susimąstyti, ar trykstantys skambių žodžių apie „laisvės gynimą“ fontanai kartais nėra skirti tik nukreipti dėmesį nuo to, kad modernybės epochoje buvo išrasta ne viena, o mažiausiai dvi žmogaus pavergimo strategijos. Ir kad „išsilaisvinusioje“ mūsų visuomenėje ankstesniąją „totalitarinę“ strategiją pakeitė kita – kur kas modernesnė ir efektyvesnė „demokratinė“ pavergimo strategija.

Totalitarinės valstybės taikyta smulkmeniškais draudimais grindžiama piliečių valdymo ir kontrolės strategija pirmiausia žlugo todėl, kad ji pamynė istoriškai pasiteisinusius žmogaus ugdymo ir jo elgesio kontrolės principus. Klasikinė ugdymo samprata buvo grindžiama prielaida, kad žmogus yra protinga ir gebanti moraliai apsispręsti būtybė. Šios ugdymo sampratos požiūriu, draudimai yra priemonė ugdyti žmogaus dorybes, iš kurių svarbiausia laikyta

saikingumas – gebėjimas sąmoningai ir laisvai riboti asmens troškimus.

Totalitarinis valdymas buvo pasmerktas žlugti ir dėl praktiškesnių priežasčių – jam būdingų nepašalinamų trūkumų. Jis neapeliavo į žmogaus protą ir sąžinę, o buvo grindžiamas grynai išoriška, valstybės primetama prievarta. Todėl natūraliai skatino priešintis ir maištauti. Be to, draudimai, kad ir kokie nemalonūs, neretai tapdavo naudingomis gairėmis, padedančiomis valdomiesiems susiorientuoti tikrovėje. Puikus pavyzdys – sovietmečio bibliotekos. Jų kataloguose ne vienos knygos kortelėje rėžęs akį įrašas „specfondas“ neretai būdavo vertinga nuoroda, kad būtent šios knygos derėtų ieškoti ir pamėginti kaip nors ją gauti.

Būtent šią neefektyvią ir todėl žlugusią totalitarinio valdymo strategiją pakeitė dabartinė – nepalaujamo žmogaus „laisvinimo“ strategija. Jos esmė – minėtas siekis „uždrausti draudimus“. Toji „demokratinė“ strategija taip pat neapeliuoja į žmogaus proto ir moralinės galias, jai lygiai svetima mintis, kad žmogus gali valdyti savo troškimus puoselėdamas saikingumą ir kitas etines dorybes. Tačiau nuo savo totalitarinės konkurentės ši strategija skiriasi tuo, kad ją siekiama ne valdžios draudimais varžyti ir slopinti žmogaus troškimus, bet, priešingai, juos „išlaisvinti“ iš visų suvaržymų, kuriuos numato tradicinės moralės ir kultūros normos. Šitaip „laisvinamas“ žmogus kryptingai verčiamas „geismų mašina“ – aklų instinktų ir aistrų valdomu, savo troškimų nepajėgiančiu kontroliuoti gyvūnžmogiu.

Ir juo daugiau jo troškimų „išlaisvinama“, juo lengviau ir patikimiau jis valdomas. Prieš jį atsiveriantis „laisvės kelias“ iš tikrųjų tampa iš anksto nulemta ir vienintele įmanoma elgesio trajektorija: paverstas akla „geismų mašina“, toks žmogus privalo pirmiausia įtikti ir nuolankiai paklusti tiems, kurie gali arba žada patenkinti vis naujus, „atgyvenusių prietarų ir stereotipų“ nebevaržomus jo poreikius. Šitaip vykstantis „laisvinimas“ veda ne tikrosios asmens laisvės link, o tampa iš anksto apskaičiuota „laisvės gamyba“, kai „laisvinantieji“ sprendžia, kuriuos individo poreikius dėl politinių ir ekonominių priežasčių patenkinti „tikslinga“, o kurių – ne. Darosi nereikalingas net įprastinis politinis žmonių valdymas. Jį pakeičia paprasčiausia poreikių vadyba. Poreikiai, kuriuos nutariama patenkinti, būna „praleidžiami“ į viešąją erdvę ir čia įgyja visuomenės bei valstybės oficialiai pripažįstamų „žmogaus teisių“ statusą.

Besidangstanti „laisvės gynimo“ širma ir neigianti draudimus nepalaujamo „laisvinimo“ strategija ir ją įkūnijanti „revoliucinė“ ugdymo filosofija iš tikrųjų yra klastingas ir pavojingas „klasikinio“ totalitarizmo pančius nusimetusios visuomenės nužmoginimo ir naujo pavergimo įrankis. Tokia strategija

paremta žmogaus kontrolė yra nepalyginti efektyvesnė už draudimais grindžiamą buvusį totalitarinį valdymą, nes, manipuluojant iš draudimų „laisvinamo“ žmogaus troškimais, jis nepastebimai išmokomas ir įpranta pasivergti pats. Kaip tik šis „savanoriškas“ pasivergimas palaiko individo ir visuomenės „laisvės“ iliuziją ir paslepia ne tik pokomunistinėse, bet ir demokratiškomis save vis dar laikančiose šių dienų Vakarų visuomenėse stiprėjančias „švelniojo“ totalitarizmo apraiškas.

Spausdinama iš: *Respublika*, 2014 m., sausio 3 d., priedas „Redakcinės kolegijos tribūna“, p. 1.

Laisvė ir laisvės simuliakrai

I

Ar turime besąlygiškai tikėti, kad prieš du dešimtmečius nukritus aki-vaizdžiai matomiems ir juntamiems totalitarinės nelaisvės pančiams Lietuvos piliečiai gali nedvejojami laikyti save tikrai laisvais žmonėmis? Nors esama santvarką garbstantys propagandininkai įrodinėja, kad taip ir yra, aklaui tikėti jais nederėtų. Atsargiau kalbėti apie Lietuvą kaip „laisvės karalystę“ verčia jau vien gerai žinomas faktas, kad modernėjančiame pasaulyje atviras ir šiurkščias prievartinio valdymo ir engimo formas keičia paslėpti ir subtilesni, todėl kur kas sunkiau pastebimi ir juntami žmonių mąstymo ir elgesio kontrolės būdai.

Kaip nelengva atskirti tikrą ir tariamą laisvę, rodo paprastas pavyzdys. Tarp svarbiausių „rodymų“, kad žlugus „geležinei uždangai“ Lietuva tapo „laisvojo pasaulio“ dalimi, dažnai nurodoma jos piliečiams atsivėrusi galimybė laisvai išvykti į kitas šalis. Be abejo, turėti galimybę netrukdomai keliauti po pasaulį geriau, negu tūnoti „geležinės uždangos“ sukurtame narve. Tačiau manyti, kad asmens teisė netrukdomai išvykti iš šalies yra tvirtas įrodymas, kad jis iš tiesų yra laisvos visuomenės ir valstybės pilietis, būtų gana naivu. Tereikia prisiminti, kad tokią teisę savo piliečiams suteikdavo kai kurios buvusios „liaudies demokratijos“ šalys, o šiandien ją turi, pavyzdžiui, ir demokratijos bei laisvės etalonu tikrai nesančios komunistinės Kinijos gyventojai. Aiškėja, kad tokia teisė gali būti tik kryptingai „gaminamos“ ir todėl tik tariamos laisvės apraiška. Apibūdinimas „gaminama“ reiškia tai, kad tam tikros teisės ir laisvės individui suteikiamos ne todėl, kad iš tiesų pripažįstama ir gerbiama jo

žmogiškoji laisvė ir orumas patys savaime, o tik todėl, kad dėl įvairių – ekonominių, socialinių ar politinių – priežasčių jas suteikti atrodo naudingiau negu varžyti. Tad ir teisė išvykti iš Lietuvos gali būti paskelbta „laisvės laimėjimu“ tik todėl, kad ši „laimėjimą“ liaupsinančiai valdžiai masinė darbingiausių gyventojų emigracija atrodo geriausias ir lengviausias būdas „spręsti“ šalies problemas tiesiog atsikratant „perteklinių“ žmonių.

Šitokia laisvės „gamyba“ primena žaidimą su rišamo gyvūno grandine. Kai ji trumputė, vargšas gyvūnas bus suvaržytas, tad jausis „nelaisvas“ ir „nelaimingas“, o ją pailginus jis galėtų lakstyti gerokai toliau ir net pamiršti esąs pririštas, taigi patirti svaiginantį „beribės laisvės“ jausmą. Kol nesumanys bėgti tiesia linija ir visiškai įsitempusi grandinė jam primins šitokios „laisvės“ ribas.

Šis žaismingas pagal norą ar reikalą trumpinamos grandinės pavyzdys turėtų priminti, kad šių dienų pasaulyje laisvę galima sunaikinti dviem būdais. Pirmasis, „totalitarinis“, būdas ją sunaikinti – grandinę sutrumpinti tiek, kad vargšas individas negalėtų net pakrutėti. Antrasis, „demokratinis“, kelias – paprasčiausiai simuliuoti laisvę, tikslingai kaitaliojant grandinės ilgį. Tai reikėtų, kad iš totalitarizmo gniaužtų tariamai išsilaisvinusi visuomenė nebūtina tampa laisva. Ji puikiausiai gali atsidurti tik simuliuojamos laisvės pasaulyje, kuriame autentiškos laisvės formas pakeičia vadinamieji laisvės simuliakrai.

Apibrėžiant kuo trumpiau ir paprasčiau, simuliakras yra tobulai tikroviška nesamybė, dažnai – tikroviškas to, ko iš tiesų nėra, bet iš principo galėtų būti, pakaitalas. Šių dienų pomoderniame pasaulyje simuliakrų yra begalė. Vieni apgaulingiausių ir pavojingiausių neabejotinai yra pačios laisvės simuliakrai. Senas posakis, kad savo padėties nesuvokiantis vergas yra dvigubas vergas, įgyja naują prasmę būtent mūsų laikais, kai radosi kaip niekad didelės galimybės planingai „gaminti“ laisvės simuliakrus.

Tad klausimas, ar prieš du dešimtmečius iš tiesų atsikovojo laisvę, ar vis dėlto gyvename meistriškai suręstų laisvės simuliakrų pasaulyje, darosi kaip niekad svarbus mąstant apie tautos ir valstybės ateitį. Ko gero, būtent jis ir turėtų tapti visų tokių apmąstymų atramos ir pradžios tašku.

Jį kelti ir kruopščiai svarstyti dera ne vien iš tuščio smalsumo. Šis klausimas svarbus ne tik praktiškai, bet ir egzistenciškai giliausia šio žodžio prasme. Juk visos dabartinės oficialiosios valstybinės ideologijos kertinis akmuo yra teiginys, kad atkūrusi Nepriklausomybę Lietuva yra demokratiška ir laisva šalis. Priklausomai nuo to, ar besąlygiškai ir aklaai tikime šiuo teiginiu, ar, priešingai, priimame jį kritiškiau ir nepatikliau, iš esmės keičiasi šalies būklės ir jos raidos perspektyvų vertinimai. Šią būklę pirmiausia derėtų svarstyti ir vertinti

dviem svarbiausiais atžvilgiais.

Jeigu Lietuva iš tiesų yra laisvų ir lygių piliečių šalis, dėl šiandieninio visuomenės susiskirstymo į „elitą“ ir „runkelius“, „geruosius“ ir „nevykėlius“ nėra ko sukti galvos ar juo labiau ką nors kaltinti. Juk tokiu atveju „nevykėliai“ arba „luzeriai“ yra tie, kurie nesugebėjo pasinaudoti laisvės atvertomis galimybėmis, ir todėl patys kalti dėl savo likimo. Šitoks požiūris susvyruoja ir darosi neįtikimas, jeigu vadovaujamas prielaida, kad kur kas gilesnė visuomenės piktžaidžių priežastis yra ta, kad, atkūrus valstybę, Lietuva tapo ne laisvės oaze, bet šalimi, kurioje buvo naujais, „demokratiškais“ ir todėl labiau paslėptais pavidalais atgaminti prievarta ir engimu grįsti ekonominiai, socialiniai ir politiniai santykiai.

Mąstant apie tautos ir valstybės ateities perspektyvas taip pat būtina tokių svarstymų ašimi paversti Lietuvos laisvės tikrumo klausimą. Jeigu Lietuva iš tiesų laisva, visos jos dabartinės negandos ir trūkumai yra tik „vaikystės ligos“, nuo kurių anksčiau ar vėliau, bet neišvengiamai bus išgyta. Bet jeigu esame tik laisvę simuliuojanti visuomenė ir valstybė, tai reikėtų, kad judame ne demokratijos, laisvės ir pažangos keliu, bet gyvename „vidinės okupacijos“ sąlygomis. Kaip ir sovietmečiu pasidalijusi į pavergėjus ir pavergtuosius visuomenė, kurios viršūnės, kaip ir tada valdęs marionetinis „elitas“, dėl savo egoistinių interesų naikina ir stumia į nebūtį visą tautą.

II

Moderniąją visuomenę vokiečių sociologas Maksas Vėberis yra apibūdinęs pasitelkdamas „geležinio biurokratijos narvo“ vaizdinį. Simuliuojamos „laisvės“ visuomenė labiau primintų geležinį narvą su aksomu apmuštomis sienomis. Tos minkštos ir šiltos sienos, slepiančios geležinių narvo grotų kietumą ir šaltį, padeda jo įnamiams užmiršti, kad jie vis vien yra tik narve uždaryti kaliniai.

Apskritai demokratinis „aksominis narvas“ daugeliu atžvilgiu yra tik totalitarinio „geležinio narvo“ išvirkščias veidroдинis atspindys. Totalitarizmo laikais mėginta pavergti žmones atkertant juos nuo „kenksmingų“ žinių ir informacijos šaltinių. Tačiau lygiai taip pat galima pavergti žmones ir paleidžiant juos akiai klaidžioti beribiame informacijos okeane. Tereikia neduoti jiems jokių moralinių ir intelektualinių gairių, padedančių susigaudyti, kas yra tiesa ir melas, gėris ir blogis, vertinga ir nevertinga. Maža to, tokius tikrumo ieškančius žmones nesunku ir beviltiškai paklaidinti, neatpažįstamai pakeitus

jų vedlių pavidalus. Mat „aksominio narvo“ visuomenėje atgrasūs totalitarinio sukirpimo ideologiniai propagandininkai ir instruktoriai tampa nereikalingi. Čia paieškų kelyje esančio asmens palydovais ir švelniais vedliais gali tapti geranoriški „švietėjai“ ir „patarėjai“, kurie pasirūpins, kad jų globotinio kelionė šiuolaikinio žinojimo labirinte virstų betiksliau ir niekur nevedančiu blaškymusi to labirinto akligatvių spąstuose.

Totalitarinio valdymo laikais „geležiniame narve“ uždarytai visuomenei buvo primetami tariami autoritetai. O „aksominiame narve“ tūnančios visuomenės nariai skatinami „mąstyti kritiškai“ ir neigti bei griauti visus autoritetus, kad būtų įgyvendintas „demokratinės lygybės“ idealas. Aukštesniais moraliniais ir intelektualiniais standartais besivadovaujantys visuomenės lyderiai yra „demokratiškai“ naikinami paverčiant juos nuolatinių pašaipų ir patyčių taikiniiais.

Nesugebančios juoktis ir linksmintis visuomenės neįmanoma laikyti sveika. Tačiau „aksominio narvo“ visuomenėse linksmybės liejasi per kraštus taip smarkiai, kad pradedama apskritai nebejausti ribos tarp šventų bei rimtų ir kasdienių bei komiškų gyvenimo momentų. Neatsitiktinai jose taip klesti milžiniška „pramogų“ industrija. Būtų naivoka laikyti šias „pramogas“ tik komerciniais projektais. Iš tikrųjų visos šios industrijos paskirtis anaip tol nėra tik „daryti pinigų“ jos šeimininkams. Masėms įperšamos „pramogos“ yra ne mažiau paklausios ir kaip gyvybiškai svarbi „demokratinės“ politinio valdymo technologijos dalis. Mat kita jų paskirtis yra nuolatos „gaminti“ padugnių visuomenę – savo troškimų bei instinktų nesugebančius kontroliuoti ir todėl lengvai manipuluojamus bei valdomus individus.

Jiems kontroliuoti ir nukreipti „teisinga“ linkme reikalingi ne griežtai masėms įsakinėjantys valdovai, bet visai kitokie vedliai. Demokratijos „aksominiame narve“ tokiais vedliais tampa vadinamosios „žvaigždės“, kurių vertybės ir elgesio modeliai yra ne primetami visuomenei „iš viršaus“, bet įperšami „iš apačios“, pasitelkus patrauklius jų demonstravimo ir reklamos būdus. Todėl „žvaigždės“, būna „savanoriškai“ mėgdžiojamos ir puikiai atlieka „masalų“ ir masių „vedžiotojų“ vaidmenį. Dažniausiai tokiomis „žvaigždėmis“ padaromos vidutinybės. Jos būna kryptingai atrenkamos ir tampa „reikšmingos“ tik todėl, kad joms paskiriamos iš anksto numatytos „bandos vedlio“ funkcijos.

Vienu akivaizdžiausių klasikinio „totalitarinio“ valdymo bruožų yra atvira ir griežta ištarto arba parašyto žodžio cenzūra. Tačiau, palyginti su „aksominiame narve“ taikomomis minties ir žodžio laisvės priežiūros priemonėmis, ji gali pasirodyti kone vaikų žaidimas. Toji valstybės vykdoma cenzūra buvo

lengvai atpažįstama, nes ją užtikrino oficialiai veikusios ir visiems žinomos įstaigos. Cenzoriai vadovavosi iš esmės žinomais draudžiamų pavardžių, autorių ir temų sąrašais. Todėl kiekvienas laukiantis susitikimo su cenzoriais asmuo iš anksto turėjo orientyrus ir žinojo ar bent jau nujautė, ko galima tikėtis: kurie dalykai „prais“, su kuriais įmanoma „praslysti“, o dėl kurių net neverta vargti ir rizikuoti.

O demokratinio „aksominio narvo“ piliečiui susiorientuoti kur kas sunkiau. Mat nors cenzūra čia tokia pat griežta ar net griežtesnė, oficialiai jos „nėra“, kadangi valstybinę cenzūrą pakeičia privati. Todėl „aksominio narvo“ sąlygomis vieninteliu minties ir žodžio laisvės garantu lieka žiniasklaidos priemonių savininkų, redaktorių ir žurnalistų sąžinės bei atsakomybės visuomeni jausmas. Kaip liudija šis tekstas, tokios žiniasklaidos dar esama ir Lietuvoje, tačiau kol kas tokia visuomeniška ir patriotiška žiniasklaida yra išimtis, o ne taisyklė.

Esant tokio tipo valdymui atvira ir šiurkšti prievarta darosi nereikalinga arba ją prireikia panaudoti tik retais atvejais. Demokratinė „nepalaujamo laisvinimo“ strategija smarkiai efektyvumu pranoksta totalitarinio valdymo būdus, nes ji yra dviejų subtilių valdysenos metodų – „sužvaigždinimo“ ir „išstūmimo“ – lankstus derinys. Sistemai „tinkami“ asmenys iškeliami ir „sužvaigždinami“ viešojoje erdvėje – tampa sektiniais ir mėgdžiotiniais „masių visuomenės“ elgesio etalonais ir vedliais. O prie esamos santvarkos „nepritaikę“ arba jai pavojingais laikomi asmenys būna kryptingai marginalizuojami ir atsiduria visuomenės užribiuose – jie ir jų idėjos sukarikatūrinami ir paverčiami pajuokų objektais arba, priešingai, lieka paprasčiausiai „nepastebėti“ ir nutylimi.

Net ir gana trumpa pažintis su „laisvose visuomenėse“ vešniniais laisvės simuliakrais turėtų įtikinti, kad tokios politologinės sąvokos kaip „švelnusis totalitarizmas“ arba „totalitarinė“ demokratija nėra tik karščiuojančios vaizduotės ir neatsakingo kalbėjimo kūriniai. Taigi yra svarių priežasčių manyti, kad „perėjus iš totalitarizmo į demokratiją“ radosi tik naujas visuomenės valdymo būdas ir stilius, nes „išsilaisvinusios“ pokomunistinės visuomenės iš tikrųjų atsidūrė ne laisvės, o jos simuliakrų pasaulyje.

Spausdinama iš: *Respublika*, 2014 m., sausio 17 d., priedas „Redakcinės kolegijos tribūna“, p. 1; 2014 m., sausio 24 d., p. 15.

Sujauktos sąvokos kaina: pilietinė ar pilietiška visuomenė?

I

Nuolatos kartojama, kad viena svarbiausių, gal net pagrindinė Lietuva slegiančių vargų ir persekiojančių bėdų priežastis esanti ta, kad šalyje vis dar nėra stiprios ir brandžios pilietinės visuomenės. Ją pulta kurti vos atgavus Nepriklausomybę, tačiau jau ketvirtį amžiaus trunkančio darbo rezultatai itin kuklūs, o jo pabaigos taip ir nematyti. Sunku nepastebėti, kad pastangos kurti atvirą pilietinę visuomenę keistai primena beviltiškai užsitęsusi ir šnipštu pasi- baigusį komunistinės visuomenės statytojų triūsą. Atrodytų, pats metas susi- mąstyti, ar kartais šis panašumas nėra atsitiktinis, taip pat ar nesama gelminių priežasčių, verčiančių patį užmojį sukurti atvirą pilietinę visuomenę dar vienu neįgyvendinamu, taigi iš esmės utopiniu projektu.

Tačiau tokie klausimai Lietuvoje nekeliami ir nesvarstomi. Nesivargina- ma aiškinti, kas yra toji pilietinė visuomenė ir tiesiog skelbiama, kad ji esanti savaiminis gėris, kurio siekti privalo tamsi ir atsilikusi – nes vis dar neatvira ir nepilietinė – pokomunistinė Lietuvos visuomenė. Toks atviros pilietinės vi- suomenės architektų ir vedlių elgesys neliudija jų intelektualinio ir politinio sąžiningumo. Maža to, jis smarkiai primena tarybinių laikų ideologinių propa- gandininkų elgseną ir veikimo būdus. Vieni ir kiti drąsiai bei ramia sąžine kuria naują visuomenę ir veda visus „tamsuolius“ ir „atsilikėlius“ pažangos keliu į „šviesią ateitį“, nors patys gerai nežino, kurlink iš tiesų einama. Šiuo atžvilgiu nepriklausomoje Lietuvoje, palyginti su sovietmečiu, niekas nepasikeitė. Atvi- ros pilietinės visuomenės kūrimas Lietuvoje daugiausia yra grynai ideologinė ir propagandinė kampanija, leidžianti manyti, jog šalyje įgyvendinamas dar vienas utopinis socialinės ir politinės inžinerijos eksperimentinis projektas.

Tačiau jos kūrėjų gretose netrūksta entuziastų, kurių buvimas čia neat- rodo natūralus ir verčia susimąstyti. Tai žmonės, kurie, užuot stačia galva nėrę į šią kuriamąją veiklą, lyg ir turėtų rimtą pagrindą pirmiau stabtelėti ir gerai pagalvoti, kam iš tiesų skiria savo laiką ir jėgas. Turimi omenyje patriotiški, tautiškai bei valstybiškai mąstantys ir įsipareigoję piliečiai, pirmiausia – buvę veiklūs sąjūdininkai. Nėra abejonių, kad dabar aktyviai įsitraukdami į atviros pilietinės visuomenės kūrimo darbą jie nuoširdžiai tiki toliau kovojantys už taip ir neįgyvendintus Sąjūdžio idealus ir šitaip atliekantys savo pilietinę bei patriotinę pareigą Tautai ir valstybei.

Tačiau nuoširdus pasiryžimas atlikti pilietinę pareigą daugeliui veikiausiai

ir sutrukdė laiku atkreipti dėmesį į mažiausiai tris keistus vos atkūrus Nepriklausomybę pradėto įgyvendinti atviros pilietinės visuomenės projekto bruožus. Pirma, taip ir liko nepastebėta, kad tai ne pačioje Lietuvoje gimęs, bet atvežtinis projektas. Jam vykdyti kažkodėl prireikė ideologiškai paruoštų kadru, kuriuos skubiai pradėjo rengti iš svetur – tik jau ne iš Rytų, bet iš Vakarų – į šalį ėmę plūsti profesionalūs atviros pilietinės visuomenės kūrimo specialistai – patarėjai, ekspertai, kiti įvairiausio plauko švietėjai ir mokytojai. Antra, netruko paaiškėti, kad užsimotas suformuoti ir šalies gyventojams mėginamas įskiepyti „vakarietiškas“ ir „šiolaikiškas“ pilietinis pilietiškumas visiškai nederą su Lietuvos valstybę leidusiu atkurti tautiniu ir patriotiniu pilietiškumu. Maža to, moderniąją 1918 metų Lietuvos Respubliką padėjęs sukurti ir apginti bei kelis okupacijos dešimtmečius už šalies laisvę kovojusius patriotus įkvėpęs ir jų dvasią palaikęs pilietiškumas buvo nedelsiant paneigtas ir pultas smerkti kaip nenaudinga ir net žalinga atgyvena. Kitaip sakant, ištiesą šimtmetį Lietuvos valstybę kūrę ir gynę, dėl jos laisvės didžiules aukas sudėję šalies patriotai pasirodė esą niekam tikę kaip pilietinės visuomenės nariai, taigi prasti piliečiai.

Ir galiausiai trečias ir galbūt svarbiausias – nes potencialiai pragaištingiausias – šio projekto bruožas yra tas, kad didžiausia kliūtis jam įgyvendinti pasirodo esanti ne kas kita, o tariamai pasenusi – neva „uždara“ ir „siaura“ – lietuviškumo ir pačios Tautos samprata. Toji pati J. Basanavičiaus ir kitų tėvų kūrėjų kartos suformuota samprata, be kurios nepriklausoma Lietuvos Respublika apskritai nebūtų galėjusi atsirasti, ir kurią sąmoningoji Tautos dalis iš paskutiniųjų stengėsi apginti ir išsaugoti okupacijos tarpsniu. Atviros pilietinės visuomenės kūrėjai iš karto pareikalavo ir iki šiol ragina išmesti ją į istorijos atgyvenų sąvartyną. Tačiau visas šios sampratos esminis turinys, gelminė jos šerdis yra XIX a. tautinio Atgimimo metu pamažu brandinta ir XX a. pradžioje pagaliau atvirai iškelta paprasta ir aiški politinė idėja: lietuviai, kaip ir kitos tuo metu sparčiai modernėjusios Europos tautos, turi teisę įsteigti savo nepriklausomą valstybę – laisvą demokratinę Respubliką – jų istoriškai apgyventose etninėse žemėse. Atkurti šią valstybę ir sugrąžinti ją į pasaulio politinį žemėlapią – toks buvo pagrindinis Sąjūdžio programinis siekis ir svarbiausias politinis tikslas.

XIX ir XX a. sandūroje susiformavusios moderniosios lietuvių Tautos ir nepriklausomos demokratinės Lietuvos valstybės vizijos ryšys yra toks gilus ir esminis, kad, jam nutrūkus, savaime subyra patys lietuviškojo valstybingumo dvasiniai, kultūriniai ir politiniai pamatai. Gyvybinę šio ryšio reikšmę puikiai suprato okupacinis režimas. Lietuvių tautos kryptingo perdirbimo programa

buvo pradėta vykdyti dar net nespėjus formaliai inkorporuoti okupuotos šalies į tarybinę imperiją. O pagrindinis šios programos elementas visų pirma buvo pastangos išplauti ir iš pagrindų pakeisti pačios Tautos sampratos turinį. Moderniojo lietuvių tautinio tapatumo branduoliu buvusi XIX a. Atgimimo metu susiformavusi kultūrinė ir istorinė savimonė pradėta laikyti pasenusia ir todėl naikintina atgyvena. Okupantų požiūriu pasenusio ir siauro („uždaro“) lietuviškumo keitimo tariai nauju ir plačiu („atviru“) lietuviškumu politikos esmę tiksliai nusakė glausta Tautos perdirbimo formulė, pasak kurios, pažangioji tarybinė lietuvių kultūra privalanti būti socialistinė savo turiniu, o tautinė tik forma.

Istorinis kontekstas dažnai padeda atpažinti jau būtus ir patirtus, bet dėl vienokių ar kitokių priežasčių smarkiai ar net visai pamirštus svarbius dalykus. Prisiminti Lietuvos okupacinę praeitį naudinga ir pravartu ne dėl jos pačios, o todėl, kad tai padeda aiškiau ir tiksliau suvokti šių dienų šalies eurosąjunginės dabarties realijas. Lyginant tada ir dabar vykstančias kultūrines ir politines permainas bendroji jų kryptis atrodo tokia panaši, kad nelieka nė mažiausių abejonių, jog nėra jokio pagrindo sieti vėl nepriklausomoje Lietuvoje statomos atviros pilietinės visuomenės su tautiškumo, valstybingumo ir klasikinio pilietinio-politinio patriotizmo idealais. Priešingai, tik ką trumpai apibūdinti trys atviros pilietinės visuomenės projekto bruožai leidžia manyti, kad tai yra iš principo moderniausias lietuviškojo tautiškumo ir valstybingumo sampratas neigiantis ir griauantis, taigi griežtai antisąjūdinės dvasios įkvėptas ir varomas projektas.

Tai reikėtų, kad šiuo projektu iš pat pradžių buvo siekiama ne stiprinti Lietuvos valstybingumo pamatus, bet toliau kurti naują – tik jau kiek kitokio tipo – visuomenę. Žodžiais „tik kiek kitokio tipo“ norima pasakyti, kad, atkūrus Nepriklausomybę, požiūris į Tautą ir Lietuvos valstybę beveik nepasikeitė. Okupacijos laikais lietuviai, kaip ir kitos imperijos tautos, buvo verčiama abstrakčiais „tarybiniais žmonėmis“ – būsimos pasaulinės komunistinės visuomenės kūrėjais. Dabar iš jų reikalaujama kuo greičiau tapti tokiais pat abstrakčiais „vakariečiais“ ir/ar „europiečiais“ – labai panašios pasaulinės pilietinės visuomenės statytojais. Tad kuriant atvirą pilietinę visuomenę kryptingai skatinamas ir realiai vyksta ištautinto „tarybinio“ lietuvio virsmas tokiu pat ištautintu „europietišku“ lietuviu.

Stebėtinai panašus komunistinės ir pilietinės visuomenės kūrėjų požiūris į Tautą ir valstybę seniai turėjo tapti akstinu atidžiau išsižiūrėti, kas vis dėlto iš tiesų yra toji Lietuvoje kuriama atvira pilietinė visuomenė. Ar tikrai nėra pa-

grindo laikyti ją tik šiek tiek sumodernintu – „vesternizuotu“ ar „europeizuotu“ – visai neseniai kurtos tarybinės komunistinės visuomenės pakaitalu? O jeigu ji yra toks pakaitalas, kas tada būtų pats jos kūrimas, jei ne pusę amžiaus komunistinės „internacionalinės“ imperijos vykdytos Lietuvos ištautinimo ir išvalstybinimo politikos tęsinys?

II

Lietuva sumokėjo ir tebemoka milžinišką ir vis didėjančią ekonominę, socialinę ir politinę kainą už tai, kad laiku – tik atkūrus valstybę – nebuvo iškelti ir pradėti plačiai svarstyti šie klausimai. Tiesą sakant, taip nutiko todėl, kad apskritai nebuvo susivokta, kokie jie svarbūs. Tik tuo paaiškinama, kodėl į atviros pilietinės visuomenės kūrimu dangstomą Tautos ir valstybės griovimo darbą savanoriškai ir net entuziastingai įsitraukė tiek daug „senamadiška“ ir „nevakarietiška“ pilietiškumo samprata besivadovaujančių, savo šalį branginančių ir jos ateitimi nuoširdžiai besirūpinančių patriotiškų žmonių. O minėti klausimai daug kam nekilo todėl, kad atviros pilietinės visuomenės šaukliams pavyko savotiškos ideologinės „kontrabandos“ keliu plačiai ir nepastebimai paskleisti ir įtvirtinti viešojoje erdvėje bei daugybės tautiškai ir valstybiškai išpareigojusių piliečių protuose visiškai kitokią – tariamai šiuolaikiškesnę ir pažangesnę pilietiškumo sampratą. Apibūdinimas „kontrabandos keliu“ reiškia, kad tai buvo padaryta suplakus ir supainiojus dvi visiškai skirtingas pilietiškumo sampratas. Apsukriai žaidžiant žodžių „pilietis“ ir „pilietiškumas“ daugiareikšmiškumu ir žadinant klaidinančias asociacijas buvo sukurta ir tebėra palaikoma apgaulinga regimybė, kad „vakarietiškas“ pilietinės visuomenės nario pilietiškumas yra tas pats senasis, moderniąją Lietuvos valstybę sukūręs ir visą šimtmetį jos gyvastį saugantis, tik kiek patobulintas ir todėl šiuolaikiškesnis patriotinis pilietiškumas. Iš tikrųjų, kaip minėta, tokia pilietiškumo samprata atviros pilietinės visuomenės kūrėjams yra ne tik visiškai svetima, bet ir atgrasi, vien paniekos bei patyčių verta „nacionalistinė atgyvena“. Tačiau nesivaržoma naudotis ta „atgyvena“ kaip patraukliu ideologiniu jauku, padedančiu į savo stovyklą privilioti kuo gausesnį geranoriškų, bet kartais pernelyg patiklių talkininkų būrį.

Atvira pilietinė visuomenė esanti savivaldi laisvų žmonių bendrija, stipriausia demokratijos ir laisvės atrama ir tvirtovė – šitaip bendriausiais bruožais atrodo ideologų ir propagandininkų idiliškomis spalvomis tapomas romantiškas jų konstruojamos visuomenės vaizdinys. Priėmus šį suromantintą

vaizdinį už gryną pinigą nesunku pasiduoti jo kerams ir patikėti, kad toji visuomenė yra mylinčių laisvę herojiškų valstybės piliečių bendrija, kurios pilietiškumas grindžiamas pagarba ir ištikimybe tautinio ir valstybinio patriotizmo idealams ir kuri prireikus pasiryžusi už juos guldyti galvas.

Nėra abejonių, kad atvira pilietinė visuomenė ir laisvė kažkaip susijusios. Tačiau anaip tol nėra savaime akivaizdu, kokia laisvės samprata iš tiesų vadovaujasi tokia visuomenė. Mat laisvė būna įvairiopa, todėl būtina tiksliai apibrėžti, kaip ji suvokiama, ir sąmoningai apsispręsti, kokios laisvės trokštama ar dėl kokios laisvės kovojama. O norint susivokti, kokią laisvę žada pilietinė visuomenė, pakanka atidžiau išsikaityti į aiškų ir tikslų, tad neturintį kelti ginčų tokios visuomenės apibrėžimą: „Viešojo gyvenimo sritis, kurioje privatūs asmenys nepriklausomai nuo valstybės buriasi į bendrijas, reiškia ir įgyvendina savo interesus.“ Šis elementarus, iš 2007 m. išleisto Politikos mokslų enciklopedinio žodyno pacituotas apibrėžimas (p. 99) gerai atskleidžia pilietinės visuomenės prigimtį ir parodo, kokios laisvės siekia tokios visuomenės nariai. Jo visiškai pakanka, kad į šipulius subyrėtų ideologų ir propagandininkų puoselėjamas ir skleidžiamas iškreiptas ir klaidinantis – nepagrįstai romantizuotas ir sukilintas – pilietinės visuomenės vaizdinys. Šis apibrėžimas nepalieka abejonių, kad pilietinė visuomenė pirmiausia yra jai priklausančių individų privačių interesų įgyvendinimo erdvė. Tokios visuomenės nariai vadovaujasi savita ir – švelniai tariant – gana siaura ir anaip tol ne herojiška laisvės samprata. Jie geidžia ne tiek laisvos valstybės, kiek asmeninės laisvės nuo valstybės – turbūt šitaip glaustai galima apibūdinti jų siekiamos laisvės pobūdį.

Tačiau koks yra šios laisvės nuo valstybės pozityvus ir realus turinys? Į tai jau gana aiškiai atsakė moderniosios politinės filosofijos „tėvas“ Thomas Hobbesas, klojęs ne tik šiuolaikinės valstybės, bet ir pilietinės visuomenės teorinio aiškinimo pagrindus. Pasak šio mąstytojo, besąlygiškai paklūstantiems absoliučiai valstybės valiai individams turi būti atlyginta: mainais už tokį paklusnumą valstybė privalanti leisti jiems netrukdomai siekti dviejų svarbiausių tikslų – asmeninio saugumo ir „patogaus gyvenimo“, tai yra – privačios medžiaginės gerovės. Taigi dar būdama modernybės „naujagimė“ pilietinė visuomenė skleidėsi ir buvo teoriškai suprantama kaip grynai privačių tikslų siekiančių savanaudiškų individų sambūris. Ji pasidarė vyraujančia modernios visuomenės organizacijos forma XVIII a. antrojoje pusėje, kai ekonomikos srityje pradėjo sparčiai išsivirti vadinamųjų „laisvų rinkos mainų“ principas ir tapo akivaizdžiai pastebimas naujas žmogaus tipas. *Homo oeconomicus*, arba tiesiog „ekonominis žmogus“ – šitaip buvo įvardyti saviti, tik šiam anksčiau

istorijoje neregėtam žmogaus tipui būdingi mąstysenos ir veiksenos bruožai. Maža pasakyti, kad pilietinė visuomenė yra neatskiriama „ekonominio žmogaus“ palydovė. Kaip ypatingas visuomenės organizacijos būdas ir forma ji yra kur kas daugiau – absoliučiai būtina individų sąveikos „matrica“, kurioje tik ir galėjo išsiskleisti bei įsitvirtinti iki tol taip pat neregėto pobūdžio jų tarpusavio santykiai. Ji iškilo kaip privačių tikslų siekiančių individų sąveikos erdvė ir terpė, kurios nesant „ekonominis žmogus“ ne tik nepajėgtų veikti, bet ir apskritai negalėtų egzistuoti, t. y. – atsirasti ir išlikti. Šioje erdvėje sąveikaujantys individai susiję ypatingu ryšiu – čia vyksta konkurencija grindžiami mainai. Būtent jie ir yra pilietinės visuomenės tikroji esmė – tokią visuomenę sukuriantis organizacinis principas ir pamatinis jos narių santykių turinys. Tad būdama natūrali ir absoliučiai būtina ekonominio žmogaus gyvenimo ir reiškinys vieta, pilietinė yra ne kas kita, o tik palyginti neseniai susiklosčiusi ir įsitvirtinusi ypatingos rūšies abstrakti individų socialinės sąveikos erdvė. Ją dera suvokti kaip individų mainų ir konkurencijos tinklą, kurio svarbiausia paskirtis – leisti kuo mažiau nuo valstybės priklausantiems individams netrukdomai varžytis dėl ribotų išteklių, siekiant jau minėtų dviejų aukščiausių jų gyvenimo tikslų – asmeninio saugumo ir gerovės. Būtent šie pilietinės visuomenės ypatumai leidžia ją laikyti tiesiog socialiniu mainų mechanizmu, laiduojančiu vadinamosios laisvos rinkos ekonomikos egzistavimą ir veikimą.

Šis pilietinės visuomenės apibūdinimas, be abejo, nėra išsamus. Tačiau jo turėtų pakakti, kad gerokai priblęstų pilietinę visuomenę gaubiančios dirbtinai kuriamos herojiškos aureolos švytėjimas ir kiltų pagrįstas bei sveikas įtarimas, kad toji visuomenė galbūt nėra tokia nepajudinama laisvės atrama ir tvirtovė, kokią esant ją stengiasi pavaizduoti gausus jos kūrėjų būrys. Savo ruožtu abejonės turėtų tapti paskata atidžiau pasidomėti ir išsamiau pasiaiškinti, kas vis dėlto nutiko Lietuvoje, kai, negarbingai pasibaigus „komunistinės visuomenės“ statyboms, buvo skubiai peršokta į naujos epochinės statybos aikštelę ir griebtasi kurti atvirą pilietinę visuomenę.

Perprasti įvykusio peršokimo iš vienos statybos aikštelės į kitą pobūdį ir tikslą padeda banali tiesa, kad kiekvienai politinei santvarkai reikalingi ištikimi ir klusnūs piliečiai. Todėl visais laikais buvo siekiama „pritaikyti“ juos prie valdančiųjų poreikių, t. y. paversti kuo patogesniais valdyti – klusniais ir paslankiais – valdiniais. Suprantama, būdai ir priemonės, kuriuos pasitelkus ugdomi lengvai ir veiksmingai valdomi piliečiai, smarkiai skiriasi priklausomai nuo valdymo pobūdžio ir valdančiųjų tikslų. Kai valdantieji iš tiesų siekia bendrojo politinės bendrijos gėrio, o jų valdymui savanoriškai pritaria ir jį remia piliečiai,

visiškai pakanka nuosaikių ir protingų pilietinio ugdymo priemonių. Tokiais atvejais deramai atsižvelgiama į valdomųjų poreikius ir neadraskomas pamažu ir natūraliai susiklostęs visos bendruomenės gyvenimo audinys, t. y. negriaunamas daugumai jos narių priimtinas gyvenimo būdas, jų socialiniai santykiai bei politinė santvarka. Tačiau tarnaujanti tik sau, valdomųjų neremiamą ir todėl neišvengiamai tampanti prievartine bei despotiška valdžia neturi kitos išeities, kaip įprastinį pilietinį ugdymą pakeisti melu ir demagogija grindžiamu masiniu „smegenų plovimu“, o siekdama palaužti piliečių pasipriešinimą neretai būna priversta šiurkščiausiais metodais iš pagrindų „perauklėti“ ir „pertvarkyti“ visą visuomenę, kad ši tiesiogine žodžio prasme taptų lengvai minkomu moliu ją savo nuožiūra valdančių ir formuojančių „socialinių inžinierių“ rankose. XX amžius kaip tik ir yra tokios socialinės inžinerijos klestėjimo, taigi ir masinio bei nepaliaujamo modernių visuomenių „perdirbinėjimo“ metas.

Tokiame politiniame ir istoriniame kontekste žvelgiant į komunistinės ir atviros pilietinės visuomenės statytojų triūsą per valdysenos klausimo – kaip kuo lengviau, veiksmingiau ir tvirtiau valdyti individą ir visuomenę – prizmę aiškėja, kad iš esmės siekiama to paties pagrindinio tikslo. Vieni ir kiti siekia „socializuoti“ individus, nes tik tai leidžia juos patikimai valdyti, t. y. disciplinuoti ir kontroliuoti jų mintis ir veiksmus. Tiesa, reikia sutikti, kad abiejų visuomenių vizijos šiek tiek skiriasi. Komunistinės visuomenės idealas – griežtai kolektyvistinė ir besąlygiškai solidari visuomenė. Atviros visuomenės vizija numato ne mažiau griežtai individualistinę ir beatodairiškai konkuruojančią visuomenę. Todėl, apibūdinant abiejų visuomenių kūrėjams išskylančius uždavinius, galima trumpai drūtai pasakyti, kad artėdami prie savojo idealo ir vis labiau „socializuodami“ jų auklėjamus ir šviečiamus individus, komunistinės visuomenės vadai privalo ir stengiasi išmokyti juos tobulai, t. y. gražiai ir meiliai bendradarbiauti. Atviros pilietinės visuomenės vedlių uždavinys – pasitelkus tokį pat auklėjimą ir švietimą išmokyti savanaudiškus ir linkusius savivaliauti savo globotinius tobulai, t. y. aršiai, bet taisyklingai ir drausmingai konkuruoti tarpusavyje.

Čia neišvengiamai iškyla lemiamai svarbus klausimas: kiek šie iš pirmo žvilgsnio pastebimi skirtumai iš tiesų yra dideli ir reikšmingi? Jo išvengti neįmanoma, nes sunku nepastebėti abi – komunistinę ir atvirą pilietinę – visuomenes siejančio keisto simetrinio ryšio: jos atrodo tarsi išvirkštiniai veidrodiniai viena kitos atspindžiai. Ir vis dėlto, nors seniai žinoma, jog dialektinės priešybės sutampa, atidesnis ir mąslesnis skaitytojas greičiausiai paklaus: neįau iš tiesų ištrūkė iš prievartinio komunistinės visuomenės statybų lažo ir pradėję

kurti atvirą pilietinę visuomenę netapome nė truputėlį laisvesni kaip žmonės ir savo valstybės piliečiai? Klausimas ne tik pagrįstas ir teisėtas. Jis ir prasmingas bei naudingas, nes skatina nuiminėti kitus atviros pilietinės visuomenės veidą slepiančios ideologinės kosmetinės pudros sluoksnius.

III

Prisimenantys gyvenimą statytoje komunistinėje visuomenėje, o dabar tapę kuriamos atviros pilietinės visuomenės nariais žmonės iš tiesų gali pasijusti atsidūrę laisvame pasaulyje – jei ne pačiame laisvės rojuje. Privačiame gyvenime jie jaučiasi esą ir iš tikrųjų daugeliu atžvilgių yra laisvi. Smulkmeniškai nurodinėjusios, kaip gyventi, ir įkyriai prižiūrėjusios kiekvieną piliečio žingsnį valdžios geležinis kumštis atrodo negrįžtamai atsileidęs ir buvęs tik slogiame sapne. Teisė pačiam pasirinkti patinkantį gyvenimo būdą ir mėgiamą veiklos rūšį, galimybė netrukdomai nukeliauti kad ir į toliausią pasaulio kraštą ir ten turistauti arba įsikurti ir dirbti – tai tik trumputis ir nepilnas pilietinės visuomenės dosniai seikėjamų privačių laisvės gėrybių sąrašas. Tereikia įsivaizduoti iš pilietinės visuomenės dangaus sruvančią tokių gėrybių liūtį, kad suglumtum ir nuoširdžiai pasipiktintum, jog kažkas dar drįsta abejoti šia visuomene kaip besąlygišku gėriu ir mėgina laidyti į ją nukreiptas kritikos strėles. Kaip galima nuvertinti ir kritikuoti tai, kas gina asmenį nuo valdžios prievartos ir saugo kiekvieno iš mūsų privatų gyvenimą nuo jos kišimosi ir savivalės? – maždaug šitaip turėtų nuskambėti kritikams skirtas pasipiktinusio pilietinės visuomenės gerbėjo klausimas.

Iš pirmo žvilgsnio jis atrodo triuškinamai teisingas ir tiesiog neatremiamas. Netrokšti teisės pačiam tvarkyti savo gyvenimą ir nesinaudoti bei nesidžiaugti galimybėmis, kurias atveria gyvenimas pilietinėje visuomenėje, būtų tiesiog kvaila. Deja, vedini nuoširdaus pasipiktinimo, klausantieji linkę manyti, kad jų garbstoma ir nekritiškai ginama tokia visuomenė yra ne tik laisvės gėrybių aruodas, bet ir didelių, nors ne iš karto ir ne plika akimi pastebimų bėdų priežastis ir šaltinis.

Tos bėdos prasideda tada, kai džiaugsmas dėl pilietinės visuomenės nario turimų teisių ir laisvių darosi toks didelis, kad jį patiriantį pilietį apima tai, ką galima pavadinti beribės laisvės svaiguliu. Užvaldytas šio svaigulio jis patiki, jog pagaliau iš tiesų išsilaisvino – kad jo tik ką išsikovota ar turima grynai privati pilietinės visuomenės nario laisvė ir esanti paties laisvės idealo įsikūnijimas ir pilnatvė.

Ši svaiginimasi laisve tenka prisiminti ir paminėti dėl itin svarios priežasties. Mat labai ryškiai ir džiaugsmingai išgyvenamas visiškos laisvės jausmas kaip tik ir yra toji neišsenkanti subjektyviai išgyvenamos laisvės patirties versmė, iš kurios be paliovos semiasi gyvastį ir jėgą pati atviros pilietinės visuomenės ideologija. Taip yra todėl, kad šis svaiginantis ir kartu apakinantis laisvės jausmas labai padeda tokios visuomenės idėjiniams vedliams sukurti ir palaikyti iliuziją, kad pilietinėje visuomenėje besiskleidžianti laisvė yra realiai įgyvendintas žmogaus laisvės idealas – toji išsvajota, taip sunkiai siekta ir štai įgyta tikroji ir galutinė laisvė. Tokia iliuzija labai veiksminga. Jai pasidavęs asmuo tiki pasiekęs savosios laisvės ribas, taigi ir jos pilnatvę. Todėl turimos, t. y. pilietinės visuomenės suteiktos laisvės jam visiškai pakanka. Didesnės laisvės jis nenori ir nesiekia vien todėl, kad neįtaria ją esant ar net apskritai galint būti.

Svaigioje pilietinės visuomenės nario laisvėje iš principo glūdi galia savitu būdu pavergti individą – uždaryti jį į dvasinį, o galiausiai ir į politinį kalėjimą. Tai iš tiesų ypatinga – nes skatinanti ir net verčianti jį patį užsidaryti šiame kalėjime ir šitaip savanoriškai pasivergti – laisvė. O jos pavergiančios galios šaltinis yra ne kas kita, bet natūralus kiekvieno individo polinkis ir siekis patenkinti savo norus ir troškimus. Viešojoje erdvėje įtvirtintas ir įteisintas tokių norų ir troškimų projekcijas mūsų dienomis įprasta vadinti skambiu „žmogaus teisių“ vardu. Tačiau kiekviename žingsnyje primenamos ir faktiškai sakralizuotos minėtos teisės, žvelgiant į jas griežtai teoriniu ir istoriniu požiūriu, tėra tik politinė ir teisinė išraiška banalaus ir visuotinai žinomo fakto, jog moderniosios visuomenės individas pirmiausia linkęs siekti ir aistringai reikalauti, kad visuomenė oficialiai pripažintų ir suteiktų jam kuo platesnes galimybes patenkinti vis naujus jam kylančius ir asmeniškai atrodančius gyvybiškai svarbius poreikius bei troškimus. Galimybė juos patenkinti būtent netrukdomai – kuo lengviau ir greičiau – kaip tik ir tampa ne tik pilietinės visuomenės nario patiriamo asmeninės laisvės jausmo šaltiniu, bet ir pagrindiniu, tiksliau – vieninteliu tokios laisvės matu. Todėl savosios laisvės ribas jis patiria ir pasijunta esąs „nevisai“ laisvas tik susidūręs su jo poreikius nevaržomai tenkinti trukdančiomis išorinėmis kliūtimis. Tokios kliūtys paprastai būna suvokiamos ir jomis laikomos pirmiausia visuomenė ir valstybė.

Tad galima sakyti, kad pirmapradis pilietinės visuomenės radimosi šaltinis yra ją steigiantis prigimtinės laisvės impulsas. Tačiau tokia „natūrali“ laisvė, besiskleidžianti kaip spontaniškas individo siekis įgyvendinti savo potraukius ir troškimus, yra itin problemiška – ne tik ribota, bet ir savaip neįgali. Tokios prigimtinės ir spontaniškos laisvės ribotumo ir neįgalumo priežastis ta, kad dėl

savo „natūralaus“ pobūdžio ir kryptingumo tai yra antisociali ir antipolitinė laisvė. Maža to, atidžiau įsigilinus pradeda aiškėti, kad vien tokios „natūralios“ – bekryptės ir betikslės, todėl anarchiškos laisvės visiškai nepakanka net pačiai pilietinei visuomenei rasti. Iš tikrųjų pilietinei visuomenei įsteigti yra būtina ir kitokia – prigimtinė ir spontanišką individo laisvę papildanti, pratęsianti ir atbaigianti laisvė. Ją galima vadinti jau ne pilietinės visuomenės, bet politinės bendruomenės nario arba tiesiog valstybės piliečio laisve.

Pakanka net paviršutiniškai palyginti šias dvi laisvės rūšis, kad iš karto atsiskleistų pilietinės ir pilietiškos visuomenių skirties didžiulė teorinė ir praktinė reikšmė. Kartu darosi aiškiau ir kas norima pasakyti teigiant, kad pilietinės visuomenės nariui pirmiausia svarbi ir rūpi laisvė nuo valstybės, o ne valstybės laisvė. Turimas omenyje akivaizdus, bet dažnai nepastebimas arba nenorimas pripažinti skirtumas tarp „prigimtinių“ bei „spontaniškos“ pilietinės visuomenės nario ir „dirbtinės“ bei „disciplinuotos“ valstybės piliečio laisvės. Toji laisvė iš tiesų yra „dirbtinė“ ir savaip „nenatūrali“ tuo požiūriu, kad, kitaip negu pirmiausia iš kitų visko reikalaujanti ir imanti pilietinės visuomenės nario laisvė, ji yra pirmiausia kitiems, tai yra savajai bendruomenei įsipareigojanti ir duodanti laisvė. Teorinis skirtumas tarp jų reiškia tai, kad savanaudiška privačių tikslų siekiančio ir savo teises pirmiausia saugančio ir ginančio pilietinės visuomenės individo laisvė niekada savaime neperauga į tikrą politinę – valstybinę individo ir jo tautos laisvę. Mat ji nesukuria politinės tautos ir neįsteigia valstybės – bendrojo visuomenės gėrio siekiančios kolektyvinės politinės bendrijos, kuri vienintelė gali įveiksminti ir pakylėti prigimtinę individo laisvę, suteikdama jai kryptį, tikslą ir politinę, taigi ne tik grynai gamtinę, bet ir kultūrinę, iš dalies net ir dvasinę prasmę.

Kadangi, kaip minėta, pirminis prigimtinių laisvės impulsas pats savaime nesukuria net tikros pilietinės visuomenės, darosi akivaizdu, kad pilietiška arba politinė visuomenė yra būtina pačios pilietinės visuomenės radimosi sąlyga. Kad rastųsi ne vien savanaudiškų paskatų vedina ir grynai gamtinių – savisaugos ir medžiaginių – tikslų, bet bendrojo gėrio ir aukštesnių moralinių bei politinių tikslų siekianti jau ne pilietinė, bet tikrai pilietiška visuomenė, minėtas prigimtinių laisvės impulsas turi būti perkeistas ir sukilintas. Kad tai įvyktų, turi iš esmės keistis individo savivoka – jis privalo sutramdyti ir pažaboti savąjį prigimtinių egoizmą – išmokti be galo sunkaus meno ne tik imti, bet ir savanoriškai, nesitikėdamas už tai jokio atlygio, duoti savo bendruomenei, o žvelgiant dar plačiau ir iš esmės – prireikus dėl jos net aukotis. Toks individo sąmonėjimas ir vidinis keitimasis yra vienintelis būdas transformuoti pirmąpradį

prigimtinės laisvės impulsą. Tik jis leidžia išsivaduoti iš tokios laisvės svaigulio ir atveria kelią aukštesnės ir kilnesnės – politinės laisvės link. Kad šitoks kelias iš tiesų yra ir juo galima gana toli nueiti, byloja daugelio Vakarų pasaulio šalių dviejų pastarųjų šimtmečių istorinė patirtis. Jose pamažu radosi bei išvirtino palyginti klestinčios pilietinės visuomenės ir jos sugebėjo tapti iš tiesų politiškai laisvomis valstybėmis. Toji patirtis skatina kelti galbūt svarbiausią klausimą: kodėl jau ketvirtį amžiaus trunkantis uolus atviros pilietinės visuomenės kūrėjų triūsas ne tik kad nepadėjo Lietuvai tapti bent jau panašia šalimi, bet veikiau judama priešinga kryptimi ir vis labiau tolstama nuo skambiais, bet tuščiais šūkais virtusių pilietiško, valstybingumo, demokratijos, o galiausiai – pačios pilietinės ir politinės laisvės idealų?

IV

Principinis ir trumpas atsakymas į šį egzistenciškai svarbų šalies ateičiai klausimą galėtų būti toks: Lietuva sparčiai praradinėja paskutinius laisvės ir valstybingumo likučius, o pati lietuvių tauta nyksta ir išsivaikščioja neregėtu jos istorijoje greičiu todėl, kad atviros pilietinės visuomenės kūrėjų pastangomis ji vis giliau gramzdinama į prigimtinės laisvės svaigulį. Tai daroma pasitelkus gerai apgalvotą ir savo veiksmingumą įrodžiusią šalies piliečių nupolitinimo – jų ištautinimo ir išvalstybinimo – strategiją. Idėjinis jos pamatas ir pagrindinis praktinio įgyvendinimo įrankis yra beatodairiška ir iš principo jokių ribų nepripažįstanti žmogaus teisių plėtra. Suvokti tokios plėtros daromą žalą ir pragaištingą poveikį moderniosioms visuomenėms bei apie ją kalbėti darosi vis sunkiau, nes žmogaus teisių sąvoka seniai tapo perdėm ideologizuota, ir ją nuo bet kokių abejonių bei kritikos tvirtai saugo ilgai ir kryptingai kurta bei nuolatos palaikoma absoliutaus šventumo aura. XVII a. aiškius kontūrus įgijusi ir vėlesniais šimtmečiais vis plačiau išvirtinusi modernioji vakarietiška žmogaus teisių samprata laikoma ne tik viena svarbiausių moralinių, politinių bei teisinių Vakarų visuomenių ir joms būdingo liberalaus demokratinio valdymo atramų, bet aukštinama ir kaip vienas didžiausių civilizacijos laimėjimų bei laikoma kone visos žmonijos istorinės raidos viršūne. Todėl net iš pažiūros solidžiuose akademiniuose darbuose žmogaus teisių sąvoka neretai vartojama kaip savaime suprantama ir šitaip paverčiama ideologine kliše, išlaisvinančia tyrinėtojus iš pareigos išsamiau ir giliau paaiškinti, ką ji vis dėlto reiškia, t. y. koks jos tikrasis turinys ir prasmė.

Pastangos kruopščiau analizuoti žmogaus teisių idėjos teorines išta-

kas, genezę ir jos istorinės raidos vingius gali būti palaikytos šventvagišku, geriausiu atveju – „nepolitkorektišku“ akademiniu išsišokimu ir sukelti pernelyg smalsiam tyrinėtojiui gana didelių nepatogumų ar net nemalonumų ne tik profesinėje veikloje. Kalbant aiškiau, jam gresia pavojus įgyti ideologiškai „netvirtą“ ar net „nepatikimą“ piliečio bei mokslininko reputaciją ir susilaukti valdžios nemalonės bei „teisingai mąstančios“ visuomenės dalies pasmerkimo – būti apšauktam demokratijos ir laisvės griovėju ar net visos Vakarų civilizacijos nekętėju ir priešu.

Visuotinai tvyrančioje žmogaus teises gaubiančioje politinio ir ideologinio „korektiškumo“ atmosferoje gana sunku ar net beveik neįmanoma susivokti, kad šių teisių kritika apskritai gali būti dvejopa. Tikrai esama kritikos, kurią tiksliau derėtų vadinti tūžmingu puolimu, ir kurią įkvepia tiek bukas priešiškas viskam, kas vakarietiškai modernu, tiek ir akla neapykanta pačiai laisvei. Tačiau ne tik galima, bet ir būtina kitokia kritika – kritika, kuri remtųsi dalykiška žmogaus teisių prigimtines teorine analize ir būtų grindžiama neideologizuotomis, moksliniais tyrinėjimais gautomis žiniomis apie šių teisių sampratos istorinę raidą bei jos metu įvykusius gelminius jos turinio ir prasmės pokyčius. Šitaip – dalykiškai ir neideologizuotai – pažvelgus į moderniąją žmogaus teisių sampratą ir jos kismą, iš karto krenta į akis viena be galo svarbi ir įdomi istorinė šių teisių plėtros tendencija. Jos linkstama nepastebėti arba vengiama ją giliau aiškintis bei interpretuoti net autoritetingų šios srities tyrinėtojų ir žinovų darbuose.

Ši tendencija ypač krenta į akis ir yra lengvai pastebima žvelgiant į žmogaus teisių plėtrą retrospektyviu, t. y. praeitin nukreiptu žvilgsniu. Beribė ir nevaldoma žmogaus teisių ekspansija į visas moderniosios visuomenės gyvenimo ir veiklos sritis – būtent toks vaizdas atsiveria nors kiek atidesniam istoriniam žvilgsniui. Individo teisė į gyvybę, laisvę ir nuosavybę – toks buvo pamatinių ir niekam negalinčių kelti abejonių žmogaus teisių pradinis sąrašas. Vėliau ši trumpų sąrašą papildė bet kurioje civilizuotoje visuomenėje tiesiog būtinos pripažinti pilietinės ir politinės teisės. Tačiau, palyginti su santūria ir protinga pradžia, šiandieninis „postmodernus“ žmogaus teisių sąrašas yra nepažįstamai pasikeitęs ir atrodo visiškai kitaip – jis virto „atviru“, tai yra beribiu, nes jau dabar praktiškai neaprepiamu ir nuolatos ilgėjančiu sąrašu. Svarbu pažymėti, kad nėra jokio – teorinio ar praktinio, intelektualinio ar moralinio – principo ar kriterijaus, kuriuo remiantis būtų galima racionaliai užkirsti kelią nežabotai šio sąrašo plėtrai. Kada tiksliai buvo peržengtas nematomas slenkstis, kai ši plėtra tapo nevaldoma – sudėtingas ir atskiros aptarties reikalaujantis

klausimas. Tačiau jis neabejotinai buvo peržengtas. Tai reiškia, kad palyginti neseniai įvyko esminis ne tik žmogaus teisių, bet, ko gero, visos Vakarų civilizacijos raidos lūžis, kai būtinos ir pateisinamos pastangos įtvirtinti, saugoti ir prireikus ginti laisvą ir orų individo bei visuomenės gyvenimą turinčios laiduoti žmogaus teisės nepastebimai virto kažkuo visai kitu – beribiu ir iracionaliu, t. y. jokiais proto ir moralės kriterijais negrindžiamu ir nevaržomu moderniojo žmogaus norų ir troškimų, o kalbant trumpai – visų jo aistrų aklu „laisvinimu“.

Ir keistas sutapimas: juo labiau išibėgėjo ir darėsi pastebimesnis šis „laisvinimas“, juo sparčiau kilo viešumon ir vis ryškiau spindėjo jau ne „modernios“ pilietinės, o būtent „atviros“ pilietinės visuomenės idealas. Šis sutapimas, be abejo, nėra atsitiktinis ir liudija, kad tarp žmogaus teisių sąrašo „atvirumo“ ir tokios visuomenės „atvirumo“ egzistuoja ne atsitiktinis ir paviršutiniškas, o būtinas ir gelminis ryšys. Tai reikštų, kad įprastiniai atviros pilietinės visuomenės įvaizdžiai – neva tai esanti pliuralistinė, demokratiška, atvira pasauliui, tolerantiška ir imli žmonių bei kultūrų įvairovei visuomenė – geriausiu atveju yra tik patikliam žvilgsniui apgauti skirtas išorinis tokios visuomenės reginys, po patraukliu paviršiniu apvalkalu slepiantis tikrąją jos prigimtį ir kilmę – retai kada analizuojamus ir viešai įvardijamus jos radimosi ir veikimo principus.

Ryšys tarp „atviro“ žmogaus teisių sąrašo ir „atviros“ pilietinės visuomenės leidžia teigti, kad beribė šio sąrašo plėtra – nepaliaujamas vis naujų teisių įtvirtinimas ir gynimas – yra ne šiaip skiriamasis atviros pilietinės visuomenės bruožas, bet pats tokios visuomenės egzistavimo ir funkcionavimo pagrindas, o kalbant dar tiksliau – ją steigiantis principas. Tačiau prisiminus, kad vis gausėjančios žmogaus teisės iš esmės yra ne kas kita, o tik išlaisvinti ir viešojoje erdvėje teisiškai bei politiškai įtvirtinti, t. y. įteisinti individų norai ir troškimai, tampa akivaizdu, kas iš tiesų yra šitokiu būdu nuolatos kuriama ir palaikoma atvira pilietinė visuomenė. Ji negali būti kas nors kita, o tik nuolatinėms inovacijoms atviras antropologinės ir socialinės inžinerijos projektas. Atviras – „inžinerinis“ ir „projektinis“ – jos pobūdis reiškia tai, kad tokia visuomenė yra „atvira“ ta prasme, kad ji yra plastiškas ir vis keičiantis pavidalus dirbtinis, tai yra inžineriškai (per)konstruojamas darinys. Atvirą pilietinę visuomenę iš žmogiškų aistrų „medžiagos“ nuolatos gamina ir laisvai perdirbinėja – savo nuožiūra ir pagal savo vizijas pertvarko ir atnaujiną – jos statytojai ir kūrėjai.

Taigi tikrasis ir svarbiausias šitaip konstruojamos visuomenės „atvirumo“ bruožas ir požymis yra ne jos kūrėjų noriai vardinamos ir šlovinamos tik ką minėtos jos savybės, o būtent „plastiškumas“ – jos narių gebėjimas

virsti lanksčia „žmogiškąją medžiagą“ ir nesipriešinant pasiduoti bet kuriems ją formuojančių „socialinių inžinierių“ sumanytiems individų „perdirbimo“ ir pačios visuomenės „tobulinimo“ ir „pertvarkymo“ eksperimentams.

Igyvendinant šį projektą siekiama seniai žinomo tikslo: kuriama dar viena „puiklaus naujo pasaulio“ versija – būsimasis „naujas“ žmogus ir „tobula“ ateities visuomenė. Šiuo atžvilgiu dabar vykstantį atviros pilietinės visuomenės kūrimą ir neseniai pasibaigusią komunistinės visuomenės statybą neabejotinai sieja artima giminytė ir gelminis panašumas.

Perpratus atviros pilietinės visuomenės konstravimo principą ir jos „gaminimo“ būdą vis dar „nepakankamai modernios“ ir „atgyvenusios“ esamos visuomenės gramzdinimas į jau minėtą prigimtines laisvės svaigulį atrodo absoliučiai logiškas ir nuoseklus jos kūrėjų veiksmas – tiesiog būtinas ir neišvengiamas jų taikomos socialinės inžinerijos elementas. Tai padeda nuspėti, kokią laisvę žada ir kokios laisvės link veda atviros visuomenės kūrimas, pasitelkus šią savitą – individo ir visuomenės sąmoningo svaiginimo laisvę – technologiją. Ši įmantri technologija iš tiesų yra beveik neatremiama ir veikia puikiai, nes „gamina“ ypatingos rūšies laisvę. Tai – iš principo nevaržoma ir beribė poreikių tenkinimo laisvė. Du pirminiai ir svarbiausi moderniojo individo poreikiai žinomi ir pripažinti jau kelis šimtmečius – tai saugumo ir medžiaginės gerovės (kūno) poreikiai. Koks nors iškilus senovės politinis mąstytojas, pavyzdžiui, Aristotelis, nedvejodamas pasakytų, kad tokie poreikiai būdingi ir gyvūnui, tad laisvė netrukdomai juos tenkinti yra tik gyvūno – o gal veikiau gyvūnžmogio – laisvė.

Tad kyla kitas klausimas: ar vis labiau įsibėgėjant svaiginimu laisvę grindžiamos atviros pilietinės visuomenės statyboms dar įmanoma, o jei taip – kaip ir kokiomis sąlygomis – pabusti iš prigimtines laisvės svaigulio?

V

Pabusti iš prigimtines laisvės svaigulio – tai suvokti, jog galima kito – aukštesnė ir kilnesnė – laisvė. Tačiau ją atrasti ir apsispręsti vadovautis tokios laisvės idealu trukdo bent jau dvi akivaizdžios priežastys. Pakilti virš prigimtines laisvės ir šitaip ją peržengti sunku pirmiausia todėl, kad tai lengva ir maloni laisvė – individo natūralaus siekio patenkinti savo troškimus savaiminga išraiška.

Antra, tokia laisvė yra ne kokybinė, o tik kiekybinė laisvė. Būti laisvam – turėti galimybę rinktis. Juo individas turi daugiau tokių galimybių, juos jis

yra laisvesnis – tokią grynai vienmatės laisvės sampratą skelbia ir diegia visuomenėje atviros pilietinės visuomenės ideologai ir propagandininkai. Tai iš tiesų vienmatė, tai yra kiekybinė, laisvės samprata, nes, jos požiūriu, individas darosi laisvesnis vien todėl, kad, tarkime, įgyja galimybę parduotuvėje nusipirkti duonos, rinkdamasis ne iš dviejų, o keliolikos jos rūšių. Tokia laisvė gali būti sutapadinta su laisve apskritai – paskelbta laisvės viršūne ir idealu – tik todėl, kad ją įtvirtinant sąmoningai stelbiamas ir užgožiamas kokybinis laisvės matmuo, suprantant jį kaip galimybę laisvai pasirinkti aukščiausią ir galutinį gyvenimo tikslą bei prasmę.

Kaip minėta, prigimtinių laisvės perspektyvoje individo gyvenimo tikslas ir prasmės klausimas „išsprendžiamas“ iš karto ir savaime: svarbiausia – kuol ilgiau išbūti šiame pasaulyje sėkmingai tenkinant saugumo ir kūno gerovės poreikius. Visi kiti gyvenimo tikslai ir prasmės, palyginti su šiuo svarbiausiu tikslu, yra tik išvestiniai ir šalutiniai. Kadangi prigimtinių laisvę įkūnijantis siekis bet kuria kaina išsaugoti gyvybę ir patenkinti kūno poreikius natūraliai yra savanaudiškas, galima kiek pratęsti ir papildyti vieno autoriaus išsakytą taiklią mintį pasakant, kad turinčiam tik tokios laisvės patirtį individui suprasti, kas iš tiesų yra laisvė, įmanoma lygiai tiek pat, kiek absoliučiai egoistiškam savimylai įmanu suvokti, kas iš tikrųjų yra meilė.

Vis dėlto šis vaizdingas ir kiek žaismingas palyginimas kartu yra ir užuomina, kad išsiveržti iš prigimtinių laisvės kalėjimo – nepabaigiamo sukimosi tokios egoistiškai uždaros laisvės ratu – individas gali tik esant vienai būtinaai sąlygai. Jis privalo turėti gairę ar orientyrą, nurodantį aukštesnės ir kilnesnės laisvės galimybę. Tokiai laisvei rasti ir išsiskleisti reikalinga savita ir tam tinkama erdvė – individo prigimtinei, taigi spontaniškai ir akiai laisvei kryptingumą ir prasmę suteikianti atskaitos bendrija arba žmonių bendruomenė, kuriai toks individas jaustųsi nesuinteresuotai įsipareigojęs ir atskaitingas. Pilietinė visuomenė tapti tokia bendrija negali, nes ji yra nors ir civilizuotų, tačiau savanaudišku individo interesu grindžiamų mainų laukas. Taigi čia neveikia aukštesnė – nesuinteresuotą, t. y. grindžiamą davimu ir net pasiaukojimu – laisvę laiduojantis ir įkūnijantis žmonių tarpusavio ryšių ir santykių principas. Tad kas yra ar bent galėtų būti ta žmonių bendrija, kuri gebėtų transformuoti pilietinę visuomenę steigiantį prigimtinių laisvės impulsą taip, kad joje rastųsi ir išsiskleistų jau nebe savanaudiškai gyvūnžmogiška, bet sukilninta ir aukštesnė – visavertė ir todėl iš tiesų žmogiška dvasinė, moralinė ir politinė laisvė?

Ko gero, tik šitoks ar panašiai formuluojamas klausimas gali tapti paskata pabusti iš prigimtinių laisvės svaigulio ir paakinti rimčiau pagalvoti, kodėl

pastangų sukurti Lietuvoje atvirą pilietinę visuomenę rezultatai net ne kuklūs, o veikiau apgailėtini ir tiesiog pragaištingi.

Atsakymo į šį klausimą raktas ar bent jau naudinga nuoroda, kur jo derėtų ieškoti, galėtų būti pačios pilietinės visuomenės raidos istorija. Kaip jau minėta, tam tikru jos raidos tarpsniu tai buvo gyvybinga ir sveika, gana laisva ir klestinti visuomenė. Šį gyvybingumo ir klestėjimo laikotarpį turėjo laiduoti veiksniai, kurie – teisėta daryti tokią prielaidą – dėl kažkokių priežasčių dabar yra tiesiog išnykę ir paprasčiausiai neveikia. Juos palyginti nesunkiai galima atrasti ir įvardyti prisiminus, kad, kitaip negu dabartinė atvira pilietinė visuomenė, ankstesnioji pilietinė visuomenė dar buvo gerokai „senamadiškesnė“ ir, svarbiausia, ji nebuvo kuriama ar veikiau inžineriškai konstruojama – ji lėtai gimė pamažu laisvindamasi iš Naujaisiais laikais atsiradusios absoliutistinės valstybės griežtos priežiūros ir globos. Šis laisvinimasis vyko kaip ilga ir sunki gimstančios pilietinės visuomenės ir absoliutistinės valstybės kova, ne kartą virtusi aršia ir net nuožmia priešprieša. Tačiau žvelgiant iš laiko nuotolio, tokios valstybės – pilietinės visuomenės prižiūrėtojos ir tramdytojos – vaidmuo pradeda atrodyti gerokai kitoks ir neduoda jokio pagrindo laikyti ją tokiu blogiu, koku buvus (ir esant) ją mėgsta vaizduoti dabartiniai atviros pilietinės visuomenės ideologai. Ne be jų pagalbos ir pastangų ne tik istorijos knygos, bet ir viešojoje nuomonėje plačiai pasklidęs ir įsitvirtinęs gana prastas ir niūrus absoliutistinės valstybės kaip pilietinės visuomenės priešininkės ir engėjos įvaizdis užgožia ir paslepia du labai svarbius šios valstybės bruožus.

Toji valstybė iškilo kaip moderni tautinė ir tuo pat metu ji vis dar buvo iš esmės krikščioniška valstybė. Kitaip sakant, ji buvo unikalus, bet kartu trapus ir todėl neilgaamžis tradicijos ir modernybės derinys, nes reprezentavo krikščioniškos moralės principais vis dar besivadovavusią, bet jau moderniais būdais politiškai valdomą visuomenę. Kaip tik šie du veiksniai – viešajame ir privačiame gyvenime tebevyraavusios krikščioniškos moralės normos ir joms iš esmės dar neprieštaraujantys absoliutistinės valstybės įstatymai – buvo pagrindinės užkardos, stabdžiusios nežabotą individo troškimų raišką ir ją įteisinančią beribę žmogaus teisių sąrašo plėtrą. Todėl kietame absoliutistinės valstybės tvarkos kiaute gimstanti ir stiprėjanti pilietinė visuomenė radosi ir gyvavo ne tik kaip privačių tikslų siekiančių individų sambūris, bet ir kaip moderni politinė ir kartu daugiausia tradicinė, t. y. krikščioniškos, moralės principais vis dar besivadovaujanti tauta. Viešajame ir privačiame gyvenime vis dar galiojusios tradicinės individo elgesį valdžiusios moralės normos ir pilietišką išpareigojimas moderniai politinei atskaitos bendrijai, kokia tapo tauta – tokie buvo du

pagrindiniai atramos taškai, kurį laiką laidavę tvarią ir sveiką pilietinės visuomenės plėtrą. Tad paplitęs požiūris, kad moderni absoliutistinė valstybė buvo tik nuožmus pilietinės visuomenės priešas, vien trukdęs šiai rasti ir stiprėti, yra gerokai suprastintas ir vienpusiškas. Priešingai, esama svaraus pagrindo manyti ir teigti, kad toji iš pirmo žvilgsnio pilietinės visuomenės raidą tik varžiusi ir slopinusi valstybė buvo lemiamai svarbi tokios visuomenės formavimosi sąlyga, nes užtikrino moralinius ir politinius jos sveiką plėtrą laidavusius saugiklius.

Tačiau šie saugikliai pasirodė esą netvirti ir trumpalaikiai. Vos per pusę amžiaus – jau laikotarpiu nuo XVIII a. pabaigos iki XIX a. vidurio – paskubėta ir spėta paskelbti, kad krikščionybė ir jos moralės kodeksas, moderni politinė tauta ir galiausiai pati tautinė valstybė esančios beprasmiškos ir žalingos – tariamai griaušančios individo laisvę – Vakarų civilizacijos ir istorijos atgyvenos, kurios turi išnykti. Pirmuoju aršaus puolimo taikiniu tapo krikščionybė, o netrukus atėjo ir tautos bei valstybės eilė. Šis per du pastaruosius šimtmečius milžinišką mastą ir pagreitį įgijęs puolimas yra likimiškas ir lūžinis Vakarų pasaulio istorijos įvykis. Juk būtent dėl jo vakarietiška civilizacija tapo atkirsta nuo savo religinių, moralinių ir politinių šaknų. Galima svarstyti, ar šios šaknys jau nukirstos visiškai, ar galutinio atotrūkio nuo jų akimirka jau čia pat, bet vis tik dar neatėjo. Tačiau kad ir kaip būtų, šis įvykis iš pagrindų pakeitė pilietinės visuomenės gyvavimo ir sklaidos sąlygas. Trumpai galima pasakyti, kad šitaip buvo kuriamos ir pamažu radosi visos būtinos prielaidos „tik“ moderniai ir todėl dar sąlygiškai „uždarai“ pilietinei visuomenei virsti pomodernia ir visiškai „atvira“ pilietine visuomene.

Pakankamai išsami ir tiksli šio virsmo formulė galėtų būti tokia: nuo-sekliai ir kryptingai puolant krikščionybę, tautą ir valstybę buvo ir tebėra tolydžio griaujami moderniojoje valstybėje vis dar veikę vidiniai moraliniai ir išoriniai politiniai bei teisiniai stabdžiai, kurie riboja potencialiai begalinę pilietinės visuomenės nario prigimtine laisvę – trukdo paversti žmogaus teisėmis ir nevaržomai reikšti bei patenkinti bet kokius jam galinčius kilti „natūralius“ troškimus. Visiškai ir negrįžtamai nugriauti šiuos barjerus – toks yra galutinis ir svarbiausias atviros pilietinės visuomenės statytojų uždavinys. Tačiau jį trukdančios lengvai ir greitai išspręsti „atgyvenos“ – krikščionybė, tauta ir valstybė – stipriai išsisknijusios daugybės žmonių sąmonėje. Kaip tik todėl nepaliaujama kova su šiais gajais „prietarais“ ir „stereotipais“ iš pat pradžių buvo laikoma vienu svarbiausių ir kartu sunkiausių darbo kuriant atvirą pilietinę visuomenę barų.

Maža to, šios kliūtys taip sunkiai įveikiamos, kad „tikros“ ir „tobulos“, taigi visiškai atviros – pasaulinės – pilietinės visuomenės sukūrimas iš principo tampa tolimos ateities perspektyva, o tiksliau – utopine vizija. Panašiai kaip kad nutiko mėginant įgyvendinti pasaulinės komunistinės visuomenės projektą, pasaulinei pilietijai sukurti jau prireikė ir dar prireiks milžiniško – nežinia kiek ilgai dar truksiančio ir kiek pastangų dar pareikalausiančio uoloas jos statytojų triūso. Todėl kyla dar vienas klausimas: kokia prasmė – jeigu tai apskritai prasminga – šitaip vargti ir gaišti siekiant šio praktiškai neįgyvendinamo, taigi utopinio tikslo? Kitaip sakant, ko iš tikrųjų siekiama kuriant atvirą pilietinę visuomenę, arba dar tiksliau – koks vis dėlto yra atvirai neišvardijamas šių pastangų tikslas?

VI

Komunizmo kūrimo patirtis atskleidė ne tik tai, kad būna milžiniškas atotrūkis tarp viešai deklaruojamo ir iš tiesų siekiamo politinio tikslo. Jis taip pat įtikinamai parodė, kad užsimojus įgyvendinti utopinį, taigi iš pirmo žvilgsnio beprasmišką ir net absurdišką, politinį projektą vis dėlto įmanoma pasiekti, o ir pasiekama, konkrečių ir apčiuopiamų rezultatų. Jie yra tarsi šalutinis, tačiau dėl to ne mažiau realus pastangų įgyvendinti neįmanomus dalykus padarinys. Aišku, galima sakyti, kad nevykęs komunistinis eksperimentas buvo tiesiog pasmerktas žlugti. Tačiau tai nekeičia fakto, kad kovojant už „viso pasaulio darbo žmonių laisvę“ ir statant būsimą „teisingą ir humanišką“ komunistinę visuomenę didžiulėje pasaulio dalyje radosi ir išitvirtino komunistinė vergovinė imperija. Jos valdovai susikūrė gerovę ir klestėjo išnaudodami milijonų jų „laisvinamų“ ir į „šviesų žmonijos rytojų“ vedamų vergų triūsą.

Šis puikiai žinomas ir banalus faktas savaime nėra įdomus ir jo neverėtų net priminti, jeigu perkeltas į platesnį kontekstą jis nesuspindėtų nauja ir kiek netikėta šviesa, išryškinančia vieną didelę, bet beveik niekada neaptarinėjamą mūsų dienų keistenybę. Jau ketvirtį amžiaus monotoniškai kartojama ideologinė mantra, kad išsilaisvinusių iš komunistinės vergijos Vidurio ir Rytų Europos šalių didysis strateginis tikslas turi būti siekis sugrįžti į Vakarus – visapusiškai integruotis į liberalaus demokratinio ir kapitalistinio šiuolaikinio Vakarų pasaulio kultūrinę ir geopolitinę erdvę. Pastangos sukurti šiose šalyse atviras pilietines visuomenes laikomos vienu iš svarbiausių žingsnių šio aistringai siekiamo tikslo link.

Tačiau būtent toji ideologiniu įkarščiu ir net fanatizmu alsuojanti aistra

kaip tik ir trukdo pastebėti tik ką minėtą keistenybę. Ji iš karto krenta į akis pažvelgus į liberalizmo ir komunizmo santykį iš kiek platesnės teorinės ir istorinės perspektyvos. Žvelgiant iš jos gerai matyti, kad komunizmas apskritai yra ne kas kita, o pirmiausia patologinis atsakas į jį išprovokavusio ir galiausiai pagimdžiusio vakarietiškojo liberalizmo patologijas. XX a. komunistinis eksperimentas buvo beviltiškas, nevykęs ir galiausiai pragaištingas mėginimas išgydyti pačioje liberalizmo prigimtyje – pamatiniuose jo principuose – užkoduotas iš principo nepagydomas ligas. Tad ką, žvelgiant per tokios istorinės perspektyvos prizmę, vis dėlto iš tiesų reiškia pati grįžimo į Vakarus idėja? Kur – t. y., į kokius Vakarus – veržiamasi? Ar įmanoma atsukti istorijos ratą ir grįžti ten, kur jau būta? Ar tokiu grįžimu nėra praktiškai įgyvendinama dar Šaltojo karo įkarštyje Vakaruose plėtota ir skelbta dviejų socialinių ir politinių sistemų – vakarietiškos kapitalistinės ir rytietiškos socialistinės – neišvengiamos „konvergencijos“, tai yra laipsniško suartėjimo ir galop visiško susiliejo idėja? Tad ar žvelgiant per šios idėjos prizmę grįžimas į Vakarus nėra savotiškas judėjimas užburtu ratu ir – jeigu jis apskritai galimas – savaime netampa mėginimu gydyti pokomunistinės visuomenės kūne žlugusio eksperimento paliktas piktžaiždes jas sukėlusiomis priežastimis? Ar negali būti, kad šitaip akiai vedama į postmodernius – per pusę amžiaus neatpažįstamai ir negrįžtamai pasikeitusius – Vakarus tarybinio komunizmo dvasiškai, moraliai ir materialiai nustekenta visuomenė ne tik kad neatsigaus ir neatgims, bet, priešingai, iš komunizmo paveldėtos jos negalios tik didės ir bus toliau judama vis gilesnio visapusiško nuosmukio keliu?

Į šiuos gyvybiškai svarbius klausimus ne tik kad neatsakyta – oficialiuose akademiniuose ir politiniuose sluoksniuose jie yra tabu – tad nekeliami ir nesvarstomi. Toji tyla yra savaime iškalbinga ir kai ką primena: visuotinai tvyrantis savanoriškai priimtas ideologinis „politikorektiškumas“ lyg ir išsilaisvinusiose pokomunistinėse visuomenėse tapo tokiu pačiu moralinį bei politinį baikštumą skatinančiu ir intelektualinio sąstingio atmosferą kuriančiu veiksnium, kokie anksčiau buvo vedlių į „šviesią komunistinę ateitį“ visuomenei primestas atviras ideologinis diktatas ir jį palaikanti šiurkšti politinė prievarta. Tačiau šis panašumas, kai abi – komunistinė ir atvira pilietinė – visuomenės kuriamos pasitelkus ideologinės ir politinės prievartos įrankius yra tik ledkalnio viršūnė. Pradėjus vynioti tokių panašumų kamuolį jų pasimato ištisa virtinė.

Taigi mėginimas sukurti naują ateities žmogų buvo absoliučiai būtinas komunizmo statybos elementas. Tačiau jis juk nesvetimas ir atviros pilietinės visuomenės kūrėjams. Kaip jau minėta, tokios visuomenės „atvirumo“ esmė

yra ne ideologiniais ir propagandiniais tikslais išryškinami ir aukštinami patraukliai atrodantys išoriniai jos bruožai. Tikrasis ir svarbiausias „atvirumą“ kuriantis ir laiduojantis veiksnys, lemiantis pačią šios visuomenės prigimtį, yra jos statytojų užmojis nevaržomai perdirbinėti „plastišką“ žmogišką medžiagą siekiant iš jos pagaminti kiek kitokio tipo ateities žmogų – „pagerintą“ ir todėl „tobulesnį“ nenusisėkusio komunistinio žmogaus antrininką. Būtent šis užmojis ir lemia, kad atviros pilietinės visuomenės kūrėjams esamos „vis dar pernelyg uždaros“, valdomos „atgyvenusių prietarų“ visuomenės yra tokie pat inžinerinių bandymų poligonai, o šioms visuomenėms priklausančios „pasenusiais stereotipais“ besivadovaujantys žmonės yra tokie pat eksperimentiniai triušiai, kokiais komunizmo statytojams buvo tapusios jų užvaldytų šalių visuomenės ir pavergti tų šalių žmonės. Tokių panašumų sąrašą būtų galima tęsti, tačiau ir šių pakanka iškelti principinį ir atviros pilietinės visuomenės kūrėjams bei šalininkams didžiai nepatogų ir nemalonų klausimą. Jis gali atrodyti ne tik kad „nepolitkorektiškas“, bet ir nuskambėti kone šventvagiškai. Tai būtų klausimas apie reikalo esmę, ir jį galima formuluoti taip: ar dedamos milžiniškos pastangos ir skiriamas didžiulės lėšos kurti pokomunistinėse šalyse atviras pilietinės visuomenės paprasčiausiai nėra socialinės ir antropologinės inžinerijos projektas, kuriuo iš tikrųjų siekiama tik „pertvarkyti“ ir „patobulinti“ vakarykščius komunistinės imperijos vergus taip, kad jie taptų šiuolaikiškesniais ir efektyviau valdomais bei išnaudojamais vergais? Toks „pertvarkymas“ reikštų tai, kad jie tiesiog būtų geriau „pritaikyti“ prie naujo ir pažangesnio jų valdymo būdo, kai valdoma pasitelkus nebe totalitarinės politinės diktatūros ir centralizuoto ūkio valdymo, bet liberalios demokratijos ir laisvos rinkos mechanizmus, leidžiančius be paliovos „gaminti“ ir tikslingai bei dozuotai jiems „tiekti“ juos svaiginančią ir šitaip skatinančią savanoriškai pasivergti prigimtinei laisvę.

Ši net sąlyginai „uždara“ pilietinė visuomenė steigianti laisvę gali absoliučiai išsiskleisti tik tobulai „atviroje“ pilietinėje visuomenėje – visuomenėje, kurioje iš principo neturi likti jokių „prietarų“ ir stereotipų“, galinčių kaip nors iš anksto varžyti individo troškimų raišką. Toji raiška privalo būti specifškai postmoderni – visiškai „laisva ir atvira“, t. y. netrukdoma iki pat XX a. vidurio moderniose Vakarų pilietinėse visuomenėse vis tik iš inercijos dar veikusių tradicinių moralės normų ir į jas dar orientuotų valstybės teisiškai nustatomų individų elgesio ribojimų. Taigi aiškėja, kokio valdymo būdą stengiasi įtvirtinti nuožmiai su „praeities atgyvenomis“ besigrumiantys atviros pilietinės visuomenės statytojai. Šalinant „prietarus“ ir „stereotipus“ yra be paliovos „laisvinami“ individų troškimai suteikinant jiems vis naujų „žmogaus teisių“ rangą.

Tokiems troškimams būdinga viena savybė – juos norima ir siekiama žūtbut patenkinti. Todėl kas turi galią juos išpildyti arba ne, tas įgyja galią valdyti žmones ypatingu būdu – žaisdamas jų troškimais. Ir juo labiau išlaisvinami vis „atviresne“ tampančios pilietinės visuomenės narių troškimai – juo jų randasi daugiau ir juo labiau jie darosi „netradiciniai“, tai yra „ekstremalesni“ ir beatodairiškesni – juo sparčiau stiprėja tokios visuomenės valdytojų ir vedlių įtaka bei valdžia. Tad nėra jau taip sunku perprasti, kokia iš tiesų yra statant atvirą pilietinę visuomenę įtvirtinamo „pažangesnio“ valdymo būdo prigimtis ir tikslas: toks valdymas iš esmės yra ne kas kita, o kryptinga ir metodiška individų troškimų valdysena, pasakius kiek tiesmukiškiau – paprasčiausia gerai organizuota ir profesionaliai įgyvendinama jų išlaisvinamų instinktų vadyba.

Tačiau tai yra itin savita vadyba – ją pasitelkus vykdomas socialinės ir antropologinės inžinerijos projektas pagaminti „naują“ atviros pasaulinės pilietinės visuomenės žmogų, savo mastais ir užmojais niekuo nenusileidžiantis komunistiniam tokio pat „naujo žmogaus“ kūrimo eksperimentui. Tad tenka klausyti toliau: kaip realiai veikia tokios vadybos mechanizmas, o svarbiausia – kaip galėtų ir turėtų atrodyti tas būsimasis visiškai „atviras“ pasaulinės pilietinės žmonijos narys – tobulas pasaulio pilietis?

VII

Įnirtingai kovojant su „prietaisais“ ir „stereotipais“, laisvinami vis nauji individo troškimai, kuriuos pirmiausia stengiamasi perkelti į viešojo gyvenimo erdvę ir čia įtvirtinti. Tai padaryti nevisada lengva, nes dažnai tokie troškimai drastiškai prieštarauja visuomenėje vyraujantiems papročiams ir moralės normoms. Todėl juos tenka įteisinti jėga, ir tam pasitelkiamas vadinamasis „tolerancijos“ principas. Jis anaipol nėra paprasta pakanta kitokioms ir skirtingoms pažiūroms ir vertybėms, kaip kad mėgsta aiškinti šio principo skelbėjai ir diegėjai.

Iš tikrųjų šis principas yra kertinis troškimų vadybos elementas, nes jo paskirtis – nepastebimai keisti tikrovės parametrus. Tai reiškia, kad jį diegiant yra keičiamos visokeriopai „šviečiamų“ ir „modernizuojamų“ visuomenės narių pamatinės pasaulėžiūrinės ir vertybinės nuostatos, o ypač – tiesos ir melo, gėrio ir blogio sampratos. Piliečiams masiškai brukant „tolerantiškas“ nuostatas, jie kryptingai nujautrinami – daromi vis „tolerantiškesniais“ ir „atviresniais“ moralės normų ir jas įkūnijančių gyvenimo būdų „pluralizmui“ bei „įvairovei“.

Šitaip pamažu pasiekama, kad dar neseniai vertinti kaip amoralūs ir pasibjaurėtini troškimai – vis dažniau net žemiausi instinktai – yra „sunorminami“, tai yra pradedami laikyti normaliais ir tenkintiniais. Maža to, jie primetinėjami visuomenei kaip siektini idealai. Stengiamasi visais įmanomais būdais ir priemonėmis pasiekti, kad kiekvienas „atviros“ pilietinės visuomenės narys susitaikytų su brukama nuostata, kad tokie troškimai atitinka „naujos“ ir „aukštesnės“ moralės standartus ir todėl yra be išlygų gerbtini, ir nuoširdžiai manytų, kad sudaryti sąlygas be kliūčių juos patenkinti yra aukščiausia moralinė ir teisinė visuomenės ir valstybės pareiga.

Šioje troškimų vadybos schemoje „tolerancijos“ principas iš tiesų yra pamatinis ir svarbiausias. Mat tik jį įtvirtinus įmanoma sukurti minėtą nujautrinimo efektą, t. y. pasiekti, kad juo persiėmę piliečiai taptų „neutralūs“ individualios ir visuomeninės moralės klausimais. Idėjinis „tolerancijos“ principo atramos taškas yra „humanistinė“ nuostata, kad visi be išimties žmogaus troškimai yra „žmogiški“ ir „natūralūs“, todėl juos iš anksto vertinti tūkstantmečius gyvavusios tradicinės moralės masteliu esąs beviltiškai pasenęs – prietaringas ir nusikalstamas požiūris. Vadovaujantis šia „humaniška“ ir „pažangia“ nuostata reikalaujama, kad visuomenė darytųsi vis „atviresnė kitoniškumui“ – abejingai ir vienodai vertintų bet kokias (išskyrus „netolerantiškas“) pasaulėžiūrines ir vertybines nuostatas bei laikytų lygiavertėmis – normaliomis ir priimtiniomis – visas iš jų kylančias individų elgesio normas bei apraiškas.

Tačiau anaip tol ne visus troškimus skubama įteisinti kaip „žmogaus teises“ – to padaryti neįmanoma iš principo. Mat absoliučiai išlaisvinus visus individus kylančius troškimus, taptų apskritai negalima jokia kryptinga troškimų vadyba grindžiama individų elgesio kontrolė, tad visuomenė nugrimztų į prigimtines anarchijos būklę. Todėl įteisinami ir tenkinami tik tie troškimai, kuriuos dėl vienokių ar kitokių priežasčių manoma esant „tikslinga“ tenkinti. Tad antras nuoseklus ir būtinas troškimų vadybos elementas po jų „išstatymo“ viešojoje erdvėje yra kryptinga jų atranka. Praėję per jos sieta vieni troškimai galutinai „praleidžiami“ į viešojo gyvenimo erdvę, t. y. politiškai ir teisiškai įtvirtinami kaip neginčytinos ir saugomos „žmogaus teisės“, kiti neįveikia „tikslingumo“ barjero ir bent kuriam laikui išstumiami į viešojo gyvenimo paribius, kur negalintiems įgyvendinti tokių „užblokuotų“ troškimų individams belieka įvairiais būdais privačiai reikšti savo nusivylimą ir nepasitenkinimą.

Pamatinę troškimų vadybos schemą galima apibūdinti kaip gana paprastą ir aiškią tokios vadybos žingsnių arba operacijų nuoseklią seką. Kad ji būtų „įjungta“ ir pradėtų veikti, pirmiausia turi rasti „specifinių“ potraukių ir

troškimų negalintis patenkinti individas, kuris dėl to pasijunta nuskriaustas ir galiausiai susivokia esąs „diskriminacijos“ auka. Kitas žingsnis – panašių į save „aukų“ paieškos ir telkimas į savo „žmogaus teisių“ gynėjų, t. y. to paties tikslo siekiančių bendraminčių, sambūrį. Toliau šitoks susitelkęs sambūris turi tapti gerai organizuotu ir suinstitucintu dariniu – dar viena iš gausybės pilietinėje visuomenėje veikiančių „žmogaus teisių gynėjų“ grupių ir pradeda veikti kaip oficialiai pripažinta lobistinė spaudimo grupė.

Po to prasideda tokios grupės kovos „su diskriminacija“ ir „už lygias teises“, kurių galutinis tikslas – priversti visuomenę pripažinti „kovotojų“ norus ir reikalavimus normaliais ir pagrįstais, o valstybę – juos įteisinti įstatymais ir sudaryti sąlygas įgyvendinti praktiškai. Pagrindiniai vykstančios kovos ginklai yra kryptingas visuomenės „švietimas“, t. y. ideologinė propaganda siekiant „perauklėti“ pernelyg „tamsius“ ir „atsilikusius“ bendrapiliečius ir šitaip palenkti juos į savo pusę ar bent jau padaryti juos „neutralius“, bei visais įmanomais būdais daromas vidinis ir išorinis metodiškas spaudimas valstybės institucijoms mėginant priversti jas veikti net antidemokratiškai, t. y. tenkinti tokių lobistinių grupių reikalavimus prieš daugumos piliečių valią. Jeigu kova vyksta sėkmingai, neatlaikiusios tokio spaudimo visuomenė bei valstybė galop palūžta ir kapituliuoja. O tada belieka žengti paskutinį ir pergalingą troškimų vadybos žingsnį. Dar vakar laikyti, o dažniausiai didžiosios visuomenės dalies toliau laikomi moraliai abejotinais ar net odioziniais tokios individų grupės troškimai tampa „žmogaus teisėmis“, kurias valstybė ne tik pripažįsta įstatymais, bet ir vis dažniau gina baudžiamosiomis priemonėmis.

Kaip minėta, ypač svarbus troškimų vadybos elementas yra „tenkintinų“ ir „netenkintinų“ troškimų atranka, vykdoma vadovaujantis „tikslingumo“ principu. Tokio „tikslingumo“ kriterijai – sudėtingas ir atskiros analizės reikalingas klausimas. Bet paties principo esmė ir prasmė gana aiški ir didesnių abejonių nekelia. Įstatymiškai įteisinami troškimai, kuriuos manoma esant „tikslinga“ – naudinga ir todėl verta – tenkinti politiniu, o ypač – ekonominiu požiūriu. Kaip realiai veikia toks atrankos principas, padeda suprasti paprastas pavyzdys, o veikiau kiek šaržuotas, bet iš esmės realistiškas dviejų troškimų lemties palyginimas. Jei asmuo staiga susivokia esąs „Napoleonas“ ir pradeda reikalauti, kad jam būtų rodoma imperatoriška pagarba, jis netrunka atsidurti jo dvasine sveikata turinčios pasirūpinti įstaigos ir jos specialistų globoje.

Tačiau jei kitas asmuo pasijunta ir patiki esąs „ne savo kūne“, nors genetinis tyrimas vienareikšmiškai atras tame kūne esant įprastinį XX arba XY chromosomų derinį, su juo bus elgiamasi visiškai kitaip. Į jo skundus bus

įsiklausoma itin „dėmesingai“ ir „jautriai“, o visa istorija greičiausiai baigsis „sugrąžinimo į tikrąjį kūną“ procedūromis. Tokio skirtingo elgesio priežastys labai žemiškos ir proziškos. Asmens troškimui būti „Napoleonu“ neleidžiama tapti „žmogaus teise“ paprasčiausiai todėl, kad tokia „teisė“ yra komerciškai bent jau kol kas neperspektyvi, t. y. ją įtvirtinus ir padedant įgyvendinti neįmanoma kaip nors uždirbti ir pasipelnyti. Tuo tarpu sudėtingos ir todėl itin brangios lyties keitimo procedūros ir operacijos jau spėjo tapti solidžiu ir pelningu verslu – faktiškai jau yra virtusios ištisa „pagalbos tapatybinio sutrikimo aukoms“ industrija. Tad nenuostabu, kad „esančio ne savo kūne“ individo troškimas pakeisti savo lytį spėriai virto „žmogaus teise“, kurios rėmėjų ir gynėjų netrūksta. Nesunku nuspėti, kas yra jų „pagarbos“ šiai teisei bei entuziazmo ją propaguoti ir ginti tikrasis šaltinis. Be abejo, tai ne viešai deklaruojama atjauta nuo savivokos sutrikimo kenčiantiems žmonėms, bet niekada atvirai neįvardijamas šaltas ekonominis interesas ir apskaičiavimas. Jie puikiai žino, kad brangios lyties keitimo procedūros ir operacijos tiesiog būtų pasmerktos likti saujelės ypač turtingų žmonių žaidimu ir niekada nevirstų stambiu ir pelningu verslu, jeigu jų mokesčių mokėtojų pinigais neremtų valstybės. Tad politiškai ir juridškai įteisinti jas kaip valstybės pripažįstamą ir saugomą bei finansiškai padedamą įgyvendinti „žmogaus teisę“ yra logiškas ir absoliučiai būtinas žingsnis, siekiant plėtoti tokį verslą ir paversti jį didžiule ir sklandžiai funkcionuojančia medicinos industrijos šaka.

Taigi šitokia individo troškimų vadyba yra ne tik pagrindinis „atvirą pilietinę visuomenę“ konstruojančios antropologinės ir socialinės inžinerijos įrankis, bet ir savitas tokios visuomenės valdymo būdas. Išoriškai jis ne tik visiškai skiriasi nuo tradicinio totalitarinio valdymo, bet ir atrodo tikra jo priešingybė – tiesiog laisvės įsikūnijimas ir rojus. Čia jokia valdžia nenurodinėja piliečiams, kaip jie turi gyventi, ir neįsakinėja, ką jie privalo daryti ar ko nedaryti. Tai yra būtent „demokratiškas“ ir „liberalus“, iš pirmo žvilgsnio tik „apačių“ interesais grindžiamas ir jų valią įgyvendinantis valdymas. Savo troškimus atranda ir už teisę juos įgyvendinti kovoja patys piliečiai, susibūriantys į vis naujas „žmogaus teisių gynėjų“ grupes. Jose tarsi savaime iškyla sumaniausi ir iniciatyviausi tokių grupių aktyvistai ir vedliai.

Tačiau kaip tik šis savarankiškumo ir laisvės pojūtis apsvaigina ir apakina. Būtent todėl ne tik paprasti tokių grupių nariai, bet neretai ir jų lyderiai nesusimąsto ir neklausia savęs, kodėl jų siekiams nei iš šio, nei iš to staiga ima pritarti ir juos remti šio pasaulio galingieji – įtakingiausi politikos, verslo ir žiniasklaidos sluoksniai. Tad dažniausiai nenučiuokia ir neįtaria, kad yra tik

akli žaisliukai šių visai kitokių – „globalių“ politinių, socialinių ir ekonominių tikslų siekiančių sluoksnių rankose. Kalbant dar aiškiau, tik „žmogiškoji žaliava“ ir „ištekliai“, kuriais ciniškai naudojamosi siekiant įgyvendinti „didžiulius“ – paprastus ir akivaizdžius „žmogaus teisių gynėjų“ troškimus smarkiai pranokstančių ir todėl jiems tolimus ir dažniausias nesuprantamus interesus.

Kaip tik ši nematoma individų ir visuomenės „demokratinė“ savivalda ir savikontrolė ir yra naujosios pavergimo strategijos – pavergti laisvinant – esmė ir didysis tikslas. Jos modernumas ir bauginantis veiksmingumas verčia klausti: kas vis dėlto nutiks su pačiu žmogumi ir kokia laisvė jo laukia su vis platesniu užmoju ir vis didėjančiu įkarščiu statomame būsimajame atviros pilietinės visuomenės pasaulyje?

VIII

Nepabaigiamas elgesio normų „modernizavimas“ – jų nuolatinis „perrašinėjimas“ ir nepaliaujamas „atnaujinimas“ – yra ne tik individų troškimų vadyba grindžiama „atviros pilietinės visuomenės“ valdymo būdas. Jis yra ir pamatinis tokios visuomenės gyvavimo ir veikimo principas bei svarbiausias jos inžinerinio konstravimo įrankis.

Šitaip konstruojama visuomenė iš tiesų yra būtent dirbtinis socialinis ir politinis kūnas, kurio inžinerinę prigimtį išduoda jai būdingi saviti bruožai. Tokioje visuomenėje faktiškai išnyksta arba praranda anksčiau turėtą galią ir reikšmę tradicinės moralės normos, suprantamos kaip pamažu susiklostančios ir pastovios, arba itin lėtai kintančios, žmonių bendrabūvio ir elgesio taisyklės. Jas išstumia ir pakeičia socialinės normos – nepastovios ir „lanksčios“, pagal galingųjų ir įtakingųjų poreikius ir jų valia nuolatos „moderninamos“ ir kaitaliojamos elgesio taisyklės. Keičiasi ir normų šaltinio samprata. Ankstesnėje „uždaroje“ visuomenėje moralės normos kildinamos iš transcendentinio šaltinio – Dievo ar Prigimties įstatymo arba jų šaltinis bent jau yra aiškus, tad lengvai atpažįstamas ir tiksliai įvardijamas. Juo, pavyzdžiui, gali būti suverenios valstybės valia.

Tuo metu žvelgiant į „atvirą“ visuomenę, savaime kyla įspūdis, kad čia normas kuria „Nematoma ranka“, nes atrodo, kad jos randasi „spontaniškai“, o tikrasis ir vienintelis jų šaltinis yra „demokratiškai“ priimami „pačios visuomenės“ sprendimai dėl jai priimtinių sambūvio principų ir taisyklių. Kitaip negu „klasikinės“ totalitarinės valstybės gyventojui, nuolatos susiduriančiam su atvirai ir šiurkščiai jam „iš viršaus“ valdžios primetinėjamais įsakymais ir

nurodymais, „atviros pilietinės visuomenės“ nariui nėra taip jau lengva pastebėti ir susivokti, kad sambūvio normas kurianti „pati visuomenė“ yra abstrakti ir anonimiška, o joje realiai įtvirtinamos normos atspindi toli gražu ne „visų“, o tik kai kurių jos narių pasaulėžiūrą, idealus, vertybes ir interesus. Manydamas esąs visiškai „laisvas“, nes valdžios tiesmukiškai nekontroliuojamas, individas, ir dar girdėdamas kasdienines liaupses „demokratijai“ ir „demokratinės visuomenės vertybėms“, sunkiai įstengia suprasti ir patikėti, jog gali egzistuoti, ir „laisvame demokratiname pasaulyje“ iš tiesų sparčiai įsitvirtina, ypatinga demokratijos atmaina – valdymo būdas, kuris nedvejojant vadintinas totalitarine demokratija.

Tokia „demokratija“ iš esmės skiriasi nuo senovės Graikijoje išrastos demokratijos. Jas sieja nebent pavadinimas. Klasikinė „uždara“ demokratija yra žmonių bendrijų politinio valdymo(si) būdas. Šiuolaikinė „atvira“ demokratija pirmiausia yra antropologinės ir socialinės inžinerijos įrankis arba priemonė kurti „atvirą ir demokratišką“ visuomenę.

Kadangi „inžinerijos“ sąvoka pati savaime neatskleidžia šitokio „kūrimo“ turinio ir esmės, pravartu trumpai aptarti, kaip ši inžinerija iš tiesų veikia. Pamatinis jos veikimo principas – nepalaujamas Žmogaus poveikslas. Tiesa, kad žmonės sukurti pagal Dievo paveikslą, yra krikščioniškos žmogaus sampratos šerdis ir kertinis jos akmuo. Pasak šios sampratos, žmogus nėra tik jam būdingą fizinį pavidalą turinti biologinė būtybė. Pirmiausia ir daugiausia jis yra būtent Žmogaus paveikslas – kiekvieno žmogaus sieloje – prote ir sąžinėje – „įrašytas“ ir juose išpaustas jam kalbantis idealaus arba tobulo Žmogaus provaizdis. Tokia poveikslas samprata yra normatyvinė, nes jis it gyvenimo kelrodis padeda žmogui atpažinti ir atskirti Gėrį nuo Blogio, Tiesą nuo Melo, nurodo, ką jis gali ir privalo daryti, o ką daryti yra neleistina ir smerktina. Ši samprata yra normatyvinė ir todėl, kad ji padeda žmogui blaiviai vertinti save ir aiškiai suvokti, kad, nors šiame pasaulyje Dievo paveikslas – tobulo Žmogaus idealas – nepasiekiamas, tačiau jo moralinė pareiga yra stengtis visomis išgalėmis jį įgyvendinti ir prie jo bent jau artėti. Krikščioniškas žmogiškojo tobulumo idealas ypač aukštas ir kilnus, todėl taip sunkiai įgyvendinamas.

Tačiau apskritai pati mintis, kad yra kažkoks visuotinis ir amžinas etalonas ar standartas, leidžiantis objektyviai matuoti ir vertinti kiekvieną žmogų – jo mintis, žodžius ir veiksmus – idealaus arba tikrojo žmoniškumo masteliu ateina dar iš ikikrikščioniškų amžių glūdumos ir nesvetima visoms tradicinėms kultūroms. Tai mintis, kad yra tam tikras tik žmogui būdingų savybių rinkinys, darantis jį tuo, kas jis yra, ir atskiriantis nuo gyvūnų. Šią mintį pratęsia

ir papildo įsitikinimas, kad žmogus iš principo negali „pranokti“ savęs, t. y. „peržengti“ šių savybių neprasidamas teisės apskritai vadintis žmogumi. Prigimtis – šitaip buvo vadinamas tas „etaloninis“, taigi laikomas pamatiniu ir nekintamu, rinkinys savybių, kurios buvo suvokiamos kaip pačią žmogiškumo esmę ir žmogaus kaip savitos būtybės tapatumą ir savitumą apibrėžianti ideali riba. Kuo visapusiškiau realizuoti didžiules, bet vis dėlto pačios prigimties apribotas galimybes ir gebėjimus nepalaujamai tobulinant save – toks yra iš šitokios sąlygiškai „uždaros“ žmogaus sampratos kylantis jo gyvenimo idealas ir svarbiausias uždavinys.

Šitoks žmogaus savirealizacijos idealas yra visiškai svetimas ir griežtai nepriimtinas antropologinei ir socialinei inžinerijai, kurią pasitelkus kuriama atvira pilietinė visuomenė. Ši inžinerija skirta ne padėti žmogui išskleisti jo prigimtines galias, bet naudojama „technologškai“ gaminti „antžmogį“ – natūralų „senąjį“ žmogų turinčią kada nors visokeriopai pranokti ir pakeisti „aukštesnės rūšies“ būtybę. Kažkada, t. y. neapibrėžtoje ateityje, turinčio rasti „antžmogio“ gamybos technologijos šerdis yra savotiška „dekonstrukcijos“ ir „rekonstrukcijos“ dialektika. Pirmasis žingsnis – sugriauti arba „dekonstruoti“ Žmogaus paveikslą, paneigiant Dievo arba gamtos jam duotą prigimtį ir šitaip „išlaisvinti“ žmogų iš visų prigimtinių apribojimų paverčiant jį beformę, todėl plastišką „žmogiškąją medžiagą“. Tada jau galima pereiti prie antrojo žingsnio – įgyvendinti „inžinierių“ vizijas ir planus nevaržomai eksperimentuojant su minėta „medžiaga“ ir suteikinėjant jai įsivaizduojamas ir pageidaujamas savybes. Šitaip atkuriamas arba „rekonstruojamas“ žmogaus paveikslas iš esmės skiriasi nuo pirminio „dekonstravimo“ veiksmu sunaikinamo prigimtinio Žmogaus paveikslas ir yra tik jo varganas pakaitalas ar veikiau apgailėtina karikatūra. Mat jis yra tik vis „gerinamo“ būsimąjo „ateities žmogaus“ nuolat tobulinamas ir kaitaliojamas vaizdinys.

Kadangi „naujasis“ žmogus skiriasi nuo „senojo“ tuo, kad neturi Kūrėjo ar gamtos jam suteiktų esminių ir nekintančių savybių, o yra „inžinerinis konstruktas“ arba tiesiog „gaminys“, kas vis dėlto iš tiesų yra ši būtybė? Kol kas jis fiziškai dar visai panašus į natūralų žmogų, tačiau iš tikrųjų išorinis panašumas slepia gelminius ir nesuderinamus dviejų žmogaus tipų skirtumus. Tad kaip aiškiau ir tiksliau apibūdinti neturinčio natūralių prigimtinių savybių „gaminio“ savitumą ir kokių ši savitumą geriausiai atskleidžiančiu vardu pavadinti?

Inžineriškai gaminamas ir vis tobulinamas modernusis žmogus yra socialinis konstruktas. Taigi jis negali turėti ne tik idealios arba „etaloninės“ prigimties, bet ir apskritai tampa tik vienmate, jokio aukštesnio dvasinio ar

transcendentinio prado neturinčia būtybe. Stokodamas šio prado jis egzistuoja tik kaip grynai biologinė ir socialinė esybė, kokia, pavyzdžiui, yra skruzdėlė. Žinia, skruzdėlė yra gamtinius poreikius turintis padaras, o skruzdėlynas yra tam tikros rūšies visuomenė, kai kuriais atžvilgiais organizuota net geriau, negu žmonių visuomenė.

Toks anaip tol ne pritemptas ir reikalo esmę gerai atskleidžiantis palyginimas padeda suprasti, kas iš tiesų nutinka užsimanius ir pradėjus „moderninti“ ir „tobulinti“ senąjį prigimtinių žmogų. Jo vietą turintis užimti pamažu besirandantis „naujasis žmogus“ pasirodo esąs gyvūnas. Tiesa, ne paprastas, t. y. natūralus, bet dirbtinis žmogaus pavidalą turintis gyvūnas. Toks gyvūnžmogis – ikimoderniajame pasaulyje neregėta ir neįsivaizduojama esybė – iš esmės yra ne kas kita, o metodiškai sukonstruota ir vis tobulinama biosocialinė mašina. Jis yra gamtiškai atgamtiškas. Gamtiškas, nes konstruojamas iš biologinės žmogiškos medžiagos. Antgamtiškas, nes gaminamas pasitelkus inžinerijos įrankius ir, būdamas „gyvas“, vis dėlto nėra natūrali esybė kaip kad kiti gamtos sukurti gyviai. Taigi kuriant vis „atviresnę“ visuomenę, o su ja ir „naują ateities žmogų“, vis labiau keičiasi šitaip „modernizuojama“ žmonija. Ji tolydžio virsta savita socialiai konstruojamų dirbtinių gyvūnų rūšimi. Šį virsmą galima trumpai ir tiksliai apibūdinti pavadinant jį zooidine žmonijos transformacija.

Bet jeigu „atviros pilietinės visuomenės“ kūrimas ir plėtra yra nepaliojama slinktis „naujojo gyvūniškumo“ link, kaip vis spartėjantis žmogaus „sugyvūninimo“ vyksmas suderinamas su tokios visuomenės kūrėjų pažadais plėsti ir laiduoti visapusišką jos narių laisvę? Ar stebuklingai įgyvendinus atviros pasaulinės pilietijos utopiją ir žmonijai netikėtai patekus į žadėtą „laisvės ir gerovės“ karalystę staiga nepaaiškėtų, kad ji atsidūrė keistame gyvūnžmogiškos vergų laimės rojuje?

IX

Besivadovaujantis „sveiku protu“ ir įsitikinęs, kad gyvena „natūraliame“ pasaulyje, zooidinę transformaciją patiriantis šiuolaikinis žmogus jos tiesiogiai nejaučia ir dažniausiai net neįtaria ją vykstant. Gyvūnėjančios žmonijos vaizdiny jam gali atrodyti atkeliavęs iš fantastikos srities ir vertas ne daugiau dėmesio, negu bet kuris kitas karščiuojančios sąmonės kūrinys. Tačiau dėl to, kad šia transformacija abejojama, ji nenustoja vykusi ir netampa mažiau tikra. Priešingai, juo plačiau tikima ją esant tik liguistos vaizduotės pramanu, juo ji darosi spartesnė ir gilesnė. Juk neįmanoma veiksmingai apsisaugoti nuo pavo-

jaus, jei šis net neįjuntamas ir nesuvokiamas.

Tačiau sausi Vakarų istorijos faktai nenuginčijamai byloja, kad mintis, jog žmogus yra tik šiek tiek sudėtingesnis gyvūnas – bet iš esmės tik gyvūnas – yra nuo Renesanso pradėjusio skleistis moderniojo humanizmo pamatinė idėja. Žmogaus prilyginimas gyvūnui yra vadinamojo antropocentrinio, t. y. nusi-gręžusio nuo Dievo ir tapusio radikaliai sekuliaristiniu, humanizmo kartinė tiesa. Ji yra visų Apšvietos pagimdytų ideologijų – liberalizmo, komunizmo, konservatizmo ir sekuliaristinio nacionalizmo – išeities ir atramos taškas. Šia idėja vadovavosi ir ją įvairiai išsakę garsiausi modernybės filosofai bei socialiniai ir politiniai mąstytojai. Vienas iškiliausių XVIII a. liberalizmo politinės filosofijos atstovų ir kosmopolitinės pasaulinės pilietinės visuomenės pranašų Imanuelis Kantas traktate „Visuotinės istorijos idėja pasaulinės pilietijos po-žiūriu“ tiesmukiškai ir nedviprasmiškai teigia, jog žmogus yra gyvūnas. Jam visiškai pritaria Karlas Marxas, kuris darbe, vėliau pavadintame „Ekonominiai ir filosofiniai 1844 metų rankraščiai“, aiškindamas, kad „humanizmas yra natūralizmas“, tik šiek tiek aptakiau ir švelniau išsako tą pačią mintį. Ši mintis yra gerokai svarbesnė negu dažnai manoma.

Nuostata, kad žmogus yra tik gyvūnas, nuo XVIII a. pabaigos ne tik įsitvirtino visoje moderniojoje, taigi antikrikščioniškoje, Vakarų filosofijoje, bet ir tapo tuo metu pradėjusių sparčiai formuotis humanitarinių ir socialinių mokslų – nuo istorijos ir literatūrologijos iki ekonomikos ir sociologijos – pamatine prielaida. Šio pokyčio praktiniai padariniai taip pat buvo milžiniški. Modernių visuomenių gyvenimą užsimota moksliškai organizuoti ir tvarkyti, o pačios visuomenės vis labiau pradėtos valdyti vadovaujantis įsitikinimu, kad žmogus yra tik gyvūnas, kurį valdant neįmanoma, o ir nėra reikalo, atsižvelgti į transcendentinį jo pradą ir dvasinį buvimo matmenį ar apeliuoti į jame glūdinčias aukštesnes ir specifiškai žmogiškas galias – protą ir sąžinę. Kaip tik tada ir buvo iš principo atvertas kelias pakeisti klasikinį politinį žmogaus, kaip racionalios ir gebančios moraliai apsispręsti būtybės, valdymą „modernesniu“, troškimų vadyba grindžiamu „nepolitiniu“ valdymu. *Homo politicus* virsmas į *homo oeconomicus* – tokia buvo Vakarų pasaulio modernėjimo pagrindinė kryptis ir tendencija, o žvelgiant iš tradicinės religinio ir politinio žmogaus sampratos perspektyvos – modernybės kaina. Moderniojo sekuliaristinio humanizmo plėtra iš esmės yra ne kas kita, o jau kelis šimtmečius trunkantis Vakarų žmogaus iš(si)žmoginimo vyksmas, kuris XX a. filosofijoje buvo pripažintas ir įvardytas tiesiog kaip „žmogaus mirties“ faktas.

Kaip minėta, antropologinės ir socialinės inžinerijos priemonėmis vyk-

domo žmogaus žudymo jį sugyvinant programa sieja visas Apšvietos išrastas ideologijas ir tam tikra prasme – kaip galutinis tikslas – yra visų jų bendras vardiklis. Vis dėlto uoliausiai ir plačiausiai – su didžiausiu įkarščiu ir neprilygtamu mastu – ją stengiasi įgyvendinti dviejų politinių filosofijų ir ideologijų – marksistinio komunizmo ir liberalizmo – skelbėjai ir šalininkai. Nors jų gelminė giminytė seniai atskleista ir puikiai žinoma, ją verta priminti ir pabrėžti, nes propagandiniais tikslais dažnai mėginama ją nusišluoti arba sumenkinti. Stengiantis komunistinės santvarkos atsikračiusių šalių žmones įtikinti, kad jie pagaliau gyvena tikrai „laisvoje“ ekonominėje ir politinėje santvarkoje, visomis išgalėmis kuriamas ir palaikomas propagandinis mitas, jog komunizmas ir liberalizmas yra visiškai priešingos ir iš principo nesutaikomos ideologijos. Jų kova neretai išpučiama ir sureikšminama tiek, kad propagandiniuose vaizdiniuose pradeda atrodyti kaip kone apokaliptinis ir lemiamas Gėrio ir Blogio, Laisvės ir Vergijos jėgų mūšis.

Patekus į šitokių vaizdinių traukos lauką ir pasidavus jų magijai lengva pamiršti, kad šis mūšis iš tikrųjų yra tik šeimyninis dviejų Apšvietos ideologijų kivirčas, o ne principinis ir nesutaikomas konfliktas. Ginčijamasi ne dėl tikslo, o tik dėl priemonių jam įgyvendinti. Abejoms ideologijoms žmogus yra tik *homo oeconomicus* – transcendentinio matmens neturintis gyvūnas, kurio aukščiausi gyvenimo siekiniai yra fizinio kūno saugumas ir gerovė. Neatsitiktinai vienas iškiliausių atviros visuomenės teoretikų ir apologetų Karlas Raimundas Popperis plačiai išgarsėjusioje knygoje „Istoricizmo skurdas“ aršiai kritikuoja marksistinę socialinę inžineriją, bet visiškai nesmerkia ir nesiūlo apskritai atsisakyti paties užmojo inžineriškai „pertvarkyti“ ir „atnaujinti“ žmogų. Marksistinę socialinę inžineriją jis puola ne už tai, kad ji nužmogina ir naikina prigimtinį žmogų, o tik už tai, kad ji yra „holistinė“, tai yra užsimojusi sukurti „naują žmogų“ vienu ypu, centralizuotai įgyvendinant valdžios „viršūnių“ iš anksto iki smulčiausių detalių suplanuotą visiškai „naujos“ visuomenės projektą. Pats kritikas siūlo visuomenę pertvarkyti pasitelkiant ne „visuminę“, bet „dalinę“ socialinę inžineriją, kuri leistų pasiekti tą patį tikslą, bet ne iš karto, o „žingsnis po žingsnio“ transformuojant šitaip „atnaujinamos“ visuomenės narių sąmonę – pamažu ir nepastebimai „pažangia linkme“ keičiant jų pasaulėžiūras, kultūrines ir vertybines nuostatas bei įsitikinimus.

„Atvira pilietinė visuomenė“ yra „dalinės“ socialinės inžinerijos gaminys griežčiausia šio žodžio prasme. Tik ji leidžia arba bent jau šios visuomenės architektams ir statytojams suteikia viltį praktiškai, tai yra technologiškai, įgyvendinti jų puoselėjamą tikslą valdyti, o galiausiai ir pavergti žmones prisiden-

gus didinga ir kilnia jų nuolatinio ir nepabaigiamo „laisvinimo“ misija.

Politinį valdymą „atvirėjančioje“ visuomenėje išstumianti ir pakeičianti troškimų vadyba grindžiama paprasta „stimulo“ ir „reakcijos“ schema. Čia individas yra valdomas ir verčiamas „naujuoju žmogumi“ manipuliuojant jo troškimais – kryptingai kuriant ir palaikant juos leidžiančias arba trukdančias patenkinti sąlygas. Jos veikia individą kaip išoriniai stimulai arba dirgikliai, į kuriuos šis reaguoja rinkdamasis vienokias ar kitokias atsako, t. y. elgesio bei veikimo strategijas ir būdus. Toks valdymas iš esmės nesiskiria nuo gyvūnų dresiravimo, nes remiasi tuo pačiu „poveikio“ ir jo „pastiprinimo“ principu: šitaip valdomam žmogui, kaip ir dresiruojamam gyvūnui, už „tinkamą“ elgesį atlyginama jį apdovanojant, t. y. patenkinant arba sudarant galimybę patenkinti jį elgtis „reikiamu būdu“ skatinantį norą.

Šitoks valdymo būdas yra juo veiksmingesnis, juo geriau individai pasiruošę reaguoti į jiems daromą poveikį – „jautriai“ ir „lanksčiai“ atsakyti į jiems siunčiamas ir tikslingai kaitaliojamas elgesio paskatas. Ši, atrodytų, siaura, tik „techninė“ individo elgesio valdymo problema, kai į ją pažvelgiama per „naujo žmogaus“ kūrimo vizijos prizmę, perauga į principinį ir kur kas platesnį klausimą: ko reikia, kad socialinių inžinierių rankose esanti „žmogiškoji medžiaga“ taptų tokia „plastiška“, jog nesipriešindama leistų „atviros visuomenės“ kūrėjams įgyvendinti visus jų planus ir sumanymus? Čia įmanomas tik inžinerinis sprendimas. Būtina paversti „žmogišką medžiagą“ kuo mažiau „inertiška“ ir šitaip sumažinti ar net visai įveikti joje glūdinčią pasipriešinimo jėgą. Tokia tobulai plastiška „žmogiškąja medžiaga“ – neinertiška, be galo jautriai ir žaibiškai reaguojančia į menkiausius pagal savo užgaidas ją pertvarkančių ir lipdančių „naujo žmogaus“ kūrėjų poreikius ir poveikius – gali būti tik visiškai „grynuolis“ arba tobulu troškimų kamuoliu tapęs individas.

Tapti vien savųjų geismų varomu ir tik savo troškimais besivadovaujančiu aistrų kamuoliu individas gali tik pasiekęs savotišką ribą, kai visiškai „išsilaisvina“ arba būna „išlaisvinamas“ iš bet kokių „senajam“ žmogui būdingų vidinių – proto ir sąžinės – reikalavimų ir stabdžių. Toji riba yra ideali ir neaišku, kiek ji apskritai pasiekiamą, tačiau „dalinė“ socialinė inžinerija tam ir pasitelkiama, kad individas būtų prie jos kuo labiau artinamas visomis įmanomomis priemonėmis. Būtent todėl ši inžinerija yra absoliučiai būtinas – vienintelis ir niekuo nepakeičiamas – individo valdymo jį nepalaujamai „laisvinant“ ir kartu pačios „atviros visuomenės“ konstravimo įrankis. Pasitelkus ją individui „padedama“ įveikti jame tūnančio „senojo žmogaus“ prigimčiai būdingą „inertiškumą“, tai yra pagelbėjama nusimesti moralinių ir kultūrinių

„prietarų“ ir „stereotipų“ naštą, kuri jį „slegia“ ir trukdo „paslankiai“ reaguoti į jį perkūrinėjančių inžinierių daromą poveikį.

Taigi nuosekli ir nuožmi kova su „senuoju žmogumi“ yra pirmasis ir neišvengiamas „naujojo žmogaus“ kūrimo žingsnis. Bet su kuo konkrečiai būtina kovoti? Kas yra tie „žmogiškosios medžiagos“ inertiskumą lemiantys veiksniai arba sunkiausi „senąjį žmogų“ slegiančios ir jam į ateitį žengti labiausiai trukdantys praeities naštos svarmenys, kuriuos žūtbūt reikia nusimesti?

X

Atrodo, tie svarmenys yra dvejopi. Kad individas atsikratytų „inertiškumo“ ir taptų „besvore“, galinčia lengvai pakilti „išsilaisvinimo“ iš jame gyvenančio „senojo žmogaus“ skrydžiui būtybė, jis privalo sutraukti dvejopus – vidinius ir išorinius – jį varžančius ir pavergiančius tūkstantmetės „nelaisvės“ pančius. Vidiniai pančiai – jo sąžinei vadovaujantis ir ją ipareigojantis moralinis elgesio kodeksas. Šis kodeksas visada kyla iš prigimtinio Žmogaus paveiklo ir yra normatyvinė jo šerdis. Todėl bet kokios pastangos sugriauti arba „dekonstruoti“ Žmogaus paveikslą ir pakeisti jį „naujesniu“ ir „modernesniu“ savaime tampa užmoju „pertvarkyti“ ir „patobulinti“ žmogaus elgesį nukreipiantį ir kontroliuojantį moralinį kodeksą, o kalbant „technologiškiau“ – mėginimu visiškai „ištrinti“, o po to iš naujo „perrašyti“ visą jo elgesio kodą ar programą.

Tokia lemtis – būti negailestingai „ištrintoms“ – laukia visų tradicinėse arba ikimoderniose kultūrose išskleistų žmogaus sampratų, kuriose išvelgiamos nors menkiausios nuorodos ar užuominos, jog žmogus yra būtybė, turinti savaimingą ir nekintamą prigimtį. Vis dėlto „atviros visuomenės“ kūrėjams labiausiai kliūva krikščioniškoji Žmogaus paveiklo versija. Toli gražu neatsitiktinai nuo pat modernybės pradžios kaip tik krikščionybė, o ne kokia nors kita religija, tapo svarbiausiu neapykantos ir puolimo taikiniu. Šitaip nutiko todėl, kad krikščioniškasis Žmogaus paveikslas – tobulo žmogaus provaizdis – yra ne kas kita, o žmogaus sieloje išpaustas paties Kristaus atvaizdas. Atidžiai išsižiūrėjęs į šį jo sieloje esantį atvaizdą, žmogus jame gali išvysti savo paties tobulybę ir ryžtis jos siekti kaip savojo gyvenimo idealo ir tikslo. Šis idealas „pažangos jėgoms“ atrodo „žalingiausias“ ir „pavojingiausias“, tad labiausiai vertas „ištrinti“ ne tik todėl, kad, būdamas itin kilnus ir todėl sunkiai įgyvendinamas, jis vis dėlto dvasinio ir moralinio patrauklumo galia pranoksta visus kitus istoriškai buvusius ir esamus žmogaus vaizdinius. Tačiau tai nėra nuo

Apšvietos laikų jau atvirai prisiveržusios tiesiog aklos neapykantos krikščionybėi vienintelė ir svarbiausia priežastis.

Kad ir koks patrauklus savuoju didingumu ir grožiu, krikščioniškas žmogaus idealas pats savaime vargu ar būtų galėjęs tapti pavojingiausias ir nenkenčiamiausias „naujojo žmogaus“ kūrėjams, jeigu nebūtų griežčiausia ir todėl akivaizdžiausia jų projektuojamo ir gaminamo žmogaus priešingybė ir alternatyva. Būtent šio idealo fone akivaizdžiausiai išryškėja „naujojo žmogaus“ – iš troškimų medžiagos lipdomos savųjų aistrų nesugebančios savarankiškai kontroliuoti ir valdyti būtybės – gyvūnžmogiškas menkumas ir niekingumas. Kitaip sakant, krikščionišką žmogaus idealą siekiama žūtbut ištrinti iš šiuolaikinio žmogaus atminties ir vaizduotės todėl, kad jo šviesoje „naujasis žmogus“ negailestingai pasirodo esąs tuo, kas jis iš tikrųjų yra ir tegali būti – joks „antžmogis“, o tik apgailėtina žmogaus parodija ir karikatūra.

Koks svarbus krikščioniškas Žmogaus paveikslas kaip puolimo taikinyš visiems „naujojo žmogaus“ kūrėjams, gerai atskleidžia ypač akivaizdus rodiklis – prieš krikščionybę nukreiptos neapykantos mastas. Tokią neapykantą iš tiesų galima vadinti akla. Juk krikščionybė – religinis ir metafizinis Europos ir viso Vakarų pasaulio egzistavimo ir tapatumo pagrindas – yra puolama ir mėginama sunaikinti net didžiausia įmanoma, t. y. civilizacinės savijudybės kaina. Nukrikščionėjęs, o tiksliau – kryptingai per kelis pastaruosius šimtmečius nukrikščioninamas Vakarų pasaulis smunka jo istorijoje neregėtu greičiu. Būdamas jau beveik visiškai atkirstas nuo jo dvasinę savastį palaikančios krikščioniškos religijos šaltinio, jis sparčiai praradinėja ne tik anksčiau turėtą politinę galią, bet ir kultūrinį bei civilizacinį tapatumą. Maža to, nykstant krikščionybei menksta net pats Vakarų troškimas gyventi – valia būti ir išlikti tarp kitų, ši pasaulį vis labiau spaudžiančių ir į istorijos užribį vis atviriau užsimojusių jį išstumti, civilizacijų. Nykstančios valios būti požymių yra daug, o vienu ryškiausiu laikytina Europą kamuojanti demografinė krizė, o kalbant tiesmukiškiau – paprasčiausias europiečių išmirimas, savo kasmetiniais mastais pranokstantis net didžiųjų karų laikotarpiais patirtas gyventojų prarastis.

Nepajėgianti laiduoti net fizinio savo tęstinumo ir išlikimo civilizacija lyg ir turėtų realistiškai įvertinti savo padėtį ir imtis skubių priemonių gelbėtis. Tačiau „atviros visuomenės“ ir „naujojo žmogaus“ kūrėjų ideologinis įkarštis daro juos aklius akivaizdžiausiems tikrovės faktams, net sausiems ir todėl visiškai objektyviems demografinės statistikos skaičiams. Tiesiog fanatiškas šių „antžmogių“ troškimas griauti iš pačių pamatų, o po to vėl atstatyti tik jų pačių vaizduotėje žaidžiamą pasaulį toks stiprus, kad nustelbia net elemen-

tariausią savisaugos instinktą. Šis pamatinis instinktas iš principo galėtų būti paskutinis barjeras, stabdantis jų užmojus absoliučiai valdyti žmones verčiant juos beforme „žmogiškąja medžiaga“, tinkama visiems, net drastiškiausiems antropologiniams ir socialiniams eksperimentams. Tačiau riba peržengta – nebeveikia ir tyli net savisaugos jausmas.

Griaunant krikščionišką Žmogaus paveikslą „modernizuojama“ visuomenė darosi vis labiau bejėgė priešintis tokiems eksperimentams, nes ji praranda vienintelį priešintis leidžiantį atspirties tašką – istorinę atmintį. Mat vienas iš svarbiausių ir kartu pragaištingiausių šio griovimo padarinių yra tai, kad „atviroje visuomenėje“ pamažu ir nejučia vis stipriau ima veikti ir vis labiau įsitvirtina ne kur kitur, o būtent George'o Orwello niūriojoje knygoje „1984“ aprašytas totalitarinio valdymo principas „kas valdo praeitį, tas valdo ateitį“. Juk „atviros visuomenės“ individas, jau priklausantis savo religines šaknis ir metafizines šaknis sąmoningai nukirtinėjančiai ir jas baigiančiai pamiršti civilizacijai, ne tik yra apiplėšiamas ir nuskurdinamas kultūriškai, bet ir visapusiškai suluošinamas dvasiškai. Jam atlikus savotišką dvasinę lobotomiją – iš jo sąmonės ištrynus milžiniškus kultūrines ir istorines atminties kodus – jis praranda pamatinius ir nepakeičiamus dvasinės ir civilizacinės savasties pradus, o su jais ir galimybę susikurti visavertę savojo asmens tapatybę. Toks bešaknis individas su milžiniškomis „baltomis dėmėmis“ jo kultūrinėje ir istorinėje atmintyje jau sovietmečiu buvo pavadintas taikliu ir vaizdingu „mankurto“ vardu.

Ta pati – mankurto – lemtis persekioja ir „modernėjantį“ Europos ir viso Vakarų pasaulio žmogų. Nukrikščionėdamas ir išsižadėdamas savosios kilmės, jis nebepajėgia atpažinti savęs ir susivokti, kas iš tiesų esąs. Nebežinodamas, kas buvo praeityje, jis nežino, o ir negali žinoti, kas yra dabar, taip pat – ir kas bus arba galėtų tapti ateityje. Taip nutinka todėl, kad jis nebeturi jo žmogiškai savivokai būtino atskaitos taško. Užmiršęs jo savasties antropologiniu branduoliu ir gyvenimo moraliniu kelrodžiu buvusį krikščionišką Žmogaus paveikslą, jis paprasčiausiai nebeturi žmogiškumo etalono, su kuriuo galėtų save palyginti, ir mato, kuriuo galėtų save vertinti. Save kaip žmogų atpažinti leidžiančio mato praradimas ir yra toji lemtinga individo virsmo „žmogiška medžiaga“ akimirka. Tokį virsmą patyrusį individą vaizdžiai galima palyginti su gūdzioje girioje pasiklydusiu ir kompasu neturinčiu žmogumi, kuris akiai blaškosi spėliodamas, kuria kryptimi eiti toliau ir desperatiškai viliasi, kad štai pasirodys iš aklavietės jį galintis išvesti gelbėtojas. O kai didžiausios nevilties valandą gelbėtojas tarsi nukrenta iš dangaus, nelaimėlis užmiršta bet kokią atsargumą ir yra pasiruošęs sekti paskui jį kad ir į pasaulio kraštą – net

nepagalvodamas, kad nepažįstamasis jį galbūt veda į dar didesnę tankmę, kur laukia pavojingų plėšikų gauja. Šis pavyzdys turėtų padėti lengviau suprasti, ką iš tiesų reiškia ir ko realiai verti su krikščionybe kovojančių „pažangos vėliavnešių“ patikinimai, kad, nusikratęs krikščioniškos religijos ir moralės pančių, modernus žmogus ne tik ištrūks iš „prietarų“ ir „stereotipų“ žabangų, bet taps visais atžvilgiais savarankiškas ir laisvas savojo gyvenimo ir asmens kūrėjas.

Iš pateikto pavyzdžio matyti, kad praradus kompasą ir pasiklydus bei pasimetus kelrodžio poreikis nedingsta. Priešingai – tik padidėja ir darosi toks stiprus, kad sunaikina jo ieškančio asmens paskutinius atsargumo ir išrankumo likučius. Todėl atsiveriančią dvasinę ir moralinę tuštumą tokiais atvejais visada užpildo abejotini – menkaverčiai ar net pavojingi – pakaitalai. Atmetus per du tūkstantmečius patikrintą ir savo veiksmingumą įrodžiusį etinį mokymą, nukrikščionėjančioms visuomenėms belieka kliautis „naujos“ ir „aukštesnės“ moralės doktrinomis – tarybinio „Komunizmo statytojo moraliniu kodeksu“, liberaliuoju „Oksfordo manifestu“, nacionalsocialistiniu ir kitais be paliovos išradinėjamais ir tobulinamais „antžmogio moralę“ skelbiančiais ir garbstančiais moraliniais receptais.

Nėra paprastas sutapimas ir joks atsitiktinumas, kad visos tarpusavyje aršiai besigrumiančios įtakingiausios modernybės ideologijos ir jas įkūnijančios politiniai režimai – tarybinis komunizmas, vokiškasis nacionalsocializmas, įvairūs sekuliarūs nacionalizmai ir fašizmai bei liberalios vakarietiškos demokratijos – yra jaudinančiai vieningi bent jau vienu klausimu. Visi nuostabiai sutaria, kad būtina „išlaisvinti“ žmoniją iš krikščionybės. Ši nuostata yra suprantama ir savaip logiška. Juk pastangos šitaip „išlaisvinti“ žmogų yra ne paprastas mėginimas pakeisti išorines – ekonomines, socialines ar politines – jo egzistavimo sąlygas. Beatodairiška ir visuotinė kova su krikščionybe, kai į bendrą frontą telkiasi net aršiausi ideologiniai priešai, išduoda už jų kivirčių ir kovų slypint pamatinį ir visus vienijančią bendrą tikslą. Iš tikrųjų toji visuotina kova yra „humanizmo“ ir „pažangos“ retorika dangstomi jau XVI a. prasidėję, o vėliau besikartojantys ir vis radikalesni bandymai pavergti žmogų pamatinėse ir giliausiose – metafizinėje ir antropologinėje – plotmėse sunaikinant pačią jo prigimtį ir esmę. Tai užmojis „išlaisvinti“ žmogų iš jo paties išplėšiant patį jo žmogiškos savasties branduolį ir pagrindą – jį protinga, iš tiesų laisva ir moraliai atsakinga būtybe darančią dvasinę sielą.

Bet ar krikščioniškas Žmogaus paveikslas ir pagal jo gaires išsiskleidžianti žmogaus siela yra vienintelė kliūtis, trukdanti įgyvendinti didingus „atviros visuomenės“ kūrėjų planus?

XI

Pakirsti asmens gebėjimą pačiam valdyti savo gyvenimą – savarankiškai apsibrėžti siekiamus tikslus ir kontroliuoti savo veiksmus, vadovaujantis vidiniu proto ir sąžinės balsu – toks yra pastangų ištrinti krikščionišką Žmogaus paveikslą iš šiuolaikinio žmogaus sąmonės tikrasis tikslas, o pavykus tai padaryti – galutinis rezultatas. Praradusiam vidinius elgesio orientyrus, tai yra, „išlaisvintam“ nuo krikščioniškos „sąžinės chimero“ individui moralinės gyvenimo gairės brėžia jau naujasis žmonijos avangardas – jos „švietėjai“ ir vedliai. Tos gairės gali šiek tiek skirtis, bet esmė lieka ta pati – brukami krikščioniškosios etikos pakaitalai.

Moralu yra tai, kas tarnauja proletariato ir pasaulinės komunistinės revoliucijos reikalui – tokia buvo Lenino ir jo bendraminčių skelbtos „kovotojo už komunistinę žmonijos ateitį“ moralės kartinė mintis. Moralu yra tai, kas tarnauja individo instinktų išlaisvinimui ir permanentinės rinkos revoliucijos reikalui – tokia nuostata vadovaujasi po „aksominių revoliucijų“ visose komunistinio su jo „moraliniu kodeksu“ atsikračiusiose šalyse lyg iš po žemių išdygę „žmogaus teisių“ moralės mokytojai ir „atviros pasaulinės pilietinės visuomenės“ statytojai.

Tačiau „išlaisvinti“ individą iš Žmogaus vaizdinio ir iš jo kylančių elgesio normų nepakanka – tai gerai suprato vieni ir kiti „naujos visuomenės“ ir „naujo žmogaus“ kūrėjai. Buvo labai anksti susivokta, kad, be minėtų normų, yra dar vienas veiksnys, darantis žmogų „inertiška“ ir perdirbimo eksperimentams ne itin tinkama medžiaga. Tas veiksnys – žmogaus ryšys su kitais žmonėmis. „Naujojo pasaulio“ kūrėjams jis buvo, yra ir visada bus didelė ir pavojinga kliūtis, mat kuria žmonių bendrijas, taigi, ir tarpusavio į(si)pareigojimus vieni kitiems. Ir juo tas ryšys stipresnis ir pastovesnis, juo didesni ir tvaresni iš jo kylantys į(si)pareigojimai. Tie į(si)pareigojimai iš esmės yra ne kas kita, o išoriniai individo elgesio reguliatoriai, papildantys ir sustiprinantys vidinius – proto ir sąžinės – stabdžius, trukdančius panerti į prigimtines laisvės, o kalbant paprasčiau – į instinktų ir primityviausių troškimų žadamą malonumų svaigulį. Tad savaip natūralu ir neišvengiama, kad nutraukti ryšį tarp žmonių – susilpninti, o idealiu atveju sunaikinti visus juos saistančius nors kiek pastovesnius ryšius – yra antrasis strateginis „naujojo žmogaus“ kūrėjų tikslas ir didžiai svarbus „atviros visuomenės“ kūrėjams iškylantis inžinerinis ir technologinis uždavinys.

Statyti „atvirą pilietinę visuomenę“ jiems labiausiai trukdo prigimtinės

arba natūralios žmonių bendrijos, kurios yra kur kas tvirtesnės negu bet kurioje visuomenėje gyvuojantys dirbtiniai arba sutartiniai asmenų susivienijimai. Žemės ūkio artelė, profsąjunga, politinė partija, meninis ansamblis ar gamtos mylėtojų draugija yra kaip tik tokio pobūdžio dariniai. Į juos įstojama laisva valia, savanoriškai prisiimant tam tikrus įsipareigojimus, o panorėjės asmuo lengvai jų atsisako ir savaime nustoja buvęs tokio darinio nariu. Todėl visi sutartiniai žmonių sambūriai iš esmės yra mechaniniai individų agregatai ar santalkos, nes jų dalyvius ir narius pirmiausia ir daugiausia saisto grynai išorinis ryšys – siekis įgyvendinti tam tikrus asmeninius interesus. Paties ryšio išoriskumą lemia tai, kad asociacijos suvokiamos instrumentiškai – kaip interesų patenkinimo įrankiai, ir vertinamos tiek, kiek leidžia tai padaryti. Pakeisti visus žmonių ryšius tokio tipo tik asmenine nauda grindžiamais ir bet kurią akimirką lengvai nutraukiamais ryšiais – šitaip trumpai galima apibūdinti „atviros visuomenės“ kūrėjų sprendžiamą uždavinį.

Tačiau šis iš pirmo žvilgsnio tik techninis uždavinys neišvengiamai virsta toli gražu ne vien inžineriniu galvosūkiu. Juk norint tiksliai apibūdinti šio uždavinio mastą nepakanka pasakyti, kad siekiama visuomenėje sukonstruoti maksimaliai platų dirbtinių ir sutartinių individų ryšių tinklą. Iš tikrųjų užsimita totaliai perdirbti visuomenę paverčiant ją tik tokių ryšių arba visus, net asmeniškiausius, individo gyvenimo aspektus, apraizgančiu ir persmelkiančiu „grynųjų santykių“ tinklu. Tačiau žmonių pasaulyje šalia dirbtinių nuo neatmenamų laikų gyvuoja ir prigimtinių arba natūralios bendrijos – tauta ir šeima.

Čia nėra galimybės, o ir reikalo svarstyti, kodėl, kada ir kaip atsirado tautos. Svarbu tai, kad jų įvairovė yra akivaizdus faktas. Kitaip negu dirbtinės ir sutartinės žmonių asociacijos, tautos yra prigimtinių bendrijos, nes jos yra pirmesnės už individus ta prasme, kad kiekvienas individas visada ir neišvengiamai ateina į šį pasaulį kaip tautos narys – gimsta vienoje ar kitoje tautoje. Todėl per beveik visą žinomą žmonijos istoriją asmens tautiškumas arba priklausomybė kuriai nors tautai buvo laikomas natūralia ir savaime suprantama jo žmogiškumo dalimi arba vienu svarbiausių jo kaip žmogaus tapatumą sudarančių ir apibrėžiančių bruožų.

Žinoma, nuostabi tautų įvairovė buvo suvokiama ir kaip tikras slėpinys, keliantis daug iki šiol vienareikšmiškai neatsakomų klausimų. Kodėl Žemėje gyvena skirtingos tautos, o ne tiesiog betautė ir šiuo požiūriu visiškai vieninga žmonija? Kodėl, kada ir kaip atsirado tautos? Kokia yra tautos paskirtis ir jos buvimo šiame pasaulyje tikslas ir prasmė? Tačiau šie iš pirmo žvilgsnio tik teoriniai klausimai savaime perauga bent į du didžiai svarbius praktinius klau-

simus. Vieną sąlygiškai galima vadinti moraliniu, kitą politiniu. Pirmojo klausimo esmė būtų tokia: ar įmanoma moraliai išsipareigoti žmonijai tiek pat kiek savajai tautai? O performuluojant paprasčiau – ar įmanoma mylėti tolimus ir nepažįstamus žmones bei rūpintis jų reikalais tiek pat nuoširdžiai ir smarkiai, kaip artimais ir pažįstamais žmonėmis – savo šeimos, vietos bendruomenės ar galiausiai savosios tautos nariais? Antrasis klausimas būtų toks: ar įmanomas politiškai suvienytas pasaulis, ar vis dėlto politiškai suvienytos ir taikiai sugyvenančios žmonijos vizija yra tik neįgyvendinamas naivių humanistų puoselėjamas idealas arba visų laikų pasaulio užkariautojų puoselėta didžioji, bet pasmerkta niekada neišsipildyti svajonė?

Kad ir kokie sunkūs bei vienareikšmiškai neatsakomi būtų šie klausimai, galima teigti, kad būtent religija, o tiksliau – didžiosios arba universalistinės religijos – krikščionybė, islamas, budizmas – sugebėjo atrasti jungtį tarp tautos ir žmonijos. Tos jungties pagrindu buvo laikoma ideali žmogaus prigimtis – joje glūdintis aukštesnis dvasinis ir protingasis pradas. Principinis vadinamosios partikuliarizmo ir universalizmo santykio problemos sprendimas buvo toks: priklausydamas tautai kaip konkrečiai ir ribotai žmonių bendrijai, asmuo, kiek jame veikia žmogui kaip racionaliai ir moraliai būtybei prigimtinis, nors ne kiekvieno išgirstamas proto ir sąžinės balsas, tuo pat metu gali būti ir visos žmonijos kaip dvasinės bendrijos arba idealios pasaulinės pilietijos visavertis ir lygiateisis narys. Tokią visus žmones bent jau teoriškai, t. y. iš principo, galinčią įtraukti dvasinę pasaulio žmonijos bendruomenę senovės graikų filosofai vadino kosmopoliu. Šitaip visuotinės ir vieningos žmonijos vizija įgavo ir filosofinės kosmopolitizmo idėjos pavidalą.

Būtina pabrėžti, kad ši klasikinė kosmopolitizmo idėja iš esmės skiriasi nuo moderniosios jos įpėdinės, nes tarp šių dviejų idėjų tvyro tikra turinio bei prasmės praraja ir jų beveik niekas nesieja, išskyrus tą patį vardą. Šis skirtumas dažnai būna nuoširdžiai nesuvokiamas, bet neretai sąmoningai ignoruojamas arba nuslepiamas ideologinio „smegenų plovimo“ tikslais, kai, pavyzdžiui krikščionybė lengva ranka vadinama „kosmopolitine“ religija, nutylint, kuo jos kosmopolitizmas yra savitas palyginti su šių dienų kosmopolitizmo samprata ir jo įgyvendinimo praktika. Tradicinis arba klasikinis – graikiškas filosofinis, o vėliau krikščioniškas – kosmopolitizmas yra „senamadiškas“ tuo požiūriu, kad jis iš tikrųjų yra būtent universalizmas. Toks universalizmas siekia įgyvendinti žmonijos vienybės idėją neneigdamas tautų, kaip prigimtinių žmonių bendrijų, egzistavimo prasmės ir vertės.

Tačiau iš principo galima ir kitokia žmonijos vienybės vizija ir iš jos iš-

plaukianti pačių tautų ateities perspektyva. Yra ir kitoks – ne gerbiantis tautas ir siekiantis išsaugoti jų įvairovę kaip didelį visos žmonijos turtą, bet laikantis jas savaiminiu blogiu universalizmas. Modernusis kosmopolitizmas kaip tik ir yra tokio „šiūlaikiškesnio“ ir „pažangesnio“ universalizmo idėjinė išraiška ir praktinio jo įgyvendinimo būdas. Sunaikinti tautas kaip atgyvenusį ir žalingą tamsios praeities paveldą jas sulydant į abstrakciją, tai yra betautę ir beveidę, visais atžvilgiais suniveliuotą žmoniją – toks yra šitokio kosmopolitizmo siūlomas žmonijos „suvienijimo“ ir tautų „sutaikymo“ kelias.

Tai ir lėmė, kad tautos buvo laikomos prigimtinėmis ir turinčiomis savaiminę vertę bendrijomis ne per visą, o tik „per beveik visą“ žmonijos istoriją. Kaip ir krikščionybė, sparčiai modernėjusiuose Vakaruose jos galiausiai taip pat tapo aršaus „pažangos jėgų“ pradėto puolimo taikiniu. Tad verta pasvarstyti: ar šie du vienu metu vykstantys puolimai iš tiesų menkai susiję ir tiesiog sutampa laike, ar vis dėlto užmojis „panaikinti“ tautas yra logiškas ir neišvengiamas modernybės pastangų „panaikinti“ krikščionybę tęsinys?

XII

Ikimoderniuoju žmonijos istorijos tarpsniu tautos taip pat buvo naikinamos ir daugelį jų buvus liudija tik metraščiuose išlikę negyvi vardai. Ne visos jos buvo išžudytos žiaurių užkariautojų, nors šitaip kartais nutikdavo. Stengdamiesi stipriau „priirti“ ir tvirčiau valdyti pavergtas tautas jų pavergėjai nevengdavo jų sklidyti ir perkelti į naujas gyvenamąsias vietas arba užkariauotose jų žemėse įkurdindavo patikimesnius valdinius, kad jie sudarytų gyventojų daugumą ir pamažu asimiliuotų vietos tautos senbuvius. Tačiau tokie pavyzdžiai neturi užgožti ir paslėpti esminio skirtumo tarp „senoviško“ ir „naujoviško“ tautų naikinimo. Ikimoderniais laikais tautos išnykdavo natūralios asimiliacijos keliu arba būdavo (su)naikinamos vienaip ar kitaip „padedant“ joms išnykti, tačiau niekada nebuvo neigiamas pats tautiškumo principas. Vyko tik nutautinimas – savaiminis arba įvairiais būdais skatinamas ir remiamas kurios nors tautos virsmas kita jau esančia tauta. Visai kas kita yra neigti patį tautiškumo principą. Jį kaip tik ir neigia modernusis kosmopolitizmas, todėl įgyvendinant jo programą tautos yra ne įprastai nutautinamos, bet ištautinamos – planingai ir nuosekliai verčiamos su jokia tauta savęs netapatinančių individų arba betautių „žmonių apskritai“ masėmis.

Šio skirtumo tarp nutautinimo ir ištautinimo masto bei reikšmės neįmanoma pervertinti. Viena yra aiškinti kurios nors tautos žmonėms, kad jie

esantys „tamsuoliai“ ir „atsilikėliai“ ir raginti kuo greičiau iširti kokiame nors „aukštesnės kultūros“ ar „civilizuotesnėje“ tautoje, ir visai kas kita įrodinėti, kad jiems būtų kur kas geriau pasistengti savanoriškai virsti „tik žmonėmis“ – suvokti save kaip biologinės *homo sapiens* rūšies egzempliorius arba kažkada atsirasiančios „bendražmogiškos kultūros“ atstovus.

Skirtingi lietuvių tautos naikinimo tarpsniai yra geras šios skirties pavyzdys. Lietuvius stengtasi nutautinti spaudžiant juos tapti lenkais, rusais ar vokiečiais. Tačiau kad ir koks stiprus bei grėsmingas buvo šis spaudimas, jo mastas ir keliamas pavojus Tautos išlikimui vis dėlto neprilygsta tam griau-namajam poveikiui, kurį okupacijos tarpsniu padarė „internacionalinės tautų draugystės“ politika. Ja siekta lietuvius, kaip ir kitas buvusios TSRS tautas, paversti „naujos istorinės žmonių bendrijos – tarybinės liaudies“ dalimi. To paties siekiama ir ES vykdoma „europeizavimo“ politika: senosios Europos tautos turi būti „perdirbtos“ į kitą „naują istorinę žmonių bendriją“ – betautį abstrakčių „europiečių“ demosą arba tiesiog europietišką liaudį.

Tarybmečio ir dabartinis ištautininimas yra daug veiksmingesnis ir pavojingesnis už anksčiau vykdytą nutautinimą. Pakeisti asmens tautinį tapatumą paverčiant jį kitos tautos nariu savaime yra gerokai kuklesnis ir kartu sunkiau įgyvendinamas uždavinys negu apskritai sunaikinti tautinę savivoką ir priklausomybės tautai jausmą. Apsisprendęs šlietis prie kitos tautos asmuo privalo nutraukti ryšius su savo tauta ir išsižadėti svarbios savojo tapatumo dalies. Tokiu apsisprendimu savaime – atvirai ar tyliai – pripažįstamas gimtosios tautos menkumas, o jos atsisakantis asmuo tarsi patvirtina savo kaip žmogaus nevisavertiškumą. Kadangi išsižadant savosios tautos atsisakoma vieno svarbiausių žmogiškojo tapatumo bruožų, šitaip pasielgiantis asmuo faktiškai išduoda savąją prigimtinę savastį ir pamina savo žmogiškąjį orumą. Iš tikrųjų jis sąmoningai ar nesąmoningai pažemina save – savanoriškai ar spaudžiamas aplinkybių tampa jau ne sykį minėta beformė „žmogiškąja medžiaga“, kuriai naują dvasinį ir kultūrinį pavidalą suteikia tokį asmenį pradedanti formuoti kita – iki tol buvusi ir laikyta svetima – tautinė bendruomenė. Todėl keičiantiems tautinę priklausomybę asmenims toli gražu ne visada pavykdavo ir pavyksta išvengti nemalonių tokių virsmų lydinčių dvasinių ir moralinių patirčių, tarp jų tokių kaip išdavystės, kaltės ir pažeminimo jausmas. Galiausiai perėjimas į kitą tautą gali tapti ir nemenkų pastangų reikalaujančiu kultūriniu ir intelektualiniu iššūkiu – ypač tais atvejais, kai siekiama visapusiškai ir visavertiškai įsitraukti į naująją tautą perimant jos aukštosios kultūros laimėjimus.

Todėl ankstesniais šimtmečiais vykdavęs nutautėjimas, kai keisdavosi

žmonių tautinė priklausomybė ir tapatumas, iš principo būdavo sunkesnis, skausmingesnis ir lėtesnis individų bei tautų virsmas negu XX a. išibėgėjęs „pažangiųjų jėgų“ išjudintas ir visomis priemonėmis skatinamas bei spartinamas masinis ištautinimas. Ištautėjimas daugybei į jo verpetą įtrauktų žmonių dažniausiai nekelia įprastą nutautėjimą neretai lydėdavusių abejonių, sunkumų ir skausmingų išgyvenimų. Negana to, jis atrodo esąs priimtina ir patraukli perspektyva, nes tampa „išlaisvinančios“ patirties šaltiniu. Ištautinamam asmeniui paslaugiai atveriami „platesni horizontai“ siūlant būti „tiesiog žmogumi“, kuriuo tapti yra neįtikėtina paprasta ir lengva. Tereikia išsilaisvinti iš „siauro“ ir „varžančio“ tautinio tapatumo – paprasčiausiai nusimesti „atgyvenusio tautiškumo“ ir „tautinių prietarų“ našlą. Natūralus ir savaiminis daugelio individų troškimas „pasilengvinti“ gyvenimą atsikratant šitos „naštos“ bent iš dalies paaiškina, kodėl per trumpą laiką, kuris istorijos požiūriu yra kone akimirka, išnykusioje Tarybų Sąjungoje ir dabartinėje ES suspėta neįtikėtina greitai ištautinti ir paversti betaučiais mankurtais dešimtis milijonų žmonių. Šitokių mastu paveikti ir perkeisti ištisas Eurazijos žemyno tautas modernieji „naujo žmogaus“ inžinieriai ir kūrėjai galėjo tik todėl, kad sugėbėjo pasinaudoti minėtu troškimu technologiškai „įkinkydami“ jį į tautoms naikinti sukurtą ideologinio ir kultūrinio jų „ištrynimo“ mechanizmą.

Tačiau jo girtos lengvai sutraiško tik silpnuosius – linkusius savanoriškai pasiduoti ir tapti beforme „žmogiškąja medžiaga“ naikinamų tautų atstovus. Tautos todėl ir yra prigimtinės bendrijos, kad didžioji dalis jų narių anaipol netrokšta ir neskuba tapti beveidžiais ir pilkais „žmonėmis apskritai“ ir stengiasi išsaugoti bei puoselėti savąjį prigimtinių tautiškumą kaip neatskiriamą asmeninio tapatumo bruožą. Todėl kovos su „nacionalizmu“ visada ir neišvengiamai įgyja aršaus ideologinio karo formą, o griauti pačiai tautos sampratai pasitelkiami du svarbiausi idėjiniai ginklai. Tautų kaip kolektyvinių bendrijų nėra – yra tik pavieniai individai. Tautos idėja yra tik apgaulinga fikcija, kurios būtina kuo skubiau atsikratyti šiuolaikiniams apsišvietusiems žmogui. Tokia yra pagrindinė žinia, kurią pasmerktoms ištautinti Žemės tautoms nepalaujamai siunčia liberalistinio kosmopolitizmo šaukliai. Tautos iš tiesų egzistuoja, tačiau jos yra ne prigimtinės žmonių bendrijos, o tik jų sukonstruoti, taigi istoriškai atsirandantys dirbtiniai etnokultūriniai dariniai. Tokia tautos samprata yra marksistinio multikultūralizmo propagandos šerdis ir praktinio jo įgyvendinimo idėjinė varomoji jėga. Jeigu tautos „netikros“, pateisinama ir net būtina jas suardyti, šitaip „išlaisvinant“ joms išpareigojusius individus iš vergystės įsivaizduojamoms fikcijoms pančių. Jeigu tautos yra tik dirbtiniai socialiniai

konstruktai, visiškai įmanoma ir net racionalu jas sugriauti, kai tik bus nartata, jog šie savavališki žmonių steiginiai yra individams nenaudingos ir juos tik varginančiomis pareigomis apkraunančios bendrijos. Taigi nors liberalistinis ir marksistinis tautos aiškinimai šiek tiek skiriasi detalėmis, juos sieja dvi principinės nuostatos – nepajudinamas įsitikinimas, kad tautos yra efemeriški ir laikini, tad būtinai privalantys išnykti dariniai, ir besąlygiškas pasiryžimas sąmoningai artinti jų išnykimo metą visais įmanomais būdais ir priemonėmis „dekonstruojant“, t. y. nuosekliai ir kryptingai naikinant tautas.

Tačiau kaip įmanoma laikyti nesančiomis ir tariamomis žmonių bendrijas, kurių buvimą liudija metraščiai arba išsamiai aprašo istorijos knygos, arba vadinti jas tik socialiniais konstruktais, nors daugelyje pasaulio kampelių ir šiandien gyvena atpažįstamos – nes besiskiriančios nuo kitų – tautos ir tautelės, kurios ne tik neįtaria esančios dirbtinai „sukonstruotos“, bet neretai savo išsivystymo lygiu panašios į tikrus gamtos vaikus? Iš pirmo žvilgsnio atrodytų, jog tautų neigėjų ir griovėjų pastangos aiškinti ir įtikinėti, jog tautų apskritai „nėra“ arba jos yra tik „laisvi“ pačių žmonių konstruktai, yra tik iš piršto laužti ideologiniai vaizdiniai, akivaizdžiai prieštaraujantys ne tik turimiems žmogiškos tikrovės pažinimo faktams, bet ir paprasčiausiam sveikam protui. Iš tiesų taip ir yra. Tačiau ne mažiau akivaizdu ir tai, kad jie randasi į akademinį solidumą pretenduojančiose „mokslinėse“ knygose ir galiausiai sėkmingai pasklinda „moderniomis“ ir „apsišvietusiomis“ save laikančiose šių dienų visuomenėse. Belieka manyti, kad iškelti, įtvirtinti ir masiškai paskleisti tokią ideologizuotą – iškreiptą ir supaprastintą – tautos sampratą įmanoma tik kažkokiu būdu išmoningai nuslepiant patį tautos natūralumo faktą. Tad kyla dar vienas galvosūkis: kaip tokį akivaizdų faktą apskritai įmanoma nuslėpti?

Spausdinama iš: *Mūsų Respublika*, 2014 m., rugsėjo 19–25 d., priedas „Redakcinės kolegijos tribūna“, p. 1; 2014 m., rugsėjo 26 – spalio 2 d., priedas „Redakcinės kolegijos tribūna“, p. 1; 2014 m., spalio 3–9 d., priedas „Redakcinės kolegijos tribūna“, p. 1; 2014 m., spalio 17–23 d., priedas „Redakcinės kolegijos tribūna“, p. 1; 2014 m., spalio 24–30 d. (Nr. 22), p. 9; 2014 m., lapkričio 7–13 d. (Nr. 24), p. 8; 2014 m., lapkričio 21–27 d., p. 6; 2014 m., gruodžio 19–26 d., p. 6; 2015 m., sausio 3–8 d., priedas „Redakcinės kolegijos tribūna“, p. 1; 2015 m., sausio 9–15 d. (Nr. 2), priedas „Redakcinės kolegijos tribūna“, p. 1; 2015 m., vasario 6–12 d., priedas „Redakcinės kolegijos tribūna“, p. 1.

V. ISTORINĖS ATMINTIES POLITIKA

Asmens sąžinė tarp sovietizacijos Scilės ir europeizacijos Charibdės: tarp ir anapus gėrio ir blogio

Pranešimas skaitytas Lietuvos mokslų akademijoje 2016 m. gegužės 7 d. vykusioje Vilniaus forumo konferencijoje „Justino Marcinkevičiaus nuvainikavimas: kovos su „tarybine lietuvių“ istorinis kontekstas ir politinė prasmė“.

Senokai išsiplieskusi diskusija ir ši konferencija yra nepaliaujamos pastangos ištrūkti iš užburto rato, kuriame šiandien sukasi visi mūsų apmąstymai apie santykį su sovietmečiu. Šis ratas yra kol kas nesėkmingos pastangos suvienyti du šio itin svarbaus ir skausmingo santykio aspektus – moralinį ir politinį. Moralinės nuostatos išsiskiria ir atsiranda priešprieša, kuri sukuria vaizdą, jog vieni yra sovietmečio smerkėjai, kiti – jo teisintojai. Kadangi moralinių argumentų ne visada pakanka, moralinę poziciją reikia sustiprinti. Tą darant tenka kreiptis į sovietmečio politinę tikrovę ir tada lengvai susiduriame su nauja pamatine dviprasmybe. Paaiškėja, kad politiškai apibūdinti gyvenimą sovietmečiu, yra neįmanoma neutraliai, nes mes visada remiamės tam tikromis išankstinėmis moralinėmis nuostatomis ir vertinimais, kurie galiausiai ir lemia mūsų požiūrį į svarstomą praeitį. Neįmanoma vertybiškai neutrali pozicija sovietmečio vertinimo klausimu.

Taip yra, nes galima teisingai nupasakoti visą sovietinės okupacijos siaubą, tačiau priešingos stovyklos žmogus visada galės rasti faktų, kurių pagalba, net iš esmės sutikdamas, kad tai buvo okupacija ir blogis, gins tezę, jog sovietmečiu buvo padaryta ir gerų darbų. Tai iš principo teisinga, tačiau tokia teiginyje slypi ir didžiulė grėsmė. Jis nenumaldomai veda prie garsiosios frazės „ir tada dirbome Lietuvai“.

Tokia moralinė ir politinė dviprasmybė, kai moralinė ir politinė nuostatos maitina viena kitą, yra tas užburto rato, iš kurio mums nesiseka ištrūkti. Praktikoje tai reiškia, kad kaip tauta, toliau būsime susiskaldę, toliau neturėsime esminių ir pamatuotų atsakymų į svarbiausius praeities klausimus. Lieka

galvoti, kad arba šis ratas neišvengiamas ir esame pasmerkti juo suktis, arba reikalingas šviežias požiūris į pačią problemos esmę. Ieškodami to naujo atramos taško, privalome atsigręžti į istoriją, bet ne į tokią, kokia ji rašoma šiandien.

Turime atsigręžti į dvasinės kovos istoriją. Visi moraliniai apsisprendimai padaromi sąžinėje ir šia prasme yra subjektyvūs. Tačiau, kaip sakė vienas išmintingas politikos filosofas, „privачios sąžinės yra privачios nuomonės“. Todėl tam, kad net ir patys kilniausi ir į didžiausią universalumą galintys pretenduoti mūsų sąžinės sprendimai įgytų jėgą ir galiotų kitiems, kažkas privalo juos pripažinti. O mūsų dvasios vidujybėje vykstantį apsisprendimą pripažinti ir patvirtinti gali tik vienas teisėjas – moralinė atskaitos bendruomenė.

Moralinė atskaitos bendruomenė yra bendrija, kuri laikoma sąžinės vertinimų atramos ir atskaitos tašku. Viena iš tokių bendruomenių neabejotinai gali būti tauta. Tai reiškia, kad tauta nėra tiesiog empiriškai egzistuojantis istorijos kūrinys. Žvelgiant iš šios perspektyvos tenka skirti dvi tautas. Ideali tauta yra per šimtmečius besiformuojanti dvasinė žmonių bendruomenė. Empirinė tauta yra vienos kultūros, kalbos ir kitų objektyvių bruožų vienijama žmonių bendrija.

Tautos objektyvacijos forma yra valstybė. Vėlgi reikia skirti valstybės idėją, arba dvasinę valstybę, reprezentuojančią idealiąją tautą, ir empirinę valstybę, kurios būklė gali būti labai įvairi. Kaip rodo Lietuvos istorija, empirinė valstybė gali būti ir išnykusi.

Ši skirtis svarbi, nes leidžia lokalizuoti kiekvieną asmenį tam tikroje dvasinio ir moralinio apsisprendimo perspektyvoje. Ji reiškia, kad kiekvienas atėjęs į šį pasaulį netampa tautos nariu savaime. Juo tampama ypatingu įsitautinimo ir išivalstybinimo veiksmu – apsisprendimu. Žmogus gali atmesti tautą kaip idealią moralinės atskaitos bendriją ir valstybės idėją kaip savo sąžinės egzistencinius pagrindus.

Ši skirtis kartu leidžia ne tik ištrūkti iš aptarto užburto rato, bet ir iš jo kuriamos milžiniškos praktinės dilemos – atsirandančios pilkosios zonos, kurioje nebeįmanoma nubrėžti ribos tarp kolaboranto ir prisitaikėlio. Be šios skirties yra tik du poliai – akivaizdūs kolaborantai ir akivaizdūs rezistentai. Tačiau jeigu tautą suvokiame pirmiausiai kaip idealią bendruomenę, su kuria galima saistytis arba ne, tampa įmanoma išdiferencijuoti daug sudėtingesni ir subtilesni vaizdą, leidžiantį skirti net kelias asmenų santykio su sovietiniu režimu kategorijas. Tipologizaciją galima tikslinti, tačiau ji suderina moralinį vertinimą su politinio veiksmo logika.

- Pirmiausiai reikia skirti žmones, kurie egzistenciškai liudijo tautą kaip

idealią bendruomenę, gyvuojančią mūsų valstybėje, ir pačią valstybės idėją pirmiausiai moralinės aukos veiksmu. Tai rezistentai ir disidentai.

- Buvo žmonės, kurie to nedarė, bet gali būti vadinami šitų bendrijų (idealosios tautos ir dvasinės valstybės) saugotojais. Tai žmonės, kurie nedalyvavo atviroje rezistencinėje kovoje, bet ir vengė bendradarbiauti su okupaciniu režimu, kaip sakoma rašytojų sluoksniuose, „rašė į stalčių“.

- Buvo trečioji kategorija žmonių, kuriuos vadinkime tautos ir valstybės rodytojais. Tai žmonės, kurie ieškojo būdų tautą ir valstybę rodyti viešojoje erdvėje.

- Gali pasirodyti, kad tokia tipologizacija yra judėjimas link naujo rafinuoto kolaborantų ir rezistentų ribų nutrynimo ir grįžimo prie pozicijos, kad visi buvo rezistentai arba kolaborantai. Taip nėra. Už šių trijų pozicijų yra ir ketvirtoji pozicija, kurią ikūnijo daugybės žmonių elgesys. Tai – atsiribojimo pozicija. Jai atstovavo žmonės, kurie prisitaikė taip, lyg tauta ir valstybė jiems neegzistuoūtų. Šią poziciją vienareikšmiškai vertinu kaip pasyvų kolaboravimą.

- Galima penktoji pozicija, kurią galime vadinti tautos ir valstybės slėpimu. Jai atstovavo žmonės, kurie atvirai neneigė ir nesityčiojo iš tautos ir valstybės idėjos, tačiau aiškino, kad tautai ir valstybei pačioms geriau, jei bus susietos su naująja tapsmo tarybine liaudimi arba pasauline komunistine visuomene perspektyva. Ši pozicija buvo populiari ir aiški.

- Galiausiai egzistavo atviri ir įžūlūs tautos ir valstybės neigėjai.

Remiantis tokiais atskaitos taškais galima gana tiksliai lokalizuoti ir poeto Justino Marcinkevičiaus vietą ir vaidmenį okupuotoje Lietuvoje. Pagal pateiktą tipologiją, jis priskirtinas trečiajai, tautos ir valstybės rodytojų grupei. Toks vertinimas yra moraliai sąžiningas ir objektyvus, nes žmogus, daręs kompromisus su sąžine ir pats negali būti vadinamas tautos sąžine. Tačiau kita vertus – ir tai svarbiausias dalykas – būtina įsisąmoninti, koks sudėtingas yra ryšys tarp moralinės ir politinės pozicijos. Sąlygomis, kokiomis gyveno Lietuva, radikalčiai morali pozicija buvo nepaprastai garbinga, tačiau politiškai minimaliai veiksminga. Politinis poveikis buvo iš tiesų įmanomas tik išeinant į viešąją erdvę moralinių kompromisų ir nuolaidų sąskaita.

Diskusijos apie tai, ką iš tiesų padarė Justino Marcinkevičiaus karta, galėtų būti išspręstos be primityvios alternatyvos „kolaborantas ar patriotas“. Ši karta padarė esminį dalyką. Okupuotoje Lietuvoje tikrasis politinio ir dvasinio gyvenimo turinys buvo dviejų valstybių, Lietuvos ir Sovietų imperijos, kova. Reikia suprasti, kad ši kova pirmiausiai vyko mūsų dvasioje. Kiekvienas žmogus, vykstant šiai kovai, privalėjo ir lygiai taip pat šiandien privalo užim-

ti aiškia poziciją. Šiame kontekste, J. Marcinkevičiaus ir jo kartos didžiausias nuopelnas yra tai, kad jie padarė viską, jog lietuvių tautos ir valstybės idėja neliktų vien virtuvinių pašnekesių tema ir nebūtų išstumta iš viešojo gyvenimo erdvės. Kad ir kiek kompromisinėmis formomis buvo reiškiamos tos idėjos, neįmanoma paneigti, kad Justinas Marcinkevičius savo veikla ir kūryba teigė Lietuvos valstybės ir tautos, pirmiausiai kaip kalbos gyvasties, galiausiai ir dvasinės pilnatvės idėjas. Nors jo santykis su krikščionyste buvo problemiškas, ir šiuo klausimu jis sakė bent tiek: „žmonės privalo statyti Katedrą ir tai yra prasmingas darbas“.

Kitas dalykas, kurį padarė J. Marcinkevičius ir kurio nelygstamos reikšmės šiandien nenorima pripažinti, yra jo vaidmuo Sąjūdyje. Iš savo patirties galiu autentiškai paliudyti, kad prasidėjus Sąjūdžio grupių steigimuisi ir prireikus važinėti po rajonus, apie Sąjūdį beveik niekas nieko nežinojo. Buvo visiška informacinė blokada. Tokiame kontekste į susitikimus atvykdavo saujelė tiems laikams pakankamai drąsių, bet vis tiek natūraliai išsigandusių žmonių. Pradėjus jiems kalbėti apie Sąjūdį, vienintelė priemonė išvengti žmonių išsilakstymo buvo pradėti vardinti jiems Sąjūdžio iniciatyvinės grupės narių vardus. Pirmasis, nes įtaigiausias vardas, kurį tekdavo ištarti, visada buvo Justino Marcinkevičiaus. Tik tada žmonės pradėdavo klausytis ir Sąjūdžio plėtra Lietuvoje galėjo judėti į priekį.

Štai kodėl vertinant J. Marcinkevičiaus vaidmenį ir indėlį į Sąjūdžio ir Lietuvos istoriją, reikia suvokti, kad pasaulio politinėje istorijoje jokių perversmų ir lūžių neįvykdo vadinamieji žemieji sluoksniai. Visi didieji politiniai pokyčiai būna įgyvendinami aukštosios ar vidurinėsios klasės atstovų – pripažintų, turinčių „svorį“, autoritetą ir įtaką žmonių. J. Marcinkevičius, nepaisant problemiško jo biografijos ir kūrybos aspektų, kai reikėjo lemtingai apsispręsti, jis apsisprendė išpareigoti idealiai lietuvių tautai, kuriai priklauso visi, gyvenę nuo lietuvių tautos atsiradimo, ir Lietuvos valstybei. Dėl to negali būti jokių diskusijų.

Jokiomis sąlygomis neįsivaizduoju J. Marcinkevičiaus ištariant, kad „nekalbės tol, kol nebus pašalintas šitas skuduras“, kaip pasakė Lietuvoje kažkodėl keistai garbستomas, bet niekada net nemėgintas vertinti Algirdas Brazauskas pirmajame Sąjūdžio mitinge Katedros aikštėje, pamatęs atsinešant Trispalvę.

Galiausiai ši įsitautinimo arba išsitautinimo, asmeninio įsivalstybinimo arba išsivalstybinimo dilema yra tokia pati gyva šiandien. Todėl ir puolamas yra visai ne J. Marcinkevičius. Vyksta daug fundamentalesnis procesas. Sovietmečiu sovietų taikyta tautos ir valstybės naikinimo strategija rėmėsi atviru

naikinimu. Todėl kiekvienas žmogus, turėjęs bent minimalią istorinę atmintį ir nuovoką, žinojo, kad reikia apsispręsti tautos ir valstybės atžvilgiu. Dabartinis jų naikinimo principas yra visiškai kitas. Tai nutylėjimo arba neutralizavimo strategija.

Praktiškai ji reiškia, kad niekas lietuvių tautos ar valstybės oficialiai ne-naikina. Tačiau panaikinami esminiai valstybingumo atributai, pavyzdžiui, jos valiuta, ir – itin simboliška – iš centų monetų nukaldinamas paminklas lito kūrėjui. Lygiai taip pat rengiamės švesti valstybės atkūrimo šimtmetį, tačiau Vyriausybės parengtoje šventės koncepcijoje nėra „mažytės smulkmenos“ – neužsiminta, kas ta valstybė buvo, kas ją įkūrė, kokia jos paskirtis. Taigi ši strategija yra daugeliu atžvilgių rafinuotesnė, sunkiau perprantama ir todėl visuomenei yra kur kas kebliau suvokti, kas vyksta šių dienų Lietuvoje.

Strategija, kai lietuvių tauta ir Lietuvos valstybė naikinama ypatingu būdu, jas simuliuojant, vadintina simuliakro kūrimo strategija. Išlaikomi išoriniai tautiškumo ir valstybingumo atributai, bet jų esmė yra išplaunama. Taip esame stumiami į situaciją, kur reikia pasirinkti nebe tarp gėrio ir blogio. Renkantis tarp gėrio ir blogio, jie būna aiškiai atpažįstami. Tuo tarpu dabar taikoma strategija, kurios esmė yra ištrinti iš mūsų sąmonės vaizdinį, kad esame tarpusavyje susijusi, iš amžių glūdumos ateinanti ir į ateitį kartu žengti žmonių bendrija. Siekiama ištrinti šią idealios tautos sampratą.

Akimirką, kai iš mūsų vaizduotės išnyksta tauta, mūsų moraliniai apsisprendimai irgi netenka atramos. Jie lieka be sankcijos arba bendruomenės, kuri jiems pritartų arba pasmerktų. Atsiduriame padėtyje, kai esame stumiami į pasirinkimą nebe tarp gėrio ir blogio, bet anapus jų, kur nebesuvokiame, kas tie gėris ir blogis yra. Šios strategijos požiūriu, siektina, kad net nebežinotume, jog tokia gėrio ir blogio skirtis gali egzistuoti.

Spausdinama iš: *Miškaĩ*, 2016, Nr. 6 (birželis), p. 40–42.

Nietzschė, Vytis ir šiandienžmogio buvimo beprasmybė

„Pažvelk į bandą, kuri ganosi šalia: ji nežino, ką reiškia „vakar“, ji strikinėja, žiaumoja žolę, ilsisi, virškina maistą, vėl strikinėja, ir taip nuo ryto iki nakties, diena po dienos. Jos džiaugsmas ir jos kančia tvirtai priiŗia ją prie akimirkos kuolo, todėl ji nepaŗįŗsta nei melancholijos, nei nuobodulio. Šis reginys žmogų nepaprastai slegia – mat jis didŗiuojasi prieš gyvulį tuo, kad jis žmogus,

ir sykiu pavyzdžiai žvelgia į gyvulio laimę, nes žmogus, kaip ir gyvulys, nori tik vieno: gyventi be nuobodulio ir skausmo, bet jo norai bergždi, nes nori jis to ne taip, kaip nori gyvulys. Žinoma, žmogus kartais klausia gyvulį: kodėl tu man nieko nesakai apie savąją laimę ir tik žiūri į mane? Gyvulys galėtų atsakyti: taip yra todėl, kad aš tuojau pat užmirštu, ką norėjau pasakyti – bet pamiršta ir ši atsakymą, o šitai ganėtinai stebina žmogų.

Tačiau žmogus stebisi ir pats savimi – tuo, kad jis neišstengia išmokti pamiršti ir kad jis visuomet prikaustytas prie praeities [...] Tada žmogus sako: aš prisimenu, – ir pavydi gyvuliui, kuris tuojau pat pamiršta ir kuriam kiekviena akimirka tikrai miršta, grimzdama į rūką ir naktį, ir užgesta amžiams“.

Būtų gerai, jeigu abejojantieji ir klausantieji, kam Vilniuje reikia Valstybės aikštės ir joje stūkstančios Vyčio figūros, atidžiai perskaitytų ir apmąstytų šiuos Nietzsche'ės žodžius. Šie žodžiai ragina nors truputį įtempti vaizduotę ir paklausti savęs: o kas nutiktų, jeigu Lietuvą užplūstų ir užgrobtų dar vieni pavergėjai? – Neabejotina, kad jie tikrai žinotų, kaip sutvarkyti Lukiškių aikštę. Jos lankytojus ramintų melodingas čia įrengtų margaspalvių fontanų ošimas. Jaukiose kavinukėse ar ant gražių suolelių sėdėtų nerūpestingos išimylėjėlių porėlės. Atsipalaidavusius tėvelius džiugintų linksmas karuselėse ir supynėse kryžtaujančių atžalų klegesys. Visiems šiems lankytojams kasdien būtų rengiama gyvenimo šventė. Būtų paslaugiai parūpinta viskas, ko reikia, kad jie pamirštų esą Tauta ir net nebeįtartų, jog kadaise čia buvo ir tokia Lietuvos valstybė. Nebesuprastų, kad gyvena krašte, kurį jiems dovanojo – apgynę ir iškovojo – tie, kurie gyveno prieš juos, ir nebetrokštų ši kraštą dovanoti – perduoti dar gražesnę ir geresnę tiems, kurie čia gyvens po jų. Aikštė būtų sutvarkyta taip, kad neleistų jiems suvokti, jog Lietuvą – kalaviju praskindamas kelią iš Praeities į Dabartį – dovanojo Vytis ir kad gali nutikti taip, kad tik jis ir vėl tik kalaviju turės praskinti kelią iš Dabarties į Ateitį.

Jeigu tai bus pamiršta, ši kelionė nutrūks. Ji pasibaigs nepabaigiamame šiandien. Panardintas į „gyvenimo džiaugsmo“ sūkurį aikštės lankytojas turi būti įkalintas biologinio gyvenimo ciklo – gimti, maitintis, daugintis, pramogauti ir galop mirti – tuštumos beprasmybėje. Kuo taptų ir kas dar galėtų būti neapajėgiantys atsiminti Praeities ir nebedrįstantys įsivaizduoti Ateities absoliučios Dabarties kaliniai, jei ne šiandienžmonių minia, kuriais taip lengva paversti laisvus žmones? Nietzsche sako žiauriai, bet neabejotiną tiesą: atimkite iš jų atmintį, ir jie neišvengiamais taps tokie.

Spausdinama iš: <http://propatria.lt/2017/10/vytautas-radzvilas-nietzsche-vytis-ir.html>

Antanas Smetona ir kultūros ir politikos sąjunga

Kalba 2017 m. spalio 17 d. Lietuvos mokslų akademijoje vykusiam Aleksandro Merkelio knygos „Antanas Smetona: jo visuomeninė, kultūrinė ir politinė veikla“ pristatyme.

Pamėginsiu trumpai įvertinti šitos knygos reikšmę. Pirmoji mintis, kuri ateina į galvą, yra ši: pasaulį vis tik valdo Apvaizda. Šią knygą pristatome dieną, kai ką tik, vos prieš parą pasikeitė Europa ir pasaulis. Neturiu net menkiausios galimybės plačiau aiškinti vakarykščių rinkimų Austrijoje svarbos, bet galiu pasakyti tiek: Vakarų Europoje taip pat sugrįžo tautos ir nacionalinės valstybės idėja. Šitas įvykis yra labai reikšmingas todėl, kad nors panašūs dalykai jau vyko, juos buvo galima menkinti aiškinant, kad vykstantis Europos tautų budimas yra tik pokomunistinių, atsilikusių, gyvenančių praeitimi šalių liga, kuria bus persirgta. Jie dar buvo aiškinami ir tuo, kad tos šalys neva yra atsilikusios ekonomiškai, skurdžios, todėl ir griebiasi vadinamosios radikalios politikos. Bet Austrija, žinoma, yra Europos švyturys jau daugybę šimtmečių ir jos ekonomika klesti. Tai reiškia, kad ir Vakarų Europos tautoms pradeda aiškėti, jog yra kai kas svarbiau už ekonomiką, už vienadienę gerovę.

Šituos dalykus prieš gerą šimtmetį puikiai suprato ir Lietuvos prezidentas Antanas Smetona. Jis grįžta laiku ir dėl kitos priežasties. Teisingai čia buvo pasakyta, kad mes jau baigiame pamiršti, kas yra Lietuvos valstybė. Kad mūsų jaunimo didžiąjai daliai ji, deja, visai nerūpi. Šis teiginys teisingas, bet noriu pasakyti, kad jį reikėtų praplėsti. Lietuva jaunimui nerūpi ne todėl, kad jis savaime abejingas ir blogas, bet todėl, kad beveik visus 30 atkurtos nepriklausomybės metų buvo ir tebėra tęsiama ištautinimo ir išvalstybinimo politika, nors šiek tiek kitais pavidalais nei tai darė sovietinis okupantas. Kodėl taip yra ir kodėl ta politika tokia pavojinga? Todėl, kad aukšti Europos lyderiai, kurių projektas šiuo metu žlunga akyse, aiškiai sakė: tautos ir nacionalinės valstybės yra atgyvena. Lygiai taip pat mus išties 50 metų mokė, kad 1918 m. Lietuvos projektas yra siauras, ribotas, primityvus ir tiesiog istorinė klaida. Ši mintis subtiliai brukama ir šiandien kiekviename žingsnyje. Tuo metu, kai Europa ir net visi mūsų kaimynai bunda, mes beviltiškai šiuo atžvilgiu velkamės uodegoje. Nors iš tikrųjų dabartinio Europos Sąjungos projekto griūtis nėra Europos griūtis, o tik ideologiškai jau apibūdinto projekto griūtis, bet tai vis tiek mums kelia milžinišką pavojų. Šita ištautinimo ir išvalstybinimo politika vykdoma todėl, kad didžiosioms Europos korporacijoms reikalingas ištautintas, išvals-

tybintas, neturintis istorinės atminties, menkausio prisirišimo prie savo žemės bastūnas. Iš tokių bastūnų, kurie plūdo į Lietuvą iš visos „plačiosios Tėvynės“, vadovaudamiesi principu „kur geriau, ten Tėvynė“, mes šaipėmės Sąjūdžio laikais. Štai tokia filosofija mūsų jaunimui buvo ir yra kryptingai diegiama.

Bet kodėl ji tokia pavojinga? Ne tik todėl, kad išsivaikščioja tauta. Ji taip pat naudinga ir bundančiam, nes jaučiančiam Europos krizę, kaimynui Rytuose. Kas gali būti geriau, patogiau ir naudingiau ponui Putinui, jeigu ne ištautintas, išvalstybintas, neturintis jokio patriotiškumo vadinamasis plačiosios Europos pilietis, kuris nuoširdžiai mano, kad galima tokia fikcija kaip globali Lietuva? Jeigu Lietuva yra globali ir visame pasaulyje, tai kodėl jo tankams pradeda artėti prie Vilniaus aš negaliu laikinai pabėgti iš užgrobios provincijos, kuri vadinasi būtent čia ir dabar esanti Lietuva, ir palaukti, kol okupacija pasibaigs? Kaip įmanoma šitaip ugdant jaunąją kartą ir visos šalies piliečius sukurti atsparumą tokiems pavojams?

Grįžtant prie Smetonos, jis kaip reta gerai daugelį dalykų suprato todėl, kad buvo klasikinės filosofijos, taip pat ir Platono, žinovas. Jis labai gerai suprato, koks yra gelminis ryšys tarp kultūros ir politikos. Šis ryšys yra daug sudėtingesnis nei atrodo iš pirmo žvilgsnio. Kiekviena bendruomenė tam, kad susikurtų, privalo turėti ją saistantį dvasinį (kultūrinį) ryšį. Ir tas ryšys gali būti labai įvairus, taip pat ir kiekvienos tautos atveju. Liberalas pasakytų, kad tokio dalyko kaip tauta nėra, o yra tik lietuvių kalba kalbantys individai. Komunistai mums aiškino, kad yra lietuviškai kalbantys žmonės, bet iš tikrųjų jie yra pasidalinę į kovojančias klases. Todėl kas yra tautos idėja? Ši idėja tuo ir yra unikali, kad bent jau nuo XVIII a. ji leidžia paversti žmones ne tarpusavyje konkuruojančiais dėl asmeninės gerovės individais, kaip šiandien mes mokomi konkuruoti rinkoje, ir ne tarpusavyje besipjaunančiomis vadinamosiomis klasėmis. Kalba, bendra istorinė praeitis ir panašūs dalykai yra tai, kas bent trumpam panaikina visus išorinius mūsų skirtumus – vienas gali būti milijonierius, kitas vargšas; vienas gali būti gatvės šlavėjas, kitas profesorius. Bet priklausomybė tautai skiriasi nuo liberalaus arba marksistinio požiūrio tuo, kad ji nurodo ryšį, kuris skatina ne kovoti, o sujungia.

Smetona turėjo ir kitą nuostabų bruožą. Jis suvokė, kad šis kultūrinis ryšys privalo būti apsaugotas politiškai. Šį dalyką suprato ne vien jis. Petras Vileišis neatsitiktinai po Vilnių važinėjo prabangia karieta ir net mėgo, kad ji vadintų „litovsky kniaz“. Jis buvo ypatingas žmogus, nes kaip Rusijos imperijos pilietis priklausė elitui, bet suvokė ryšį, kuris siejo jį kaip asmenį su jo tauta. Jis suvokė, kad jeigu tai, ką jis paveldėjo ir atsinešė gimdamas – jo kalba, kul-

tūra ir visa kita – toje imperijoje yra politiškai nustumta į paraštes, tai jis nėra visavertis žmogus. Nors ir priklauso aukščiausiam elitui. Čia glūdi paslaptis, kodėl Smetona buvo toks kietas tautininkas. Būdamas atviras pasauliui, jis suvokė, kad lietuvių tauta gali įgyvendinti savo valstybės projektą tik tuo atveju, jeigu bus tvirtas ir nepajudinamas kultūrinis pagrindas. Štai kodėl jo kova už lietuviybę buvo ir politinio lietuviškumo pagrindas. Kita vertus, jis labai aiškiai suprato, kad jeigu politinis lietuviškumas bus užmirštas, paradoksaliu būdu kultūrininko nuostata gali būti pražūtinga. Iš tikrųjų išsiugdyti tautinę ir valstybinę sąmonę yra be galo sunkus dalykas. Kaip tai sunku, mes šiandien matome iš mažyčio pavyzdėlio – ginčo dėl trijų raidelių. Daugybei net ir kultūrininkų, – tai ir išduoda, kad nesama politinės savivokos, – tai atrodo smulkmena. Ir kiek yra suprantančių, kad mūsų abėcėlė yra mūsų dvasios forma, kuri mus daro tuo, kuo mes esame? Ir šitą dvasios formą privalai ginti politiškai. Tą akimirką, kai nustosį tai daryti, tavo dvasios forma jau nebebus šitos valstybės egzistavimo pagrindas.

Štai kodėl XX a. pradžioje, kai vyko kova dėl lietuviško tapatumo, buvo siūlomi keli tapatumo projektai. Pirmąjį projektą siūlė Mickevičius-Kapsukas. Kas buvo pasakyta atkuriant Vilniaus universitetą? Buvo pasakyta, kad jame bus dėstoma vietos kalbomis. Žvelgiant šiuolaikiškai atrodytų, jog tai atviras, modernus, tolerantiškas požiūris. XX a. realijų kontekste tai būtų tiesiausias kelias Lietuvai nueiti ten, kur šiandien yra Baltarusija. Lietuvių kalba galbūt būtų kalbama atkampiuose kaimeliuose.

Kitas buvo pilsudskinis projektas. Puikiai žinome, kad Smetona niekada nieko neturėjo prieš pačią lenkų tautą arba jos kultūrą. Tačiau jis suprato, kad jeigu nekursi tvirtos kultūrinės tapatybės ir jos neįtvirtinsi politiškai, tai neišvengiamai seks erozija ir griūtis to, kas buvo per didelius vargus padaryta Basanavičiaus. Mūsų tragedija ta, kad šis supratimas yra išnykęs net tarp vadinamosios šviesuomenės. Taip nutiko, nes net ta mūsų inteligentų dalis, kuri sovietinės okupacijos metais rūpinosi lietuviybe, ji jau dažniausiai rūpinosi tik kultūrine lietuviybe. Suvokiančių, kad kultūrinę lietuviybę galima tvirtai apsaugoti ir padaryti valstybės branduoliu tik turint aiškią politinę sąvimonę, buvo ir yra nedaug. Štai kodėl šiandien matome tą patį, ką matėme sovietmečiu. Daugybė inteligentų trokšta europeizuotis ir tapti europiečiais, nors joks ekspertas jums negalės pasakyti, ką šiandien reiškia būti europiečiu. Tai reiškia, kad vėl esame situacijoje, kurioje buvome iki Basanavičiaus. Noras būti kažkuo kitu, tik ne savimi. Ir jeigu kalbame apie šitos knygos aktualumą ir prezidento atminties aktualizavimą, reikia aiškiai suprasti, kad tai yra ne nostalgikų

atsiminimų reikalas. Dar kartą pabrėžiu, kad ir daugelis Lietuvos valstybės XX amžiuje kūrėjų buvo galbūt nuoširdūs patriotai – tokie kaip prezidentas Grinius, daugelis krikdemų lyderių ir t.t. Bet būtent unikaliai aiškiai matančių ryšį tarp kultūros ir politikos buvo vienetai. Ir prezidentas Smetona čia yra beveik unikalus.

O mums reikia nustoti svajoti apie tai, kad šitoks lietuviškumo supratimas būtų kažkaip gražintas į mokyklą, jį padarant patraukliu jaunajai kartai. Brandžios valstybės jaunimo patriotizmo neugdo pigiomis vilionėmis. Patrauklumas reiškia nupirkimą. Brandžios valstybės savo jaunimą ugdo paprastu būdu – sukurdamos tokias mokymo programas, tokias savo kalbos, istorijos ir kitas programas, kuriose pagrindiniai dalykai yra savaime aiškūs. Tokiose mokymosi programose Vilniaus klausimas (čia tik pavyzdys, jų galima rasti daugiau) niekada nebūtų aiškinamas kaip senalietuvių ir naujalietuvių ginkluotasis konfliktas. Mitas apie senalietuvių ir naujalietuvių ginkluotą konfliktą yra sovietinio mito, kad 1940 m. buvo ne okupacija, o pilietinis karas, nauja euro-peizuota versija.

Būtent tokiu būdu šiandien, kai Lietuvai gresia milžiniškas egzistencinis pavojus, kai griūna euroatlantinė saugumo ir stabilumo struktūra (dar kartą pabrėžiu, kad asmeniškai esu narystės euroatlantinėse struktūrose šalininkas), mes toliau žaidžiame, ideologiškai aptarnaudami projektą, kuris nebeturi ateities. Šis mūsų savęs naikinimas yra tai, ko laukia kaimynas Rytuose. Todėl galima sakyti, kad prezidento Smetonos palikimo aktualizavimas jau yra ne tik tautinio orumo, istorinės atminties išsaugojimo, bet ir nacionalinio saugumo klausimas.

Spausdinama iš: <http://propatria.lt/2017/10/vytautas-radzvilas-smetona-unikaliai.html>

Vakarų aplinkeliu – į Rusijos glėbį

Atrodo, kad ir didžiojoje žiniasklaidoje pradeda ryškėti gerų permainų – visapusiškesnio ir toliaregiškesnio žvilgsnio į Lietuvos padėtį ir valstybei kylančius vis didesnius iššūkius – viltingi ženklai. Delfi portale paskelbtas M. Garbačiauskaitės-Budrienės straipsnis „Kuo panašūs Vanagaitė ir Paluckas“ įdomus ir vertingas tuo, kad jame dalykiškai ir principingai apžvelgiamas kai kurių žinomų lietuviškosios kairės atstovų itin kritiškas požiūris į audringą

visuomenės reakciją, kurios priežastimi tapo partizanų vado A. Ramanausko-Vanago šmeižto byla. Apžvalga nepalieka nė menkiausių abejonių, kad išpuolis prieš šią iškilią figūrą nėra joks atsitiktinis nesusipratimas. Tai yra gelminių ir iki šiol mėgintų nutylėti Lietuvos ideologinės ir politinės raidos tendencijų dėsninga ir neišvengiama atomazga. Trumpai sakant, šis epizodas – tik ledkalnio viršūnė. Todėl belieka maloniai nustebti ir pasidžiaugti, kad galbūt paskutinę akimirką, tai yra dar nepavėluotai, ima busti sveikas savisaugos jausmas ir pagaliau pradedama atsikvošėti.

Straipsnyje pagrįstai ir objektyviai konstatuojama, kad besipiktinanti visuomenės dalis aiškiai suprato ar bent jau intuityviai pajuto tai, kas iki šiol buvo vieša, tačiau vis garsiai neįvardijama paslaptis: neregėtai įžūlus mėginimas diskredituoti vieną iškiliausių Pasipriešinimo vadų tapo įmanomas tik todėl, kad daugybę metų jam buvo nuosekliai purenama moralinė ir intelektualinė dirva. Po šio skandalo toliau lyg niekur nieko apsimetinėti, jog įvyko tik menkutis nesusipratimas, jau nebeįmanoma. Norom nenorom teks pažvelgti į tikrovę atviromis akimis ir pripažinti ne tik nemaloniją, bet ir bauginančią tiesą. Šių dienų Lietuvos valstybė, kaip ir prieškario Respublika, turi savo palekčius, sniečkus, venclovas, salomėjas, giras ir cvirkas – tai akivaizdžiai rodo lyg iš po žemių išdygusi kohorta „leftistais“ vadinamų asmenų, šokusių įnirtingai ginti tikrai ne Lietuvoje suplanuotos provokacijos prieš partizanų vadą vykdytojos. Todėl straipsnis nėra paprastas šių asmenų pozicijos aptarimas ir vertinimas. Jo potekstėje slypi kur kas gilesnis ir fundamentalesnis – minėtųjų „leftistų“ santykio su Lietuvos valstybe klausimas.

Šmeižikiškai užpuolus A. Ramanauską-Vanagą buvo peržengta „raudona linija“, ir tai pripažįsta daug rezistencijai anksčiau buvusių abejingų ir ja nesidomėjusių žmonių. Dabar svarbu išmokti šios provokacijos duotą pamoką ir pasidaryti reikiamas išvadas ateičiai. O kad tai įvyktų, reikalinga sukaupiti moralinę drąsą ir sutelkti politinę valią atvirai pripažinti, jog tarp praėjusio amžiaus ketvirtojo dešimtmečio ir šių dienų esama didžiulio panašumo. Tai reikėtų be užuolankų pasakyti: kaip tada ne visi dirbo, taip ir dabar ne visi dirba Lietuvai. Toliau liūliuoti save rožinėmis „visuotinės meilės Lietuvai“ iliuzijomis arba sąžiningai konstatuoti nemaloniją tiesą – tokia yra egzistencinė Lietuvos valstybės dilema. Tai nacionalinio saugumo, o dar tiksliau – valstybės išlikimo klausimas.

Tarpukario Respublikos patirtis liudija, kaip sunku spręsti tokius klausimus. Būsimieji Stalino saulės nešėjai formaliai buvo lojalūs valstybės piliečiai. Jie „nedarė nieko blogo“, tik kai kuriais klausimais vengė matyti „tik juoda ir

balta“ ir turėjo bei skleidė „kitokią nuomonę“. Tik tiek. Bet kaip tik todėl mirties lageriais nusėtoje totalitarinėje imperijoje jie pirmiausia visur pastebėdavo „neregėtą pažangą“ ir „didžiulius industrializacijos ir kultūros laimėjimus“, apie kuriuos pasakoti Lietuvos visuomenei juos paskatindavo reguliariai SSRS ambasadoje paslaugiai patiekiami kibirai geros rusiškos degtinėš ir dubenimis su ikrų kalnais dosniai nukrauti vaisių stalai. Arba „pažintinės“ viešnagės ir kelionės po „viso pasaulio darbo žmonių tėvynę“, iš kurios į Lietuvą buvo parvežamos tokios „lauktuvės“ kaip J. Paleckio ten patirtų įspūdžių aprašymas „SSRS mūsų akimis“ – propagandiniu požiūriu gana pavykusi ir todėl paveiki Sovietų Sąjungą balinusi ir reklamavusi knyga. Atsidėkodami už svetingumą kairieji SSRS mylėtojai uoliai daugelį metų į savo bendrapiliečių protus ir širdis varvino komunistinio propagandinio melo nuodus. Dangstydami „kultūriniais mainais“ ir kitais būdais sekė pasakas ir nemenką visuomenės dalį galop įtikino, kad, nors SSRS dar nesąs bolševikų žadėtasis rojus, vis dėlto ten sėkmingai kuriamas „naujas gyvenimas“, kurio turėtų pavydėti „fašistinio režimo“ prispausti ir engiami nelaimingos Lietuvos žmonės. Kuo tai baigėsi – puikiai žinoma. Buvo sėkmingai prislopintas šitokiu melu migdomos ir komunistinių idėjų propagandos apakintos visuomenės savisaugos jausmas. Šitaip buvo iš anksto susilpninta valia priešintis išmušus atviros agresijos valandai. Atsitokėta tik tada, kai jau buvo per vėlu.

Prieš tris dešimtmečius net lakiausioje vaizduotėje nebuvo įmanoma nuspėti, kad atkurtosios Lietuvos valstybės pagrindai bus ardomi pasitelkus tas pačias, tik šiek tiek atnaujintas ir sumodernintas, jos pirmtakę padėjusias sužlugdyti idėjas. Maža to, tai daroma su tokiu pat įkarščiu ir net sėkmingiau. Mat sąlygos tęsti tarpukario valstybės griovimo tradiciją kai kuriais atžvilgiais yra dar palankesnės. Kad ir kaip dėl gerų santykių su Sovietų Sąjunga buvo stengiamasi riboti nepalankią informaciją apie būsimojo užpuoliko gyvenimo tikrovę, vis dėlto į Lietuvą prasismelkdavo ir objektyvių žinių apie „laimėjusio proletariato“ valstybėje siautusį terorą, masines žudynes ir joje vyravusį beviltišką „išsilaisvinusių darbo žmonių“ skurdą. Tuometinėje Lietuvoje taip pat mėginta tramdyti atvirai antivalstybinį gaivalą – aršiausi komunistiniai agitatoriai pakliūdavo į kalėjimus, o cenzūra šiek tiek varžė ir slopino „pažangių idėjų“ skraiste dangstomą ardomosios komunistinės agitacijos ir propagandos sklaidą. Šiandien „nemirtingos“ K. Marxo, V. Lenino idėjos, taip pat pažiūros, kurioms entuziastingai pritartų A. Sniečkus ir M. Burokevičius, iš okupacijos išsilaisvinusioje Lietuvoje skleidžiamos laisvai ir net nesusimąstant, kuo tai gali dar kartą baigtis valstybei. Įvilkto į demokratijos ir žmogaus teisių retorikos

šydą, šios idėjos ne tik užvaldė akademinę ir žiniasklaidos erdvę ir čia vyrauja, bet tapo „europeizacijos“ firminiu ženklu. Visi mėginimai atidžiau įsigilinti į jų turinį ir įvertinti galimą poveikį visuomenei iki šiol buvo ir tebėra ne tik smerkiami kaip kėsinimasis į žodžio laisvę, bet ir laikomi „antivakarietišku“ ir „antieuropiniu“ nuostatų apraiškomis. Propagandinių postringavimų apieėjimą ir integraciją į „Vakarus“ ar „Europą“ srautas veikia taip hipnotizuojamai ir tiek prislopina paskutinius sveikos nuovokos likučius, kad darosi vis sunkiau suvokti, jog nepabaigiamose šnekose apie „vakarietiškas ir europines“ vertybes valkiojami žodžiai „Vakarai“ ir „Europa“ seniai yra tapę tik tuščiomis ideologinėmis abstrakcijomis ir pigiomis klišėmis. Juk „Vakarai“ ir „Europa“ – tai Sokratas, Platonas ir Aristotelis, Kristus, šv. Augustinas ir šv. Tomas Akvinietis, R. Descartesas ir I. Kantas. Bet „Vakarai“ ir „Europa“ – taip pat ir Marxas, Leninas, Hitleris ir daugybė kitų XIX ir XX a. pabaisų. Taigi klausimas, kas turima omenyje kalbant apie vakarietiškas ir europines vertybes, kaip ir klausimas, į kokią ES veda gilinamos integracijos kelias, yra visiškai pagrįstas ir teisėtas. Tačiau ši seniai pribrendusi ir gyvybiškai svarbų klausimą vis dar vengiama rimčiau kelti ir svarstyti. Išdrįsus ir pamėginus tai daryti laukia standartinis ir nuvalkiotas kaltinimas atvira ar slapta neapykanta „Vakarams“ ir „Europai“ ir užgriūva įtarinėjimų dėl nostalgijos sovietiniam komunistiniam totalitarizmui arba simpatijos dabartiniam rusiškajam autoritarizmui lavina. Sunku įsivaizduoti ir juo labiau patikėti, kad iš tiesų nebesuprantama arba visiškai pamišta, jog Leninas savo pasauležiūra ir politiniais įsitikinimais buvo pats tikriausias vakarietis ir europietis – nuosekliausias ir ryžtingiausias, koks tik begali būti, grynai vakarietiškos ir europietiškos marksistinio komunizmo doktrinos sekėjas. Maža to, šis fanatiškas doktrinierius sugebėjo trumpam laikui paversti Rusiją vakarietiškiausia ir europietiškausia šalimi pasaulyje, nes išdrįso praktiškai įgyvendinti komunistinę teoriją taip nuosekliai ir radikaliai, kaip nesiryzo daryti patys Vakarų europiečiai.

Ši nepatogų faktą linkstama pamiršti ir stengiamasi nutylėti neatsitiktinai. Neištrynus iš atminties gelminių sąsajų ir tiesioginio perimamumo bei tęstinumo ryšio tarp „vakarietiškojo“ marksistinio ir „rytietiškojo“ lenininio komunizmo iš karto žlunga dviejų – „civilizuoto ir humaniško“ ir „barbariško ir žmogėdriško“ – komunizmo mitas. O išsivadavus iš jo kerų iš karto paaiškėja, kad karšta „antisovietinė“ ir „antirusiška“ lietuviškųjų „leftistų“ vartojama retorika yra pasitelkiama siekiant labai konkretaus tikslo. Jos paskirtis – užmaskuoti ir šitaip sutrukdyti sovietinio komunizmo jungo atsikračiusiai visuomenei neklystamai atpažinti praėjusio amžiaus ketvirtojo dešimtmečio

„kovotojų prieš lietuviškąjį fašizmą“ bei jų „reikalo“ tęsėjų sovietmečiu ir šių dienų „leftistų“ idėjinę giminystę bei siekių ir tikslų panašumus. Trumpai apibūdinant „leftizmą“ griežtesniais politinės filosofijos terminais galima pasakyti, kad tai yra savita marksizmo ir liberalizmo idėjų samplaika. Priklausomai nuo to, kaip dėliojami akcentai, „leftizmas“ yra liberalizmo idėjomis atskiestas ir savaip sušvelnintas marksistinis komunizmas arba pastarojo idėjomis prisodrintas ir savaip sugriežtintas liberalizmas. Politinė „leftizmo“ išraiška ir jo įsivyravimą Vakaruose pranašaujančiu ženklu tapo čia dešimtmečiais veikusių dogmatiškų, sovietinio ir net stalininio tipo komunistų partijų, pirmiausia ištikimų ir paklusnių Maskvai, staigus ir daug kam netikėtas kone visuotinis virsmas „demokratiškomis“ ir „liberaliomis“ eurokomunistinėmis partijomis. Iš tokių partijų gretų iškilo visa plejada aukšto rangos dabartinių ES vadovų, kurių milžiniška įtaka lemiamai paveikė pasirinktą integracijos būdą ir kryptį. Norint įsivaizduoti šios įtakos mastą pakanka prisiminti, kad ilgametis Europos Sąjungos komisijos pirmininkas J. M. Barroso savo politinę karjerą pradėjo kaip Portugalijos pagrindinės komunistų partijos – ir net ne sovietinio tipo, o kur kas radikalesnės maoistinės – veikėjas, o dabartinė Sąjungos užsienio reikalų įgaliotinė F. Mogherini buvo Italijos komunistinės jaunimo lygos arba, pasakant paprasčiau – komjaunimo lyderė.

Ignoruoti ir slėpti šias realijas būtų pragaistinga. Toliau „eiti į Vakarus ir Europą“ net nemėginant perprasti civilizacinės ir geopolitinės integracijos į Vakarų struktūras idėjinių – filosofinių ir ideologinių – prielaidų bei konteksto tolygu aklai ir savanoriškai atsiduoti likimo, arba gryno atsitiktinumo, malonei. Tai reikštų leisti it neregiamis būti vedamiems nepažįstamu keliu neturint nė menkiausios nuovokos, kurlink judama ir kuo toji kelionė galėtų baigtis. Toksėjimas įtartinai primintų sovietmečio „artėjimą į šviesų komunizmo rytojų“ – galutinę žmonijos istorijos stotelę, kai net iškiliausio komunizmo „teoretikai“ neturėjo žalio supratimo, kada bus pasiekta ir kaip iš tiesų atrodys komunistinė laisvės karalystė.

Tačiau Lietuvos integracija kol kas vyksta būtent taip – į jos sūkurį nerta stačia galva ir plaukiama nemąstant. Toli gražu neatsitiktinai akademiniuose tyrinėjimuose ir viešųjų diskusijų erdvėje vengiama kelti ir svarstyti idėjinių euroatlantinės integracijos pagrindų klausimus. Juos stengiamasi susiaurinti iki siaurų „techninių“ problemų šitaip, pavyzdžiui, paverčiant iš tiesų fundamentalų ir gyvybiškai svarbų ES ateities perspektyvų klausimą grynai „praktiniu“ galvosūkiu – kaip tinkamai pasirinkti Lietuvai naudingiausią iš pasiūlytų penkių galimų Sąjungos raidos scenarijų. Net nesvarstoma anaip tol ne hipotetinė,

o visiškai reali galimybė, kad tai apskritai neišsprendžiamas uždavinys, nes nei vienas iš tų scenarijų niekur neveda. Juk įmanoma ir net gana tikėtina, kad visi jie yra beviltiški mėginimai kosmetiškai paramstyti ant šleivų ir trapių idėjinių pamatų rėstą integracijos projektą, kurį iš tiesų būtų įmanoma išgelbėti nebeat kritiškai permaščius ir kūrybiškai atnaujinus pačią Europos ir jos vienybės idėją. Derėtų permąstyti ir atnaujinti taip, kad ji, kaip kadaise prieš septynis dešimtmečius, vėl būtų ne siaurai pragmatiška ir nežinia kam tarnaujančia ir naudinga, bet aiškia ir visiems suprantama, gebančia dvasiškai ir moraliai sutelkti žemyno tautas ir valstybes, vieningos ir stiprios Europos vizija.

Tokie iš tiesų fundamentalūs klausimai nekeliami todėl, kad jie ne tik sunkūs, bet ir didžiai nepatogūs. Juk pradėjus juos kelti nebepakaktų svaidytis nuzulintomis ideologinėmis klišėmis apie vieningą Europą bei europines vertybes ir neatsakingai svaičioti apie šias šventenybes besikėsinančias sugriauti tamsias „populistinio ir autoritarinio nacionalizmo“ jėgas. Nors kiek įsigilinus į krizės mesto iššūkio mastą ir gelmines priežastis netruktų paaiškėti, kad iš pažiūros grynai „techninis“ iki šiol vykdytas ir į aklavietę patekęs integracijos projektas vis dėlto turi aiškų ir nesunkiai atpažįstamą filosofinį-idėjinį matmenį. Jo idėjinė varomoji jėga bent jau nuo XX a. paskutinio dešimtmečio yra būtent „leftizmas“ – eurokomunistinė, arba liberali kairioji, ideologija. Būtent šios ideologijos postulatai ir dogmos sudarė idėjinį eurointegracijos branduolį ir buvo savavališkai paskelbtos pamatinėmis „europinėmis vertybėmis“ bei, dangstomos jų širma, brukamos visų ES šalių visuomenėms. Iš esmės eurokomunizmas yra ne kas kita, o vokiškasis „kritinis“ marksizmas – sovietinio komunizmo, arba rusiškojo „dogmatinio“ marksizmo, šiek tiek atnaujinta ir sumoderninta, todėl tam tikra prasme liberalesnė versija.

Tačiau nepaisant visų naujovių ir dėl jo atsiradusių skirtumų, ortodoksinė marksistinio komunizmo doktrina ir jos revizuota bei modernizuota ipėdinė esminiais tautos ir valstybės prigimties, tikslo ir ateities klausimais nuostabiai sutaria. Ištautinančios ir išvalstybinančios sovietinio komunizmo ideologijos skelbėjai mokė: XIX a. pabaigoje susiformavusi modernioji lietuvių tauta ir jos sukurta nacionalinė valstybė buvo istorinė klaida. Jų neturėjo būti, tai yra jos neturėjo teisės atsirasti. Šių dienų „leftistiniai“ eurokomunizmo išpažinėjai moko to paties: tauta ir valstybė yra istorinės atgyvenos. Jų neturi būti, tai yra jos privalo išnykti. Kadangi ši ideologija yra į krizę patekusios ES integracijos idėjinis pagrindas, būtent ji gali tapti ir jos žlugimo priežastimi. Tai teikštų, kad Lietuva, eidama šios moraliai ir politiškai bankrutavusios ideologijos nurodomu „integracijos“ ir „europeizacijos“ keliu gali tiesiogine šio žodžio prasme

atsidurti prie suskilusios geldos. Jos pagalba ištautinta ir išvalstybinta šalis vienu vienutėlė stotų akistaton su geopolitinio revanšo trokštančia ir progos jam laukiančia Rytų milžine. Tačiau, didėjant tokios akistatos tikimybei, pavojaus nuojaautos slegiama Lietuvos visuomenė yra tik dar uoliau ideologiškai gniuždoma viešojoje erdvėje vyraujančios „leftistinės“ propagandos. Kaip ir sovietmečiu, šalies piliečiai kiekviename žingsnyje gąsdinami nacionalizmo baubais. Jie raginami kuo greičiau atsisakyti lietuviškosios tautinės tapatybės, kad galėtų tapti „tikrais europiečiais“, ir išsižadėti tariamai „Europos vienybę“ griaunančio suverenaus valstybingumo kaip nebereikalingos ir beprasmiškos senienos.

Tad kokia prasmė ir kiek apskritai verta saugoti ir ginti tokias senienas kaip savoji tauta ir valstybė? Tokia abejonė, anksčiau ar vėliau virstanti atviru klausimu, neišvengiamai apninka „leftistine“ ideologija be paliovos maitinamus ir indoktrinuojamus šalies piliečius. Prieš aštuonetą dešimtmečių Lietuvos kairūs „pažangieji“ aukojo tautą ir valstybę internacionalinei komunistinio rojaus utopijai. Jų dvasiniai ir idėjiniai įpėdiniai atnašauja tą pačią auką dėl lygiai neįgyvendinamos kosmopolitinės multikultūrinės „atviros visuomenės“ utopijos. Šitaip šalis yra ideologiškai genama į galinčius bet kada užsitrenkti geopolitinius spąstus. Ištautinta ir išvalstybinta Lietuva reikalinga ES viršūnėms, siekiantiems sukurti betautę, iš centro valdomų provincijų, o ne suverenių valstybių, simuliakrinę federaciją. Tačiau bėda ta, kad šitokia – nebenorinti būti politiškai sąmoninga tauta ir suverenia valstybe, todėl moraliai nepasiruošusi rimtai gintis – Lietuva yra ir putiniškos Rusijos svajonė. Juk ji taptų bejėgiu ir todėl itin viliojančiu grobiu. Įvykus nors kiek didesniai geopolitiniam sukrėtimui, tokia Lietuva galėtų lengvai, it prinokęs obuolys, be didesnio pasipriešinimo pati nukristi į jos laukiančio Rytų milžino rankas. Lietuvą nokina ir tokiu obuoliu verčia būtent tariamai provakarietiška ir antiputiniška „europinių vertybių“, o iš tikrųjų – jomis vadinamų „leftistinių“ vakarietiškojo neokomunizmo idėjų propaganda. Aršia, bet tik paviršutiniška, tad iš esmės teatrališka ir simuliakrine V. Putino režimo kritika siekiama atitraukti dėmesį nuo pamatinės svarbos fakto, kad ne šių dienų Rusija, o būtent Vakarai, ir ypač Vakarų Europos šalys, yra pagrindinis nūdienos komunistinių idėjų bastionas. Šitaip yra sukuriami tiesiog ideali aplinka įtvirtinti ir skleisti Rusijai naudingas „leftistines“ ištautinimo ir išvalstybinimo idėjas patogiai paslepiant jų neomarksistinę kilmę patrauklioje „europinių vertybių“ retorikos pakuotėje. Todėl tai, kas vyksta Lietuvos viešojoje erdvėje, sunku pavadinti kitaip, kaip sumaniai demokratinės žodžio laisvės skydu apsaugota masinė antitautinių ir antivalstybinių idėjų propaganda. Be abejo, būtų klaida ir nėra pagrindo teigti,

kad visi šių idėjų skleidėjai sąmoningai užsiima ardomąja antivalstybine veikla. Tačiau tragiška 1940 m. patirtis parodė ir turėjo pamokyti, kad net be sąmoningos piktos valios skleidžiamų idėjų objektyvūs padariniai dėl to nesikeičia ir netampa švelnesni.

Belieka tikėtis, kad pirmą kartą didžiojoje žiniasklaidoje pasirodęs straipsnis sudėtinga ir politiškai jautria valstybės griovimo iš vidaus tema neliks pirmąja ir paskutine kregžde. Galbūt kada nors jis bus suvokiamas ir vertinamas kaip politinio sąmonėjimo ir valstybinės savivokos budimo pradžia skelbiantis ir pranašaujantis ženklas. Brandžios valstybės tuo ir skiriasi nuo politinės savivokos paauglystėje įstrigusių ir valios paralyžiaus sukaustytų valstybių, kad jos neleidžia paversti demokratijos ir žodžio laisvės kolektyvinės savižudybės įrankiais. Straipsnis žadina sveiką nuovoką, kad „leftistinėmis“ vertybėmis tiesiamas „kelias į Europą“ nepalankiai susiklosčius aplinkybėms gali pasirodyti buvęs tik Vakarų aplinkkelis į putiniškos Rusijos glėbį. Kol dar nevelu, būtina pradėti viešas ir rimtas diskusijas principiniu klausimu, kur praeina skiriamoji riba tarp atsakingo naudojimosi žodžio laisve ir sąmoningo ar nesąmoningo piktnaudžiavimo ja stumiant savo valstybę į pražūtį. Taip pat ieškoti atsakymo, kaip, nenusižengiant liberalios demokratinės ir teisinės valstybės principams, kuo labiau apsunkinti savo nebaudžiamumą pajutusių ir, kaip rodo partizanų vado šmeižikės „drąsa“, atvirai įsismarkavusių valstybės duobkasių griaujamąjį darbą. Tai turi būti padaryta – žinoma, jeigu iš tiesų dar norima, kad Lietuvos valstybė išliktų. Pirmas būtinas žingsnis – atvirai pripažinti, kad toji valstybė gali būti ir yra griauinama ne tik iš išorės, bet ir iš vidaus.

Žinoma, ginti Lietuvos valstybę tuo pat metu saugant demokratiją ir žodžio laisvę nėra ir nebus lengva. Kadangi „leftistų“ šalyje diegiamos „europinės vertybės“ iš esmės yra tik modifikuotos ir patraukliau ipakuotos sovietinio komunizmo idėjos, nėra paprasta atskirti, kurie iš jų skleidėjų yra nesuvokiantys savo veiklos padarinių nuoširdūs „euroentuziastai“, o kurie iš tikrųjų nekenčia atkurtosios valstybės ir sąmoningai jai kenkia sumaniai dangstydamiesi „integraciniais“ siekiais. Būtina atrasti takoskyrą tarp reiklios ir griežtos, bet geranoriškos ir konstruktyvios savo valstybės kritikos ir „pažangių idėjų“ sklaida bei „europizacinė“ retorika dangstomo ją griaušančio menkinimo, šmeižimo ir neigimo, kurie yra įprastiniai „leftistinės“ kritikos palydovai. Nors ir sunku, tai padaryti vis dėlto atrodo įmanoma. Mat yra „lakmuso popierėlis“, padedantis pernelyg nebijant suklysti gana tiksliai atpažinti ir įvardyti minėtą takoskyrą.

Tarpukario bei sovietmečio ir dabartiniai lietuvių tautos ir valstybės

ideologiniai duobkasiai yra nuostabiai panašūs. Jų dvasinę giminystę ir idėjinį artumą išduoda ir leidžia nesunkiai atpažinti vienas bendras bruožas – priešiskumas vadinamajam „Basanavičiaus Lietuvos“ projektui, sukūrusiam prielaidas atsirasti 1918 m. nepriklausomai valstybei. Basanavičiaus projektas buvo istorinė klaida – šitaip jį menkino ir griovė sovietiniai Lietuvos naikintojai. Basanavičiaus projektas yra pasenęs ir nebeaktualus – šitaip jį „demaskuoja“ ir „dekonstruoja“ juos atėjusi pakeisti naujoji – dabar jau eurosovietinė – duobkasių karta ir gal net dar uolesnė savo pirmtakų pamaina.

Kai kam gali atrodyti, kad šie samprotavimai persmelkti „euroskeptiškumo“ dvasios. Tebūnie. Ši tikrą ar tariamą (kaip kam atrodo) „euroskeptiškumą“ įkvepia Lietuvos dar visai neseniai gauta ir verta įsidėmėti bei nuolat atsiminti kovos už laisvę pamoka. Po tragiškosios Sausio 13-osios didelės Europos šalies prezidentais piktinosi „vargšais lietuviais“, įkyriai trukdančius M. Gorbačiovo „perestroikai“, turėjusiai, be kitų kilnių tikslų, taip pat atverti galimybę įgyvendinti „didžiosios Europos nuo Lisabonos iki Vladivostoko“ viziją. Ši patirtis turėtų priminti ir įspėti kad, dar kartą virš Lietuvos užslinkus didelei bėdai, p. J. C. Junckeris ir jo svita tikrai nebus tie taurūs ir pasiaukojantys didžiavyriai ir karžygiai, kurie pirmieji atskubės į pagalbą ir versis numirti už Vilnių.

Spausdinama iš: <http://propatria.lt/2017/11/vytautas-radzvilas-vakaru-aplinkeliu-i.html>

VI. AUKŠTOJO MOKSLO „REFORMAVIMAS“

Aukštojo mokslo „reforma“: naikinantis globalizmo gūsis

Apie aukštojo mokslo (toliau – AM) reformą pasakyta ir parašyta tiek daug, kad, atrodytų, nebėra ir ką pridurti. Gana gerai suvokiama, kokie visapusiškai žlugdantys gali būti sumanytos „reformos“ padariniai. Auga visuomenės ir akademinės bendruomenės ryžtas pasipriešinti norams spręsti susikaupusias sektoriaus problemas tik studentų sąskaita. Jeigu bus protestuojama sutelktai ir atkakliai, kuriam laikui gal net prislops „reformatorių“ įkarštis.

Tačiau AM problemos liks. Anksčiau ar vėliau „reformatoriai“ vėl pakels galvas ir, apeliuodami į šias problemas, mėgins dar kartą įgyvendinti savo užmačias. Kad tokie mėginimai nesikartotų, o AM reforma pakryptų konstruktyvesne vaga, svarbu išmokti kai kurias šios tariamos „reformos“ pamokas. Ja siekiama ne vien paprasčiausiu būdu išspręsti AM finansavimo klausimą, besimokančiųjų pinigais užkamšant aukštųjų mokyklų biudžetų skyles. Žvelgiant atidžiau į šios „reformos“ tikslus ir vykdymo būdą pradeda aiškėti, kad ji nėra vien gudriai sumanyta studentų apmokestinimo operacija, o atspindi kur kas gilesnes šalies ir net pasaulio ekonominės bei socialinės raidos tendencijas. Lietuvoje, deja, šios tendencijas kol kas menkai suvokiamos ir dar rečiau analizuojamos. Tad ir į šią „reformą“ pirmiausia žvelgiama grynai „piniginiu“, arba „praktišku“ požiūriu. Tačiau toks požiūris neretai būna per siauras. Šiuo atveju jis neleidžia pamatyti daugelio itin svarbių sumanytos „reformos“ bruožų ir aspektų.

Aukštoji mokykla: žinių kalvė ir saugykla ar „pinigų darymo“ mašina?

Galima ilgai vardyti priežastis, dėl kurių, nors ir beviltiškai vėluojant, pagaliau ryžtasi rimčiau imtis AM reformos. Šios srities krizės požymiai tapo tokie akivaizdūs, kad jų nebedrįsta neigti net aršiausi reformų priešininkai. Giliausia ir svarbiausia priežastis, verčianti kažką keisti, yra akivaizdi: šalyje iki

šiول tebėra beveik du dešimtmečius ekstensyviai plėtoti, tačiau iš esmės taip ir nereformuota, daugeliu atžvilgių atgyvenusi ir neefektyvi dar iš sovietmečio paveldėta aukštojo mokslo sistema. Ją užsibrėžta keisti.

Tačiau „reforma“ – platus ir daugiareikšmis žodis. Beveik visuotinis priitarimas reformai anaipol nereikia, kad vienodai suprantami jos tikslai. Nėgana to, reformatoriams nesunku pridengti savo tikruosius siekius skambiomis frazėmis, kad vienintelis jų tikslas yra išgelbėti aukštąsias mokyklas – proto ir šviesos židinius. Todėl bene vienintelis būdas atpažinti reformų vykdytojų tikrąsias vertybines nuostatas ir ketinimus – akylai stebėti jų veikimo būdą ir konkrečius daromus žingsnius.

Požymių, rodančių, kuria linkme krypsta ir kam bus naudinga inicijuojama AM „reforma“, ilgai ieškoti nereikia. Uždaro politikų būrelis pasirašytas vadinamasis „partijų susitarimas“ yra labai iškalbingas ir leidžia nesunkiai atspėti tikrąjį „reformos“ tikslą. Nors šalies aukštąjį mokslą kamuoja daug problemų, minėtame susitarime jas užgožia vienintelis konkretus prioritetas – pinigai. Niekas neginčija – tinkamas AM srities finansavimas yra būtina jos egzistavimo, plėtros ir sėkmingo veikimo sąlyga. Tačiau kuomet skubama įvesti mokesť už mokslą net nepradėjus spręsti kitų problemų, pirmiausia – studijų kokybės klausimo, pinigų vaidmuo nušvinta visai kita šviesa. „Reformos“ iniciatoriams jie yra ne priemonė laiduoti prieinamas studijas ir deramą jų kokybę, o tikslas sau. Taigi filosofija, kuria slapčia vadovaujasi „reformatoriai“, yra grindžiama gana savotiška aukštojo mokslo paskirties samprata. Jos esmė yra įsitikinimas, kad aukštoji mokykla pirmiausia yra ne mokslo žinių kalvė ir saugykla, ne tautos intelektualinio potencialo atkūrimo ir gausinimo židinys, bet „pinigų darymo“ mašina. Tokios aukštojo mokslo sampratos akivaizdžiausia išraiška yra „reformatorių“ dažnai kartojamas teiginys, kad studijos esančios tik aukštosios mokyklos teikiama „paslauga“ – ir niekas daugiau. Suvokus, kaip sukeisti vietomis užsibrėžtos „reformos“ tikslai ir priemonės, iš pirmo žvilgsnio keisti ir įžūlūs siekiai apmokestinti studijas prieš tai nepamėginus spręsti jų kokybės klausimo pradeda atrodyti visiškai logiški. Žvelgiant į AM reformą pirmiausia per „pinigų darymo“ filosofijos prizmę, studijų kokybės klausimas neišvengiamai tampa šalutiniu, nes toji kokybė geriausiai atveju laikoma tik vienu iš daugelio „paslaugos“ pelningumą laiduojančių veiksnių. Iš tiesų, jeigu partijų susitarimu atveriamą galimybę tuoj pat ir be jokių skrupulų paleisti į darbą „pinigų darymo“ mašiną, tokia „smulkmena“ kaip kokybė neišvengiamai atsidurs reformos prioritetų sąrašo gale.

Jau aišku ir tai, kas naudotųsi tokios „reformos“ vaisiais. Iš studentų su-

rinkti pinigai pagerintų vadinamojo akademinio elito padėtį, eiliniams aukštųjų mokyklų dėstytojams ir darbuotojams greičiausiai nubyrėtų tik trupiniai. Toli gražu ne fantastiškai skamba ir išsakomi būsantys, kad mokesčiu smarkiai praretinus studentijos gretas rastųsi „nereikalingų“ aukštosios mokykloms pastatų, kuriuos tuoj pat apžiotų nekilnojamojo turto ryklių nasrai. Na, o pagrindinis laimikis atitektų bankams. Valstybės garantuojamos studentų paskolos būtų dar vienas didelis ir, reikia pabrėžti, faktiškai neišsenkantis jų pasipelnymo šaltinis. Bet kai tik iškyla klausimas, ką laimėtų visuomenė ir studentai, konkretumo ir aiškumo nelieta nė pėdsako. „Reformatoriai“ sutrinka, nežino ką atsakyti ir pradeda vėblenti nerišlias frazes apie kažkada ateisiančią šviesią šalies aukštojo mokslo ateitį. Taigi vieniems „reforma“ žada apčiuopiamas gėrybes, kitiems – netikrumą ir nežinomą. Šis kontrastas yra aiškus požymis, kad „reforma“ skirta ne studentams, o veikiau yra dar viena apsukriai sukama „verslo“ operacija.

„Reformos“ koncepcija: klanų grumtynės

Ispūdis, kad „reformos“ klausimu visuomenė ir akademinė bendruomenė susiskirsčiusi tik į dvi stovyklas – šalininkus ir nepritariančius – yra kiek paviršutiniškas ir apgaulingas. Iš tikrųjų patys „reformatoriai“ nėra vieningi. Nors visi jie trokšta įvesti studijų mokestį, nesutarimai kitais „reformos“ klausimais yra gana dideli ir reikšmingi. Atidžiau panagrinėjus siūlytus „reformos“ būdus galima išvelgti dvi jos koncepcijas. Pirmąją sąlygiškai pavadinkime „nuosaikią“, antrąją – „radikalia“. Ginčai dėl to, kuriai atiduoti pirmenybę, virto tikromis klanų grumtynėmis.

„Nusaiki“ koncepcija grindžiama nuostata, kad biudžeto skiriamos „studijų krepšelio“ lėšos turi cirkuliuoti tik tarp valstybinių aukštųjų mokyklų. „Trūkstant“ pinigų dalį joms, žinia, turi sunešti patys studentai. Toks valstybinis reguliavimas, papildytas teise pasipinigauti, faktiškai užkonservuoja esamą padėtį aukštojo mokslo sektoriuje, griaua paskatas ką nors reformuoti arba keisti ir apskritai idealiai atitinka šį sektorių valdančios akademinės nomenklatūros interesus.

„Radikalios“ aukštojo mokslo pertvarkos koncepcija iš pirmo žvilgsnio atrodo visiškai pirmojo modelio priešingybė. Čia numatoma „dereguluoti“ aukštojo mokslo sektorių ir pertvarkyti jį vadovaujantis „laisvosios rinkos“ principais. Šiam „reformos“ modeliui liaupsų nešykštima: jį įgyvendinus esą būtų laiduota tikra aukštųjų mokyklų konkurencija, o studijų kokybė pakylėta

į nematytas aukštumas. Apskritai šis AM pertvarkos projektas vaizduojamas kaip neregėtai novatoriškas ir pažangus palyginti su visais kitais reformos siūlymais. Atkreiptinas dėmesys, kad jo gynėjai turi nemenką pranašumą prieš savo oponentus: dabartinės studijų sistemos trūkumai ir ydos gerai žinomi, tuo tarpu „laisvosios rinkos“ nešamų džiaugsmų savo kailiu dar nesame patyrę. Todėl „radikalios“ koncepcijos šalininkams palyginti lengva vaizduoti jų konstruojamą AM ateitį vien šviesiomis ir idiliškomis spalvomis. Kaip tik todėl straipsnyje šiam „reformos“ variantui bus skirta daugiausia dėmesio. Jau atskleisti „reformos“ bruožai ir ypač „reformatorių“ prioritetai verčia būti apdairiems ir nepasiduoti skambių žodžių apie „laisvos rinkos“ nešamą palaimą magijai. Šiaip ar taip, valstybės skiriamos lėšos aukštajam mokslui – nemenkas grobis. Todėl kur kas realistiškiau manyti, kad įkyriai reklamuojama ir peršama „radikalioji“ AM reformos koncepcija viso labo tėra išradingas būdas įtraukti į šio grobio dalybas anksčiau jose nedalyvavusius žaidėjus.

Portretai: pagrindiniai „reformos“ herojai

Šios „reformos“ herojus nurodyti lengva. Lietuvos AM sistema iš esmės yra tik išoriškai kiek atnaujintas bei kosmetiškai papudruotas sovietinių laikų darinys. Tad natūralu, kad „nuosaikaus“ jos pertvarkymo šalininkai yra anos epochos augintiniai – valstybinių aukštųjų mokyklų nomenklatūra ir už jos stovinčios šalies „kairiosios“ politinės jėgos, pirmiausia valdančiųjų „socialdemokratų“ partija. Jiems oponuojantys „radikalios“ reformos apologetai – „konservatoriai“ ir „liberalai“ – atstovauja „dešiniajam“ politinio spektro sparnui. Tačiau kur kas įdomesnės šį „reformos“ variantą ginančios ir propaguojančios visuomenės grupės. Jos sudaro keistą ir iš pirmo žvilgsnio beveik neįtikėtiną sąjungą. Kaip ir galima laukti, jai priklauso visų valdžių kabinetuose didelę įtaką turintys Lietuvos laisvosios rinkos instituto (toliau – LLRI) „ekspertai“, propaguojantys radikalias „dereguliavimo“ ir „privatinimo“ idėjas kaip universalų vaistą nuo visų socialinių negandų ir ligų. Šioms idėjoms garsiau ar tyliau pritaria kita įtakinga grupė – vadinamosios „pilietinės visuomenės“ šaukliai ir kūrėjai. Tokį sutarimą dar galima suprasti – abi grupės, šiaip ar taip, sieja deklaruojama ištikimybė gana laisvai ir miglotai traktuojamoms „liberalizmo“ idėjoms. Tačiau belieka suglumi matant, kaip darniai į pritariančiųjų mokesčiui už mokslą chorą įsitraukė apie „Naujojo Židinio-Aidų“ žurnalą besiburiančios ir prezidentūros koridoriuose ryškiai pastebimi katalikiškos orientacijos intelektualai. O šią trigalvę sąjungą geriausiai simbolizuoja

nežinia kodėl „reformos architektu“ skambiai tituluojamas asmuo, sklandžiai migruojantis tarp „pilietininkų“ ir „krikščioniškos pakraipos intelektualų“ būrelių. Kas tokias skirtingas grupes sutelkė į vieną kumštį ir paskatino stoti po „laisvosios rinkos“ vėliava – didžiai įdomus teoriniu ir praktiniu požiūriu klausimas, vertas išsamesnės analizės.

Praskleisti šios keistos sąjungos ištakas, pobūdį ir galimus padarinius įmanoma tik aptarus tris grupes siejanti idėjinį branduolį, savotišką jų požiūrų bendrą vardiklį. Juo, be abejonės, yra iš LLRI teorinio arsenalo pasisemtos idėjos. Su jomis verta susipažinti iš arčiau.

Aukštasis mokslas ir „laisvoji rinka“: ideologinio ūko apžavai

Būtų sunku pervertinti LLRI įtaką mūsų valstybės vyrų protams. Nėra abejonių, kad ši įtaka didžia dalimi remiasi iš pat pradžių susikurtu ir uoliai saugomu įvaizdžiu, kad institutas yra rimta mokslinių tyrimų įstaiga, pažangiausios ekonominės minties židiny. Reikia pripažinti, kad kaip tik dėl tokios instituto reputacijos jo ekspertų nuomonės ne kartą yra turėjusios stačiai hipnotizuojantį poveikį ir virsdavo fundamentaliais valstybės politikos sprendimais. Tačiau šį kartą pamėginkime hipnozei nepasiduoti ir pasigilinkime, ką šie ekonomikos šviesuliai mums vis dėlto sako AM reformos klausimu. Abstrakčios bendrybės, kad „laisvoji rinka“ ir „konkurencija“ išjudins iš sąstingio ir atgaivins šalies aukštąjį mokslą, tik labai menkai atskleidžia jų požiūrio esmę. Šiuo atveju geriau mėginti ją užčiuopti gilinantis į konkretybes. Atrodo, einant šiuo keliu mus lydės kai kurie atradimai, versiantys iš pradžių suglumti, o galiausiai – ir nemaloniai nustebti.

Taigi iš LLRI ekspertų sužinome, kad už studijas aukštojoje mokykloje pridera mokėti kaip ir už bet kurią perkamą paslaugą. Iš pirmo žvilgsnio savaime suprantamas ir visiškai neįtartinas teiginys. Tačiau jis darosi labai nesuprantamas ir neaiškus vos tik susimąstome: o kas vis dėlto yra šios „paslaugos“ produktas ar rezultatas? Netrunkame susivokti, kad vienareikšmiškai atsakyti į šį klausimą gana keblu. Mat tai gali būti įgytos žinios ir jas liudijantis diplomas, arba – tas pats diplomas, tačiau be žinių. Skirtumėlis iš tiesų nemenkas. Tačiau šios painiavos mūsų ekspertai, regis, nė nemato, nors ji lengvai pastebima, o išnarplioti ją svarbu ne tik teoriniu, bet ir praktiniu požiūriu. Šitaip klupinėdami, atrodytų, lygioje vietoje LLRI ekonominės minties korifėjai ne tik demonstruoja, švelniai tariant, abejotiną „teorinį lygį“, bet ir skatina sudvejoti, ar teikdami savo ekspertizes bei siūlymus jie apskritai vadovaujasi mokslinio

padorumo bei sąžiningumo kriterijais.

Bet tai tik mįslių kamuolio gijos pradžia. Visuomenei ir politikams piršdami savąją „reformos“ modelį uolieji AM sektoriaus „dereguliavimo“ gynėjai negaili šviesių spalvų. Didžiausias jų peršamo pertvarkos modelio pranašumas prieš alternatyvius projektus ir siūlymus esąs tas, kad „laisvosios rinkos“ principais grindžiamos reformos „ašis“ ir „centras“ būsiąs ne kas kitas, o Jo Didenybė studentas. Turėdamas teisę laisvai rinktis, kuriai aukštajai mokyklai patikėti savąją „studijų krepšėlį“, jis tapsiąs padėties šeimininku ir stačiai karaliumi, galinčiu savo pinigais tarsi lazda išjudinti užakusius studijų vandenį ir išsireikalauti norimos jų kokybės. Reikia pripažinti – visa tai skamba patraukliai ir net puikiai. Maža to, šis idiliškas vaizdelis pagrindžiamas gerai žinomais ir, tiesą sakant, net gerokai nuvalkiotais argumentais. Belieka priminti, kad „nereguliuojamos“ laisvosios rinkos šalininkai nepavargsta priminti didžiausią bet kokio valstybės kišimosi – pirmiausia mėginimų ką nors planuoti – ydą: jokie planuotojai esą iš principo nepajėgūs aprėpti bei numatyti individų, o kartu ir visuomenės, tikslų ir poreikių visumos. Alternatyva valstybės reguliavimui ir planavimui – „savarankiški“ ir „sąmoningi“ individai, gebantys „racionaliai“ pasirinkti, nes jie patys, o ne valstybės planuotojai „geriausiai žino, ko nori“. Be abejonės, pirmoji šios argumentų grandinės dalis – totalinio reguliavimo ir planavimo kritika – iš esmės yra teisinga ir liekia jai pritarti. Tačiau „racionalūs“ ir „žinantys, ko nori“ individai – kur kas didesnis galvosūkis. Galbūt rinkdamiesi ir apsisprendami tie individai iš tiesų žino, ko nori. Bet jie labai dažnai nežino (arba žino labai menkai) kito dalyko – savo pasirinkimų ir veiksmų ilgalaikių ir nelauktų padarinių. O tie padariniai neretai būna tokie, kad, galėdami juos numatyti iš anksto, „racionalieji“ individai smarkiai suabejotų, ar jie „tikrai“ žino, ko nori. Kalbant rimčiau, t. y. teoriškiau, vadinamasis „nelauktų padarinių“ reiškinys arba efektas – viena įdomiausių ir kartu sunkiausių socialinių mokslų problemų. Tiesą sakant, jeigu šis efektas neegzistuočiau, t. y. individai būtų tobulai sąmoningi bei racionalūs ir galėtų visiškai tiksliai numatyti savo veiksmų padarinius, patys socialiniai mokslai ir subtilūs jų plėtojami tyrimų metodai vargu ar apskritai būtų reikalingi. Šios įžvalgos yra ne kas kita, o socialinių mokslų abėcėlė, kurią privalo išmanyti kiekvienas pradedantysis šios srities studentas. Tuo tarpu teiginiai, kad visuomenė yra mechaninė individų sandauga, kad jos gyvenimas yra pavienių individų veiksmų suma, kada tikrai buvo laikomi rimtomis teorinėmis ir mokslinėmis tiesomis. Deja, šiandien jie yra virtę veikiau intelektualiniu naftalinu dvelkiančia išmintimi, o tiksliau – ideologinėmis klišėmis. Tik, regis, ne lietuviškiems „laisvosios

rinkos“ apologetams. Tai reiškia viena: priešybės sutampa. Nėra abejonių, kad rinkos „nematomos rankos“ vaizdinys tėra veidrodinis ir išvirkščias valstybės vykdomo „totalinio planavimo“ vizijos atspindys. Todėl juo grindžiami ekonominių ir socialinių procesų tyrinėjimai vargu ar yra moksliskesni negu kokie nors „socializmo politinės ekonomijos“ tauškalai apie planavimo visagalybę. Tačiau faktas akivaizdus – vadovaujantis „laisvosios rinkos“ žiniuonių skelbiamomis ideologinėmis klisėmis planuojami pertvarkymai, galintys turėti neatitaisomų padarinių visos tautos ir valstybės ateičiai.

Taigi jau turime rimtą pagrindą įtarti, kad „radikalusis“ reformos projektas yra ne tiek atsakingo ir kruopštaus AM problemų mokslinio apmąstymo ir tyrinėjimo, kiek moksliskumo rūbais dangstomos ideologiškai angažuotos „ekspertizės“ kūrinys. Turint omenyje galimos klaidos žmogiškąją ir visuomeninę kainą, ši įtarimą būtina tuoj pat išsklaidyti arba parodyti, kad tai, deja, liūdna tiesa.

Daug ką suprasti čia padeda vienas „reformos“ bruožas, kurį pažymi visi jos kritikai. Mokestis už mokslą šioje „reformos“ koncepcijoje laikomas priemone, padėsiančia ateityje laiduoti geresnę studijų kokybę. Taigi reikalaujama mokėti „rinkos kainą“ už nekokybiškas studijas. Visi „reformos“ kritikai tai laiko įžūliu sukčiavimu ir, be abejo, yra teisūs. Tačiau pažvelgus į šį reikalavimą ne vien siauru „paslaugos vartotojo“ žvilgsniu, netikėtai atsiskleidžia visiškai naujas jo aspektas, apie kurį, atrodo, „reformai“ skirtuose rašiniuose net neužsimenama. Rinkos santykių pagrindas yra savanoriški ir laisvi mainai, suponuojantys jų dalyvių lygiateisiškumą. Tai yra pamatinis principas, kurio nedrįstų paneigti joks tikras net „laisviausios“ rinkos apologetas. Tačiau – ir tai bus netikėčiausias bei labiausiai stulbinantis atradimas – lietuviškieji laisvosios rinkos „ekspertai“ šį principą šiurkščiai pažeidžia, o dar tiksliau kalbant – juo apskritai nesivadovauja. Viešai skelbiamas jų siūlomos „reformos“ siekis – įdiegti laisvosios rinkos mechanizmą ir atitinkamus finansinius svertus iš pagrindų pertvarkyti ir sumoderninti šalies aukštojo mokslo sektorių. Realiai daroma visai kas kita. Visais įmanomais būdais mėginama spausti taip nemėgstamos valstybės institucijas uždegti žalią šviesą tokiai „reformai“, kurią įgyvendinus studentas būtų įstatymiškai verčiamas mokėti ir už nekokybiškas studijas. Taigi, tikroji „reformos“ kelrodė žvaigždė yra net ne stebukladarė „laisvoji rinka“, bet visai kitokia „laisvė“ – iš valstybės norima išsikovoti teisę „nereguliuojamai“ (faktiškai nekontroliuojamai) tuštinti mokslo siekiančių jaunųjų šalies piliečių kišenes. Todėl kritikuoti „reformatorius“ už tai, kad jie mėgina diegti AM sektoriuje „laisvosios rinkos“ principus, juo labiau pernelyg

gilintis į pačius šiuos principus – tuščias ir beprasmiškas užsiėmimas. Tai būtų donkichotiška kova su vėjo malūnais. Juk, kaip aiškėja, „reformatoriams“ tie principai visiškai nerūpi. Iš tikrųjų norima įdiegti ne „laisvąją rinką“, o jos pamėklę, arba, kalbant madingu šiuolaikiniu žargonu, tokios rinkos „simuliakrą“.

Šios įžvalgos ne tik neišsklaido jau išsakytų abejonių ir įtarimų dėl tikrųjų „reformos“ tikslų, bet, priešingai, juos stiprina. Juk dabar šios „reformos“ nebegalima vadinti net „laisvosios rinkos“ idėjų įkvėptu ideologiniu projektu, nes skelbiantys šias idėjas jos vykdytojai tikrovėje jomis nesivadovauja. Tad išsisklaidžius „reformatorių“ sukurto ideologinio „laisvosios rinkos“ ūko apžavams belieka paklausti: kas vis dėlto vyksta arba mėginama įgyvendinti po AM reformos priedanga?

Ko laukti: tamsus „ekspertų“ šešėlis

Kalbėti apie dar tik galinčius įvykti dalykus visada keblu dėl tos paprastos priežasties, kad daugelis žmonių linkę tikėti tik tuo, ką yra patyrę savo kailiu. Toks atsargumas gal ir nebloga savybė, bet jis turi ir tamsiąją pusę. Mat ką nors išmėginus savo kailiu dažnai būna pernelyg vėlu ir neįmanoma tai pakeisti ar atšaukti. Laimė, šiuo atveju turime po ranka visai neblogą šios dilemos sprendimą. Tiesa, kad AM „reforma“ dar tik planuojama ir „stumiamą“, tačiau apie jos pobūdį ir tikėtinus padarinius galima pasakyti gana daug, nes jau esame apščiai sukaupę panašių „reformų“ patirties. Svarbiausia ir šios analizės požiūriu naudingiausia yra tai, kad visų šių „reformų“ pagrindiniai architektai ir planuotojai yra tie patys – LLRI ekspertai. Tai reiškia, kad įvykusios reformos įkūnija ir atspindi jų mąstymo būdą, kuris nesikeičia jau beveik du dešimtmečius. Todėl nagrinėdami ir jų siūlomos AM „reformos“ niuansus ir vingrybes galime teisėtai ir pernelyg nebijodami suklysti remtis jau esamais precedenta ir analogijomis. Iš tikrųjų visos jų įkvėptos „reformos“ turi tą pačią vidinę logiką ir yra grindžiamos ta pačia mąstymo ir veikimo schema. Tad belieka ją kuo išsamiau ir tiksliau rekonstruoti.

Išigilinus paaiškėja, kad visos tokios „reformos“ nėra padrikų ir atsitiktinių veiksmų padarinys. Jos įgyvendinamos nuosekliai, žingsnis po žingsnio. Pirmasis žingsnis visada būna iš principo teisingas konstatavimas, kad kuri nors iš sovietmečio paveldėta ūkio ar socialinių paslaugų sritis (pramonė, AM ir pan.) veikia neefektyviai ir todėl yra reformuotina. Visada diagnozuojama viena ir ta pati ligos priežastis – valstybės kišimasis ir reguliavimas. Šią diagnozę sunkoka pavadinti subtilia: verčiantys gerokai pasukti galvą klausimai, ko-

dėl būtent sąmoningomis valstybių pastangomis (taigi, kišantis ir planuojant) buvo sukurtos ir pastatytos ant kojų modernios daugelio šalių ekonomikos, kokie vis dėlto turėtų būti kišimosi mastai ir ribos paprastai nesvarstomi ir jų privengiama. Iš esmės lieka tik skambus teiginys, kad valstybė yra blogis, ir tiek. Ir įsidėmėtina – jis stulbinamai panašus į tokį pat, tik apverstą komunistinių planuotojų teiginį, kad tas didysis blogis esanti privati nuosavybė. Antrasis žingsnis, suprantama, yra išrašyti vaistus nuo šios neefektyvumo ligos. Ir čia jų sąrašas pasirodo esąs stebėtinai trumpas. Tiesą sakant, išrašoma vienut vienuolės receptas – „privatinti“. Ir vėl keista intelektualinė giminystė su tariamai didžiausiais priešininkais marksistais, taip pat nepasizymėjusiais išradingumu ir siūliusiais tik vieną vaistą nuo visų kapitalizmo ligų – totaliai panaikinti privačią nuosavybę.

Nors ieškant vaisto ilgai nekvaršinama galvos, tačiau negailima liaupsių stebuklingam jo poveikiui išgarbinti. Privatizavus kurį nors sektorių čia pat it vulkanas prasiverš jo savininkais tapusių individų energija, išradingumas ir iniciatyva, jo efektyvumas pasieks neregėtas viršūnes. Prabėgom pažymėsime, kad nepaprastai svarbiu klausimu – o kas yra arba turėtų būti to efektyvumo kriterijus? – taip pat linkstama geriau patylėti. Na, ir visiškai vengiama užsiminti apie trečiąjį ir ketvirtąjį „reformų“ žingsnius – gydymo eigą ir ypač galutinius jo rezultatus. Belieka juos nors trumpai apžvelgti ir priminti. Tikėkimės, kad truputėlį atgaivinta atmintis padės nors kiek įsivaizduoti ir lauktinus AM „reformos“ padarinius.

Vargu ar reikia įrodinėti, kad studento „rinkimosi laisvę“ turintis laiduoti studijų krepšelis yra tikras garsiojo „privatizavimo čekio“ brolis. Anomis dienomis tų čekių turėtojai taip pat buvo karštai įtikinėjami, kad jie „savarankiški ir protingi“ individai, turintys lygias galimybes tapti privatinaimo valstybės turto savininkais. Vienintelis dalykas, kurį jiems tereikėjo padaryti – išmintingai investuoti tuos valstybės dosniai dovanotus čekius. Tačiau šis tas buvo nutylėta. Jie nebuvo atvirai ir sąžiningai įspėti, kad išminties greičiausiai nepakaks. Tik kai šaukštai jau buvo po pietų, patikėjęsiems naivuoliams toptelėjo galvosna, kad norint pademonstruoti savąją verslininkystės išmintį, pritrūko dar dviejų mažyčių sąlygų – žinių ar veikiau tikslios informacijos, kur geriausia investuoti (ja paprastai disponuoja su valstybės institucijomis susiję žmonės), ir reikiamų (iš esmės korupcinių) ryšių, kad pademonstruoti tą išmintį apskritai būtų leista. Trumpai sakant – reikėjo turėti nebūtinai formalią socialinę galią ir įtaką. Ar šia analogija taip jau neverta kliautis vertinant ir planuojamą AM „reformą“? Kas gali būsimajam „karaliui“, „laisvai besirenkančiam“, tačiau

– ir čia reikalo esmė – neturinčiam privačių ir patikimų informacijos šaltinių pretendentui į studentus pasakyti, kurios iš visaip reklamuojamų ir atrodančių patraukliai studijų programų iš tiesų vertos jo studijų krepšelio, o kurios tėra naivuoliams prisivilioti skirtos patrauklios iškabos? Bet tarkime, kad visi būsimi studentai gerai informuoti ir skiria grūdus nuo pelų. Tačiau vietų skaičius į tikrai gerą ir patrauklią studijų programą faktiškai ribotas (panašiai kaip buvo ribotas privatizuojamo valstybės turto dydis), tačiau, nesikišant valstybei, oficialiai nenustatytas ir neskelbiamas. Vienodai gerai išlaikiusių baigiamuosius egzaminus ir turinčių vienodą „teisę“ (krepšelius) tapti tos programos dalyviais visada bus kur kas daugiau. Kokie tada bus atrankos kriterijai? Aišku, kad jais negali būti pinigai (teoriškai visi krepšeliai lygiaverčiai), bet, turint omenyje stojančiųjų į studijų programą perteklių, jais nebėra ir baigiamųjų egzaminų pažymiai. Tada – kas?

Palikime šį galvosūkį „reformatoriams“ arba panorusiam paieškoti atsakymo pačiam skaitytojui. Neverta daryti ir įprastinių prognozių dėl šios „reformos“ baigties. Verčiau pagalvokime, ką tyliai kužda jau įvykusių panašių „reformų“ patirtis.

Sovietinės Lietuvos pramonė tikrai nebuvo efektyvi. Ją reikėjo sumoderninti. Buvo reikalinga ir privati iniciatyva. Tačiau ją privatinti buvo galima įvairiai: kišantis valstybei, t. y. „planuojant“, arba „paprastai“, tiesiog atiduodant į faktiškai atsitiktinių, tik kažkaip sukaupusių čekius privačių asmenų rankas, kaip kad siūlė tuometiniai LLRI ekspertai. Šis kelias ir buvo pasirinktas. Rezultatus galima palyginti atliekant paprastą mintinį eksperimentą. Taigi, toji suprivatinta pramonė nebuvo moderni ir efektyvi. Tačiau daugeliu atvejų ji nebuvo ir absoliučiai atsilikusi ir beviltiška. Gerai žinoma, kad ne viena Lietuvos įmonė domino didžiuosius pasaulio pramonės gigantus, norėjusius ateiti su pažangiausiomis technologijomis. Valstybė galėjo daug padaryti, kad tai įvyktų. Tačiau jie neatėjo. Tos pačios valstybės valia viskas buvo atiduota į „privačios iniciatyvos“ rankas. Ir, kaip buvo žadėta, šios iniciatyvos energija išties prasiveržė neįsivaizduotais mastais ir pavidalais. Bet kažkodėl daugybės potencialiai modernizuotinių ir perspektyvių įmonių savininkais tapo visiškai beraščiai, disponuojantys didžiuliais, neretai nusikalstamu būdu sukauptais pinigais. Daugeliu atvejų jie net nesuprato, ką galima nuveikti su šiuo igyto turtu. Viskas, ką jie sugebėjo padaryti – tai panaudoti jį kaip užstatą fiktyvioms paskoloms iš bankų išlupti. Tačiau jiems, o ir tokio privatinimo modelio laimintojams, Lietuvoje vykęs privatinimas iš tiesų buvo pats geriausias. Juk jų išpažįstamos ideologijos požiūriu pelnas – nesvarbu, kas, kokiais būdais ir

kieno sąskaita jį gauna – yra vienintelis bet kokios žmonių veiklos efektyvumo rodiklis. Visa kita yra tik trukdantys efektyviai veikti „sentimentai“.

Atrodo, jau galime atsakyti, kas daroma pasislėpus po AM „reformos“ priedanga. Paprasčiausiai AM sektoriuje sukaupia daug ir – koks siaubas! – „energingų ir veiklių žmonių“ dar neišsidalinto, ar veikiau neišgrobstyto, visuomeninio turto, kurį sudaro iš valstybės biudžeto jam kasmet skiriamos nemenkos lėšos ir įvairios materialinės gėrybės. Ir kai kam labai knieti perskirstyti šį „niekieno turta“ jį tiesiog privatizuojant. Todėl neapsiverčia liežuvis tokios AM „reformos“ vadinti net ideologiškai angažuotu projektu. Jos įkvėpėjams ir vykdytojams nerūpi nei reforma, nei AM ateitis. Juo labiau jiems nerūpi jokia ideologija. Skambūs žodžiai apie „laisvąją rinką“ ir jos žadamą palaimą tėra frazeologija, į kurią yra įvilktą gana primityvi AM sektoriui priklausančio turto nutekinimo į privačias saugyklas schema. Tačiau ir tai nėra paskutinis šio pasakojimo epizodas.

AM ir „laisvoji rinka“: socialinės inžinerijos eksperimentas

Tai, ką iki šiol pavyko išsiaiškinti apie „reformą“, tėra ledkalnio paviršius. Juk niekada nebūna „grynos“ ūkinės, „grynos“ kultūrinės veiklos, netgi – nebūna „gryno“ plėšikavimo. Įprotis į viską žvelgti grynai „praktiniu“ arba „buitiniu“ žvilgsniu neretai trukdo suprasti, kad bet kuri didelio masto veikla, netgi tokia kaip čia analizuojama „reforma“, visada daro ir platesnį, dažnai gerokai vėliau išryškėjantį poveikį kitoms gyvenimo sritims. Ji gali sukelti ne iš karto matomus, tačiau ilgalaikius ir dažnai negrįžtamus socialinius, politinius, net demografinius padarinius.

Tai verta prisiminti mąstant ir apie šios „reformos“ vingius. Vykstant diskusijoms „reformatoriai“ neretai nepajėgdavo atsakyti net į paprasčiausius oponentų užduodamus klausimus. Tai jau savaime yra požymis, kad jų „reformos“ koncepcijoje gausu „baltų dėmių“, kurias derėtų kuo skubiau pašalinti. Tačiau nepaisant didžiulių ir akivaizdžių jų koncepcijos spragų, valdžios kabinetuose į šių „reformatorių“ balsą išsiklausoma labai atidžiai. Tiesą sakant, jeigu saujelė žmonių nebūtų spėjusi paskutinę akimirką pakelti triukšmo, „reformos“ smagratis jau greičiausiai suktųsi vis didėjančiu pagreičiu. Protestuoti, ko gero, jau būtų vėlu. Todėl kas lėmė ir tebelemia tokį didelį aukštų valdžios pareigūnų palankumą būtent šiam itin problemiškam ir potencialiai pavojingam reformos scenarijui? Žinoma, galima daryti prielaidą, kad jei tokia AM „reforma“ pavyktų, šis tas nubyrėtų ir jos politiniams rėmėjams. Tačiau

tai tikrai nėra pagrindinė minėto palankumo priežastis. Reikia ieškoti įtikimesnio paaiškinimo, kurį radus, ko gero, būtų lengviau atsakyti ir į pamatinį mus dominantį klausimą: kas vis dėlto yra toji AM „reforma“? Prašyte prašosi vientelis solidėsnis atsakymas: matyt, tikimasi, kad „reforma“ padės išspręsti susikaupusias AM srities problemas. Kaip jau minėta šio straipsnio pradžioje, jų ištakos yra šią sritį skandinantis sovietmečio paveldas, kurio našta dar labiau apsunkino ilgametę ekstensyvi viso sektoriaus plėtra. Kad ir kaip nesinorėtų, reikia pripažinti, kad didžiausia ir svarbiausia AM sektoriaus problema yra struktūrinis disbalansas: per tankus universitetų tinklas ir įvairiose povidurinio mokymo grandyse besimokančiųjų asmenų skaičių iškreiptas santykis. Šią problemą, be abejo, būtina spręsti, ir pageidautina tai daryti kuo greičiau. Tai galima daryti įvairiais būdais. Vieną iš jų ir siūlo „laisvosios rinkos“ (kaip jau įsitikinome, tik menamos) šalininkai. Todėl norėdami dar geriau suvokti, kas vis dėlto yra jų siūloma „reforma“, pamėginkime tiksliai atkurti jų argumentų grandinę. Ko gero, tik taip įmanoma rasti nors apytikrą atsakymą į esminį klausimą: kodėl jiems atrodo priimtinas būtent šis, o ne kitoks reformos kelias?

Taigi, pasak šių „reformatorių“, šviesesnę AM ateitį gali laiduoti tik nevaržomą konkurenciją sukuriančios laisvos rinkos „nematoma ranka“. Kartu jie, atrodo, aiškiai supranta ir atvirai pripažįsta, kad kelias į šią ateitį bus erškėčiuotas. „Laisvai“ nešiojantys savo krepšelius po aukštąsias mokyklas studentai galiausiai patys „spontaniškai“ atrinks geriausias, kurios ir taps tikraisiais mokslo šviesos ir visaverčių studijų židiniais. Tačiau iš anksto žinoma bei suvokiama ir šitokios „reformos“ kaina: kol tai įvyks, daugybė jaunų žmonių skaudžiai apsiriks, nes nuneš savo krepšelius ne ten, kur reikėjo. Kitaip sakant, jie bus pasirinkę (kada tai paaiškės – nežinia) ateities neturėjusias aukštąsias mokyklas. Tačiau į tokią perspektyvą „reformatoriai“ žvelgia su lediniu abejingumu. Toks „reformos“ kelias laikomas neišvengiamu, virš studentų kybanti rinkos „nematomoji ranka“ suvokiama kaip nepermaldaujama lemtis, su kuria belieka klusniai susitaikyti. Taigi, atnaujinto ir modernizuoto šalies AM rūmo pamatas – sulaužyti daugybės jaunų žmonių likimai. Savaime norisi klausti: ar tikrai verta daryti pertvarkymus, už kuriuos tektų mokėti tokią didelę žmogiškąją ir socialinę kainą net nepamėginus jos sumažinti? Čia būtina įspėti skaitytoją: taip keldamas klausimą šių eilučių autorius nesiekia pademonstruoti vadinamojo „socialinio jautrumo“ ir nelieja įprastinių ir madingų „krokodilo ašarų“ dėl mūsų socialinio gyvenimo skaudulių. Šiuo klausimu siekiama tik dar labiau sukonkretinti ir patikslinti ankstesnį klausimą, kas yra šiame straipsnyje nagrinėjama AM „reforma“. Šitaip sukonkretintą klausimą galime formuluoti

taip: kas yra „reforma“ be jokių moralinių apribojimų ir stabdžių? Tikėkimės, tai mums leis atskleisti dar vieną „reformos“ briauną, apie kurią, drįstame teigti, iki šiol apskritai nebuvo užsiminta viešose diskusijose. Panašu, kad šia „reforma“ siekiama ne vien lengvai pasipinigauti ir ji net nėra tik būdas perskirstyti AM sektoriaus turtą. Kur kas svarbiau, kad pamažu aiškėja tikrasis „reformatorių“ požiūris į aukštojo mokslo siekiantį jauną žmogų. Pasirodo, kad į jį žvelgiama ne vien kaip į potencialų „pinigų maišą“, iš kurio reikia išlupti viską, kas įmanoma, bet ir kaip į eksperimentinį triušį, „žmogiškąją medžiagą“, naudojamą šviesaus naujo AM rūmo statybai.

Tad atsakymas į svarbiausią šiame straipsnyje gvildenamą klausimą, kas iš tikrųjų yra AM „reforma“, būtų toks: tai yra ne kas kita, kaip socialinės inžinerijos eksperimentas, turintis aiškiai išvengiamų totalitarinio eksperimentavimo bruožų. Be abejo, tai sunkus įtarimas, kurį būtina pagrįsti.

Kaip minėta, užsimojus vykdyti tokią „reformą“ ir pirmiausia įvesti mokesť už studijas siekiama išspręsti visiškai realią ir sunkią problemą – besimokančiųjų „pertekliaus“ klausimą. Tai – pagrįstas ir teisėtas noras. Juk vadinamoji „žmonių pertekliaus“ problema yra „amžinas“ ir vis iš naujo sprendžiamas kiekvienos visuomenės klausimas. Jis neišvengiamas todėl, kad vienokių ar kitokių išteklių stygius yra nuolatinis ir niekada neišnyksiantis žmogaus gyvenimo palydovas. Tačiau šią „amžiną“ problemą galima spręsti įvairiai. Yra „žmogiški“ ir „nežmogiški“ jos sprendimai. Sveika reforma privalo turėti žmogišką matmenį. Tai reiškia, kad jos orientyras ir matas neturi būti abstraktus žmogus. Jos tikslai ir būdai turi būti siejami su konkretaus žmogaus poreikiais ir galimybėmis. Šį matmenį įmanoma gana tiksliai apibrėžti. Mūsų nagrinėjamu atveju tai padaryti itin lengva: kiekvieno asmens galimybes studijuoti aukštojoje mokykloje turi lemti tik jo gebėjimai ir pasirengimas, o ne socialinė padėtis ir piniginės storis. Tačiau yra žinomi ir „nežmogiški“, t.y. totalitariniai šios problemos sprendimai. Jų esmė ta, kad „žmonių pertekliaus“ problema be skrupulų paverčiama „atliekamų žmonių“ klausimu. Čia galima tik priminti, kad mokslinėje literatūroje apie totalitarizmą šis pirmiausia ir apibūdinamas kaip ypatinga valdymo forma, leidžianti savitu būdu išspręsti būtent šį klausimą. O svarbiausias šio sprendimo būdo ypatumas yra tas, kad „tinkami“ ir „atliekami“ žmonės atrenkami ne pagal asmenišką ir konkrečias jų savybes, bet anonimiškai, vadovaujantis tam tikrais abstrakčiais kriterijais. Vienų iš jų skonį jau esame patyrę, daugelis mūsų piliečių jį vis dar jaučia giliausiose savo atmintis kertelėse. Atrankos, atveriančios jaunam žmogui kelią į aukštosios mokyklos suolą, pagrindiniai kriterijai sovietmečiu buvo jo klasinė

kilmė ir ypač politinis ir ideologinis patikimumas. Tiesa, pamažu tai santvarkant irstant ir išsiginstant jie buvo taikomas vis atlaidžiau, bet iš principo jų niekada nebuvo išsižadėta iki pat jos žlugimo.

Taigi anoji santvarka žlugo, ir, tikėkimės, negrįžtamai. Tačiau tai savaime nereiškia, kad negalima jos atkurti kitais pavidalais ir rasti jos laikais taikytų kriterijų pakaitalo. „Reformos“ vedliai įrodė, kad tai įmanoma. Juk aukštąsias mokyklas pavertus „pinigų darymo“ mašinomis, būsimųjų studentų asmeninės savybės – gebėjimai ir pasirengimas studijuoti – iš principo nebegalėtų būti svarbiausias jų atrankos kriterijus. Iš tikrųjų svarbi būtų tik viena, nuo studijų konkrečių poreikių atsieta asmens savybė – jo „mokumas“. Būtent šis abstraktus „gebėjimas“ ir taptų pagrindine ir lemiamai svarbia studijų aukštojoje mokykloje sąlyga.

Šioje vietoje atidesnis skaitytojas turbūt stabtelės ir susimąstys. Jis greičiausiai nesiginčys, kad smarkiai pakelta mokesčio už mokslą kartelė tik dar labiau įaitrins esamas socialines žaizdas, apribos daugelio žmonių galimybes įgyti jų gabumus atitinkantį išsilavinimą, galiausiai smarkiai praretins Tėvynėje pasiliekančių tautiečių gretas. Žodžiu, ši „reforma“ bus pagrįstai laikoma dar vienu valdžios vykdomos ydingos socialinės ir švietimo politikos žingsniu. Tačiau patikėti, kad tai vis dėlto yra ne tik ydinga politika, o totalitarizmo prieskonį turintis socialinės inžinerijos eksperimentas, nepalyginti sunkiau. Toks skaitytojas gal net pasakys: visiška nesąmonė. Ir jo abejones nesunku suprasti. Iš tiesų, kaip galima dėti lygybės ženklą tarp kažkada buvusios tvarkos, kai totalitarinė valstybė smulkmeniškai valdė ir reglamentavo aukštojo mokslo sektorių, nustatinėjo, kas turi teisę studijuoti, kiek ir kokių turi būti studentų, ir visiškos šios tvarkos priešingybės, kai viską rikiuoja ir sustato į vietas „laisvos rinkos“ nematomoji ranka? Juk siūloma AM „reforma“ kaip tik ir siekiama padaryti galą valdžios kišimuisi, o būsimajam studentui suteikiama stačiai neregėta pasirinkimo laisvė? Be abejo, tai pagrįsti ir svarbūs klausimai.

Tik ką išsakytas teiginys, kad komunizmo idealų skelbėjai ir „laisvosios rinkos“ šaukkliai greičiausiai yra panašių totalitarinių polinkių turintys „socialiniai inžinieriai“, yra grindžiamas prielaida, kad, ieškant jų panašumų ir skirtumų, neverta remtis jų viešai išpažįstamomis ideologinėmis nuostatomis. Juk atvirai deklaruojami ir pabrėžiami šių nuostatų skirtumai, net aršūs ideologiniai ginčai, slėpti gelminius ir plika akimi nepastebimus tam tikrų pamatinių įsitikinimų panašumus ar net visišką tapatumą. Kalbant aiškiau, skirtingos išpažįstamos ideologijos gali būti tik išorinės dekoracijos, slepiančios labai panašų ar net vienodą mąstymo būdą. Šią prielaidą verta patikrinti.

Pradėkime nuo mažmožio. Pats žodžių junginys „laisvoji rinka“ yra gana problemiškas darinys, jeigu jį suprantame kaip visišką laisvę nuo valstybės kišimosi. Istorija liudija, kad tokia rinka niekur ir niekada neatsirado savaime ir spontaniškai. Visais atvejais ji buvo įtvirtinta pasitelkiant valstybės galią, neretai – labai brutaliais metodais. Vadinasi, ji pati yra dirbtinis socialinės inžinerijos kūrinys. Beje, tai įrodo ir pačių „reformatorių“ elgesys ir veiksmai. Juk jeigu toji rinka rastųsi natūraliai ir spontaniškai, jiems nereikėtų tiek plušėti kad ją stumiamas „reformos“ projektas taptų valstybės politika ir įgytų įstatymo galią.

Bet eikime toliau. Formuluodami savo priekaištą lietuviškiems „laisvosios rinkos“ architektams jau nurodėme, kuo totalitarinė socialinė inžinerija skiriasi net nuo labiausiai nevykusios, bet vis dėlto „normalios“ ekonominės ir socialinės politikos. Totalitarinė inžinerija yra ne kas kita, o politika, iš kurios pašalintas žmogiškasis ir moralinis matmuo. Trumpai sakant – tai politika be moralinių stabdžių. Tačiau – ir tai būtina ypač pabrėžti – kalbame ne apie tai, kad tokios politikos vykdytojams trūksta vadinamojo „moralinio jautrumo“. Šis apibūdinimas turi kur kas gilesnę prasmę. Moralinių stabdžių „išjungimas“ iš tikrųjų yra būtina totalitarinio valdymo ir iš jo kylančios socialinės inžinerijos sąlyga, pamatinis ir svarbiausias jų elementas. Suvokus šio veiksmo reikšmę jau galima suprasti ir tai, kas sieja ankstesnius „šviesios ateities“ statytojus ir šiandieninius „laisvosios rinkos“ kūrėjus. Vieniems ir kitiems būdingas abstraktus požiūris į žmogų, leidžiantis jį traktuoti kaip anonimišką ir nuasmenintą individą. Jo vertės matu tampa tokie pat abstraktūs ideologinio „sąmoningumo“ ir finansinio „mokumo“ kriterijai. Paprasčiau kalbant, vienu atveju individas vertinamas pagal jo idėjiškumą, kitu – pagal turtingumą. Žinoma, šie kriterijai yra visiškai skirtingi ir net vargu ar palyginami, bet vis dėlto juos sieja viena bendra savybė – minėtas abstraktumas. Būtent ji atveria kelią dviem totalitarinio valdymo ir nuasmeninto žmonių naikinimo formoms. Apibūdinimas „nuasmenintas“ čia esminis ir lemiamai svarbus. Juo tarsi pasakoma, kad tikrieji naikintojai yra ne piktavaliai žmonės, o aukštesnės neasmenės jėgos. Žmonės tėra paklusnūs jų valios vykdytojai ir įrankiai. Totalitarizmui skirtuose tyrinėjimuose šios naikinimo formos gerai žinomos ir seniai įvardytos. Totalitarinė valstybė naikina sąmoningai, „istorijos“ vardu, todėl „žmogiškosios atliekos“ atsijojamos pagal „idėjiškumo“ kriterijų. Kai paleidžiama į darbą laisvosios rinkos „nematoma ranka“, žmonės naikinančia jėga tampa aklas ir nesąmoningas veiksnys – „gamta“, o „atliekamas“ galvas kertantis jos dalgis yra būtent pinigai.

Aiškinti, kaip veikia pirmasis naikinimo būdas, vargu ar reikia – atmintis apie jį dar gyva. Nėra sunku perprasti ir atrenkamąjį „gamtos“ triūsą. Vis dėlto tenka atsižvelgti į tai, kad ne visiems gali būti aišku, kaip toks nekaltas ir netgi naudingas dalykas kaip pinigai gali tapti žiaurios socialinės inžinerijos pagrindu ir žmogaus naikinimo įrankiu. Iš tikrųjų šis naikinimo mechanizmas gana paprastas. Norint suprasti, kaip jis veikia, tereikia suvokti, kad vienas iš efektyviausių būtų pavergti ir net sunaikinti žmogų – be paliovos jį „laisvinti“. Esminis dalykas čia yra laisvės ir pinigų jungtis. Tereikia nekreipti dėmesio į jokiais kitas studijuoti norinčio žmogaus savybes, tik įteikti jam studijų krepšelį ir leisti „laisvai pasirinkti“. Neduodant jam jokių rinkimosi orientyrų ar gairių ir iš anksto žinant, kad daugybė jų nuneš savo krepšelius ne ten, kur vertėtų. Jų klaidos kaina bus didžiulė, bet kaltų nebus. Kaltieji bus ne AM sistemos „reformatoriai“ ir net ne laisvos rinkos „nematomoji ranka“. Tikrasis kaltininkas bus „gamta“, lėmusi, kad tik dėl „prigimtinio kvailumo“ asmuo neapdairiai peržengė ne tos aukštosios mokyklos slenkstį ir atsidūrė „žmogiškųjų atliekų“ sąvartyne. Štai kodėl į pragaištingą socialinio eksperimento laboratoriją stumiamiems jauniems žmonėms dosniai žeriamos pataikūniškos liaupsės ir giedami ditirambai siekiant apsvaiginti ir įtikinti, kokie jie „savarankiški“, „protingi“ ir „laisvi“. Šis pasmerktuosius palydintis hipnotizuojantis „laisvosios rinkos“ sirenų choras – būtinas vykdomo reformatoriško eksperimento elementas. Dabar jau turime atsakymą į šio skirsnio pradžioje suformuluotą klausimą, kodėl „reformatoriai“, o ir jiems pritarianti valdžia pirmenybę teikia būtent šiam „reformos“ scenarijui. Atsakymas stulbinamai banalus: todėl, kad norima eiti paprasčiausiu ir lengviausiu, nes jau seniai pramintu ir gerai pažįstamu keliu. Gaivinama iš esmės totalitarinė praktika suteikiant jai naują – išoriškai „pažangesnę“ ir „patrauklesnę“ formą. Tam tereikia, kad visagalė valdžia pasitrauktų į scenos užkulisius, o jos vykdytą „žmogiškųjų atliekų“ atsijojimo darbą atliktų „gamtinis procesas“, kurio įrankis būtų ta pati „nematoma ranka“.

Uždanga kyla: lietuviškų globalistų puokštė

Tik aiškiaregys galėtų pasakyti, kuria linkme pasuks ir kuo galiausiai baigsis šalies AM sistemos pertvarka. Vis dėlto valdžios kabinetuose palankiausiai vertinamo reformos projekto analizė leidžia daryti kai kurias išankstines ir negalutines, bet, atrodo, nelengvai paneigiamas išvadas ne tik apie šios srities pertvarkymo perspektyvas, bet ir apie tikėtinas visos valstybės tolesnės

raidos tendencijas. Aiškėja, kad „laisvoji rinka“ yra ne kuklus „laisvų ir lygiaverčių ekonominių mainų“ mechanizmas, bet galingas socialinės inžinerijos ir – labai tikėtina – totalitarinio tikrovės valdymo ir naikinimo įnagis. Jo veikimo principas – visų „neekonominių“ (dvasinių, moralinių, socialinių ir t. t.) žmogiškosios tikrovės dimensijų „konvertavimas“ į turbūt abstrakčiausią pasaulyje dalyką – pinigus. Todėl peršama „laisvosios rinkos“ principais grindžiama AM „reforma“ laikytina ne dar vienu nevykusių šios srities pertvarkos projektu. Ji nėra ir eilinis neapgalvotos socialinės ir švietimo politikos pavyzdys. Iš tikrųjų sumanytoji „reforma“ daugeliu esminių bruožų labiau primena neatsakingai vykdomą socialinį eksperimentą, kurio aukomis pirmiausia taps studentai – labiausiai neapginta ir todėl pažeidžiamiausia akademinės bendruomenės dalis.

Išryškėjusios gelminės sąsajos tarp totalitarinės valstybės reguliavimo politikos ir prievarta diegiamos imitacinės „laisvosios rinkos“ veikimo verčia atsisveikinti su kai kuriomis ilgai puoselėtomis illiuzijomis. Reikia priminti, kad „šviesaus komunizmo rytojaus“ statyba pirmiausia buvo tautas ir žmones naikinantis globalistinės modernizacijos eksperimentas. Po atliktos analizės belieka manyti, kad toks pat eksperimentas yra pastangos iš pagrindų pertvarkyti pasaulį ant „laisvosios rinkos“ pamatų. Tad norom nenorom tenka daryti dar vieną ne itin linksmą išvadą. Labai tikėtina, kad tikrasis Sąjūdžio revoliucijos rezultatas yra (bent jau kol kas) tas, kad vieną socialinės inžinerijos schemą tiesiog pakaitė kita ir buvo pereita prie kitos, civilizuotesnės, ne tokios atviros ir šiurkščios totalitarinio valdymo formos.

„Suvirškinti“ tokią išvadą, juo labiau su ja susitaikyti, matyt, kol kas nesame pasiruošę nei intelektualiniu, nei moraliniu požiūriu. Tiesa, kad apie užmojų visame pasaulyje įtvirtinti „laisvąją rinką“ kaip apie utopinį socialinės inžinerijos projektą parašyta ne viena knyga. Tačiau Lietuva tebėra gili intelektualinė provincija. Ne todėl, kad joje trūksta išsilavinusių žmonių ar kad jos nepasiekia naujausios žinios ir idėjos, o todėl, kad visam pasauliui svarbios problemos dar sunkiai ir pernelyg retai prasiskina kelią į viešųjų diskusijų erdvę. Ko gero, tai ir yra bene svarbiausia priežastis, kodėl ištisus du dešimtmečius lietuviškieji „laisvosios rinkos“ žiniuoniai gali pateikinti savo, švelniai tariant, „paprastas“ ir gerokai paplėkusias idėjas kaip paskutinį pažangios ekonominės ir socialinės minties žodį nesulaukdami rimtesnio intelektualinio atkirčio.

Tačiau mūsų laukia ir kitas, dar sunkesnis veiksmas. Atėjo metas pakelti uždangą ir dar kartą pažvelgti į sceną, kur mūsų laukia pagrindiniai šios istorijos herojai. Straipsnio pradžioje juos trumpai išvardijome ir atkreipėme dėmesį į tai, kokią keistą sąjungą sudaro šie straipsnyje išgvilďentos AM „reformos“

rėmėjai. Dabar jau galime susipažinti su jais iš arčiau. Pasakyti, kas juos sieja ir kas jie tokie. Taigi, juos sieja totalitarinė mąstymo struktūra ir jie yra naujasis lietuviškųjų globalistų žiedas. Tiksliau – žavinga tokių žiedų puokštė. Be abejo, šitoks apibūdinimas apstulbins ir net šokiruos ne vieną skaitytoją. Juk tai tokia pažintis su, atrodytų, gerai pažįstamais ir savais žmonėmis, po kurios reikia keisti atpažinimo ženklus ir brėžti naujas skiriamąsias linijas.

Tačiau toliau gyventi klaidingų vaizdinių ir rožinių iliuzijų pasaulyje taip pat darosi pernelyg pavojinga. Taigi atėjo metas suprasti ir išsąmoninti, kad tautą naikinantys globalistai nebūtinai turi būti tik komunistiniai bonzos sustingusiais akmeniniais veidais-kaukėmis arba jų jaunieji pagalbininkai ir reikalo tęsėjai – komsomolcai su žėrinčiomis fanatizmo ugnelėmis akyse. Ir juos galima surasti ne vien kompartijos ar komsomolo komitetuose ir biuruose. Šių dienų globalistų avangardas daugialypis ir kur kas margesnis. Jo atstovai spinduliuoja solidžiu verslininkišku dalykiškumu ir švyti amerikietišškai žvaliomis, nors ir ledinėmis, šypsenomis. O ieškoti jų reikia įvairiuose fonduose ir „think tank’uose“, institutuose ir visų įmanomų lygybių tyrimo centruose. Iš pažiūros jie skirtingi, todėl pasipuošę įvairiaspalvėmis etiketėmis. Jie gali vadintis „liberalais“ arba „konservatoriais“, būti „naujosios kairės“ arba „katalikiškos pakraipos“ intelektualais, „demokratinės politikos“ apaštalais arba būti „santalkininkais“ – betautės „pilietinės visuomenės“ kūrėjais. Tačiau visi jie priklauso vienos internacionalinės globalistų armijos lietuviškajam būriui ir yra tik jo padaliniai.

Jie neišdygo iš po žemių. Nereikia pamiršti, kad Sąjūdžio priešaušriu jau buvo subrendusi ir pasiruošusi uoliam darbui nauja tautos naikintojų karta. Atgimimas šiek tiek sujaukė jos planus. Tik nedaugelis jos atstovų iš tikrųjų suprato, ką iki šiol darė, ir atsivertė. Kitų pamatinės gyvenimiškos nuostatos, tikslai ir jų siekimo būdai liko tie patys. Jiems tik prireikė šiek tiek laiko nusi-gremžti senuosius atpažinimo ženklus, susirasti naujus duondavius ir įstoti į jų buriamą kariauną. Ir štai šiandien juos matome jau nebe „komunizmo statytojų“, bet „laisvosios rinkos kūrėjų“ priešakinėse gretose.

Todėl analizuojant šių dienų Lietuvos socialinį ir politinį gyvenimą toliau vadovautis tokiomis opozicijomis kaip „(naujoji) kairė“ – „(naujoji) dešinė“, „Rytai – Vakarai“ reiškia mąstyti vakarykštės dienos kategorijomis. Vienintelė likusi prasminga skiriamoji linija gali būti tik skirtis tarp senųjų ir naujųjų globalistų stovyklos ir jų vykdomoms tokioms AM „reforma“ operacijoms nepritariančios tautos dalies.

Globalistų kariaunos nariai nevengia maskuojančių apdarų. Tačiau juos

atpažinti nėra taip sunku. Mat juos dažnai išduota ne tik darbai, bet ir liežuvis. Plačiai nuskambėjęs „sąmojingas“ posakis, kad nemokamas sūris būna tik pelėkauuose, yra ne kas kita, o spontaniškas kruopščiai slepiamos globalistinės griovimo ir mirties filosofijos protrūkis, globalistinio naikinimo instinkto gūsis ir išraiška. Kuo į tai galima atsakyti? Turbūt tik valia gyventi ir ryžtu priešintis.

Spausdinama iš: *Nepriklausomos Lietuvos aukštojo mokslo vargdenė*, Vytautas Daujotis, Arvydas Janulaitis, Vytautas Radžvilas, Rimantas Petras Slizys. Vilnius, 2012 m., p. 33–46.

Išsivaikščiojančio proto laikas

Šalies visuomenė, o pirmiausia besimokantis jaunimas, tik dabar – pavėluotai ir pamažu – pradeda suvokti tikruosius ir ilgalaikius vadinamosios aukštojo mokslo (AM) reformos padarinius. Apskritai pati reforma buvo reikalinga ir neišvengiama, nes tai vienintelis būdas įveikti jau du dešimtmečius trunkančią ir vis gilėjančią AM sistemos krizę.

Atkūrus nepriklausomybę geranoriškos pastangos išvaduoti aukštąsias mokyklas iš smulkmeniškos valdžios priežiūros, deja, baigėsi nelauktai ir nemaloniai. Įtakingiausi akademinio sluoksnio atstovai, pirmiausia aukštųjų mokyklų vadovai, nepanoro ir nesugebėjo pilietiškai ir atsakingai naudotis atgauta universitetų autonomija ir akademinė laisve. Daugiausia jų pastangomis prasiėjo stichiška ir nekontroliuojama AM sektoriaus plėtra.

Niekai nepagerinus studijų kokybės, neturint bazės, trūkstant kvalifikuoto mokslinio bei pedagoginio personalo buvo žaibiškai keičiamos aukštųjų mokyklų iškabos – šitaip atsirado daugybė universitetų. Neįtikėtina sparčiai didėjo ir juose besimokančių studentų skaičius. Lietuvoje buvo šturkščiai iškreiptos įvairiuose pavidurinio lavinimo sektoriuose besimokančio jaunimo skaičiaus proporcijos: universitetų studentų skaičius smarkiai pranoko kolegijose ir profesinio lavinimo įstaigose besimokančiųjų skaičių. Šitokia stichiška plėtra baigėsi ne tik universitetinių studijų devalvacija, bet ir AM finansavimo krize. Šią krizę mėginta švelninti paprasčiausiu būdu – stichiškai pradėtas taikyti studijų mokestis. Jo dydį kurį laiką mėginta riboti, tačiau apskritai mokančiųjų už studijas skaičius tolydžio augo. Problema iš esmės taip ir nebuvo sprendžiama, tad galiausiai AM srityje susidarė kritiška padėtis ir pamažu buvo pripažinta, kad reforma būtina.

Ją įgyvendinti galima įvairiais būdais. Vertėjo pasinaudoti gera kitų šalių praktika. Daugelyje šalių veikia kuri nors iš trijų galimų studijų finansavimo sistemų. Turtingiausiose šalyse – Skandinavijos valstybėse – aukštasis mokslas yra nemokamas. Daugelyje Vakarų Europos šalių studijų finansavimo našta dalinasi valstybė ir besimokantieji: visi studentai moka palyginti nedidelį studijų mokestį. Toks visuotinis mokėjimas yra suprantamas kaip socialinio solidarumo išraiška ir lemia, kad AM tampa prieinamas kiekvienam norinčiam ir gebančiam studijuoti. Trečiojo studijų finansavimo modelio pavyzdys – Didžiojoje Britanijoje veikianti besimokantiems itin palanki studijų paskolų sistema. Ją finansuoja ir administruoja pati valstybė. Paskola ir palūkanos pradedamos gražinti tik tada, kai ją ėmusio asmens pajamos tampa pakankamai didelės. Priešingu atveju paskolos gražinti nereikia.

Vykdyti reformą derėjo pradėti nuo išorinio aukštosiose mokyklose vykdomų studijų programų kokybės vertinimo. Universitetinių reikalavimų neatitinkančios studijų programos turėjo būti pamažu uždaromos arba joms suteikiamas tikrąjį jų lygį atspindintis statusas. Jas buvo galima palyginti nesklausmingai paversti kolegijų studijų programomis. Einant šiuo keliu, buvo galima pamažu atkurti universitetinio, koleginio ir profesinio lavinimo proporcijas, pradėti balansuoti šiems sektoriams valstybės skiriamus pinigus. Optimizavus sistemą būtų aiškiau, kiek tų lėšų iš tiesų reikia.

Tačiau Lietuva reformą vykdė savaip. Mūsų šalyje taip ir nebuvo pritaikytas nė vienas iš anksčiau minėtų studijų finansavimo modelių. Reformos gaires brėžė ne akademinės srities ar pripažinti AM problemų žinovai, bet ideologiškai angažuoti Lietuvos laisvosios rinkos instituto atstovai. Nors jų siūlymai nebuvo grindžiami jokia tarptautine aukštojo mokslo organizavimo patirtimi, Lietuvos valdžios ir politikos viršūnės – V. Adamkus, D. Grybauskaitė, V. Landsbergis, A. Kubilius – įsiklausė ne į ekspertų, o būtent į šių nieko bendro su aukštuoju mokslu neturinčių „laisvosios rinkos“ ideologų balsą. Jų žodis tapo lemiamas, tad Lietuvos AM reforma tapo unikali blogiausia to žodžio prasme.

Daugelyje pasaulio šalių įprasta ir laikoma savaime suprantama, kad universitetinių studijų programų kokybę vertina kvalifikuoti atitinkamos srities ekspertai. Lietuviškieji laisvosios rinkos ideologai tokią praktiką pavadino „neteisėtu“ valstybės kišimusi į AM sritį, nors ji taikoma net liberaliausiose šalyse. Kažkodėl šia retorika buvo patikėta. Todėl Lietuva tapo iš tiesų „savita“ šalimi, kurioje pareiga vertinti studijų programų kokybę patikėta „tikriesiems žinovams“ – gimnazijos suolą tik ką palikusiems abiturientams. Programų

atrinkimo procedūra stulbinamai supaprastinta – už jas „balsuojama“ vadinamaisiais studijų krepšeliais. Tokios „smulkmenos“, kad programos kokybę įmanoma įvertinti tik jau turint tos srities žinių, kad daugybė žmonių renkasi studijas vadovaudamiesi anaip tol ne kokybės kriterijais, bet visai kitais motyvais, reformos iniciatorių nedomino. Jiems nerūpėjo net tai, kad gavę pareigą „atrinkti“ kokybiškas studijų programas dalis besimokančių jaunų žmonių faktiškai paverčiami eksperimentiniais triušiais, nes yra tiesiog pasmerkti įgyti nekokybišką išsilavinimą, o neretai dar ir užmokėti už jį savo lėšomis.

Daugybėje šalių pasiteisinęs solidarumo principas mokant už studijas taip pat buvo griežtai atmetas. Studentai suskirstyti į „laiminguosius“, patekusius į valstybės finansuojamą studijų vietą, ir į mokančius visą studijų kainą. Taip pasielgta visiškai sąmoningai. Finansavimo tvarka, kai už studijas moka visi, bet nedaug, be abejo, būtų buvusi labai naudinga studijuojančiam jaunimui ir visuomenei. Tačiau ji netiko bankams, nes trukdė prievarta sukurti didžiules paskolas imančių klientų sluoksnį. Ne tik Lietuvos laisvosios rinkos institutui, bet ir AM reformą laiminusiai valdžiai bei politiniam elitui bankų pelnai pasirodė esą svarbesni už jaunimo ir visos tautos bei valstybės interesus.

Todėl Lietuva yra viena iš tų retų šalių, kur studentai priversti imti didžiules studijų paskolas su milžiniškais procentais. Ir jau visai unikali tuo, kad paskolos turi būti pradedamos gražinti vos baigus studijas, o procentai mokami dar studijuojant. Tad nereikia stebėtis, kad didėja bėgančių iš Tėvynės studijuoti svetur jaunų žmonių srautas. Vienintelis bankams skirtos AM reformos rezultatas – sukurta tobulai veikianti protų išsiurbimo iš šalies mašina. „Po mūsų nors ir tvanas“ – tokia yra tikroji šios reformos iniciatorių ir vykdytojų filosofija...

Spausdinama iš: *Miškaĩ*, m., Nr. 10, p. 50–51.

VII. *QUO VADIS, EUROPA?*

Baltijos šalys Europos Sąjungoje: kas toliau?

Gegužės 1-oji, kai Baltijos šalys peržengė Europos Sąjungos slenkstį, daugybei jų žmonių buvo didelė šventė. Mūsų valstybės vėl tapo Vakarų pasaulio dalimi. Tačiau šios dienos šventė ne visiems, kurių kiekviename numeryje spausdinama eilutė su įrašomu kintančiu skaičiumi turėjo priminti, kiek liko dienų iki valstybės „nepriklausomybės praradimo“. Ši iškalbinga formulė turi politinę potekstę ir rodo, kad vadinamasis euroskeptiцизм yra daugialypis reiškiny. Politškai (ir ypač geopolitiškai) jis gali reikšti tiek kai kurių asmenų ir jų grupių nelojalumą trim nepriklausomybę atgavusioms Baltijos valstybėms, tiek nuosirdų rūpestį, kokia dalia laukia mūsų tautų, atsідūrusių Vakarų pasaulio struktūrose. Vis dėlto ir išsamiau nenagrinėjant euroskeptiцизма reiškinio, tenka pripažinti, kad tikrųjų euroskeptikų (ne Baltijos valstybių nepriklausomybės priešininkų) rūpestis turi pagrindo. Nurimus šventiniam šurmuliui ir grįžus prie kasdienybės reikalų, net ir karščiausiams narystės ES šalininkams taip pat kils daug klausimų, į kuriuos kol kas nėra svarių ir įtikinamų atsakymų.

Tiesą sakant, euroentuziastai – taip pat marga grupė, sąlygiškai skirstytina į „ideologus“ ir „realistus“. Jų skirtumai ypač išryškėja, kai mėginama paneigti bent jau Lietuvoje neretai girdimą euroskeptikų argumentą ir priekaištą, esą mūsų šalių žengimas į „Europos imperiją“ ne tik yra nepriklausomybės laidotuvės, bet iš esmės niekuo nesiskiria nuo tariamai savanoriško įstojimo į kitos imperijos – buvusios Sovietų Sąjungos – sudėtį. Šis argumentas neabejotinai ciniškas ir šventvagiškas, tačiau jį atremdamas ideologizuotas euroentuziastas dažniausiai kalba nuvalkiotomis standartinėmis frazėmis ir pasako tik tiek, jog tapdamos ES narėmis šalys naujokės patenka į „demokratijos, gerovės ir klestėjimo erdvę“. Euroentuziastui realistui gerokai sunkiau. Jis turi būti bent jau girdėjęs kalbas apie ES senbuvį ir naujokių „galios asimetriją“, „dviejų greičių Europos“ perspektyvą, taip pat negali sau leisti užsimerkti prieš akivaizdų faktą, kad net vadinamosios stojimo derybos menkai priminė

klasikines lygiaverčių partnerių derybas. Mąstančiam ir sąžiningam Lietuvos euroentuziastui nelengva praryti ir euroskeptiko priekaištus dėl „socialistinių lenktyniavimų“ primenančio mūsų šalies stojimo derybų stiliaus, kai buvo stengiamasi žūtbūt pavyti ir pralenksti (žinoma, šalies interesų sąskaita) anksčiau derybas pradėjusias valstybes kandidates. Nežinia kada bus pamiršta ir tai, kad referendumo dėl stojimo į ES išvakarėse šalininkams ir priešininkams buvo sudarytos anaipol nevienodos sąlygos agituoti, o ką jau kalbėti apie išties slogų išpūdį palikusius metodus, kuriais referendumo dieną buvo mėginama sužadinti rinkėjų aktyvumą ir privilioti juos prie balsavimo urnų.

Kaip tik dėl šių ir panašių priežasčių tai, kas naiviam euroentuziastui atrodo tiesus kelias į šviesų ES rojų, kritiškiau nusiteikusiam narystės šalininkui virsta nerimastingu klausimu, kas iš tiesų šiame rojuje laukia tokių mažų kraštų kaip Lietuva ir kitos dvi Baltijos šalys. Tai lygtis su dviem nežinomaisiais. Pirmasis – pati Europos Sąjunga. Jos formavimasis yra didžiulis socialinis ir politinis eksperimentas, kurio baigtis ir ilgalaikiai padariniai skendi nežinomybės miglose. Pakanka apmąstyti sukrečiantį faktą: referendumuose pasisakę už narystę ES, mūsų šalių piliečiai iš tikrųjų įstojo ne į tą Sąjungą, už kurią manė balsuoją. Juk agitacinės kampanijos metu jiems buvo kalbama apie ES institucinę sąrangą, grindžiamą Nicos sutarties nuostatomis. Tačiau tebevyksta ginčai dėl Europos Sąjungos Konstitucijos ir institutinės sąrangos ir net nėra aišku, kokiomis vertybėmis grindžiamas šios valstybių bendrijos egzistavimas. Todėl kyla pagrįstų abejonų, kur žengia naujokės: į geranoriškų bičiulių ir partnerių draugiją ar į erdvę, kurioje vyraus negailestinga bei skrupulų nepripažįstanti tautų ir šalių konkurencija, kai stipresnės šalys pirmiausia sieks spresti savo problemas silpnesniųjų sąskaita?

Antrasis nežinomas – mes patys, trys Baltijos valstybės. Paklausti, kas esame, sklandžiai apibūdiname save maždaug taip: esame liberalios demokratijos, laisvos rinkos ekonomikos ir vakarietiškos kultūrinės bei geopolitinės orientacijos šalys. Tačiau kiek šis apibūdinimas išties atitinka mūsų šalių kasdienio gyvenimo tikrovę, o kiek yra tik patraukli ir mūsų partnerių pageidaujama ir laukiama ideologinė etiketė? Prezidentinis skandalas Lietuvoje atskleidė, kaip lengvai gali susvyruoti ar net sugriūti daugelį metų puoselėtas teigiamas šalies įvaizdis, jeigu jis tėra tik gražus fasadas, slepiantis didžiulės jos vidaus gyvenimo ydas. Silpna pilietinė visuomenė, klestinti šešėlinė ekonomika ir korupcija, nebrandžios politinės partijos ir apskritai gana nestabili politinė sistema – šios ydos, atrodo, panašiai būdingos visoms trim Baltijos valstybėms. Tiesa, šiuo požiūriu nesame jokios išimtys. Juk neatsitiktinai vadinamosios

„tranzitologijos“ tyrinėjimuose vis labiau įsitvirtina atsargus ir net skeptiškas požiūris į pokomunistinę transformaciją. Manoma, kad ją patiriančiose šalyse vyksta ne tiek „vakarėjimo“ procesas, kiek formuojasi „defektuotos“ ar „valdomos“ demokratijos visuomenės, kurių raida sunkiai prognozuojama.

Šie svarstymai nereiškia, kad Lietuvai nevertėjo tapti Europos Sąjungos nare. Stoti į ES buvo būtina, nes kitaip lauktų skausmingas merdėjimas pilkojoje zonoje, galintis baigtis tuo, kad kaip tauta ir valstybė apskritai išnyktume iš pasaulio žemėlapių ir istorijos. Tačiau būtina įsisąmoninti, kad įstojimas ne tik savaime neišspręs mūsų šalių problemų: jis susijęs ir su nemenka rizika. Tikrasis Baltijos šalių silpnumas greičiausiai yra ne dažnai minimas ekonominis jų atsilikimas. ES plėtra į Rytus pirmiausia reiškia tai, kad susitinka ne tik skirtingos visuomenės, bet iš dalies ir skirtingos civilizacijos. Tad mūsų tyrkančią riziką galima išreikšti klausimu: ar trijų mūsų šalių visuomenės, vis dar persmelktos *homo sovieticus* mąstysenos, sugebės išlaikyti savojo gyvybingumo patikrinimą, kurį mums žada šis susitikimas? Išmėginimas bus išties sunkus: visose trijose šalyse naivus ideologizuotas euroentuziazmas gožia realistinį, o euroskeptikų sąjūdis vis dar labai nebrandus ir silpnas. Tačiau, kad narystė ES pateisintų mūsų piliečių lūkesčius, reikia, jog kuo daugiau būtų realistiškai mąstančių narystės šalininkų ir susitelktų kuo gausesnis protingų euroskeptikų branduolys. Tik toks dviejų grupių dialogas ir konstruktīvūs ginčai, skatinantys dalykišką mūsų visuomenių susitelkimą, lems, ar atsidūrusios didžiosios Europos Sąjungos „broliškų tautų šeimoje“ trys mažos Baltijos tautos išmoks aiškiai apibrėžti ir ginti savo interesus, kaip tai darė netolimoje praeityje ir kur kas nepalankesnėmis sąlygomis.

Spausdinama iš: *Baltijos kelias*, 2004 m., gegužė (Nr. 2), p. 3.

Europos integracijos tyrimai: teorinės paradigmos paieškos

Straipsnyje mėginama apžvelgti ir įvertinti Europos integracijos teorijos būklę ir plėtros perspektyvas. Teorinių požiūrių į Europos integraciją gausa ir įvairovė nelaikoma patikimu ir savaime akivaizdžiu teorijos klestėjimo rodikliu. Išryškėjusios ir išsiskyrusios „placioji“ ir „siauroji“ pačios integracijos teorijos bei įvairios jos prasmės ir tikslo sampratos vertinamos kaip šios teorijos dezintegracijos ir fragmentacijos požymis. Nesant Europos integracijos tyrimus grindžiančios ir įprasminančios bendros teorinės paradigmos, klostosi

ir vyrauja „mozaikinis“, t. y. fragmentiškas, integracijos vaizdas, nepadedantis suvokti gelminių ir ilgalaikių šio proceso tendencijų bei tikėtinų padarinių viso žemyno ateičiai.

Europos integracijos tyrimų teorinės paradigmos pertvarkymas ir atnaujinimas reflektvyviai atkuriant teorinio „aiškinimo“ ir „supratimo“ pusiausvyrą yra būtina šios tyrimų srities plėtros ir pažangos sąlyga.

Įžanga. Integracijos tyrinėjimai: išblukę paradigmos kontūrai

Nuo tada, kai pasirodė Thomo S. Kuhno veikalas *Mokslo revoliucijų struktūra*, sąvoka „paradigma“ tvirtai įaugo ne tik į mokslo filosofijos ir sociologijos, bet ir į įvairių sričių tyrinėtojų kasdienės kalbos žodyną. Pavartota bet kuriame mokslinio pažinimo ir tyrinėjimo kontekste, ji iš karto sukelia virtualią asociaciją. Bene išpūdingiausia ir įtaigiausia jų – „mokslo revoliucijos“ vaizdinys. Savo išgarsėjusioje knygoje Th. Kuhnas brandžių mokslinio tyrinėjimo sričių raidą skirsto į „evoliucinį“ ir „revoliucinį“ tarpsnius. Evoliuciniu raidos tarpsniu vyrauja vadinamasis „normalus mokslas“, grindžiamas konkrečia ir gana aiškiai apibrėžiamą bei identifikuojama tyrinėjimų paradigma, kurią autorius apibūdina kaip tam tikrus pamatiniais laikomus ir todėl visuotinai pripažįstamus to mokslo pasiekimus. Pasak veikalo autoriaus, „šioje apybraižoje terminas „normalus“ mokslas reiškia tokį tyrinėjimą, kuris tvirtai remiasi vienu ar keliais praeities mokslo pasiekimais – pasiekimais, kuriuos tam tikra mokslo bendruomenė kurį laiką pripažįsta savo tolesnės praktinės veiklos pagrindu“. Taigi paradigmos yra ne kas kita, kaip tam tikri pamatiniai kurios nors mokslinio pažinimo srities principai, kuriais remiantis tyrinėjamos konkrečios problemos. Tačiau plėtojant tokio pobūdžio tyrimus pamažu gausėja labai keblių galvosūkių – vadinamųjų anomalijų. Nuo įprastinių galvosūkių, kuriuos spręsti ir yra pagrindinis „normalaus“ mokslo uždavinys, anomalijomis tapančios galvosūkių skiriasi tuo, kad galiausiai paaiškėja, jog standartiniais būdais jų neįmanoma išspręsti. Tokios nepašalinamos anomalijos esančios svarbios tuo, kad atskleidžia esamos paradigmos euristinių galimybių ribas. Susikauptus kritinei neišsprendžiamų problemų masei, prasideda mokslo srities krizė. Ją galima įveikti tik iš pagrindų pertvarkius tos srities tyrimų principus, t. y. pakeitus jos paradigmą. Tokius vis pasikartojančius dramatiškus mokslo raidos lūžius Th. Kuhnas pavadino „mokslo revoliucijomis“. Jos nelaikytinos paprasta „kumuliatyvia“ mokslo pažanga ir esamos tyrinėjimų tradicijos tęsa, bet, Th. Kuhno žodžiais, yra „revoliucinis ankstesnės mokslo tradicijos per-

formulavimas“, nes iš esmės pasikeičia ne tik mokslo tiriamos problemos ir jų sprendimo kriterijai, bet ir paties mokslo, netgi tikrovės sampratos – pasikeitęs mokslo paradigoms, randasi ir visiškai nauji „pasaulėvaizdžiai“.

Prieš pusę amžiaus Th. Kuhno suformuluota, vėliau daugelio autorių kritikuota, plėtotą bei tikslintą mokslo raidos sampratą, kurios schemiška glausta santrauka tik ką buvo pateikta, yra vertingas konceptualus įrankis gvildenant toliau šiame tekste aptariamą klausimą. Ir šiandien jį praverčia kaip vienas iš nedaugelio patikimesnių atskaitos taškų, leidžiančių jei ne įvertinti mus čia dominančią dabartinę ES tyrinėjimų būklę, tai bent jau tiksliau suformuluoti tokio vertinimo kriterijus. Juos tikslinti iš tiesų būtina. Neaprepiama mokslinių publikacijų ES tematika ir gausa pribloškia ir palieka stulbinamo klestėjimo išpūdį. Tačiau iš karto pasiduoti pirmajam išpūdžiui būtų neatsargu. Tekstų skaičius ir apimtis savaime nelaiduoja jų kokybės, o kai jie pradeda plūsti milžinišku nesustabdomu srautu, randasi natūralus poreikis „atskirti grūdus nuo pelų“, neišvengiamai virstantis sunkių galvosūkių šaltiniu. Nors devalvacijos šešėlis lydi apskritai visas pažinimo sritis, ypač atkakliai jis persekioja humanitarinius ir socialinius mokslus. Juose labai ryškus vadinamasis „tekstų parazitavimo tekstais“ reiškinys. Suvešėjęs humanitarinių mokslų srityje, jis išsiplėtė ir į socialinės žinijos lauką. Jam taip pat pritaikomas humanistikos būklei apibūdinti George'o Steinerio pasitelktas gyvas ir taiklus tekstų „beribiškumo mechanikos“ ir su ja tiesiogiai susijęs, kone visose pažinimo ir tyrinėjimo srityse veikiančios „infliacijos mechanikos“ vaizdinys: „Komentavimui nėra galo. [...] Interpretacinio ir kritinio diskurso pasauliuose knyga veja knygą, esė gimdo kitą esė, straipsnis veisia straipsnį. Beribiškumo mechanika veikia skėrių principu. Monografija minta monografiją, vizija kyla iš revizijos.“

Kadangi mokslinė literatūra ES tematika yra faktiškai neaprepiama, sunku susigaudyti, koks šios tyrinėjimų srities laimėjimų ir „baltų dėmių“, t. y. neatsakytų svarbių klausimų, balansas. Nežinant jo, šių tyrinėjimų paradigmos kontūrai yra išblukę ir beveik neįžiūrimi. O norint juos išvysti, pirmiausia reikia užčiuopti leidžiantį tai padaryti „siūlo galą“. Jį rasti nėra paprasta, nes, kaip minėta, Europos integracijos tyrinėjimų sritis yra plati ir įvairi.

Ariadnės siūlas: integracijos teorija

Panašu, kad kone vieninteliu tokiu „siūlo galu“ arba „Ariadnės siūlu“, padedančiu išeiti iš galvosūkių labirinto, galėtų tapti ES integracijos teorija – visų Europos studijų pagrindas ir branduolys. Dabartinė šios teorijos būklė ir

tolesnės jos raidos perspektyvos, ko gero, laikytinos patikimiausiu ir iškalbingiausiu padėties visame ES tyrinėjimų lauke rodikliu.

Tačiau tiesiogiai pasinaudoti šiuo „lakmuso popierėliu“ neįmanoma, nes pirmiau reikia įvertinti pačios integracijos teorijos būklę, o tai – atskiras ir sunkus uždavinys. Paprasta esamų teorijų apžvalga, net jeigu būtų galima ją pateikti trumpame straipsnyje, greičiausiai nepadėtų prasklaidyti šią teoriją gaubiančio nežinios ir netikrumo rūko. O dėl priežasčių, kurios bus nurodytos netrukus, atskirai nagrinėti ir lyginti tarpusavyje įvairias teorijas taip pat yra beviltiška ir, ko gero, beprasmiška.

Apskritai, norint susidaryti nors šiek tiek visuminį Europos integracijos teorinių tyrinėjimų vaizdą, labiau praverčia ne veikalai, kuriuose skleidžiamos ir plėtojamos atskiros teorinės koncepcijos, o apibendrinamojo pobūdžio apžvalginiai darbai, kuriuose nevengiama nagrinėti principinių ir sunkiausių metodologinių pačios teorijos problemų ir aptariami ginčytiniausi jos ligšiolinės ir būsimos raidos klausimai – perspektyvios jos plėtros kryptys ir šiame kelyje tykantys akligatviai. Simptomiška, kad tokių darbų nėra daug. Vienas iš reprezentatyviausių ir naujausių neabejotinai yra Antje Wiener ir Thomo Diezo pastangomis išleista keleto iškilių autorių kolektyvinė monografija *European Integration Theory*, kurioje ne tik trumpai supažindinama su pagrindinėmis Europos integracijos teorijomis, bet ir mėginama dalykiškai ir kritiškai apžvelgti bei įvertinti pačią teorinių šios srities tyrinėjimų būklę – minėtų autorių žodžiais, „inventorinti“ jau beveik pusę amžiaus trunkančios teorijos plėtros pasiekimus ir trūkumus. Šios „inventorizacijos“ rezultatas – sudėtingas ir prieštaringas integracijos teorijos būklės vaizdas, kuris, drįstume teigti, kelia daugiau klausimų, nei duoda atsakymų.

Kaip ir galima tikėtis, knygos sudarytojai iš pat pradžių atkreipia dėmesį į bent jau išorišką Europos integracijos studijų klestėjimą, tačiau čia pat pažymi, kad integracijos teorijos reikalai nėra tokie geri, kaip atrodo iš pirmo žvilgsnio. Pasak jų, integracijai skirtų darbų gausa ir margumynas tik išryškina kur kas pilkesnį teorinių tyrinėjimų vaizdą: „[...] juo labiau stebina, kad labai nedaug šių knygų yra skirtos Europos integracijos teorijai. Daugumoje jų nagrinėjama integracijos proceso istorija ir pagrindiniai jo veikėjai, Europos Sąjungos formalios institucijos ir konkrečios politikos arba esamų ir būsimų valstybių narių politikos.“ Kita vertus, šitoks apibendrinimas švelninamas išlyga, neva tai nereikia, kad Europos integracijos teorijos srityje nieko nepadaryta, nes „[...] iš tikrųjų tai daugeliu atžvilgių gyva sritis, įveikusi praeities sąstingius“.

Be abejo, toks „dialektiškas“ teorijos būklės vertinimas yra prieštaringas

ir kelia daug abejonų. Tačiau, užuot jas išsklaidę, toliau aptardami integracijos teoriją autoriai tik sukelia dar daugiau neaiškumų ir abejonų. Iš pradžių jie primena gerai žinomą ir savaime nelabai įdomų faktą, kad dėl dviejų pamatinių – „integracijos“ ir „teorijos“ – terminų smarkiai ginčijamasi. Kur kas įdomesnė ir svarbesnė iš jų svarstymų paaiškinanti keistenybė ar net anomalija: pasirodo, Europos integracijos tyrinėjimų srityje paplitusi dvilypė – „siauroji“ ir „placioji“ – šių pamatinių sąvokų vartoseną. Tai pirmiausia reiškia, kad turi būti ir du pačios teorijos apibrėžimai, kuriuos autoriai čia pat ir pateikia. „Siaurai apibrėžta teorija yra suprantama kaip visuotinai, transistoriškai pagrįstas nomotetinis kauzalus argumentavimas, kurį galima patikrinti falsifikuojant virtualinę hipotezę“. Kiti tyrinėtojai esą remiasi „placia“ teorijos samprata. Šiuo atveju teorija suprantama „gana laisvai, kaip abstrakti refleksija, kuri, nors ir abstraktaus pobūdžio, vis dėlto gali būti susijusi su konkrečiu kontekstu, pavyzdžiui, surasdama savo išeities tašką ES konkrečios politikos srities apmąstyme“. Knygos autoriai, atrodo, supranta tokios „placiosios“ sampratos keliamus keblumus, todėl mėgina patikslinti, ką toks „platumas“ vis dėlto turėtų reikšti. Tačiau „gelbėjimo operacija“ ne tik nieko nepaaiškina, bet ir dar labiau supainioja reikalą ar net glumina: „Kad geriau tai suprastume, dera atsižvelgti, jog teorijos pasitelkiamos skirtingiems tikslams. Kai kurios aiškina rezultatus, elgesį arba loginius priimamų sprendimų pagrindus, kitos kritikuoja bendras tendencijas remdamosi abstrakčiais svarstymais, kai kurios perkelia konkrečias tendencijas į platesnę schemą, kitos siekia pateikti normatyvines gaires [...] Kiekvienu atveju teorija reiškia ką nors kita.“

Tačiau pripažinus, kad yra dvi integracijos teorijos sampratos, pusiaukelėje sustoti nebeįmanoma. Reikia ne tik aiškintis jų tarpusavio sąsajas ir santykius, bet ir rimtai susimąstyti, ar tokiomis sąlygomis dar apskritai galima ir prasminga kalbėti apie bendrą teoriją. Galbūt norėdami išvengti šio klausimo, čia aptariamose knygos autoriai ir mėgina pateikti savotišką „subendravardiklinant“ Europos integracijos teorijos apibrėžimą: „Taigi Europos integracijos teorija yra stiprėjančios politinės kooperacijos ir bendrų politinių institucijų plėtros, taip pat šio proceso rezultato, sistemingo apmąstymo laukas. Ji taip pat apima teorinius svarstymus apie šio proceso kontekste besikeičiančius socialinių veikėjų tapatybių aiškinimus ir jų interesus.“ Tačiau šitaip „bendravardiklinant“ nedaug laimima: tai labai abstraktus formalistinis, net tautologijos požymių turintis apibrėžimas. O kad teorijos bendrumo ir tapatumo problema taip lengvai neišsprendžiama, tuoj pat patvirtina kita šio apibrėžimo autorių pastaba, kad „skirtingus teorinius požiūrius į Europos integraciją įkvepia

skirtingos teorizavimo prasmės ir tikslo sampratos“.

Teorinių požiūrių į Europos integraciją gausa ir įvairovė vis dėlto priverčia knygos autorius atsigręžti į pamatines šios srities teorijos plėtros ir net tapatumo problemas, kurių jie tarsi mėgino išvengti pateikdami „subendravardikliną“ ir todėl „talpią“ bei „lanksčią“ teorijos sampratą. Mėgindami įvertinti šios teorinių požiūrių įvairovės mastą, reikšmę ir padarinius tolesnei visos teorijos plėtrai, jie svarsto iš tiesų principinį klausimą, ar tie požiūriai yra tik pereinamasis tarpsnis judant integracijos bendros teorijos link, ar vis dėlto jie tėra skirtingos žiūros į integracijos vyksmą „perspektyvos“, kurias daugiausia lemia jų plėtros kontekstas. Šis klausimas virsta griežtai formuluojamomis ir lengvai nepašalinamomis alternatyvomis. Ar šie požiūriai yra konkuruojantys, ar vienas kitą papildantys? Ar skirtingos žvilgsnio į integraciją perspektyvos nesuderinamos ir viena kitą neigia, ar galima lyginti ir tikrinti iš jų kylančias išvagas bei jas grindžiančius argumentus?

Pasak A. Wiener ir Th. Diezo, ginčo dėl šių alternatyvų lauką užbrėžia du „poliai“, t. y. du ribiniai vaizdiniai: „Viena vertus, mokslo pažangos samprata, kai per falsifikavimą [turima omenyje pažinimo srityje taikoma falsifikavimo procedūra – V. R.] mūsų integracijos (šiuo atveju) pažinimas juda pirmyn, o kita vertus, nebendramačių paradigmų samprata, kai paradigmos iš tikrųjų konstruoja ir kalba apie skirtingas tikroves, o dialogas tarp jų vargiai įmanomas.“ Integracijos teorijos „siaurosios“ sampratos šalininkai esą labiau linkę vadovautis pirmąja, o „plačiosios“ – antrąja nuostata.

Joks Europos integraciją tyrinėjantis mokslininkas negali būti neutralus šių dviejų nuostatų atžvilgiu. Loginės, metodologinės ir dalykinės antrosios nuostatos implikacijos integracijos teorijai yra akivaizdžios. Jos yra grėsminės, o potencialiai – katastrofiškos. Tad nenuostabu, kad šias implikacijas puikiai suvokiantys autoriai prielaida, jog požiūriai yra nebendramačiai, laiko „problemiška“ ir mėgina pasiūlyti kitokią – „mozaikinę“ – integracijos teorijos sampratą. Jos išeities taškas yra teiginys, kad integracijos teorijų nesuderinamumo priežastis yra ne jų nebendramatiškumas, o nepamatuotos pretenzijos aprėpti per daug, įgyjančios „ontologinę ir epistemologinę formą“. Sąvokos „ontologija“ ir „epistemologija“ šių svarstymų kontekste vartojamos, švelniai tariant, savitai ir turi netradicinę prasmę, tad jau vien tokia jų vartoseną laikyti – tam tikru pačių svarstymų „būklės“, pirmiausia – jų teorinio lygio rodikliu. Vis dėlto, nepaisant keistokos terminijos, šių dvejopai nepagrįstų pretenzijų esmė išdėstoma gana aiškiai.

„Ontologiškai požiūriai dažnai eksplicitiškai arba implicitiškai preten-

duoja būti požiūriais į pačią (Europos) integraciją, nors iš tikrųjų jie liečia tik konkretų procesą ar rezultatą.“ Tad sumažinus pretenzijas esą būtų galima tuos skirtingus požiūrius suderinti. O „epistemologiškai požiūriai būtų nebendra- mačiai tik tuo atveju, jeigu būtų teigiama, kad siekiama to paties tikslo arba jie būtų tiesiogiai susiję su tikrove“. Tačiau, tęsia citatos autoriai, pripažinus, kad teorijų tikslai būna skirtingi, o mūsų tikrovės sampratas visada medijuoja „dis- kursyvūs kontekstai“, galima matyti „skirtingus požiūrius dėlįojantis į didesnę paveikslą, kai jie netraktuojami kaip vienintelė, plati teorija“. Toks fragmen- tų dėlįojimas ir yra „mozaikinės“ Europos integracijos teorijos konstravimo principas. Šią teoriją sudarantys požiūriai turėtų papildyti vienas kitą, tačiau jų nebūtų galima laikyti nebendramačiais, jeigu būtų vadovaujamasi tam tikra „kuklumo“ dėl jų taikymo srities nuostata. Apskritai, šie požiūriai yra tarsi nebaigtos ir niekada nepabaigiamos mozaikos akmenys. Joje matomas integra- cijos paveikslas esąs daugiaspektis. Visos jį sudarančios skirtingos perspekty- vos prisideda prie visuminio dalyko supratimo, tačiau jų negalima „sumesti“ į vieną, viską apimančią teoriją. Tokia teorijos samprata suponuoja ir atitinkamą jos tolesnės plėtros viziją: „Ateityje nenorėtume matyti nei vienintelės plačios teorijos sklaidos, nei izoliuotų ir nekomunikuojančių požiūrių.“

Europos integracijos teorijos „mozaikinė“ perspektyva neabejotinai yra tam tikras „kompromisas“ – mėginimas suderinti „siaurąją“ ir „pląčiąją“ tos teorijos sampratą. Atradus ir suformulavus šią perspektyvą, diskusijos apie integracijos teorijos būklę atsiduria kryžkelėje, nuo kurios toliau judėti galima tik dviem kryptimis. Viena vertus, „mozaikinę“ viziją galima laikyti iš tiesų vykusiu kompromisu, leidžiančiu ištrūkti iš tykančios loginės ir metodologinės aklavietės, į kurią Europos integracijos tyrinėtojus faktiškai stumia dviejų skir- tingų ir, ko gero, nebendramačių ir nesuderinamų pačios teorijos *sampratų* eg- zistavimas. Tuo patikėjus belieka toliau ramiai dirbuotis integracijos teorijos dirvonuose – plėtoti ar tobulinti kurį nors jau žinomą požiūrį, o nusišypsojus sėkmei – gal net atrasti ir visiškai naują, „mozaiką“ papildančią ir praturtinan- čią perspektyvą.

Antra vertus, ne mažiau pagrįstai galima abejoti, ar Europos inte- gracijos „mozaikos“ dėlionė yra vienintelis įmanomas teorinės analizės ir aprašymo būdas. Ši abejonė nesunkiai virsta principiniu klausimu: ar toks integracijos paveikslas rankiojimas iš „perspektyvinių“ fragmentų yra tin- kamas pačios teorijos konstravimo ir plėtros būdas, ar „mozaikiškumas“ apskritai yra natūrali ir sveika pačios teorijos būklė? Juk visai tikėtina, kad patys svarstymai apie „mozaikinę“ teorijos plėtros būdą tėra ypatingos rū-

šies verbalinis „diskursas“, kuriuo siekiama ne tik įteisinti teorijos *status quo* – neišsiaiškinti ir prieštaringą dabartinę jos būklę, bet ir paslėpti susikaupusias ir gal net neturinčias sprendimų tolesnės jos raidos problemas. Išsklaidyti panašias abejones būtų galima atidžiau išsiaiškinus, kalbant A. Wiener ir Th. Diezo terminais, ontologinį ir gnoseologinį integracijos „mozaikinės“ teorijos statusą. Tokiu atveju čia trumpai, bet gana išsamiai išdėstyti minėtų autorių apibendrinamieji samprotavimai apie Europos integracijos teorijos būklę ir raidos perspektyvas laikytini ne atsakymais į rūpimus klausimus, bet vertinga parengiamąja medžiaga, turinčia tapti platesnės ir gilesnės analizės pradžios tašku. Tokia analizė turėtų bent iš dalies atskleisti integracijos teorijos „mozaikiškos“ plėtros galimybes ir ribas – šitaip konstruojamos teorijos euristinį ir pažintinį potencialą.

Teorijos dvejinimasis: mozaikinio labirinto akligatviai

Ieškant išeities ir atramos taško čia pateikta apžvalga iš tiesų praverčia. Tiesa, ji neduoda aiškesnio „mozaikinės“ teorijos ir jos ypatumų vaizdo, tačiau nurodo tolesnės analizės kryptį ir gaires. Aiškėja bent jau tai, kad ieškomas perspektyvesnės teorijos modelis numato tam tikrą „siaurosios“ ir „plačiosios“ integracijos teorijų sintezę, turinčią įveikti joms greičiausiai būdingą vienpusiškumą ir iš to kylančius trūkumus. Kaip tik į juos pirmiausia ir verta sutelkti dėmesį. Jau žinome, kad svarbiausiu „siaurosios“ teorijos sampratos skiriamuoju bruožu laikomas „transistoriškai pagrįstas nomotetinis kauzalinis argumentavimas“. Šis apibrėžimas, įdėmiau jį apmąčius, kelia nuostabą ir net glumina, nes sunku suprasti, ką jis galėtų reikšti šiuolaikinių socialinių mokslų metodologijos požiūriu. Gerai žinoma, kad dar tik formuojantis šiems mokslams išryškėjo ir išsiskyrė du pagrindiniai socialinės tikrovės aiškinimo būdai. Pasak Roberto M. Ungerio, visos šiuose moksluose taikomos pažinimo procedūros iš tikrųjų tėra dviejų „grynų tipų – loginės analizės ir kauzalinio aiškinimo – variacijos“. Abu šie būdai, savo ištakomis susiję su Apšvietos ir Romantizmo sąjūdžiais ir dažnai apibūdinami „racionalizmo“ ir „istoricizmo“ vardais, turėjo savų pranašumų ir trūkumų, kurie čia nebus plačiau aptariami. Pakanka priminti, kad visos pastangos juos suderinti, t. y. užpildyti prarają tarp „nomotetinio“ ir „ideografinio“ socialinių tyrimo metodų ir juos taikančių mokslų, nebuvo sėkmingos. Būtent suvokimas pamatinio fakto, kad socialinio pažinimo vientisumą griauianti takoskyra tarp visuomenės „sisteminės

teorijos“ ir „istoriografijos“ yra neįveikiama, priverstė iškiliausius XIX a. visuomenės teoretikus suabejoti, tarp daugelio kitų dalykų, ne tik kauzalaus aiškinimo verte, bet ir pačia jo galimybe. Trumpai sakant, buvo išisamominta ir pripažinta, kad socialinės tikrovės elementus sieja ne „tiesinis“, bet „tinklinis“ kauzalinis priklausomybės ryšys, todėl iš principo neįmanoma atskleisti „tikrosios“ – objektyvios ir galutinės – socialinio fakto ar įvykio priežasties. Pati kauzalaus aiškinimo samprata tapo daugiaprasme ir miglota, tad ji prireikė „papildyti“ kitu – „nekauzaliu“ socialinės tikrovės aiškinimo metodu, kuris paprastai įvardijamas „supratimo“ terminu. R. M. Ungeris taip apibūdina moderniojoje socialinėje teorijoje išvirtintusio metodologinio bei metodo dualizmo situaciją ir jos padarinius: „Taigi baigiamoje dviem metodais, vienas yra kauzalus, kitas – ne, o jų tarpusavio ryšys yra neapibrėžtas.“

Žvelgiant per šitaip susidvejusios ir vidujai skilusios klasikinės XIX a. socialinės teorijos prizmę, aiškėja ir Europos integracijos „pląčiosios“ teorijos kilmė. Jos ištakos greičiausiai bus didžiųjų socialinių mąstytojų atrastas nekauzalus aiškinimo metodas, ikūnijantis neklasikinę ir neįprastą priežastingumo sampratą. Kadangi „pląčioji“ Europos integracijos teorija tėra šios sampratos „produktas“ – vienas iš daugelio jos vedinių, natūralu, kad joje it veidrodyje atsispindi šios sampratos ypatumai ir keistenybės. Tad belieka jas nurodyti ir aptarti. Glaustai pakartokime A. Wiener ir Th. Diezo pateiktą „pląčiosios“ teorijos apibrėžimą: ji esanti „abstrakti refleksija, turinti savo išeities tašką ES konkrečios politikos srities apmąstyme“. Prisiminus anksčiau minėtą dviejų socialinės tikrovės aiškinimo būdų – loginio ir kauzalaus – skirtį, savaime kyla virtinė klausimų. Kokia prasme ES politikos „konkretybės“ yra „abstrakčios refleksijos“ išeities taškas arba kaip „tiesioginis“, t. y. ikiteorinis, jų suvokimas virsta „tikru“ teoriniu apmąstymu? Kaip būtų galima (jeigu tai apskritai galima) nuo „istoriografijos“ pereiti prie „sisteminės teorijos“? Dar svarbesnis kitas klausimas: kokia teorija yra toji konkretybių „abstrakti refleksija“? Kuo, pavyzdžiui, ji skiriasi ne tik nuo tradicinės filosofinės, bet ir nuo moderniąja kauzalumo samprata besivadovaujančios visuomenės teorijos?

A. Wiener ir Th. Diezas šių klausimų tiesiogiai nekelia ir nesvarsto. Tačiau ieškant į juos atsakymų, naudingų nuorodų šaltinis yra šių autorių samprotavimai, kam apskritai yra reikalingos Europos integracijos teorijos. „Siaurosios“ ir „pląčiosios“ teorijos esančios būtinės – atkreiptinas dėmesys, kad kiekviena savaip – mažiausiai dėl trijų priežasčių. Taigi, „teorijos

siaurąja termino prasme padeda mums aiškinti integracijos procesus ir rezultatus, o tai ne tik leidžia geriau suprasti dabartinę institucijų visumą, bet ir gali padėti formuluoti lūkesčius dėl būsimų institucinio elgesio pokyčių“. Antroji priežastis esanti ta, kad praktinė ES plėtra skatina „geriau suprasti ant kortos pastatytus normatyvinius klausimus“. Visiškai teisingai – iš principo bet kuri socialinė ar politinė teorija turi turėti ir derinti deskriptyvinį ir normatyvinį matmenį ar aspektus. Tačiau čia ir pradeda ryškėti tikrieji tokio socialinės teorijos metodologinio suskilimo ir jos susidvejinimo – savotiškos teorinės šizofrenijos – padariniai. Aiškėja, kad tuos normatyvinius klausimus turi nagrinėti būtent „plačiai“ suprantama teorija: „Daugelis požiūrių, kurie neatitinka siauro mokslinio teorijos apibrėžimo, nagrinėja tokius klausimus ir padeda bei skatina toliau apie juos mąstyti.“ Šis teiginys verčia stabtelėti ir pagalvoti. Juo tarsi pripažįstama, kad įteisinus „placiają“ teorijos sampratą savaime randasi ir kažkoks specifinis jos objektas – „normatyviniai klausimai“, faktiškai tampantys atskira, savarankiška tyrinėjimų sritimi. Jos sąsajos su deskriptyvinės analizės plotme (kad ir kas jai priklausytų) ne tik nėra aiškios, bet gal jų ir apskritai nesama. Atrodytų, nieko čia ypatingo ir baisaus. Juk puikiai žinoma, kad politinei teorijai modernėjant kažkada laikyta savaime suprantama deskriptyvinio ir normatyvinio teorinės analizės aspektų jungtis tolydžio silpnėjo, kol galiausiai tapo beveik nebeįžvelgiama. Tad „placiają“ Europos integracijos teorijos sampratą siejant tik su minėtais „normatyviniais klausimais“, tarsi nepasakoma nieko naujo, o tik pakartojama gerai žinoma tiesa, patvirtinant ją konkrečiau – Europos integracijos – teoriją kamuojančių dilemų pavyzdžiu. Tačiau šitoks išpūdis būtų kiek paviršutiniškas ir apgaulingas. Nauja čia yra tai, kad šis praraja virtęs abiejų plotmių atotrūkis, ilgai laikytas didžiuliu ir šalintinu moderniojo socialinio ir politinio mąstymo trūkumu – tikru jo galvos skausmu, dabar ne tik pripažįstamas, bet ir faktiškai pradedamas laikyti „normalia“ teorijos būseną. Trumpai sakant, jis yra įteisinamas ir, panašu, vertinamas kaip pačios teorijos raidos vidinės logikos nulemta neišvengiamybė ar net kaip jos pažangos požymis ir rodiklis. Tačiau į šitokią padėtį galima žvelgti atsargiau ir klausti, ar toks skrydis į „grynojo normatyvumo“ erdvę, dėl kurio nuo aprašomos tikrovės atitrūkusi teorija tarsi pakimba ore, apskritai leidžia kalbėti apie normatyvumą įprastine ar bent jau nors kiek aiškiau suvokiama prasme. Ar teorijai visiškai nusigręžus nuo to, kas „yra“, ir telkiantis vien į tai, kas „turi būti“, apskritai nedingsta pats normatyvumo sampratos pagrindas ir ar ji nepakinta taip, kad darosi visiškai neatpažįs-

tama? Taigi, yra svarus pagrindas įtarti, kad Europos integracijos teorijos raida iš tikrųjų skatina rasti ir įteisina grynai normatyvinį mąstymą – naują teorinio mąstymo rūšį ar žanrą, kuris klasikinės teorijos požiūriu atrodo mažų mažiausiai keistenybė.

Trečiasis autorių pateikiamas argumentas, kodėl reikia Europos integracijos teorijos, yra tas, kad grynas empirinis žinojimas esąs ir negalimas, ir beprasmiskas. Negalimas, nes empirinių faktų reprezentavimas visada esąs grindžiamas konkrečiais dominančiais dalykais ir prielaidomis dėl Europos Sąjungos prigimties ir integracijos proceso „tiksl“ (žodį „tikslas“ tenka rašyti su kabutėmis, nes atitinkamai angliškas ir prancūziškas žodžių junginiai *political finality* ir *finalité politique*, vartojami kalbant apie galutinį Europos integracijos tikslą, atspindi labai neįprastą ir problemišką to „tiksl“ sampratą, kuri pati galėtų tapti atskiro tyrimo tema). Beprasmiskas, nes jeigu „empirinės reprezentacijos“ neapersmelkia tam tikros teorinės prielaidos, faktai leidžia tik paviršutiniškai suprasti integracijos vyksmą, dėl ko esą nepaisoma „slaptų politinių ginčų“. Už šių argumentų nesunku išvelgti glūdint kur kas fundamentalesnį – socialinės ir politinės teorijos prasmės šaltinių klausimą. Į objektyvaus pažinimo idealą orientuotai tradicinei teorijai jis nekelia didelių keblumų, nes tas šaltinis iš principo aiškus – tai pati teoriškai apmąstoma ir teorijos atspindima tikrovė. Tačiau teorijai pasukus moderniojo subjektyvizmo link ir juo labiau įžengus į „pomodernų“ savo raidos tarpsnį, kai teorija, užuot „atspindėjusi“ tikrovę, pradeda ją „konstruoti“, šis klausimas tampa vienu svarbiausių ir kartu sunkiausių. Tikrovės prarastis verčia ieškoti kitų teorijos prasmės šaltinių. Du iš jų kone savaime akivaizdūs. Pirmasis galėtų būti paties teoretiko sąmonė – jo pažintiniai interesai ir mąstymo bei tyrinėjimo prielaidos. Antruojų reikėtų laikyti pačių „tiriamųjų“, pavyzdžiui, tik ką minėtų dėl integracijos „slapčia besiginčijančių veikėjų“ sąmonę – jų pačių interesus ir mąstymo prielaidas. Teorinio požiūrio į socialinę ir politinę tikrovę savitumas bei vertė išryškėja tik lyginant jį su ikiteorine nuostata, t. y. išsiaiškinus pamatinius teorinės ir ikiteorinės, arba kasdienės, sąmonės skirtumus.

Tačiau jau aptarti Europos integracijos teoriją persekiojantys neaiškumai ir dviprasmybės iš karto leidžia įtarti, kad tokių skirtumų paieškos gali būti nelengvas ir nebūtinai sėkmę žadantis užmojis. Vis dėlto verta pasiaiškinti, ar apie juos įmanoma ką nors sužinoti šių paieškų išeities tašku laikant patį faktą, kad yra du teorijos prasmės šaltiniai. Kadangi jie iš tiesų yra, vadinasi, teoretikas (šiuo atveju Europos integracijos tyrinėtojas) iš principo gali vadovautis dviem pamatinėmis metodologinėmis nuostatomis, suponuojančiomis

skirtingas tyrinėjimo strategijas. Vienu atveju jis gali žvelgti į tikrovę „subjektyviai“, per savosios sąmonės prizmę. Jo mąstymo prielaidos būtų ne kas kita, kaip pats tos sąmonės turinys – tyrinėtojo norai, interesai, politinės bei ideologinės nuostatos, vertybės ir pasaulėvaizdis. Tačiau teoretikas gali mėginti būti ir „objektyvus“. Taip elgdamasis jis turėtų atsisakyti savųjų mąstymo prielaidų ir stengtis „išsižiūrėti“ į savo tiriamųjų, tarkime, integracijos vyksme dalyvaujančių ir jų „stumančių“ veikėjų sąmonę „nieko ne pridėdamas nuo savęs“, vien „išgrynindamas“ tos sąmonės struktūras bei turinį ir šitaip sukurdamas jos „idealų tipą“, jei šių pastangų rezultatą apibūdintume pasitelkdami garsųjį Maxo Weberio pasiūlytą terminą. Dabar jau viskas priklauso nuo to, kokia yra čia apibūdintų dviejų tyrinėjimo strategijų skirties euristinė ir aiškinamoji galia. Pasirodo, ji gana menka – bent jau mus dominančio klausimo požiūriu. Kad ir kokios skirtingos ir net radikaliai priešingos atrodytų „subjektyvistinė“ ir „objektyvistinė“ teorinės nuostatos, jas sieja vienas bendras bruožas. Abiem atvejais neatsiranda tai, kas paprastai vadinama teorine distancija tarp pažinimo subjekto ir objekto, o ši distancija, žinia, visada laikyta pamatine teorinės refleksijos prielaida ir būtina jos sąlyga. „Subjektyvistškai“ orientuoto teoretiko išeities ir atramos taškas yra pats jo sąmonės turinys, taigi ikiteorinė nuostata. Tad tokio tyrinėtojo kuriama teorija negali būti kas nors kita kaip jo „vidaus“ – nereflektuotų ir nekritiškai pasirinktų mąstymo bei tyrinėjimo prielaidų – išsklaida ir atspindys. O tyrinėtojų „objektyvistų“ grupei priskirtinas teoretikas tesiekia kuo objektyviau aprašyti jį dominančių socialinės ir politinės veiklos subjektų sąmonę. Tad jo išplėtotą teoriją nuo „subjektyvistinės“ skirs tik tuo, kad ji bus ne tyrinėtojo, o pačių tiriamųjų kasdienės patirties, t. y. jų ikiteorinės nuostatos, „išgryninta“ arba, jeigu patinka toks apibūdinimas, intelektualiai „rafinuota“ ir „sublimuota“ projekcija. Suvokus šią vidinę teorijos kūrimo logiką, pati teorijos plėtra pradeda atrodyti kaip savotiška dialektinė „subjektyvumo“ ir „objektyvumo“ žaismė. Vienu atveju į teoriją slapčia įtraukiamos ir jos išeities tašku padaromos subjektyvios klasikine šio termino prasme – nereflektuotos ir nekritiškai priimtose – išankstinės tyrinėtojo nuostatos, neteisėtai igyjančios „teorinės pozicijos“ rangą. Kitu atveju teoretikas į specialios terminijos kalbą „išverčia“ pačių tiriamųjų kasdienės, t. y. ikiteorinės, sąmonės turinį ir, šitaip jį „įforminęs“ bei įteisinęs jo pretenzijas į teoriškumą, dirbtinai ir savavališkai pakylėja į tariamas teorinės patirties ir mąstymo aukštumas. Ant šitokių pamatų renčiama teorija ontologinio ir epistemologinio statuso požiūriu darosi visiškai neapibrėžta ir blaškosi tarp dviejų kraštutinių: ji tampa arba aktyvios ir kaprizingos teoretiko vaizduotės fantomu

arba, pavartojant estetikos srityje atsiradusį, bet čia labai tinkantį apibūdinimą, pasyviai mechanškai rekonstruotos ikiteorinės sąmonės patirties „techninė“ reprodukcija. Ši analizė leidžia konstatuoti, kad mūsų dienomis empiriškai tyrinėjant socialinę ir politinę tikrovę bei mėginant laiduoti teorinį tokių tyrinėjimų pagrindą ir galiausiai teoriškai įprasminti tokio tyrinėjimo rezultatus, iškyla didelė ir kažkada apskritai nežinota kliūtis: skiriamoji riba tarp teorinės žiūros ir ikiteorinio tikrovės suvokimo yra nusitrynusi ar bent jau tapusi neįžvelgiama remiantis įprastiniais teorijos atpažinimo kriterijais.

Teorinė šizofrenija: metodologinio skilimo padariniai

Šios ribos išnykimas išpūdingai liudija įvykus milžiniškų teorijos sampratos pokyčių. Jie sparčiai ryškėjo jau XIX a., o kalbant konkrečiai apie socialinės žinijos sritį, čia jiems pagrindus klojo didieji to šimtmečio mąstytojai. Kaip tik turėdama juos omenyje ir lygindama tradicinę ir moderniąją mokslinę teorijas, Hannah Arendt rašė: „Teorijos“ sąvoka pakeitė savo prasmę. Ji jau nebereiškę sistemos logiškai susijusių tiesų, kurios pačios savaime buvo ne dirbtinės, o duotos protui ir jauslams. Ji veikiau tapo moderniąja mokslinė teorija, kuri yra darbinė hipotezė, kintanti įkandin jos pasiektų rezultatų ir galiojanti priklausomai ne nuo to, ką ji „apreiškia“ ar „atskleidžia“, o nuo to, ar ji „veikia“. Sunku patikėti, bet net ir šis vos prieš keletą dešimtmečių išsakytas poslinkių teorijos srityje vertinimas šiandien jau atrodo kiek senstelijęs ir todėl nebe visai tikslus. Toliau „modernėjusi“ teorija įžengė į naują savo raidos tarpsnį, neretai vadinamą pačios teorijos išnykimu ar tiesiog pabaiga.

Galima įvairiai aiškinti ir vertinti šitokią teorijos būklę. Ieškant jos priežasčių, naudinga mintimis grįžti prie Th. Hobbeso, kurio veikalas dar kartą skatina prisiminti žinomą tiesą, kad pabaiga yra grįžimas prie ištakų. Toji pabaiga nesunkiai išskaitoma šiose *Leviatano* eilutėse: „*mokslas* yra [faktų] pasekmių ir vieno fakto priklausomybės nuo kito pažinimas [...] Joks samprotavimas negali baigtis buvusio ar būsimio fakto absoliučiu pažinimu. [...] O dėl padarinių pažinimo, kuris, kaip sakiau anksčiau, vadinamas mokslu, tai jis yra ne absoliutus, o sąlygiškas. Joks žmogus samprotaudamas negali sužinoti, kad šitai ar tai yra, buvo ar bus, nes tai būtų absoliutus pažinimas; žmogus gali sužinoti tik tai, kad jeigu yra šitai, tai yra ir tai; jeigu šitai buvo, tai buvo ir tai; jeigu bus šitai, bus ir tai, – tai yra pažinti sąlygiškai ir, be to, ne daiktų seką, ėjimą vienas po kito, o tik vieno kurio nors daikto pavadinimo ėjimą po kito to paties daikto pavadinimo. [...] tas sąlyginis pažinimas arba žodžių sekų pažinimas [...]

vadinamas mokslu.“ Pateiktoji citata iš tiesų skatina pamąstyti, ar dabartinė teorijos būklė nėra „savo išpildžiusi pranašystė“, t. y. ar jos nederėtų vertinti kaip visiškos ir galutinės pačiuose moderniojo pažinimo ir mokslo pamatuose iš pat pradžių glūdėjusių savigriovos galimybių išsklaidos. Ši būklė galėtų būti laikoma ir vienu iš pavyzdžių, patvirtinančių daugelio autorių nuomonę, kad pomodernas tėra savo visiškai realizavusi modernybė.

Suvokus ir pripažinus, kad teorija tapo „pomoderni“, nesunkiai galima nurodyti ir jos pagrindinį skiriamąjį bruožą. Tai keistas pradžioje aptarto produktyvumo ir bergždumo derinys. Jo esmę taikliai nusako Fredricas Jamesonas, teigiantis, kad, viena vertus, pomoderno epochą yra užvaldžiusi teorijos (teorizavimo) manija, o kita vertus, pažymintis, jog „mūsų laikais epistemologinę funkciją iš tikrųjų atlieka technologija ir žiniasklaida“. Jo paties požiūris į šitokią teorijos būklę yra būdingai „pomodernus“ – žaismingai daugiaprasmiškas. Neslepiamą apgailestavimą ir kartėlį dėl teorijos nuosmukio gaubia melancholiškos ironijos ir susitaikymo su juo nuotaika, kurios potekstėje glūdi mintis, kad pomodernusis teorijos virsmas yra neatšaukiama jos lemtis. Įvykę teorijos sampratos pokyčiai šitaip yra faktiškai pateisinami ir įteisinami, laikant juos natūraliais ir neišvengiamais.

Galbūt ši teorijos raidos tendencija iš tiesų yra nepakeičiama ir negrįžtama. Bet ar vienintelė išeitis yra su ja susitaikyti ir toliau dirbti teorijos srityje aiškiai suvokiant, kad tai būtų tik niekuo neįpareigojantis pomodernus „intelektualinis žaidimas“ – visai kitas ir kur kas painesnis klausimas. Vienareikšmiškai ir akimodu atsakyti į jį neįmanoma. Tačiau neleistina ir nuo jo bėgti.

Šitoks ekskursas į pačios teorijos problemas yra būtinas ir neišvengiamas todėl, kad Europos integracijos tyrinėjimų ir, konkrečiai, jos teorijos būklę bei raidos perspektyvas įmanoma suprasti ir įvertinti tik bendrame šiuolaikinės teorijos (beje, reikia pabrėžti, kad ne tik socialinės, bet ir gamtamokslinės) situacijos kontekste. To negalima padaryti vien aiškinantis, kuri iš daugelio besivaržančių integracijos teorijų yra „geresnė“ ar „teisingesnė“, arba nekritiškai ir pernelyg patikliai kliaujantis viltimi, kad „mozaikinė“ integracijos teorijos plėtra yra tinkamas atsakas į jai iškilusias dilemas bei iššūkius. Apskritai, remiantis tokiu kontekstu, ko gero, atsiveria tam tikrų galimybių paieškoti ir kitokių integracijos tyrinėjimo strategijų bei praplėsti jos teorinės analizės probleminį ir metodologinį lauką bei akiratį. Užuoat pildžius „mozaiką“ vis naujais teorijos fragmentais, būtų naudinga sukti keliu, kurį būtų galima pavadinti sistemiška, metodiška, nuoseklia ir kritiška pačios integracijos teorijos sklaidos refleksija. Iš karto reikia įspėti – tokia refleksija nėra rutiniškas kurio nors teorinio „po-

žiūrio“ plėtojimo darbas ir net nėra esamų teorijų lyginamoji analizė ar kritika. Jos paskirtis turėtų būti kita – stebėti pačią teoriją, t. y. nuolat analizuoti ir vertinti jos būklę, nagrinėjant išoriniu žvilgsniu beveik nepastebimas bendriausias gelminės jos kaitos kryptis ir tendencijas. Tokia refleksija turėtų laiduoti tai, kas vadinama „supratimu“. Tačiau čia turimas omenyje ne siaurai pozityvistškai suvokiamas „supratimas“, kuris tokių autorių kaip, pavyzdžiui, Martino Holliso ir Steve'o Smitho darbuose nuo kitos pažintinės procedūros – „aiškinimo“ – iš esmės skiriasi tik tuo, kad atskleidžia, *kaip*, o ne *kodėl* nutiko tam tikras įvykis. Apeliuojant į „supratimą“ verta prisiminti ir kur kas subtilesnes, pirmiausia hermeneutines griežta šio žodžio reikšmė to „supratimo“ atmainas ir jas teoriškai įkūnijančius bei reprezentuojančius modelius.

Tik visuminis teorijos vaizdas ir kontekstas padeda suprasti, kokių sunkumų kyla mėginant apmąstyti Europos integracijos vyksmą. Kaip tik ką bandyta parodyti, teorijos „modernėjimas“ ir „tobulėjimas“ pasiekė tašką, kai išnyksta arba tampa nebeįžiūrima pamatinė subjektyvumo ir objektyvumo skirtis, laikyta svarbiausiu teorinio mąstymo kriterijumi ir jį atpažinti leidžiančiu požymiu. Jos išnykimas turėtų reikšti, kad randasi kažkoks naujas ir ypatingas „nereflektyvios“ teorijos tipas. Jis kelia daugybę klausimų – nuo fundamentaliausių ir bendriausių iki palyginti siaurų ir konkrečių. Pirmoji į galvą šaunanti abejonė, žinoma, yra ta, ar tokio tipo intelektualinės konstrukcijos apskritai gali pretenduoti į garbingą teorijos statusą ir vardą. Šios abejonės potekstė geriau paslėpta, nei atrodo iš pirmo žvilgsnio. Klausimas, kokiose žinijos srityse apskritai įmanoma kurti teorijas, o kokiose – ne, yra anaipol ne naujas ir susijęs su dar platesniu klausimu, kaip atskirti „tikrus“ mokslus nuo nieko bendra su jais neturinčių „intelektualinio diskurso“ formų, besidangstančių vien išorinio ir apgaulingo moksliskumo rūbais. Pasak G. Steinerio, „teorija privalo patenkinti du būtinus kriterijus: galimumo verifikuoti ir falsifikuoti eksperimento bei numatomo pritaikymo būdu“. Turėdamas omenyje šį tikros teorijos skiriamąjį požymį, autorius ironiškai žvelgia į daugumos humanitarinės žinijos sričių ir dalykų „teorijas“ ir vertina jas kaip savotišką „nevisavertiškumo kompleksą“ išraišką bei liudijimą. Pasak jo, dauguma humanitarinių mokslų iš principo negali būti teoriniai griežta ir tikslia to žodžio reikšmė, tad patys jų užmojai kurti „teorijas“ vertintini tik kaip beviltiškos, pretenzingos ir beprasmiškos pastangos prilygti gamtos mokslams. Dėdami tokias pastangas šie mokslai kaip tik demonstruoja nebrandumą ir nevisavertiškumą gamtamokslio atžvilgiu, nes pasirodo esą neįgalūs savarankiškai pagrįsti savo buvimą, savitumą ir teisę egzistuoti. G. Steinerio išvalgos ir pastabos įtaigiai

primena, kad visų ginčų tarp „fizikų“ ir „lyrikų“ esmė buvo ne kas kita, kaip paties mokslo ribų klausimas, kuris ir dabar niekur nedingo. Įvykusios „teorijos“ pomodernios transformacijos šį klausimą tik dar labiau supainioja ir suaktualina, nes gali būti laikomos požymiu ar bent duoda pagrindo manyti, kad pažinimo srityje jau nusitrynė riba ne tik tarp subjektyvumo ir objektyvumo, bet ir tarp „mokslo“ ir „nemokslo“.

Tiesą sakant, tokios pažinimo ir mokslo raidos savęs paneigimo ir faktinio susinaikinimo link galimybę implikuoja jau Th. Kuhno veikalas apie mokslo revoliucijas. Autoriaus teiginiai, kad mokslo sampratos istoriškai keičiasi, o vienas svarbiausių jo raidą lemiančių veiksnių yra tyrinėtojų kuriamų vis naujų tarpusavyje konkuruojančių teorijų „kova dėl mokslininkų bendruomenės palankumo ir pripažinimo“, ikūnija ir atspindi ne tik istoristinį, bet ir reliatyvistinį požiūrį į paties mokslo ir jo sampratos raidą. Nuo čia jau visai logiškas ir trumpas kelias prie Paulo Feyerabendo „epistemologinio anarchizmo“ sampratos, išdėstytos garsiajame veikale, kurio pavadinimas „Prieš metodą“ gerai atspindi pagrindinę šio darbo tezę. Kaip žinoma, veikale grindžiama iš esmės konvencinė paties mokslo samprata: „kultūrinis susitarimas“ pirmiausia lemia, kas yra mokslas, o kas – ne.

Šitokia situacija yra daugelio mokslui iškylančių, ir ne vien gnoseologinių, bet ir moralinių bei socialinių problemų šaltinis. Jos padariniai humanitariniams ir socialiniams mokslams, ko gero, yra dar juntamesni ir skausmingesni. Jų neišvengia ir politikos mokslai, kurie, pasak taiklaus Erico Voegelino apibūdinimo, tolydžio virsta tariamo žinojimo atmaina – nepatikrintų ir nekritiškų nuomonių politikos klausimais kūrimo ir sklaidos lauku. Gilaus ir autoritetingo politinio mąstytojo prieš pusšimtį metų pateiktas vertinimas ne tik nepaseno, bet ir darosi vis aktualesnis, tampa stipriu akstinu kelti tolesnius klausimus.

Mat išnykus teorijos ir ikiteorinės nuostatos skirčiai, socialinis ir politinis pažinimas vis dėlto tiesiogiai nesusilieja su kasdiene nereflektuojančia samone ir joje neištirpsta. Nuo tokio ištirpimo jį apsaugo tai, kad jis tam tikra prasme vis dėlto išlieka – ir būtent „mokslo“ forma. Todėl būtina, tačiau kartu ir labai sunku perprasti, ką ši forma slepia, kitaip tariant, koks yra tikrasis šio „mokslo“ turinys ir pobūdis. Klausimas, kuo teorijos sampratos pokyčiai, o ypač vėliausios jos transformacijos, pavertė socialinį pažinimą, šiame tekste gvildenamos temos požiūriu svarbus todėl, kad tai iš esmės yra klausimas, kuo grindžiamas visas Europos – jos integracijos ir plėtros – projektas. Tačiau aptariant projekto idėjinį pagrindą šiuo atveju reikia ne analizuoti konkrečių

„idėjų“ turinį, bet mėginti išsiaiškinti jų epistemologinį statusą ir euristinę potencialą. Tai yra daugiabriaunė problema, kurią nesunku paversti ištisa virtine svarstytinų potemių. Nagrinėjant integracijos vyksmą aiškinančias teorijas, pirmiausia svarbu sužinoti, koks yra jų ryšys ir santykis su minėtomis „idėjomis“. Šį klausimą galima kelti ir svarstyti dvejopai. Viena vertus, nėra aišku, kiek „teoriškos“ yra integracijos vyksmą varančios idėjos. Antra vertus, būtina svarstyti, kokios prigimties intelektualiniai dariniai yra pačios integracijos teorijos. Klausimo dvilypumas ir dvikryptiškumas kuria savotišką užburta ratą, neleidžiantį vienareikšmiškai teigti, kad integracijos teorijos yra „tikrai“ moksliniai šio proceso aiškinimai, leidžiantys ir gana patikimai numatyti tolesnes šio proceso kryptis bei tendencijas. Visai įmanoma, kad šios teorijos veikiau yra tik bendro pobūdžio ir spekuliatyvios „integracijos filosofijos“ versijos ar net ideologinės, o gal ir dar blogiau – imagologinės konstrukcijos. Todėl norint geriau suprasti šių teorijų santykį su Europos integraciją grindžiančių „idėjų“ visuma, būtina aiškintis, ar jų teiginiai ir išvados yra tos idėjų visumos dalis, ar jos laikytinos „metateorija“, mokslškai analizuojančia tų „idėjų“ prigimtį ir turinį.

Teorijos mirażas: blausi žėrinčio simuliakro šviesa

Prisiminus iki šiol aptartas Europos integracijos teorijos srityje tvyrančias dviprasmybes ir keistenybes, tikėtinausia atrodo prielaida, kad šios teorijos nepastebimai virto grynai ideologinių ar net imagologinių vaizdinių, išlaikiusių tik išorinę ir todėl klaidinančią mokslinių teorijų formą, atmaina. Šią prielaidą verta tikrinti. Tačiau prieš tai reikia trumpai priminti, ką galėtų reikšti pats šitoks virsmas. Tai padaryti labai padeda prancūzų socialinio ir politinio mąstytojo Guy Debordo pagrindinių ideologijos raidos tendencijų ir jos gelminių transformacijų modernybės laikotarpiu išvalgos. Pasak šio autoriaus, tolydus ideologinio prado stiprėjimas socialinio pažinimo ir veiksmo srityje pamažu darė tyrinėjimą grynai ideologiniu diskursu. Jam stiprėjant ir vis labiau užgožiant bei išstumiant iš šios srities pažintinį pradą, ideologija galiausiai „totalizuojama“ tiek, kad virsta „visuotine ideologija“, o tapusi tokia, gali užsidėti net „grynojo mokslo“ kaukę: „Iš čia kyla ideologinė pretenzija įgauti lėkštą pozityvistinį tikslumą: ji nebėra istorinis pasirinkimas, o akivaizdybė. [...] O pats atitinkamai ideologinio darbo dalyvavimas tarnaujant sistemai, suvokiamas tik kaip „epistemologinio pagrindo“, siekiančio būti už bet kokio ideologinio fenomeno ribų, pripažinimas. Materializuota ideologija pati

neturi vardo, kaip ir neturi išdėstytos istorinės programos.“ Tęsdamas ir plėtodamas savo mintį citatos autorius teigė, jog „ideologijų istorija baigėsi“, nes mūsų laikais visiškai save materializavusi, t. y. faktiškai įgyvendinta, ideologija neva „baigėsi“ ir „turi „pradingti“: ideologija, kurią visa jos vidinė logika vertė „visuotinė ideologija“, [...] dabar įgyvendinama nejudančiame neistoriniame spektaklyje“.

Net jeigu išvada apie ideologijos „mirtį“ būtų kiek skubota ir todėl tik iš dalies teisinga, vis vien nebeįmanoma išvengti klausimo, kaip tokioje „panideologizmo“ situacijoje apskritai dar gali išlikti nors kiek nuo ideologijos nepriklausoma ir jos neužgožta bei „nepraryta“ teorija ir kokios rūšies mentaliniai dariniai iš tiesų yra jos vardu tituluojamos intelektualinės konstrukcijos. Apmąstymų gija, padedanti užčiuopti tikėtiniausią ir, ko gero, artimiausią tiesai atsakymą, yra gerai žinomas ir net banalus faktas, kad, teorijai „modernėjant“, joje stiprėja „konstruktyvistinis“ pradai. Teorija, užuot „atspindėjusi“ tikrovę, vis labiau ją „konstruoja“, tad galiausiai turi būti peržengtas slenkstis, kai teorijos ir tikrovės ryšys apskritai nutrūksta. Šiai tendencijai ir jos padariniams apibūdinti ypač tinka Jeano Baudrillardo kurtas terminų arsenalas, ypač jo išpopuliarintos „simuliakro“ ir „implozijos“ sąvokos. Senkant teorijos galimybėms „atspindėti“ ir „išreikšti“ tikrovę ir generuojant vis labiau nutolusius nuo tikrovės „modelius-simuliakrus“, pati teorija turi pasiekti galutinę J. Baudrillard'o aprašytą tikrovės simuliacijos pakopą ir patirti „imploziją“, kai, visiškai praradusi savo „referentą“, ji pradeda simuliuoti save. Paprastai sakant, „implozija“ reiškia, kad „simuliavusi“ tikrovę teorija galiausiai „sugriūva į save“ ir tampa nebe „tikrovės“, bet savo pačios simuliakru.

Apertame „simuliacijos“ kontekste A. Wiener ir Th. Diezo nurodyti Europos integracijos teorijos bruožai, ypač jos skilimas į „siaurais“ ir „placiai“ suprantamos teorijos porūšius ar atmainas, nušvinta visai kita šviesa ir tampa gana aiškiai atpažįstamais šios teorijos būklės simptomais. Šis kontekstas duoda svarių argumentų teigti, kad integracijos „teorizavimas“ yra tik dalinis ir gana tipiškas platesnio reiškinio – visuotinio teorijos „simuliavimo“ – atvejis ir pavyzdys.

Viena vertus, nesunku suvokti, kad „siauroji“ integracijos teorija, apibūdinta kaip „transistoriškai pagrįstas nomotetinis kauzalinis argumentavimas“, tėra teorijos regimybė paprasčiausiai todėl, kad įkūnija ir reprezentuoja archajišką, t. y. atgyvenusį ir realiai nebeįmanomą ir nebeegzistuojantį teorijos tipą. Tokio tipo teorijos pagrindas buvo pozityvistinė objektyvistinė „tiesinio“

priežastingumo samprata, kurios išsaugoti nepavyko jau didiesiems XIX a. socialiniams mąstytojams. XX a. apginti šią sampratą dar mėgino vienas iškiliausių pozityvistinės socialinio pažinimo metodologijos šalininkų ir korifėjų Karlas Raimundas Popperis, iš „mokslinio ir kritinio racionalizmo“ pozicijų polemizavęs su vadinamosios „žinojimo sociologijos“ atstovais, tačiau šių kone desperatiškų pastangų rezultatas yra abejotinas ir neįtikinantis.

O štai aprašomojo matmens netekusi „placioji“ teorija nebeturi ne tik politinei filosofijai, bet ir klasikinėms ideologinėms doktrinoms būdingo loginio nuoseklumo ir griežtumo. Joje įsivyrąja nuo bet kokios esybės atitrūkęs ir ją užgožiantis absoliučiai nevaržomos „normatyvinės“ vaizduotės pradai, tad pati normatyvumo samprata praranda savo tradicinę prasmę ir darosi nebeatpažįstama. O tokia iškreiptą ir net sukarikatūrintą normatyvumo sampratą įkūnijanti teorija iš tiesų verta vadintis net nebe ideologine, o veikiau grynai imagologine intelektine konstrukcija.

Taigi Europos integracijos teorija abiem įprastiniais teorijos apskritai aspektais – deskriptyviniu ir normatyviniu – laikytina simuliaciniu dariniu. „Siauroji“ jos atmaina simuliuoja patį deskriptyvumą ir pretenzijas į mokslinį griežtumą, „placioji“ – normatyvumą ir ambicingus, tačiau vargu ar pamatuočius užmojus nurodyti integracijos vyksmo vertybines gaires ir tikslus. Kitaip sakant, yra pagrindo manyti, kad abi Europos integracijos teorijos atmainos tėra dviem būdais simuliuojamos teorijos profiliai.

Išryškėję teorijos virsmo tik jos „simuliakru“ požymiai, be abejo, nėra integracijos tyrinėjimams gera žadantis ženklas. Net jeigu tokio virsmo galimybė vis dar būtų vertinama tik kaip labai tikėtina hipotezė, ji vis vien smarkiai jaukia ir sunkina pastangas sukurti bendresnę ir įtikinamesnę integracijos tyrinėjimų paradigmą. Tiesą sakant, darosi neaišku, ar „paradigminis“ požiūris apskritai pritaikomas, norint suprasti ir įvertinti šių tyrinėjimų būklę ir perspektyvas. Į klausimą, kokią integracijos tyrinėjimo tarpsnį – „ikiparadigminį“, „normalaus mokslo“, „krizinį“ ar „revoliucinį“ – įkūnija ir reprezentuoja „mozaikine“ tapusi ir akivaizdžių simuliakro bruožų įgijusi integracijos teorija, neįmanoma vienareikšmiškai atsakyti. Negana to, kadangi paradigminės analizės principai ir kategorijos patys praranda turėtą analitinę galią ir reikšmę, toks klausimas, ko gero, tampa beprasmiškas.

Tačiau susidaryti gana išsamų ir patikimą šių tyrinėjimų būklės vaizdą vis dėlto įmanoma. Vienas iš paprasčiausių būtų tai padaryti – atrinkti ir inventorinti Europos integracijos teorijos nekeliamus arba jos bejėgiškumo mastą išduodančius klausimus, kuriuos svarstydama ši teorija yra beviltiškai įsipai-

niojusi į nepašalinamų daugiaprasmybių ir net tikrų antinomijų pinkles. Tokių klausimų iš tiesų netrūksta.

Nagrinėjant Europos integracijos problemas, be abejo, pirmiausia kyla vadinamasis „Europos tapatumo“ klausimas. Tačiau visų ligšiolinių mėginimų nors kiek tiksliau apibrėžti „Europos idėją“ rezultatas yra beviltiška painiava, verčianti pritarti vienos iš daugelio teorinės minties bejėgiškumą ir skurdą šiuo klausimu apskritai demonstruojančios knygos autoriui Gerardui Delanty, pasak kurio, minėta idėja esanti „daugeliu atžvilgių [...] kolektyvinė neaiškių idėjų samprata“. Kitas krintantis į akis Europos integracijos vyksmą mėginančios apmąstyti ir paaiškinti teorijos bruožas yra dar vienas susidvejinimas – skilimas į „procesą“ ir „rezultato“ analizę. Neišsprendžiamas „federalistų“ ir „tarpvyriausybinių“ ginčas yra ryškus „integraciniam“ mąstymui būdingo antinomiškumo pavyzdys ir įrodymas. Palyginti plačiai svarstoma „demokratijos deficito“ problema iš esmės traktuojama kaip grynai „techninis“ ES piliečių „dalyvavimo“ ir „įtraukimo“ į politinį procesą klausimas, tačiau principiniai – Sąjungos politinės santvarkos ir valdymo formos – klausimai geriausiu atveju šmėkščioja minėtų svarstymų paribiuose, o dar dažniau tiesiog nutylimi. ES demokratiškumas laikomas savaime akivaizdžia ir nekvėstuojuama aksioma, todėl minėtas „deficitas“ traktuojamas tik kaip dalinis ir trumpalaikis, tad anksčiau ar vėliau išnyksiantis šio antvalstybinio politinio darinio trūkumas. Panašių sunkių ir nepatogių klausimų sąrašą galima tęsti. Tačiau visus tokius esančius ir dar galinčius iškilti klausimus galima „subendravardiklinti“ mažiau: dviem principiniais apibendrinamaisiais klausimais: kaip ir kokia prasme dar gali „veikti“ su panašiais klausimais taip sunkiai besigalynėjanti Europos integracijos teorija? Ar tokia teorija iš principo pajėgi numatyti ir kontroliuoti realų pačios integracijos vyksmą, t.y. ar kalbant apie šį vyksmą nėra pagrindo teigti, kad praktinio veiksmo ir jo teorinio apmąstymo ryšys apskritai yra nutrūkęs?

Šie klausimai, kuriuos iš tikrųjų derėtų vadinti būsėtavimais, nėra laužti iš piršto. Europos integracijos teorijos galimybėmis abejoja ir jas atsargiai, net skeptiškai vertina ne vienas iškilus šios teorijos kūrėjas ir atstovas. „Federalistas“ Michaelis Burgessas dabartinį teorijos vaizdą apibūdina taip: „Nagrinėjant teorinės konvergencijos klausimą atrodytų, jog yra tam tikrų požymių, kad daugeliu svarbių atžvilgių vyksta intelektualinis *rapprochement* tarp federalizmo, neofunkcionalizmo ir liberalaus tarpvyriausibiškumo. Pavyzdžiui, stiprėja tendencija būti realistiškesniems ir ne tokiems reikliems negu anksčiau dėl Europos integracijos teorijų, ir tai baigėsi daug mažesniais intelektualiai

niais lūkesčiais“. O simpatijų „neofunkcionalizmui“ neslepantis Philippe’as C. Schmitteris tokių „naujųjų“ teorijų kaip „liberalus tarpvyriausybėsiskumas“, „institucionalizmas“, „racionalizmas“, „konstruktyvizmas“, „postmodernizmas“ – suminint tik žinomiausias – apskritai nelinkęs laikyti teorijomis: „Dauguma šių „naujųjų“ apskritai pasirodė nesą teorijos, o tik daugiau ar mažiau rafinuotos kalbos aprašyti tam, ką autoriai manė įvykus nesenoje praeityje – joms trūksta aiškių ir falsifikuojamų hipotezių, kuria linkme procesas galėtų krypti ateityje.“ Kokio nors rimto lūžio plėtojant Europos integracijos teoriją tikėtis neverta. Kad šioje srityje neįvyko jokių didesnių poslinkių ir tebevyrauja, o gal net stiprėja įvairiausių požiūrių „mozaikinis pliuralizmas“, o kalbant tiesiau ir paprasčiau – teorinė sumaištis, dar kartą paliudija ir tik ką pasirodžiusi integracijos teoretiko Dimitriso N. Chryssochoou knyga šia tema. Jos autorius aiškiai ir nedviprasmiškai apibūdina šiandieninę Europos integracijos tyrinėjimų ir, konkrečiai, jos teorijos būklę tokiu apibendrinamuoju teiginiu: „Kad ir kaip būtų, ES tebėra neįmintas socialinio mokslo galvosūkis, jos *finallite politique* tebėra neaiškus.“

Integracijos tyrinėjimų ateitis: kelionė prasmių horizonto link

Šios citatos nėra pesimistinių baigiamųjų išvadų įžanga. Ką ir sakyti – įdėmesniam ir kritiškesniam žvilgsniui atsiveriantis Europos integracijos teorijos horizontas nėra šviesus ir didelio optimizmo neįkvepia. Teorijos pagrindai iš pat pradžių nebuvo tvirti, o visa jos raida daro nuolatinės, vis iš naujo mėginamos įveikti, tačiau tolydžio gilėjančios krizės išpūdį. „Krizė“ yra, ko gero, tiksliausias padėties apibūdinimas, kurį įmanoma pateikti „paradigmos“ sąvokai praradus apibrėžtumą ir analitinį griežtumą, o su jais – ir anksčiau turėtą aiškinamąją bei euristinę galią.

Tačiau reikli integracijos teorijos analizė ir griežtas vertinimas neturėtų duoti akstino įtarti, jog šitaip yra tik „suvedamos sąskaitos“ su šia teorija, siekiant įrodyti, kad jos „tikroji vieta“ yra panašių – efemeriskų ir trumpaamžių – intelektinių konstrukcijų sąvartyne. Europos integracijos teorijos pasiūsti į tokį sąvartyną neišsina ne vien todėl, kad šioje srityje tuojau pat atsivertų visiška intelektualinė tuštuma, kurios nebūtų kuo užpildyti. Atsisakyti šios teorijos neįmanoma ir dėl kitų, ne mažiau svarbių priežasčių.

Pirma, kad ir kaip kritiškai vertintume integraciją aiškinančias teorijas, nė akimirkai nevalia užmiršti, kad jos varomoji jėga yra ne vien „ekonominiai veiksniai“, bet ir „idėjos“, o minėtos teorijos yra ne kas kita, kaip tokio „idėjų

lauko“ dalis – netgi jo branduolys. Taigi jos neabejotinai „veikia“, o jų poveikis nepriklauso nuo to, ar teoriniai integracijos proceso aiškinimai yra teisingi. Kitaip sakant, integracijos „teorijos“ ir „praktikos“ santykis tik patvirtina socialiniuose moksluose seniai žinomą faktą, kad idėjos gali būti veiksmingos ir keisti tikrovę pačios nebūdamos teisingos ir tikroviškos. Todėl sumanymas dėl tikrų ar menamų trūkumų „nurašyti“ pačią teoriją, kaip vieną iš galimų mokslinės analizės „objektų“, savaime virstų niekaip nepateisinamu mėginimu dirbtinai susiaurinti integracijos tyrinėjimų lauką.

Antra, pačios teorijos – jos padėties ir perspektyvų – analizė yra svarbus integracijos tyrinėjimų aspektas todėl, kad, skiriant jai daugiau dėmesio, gerokai keičiasi ir visa integracijos tyrinėjimų samprata – jų strategija ir net kryptis. Norint tinkamai įvertinti, ką galėtų duoti šios rūšies tyrimams toks problematikos svorio centro perkėlimas, naudinga prisiminti vieno iš ES kūrėjų Jeano Monnet mintį, kad Europos integracija bus nesibaigiantis sąmonės transformacijos procesas. Ši mintis neblogai atskleidžia pažiūrėti nedidelės slinkties nuo įprastinio teorinio darbo – integracijos vyksmo apmąstymo ir konceptualizavimo – prie tikrojo pačios teorijos masto ir reikšmės tyrinėjimo darbo. Moksliskai „objektyviai“ tyrinėjant integracijos procesą, šis suvokiamas kaip virtinė „išorinių“ įvykių. Jie traktuojami kaip empiriniai faktai, kuriuos aiškinti turi nuolat plėtojama ir tobulinama teorija. Kiekvienas toks metodologiniu ir metodiniu požiūriu nepriekaištingai atliktas mokslinis tyrimas yra vertingas, nes gausina empirines žinias apie integraciją ir plečia teorinio jos aiškinimo akiratį.

Tačiau „objektyvaus“ mokslinio pažinimo nuostatą įkūnijančiam integracijos aiškinimui būdingas esminis trūkumas – šis aiškinimas neturi „antropomorfinio“ matmens. Todėl kad ir kokios naudingos bei svarbios būtų šitaip įgyjamos ir kaupiamos žinios apie Europos integraciją, dėl savo abstraktaus ir formalaus pobūdžio jos neatskleidžia integracijos „žmogiškos“ prasmės. Jos nepadedą suvokti, kas vyksta „iš tiesų“, nes neleidžia įvertinti šio vyksmo „žmogišku“, arba „egzistenciniu“, masteliu. O be šito integracijos priežastys, varomosios jėgos, tikslai ir padariniai „čia ir dabar“ gyvenančiam žmogui lieka abstraktūs, todėl nesuprantami, tolimi ir svetimi. Šitokia „prasminė tuštuma“ neabejotinai turi ir politinių padarinių. Pavyzdžiui, labai tikėtina, kad ji yra ir vienas svarbiausių veiksnių, lemiančių „demokratijos deficito“ reiškinį.

O štai nukreipiant ir sutelkiant dėmesį į pačią integracijos teoriją, randasi tam tikrų galimybių įveikti, tai bent jau iš dalies sušvelninti ar kompensuoti „prasmės deficitą“ – didžiausią ir, ko gero, nepašalinamą integracijos

tyrinėjimo „iš išorės“ trūkumą. Nauja žiūros perspektyva iš esmės pakeičia tyrinėtojo akiratį, nes jo žvilgsniui atsiveria integracijos „vidujybė“ – jo stebėjimo lauke iškyla ši procesą varančių „idėjų“ ir jų kismo vaizdinys. Tokia slinktis arba posūkis „vidujybės“ link reiškia, kad išoriniai įvykiai nebėra svarbūs, juos užgožia ir pakeičia vidinių įvykių horizontas. O apibūdinant šią slinktį „moksliškiau“, galima sakyti, kad pagrindiniu tyrimų objektu ir lauku tampa integraciją grindžiančių sąmonės struktūrų analizė.

Europos integracijos teorijos iš esmės yra ne kas kita, kaip ypatingos šių struktūrų „kristalizacijos“ ir savotiški „branduoliai“ – gryniausia ir aiškiausia jų raiškos ir sklaidos forma. Jų įvairovė ir trumpaamžiškumas – tiesiog kaleidoskopiškas margumynas ir kaita – tiksliai atspindi svarbiausią integracijos bruožą – grynai „procesinį“ jos pobūdį. Integracijos teorijos yra momentinės „nesibaigiančio sąmonės transformacijos proceso“ reprezentacijos, geriausiai atskleidžiančios jo „esmę“ ir „pagrindą“, todėl jų tyrinėjimas gali tapti efektyviu pačios integracijos pažinimo būdu ir įrankiu. Tyrinėjant teoriją atsiskleidžia integracijos procese besiformuojančios „europinės sąmonės“ ypatumai ir net jos „kokybė“, nes teorijos būklė tampa gana patikimas šios sąmonės būklės atspindys ir rodiklis. Teorinė savižina iš tiesų gali būti vienas iš saugesnių kelių, vedančių prie geresnio Europos integracijos pažinimo: juk išoriškai matomi tos integracijos įvykiai yra tik ją grindžiančių bei stumiančių pirmyn sąmonės struktūrų ir vidinių įvykių – idėjų ir jų kismo – materializacijos ir projekcijos.

Be abejo, „vidinės žiūros“ perspektyva taip pat neišvengia trūkumų, kurie turėtų tapti atskiros išsamios analizės tema. Taip pat nederėtų pervertinti jos atveriamų tyrinėjimo galimybių. Tačiau neabejotina, kad ši perspektyva neretai leidžia kiek kitaip išvysti ir vertinti akivaizdžiais ir savaime suprantamais laikomus kai kuriuos integracijos aspektus ir gali tapti naudingų įžvalgų bei hipotezių šaltiniu. Pavyzdžiui, mokslinėje literatūroje, nagrinėjančioje Europos integracijos procesą, dažnai atkreipiamas dėmesys į jame glūdintį „dekonstrukcijos“ aspektą. Nacionalinių Europos tautų kultūrų „dekonstravimas“ yra laikomas būtina sąlyga formuotis bendrai „europinei sąmonei“, taigi ir būsimajam europiečio tapatumui. Todėl „dekonstrukcijos“ metodas laikomas svarbiu intelektualiniu integracijos veiksniu, o ši metodą išradusių ir meistriškai jį taikiusių mąstytojų – pirmiausia prancūzų filosofų – indėlis kuriant moralines ir kultūrines Europos tautų ir valstybių vienijimosi prielaidas yra nuolat prisimenamas ir labai vertinamas. Tačiau čia kaip tik ir kyla įdomus klausimas, ar dabartinė integracijos teorijos būklė yra – o jeigu taip – kokių mastu, tokios „dekonstrukcijos“ padarinys ir rezultas. Prisiminus vieno iš „de-

konstruktyvizmo“ pradininkų ir klasikų Jacques'o Derrida pateiktą šio metodo esmės ir taisyklių apibūdinimą, norisi tuo rimtai suabejoti arba tenka svarstyti, kokios yra šio metodo taikymo ribos ir galimybės juo piktnaudžiauti. Šiaip ar taip, teorijos būklės vaizdą laikant nuolatinę transformaciją patiriančios ir turinčios bręsti „europinės sąmonės“ atspindžiu ir jos būklės rodikliu, peršasi išvada, kad dekonstrukcijos procesas tapo nevaldomas. Panašu, kad jis virto Europos kultūros ir civilizacijos tapatumą šimtmečiais laidavusių pamatinių sąmonės struktūrų griovimu, peraugančiu į tikrą jų triuškinimą, paliekantį po savęs tik fragmentiškus šių struktūrų griuvėsius. Tai viena iš „vidinės žiūros“ įkvepiamų hipotezių, kurią reikia ir galima tikrinti tolesniais tyrinėjimais.

Trečia, teorijos vaidmuo Europos integracijos tyrinėjimuose visiškai priklauso nuo to, kiek pavyks į ją sugrąžinti refleksijos pradą. Atkurti ir sustiprinti refleksyvų tyrinėtojo santykį su teorija yra svarbiausias, bet kartu ir sunkiausiai sprendžiamas uždavinys turint omenyje, kad šiuolaikinė „pomoderni“ teorija iš esmės yra praradusi visada laikytą pagrindiniu bet kurios tikros teorijos bruožą – gebėjimą kurti ir išlaikyti atstumą tarp pažinimo subjekto ir objekto. Kaip minėta, tik šis atstumas ir gali suteikti pažinimui refleksyvų pobūdį, atskirdamas jį nuo to, kas dar nuo graikų laikų buvo laikoma nekritiškų nuomonių lauku.

Todėl dėmesio sutelkimas į pačią teoriją, tyrinėjant Europos integraciją, faktiškai būtų ne kas kita, kaip savotiškas mėginimas atkartoti pagrindinę Kanto pažinimo strategijos nuostatą, kad prieš mėginant ką nors pažinti būtina pirmiau išsiaiškinti pažinimo galimybes, sąlygas ir ribas. Suprantama, norint vadovautis šią nuostatą visiškai skirtingomis – „pomoderniomis“ – pažinimo sąlygomis ir taikyti ją konkrečių – šiuo atveju Europos integracijos – tyrinėjimų kontekste, reikia ją ir kiek kitaip performuluoti, kartu nekeičiant jos esmės. Tai padaryti nėra labai sunku, nes minėtos nuostatos prasmė integracijos tyrinėjimų kontekste yra tiesiog akivaizdi. Ji paprasčiausiai pakeičia tyrinėjamų klausimų pobūdį ir pačią tyrimo kryptį. Svarstant su teorijos taikymu susijusius integracijos tyrinėjimo klausimus, paprastai pirmiausia norima įsitikinti, kuri teorija yra „teisingesnė“, t. y. laužomos ietys ginčijantis, kuri iš daugelio teorijų leidžia geriau paaiškinti tyrinėtoją dominantą integracijos įvykį, reiškini, aspektą ar tendenciją. O „reflektyvios“ tyrinėjimo nuostatos požiūriu tokie ginčai ne tik nėra svarbūs, bet iš dalies atrodo ir gana beprasmiški. Reflektyvus santykis su teorija turėtų būti grindžiamas prielaida, kad kiekviena integracijos teorija yra pažintiniu požiūriu nevienarūšių elementų – mokslinių, filosofinių, ideologinių, imagologinių – hibridinė samplaika. Todėl pagrindinis tyrinėjimo

mo tikslas – atpažinti ir išrūšiuoti šiuos elementus siekiant iš tokio hibridinio darinio išskirti tikrai „mokslineis“, t. y. tuos, kuriuos galima įtarti turint nors šiokių tokių sąsajų su pačia integracijos „tikrove“ ir todėl padedančių bent šiek tiek suvokti, kas „iš tiesų“ vyksta – ką reiškia ir kur link juda šis procesas. Būna pridurti, kad kaip tik pastangos užčiuopti ir išgryninti „tikroviškąjį“ šio proceso matmenį teikia vilčių sukurti prasmių erdvę, papildančią ir praturtinančią „objektyviais“ mokslinio tyrinėjimo metodais „mozaikiškai“ plečiamą integracijos aiškinimų lauką.

Ketvirta, integracijos teoriją persekiojančios antinomijos – kliaujantis „išorinės žiūros“ perspektyva iš principo neišsprendžiamų klausimų gausa – yra vienas akivaizdžiausių jos krizės požymių. Pagrindinė šios krizės priežastimi galima laikyti tai, kad, aiškinant integracijos vyksmą, iš inercijos vis dar daugiausia remiamasi „pomodernios“ filosofijos ir socialinės teorijos seniai „dekonstruotomis“ pamatinėmis „individo“, „visuomenės“, „tautos“, „nacionalinės valstybės“ ir kitomis panašiomis sąvokomis. Minėtos antinomijos randasi todėl, kad integracijos tikrovę beviltiškai mėginama išsprauti į aiškinimo funkcijos atlikti nebegalintį sąvokų tinklą. „Paradigminės“ mokslo sampratos šalininkas tokiu atveju nedvejodamas patartų keisti pačią tyrinėjimo paradigmą – iš naujo apibrėžti keltinas ir sprendžiamas problemas bei jų tinkamo sprendimo kriterijus ir standartus, taip pat išrasti arba pasiūlyti naujus ir tinkamus tyrinėjimo metodus. Teigti, kad Europos integracijos tyrinėjimų ašimi padarius jų reflektvinių dėmenį stiprinančią pačių integracijos teorijų analizę, pavyktų sukurti naują visavertę šios srities tyrinėjimų paradigmą, būtų ne tik per drąsu, bet ir tiesiog įžūlu. Tačiau integracijos tyrinėjimus kreipiant tokios analizės, taigi ir jų reflektvumo stiprinimo linkme, neabejotinai išryškėtų naujų ir potencialiai perspektyvių šios srities tyrinėjimų kryptių. Kai kurios jų tolesnės plėtros gairės jau dabar yra gana aiškios.

Tyrinėjant Europos integraciją neabejotinai darysis vis svarbesnis ir turės būti vis labiau pabrėžiamas „procesinis“ jos pobūdis. Žvelgiant į integraciją kaip į procesą, įprastiniai aiškinimai, kad tai yra paprastas žemyno „tautų ir valstybių“ suartėjimas ir vienijimasis, darosi vis mažiau pagrįsti ir įtikinami, nes neleidžia atskleisti daugelio šio sudėtingo ir prieštaringo vyksmo aspektų. Nuosekliai vadovaujantis „procesiniu“ požiūriu reiktų pripažinti, kad integracija pirmiausia yra milžiniško masto tęstinis socialinės inžinerijos eksperimentas ir projektas, turintis fundamentalų antropologinį ir metafizinį matmenį. Kalbant dar aiškiau, J. Monnet pateiktas Europos integracijos kaip „nesibaigiančio sąmonės transformacijos proceso“ apibūdinimas ir reiškia tai,

kad šis „transformavimas“ yra ne kas kita, kaip išankstinių apribojimų neturintis ir niekada nesibaigiantis eksperimentas, kuriam vykstant bus nuolat perdirbama pati tikrovė, keičiant „pasenusias“ žmogaus ir pasaulio sampratas „naujesniais“ ir „pažangesniais“ jų vaizdiniais.

Stiprėjant ir ryškėjant neišvengiamai slinkčiai nuo „substancinės“ prie „procesinės“ Europos integracijos sampratos, turės didėti ir integracijos prasminių lauką padedančių kurti „reflektyvesnių“ tyrinėjimo metodų bei dalykų reikšmė. Dabar vyraujanti institucinė integracijos analizė ir toliau bus svarbus, daugeliu atvejų nepakeičiamas tyrinėjimo metodas ir įrankis. Tačiau ją būtina turės pratęsti ir papildyti integracijos prasmės tyrinėjimai. Jie turėtų padėti jeigu ir nenumatyti, tai bent jau kiek įmanoma aiškiau įsivaizduoti, kuo lemta tapti ir būti „sąmonės transformacijos“ jau dabar patiriančiam ir „europinę sąmonę“ beįgyvančiam nuolat „integruojamam“, bet vis dar galutinai taip ir „neintegruotam“ bet kurios Europos šalies gyventojui.

Penkta, tyrinėjimų posūkis į integracijos „vidujybę“ yra labai svarbus ir dėl grynai praktinių, o kalbant dar tiksliau – „egzistencinių“ priežasčių. Kaip minėta, Europos integracija yra milžiniškas, savo mastais ir užmojais lygiavertčių precedentų ir analogų istorijoje neturintis socialinės inžinerijos eksperimentas. Skiriamasis jo bruožas – nuolatinės *ad hoc* improvizacijos, galutinis tikslas ir baigtis – neaiškūs. Su šiuo eksperimentu siejamų lūkesčių ir prognozių spektras platus ir įvairus – nuo optimistiškiausių Europos Sąjungos ateities vizijų iki būgštavimų, kad ši Sąjunga tėra „milžinas molinėmis kojomis“, kuris ne tik netaps tikru pasaulio galios centru, bet ir anksčiau ar vėliau subyrės. Be abejo, besirūpinančiam tik įnešti kuo didesnę ir, svarbiausia, pastebimesnę indėlį į integracijos teorijos plėtrą „vertybiškai neutraliam“ mokslininkui antroji – pesimistinė – prognozė greičiausiai atrodys tik nepagrįsto ir naivaus „katasstrofizmo“ išraiška, į kurią jis žvelgs su neslepia panieka. Tačiau susitelkęs į pačią teoriją ir geriau suvokiantis jos būklę bei galimybes tyrinėtojas į tokią prognozę žvelgs kur kas rimčiau. Jis turbūt nepamirš iš tiesų dėmesio verto istorinio fakto: visi kada nors vykdyti pragaištingiausi ir apgailėtina žlugę socialiniai ir politiniai eksperimentai buvo grindžiami ir teisinami pirmiausia pasitelkiant jų „moksliškumą“ turėjusius įrodyti argumentus. Kol kas nėra svarių įrodymų, kad Europos integracijos eksperimentas šiuo požiūriu yra išimtis. Kur kas protingiau ir saugiau manyti, kad jis taip pat nėra apdraustas nuo netikėtų ir nemalonių posūkių, galinčių sukelti daug nelauktų ir nepageidaujamų, o gal net katastrofiškų padarinių.

Reflektyvus santykis su integracijos teorija pranašesnis tuo, kad nuolat

primena ir išpėja, jog Europos vienijimosi *finalite politique* niekada nepaaiškės ir visada liks neįmenama paslaptis. Tačiau šis teorijos tyrinėjimais sukuriamas ir palaikomas santykis atveria ir plečia integracijos prasmų lauką. Tyrinėjimo metu atskleidžiamos vis naujos integracijos žmogiškos prasmės tampa perskaitomais ir bent iš dalies suvokiamais laiko ženklais. Šitaip integracijos tyrinėjimai susisieja su Immanuelio Kanto traktate „Apie amžinąją taiką“ išdėstyta „nukreipiamosios apvaizdos“ idėja grindžiama „suprantančios“ istorijos samprata. Ši sąsaja labai svarbi. Tik užčiuopęs ir pajutęs ją mokslininkas gali dvasiškai ir intelektualiai išeiti už siaurų savo kabineto sienų ir suprasti, kad Europos integracija yra ne paprastas jo akademinio tyrinėjimo objektas. Ji yra milijonų žemyno gyventojų kasdienybė, todėl turi būti suprantama ir kaip istorinė lemtis, už kurią privalu prisiimti ir asmeninę moralinę bei pilietinę atsakomybę.

Spausdinama iš: *Politologija*, 2009 m., Nr. 3, p. 31–67.

Atbėgėlių likimas kaip Europos sielos veidrodis su išteklinio logikos spąstais: Europa ant tautų kraustymosi slenksčio

Tam tikra prasme šiandien yra gan reikšminga diena, nes pirmą kartą per ketvirtį mūsų nepriklausomo gyvenimo amžiaus mes, daugiau ar mažiau susiję su politikos tyrinėjimais, pagaliau privalome nagrinėti ir spręsti iš tiesų egzistencinį klausimą. Seniai žinoma, kad politinė teorija klesti ne ramiais ir vangiais gyvenimo laikotarpiais, bet tada, kai žmonių bendrijoms kyla iš tiesų egzistencinių iššūkių. Be jokios abejonės, pasakyti, kad pabėgėlių problema yra egzistencinis iššūkis, būtų labai paviršutiniška. Pasisakymo pavadinime figūruoja ne žodis „pabėgėliai“, o „atbėgėliai“. Už šį žodį aš turiu būti dėkingas savo kolegai Arvydui Juozaičiui, nes, kaip paaiškės, pabėgėliai ir atbėgėliai toli gražu nėra tas pats. Priešingai, kalbos apie vadinamuosius pabėgėlius tam tikra prasme yra ideologinis, specialiai konstruojamas ir palaikomas mitas.

Kalbėdamas apie šį klausimą, neketinu nagrinėti tokių jo aspektų, kaip skaičiavimas, kiek Lietuvai reikėtų priimti žmonių, daug ar mažai yra 1000 pabėgėlių. Problemos esmė yra ne šitie žmonės. Visų problemų šaltinis yra mūsų savivoka. Tikrovė tampa iššūkiu tada, kai pradedama ją apmąstyti, o vienoks ar kitoks apmąstymo rezultatas radikaliai keičia tikrovę. Manychiau,

tikrasis iššūkis šiandien yra du iš principo skirtingi požiūriai į šį klausimą. Ši skirtumą apibūdindčiau kaip ideologizuoto ir teorinio mąstymo susidūrimą.

Kalbėdamas apie ideologizuotą mąstymą, trumpai galiu priminti, kad ideologinio mąstymo bruožas yra aklumas akivaizdžiausiems tikrovės faktams. Todėl, kad galėtume prieiti prie šio klausimo esmės ir jį konstruktyviai svarstyti, viena iš galimų strategijų galėtų būti pastanga praskleisti, ką aš pavadinau ideologiniu mąstymu, ir parodyti, kaip šis, ko gero, dominuojantis mąstymo būdas veikia mūsų tikrovės ir nagrinėjamos problemos supratimą.

Norint suprasti, kokio sudėtingumo šis klausimas, reikėtų pradėti nuo frazės, kurios Lietuvoje galbūt niekas nėra ištaręs, nors ji verta didžiulio dėmesio. Ši frazė yra Jeano Monnet – funkcinės Europos integracijos pagrindinio atstovo ir vieno iš didžiųjų ES tėvų – sakiny, parašytas 1954 m. gegužės 4 d. Roberto Schumano deklaracijoje. „Europa iš tiesų niekuomet neegzistavo. Ją turime sukurti, kad ji atsiskleistų.“ Taigi XX amžiaus viduryje buvo paskelbta labai svarbi žinia, kad kelis šimtmečius gyvavusios Europos Tautos, pasirodo, nėra jokia Europa. Tai reiškia, kad suvokus šio sakinio prasmę, mąstant apie Europą, reikėtų atsisakyti to, ką vadinčiau sveiko proto nuostata. Ši nuostata kuria vaizdinį, kad ES yra viso labo banalus žmonių ir tautybių vienijimosi procesas, bet aš manau, kad šis Schumano teiginys leidžia manyti, kad ES integracija yra neregėto masto socialinės ir antropologinės inžinerijos eksperimentas. Jo esmė atsiskleidžia jau Lisabonos sutartyje.

Joje yra pažymimos ES dvasinės ir idėjinės ištakos. Ten yra itin verta dėmesio frazė: „ES ištakos yra Apšvieta“. Ir labai abstrakčiai įvardytas humanistinis paveldas. Tai reiškia, kad ES integracija yra vadinamosios Apšvietos revoliucijos dar vienas tarpsnis. Kalbant apie Apšvietą galima tik trumpai priminti, kad jos esmė buvo išlaisvinti žmoniją iš to, ką galima glaustai pavadinti „senuoju žmogumi“. Šis projektas yra europietiškos žmonijos pastanga išeiti iš mums pažįstamos žmonijos formos ar ribų. Šio projekto esmė yra vadinamoji neutralizavimo strategija.

Tai reiškia, kad kuriant naująją Europą yra metodiškai ir nuosekliai eliminuojami pamatiniai žmogaus atributai arba savybės. Apšvieta nenumato ateities religijų ir tautų. Tai reiškia, kad šis procesas iš esmės yra savotiškas Europos žmogaus perdirbinėjimas. Nekalbant nei apie jo mechanizmą, nei apie tolesnius padarinius, svarbu, kad jis sukuria šį ideologinį aklumą, kuris gali tapti visos Europos pragaištimi. Kad suvoktume, kokio masto tai pavojus, atkreipkime dėmesį į atvejį, kai būtent ideologinis aklumas pražudė vieną valstybę, o kitas dvi pastatė į labai sudėtingą padėtį. Juk Sovietų Sąjunga žlugo

tuomet, kai, įsiveržus į Afganistaną, ši invazija buvo tęsiama ideologiniu mitu, kad šioje šalyje esama kažkokio proletariato, kuris esą taip laukė išvadavimo. Panašią klaidą padarė JAV, kurios, net turėdamos išsamią informaciją apie Iraką, Siriją ar Afganistaną, įsivaizdavo, kad ten irgi esama plačių gyventojų sluoksnių, kurie tik ir laukia demokratijos. Apie padarinius mes žinome.

ES potencialaus pavojaus priežastis ta, kad būsimasis naujasis europietis yra žmogaus abstrakcija, žmogus be savybių. Tai reiškia, kad jis tampa aklas tikrovei, nes yra šventai įsitikinęs, jog religija, tauta ar kiti įprastiniai dalykai yra atgyvenos, jas lengvai galima nurašyti į istorijos šiukšlyną. Vykstant šiam savotiškam išsižmoginimo procesui, galiausiai išryškėja visai kita žmogaus vizija, kurią suformulavo dar Thomas Hobbesas. Šis jo įvardytas siekis yra paskelbtas ir galutiniu Europos integracijos tikslu. Tai – saugumas ir gerovė. Kai susimąstai, ką tai reiškia, nejučia supranti, kad saugumas ir gerovė, griežtai kalbant, nėra specifiškai žmogiškas tikslas. To siekia ir medūza ar vilkų šeimyna. ES remiasi tradicija, kuri atsisako išimtinai žmogiškų tikslų.

Šiandien mes matome visiškai akivaizdžius religinius skirtumus, bet šiandieninis mūsų politikos mokslas visiškai ignoruoja faktą, kad didžiųjų XIX amžiaus teoretikų įžvalgos apie religijos nunykimą nepasiteisino. Mes vis tiek manome, kad religinis veiksnys neturi reikšmės politikoje, nes jis tiesiog negali jo turėti. Politiškai tai reiškia, kad taip mąstant neįmanoma rimtai žvelgti ir vertinti, tarkime, islamistų intencijų. Įsivaizduojama, kad juos galima lengvai neutralizuoti.

Atitinkamai kalbant apie Tautą, problemos esmė ta, kad tokiaame mąstymo būde Tauta, griežtai kalbant, neegzistuoja. Būtent todėl yra naiviai manoma, kad individų sambūrio tam tikroje valstybėje principai yra kaip ir Tautų sugyvenimo toje pačioje teritorijoje. Kiekvienoje šalyje gali sugyventi skirtingų tautybių individai. Bet kai toje pačioje teritorijoje atsiranda skirtingos tautos, prasideda daugybė problemų, o jas įrodo akivaizdus suglumimas šiandieninėje Vokietijoje. Vokietijos žiniasklaida atkreipia dėmesį, kad vadinamieji pabėgėliai pradėjo elgtis visiškai kitaip, nei prieš metus. Žmonės, kurie anksčiau elgdavosi mandagiai, dabar jau reikalauja. Žvelgiant per siūlomą prizmę, būtų keista, jeigu jie elgtųsi kitaip. Faktas, jog jie, pajutę, kad jų daug, virto kritine mase. Šio fakto atkakliai nenorima suvokti ir pripažinti. Todėl turime paradoksią situaciją, kai manoma, kad musulmonų radikalizacija yra viso labo nekaltas žaidimas, o Europa savo humanitariniais veiksmais parodys, kokia ji yra geranoriška.

Bet kalbame apie ideologinio mąstymo problemą. Kuo pasireiškia šio

mąstymo savitumas? Ideologinis mąstymas nemato akivaizdaus dalyko – kad ištekliai yra riboti. Europinės ideologijos išeities taškas yra individas, žmogaus abstrakcija, turinti visas teises, tarp jų ir teisę gyventi, kur nori. Bet jeigu kalbame apie Europos politinį lygį, dar XVII amžiuje buvo užfiksuotas aiškus prieštaravimas tarp dviejų pamatinių nuostatų – žmogaus teisių ir vadinamųjų anglo teisių. Jų prieštaravimas reiškia, kad žmogaus teisės pačios savaime yra abstrakcija. Jos gali būti realizuotos tik apibrėžtoje politinėje bendruomenėje, kuri gali tas teises įgyvendinti kaip „anglo teises“. Štai kodėl, ignoruojant pamatinius dalykus, mes esame priversti užmerkti akis prieš paradoksus, kurie daugiau nei akivaizdūs. Lietuvoje minimali alga yra 325 eurai, o pabėgėlio pašalpa, žadama, siektų 600 eurų. Reikia būti visiškai aklam, kad nesuprastum, kokio masto socialinis konfliktas taip užprogramuojamas.

Kalbant apie kitus problemos aspektus, galima apsvarstyti klausimą, kodėl visgi tai vyksta ir kas lemia, kad net įtakingiausių Europos šalių politikai yra taip stulbinamai akli. Kolega Alvydas Jokubaitis jau pasakė priežastį – Apšvietos laikais prasidėjusi žmogaus transformacija, kuri įgyvendinama per neutralizavimo strategiją, veda į istorijos pabaigos epochą. Ji reiškia, kad mes savo, kaip Europos, ateitį pradėjome įsivaizduoti kaip žmonės, kuriems nereikės religijos, filosofijos, politikos ar meno. Visi mato tik tai, kad atvyksiantys žmonės išspręs darbo jėgos problemą. Įrodinėjama, kad jie yra visiškai nepavojingi, norintys geresnio gyvenimo, ir tam tikra prasme tai yra tiesa.

Bet politinis mąstymas nuo napolitinio skiriasi tuo, kad jis suvokia, jog tie taikūs žmonės jau šiuo metu yra virtę politinio projekto įrankiais. Kitaip tariant, jie yra medžiaga, kuri nė neįtarė savo ateities vaidmens. Ji privalės kažkada tapti labai rimtų politinių pokyčių įrankiais ar kareiviais. Pardavinėjantis kebabus Londone ar Paryžiuje emigrantas tikrai nesidomi jokia politika. Bet politikos esmė yra ta, jog politiką visuomet „daro“ sąmoninga ir aktyvi mažuma. Rusija 1917 metais – puikiausias pavyzdys. Bolševikų partija buvo menkutė, bet šią šalį sukrėtė ir pridarė neapsakomos žalos. Maža, galinga organizacija. Taigi Europos politikai niekaip nenori suprasti, kad šie taikūs žmonės, kurie iš tiesų nori geresnio gyvenimo, turės pasikeisti, kai valandą X pas juos ateis organizuoti piliečiai ir pasakys, kad jų pareiga yra sudalyvauti šventajame kare. Jeigu turi parduotuvėlę, malonėk skirti vieną kitą procentą savo pajamų šventam reikalui. Ko pareikalaus daugiau? Niekas nežino.

ES problema yra ne tik neįprasta politinė struktūra, bet, ko gero, tiksliausias apibūdinimas būtų George'o Soroso teiginys: „ES yra globalaus

ekonominio valdymo sistema“. Tai reiškia, kad ES valdoma ne politiniais metodais ir neturi politinės savimonės. Europos komisarai nėra politikai. Jie yra ypatingos rūšies administratoriai. Todėl neturi reikiamo politinio išvalgumo. Štai kodėl jie save apgaudinėja ir negali pripažinti, kad kažkas gali įgyvendinti labai rimtą politinį projektą. Tokio aklumo akivaizdoje mes turime mąstyti, kodėl taip yra.

Kodėl šiandien tokios kalbos kaip ši lengva ranka bus pavadintos nacionalizmu ar ksenofobija? Priežastis paprasta – interesas. Ši nauja struktūra, kurią mes vadiname ES, nėra nacionalinė valstybė ir čia yra radikalčiai nepageidautinos nacionalinės valstybės ir tautos. Jai reikalinga atomizuota 500 milijonų individų masė. Atvirumas emigrantams yra paprasčiausia politinė priemonė, leidžianti neatsiskaitomumą didinti, nes principą laiduoti politinį lojalumą teritorijoms valstybės taikė nuo seniausių laikų. Tam taikomas metodas – atskiesti gyventojus kitais gyventojais.

Kitas aiškiai atskleistas dalykas yra tai, kaip kalba Vokietijos ir Lenkijos verslininkai. Sakoma, kad migrantai padės išspręsti darbo jėgos trūkumo problemą. Bet mes jau bėgame nuo klausimo, kodėl Europai trūksta žmonijos. Taigi manyčiau, tikimasi, jog atvyksiančius žmones bus įmanoma paversti žmogiškuoju ištekliumi ne tam, kad kurtų įsivaizduojamą gerovę, bet tam, kad įgyvendintų strategiją atimti iš jų tai, kas vadinama žmogiškuoju tapatumu. Manyčiau, pirmas žingsnis realios gelbėjimosi strategijos link yra atsiribojimas nuo ideologinių diskusijų apie pabėgėlius ir supratimas, kad šio klausimo problemos ištakos slypi kelių šimtmečių gelmėse. Pati problema yra mąstymo problema ir reikia mėginti keistis, jeigu dar ne vėlu. Kitaip ES ištiks, deja, matytas liūdnas Sovietų Sąjungos likimas.

Spausdinama iš: *Mūsų Respublika*, 2015 m. spalio 16–22, p. 3.

Europos Sąjungos kryžkelė: pertvarka ar žlugimas?

Kalba jaunimo sambūrio „Pro Patria“ organizuotoje diskusijoje „Europa po Europos Sąjungos“ 2016 m. spalio 18 d.

Mąstant apie ES būklę ir ateitį kaip niekada pravartu prisiminti XVIII a. pabaigos – XIX a. pradžios Prancūzijos politinio veikėjo ir užsienio reikalų ministro Ch. Talleyrando žodžius, kuriais šis atsikirto jį nepastovumu ir

išdavikiškumu kaltinusiems kritikams. Audringu ir permainingu šios šalies istorijos laikotarpiu jam vis pavykdavo išsaugoti valstybės diplomatijos šefo arba kitas aukštas ir atsakingas pareigas. Jo priešininkai buvo įsitikinę ir jam priekaištaudavo, jog sėkmė šiam ministrui šypsojosi tik todėl, kad jis, kiekvieną kartą šalyje keičiantis valdžioms ir vyriausybėms, ciniškai išduodavo savo ankstesnį politinį šeiminką ir suspėdavo laiku perbėgti į naujo laimėtojo stovyklą. Talleyrandas tokius kaltinimus esą pavadinęs nesusipratimu ir šmeižtu: jis niekada nėra ko nors išdavęs. Pasak šio politikų, jis išsiskyręs iš kitų tik didesniu įžvalgumu, dėl kurio anksčiau už visus kitus sugebėdavęs pamatyti, kad jo šeiminkas jau miręs ir pradėdavęs tarnauti kitam šeiminkui. O kiti būtent dėl įžvalgumo stokos nepastebėdavę, kad senasis šeiminkas nebėgęs ir toliau beprasmiškai budėdavę prie velionio kūno. Šis pasakojimas turėtų būti labai pamokomas: daugybė pasaulio istoriją pakeitusių epochinės reikšmės įvykių buvo ne iš karto suvokti ir atpažinti net tiesioginių jų dalyvių ir stebėtojų.

Esame kaip tik pasaulinio masto ir lūžinės reikšmės įvykio tiesioginiai dalyviai ir liudininkai. Kaip ne kartą yra nutikę praeityje, šis įvykis daugumai dar nėra akivaizdus, bet jau tapo neatšaukiamu faktu: Europos Sąjunga žlugo. Būtent Talleyrano pamoka leidžia suprasti, ko iš tiesų verti du pagrindiniai šiandien keliama ir svarstomi klausimai. Pirmasis – ar akivaizdi struktūrinė ES krizė baigsis visiškai ir negrįžtama griūtimi? Antrasis – ar Lietuvai verta likti toje Sąjungoje ir kokia turi būti jos laikysena gilėjančios krizės akivaizdoje? Abu klausimai yra beprasmiški – nes jau iš esmės atsakyti, taigi pavėluoti. Kadangi ES yra žlugusi, nėra reikalo tuščiai ginčytis, verta iš jos išstoti ar atkakliai įsikibus jos laikytis ir pulti ją gelbėti. Išstoti nėra iš kur, o gelbėti nėra ko. Šiuo požiūriu viešojoje erdvėje ir net akademinuose sluoksniuose vykstančios diskusijos tarp „euroentuziastų“, „eurorealistų“ ir „euroskeptikų“ yra grynai ideologinės, tai yra nedalykinis, ginčas, kurio metu remiamasi ne teoriškai apibrėžtomis sąvokomis, o tik apsisivaidoma miglotomis vertinamosiomis etiketėmis bei klišėmis. Vienintelė konstruktyvi alternatyva tokioms „diskusijoms“ gali būti tik pastangos apmąstyti ES krizę ir jos padarinius visam žemynui bei Lietuvai griežtai teoriniu bei istoriniu požiūriu ir tokio apmąstymo įžvalgas išsakyti aiškia ir tikslia politinės filosofijos idėjų kalba.

Mintis, kad ES yra žlugusi, daug kam gali atrodyti keista ir laužta iš piršto ar net panašėti į piktavalių troškimą kuo greičiau palaidoti šį dar gyvą ir stiprų politinį kūną. Tačiau tokios abejonės gali kilti tik tuo atveju, kai menkai išmanoma istorija. Būtent skurdžios istorijos žinios kuria ir palaiko

kone visuotinai paplitusį vaizdinį, kad valstybių žlugimas visada turi priminti akivaizdžiai matomą kataklizmą ar net tikrą apokalipsę. Iš tiesų būna, kad valstybes sugriauna iš vidaus maištai ir sukilimai arba jas sunaikina išorės priešas, kaip kad nutiko Bizantijos imperijai, kurios paskutinis valdovas Konstantinas XI Paleologas žuvo mūšyje, gindamas Konstantinopolio sienas. Tačiau Vakarų Romos imperijos žlugimas amžininkų liko beveik nepastebėtas, nes barbarų generolo Odoakro nuverstas nuo sosto ir praradęs valdžios regalijas paskutinysis imperatorius Romulas Augustulas gavo kasmetinę rentą ir ramiai bei patogiai toliau gyveno jam skirtoje viloje.

Išoriškai gana taikios ir ramios buvo ir paskutinės Sovietų imperijos merdėjimo dienos: nors po 1991 m. rugpjūčio pučo ji faktiškai nebeegzistavo, iki pat formalaus jos „paleidimo“ ir respublikų „išsivaikščiojimo“ sukosi biurokratinė mašina, toliau sprendusi „einamuosius“ jau nesančios valstybės ir jos gyventojų reikalus. Galima net pasakyti: juo didesnė ir turtingesnė išteklių valstybė, arba politinis kūnas, juo ilgiau geba iš inercijos krutėti jau negyvo tokio kūno dalys. Tad išskyrus griunančių vidaus sukilimų ar revoliucijų ir išorės užkariavimo atvejus, politinius darinius paprastai pirmiausia išrinka dvasinė ir dėl tik ką minėtos priežasties toli gražu ne visada akivaizdi, iš karto pastebima mirtis. Pati dvasinė mirtis taip pat dažniausiai atsėlina pamažu ir nepastebimai. Ji užklumpa tą akimirka, kai, pavartojant XIX a. prancūzų politinio ir teisinio mąstytojo M. Harriou terminą, „išsivadėja“, t. y. praranda patrauklumą ir reikšmę, *esminė idėja (idee directrice)* – žmones į politinę bendriją sutelkiantis ir įkvepiantis juos kartu gyventi ir veikti tokios bendrijos egzistavimo tikslas ir prasmė. Dvasinė politinio kūno mirtis įvyksta tada, kai šis tikslas ir prasmė išnyksta: praradusi *esminę idėją*, politinė bendruomenė paprasčiausiai suyra, virsdama padriku gyventojų sambūriu.

Sovietų Sąjunga – puikus tokios mirties pavyzdys: milžinišką ir galingą armiją turėjusi imperija iš esmės žlugo be šūvio, nes niekas nematė prasmės jos ginti. Kadangi tokia dvasinė mirtis ateina iš lėto ir nepastebimai, o ją atpažinti nelengva, dažnai būna keblu išsiaiškinti ir suprasti, kada ji tiksliai įvyko. Vis dėlto jos artėjimas būna nujaučiamas ir ji net būna įvardijama ar paskelbiama – tiesa, dažniausiai šito net neįsisąmoninant ir nenoromis. Skelbdamas „pertvarkos“ SSRS pradžią, M. Gorbačiovas faktiškai konstatavo Sovietų imperijos mirtį. Juk iš tikrųjų: paskelbus, kad ji būtina, buvo viešai pripažinta, kad iki tol egzistavusi imperija faktiškai yra mirusi – tapusi nebegyvybingu ir neveiksmiu, šeštadalį Žemės paviršiaus užimančiu politiniu kūnu. Pati „pertvarka“ iš esmės buvo ne kas kita, o desperatiškas mėginimas gaivinti ir

ištraukti iš mirties nasrų ši merdėjimo sąstingio vis labiau kaustomą, o kartu ir priešmirtinių traukulių tampomą kūną.

Šias SSRS žlugimo aplinkybes ir peripetijas yra verta prisiminti dabar, kai ES taip pat žengia panašiu keliu. Nors visur tvyro ir tolydžio stiprėja bei plinta didžiulės ir grėsmingos krizės nuojauta, išskyrus Brexit'ą, kol kas nieko ypatingo nenutiko. Briuselio biurokratija lyg niekur nieko toliau kepa ir siuntinėja šalims direktyvas, o valstybių narių piliečiai ramiai gyvena savo įprastiniu ritmu. Ir vis dėlto Bratislavoje įvykusio susitikimo metu paskelbtas Sąjungos viršūnių pareiškimas dėl ES būklės išduoda, kokia tariama ir apgaulinga ši išorinė kasdienio gyvenimo ramybė. ES ir valstybių vadovų duotas pažadas ar veikiau paskelbtas įsipareigojimas per keletą mėnesių parengti naują ir patrauklią piliečiams Sąjungos viziją iš esmės yra jau įvykusios jos dvasinės mirties konstatavimas: juk šitaip faktiškai buvo pripažinta, kad ES neturi minėtos *esminės idėjos* – jos egzistavimą leidžiančio įprasminti dvasinio, moralinio ir politinio tikslo.

Ar ES ištiks SSRS lemtis arba, kalbant konkrečiau, ar jos lyderiams pasiseks padaryti tai, ko nepavyko M. Gorbačiovui – įkvėpti naują dvasią ir kartu gyvybę mechanškai vis dar judančiam, bet tuoj galinčiam pradėti sparčiai rti paneuropinės sąjungos kūnui? Šiandien tai yra svarbiausias – ne tik europinio, bet pasaulinio masto ir epochinės reikšmės – klausimas. Lyginti ES vadovybei iškilusį uždavinį su M. Gorbačiovui tekusiu spręsti iššūkiu kol kas nėra įprasta ir net atrodo keista: net akademiniuose sluoksniuose, o ką jau kalbėti apie propagandos formuojamą viešąją nuomonę, pati mintis lyginti ES ir SSRS tebėra tabu ir dažnai laikoma tiesiog šventvagiška. Tačiau toks lyginimas yra ne tik pagrįstas ir naudingas, bet besiklostančiomis aplinkybėmis jis darosi absoliučiai būtinas ir neišvengiamas grynai moksliniu-tiriamuoju požiūriu. Maža to, būtent nuostata dėl tokio lyginimo yra lakmuso popierėlis, leidžiantis atskirti ES integraciją rimtai ir atsakingai tyrinėjantį tikrą mokslininką nuo mokslininko kaukę užsidėjusio paviršutiniško diletanto, tesugebančio įvilkti ideologinę integracijos propagandą į pseudomokslinio žargono rūbą ir vengiančio kelti bei gvildinti realius ir esminius su integracija susijusius klausimus. Ypač – principinius filosofinius ir politinius šios integracijos pagrindų klausimus.

Mokslinėje literatūroje seniai pastebėta, kad pirmaisiais XX a. dešimtmečiais plačiai ir karštai diskutuotus idėjinius Europos vienybės klausimus liautasi svarstyti būtent nuo 1955 metų, kai, užgožusi kitas alternatyvas, laimėjo ir įsitvirtino J. Monnet pasiūlyta neofunkcinė integracijos

strategija ir vizija. Įsidėmėtina, kad pats jos kūrėjas primygtinai ragindavo vengti būtent idėjinių – filosofinių ir teorinių – integracijos klausimų ir siūlydavo pakeisti juos grynai „techniniais“ įvairių jos aspektų tyrinėjimais. Iš dalies todėl idėjiniai ES integracijos apmąstymai liko apleisti iki dabar ir šios srities mokslinėje literatūroje visiškai vyrauja techninės analizės, savo pobūdžiu ir turiniu beveik niekuo nesiskiriančios nuo kadaise Sovietų Sąjungoje vykdytų pseudomokslinių „komunizmo statybos“ problemų tyrinėjimų. ES patiriant egzistencinę krizę, šitoks integracijos tyrinėjimų intelektualinis neadekvatumas ir nuosmukis yra dar vienas Sąjungos idėjinio silpnumo ženklas ir turi būti suvokiamas kaip grėsmė jai didinantis veiksnys.

Teoriniu ir metodiniu požiūriu ES ir SSRS lyginimas leidžia geriau perprasti ES ištikusios krizės priežastis ir gelminius mechanizmus bei padeda tiksliau prognozuoti tikėtinas Sąjungos raidos kryptis ir tendencijas. Tačiau toks lyginimas naudingas ir pravartus ne tik todėl, kad egzistuoja tam tikri politinių darinių radimosi, raidos, o dažnai ir žlugimo panašumai. Kaip bus parodyta toliau, ES ir SSRS sieja ir tam tikra idėjinė giminytė, tad panašumai ir analogijos tarp abiejų sąjungų yra ne paviršutiniški ir atsitiktiniai, bet vidiniai ir gelminiai. Todėl pastangos juos atskleisti taptų svarbiu žingsniu vaduojantis iš integracijos tyrinėjimus apraizgiusio ideologinių iliuzijų voratinklio ir skatintų sugrįžti į kadaise egzistavusį, bet apleistą iš tiesų akademinį jos filosofinio apmąstymo ir mokslinio tyrinėjimo lauką.

Akivaizdu, kad į esminį klausimą – ES persitvarkys ar žlugs – neįmanoma atsakyti žvelgiant į ją per vienodai ideologizuotą „euroentuziazmo“ arba „euroskepticizmo“ nuostatų prizmę. Šį klausimą įmanoma dalykiškai svarstyti tik iš akademinės perspektyvos. O pradėti reikėtų nuo abėcėlinės istorinės tiesos, kad politiniai dariniai žlunga dėl dvejų – išorinių arba vidinių – priežasčių, tai yra dėl nesugebėjimo atsispirti užpuolikui arba dėl didžiulių vidaus santvarkos trūkumų ir ydų. Kartais jų žlugimą lemia abiejų priežasčių sampyna ir sąveika. Tokios sampynos užuomazgų jau galima išvelgti ir ES atveju, tačiau apskritai didžiausia grėsmė Sąjungai kol kas lieka jos vidaus konstrukcijos ydos. Kadangi, istoriškai žvelgiant, ES yra ne pastovus, o „tampantis“, taigi nuolatos kintantis, darinys, šios konstrukcijos ir viso darinio vidaus santvarkos klausimas neišvengiamai virsta pasirinkto vienijimosi modelio tinkamumo ir veiksmingumo klausimu. Tik neišardoma sąsaja tarp ES vidaus santvarkos ir ją lemiančio integracijos modelio leidžia dalykiškai – aiškiai ir konkrečiai – pasakyti, kas turima omenyje, kalbant apie dabartinę ES būklę: Sąjunga išgyvena gilią krizę ir faktiškai yra žlugusi ta prasme, kad

visiškai išsisėmė kelis dešimtmečius vyravusi neofunkcinė žemyno šalių integracijos strategija. Praktiškai tai reiškia, kad ja besivadovaujanti ES ne tik atsidūrė savo plėtros aklavietėje, bet yra tapusi negyvybingu dariniu, kurio neįmanoma išgelbėti dalinėmis ir kosmetinėmis reformomis.

Žinoma, kol kas sunku tikėtis, kad tokia griežta diagnozė – būtent, jog ES dabartiniu savo pavidalu serga mirtina liga – bus lengvai ir greitai visų pripažinta. Dėl jos dar kurį laiką virs tokia pat arši ideologinė ir politinė kova, kokie buvo Sovietų Sąjungoje iki pat jos griūties trukę įnirtingi ginčai dėl komunistinės sistemos ir pačios imperijos gyvybingumo vadinamosios „pertvarkos“ laikotarpiu. Juk blaiviai ir sąžiningai diagnozuoti ES kamuojančią ligą yra tolygu pripažinti, kad vieninga Europa iš pat pradžių buvo statoma ant šleivų idėjinių pamatų ir net keletą dešimtmečių vedama ne tuo keliu – tiesiog į niekur. Tačiau tai yra turbūt vienintelė galimybė išgelbėti Europą – ne moraliai ir politiškai bankrutavusį ligšiolinį ES integracijos projektą, bet iš tiesų didingą Europos vienybės idėją. Vieningos Europos idėja ir jos suvienijimo projektai nėra tas pat – būtent ši skirtis yra paskutinis vilties spindulys, neleidžiantis galutinai išblėsti tikėjimui žemyno ateitimi.

Praėjusio amžiaus viduryje būta net keleto vieningos Europos vizijų. Tarp jų – ir nacionalsocialistinės Vokietijos viršūnių kurtas „naujosios Europos tvarkos“ planas. Pagal jį Europa turėjo tapti *Grosswirtschaftsraum* – Vokietijos dominuojama „didžiąja ekonomine erdve“, savo politine sandara šiek tiek panašėjanti į tai, kas šiandien būtų vadinama „kelių greičių Europa“, kurią būtų sudariusios skirtingą statusą turinčios šalys. Dėl gerai žinomų priežasčių šis planas taip ir liko neįgyvendintas, bet jį kartais prisiminti verta vien todėl, kad jis padeda suprasti, jog kartais išsakomos mintys, esą ES yra jau ne tankais, bet vokiškos markės pagalba kuriamas Ketvirtasis Reichas, galbūt nėra visiškai laužtos iš piršto.

Vis dėlto vargu ar įmanoma suvokti ES kamuojančios ligos tikrąjį pobūdį bei mastą, taip pat atpažinti bei įvardyti jos simptomus, pamirštant arba nutylint nepaprastai svarbų pokarinės Europos istorijos ir politikos faktą, kad neofunkcinės integracijos architekto J. Monnet įgyvendintas integracijos modelis nebuvo vienintelė ir pirminė žemyno suvienijimo vizija. Ne jokių politinių pareigų niekada neužėmęs valdininkas J. Monnet buvo tikrasis pradėtos vienyti Europos tėvas. Tikrieji jos tėvai iš tiesų buvo iškilių trijų didžiųjų valstybių – Italijos, Prancūzijos ir Vokietijos – politiniai veikėjai. Tai buvo krikščionys demokratai A. de Gasperi, K. Adenaueris ir R. Schumanas – garsiosios 1950 m. gegužės 9 d. paskelbtos Deklaracijos autoriaus. Dvasiniu

Vakarų krikščioniškos civilizacijos pagrindu telkiama laisvų tautų ir suverenių valstybių demokratinė ir lygiatėisė sąjunga, primenanti Šveicarijos konfederaciją – šitaip glaustai galima nusakyti pokario krikščionių demokratų puoselėtą būsimosios vieningos Europos viziją. Būtent iš jos šešėlio po kelerių metų tarsi netikėtai išnirio J. Monnet pasiūlytas „neofunkcinės“ integracijos planas. Šį pokytį, o tiksliau, tikrą perversmą nulėmusios priežastys ir aplinkybės yra gana mįslingos, nes kol kas nebuvo rimčiau tyrinėtos ir tebėra menkai žinomos. Tačiau tai netrukdo aiškiai matyti dvi Europos vienybės vizijas skiriančios dvasinės ir intelektualinės prarajos.

Ją išduoda tais pačiais 1950 m. J. Monnet rašytame memorandume išsakytas teiginys: „Europa niekada neegzistavo, ją turime iš tikrųjų sukurti, kad ji atsiskleistų sau.“ Šio teiginio prasmė absoliučiai aiški ir nepalieka jokios erdvės alternatyvioms interpretacijoms: Europos tėvai siekė suvienyti susiskaidžiusią ir pasidalijusią, bet *egzistuojančią* Europą, Monnet tikslas – sukurti *dar nesančią* Europą. Iš principo tai įmanoma padaryti vieninteliu būdu – iš pagrindų sugriauinant „senąją“, arba „netikrą“, ir jos vietoje sukuriant „naująją“, arba „tikrą“, Europą. Todėl įsivaizduoti Europos integraciją kaip paprastą žemyno žmonių, tautų ir valstybių vis glaudesnį vieniėjimosi procesą būtų tikras nesusipratimas. Kiek iki šiol vykusį neofunkcinę Europos integraciją buvo „naujosios“ Europos kūrimas, tolydžio griauinant ir verčiant statybine žaliava „senąją“ Europą, tiek šis procesas buvo ir tebėra ne vieniėjimasis, bet permanentinė europeizacijos revoliucija. Jos tikslas – iš pagrindų pakeisti Senojo žemyno veidą ir sukurti naują, visiškai neatpažįstamą Europą, kurios kontūrai yra neaiškūs ir kurią įmanoma tik miglotai įsivaizduoti.

Antra vertus, kai kurie šios revoliucijos aspektai, pirmiausia idėjinis pagrindas ir varomosios jėgos, yra akivaizdūs ir nekelia jokių abejonių. Po neofunkcinės integracijos priedanga vykstanti permanentinė europeizacijos revoliucija idėjiniu požiūriu yra dviejų didžiųjų Vakarų revoliucinių tradicijų, įkūnijamų liberalizmo ir komunizmo politinių ideologijų bei atstovaujamų J. Locke'o ir K. Marxo, susiliejimas ir sampyna. Todėl teisėta ir tikslu ją vadinti liberalkomunistine revoliucija. Pagrindinis jos tikslas yra toks pat, kaip ir visų ankstesniųjų Apšvietos įkvėptų revoliucijų – sukurti „naują“ žmogų ir naują būsimąją visuomenę, kurioje būtų panaikinti ir galutinai išnyktų visi įprastiniai „senųjų“ žmonių skirtumai. Šiuo atžvilgiu ji iš esmės nesiskiria nuo XVIII a. Prancūzijos ar XX a. Rusijos revoliucijų. Dar tiksliau būtų sakyti, kad ji dar kartą mėgina įgyvendinti garsiajame K. Marxo ir F. Engelso 1848 m. parašytame „Komunistų partijos manifeste“ iškeltus idealus: panaikinti

religiją, tautą, valstybę ir šeimą.

Tačiau nesitikėta, kad šie idealai bus įgyvendinti lengvai ir greitai. Pats J. Monnet buvo įsitikinęs, kad neofunkcionalizmo principais grindžiama Europos integracija būsianti begalinis europiečių sąmonės transformacijos procesas, paversiantis revoliuciją nuolatinio ir nepabaigiamu vyksmu. Kuriamas „naujasis europietis“ šioje vizijoje reprezentuoja būsimąjį „naująjį“ žmogų ir faktiškai atlieka tą patį vaidmenį, kuris Marxo revoliucijos teorijoje buvo skirtas proletariatui, kaip universalų žmogiškumą įkūnijančiai ir atstovaujančiai klasei. Apskritai pati universalus žmogiškumo idėja numato tai, ką, pasitelkiant garsaus rašyto R. Musilio knygos pavadinimo žodžius, galima pavadinti „žmogumi be savybių“ arba „tuščia“ žmogaus forma. Tad „naujasis“ europietis turi būti suprantamas kaip abstraktus, visais atžvilgiais suniveliuotas, takus, tai yra neturintis apibrėžtų ir pastovių savybių ir bruožų, ateities žmogus, o tiksliau – savo rūšies antžmogis. Tokių europiečių visuomenė arba vadinamasis paneuropinis demosas būtų ne kas kita, o radikaliai individualistinė, atomizuota ir susvetimėjusi visuomenė, kurios nariai neturėtų jokių apibrėžtų ir stabilų tapatumų. Juos saistytų tik bendros teisės normos ir instrumentiniai-funkciniai ryšiai. Jie telktųsi į trumpalaikius, vienkartinę funkcijai atlikti skirtus junginius, o atlikę funkciją, tiesiog išsiskirstytų tam, kad galėtų vėl jungtis į kitą darinį.

Vertinant civilizaciniu matu ir žvelgiant iš ilgalaikės istorinės perspektyvos, darosi akivaizdu, kad tokia integracija iš esmės yra radikalus antropologinės ir socialinės inžinerijos eksperimentas. Tai Europos – jos kultūrinės tradicijos, tautų ir valstybių – naikinimas. Jis buvo lėtas ir beveik nepastebimas, kol neofunkcinė integracija daugiausia vyko ekonominėje plotmėje. 1992 m. Maastrichto sutartis, kuria buvo oficialiai įsteigta ES kaip politinis susivienijimas, tapo integracijos lūžio tašku. Ji buvo pasirašyta triumfo dėl tik ką pasiektos pergalės Šaltajame kare su SSRS fone: tada atrodė, kad įkurtosios Sąjungos laukia ilgas klestėjimo laikotarpis ir šviesi ateitis. Šiuos lūkesčius tik stiprino vėlesnė plėtra į Rytus, kai ES narėmis tapo ištiesa virtinė pokomunistinių Vidurio ir Rytų Europos šalių. Tačiau šie lūkesčiai pradėjo bliūkšti vos po kelių metų. ES parodytas bejėgiškumas vykstant Rusijos ir Gruzijos karui ir tuo pat metu prasidėjusi ekonominė krizė laikytini pirmaisiais akivaizdžiais išryškėjusiais ES struktūrinio silpnumo ir pažeidžiamumo ženklais. Tokių ženklų randasi vis daugiau. Jų prisikaupė tiek, kad ES kaip liberalkomunistinis projektas priėjo savo plėtos ribas ir atsidūrė aklavietėje.

Pagrindinis tokios aklavietės požymis yra milžiniškas atotrūkis

tarp neofunkcinę integracijos projektą grindžiančios ir legitimuojančios liberalkomunistinės (kasdiene šneka paprastai vadinamos „leftistine“) ideologijos skelbiamų nuostatų ir ES tikrovės, tai yra jos dabartinės būklės ir funkcionavimo realijų. Ši atotrūkį atspindi keli pamatiniai prieštaravimai. Pirmasis – prieštaravimas tarp ES ideologijos postuluojamų universalių žmogaus teisių ir partikuliarių konkretaus ir apibrėžto politinio darinio piliečio teisių. Šis prieštaravimas pasireiškia tuo, kad teoriškai ES yra išipareigojusi priimti visus potencialius pasaulio migrantus, nors grynai fiziškai to niekada nepajėgs padaryti. Antrasis – prieštaravimas tarp europeizacijos revoliucijos pasaulinių siekių arba užmojų sukurti pasaulį be sienų ir objektyvios būtinybės, o kartu nesugebėjimo tinkamai apsaugoti pačios ES sienas. Trečiasis – prieštaravimas tarp ES deklaruojamos misijos skleisti „europines vertybes“ ir ypač demokratiją visame pasaulyje ir akivaizdaus Sąjungai būdingo „demokratijos deficito“ arba tiesiog nedemokratinio jos valdymo būdo ir praktikos. Ketvirtasis – prieštaravimas tarp oficialiai deklaruojamo ES tikslo laiduoti Europos žemyno gerovę ir saugumą ir nesugebėjimo išpildyti šių pažadų.

ES, nors ir būdama didžiausias pasaulio ūkis, apskritai yra nekonkurencinga ir smunkanti ekonomika, kuri ne tik nepajėgia užtikrinti visuotinės gerovės, bet, priešingai, joje irsta pokariu susiklostęs gerovės valstybės modelis. Lygiai taip pat darosi vis labiau problemiškos žadėtos taikos perspektyvos. Ir dėl to kalta ne tik pokarinę geopolitinę stabilumą bei saugumo architektūrą vis drąsiau griaunančios Rusijos agresyvi užsienio politika. Prie žemyno destabilizavimo prisidėjo ir pati ES, kuri, pamėginusi įtraukti Ukrainą į savąją geopolitinę erdvę, nepasirūpino ir nesugebėjo suteikti šiai šaliai absoliučiai būtinų karinio saugumo garantijų.

Šie prieštaravimai yra iš tiesų fundamentalūs ir liudija gelminę ES krizę, virstančią egzistenciniu visos Europos išlikimo klausimu. Atsakas į šią krizę yra praktiškai visose ES šalyse pabudęs tautų savisaugos instinktas. Tai, kas šiuo metu vyksta daugumoje Sąjungos šalių, galima nusakyti trumpai – prasideda tautų pavasaris. Atsakas į ES vykstančius šalių ištautinimo ir išvalstybinimo procesus yra atgimstanti ir stiprėjanti šių šalių gyventojų tautinė ir valstybinė savimonė. Visa tai be galo primena Sovietų Sąjungoje „pertvarkos“ laikotarpiu vykusius tautinio atgimimo procesus ir juos politiškai įkūnijusius nacionalinio išsivadavimo sąjūdžius. Višegrado šalyse, pirmiausia Lenkijoje ir Vengrijoje, šis atgimimas jau persikėlė į valstybinės politikos lygmenį. Tai neturėtų stebinti: Lenkijoje tautinio atgimimo sąjūdžiui vadovauja nuosekliausiai ir

ryžtingiausiai su buvusiu komunistiniu režimu kovoję politikos veikėjai, o Vengrija apskritai buvo pirmoji komunistinio bloko šalis, pamėginusi atviro sukilimo keliu ištrūkti iš Sovietų Sąjungos dominuojamos ir kontroliuojamos geopolitinės erdvės. Vakarų Europoje panašių permainų tiesiogine politine išraiška tapo Didžiosios Britanijos piliečių referendumas dėl išstojimo iš ES.

Į šias permainas oficialiu ES lygmeniu reaguojama daugiaprasmiškai ir prieštaringai. Viena vertus, oficialiojoje propagandoje toliau skleidžiamas mitas, kad ES šalyse stiprėja „antieuropinės“ nuotaikos. Šaoningai nutylima, kad priešinimasis iš pat pradžių ydingam ir galiausiai moraliai ir politiškai žlugusiam ligšioliniam ES integracijos modeliui savaime ne tik neliudija antieuropinių nuostatų, bet, priešingai, gali būti laikomas mėginimu išgelbėti beatodairiškai ir beprasmiškai naikinamą žemyną ir sukurti prielaidas atgimti vieningos Europos idėjai, kuri šiuo metu yra smarkiai diskredituota. Atsinaujinusi ir atgimusi Europa turėtų būti Europos tėvų išsvajota laisvų tautų ir suverenių valstybių demokratinė sąjunga, galinti pakeisti siekiamą sukurti sunkiai įsivaizduojamą grynai „funkcinę“ ir neabejotinai nedemokratišką federaciją.

Permainų ES siekiančius sąjūdžius ir politines jėgas iš inercijos mėginama toliau marginalizuoti klįjuojant jiems „autoritarinio populizmo“, „radikalios dešinės“, „ksenofobijos“, „radikalaus nacionalizmo“ ir kitas ideologiškai smerkiančias etiketes, kurios iš esmės niekuo nesiskiria nuo Sovietų Sąjungoje naudotų „buržuazinio nacionalizmo“ ir panašių etikečių. Lietuvos nepriklausomybę atkūręs Sąjūdis taip pat sovietinių ideologų ir propagandininkų buvo vadinamas „nacionalistinių ekstremistų ir radikalų“ sambūriu ir greičiausiai būtų šitaip vadinamas ir dabar, nes jo ir šiuo metu ES stiprėjančių tariamai „radikalių nacionalistinių“ ir „autoritarinių populistinių“ jėgų tikslai ir siekiai labai panašūs. Antra vertus, praktinės politikos plotmėje faktiškai jau pripažįstami ir pradedami įgyvendinti oficialiai vis dar smerkiamų „radikalių“ jėgų reikalavimai. Net iš pradžių aršiai Vengriją kritikavusios šalys taip pat galiausiai ėmėsi saugoti savo sienas, o vizito į Afriką metu A. Merkel stengėsi įtikinti šio regiono vyriausybes ir gyventojus, kad ES galimybės „svetingai“ priimti migrantus taip pat nėra bekraštės ir jau išsemtos.

Kuo galiausiai baigsis šis blaškymasis, galima tik spėlioti. Bratislavoje įvykusio ES viršūnių susitikimo metu paskelbtas išipareigojimas per keletą mėnesių parengti patrauklią ir įkvepiančią Sąjungos ateities viziją reiškia viena iš dviejų. Arba bus paskelbta ES esminės „pertvarkos“ programa, arba bus apsiribota nieko iš pagrindų nekeičiančių dalinių ir smulkių reformų paketu.

Pirmuoju atveju vieningos Europos idėja atgimtų ir lauktų ilgas ir sunkus sveikais pagrindais vykdomos integracijos kelias. Antruoju atveju ES merdėtų toliau ir galiausiai prasidėtų valstybių išsivaikščiojimas su nenuspėjamais padariniais viso žemyno ateičiai.

Į gyvybiškai svarbų klausimą, kaip turi elgtis ir ką privalo daryti Lietuva šioje situacijoje, kol kas atsakyti vengiama. Apskritai, šiuo atžvilgiu Lietuva tebėra gūdus ES užkampis. Jos valdančiojo sluoksnio elgesys smarkiai primena sovietinių pirmtakų laikyseną gorbačiovinės „pertvarkos“ metu – tyliai stebėta, kas vyksta Maskvoje, ir laukta, kaip toliau rutuliosis įvykiai. Mūsų dienomis nesiryžtama prisijungti prie Višegrado šalių iniciatyvų atnaujinti ES ir iš inercijos laikomasi įsikibus oficialiosios Briuselio viršūnių linijos. Tai nėra toliaregiška ir drąsi, Lietuvos ilgalaikius interesus atitinkanti politika. Juk turint omenyje šalies geopolitinę ir saugumo padėtį, akivaizdu, kad tikėtino ES žlugimo padariniai Lietuvai būtų ypač sunkūs ir nepalyginti liūdniesni, negu Vakarų Europos ar net kur kas stipresnėms ir saugesnėms Višegrado valstybėms. Tad atrodytų, jog dera šlietis prie jų ir visokeriopai remti pastangas išgelbėti – iš esmės ir ryžtingai keisti – beviltiškai įstrigusį ir atsidūrusį lemtingoje kryžkelėje Europos vienijimo projektą. Tačiau norint žengti tokį žingsnį reikia šiek tiek drąsos ir ryžto pasakyti tai, kas galbūt nepatiktų ES į egzistencinę krizę atvedusių didžiųjų valstybių lyderiams ir Briuselio politinėms ir biurokratinėms viršūnėms. Tai padaryti nelengva. Todėl kaip ir lemtingais 1939–1940 m. ar sovietinės „pertvarkos“ laikotarpiu pasyviai ir nežinia ko lūkuriuojama. Turbūt vis laukiama Godo...

Spausdinama iš: *Nepriklausomybės sąsiuviniai*, 2016 m., Nr. 4, p. 41–48.

VIII. GEOPOLITIKOS KRYŽKELĖS

Memel – Wilno

I. Memel – Wilno: neišmoktos istorijos pamokos

Lietuvos vidaus ir užsienio politika vis labiau atrodo tarsi apkerėta tamsios ir pikta linkinės jėgos. Vadinamasis „Lietuvos lenkų“ klausimas artėja prie sunkiai prognozuojamos atomazgos. Didėja tikimybė, kad ši atomazga bus sąjūdinių laikų masto politinis sprogdymas. Tokią baigtį žada šio seniai svars-tomo ir įtampą visuomenėje kurstančio klausimo siūlomi sprendimai. Tikėtis kitokios baigties sunku dėl akivaizdžios priežasties. Per visą atkurtos valstybės istoriją turbūt dar nebuvo iškilęs joks kitas klausimas, kurį būtų buvę mėginama išspręsti šitaip nesugebant arba nenorint suvokti ir atvirai įvardyti tikrojo jo turinio ir esmės. Būtent šia prasme apie valstybės užsienio politiką tenka kalbėti pasitelkus apkerėjimo vaizdinį.

Apkerėjimas yra kone masinis. Beveik visi vykstančių diskusijų dalyviai – siūlomų sprendimų šalininkai ir priešininkai – lyg užburti kartoja frazes apie „įtemptus Lietuvos ir Lenkijos santykius“ ir esamą arba galimą valstybės „konfliktą“ su lenkakalbių šalies piliečių bendruomene. Visais atvejais vartojamos tos pačios, lėkštomis mąstymo klišėmis virtusios formuluotės. Skiriasi tik problemos ištakų aiškinimai ir siūlymai, kaip ją spręsti. Panirus į šitaip apibrėž-tą diskusijų lauką nebepastebima, kad įtempti abiejų valstybių santykiai, kaip ir pačioje šalyje tvyranti įtampa, tėra šalutinis ir ne toks jau reikšmingas emocinis fonas, nukreipiantis dėmesį nuo tikrojo ir iš tiesų potencialiai itin pavojingo konflikto, galinčio turėti pragaištingų padarinių visoms į jį įsitraukusioms arba veikiausiai sumaniai įtrauktoms šalims. Nėra jokio Lietuvos ir Lenkijos ar mūsų valstybės ir jos lenkakalbių piliečių konflikto. Vyksta Lietuvos valstybės ir su-gebėjusios politiškai ir teisiškai legalizuotis šioje valstybėje jai priešiškos jėgos – prieš Lietuvos nepriklausomybę kovojusio KPSS padalinio, vadinto Pietry-čių Lietuvos autonomininkais, sukeltas ir kryptingai eskaluojamas konfliktas.

Neįtikėtina, bet dėl suprastėjusių santykių su Lenkija ir vidaus trinčių

skubama kaltinti Lietuvos valstybę ir muštis į krūtinę dėl jos padarytų tariamų klaidų bei nuodėmių. Tiesiog stebėtina pamirštami pamatiniai faktai, kurie privalėtų būti išiečiai ir atramos taškais mėginant rimtai ir giliai apmąstyti iškilusias problemas. Taigi, visų pirma pamiršta, kad prieš du dešimtmečius Lietuvoje veikė gausios ir stiprios antivalstybinės jėgos. Tačiau, atkūrus Nepriklausomybę, nebūta net menkausio mėginimo politiškai ir teisiškai neutralizuoti šias jėgas. Atpirkimo ožiais tapo ir už antivalstybinę veiklą buvo nubausti vos keli viešumoje labiausiai reiškęsi ir todėl gerai įsidėmėti, bet, ko gero, anaipol ne pagrindiniai ir ne pavojingiausi KPSS platformininkai – jedinstvininkai ir Pietryčių Lietuvos autonomininkai. Kiti, tarsi mostelėjus burtų lazdele, pradingo. Kur jie dingo ir ką veikia šiandien – šis svarbus klausimas tapo savotišku tabu ir apie tai nedrįstama net užsiminti. Būtent toks „užmaršumas“ lemia, kad akademine ir viešojoje erdvėje svarstant įvairius vadinamojo „lenkų klausimo“ aspektus faktiškai vadovaujamasi prielaida, kad visi Lietuvos pasus paėmę nepriklausomybės priešininkai „praregėjo“ ir tapo lojaliais atkurtosios valstybės piliečiais. Būtent ši iš piršto laužta – nežinia kuo pagrįsta ir nepatikrinta prielaida – valdo daugiau negu keistus problemų sprendimus siūlančių „ekspertų“, pirmiausia istorikų bei politologų, ir šiuos siūlymus užsimojusių igyvendinti politikų vaizduotę ir mąstymą.

Taip pat vengiama atvirai prabilti apie prieš dvidešimt metų padarytą tikrą, o ne įsivaizduojamą milžinišką politinę klaidą. Vadinamųjų „autonomininkų“ nuožmi kova prieš Lietuvos nepriklausomybę buvo sunki našta ir egzistencinis iššūkis atkurtai ir dėl išlikimo kovojusiai jaunai valstybei. Aplinkybės susiklosčius nepalankiau, jos padariniai galėjo tapti katastrofiški. Kiekviena panašiomis aplinkybėmis atkūrusi nepriklausomybę ir turinti politinį savisaugos instinktą valstybė būtų išmokusi gautą pamoką ir iš panašios patirties padariusi kuo rimčiausias praktines išvadas. Deja, Lietuvos valdžios nieko nesuprato ir nieko nepasimokė. Autonomininkų *de facto* okupuotoje ir atskirtoje šalies dalyje pagrįstai ir teisėtai įvestas tiesioginis valdymas buvo skubotai ir neapdairiai panaikintas, neįvykdžius teritorinės-administracinės reformos ir nesuformavus būsimosios savivaldos pareigūnų branduolio iš valstybei lojalių vietos gyventojų. Neatlikus šių absoliučiai būtinų pertvarkymų, teritorija buvo paslaugiai, kaip ant lėkštutės, perduota administruoti tik ką joje siautėjusiems aršioms ir nesutaikomiems valstybės priešams.

Visi jie, išskyrus vienintelį Nepriklausomybės aktui nepritarusį ir dėl to apgailestaujantį buvusios LTSR Aukščiausiosios Tarybos deputatą, niekada nepripažino, kad, kovodami prieš atgimstančią Lietuvos valstybę, padarė klai-

dą ar, juo labiau, tai valstybei yra nusikaltę. Nėra nė menkiausių įrodymų, kad šie žmonės kada nors būtų mėginę išpirkti savo klaidas ir kaltes sąžiningu ir konstruktyviu darbu savo šaliai. Priešingai, tai, kas ištikus du dešimtmečius vyksta buvusiose autonomininkų valdose, sunku pavadinti kitaip, kaip ankstesnės antivalstybinės veiklos tęsimu naujomis priemonėmis. Lietuvos valstybės institucijos ir absoliuti dauguma politikos tyrinėtojų ir komentatorių cechui priklausančių „ekspertų“ į šią veiklą žiūri pro pirštus ir jos tarsi nepastebi. Dėl Pietryčių Lietuvoje vykdomos ardomosios veiklos nerimaujantys piliečiai ir organizacijos, taip pat ir mėginančios informuoti apie šiame krašte susiklosčiusią padėtį žiniasklaidos priemonės ne tik negirdimos, bet veikia pašepiamios kaip trumparegiai „nesusipratėliai“ ir „panikos“ skleidėjai.

Du dešimtmečiai istorijos požiūriu – tik akimirka. Tačiau Lietuvoje jie prilįgsta kone amžinybei. Čia praeities atmintis tokia trumpa, kad net nesugebama atpažinti, kaip nuosekliai ir metodiškai kartojami veiksmai, kurių liudininkais buvo daugybė ir šiandien Lietuvoje gyvenančių žmonių. Todėl ir nesugebama susivokti ir pripažinti, kad 1991 m. rudenį išsilakstę autonomininkai galėjo paprasčiausiai pasinaudoti KPSS įkūrėjo V. Uljanovo (Lenino) išmintimi, jog kovodama už savo siekius bolševikų partija turinti veikti ne tik pogrindyje. Prireikus dera be skrupulų pasinaudoti legaliomis kovos priemonėmis, kurias daro prieinamas „buržuazinė“ parlamentinė demokratija. Pasinaudodami šia išmintimi, vakarykščiai autonomininkai ir jų reikalo tęsėjai susibūrė į legaliai veikiančią antivalstybinę partiją – Lietuvos lenkų rinkimų akciją (LLRA) ir tai buvo iš tiesų apgalvotas bei toliaregiškas jų žingsnis. Jų rankose atsidūrė nauji ardomosios antivalstybinės veiklos įrankiai, kuriais – tai reikia pripažinti – jie sumaniai naudojasi.

Daugelis viešosios erdvės komentatorių ir net politikų „piktinasi“, kad plūšantis Europos Sąjungos parlamente šios organizacijos vedlys sistemingai iškraipo faktus ir šmeižia Lietuvą dėl lenkų tautinei bendrijai priklausančių jos piliečių teisių menamų pažeidimų. Tačiau nepasakoma, jog tai nėra paprastas šmeižtas. Tarsi nematoma, o gal iš tikrųjų nepastebima, kad Lietuvai turintis atstovauti europarlamentaras šitaip triūsia ne vienas, bet veikia ranka rankon su bendraminte ir Latvijoje išrinkta bendražyge T. Ždanok – aršiai prieš Latvijos nepriklausomybę kovojusio „Interfronto“ nare, net nemėginančia slėpti patologinės neapykantos jos neva atstovaujamai, o iš tikrųjų sistemingai ir metodiškai diskredituojamai valstybei. Žinia, kurią, naudodamiesi europarlamentaro statusu ir galimybėmis, siunčia visai Europai šie du idėjiškai artimi veikėjai, nėra paprastas melas ir šmeižtas todėl, kad iš tiesų vykdoma nuose-

kli ir kryptinga dezinformacijos ir propagandos kampanija. Minėtų europarlamentarų visai Europai skleidžiama žinia yra ta pati, kurią demokratijos ir tautiniams klausimams jautriems Vakarams kadaise siuntė Kremlius, mėginęs juos atgrasyti nuo paramos Baltijos šalių nepriklausomybės siekiams. Demokratinė šalių visuomenė ir vyriausybės buvo dezinformuojamos ir bauginamos, kad Baltijos šalyse į valdžią veržiasi „nacionalistinės“ ir „fašistinės“ jėgos, kurioms ir terūpi skriausti ar net sunaikinti jose gyvenančias tautines bendrijas ir mažumas. Dabar tą pačią žinią monotoniškai transliuoja Rusijos valstybinė propaganda. Pasak jos ruponų, Baltijos valstybėse įsitvirtinę „etnokratiniai“ ir „kvazifašistiniai“ režimai, jose trūksta demokratijos, pažeidinėjamos žmogaus teisės ir engiamos tautinės mažumos. LLRA lyderis ne tik uoliai kartoja ir skleidžia šią propagandą Briuselio koridoriuose, bet ir paslaugiai teikia jai gyvuoti būtinas melagingas žinias. Tačiau Lietuvoje sugebama tik gailiai dūsauti ir verkšlenti dėl tokio „nesąžiningo“ ir „negrąžaus“ jos atstovo ES parlamente elgesio. Nėra politinės valios ir drąsos pavadinti tokią veiklą tikruoju vardu ir paaiškinti jos esmę bei tikslą užsienio partneriams. O ypač derėtų tiesiai ir atvirai paklausti strateginę partnere vis dar laikomos Lenkijos Respublikos vadovybės, ko ji iš tiesų siekia, remdama asmenį, dalyvaujantį trečiosios šalies vykdomame propagandiniame kare prieš Lietuvos valstybę. Padaryti šių paprasčiausių dalykų nesugebama. Rezultatas – nepabaigiami Lietuvos atgailavimai ir teisinimaisi dėl nepadarytų nuodėmių, nuolankiai įrodinėjant, kad ji nėra dramblys.

Tačiau LLRA vedlio dalyvavimas kitos valstybės vykdomoje antilietuviškoje propagandinėje kampanijoje – tik ledkalnio viršūnė. Kitaip negu pasimetusios ir besiblaškančios Lietuvos visuomenė ir valdžia, LLRA, pirmiausia jos vadovybė, žino, ką daro ir ko siekia, nes turi ir nuosekliai įgyvendina aiškią ir kruopščiai parengtą politinių veiksmų programą. Tikslas yra tas pats, kaip ir prieš du dešimtmečius. Siekiama visais atžvilgiais – kalbiniu, kultūriniu, socialiniu ir politiniu – kuo labiau izoliuoti šios organizacijos valdomus Pietryčių Lietuvos rajonus nuo likusios šalies dalies ir, pasyviai stebint Lietuvos visuomenę ir valdžią, galutinai paversti juos *de facto* nepriklausomu autonominiu regionu. Įtvirtinus tokią autonomiją ir šiame krašte pradėjus gyventi vien pagal LLRA nustatytą tvarką, beliktų kantriai išlaukti „geresnių laikų“, kai galbūt vėl rasis palanki proga pakartoti KPSS pirmtakų žygį, mėginant paversti šią teritoriją „nepriklausomu“ Padniestrės ar Šiaurės Osetijos tipo pseudovalstybiniu dariniu. Vykdam tą programą daromi žingsniai ir visa įvykių raida nuostabiai primena prie Klaipėdos krašto atplėšimo atvedusių įvykių plėtros scenarijų.

Tačiau šių panašumų atkakliai nenorima matyti ir juo labiau pripažinti. Veikiausiai priešingai: bus pasakyta, kad toks įvykių scenarijus gali gimi tik perkaitusioje vaizduotėje, nes Lietuva priklauso taikingų ir draugiškų ES valstybių šeimai, o jos saugumą patikimai garantuoja galingas NATO gynybinis skydas. Toks „argumentas“ iš tiesų gali pasirodyti svarus ir nuskambėti gana įtikinamai. Juk kur kas sunkiau, negu bėgti nuo nemalonios tikrovės, yra vadovautis nuostata, kad strateginis ir toliaregiškas geopolitinis mąstymas tuo ir skiriasi nuo trumparegiško konjunktūrinio tarpvalstybinių santykių scenarijų dėliojimo, kad jis nebūna esamos padėties mechaniška projekcija į ateitį. Todėl belieka trumpai priminti: ne tik 1923 m., bet net ir 1932 m. daug kam vis dar atrodė, kad Klaipėdos kraštas prijungtas prie Lietuvos visiems laikams. Sugebėję anksti pamatyti virš Lietuvos besitelkiančius geopolitinės audros debesis ir raginę imtis atsargumo priemonių prof. K. Pakštas ir kiti išvalgesni to meto žmonės buvo mandagiai negirdimi. Negana to, vadinamieji „blaiviai mąstantys realistiškai“ nevengė jų atvirai pašiepti, kaip paikystes svaičiojančių keistuolių, nors iš tiesų būtent pastarieji giliai suprato pamatinį geopolitikos principą: valstybių santykiai yra takūs ir juose nėra nieko amžino. Jie buvo ignoruojami ir pajaukiami, kol jų išvalgos nepradėjo pildytis su kaupu, bet ką nors daryti jau buvo vėlu. Kaip akivaizdžiai rodo vyraujantis požiūris į vadinamąjį „lenkų klausimą“, ši klaida kartojama, nes panašu, jog aštuoni karčios istorinės patirties dešimtmečiai nieko neišmokė.

II. Memel – Wilno: pirmieji du LLRA punktai

Norint įsitikinti, kad Memel – Wilno analogija nėra atsitiktinė ir paviršutiniška, tereikia kruopščiau ir dalykiškiau panagrinėti minėtos LLRA politinės programos turinį.

Pirmasis jos punktas – reikalavimas įteisinti asmenvardžių rašybą nevalstybine kalba. Iš pirmo žvilgsnio jis atrodo nekalčiausias ir lengviausiai patenkinamas.

Kaip teigia šio reikalavimo kėlėjai ir gausūs jo rėmėjai, patenkinti jį esant itin lengva, nes pakanka į lietuvišką abėcėlę įtraukti porą kadaise joje tarsi ir egzistavusių raidžių. Pateikiamas ir didžiai „kilnus“ tokį žingsnį grindžiantis argumentas – esą šitaip būtų įgyvendintos ne tik kitakalbei tautinei bendrijai priklausančio Lietuvos piliečio žmogaus teisės, bet net ir apsaugota privati jo nuosavybė. Mat asmens pavardė irgi esanti tos nuosavybės dalis. Šis su švelnia silpnaprotyste besiribojantis argumentas rodo, kad, persiėmus privačios

nuosavybės ideologija, nuo jos galima apkvaisti tiek, jog net nebesugebama suvokti, kad asmens pavardė iš principo negali būti vien privati jo nuosavybė, nes ji pirmausia yra jo tapatumą nurodantis žymuo ir atpažinimo ženklas, bendraujant su kitais žmonėmis. Kitaip sakant, pavardės kaip privačios nuosavybės samprata yra absurdas.

Grynai „privati“ pavardė būtų nenaudinga ir nereikalinga pačiam asmeniui, tad turėti tokią pavardę būtų paprasčiausiai beprasmiška. Būtent todėl, kad pavardė skirta ne „asmeniniam vartojimui“, jos žodinė ir rašytinė raiška ir vartoseną visur ir visada yra kontekstinė, tai yra – kalbinė ir kultūrinė konvencija.

Turbūt tik „privačios pavardės“ vaizdinio hipnotizuojančiu poveikiu galima paaiškinti didžiai keistą faktą, kad, vykstant diskusijoms dėl asmenvardžių rašybos ir vis apeliuojant į „europinius standartus“, taip ir nebuvo iškeltas be galo svarbus ir įdomus klausimas, kodėl jų neskuba taikyti senas demokratijos tradicijas turinčios Europos Sąjungos šalys. Kitaip sakant, vengiama pamąstyti, kodėl asmenvardžiai jose nelaikomi „privačia nuosavybe“ ir, pavyzdžiui, Didžiosios Britanijos, Prancūzijos ar Vokietijos piliečiais tapę mūsų tautiečiai taip ir neturi progos pasigirti naujuose jų pasuose išdidžiai besipuikuojančiomis č, ž ar é raidėmis. Maža to, iš esmės tebėra nutylimas dar įdomesnis klausimas, kodėl ES teisingumo teismas (ETT) vis dėlto atmetė už Lenkijos piliečio ištekęsios mūsų šalies pilietės skundą, kuriame Lietuva buvo kaltinama kaip tik dėl šitokio pobūdžio tariamos diskriminacijos – esą dabar galiojanti pavardžių rašybos asmens dokumentuose tvarka pažeidžianti jos teises. O juk šio autoritetingo teismo priimtas sprendimas turėtų būti vertas ypatingo dėmesio. Mat, turint omenyje ES vyraujančias integracines tendencijas, tarsi derėjo laukti visai priešingo ETT verdikto.

Ko gero, racionaliausias ir įtikimiausias paaiškinimas būtų šis: kad ir kokie stiprūs „internacionalizmo“ vėjai pučia šių dienų Europoje, teismas vis dėlto suprato, kad, patenkinus ieškovės skundą, faktiškai būtų buvęs paneigtas Europos Sąjungai priklausančių šalių valstybinių kalbų jurisdikcijos tų šalių teritorijoje principas. Vaizdingiau sakant, tokiu sprendimu šios šalys kalbiniu požiūriu būtų buvusios akimirksniu paverstos „Babelio bokštais“ ir šitaip būtų buvusi atverta nesantaikos ir kitų bėdų visoje Europoje Pandoros skrynia. Šiuo atveju sveikas protas, o gal savisaugos instinktas, laimėjo prieš konjunktyvinius ideologinius ir politinius motyvus ir lemtinga riba nebuvo peržengta.

Tačiau Lietuvoje teismo sprendimas faktiškai buvo nuleistas negirdomis ir toliau vaikiškai žaidžiama su ugnimi. Viena svarbiausių tokio lengvabūdiš-

kumo priežasčių neabejotinai yra ta, kad, ir įžengus į trečią atkurtos valstybės gyvavimo dešimtmetį, vis dar menkai suvokiama, kuo tikra politika skiriasi nuo vargano buitinio politikavimo. Tikra politika visada grindžiama principais ir ja siekiama įgyvendinti ilgalaikius strateginius tautos ir valstybės interesus. Buitinis politikavimas paprastai grindžiamas trumpalaikės ir tariamos naudos motyvais, todėl ilguoju laikotarpiu toji nauda neretai pasirodo esanti tik iliuzinė, o vien jos besivaikanti pseudopolitika – žalinga ir net pragaištinga. Turint nors kiek lagesnę vaizduotę, nesunku suvokti, kad pernelyg „lankstūs“ ir „praktiški“ sprendimai gali sukelti itin nepraktiškus padarinius.

Šiuo atveju tariamai praktiškas požiūris apakina taip, kad pasiduodama iliuzijai, jog, turtinant lietuvių kalbos abėcėlę, pakaks ją kukliai papildyti vos dviem *q* ir *w* raidėmis. Bet juk užmojis įteisinti asmenvardžių rašybą lotyniško raidyno pagrindu sudarytų abėcėlių raidėmis reiškia tai, kad mūsų raidynui tektų svetingai priglobti visą puokštę raidžių su egzotiškiausiais diakritiniais ženklais. Tuo nesunku įsitikinti bent paviršutiniškai pasidomėjus lotyniškos kilmės raidynų įvairove.

Lietuva nėra uždara šalis, joje pamažu gausėja iki šiol čia negyvenusioms tautinėms grupėms priklausančių žmonių. Todėl, nuo principų pereinant prie kasdieniškesnių ir praktiškesnių dalykų, belieka paklausti: kodėl siūlomų inovacijų skatintojai ir rėmėjai yra šventai įsitikinę, kad patenkinus LLRA reikalavimus lietuviškąjį raidyną „praturtinti“ keliomis lenkų kalbos abėcėlės raidėmis šis reikalas tuo ir baigsis? Jeigu bus paneigtas, tai yra paverstas teisine fikcija, konstitucinis lietuvių kalbos kaip valstybinės principas, kokiais politiniais ir teisiniais principais bus galima remtis, prireikus atmesti analogiškas kitų savitus raidynus turinčių kalbų atstovų Lietuvoje pretenzijas?

Priimdamas minėtąjį sprendimą ES teisingumo teismas pademonstravo sveiką nuovoką: jokia šalis nepajėgtų patenkinti panašių pretenzijų vien dėl grynai techninių priežasčių. Tuo gali įtikinti mažytis mintinis eksperimentas. Įsivaizduokime kur nors šiauriniame Lietuvoje pakraštyje oficialius dokumentus tvarkančią ir savitai rašomą pavarde turintį pilietį, primygtinai reikalaujantį valdžios pareigūno rašyti jo pavardę taip, kaip ji buvo rašoma kur nors toli esančioje jo gimtinėje, o pareigūno kompiuterio klaviatūroje neatsiradus reikiamos raidės su diakritiniais ženklais, akimoju susivokiantį ir paskelbiantį, kad jis esąs diskriminuojamas ir žeminamas piktybiškai iškraipant jo pavardę. Turint omenyje visoje ES šiuo metu vyraujančią neretai hipertrofuotą jautrumą vadinamajam žmogaus teisių klausimui, darosi aiški ir politinė tokio „lankstumo“ perspektyva: ES teismai bus užversti lavina Lietuvos piliečių skundų dėl

jų teisių tariamų pažeidinėjimų. Neabejotina ir tai, kad tokie iš piršto laužti skundai bus nuolatos naudojami kaip prieš Lietuvą nukreipto propagandinio karo įrankis – jie bus meistriškai paversti tokią propagandą maitinančių mela-gingų ir šmeižikiškų faktų neišsenkamu šaltiniu. Kad tokia perspektyva nėra tik įsivaizduojama, rodo jau minėtas precedentas – ES teisingumo teismo nagrinėtas pilietės ieškinys Lietuvos valstybei.

Galiausiai, sprendžiant asmenvardžių rašybos reikalą, būtina neišleisti iš akių dar vienos itin svarbios aplinkybės, galinčios tapti itin svariu argumentu diskutuojant šiuo klausimu. Jau seniai pastebėta ir žinoma, kad, keliant reikalavimą Lietuvai įteisinti asmenvardžių rašybą originalo kalba, kažkodėl vadovaujamasi dvigubais standartais ir panašūs reikalavimai nekeliami kitoms šalims. Šiaip ar taip, sunku įsivaizduoti, kad greitai (jeigu apskritai kada nors) galėtų išaušti diena, kai, pavyzdžiui, kitose Vakarų Europos valstybėse arba JAV bus pulta rašyti lenkiškus asmenvardžius autentiškai, tai yra su visais diakritiniais ženklais. Tokios viltys nesiejamos net su mūsų kaimyne Latvija, kur asmenvardžiai originalo kalba rašomi tik antrame paso puslapyje, o pats įrašas turi ne juridinę, bet veikiau simbolinę reikšmę. Šiame kontekste primygtinis spaudimas Lietuvai elgtis kitaip atrodo keista ir būtinai reikalinga paaiškinimo išimtis.

Pamaščius, kodėl Latvijoje galiojanti asmenvardžių rašymo tvarka tenkina, o siūloma panaši Lietuvoje – ne, peršasi tik vienas racionalus ir stulbinamai banalus atsakymas: Latvijoje nėra perspektyvų sukurti lenkakalbių gyventojų autonominio krašto, tad šis klausimas nelaikomas politiškai aktualiu ir nematoma prasmės jį keliant be reikalo gadinti santykius su šia valstybe. Ten lošiama kita – vadinamųjų rusakalbių gyventojų – korta.

Antrasis autonomininkų politinės programos punktas laikytinas pirmojo tęsiniu – tai reikalavimas įteisinti jų valdomoje teritorijoje vietovardžių rašymą nevalstybine kalba.

Pirmiausia pasakytina, kad, patenkinus šį reikalavimą, senoviniai, prasmingi, gražūs, dažnai ir poetiški šio krašto pavadinimai – tokie kaip Šalčininkai, arba Šalčios žemė, būtų sudarkyti ir iškraipyti, paverčiant juos tokiomis keistenybėmis kaip „Solečniki“, – neatpažįstamais ir karikatūriškais beprasmiškų garsų deriniais. Tačiau reikalas nėra vien estetinis – šio klausimo politinė potekstė ir implikacijos nepalyginamai svarbesni. Tiesą sakant, pamiršti juos įmanoma, tik turint itin trumpą istorinę atmintį.

Bet užmaršiams šio reikalavimo rėmėjams tenka priminti, kad KPSS jedinstvininkų ir autonomininkų spaudoje mirgėjo straipsnių, kuriuose nertasi iš kailio įrodinėjant, kad būtent „Solečniki“, o ne kažkokie Šalčininkai, esąs

senovinis ir tikrasis šios gražios vietos pavadinimas. Prieš du dešimtmečius Lietuvos visuomenė pajėgė suprasti, kad šios pseudomokslinės rašliavos srauto paskirtis yra pramanytais kalbiniais „argumentais“ pagrįsti sukilusių prieš Lietuvos Respubliką separatistų užmačias atplėšti dalį jos teritorijos.

Šiandien nemenka tos visuomenės dalis „europeizuota“ tiek, kad jau nebeįstengia atpažinti, jog už LLRA reikalavimo rašyti vietovardžių ir gatvių pavadinimus ne lietuvių kalba, o ypač verstį juos į lenkų kalbą, slypi ankstesnysis autonomininkų tikslas kalbiškai nužymėti ir nuo likusios valstybės dalies geografiškai ir politiškai atiboti jų kontroliuojamą regioną. Kartu būtų toliau įtvirtinama ir įteisinama jų pirmtakų ir idėjinių vedlių skleista melaginga istorijos versija, jog šie rajonai nėra Lietuvos tikrųjų etninių žemių dalis. Tai savaime reikštų, kad juose nuo seniausių laikų gyvenantys lietuviai ir kiti vietos gyventojai būtų priversti jaustis gyveną ne savo protėvių žemėje, nes būtų jau oficialiai laikomi „įnamiais“ ir „svečiais“, nežinia kada ir kaip čia atsibasčiusiais ir apsistojusiais ginčytinoje ir tik laikinai Lietuvos Respublikai priklausančioje teritorijoje.

Kad tikslas yra būtent toks ir jo atkakliai siekiama, akivaizdžiai patvirtina paties V. Tomaševskio viešai išsakyta principinė nuostata, jog ne Pietryčių Lietuva turi integruotis į Lietuvos Respublikos gyvenimą, bet priešingai – visi joje gyvenantys arba apsigyvenantys šalies piliečiai turi integruotis į šį kraštą, prisitaikydami prie LLRA įvestos tvarkos. Sunku išsivaizduoti, kaip dabartinėmis sąlygomis būtų galima dar tiesmukiškiau ir aiškiau pasakyti, kad LLRA, kaip ir jos pirmtakai KPSS autonomininkai, nelaiko ir nepripažįsta Pietryčių Lietuvos integralia Lietuvos valstybės dalimi. Deja, Lietuvoje vyraujanti stručio politika skatina kišti galvą į smėlį, vos tik susiduriama su nemalonia tikrove. Todėl šis atvirai paskelbtas separatistinis *credo*, kaip daugybė kitų šio politiko akibrokštų, buvo nuleistas negirdomis, aptakiai jį įvertinus kaip nekalną pasikarščiavimą.

Ne kas kita, o ta pati lietuviškoji stručio politika verčia pamiršti seniai žinomą tiesą, kad daugybės konfliktų ir karų įžanga buvo kaip tik ginčai dėl etninės ir istorinės teritorijų priklausomybės, kuriuose kalbiniai argumentai neretai būdami svariausi ir lemiami. Todėl save gerbianti ir sveiką savisaugos instinktą turinti valstybė seniai privalėjo aiškiai išsakyti savo požiūrį vietovardžių rašybos klausimu.

Šiuo atveju galima ir būtina principinga ir tvirtai ginama nuostata: niekas neneigia, kad dėl įvairių istorinių aplinkybių Pietryčių Lietuvoje atsirado gausi lenkiškai kalbanti tautinė bendriją, tačiau nei jai, nei kitų regione gyvenančių tautinių bendrijų atstovams neturi būti nė mažiausių abejonių, kad ši teritorija

kada nors buvo ar bus pradėta laikyti ne etninių lietuvių tautos ir istorinių Lietuvos valstybės žemių dalimi. Todėl neturėtų būti daromos jokios nuolaidos, keliančios abejonų dėl politinės ir valstybinės šių rajonų priklausomybės ir neatsakingiems politikieriams padedančios kurstyti dalies naivių šio krašto gyventojų iliuzijas, kad jie gyvena „svetimos“ valstybės „užgroboje“ žemėje ir kada nors ši padėtis gali pasikeisti. Tvirtai ir nuosekliai laikytis šios nuostatos yra vienintelis būdas padaryti galą KPSS autonomininkų inspiruotoms ir LLRA veikėjų toliau kurstomoms politinėms spekuliacijoms šia tema.

III. Memel – Wilno. Svarbiausias LLRA programos punktas

Trečiasis ir galbūt svarbiausias naujųjų autonomininkų programos punktas yra pasiekti, kad valstybinė lietuvių kalba šiame regione būtų suvokiama ir oficialiai traktuojama kaip „svetimos“ Lietuvos valstybės primesta kalba, be kurios geriausia būtų apsieiti arba pramokti jos tik tiek, kiek ja šnekėti yra būtina ir neišvengiama, kol tenka – be abejo, laikinai – dalyvauti tos valstybės viešajame gyvenime ir tvarkyti įvairius kasdieniškus reikalus.

Būtent tokią prasmę turi ir V. Tomaševskio ne kartą viešai ir atvirai deklaruota nuostata, jog LLRA niekada nesutiks, kad būtų suvienodinti lietuvių kalbos valstybinio egzamino reikalavimai visiems šalies abiturientams. Dėl šių reikalavimų ir toliau deramasi taip, tarsi ši programinė ir nuosekliai praktiškai įgyvendinama LLRA pozicija kalbos politikos klausimu būtų niekada neišsakyta ir niekam nežinoma.

Faktas, kad didelė dalis lenkiškas mokyklas baigiančių mokinių tinkamai neišmoksta valstybinės kalbos, jau du dešimtmečiai yra kruopščiai slepiama vieša, tad visiems puikiai žinoma paslaptis. Šių eilučių autorius tai žino ne iš nuogirdų, o iš praktinės patirties dėstant Vilniaus universitete. Net ir neatlikus detalesnių tyrimų, yra akivaizdu, kad nelietuviškas mokyklas baigusius studentus pagal lietuvių kalbos mokėjimą galima sąlygiškai suskirstyti į tris grupes. Pirmoji yra puikiai lietuviškai kalbantys ir rašantys jauni žmonės – tokių tikrai esama. Antriesiems priskirtini gana gerai buitinėmis temomis šnekantys, bet daug šiurkščių gramatinių rašybos klaidų darantys studentai. Tačiau yra ir gausi trečioji grupė – tie, kurių lietuvių kalba yra apgailėtinas žargonas, tikra kalbos parodija, ir kurių parašytuose tekstuose neįmanoma išvelgti net menkiausių mokykloje privalomų įgyti gramatikos žinių pėdsakų.

Kokios yra šioms grupėms priklausančio jaunimo skaičiaus proporcijos, be abejo, galėtų atskleisti tik išsamus tyrimas, kurį seniai privalėjo atlikti

už švietimo reikalus atsakingos valstybės institucijos. Tačiau tokių duomenų nėra, ir tai savaime yra iškalbingas Lietuvos valstybės negalios įrodymas.

Tokia valstybinė nepatogių ir nemalonių faktų nutylėjimo politika baigėsi tuo, kad net aukščiausiems šalies vadovams tautinių bendrijų reikalų klausimais patarinėję asmenys galėjo sau leisti drąsiai klaidinti jų darbdavius ir visuomenę ir daugelį metų skleisti melą, kad visi lenkiškas mokyklas baigę moksleiviai „puikiai“ moka valstybinę kalbą. Ir tik pajudinus baigiamojo egzamino klausimą iš mirties taško, yla išlindo iš maišo.

Paaikškėjo, koku mastu ir kaip įnirtingai sabotuojamas valstybinės kalbos mokymas LLRA kontroliuojamose mokymo įstaigose. Isteriška ir agresyvi reakcija į turintį pagaliau įvykti vienodą egzaminą visiems šalies moksleiviams savaip net naudinga.

Bent jau tuo, kad net ir karščiausiems stručio politikos adeptams tapo nebeįmanoma toliau vaidinti nežinant minėtos viešos paslapties, jog per kevirtį amžiaus nuo nepriklausomybės atkūrimo Lietuvoje taip ir nepavyko pasiekti, kad visose šalies mokyklose geranoriškai, atsakingai ir deramu lygiu būtų pradėta mokyti valstybinės kalbos. Dalis abiturientų ją gerai išmoka tik todėl, kad atsiranda pilietiškesnių, o kartais gal tik toliaregiškesnių ar praktiškesnių tėvų ir mokytojų.

Jie supranta, jog, nemokant valstybinės kalbos, neįmanoma visavertiškai dalyvauti viešajame šalies gyvenime ir deramai įsitraukti į profesinę veiklą, todėl savo iniciatyva pasirūpina, neretai įveikdami jiems sąmoningai daromas kliūtis, kad jų vaikai tinkamai išminktų lietuvių kalbą. Tikėtina, kad tarp jų puikiai mokančių abiturientų, kurių skaičius nežinomas arba laikomas paslapyje, yra ir kovos prieš šią kalbą aršiausių vedlių atžalos.

Skatindami paprastus Pietryčių Lietuvos žmones nesimokyti lietuvių kalbos ir kurdami kliūtis jos mokyti, bet patys būdami užkietėję ir apsukrūs sovietinio raugo nomenklatūrininkai, jie puikiai supranta šios kalbos mokėjimo svarbą ir apdairiai – dėl viso pikto – pasirūpina savųjų vaikų vieta ir ateitimi nekenčiamoje Lietuvos valstybėje.

Kalbos nemokančiųjų laukianti dalia – likti antrarūšiais ir marginalizuotais visuomenės nariais ir šalies piliečiais – skirta ne jų, o šio krašto „prastuomenės“ vaikams. Nomenklatūrinio LLRA elito interesas kuo ilgiau užkonservuoti tokią „prastuomenę“ ir padaryti ją kiek įmanoma gausesnę yra akivaizdus. Jam gyvybiškai svarbi valstybinės kalbos nemokanti, neišprususi, nekvalifikuota, nuo likusios šalies visuomenės ir darbo rinkos atskirta pigi ir, svarbiausia, politiškai lengvai manipuluojama darbo jėga.

Tačiau LLRA pastangas „apsaugoti“ jų valdomos teritorijos gyventojų vaikus nuo lietuvių kalbos turi dar gilesnę potekstę. Tikrasis politinis jų vykdomos kovos prieš lietuvių kalbą tikslas yra praktiškai parodyti, kad ir atkūrus nepriklausomybę Lietuvoje niekas nepasikeitė – tarybų valdžia ir jos įvesta tvarka čia tebėra gyva, nepaisant visų permainų. Niekinamas požiūris į lietuvių kalbą ir jos atsainus mokymas buvo neatsiejama tos tvarkos dalis. Tereikia prisiminti, kad ir sovietmečiu nelietuviškose mokyklose formaliai buvo „mokoma“ ir lietuvių kalbos. Tikrovėje šis „mokymas“ buvo paverstas farsu ir vėliau tapo priemone ugdyti tarybinio „proletarinio internacionalizmo“ dvasią. Lietuvių kalbos pamokos faktiškai buvo pasityčiojimo iš jos spektakliai, turėję tik stiprinti kitakalbčio jaunimo įsitikinimą, kaip beprasmiška ir juokinga mokytis apgailėtinos ir mirštančios – tarybinėje „broliškų tautų“ imperijoje pasmerktos išnykti, tad neturinčios ateities – okupuotos šalies „čiabuvių“ kalbos.

Nepriklausomybės tarpsniu požiūris į lietuvių kalbą ir sovietinė jos mokymo tvarka iš esmės nepasikeitė. Kaip ir sovietmečiu, jos mokomasi ir išmokstama tik savanoriškai, nes Lietuvos valstybė ne tik neturi politinės valios įgyvendinti visavertį privalomą lietuvių kalbos mokymą, bet ir savo elgesiu demonstruoja, kad joje be šios kalbos galima puikiai išsiversti. Jos nemokantiems moksleiviams paslaugiai atvertos net universitetų durys. Gerai ją mokantieji diskriminuojami ir, vaizdžiai kalbant, paliekami kvailių vietoje.

Tokia „natūrali“ diskriminacija yra tai, ko reikia LLRA veikėjams. Juk šitaip savaime, be jokių propagandinių kalbų, palaikomos ir ugdomos jaunimo antipilietinės ir antivalstybinės nuostatos. Sunku įsivaizduoti geresnį būdą skiepyti jaunimui nepagarbą ir priešišumą lietuvių kalbai ir pačiai valstybei, negu praktiškai jam „įrodyti“, kad Lietuvos Respublika yra tik greitai ištirpstantis mirazas. O paprasčiausias būdas tai padaryti yra apginti ir išsaugoti privilegiją nesimokyti šios valstybės oficialios kalbos.

Reikia pripažinti, kad KPSS-LLRA autonominiškai keliomis galvomis pranoksta jų spaudimo ir šantažo įbaugintą Lietuvos valdžią ir trumparegiškai mąstančią visuomenės dalį. Jie puikiai suvokia ne tik politinį savosios kovos prieš valstybinę kalbą tikslą, bet ir didžiulę moralinę ir simbolinę tos kovos prasmę. Jiems yra labai svarbu toliau, kaip ir sovietmečiu, moraliai ir psichologiškai žeminti lietuvių tautą ir menkinti jos atkurtą valstybę, kiekviename žingsnyje trypiant tos apgailėtinos valstybėlės garbę ir orumą.

Privilegijos nesimokyti lietuvių kalbos išsaugojimas todėl ir būtų ne tik politinė, bet ir moralinė bei simbolinė antivalstybinio gaivalo pergalė. Ji „pastatytą į vietą“ savo valstybę įžūliai išdrįsusią atkurti „čiabuvių“ tautelę. Tokia

pergalė prikišamai ir vaizdžiai liudytų: siekėte kažkokios nepriklausomybės, dėjote dėl jos aukas, bet varganos jūsų pastangos buvo ir liks tuščios ir beprasmiškos. Efemeriškoje ir įsivaizduojamoje jūsų valstybėlėje padėties šeiminingai ir toliau esame mes, nes gyvenate ir gyvensite pagal mūsų diktuojamas sąlygas ir tvarką.

Ir kol kas jie savaip yra teisūs – nes laimi. Kai pačiame Vilniaus centre vyko iš Pietryčių Lietuvos mokyklų suvežtų moksleivių „protesto akcija“, Lietuvos valdžios institucijose taip ir neatsirado nė vieno politiko ar pareigūno, kuris būtų išdrįsęs drąsiai pažvelgti į tikrovę ir atvirai pasakyti: ši ir panašios „protesto akcijos“ yra ne kas kita, o kovos dėl nepriklausomybės laikotarpiu KPSS jedinstvininkų ir autonomininkų rengtų antivalstybinių mitingų tęsinys save nepriklausoma drįstančioje laikyti ir vadinti Lietuvos valstybėje. Tiesa, kol kas jos dar organizuojamos dangstantis vaikais ir jų interesų gynimu.

Žvelgiant per šios nuosekliai ir tvirtai vykdomos politinės programos prizmę jau nepakanka santūriai ir mandagiai pasakyti, jog daugybės „plačiai mąstančių politikų“ ir „europiniais standartais besivadovaujančių ekspertų“ viešai skleidžiami teiginiai, kad Lietuvos valstybė pati „sugadino“ santykius su Lenkija ir Lietuvos lenkų tautine bendrija, yra ne tik klaidingi, bet ir absurdiški.

Šie „politikai“ ir „ekspertai“ neįstengia arba nenori matyti ir pripažinti akivaizdaus ir nepaneigiamo fakto, kad Lietuvos valstybė ne tik nenukrypsta, mai laikosi elgesio su etninėmis mažumomis ir tautinėmis bendrijomis europinių standartų, bet gerokai juos pranoksta.

Juk tiksliai vertinant ir apibūdinant esamą padėtį, galima tvirtai pasakyti, kad Lietuvoje gyvenančios tautinės mažumos ir bendrijos ne tik turi visas tarptautinių konvencijų ir sutarčių laiduojamas teises, bet griežtai kalbant, švietimo ir kultūros srityse joms suteiktos privilegijos, apie kurias kitose šalyse esantys jų tautiečiai gali tik pasvajoti.

Šiame kontekste svaidymasis priekaištais ir kaltinimais Lietuvai dėl „sugadintų“ ar „bloginamų“ santykių su kaimynais savaime pradeda reikšti jau ne vien paprastą trumparegiškumą ir kvailumą, bet kažką dar blogesnio – jis vis labiau primena mazochistinę vakarykščio baudžiauninko ar vergo saviplaką.

Kad ir kaip aštriai tai nuskambėtų, tenka pasakyti be užuolankų, jog tokia iracionali saviplaka yra tebesitęsiančio moralinio ir politinio Lietuvos visuomenės ir valstybės pakrikimo ir bestuburiškumo požymis. Turbūt neįmanoma rasti ir nurodyti kitos Europos valstybės, kuri taip klusniai leistųsi vedžiojama už pavadžio ją sunaikinti trokštančių vidaus jėgų ir taip nuolankiai skubėtų tenkinti kitų valstybių primetamus, jos suverenitetą ribojančius ir oru-

mą žeminančius reikalavimus.

IV. Memel – Wilno. Už jūsų ir mūsų laisvę!

Toks, jeigu ne visuotinį, tai tikrai masinį apsidėmą liudijantis aklumas reikalingas paaiškinimo. Greičiausiai, jį lemianti priežastis yra ne viena. Tačiau svarbiausia, ko gero, yra okupacijos laikotarpiu spėjusi įvykti tautinės ir valstybinės sąmonės atrofija. Lietuvą okupavusi imperija darė tai, ką tokiais atvejais daro visos imperijos – stengėsi okupuotos šalies gyventojus paversti ištikimais ir klusniais savo valdiniais. Todėl iš tautos sąmonės buvo siekiama su šaknimis išrauti visus prisiminimus apie tarpukario Lietuvos Respubliką. Visais įmanomais būdais diegiamas įsitikinimas, kad pats šios valstybės atsiradimas 1918 m. buvo kažkokia istorinė klaida ar nesusipratimas.

Šios pastangos nenuėjo veltui. Atkuriant valstybę, šis įsitikinimas jau buvo spėjęs giliai įsišaknyti daugybės piliečių sąmonėje ir net virsti „natūralia“ ir „savaime suprantama“ nuostata. Todėl reikalai klostosi taip, kad dauguma valstybei formaliai atstovaujančių ir jos interesus privalančių atkakliai ginti politikų ir pareigūnų gali vadintis įvairiai – prezidentais, ministrais pirmininkais, ministrais, ambasadoriais ar dar kitaip. Tačiau jų žodžiai ir veiksmai negailestingai išduoda, kad minėtoji nuostata gyva ir puikiai veikia. Iškilus nors kiek svarbesniam Lietuvos gyvybinius interesus liečiančiam klausimui, jie automatiškai pradeda mąstyti ir elgtis ne kaip nepriklausomos ir suverenios valstybės reprezentantai, bet kaip kokiai nors kitai valstybei priklausančią teritoriją administruojantys pareigūnai, pasiruošę stropiai įvykdyti kiekvieną aukštesnės valdžios siunčiamą direktyvą.

Tačiau būtų nesąžininga tokiu pataikavimu kaltinti vien politikus. Pietryčių Lietuvos reikalų „ekspertais“ tituluojamų žinomų istorikų ir politologų patarimai ir siūlymai, kaip dera spręsti šio regiono problemas, daugeliu atveju tiesiog glumina, nes sunku patikėti jų autorius turint nors elementarią nuovoką, jog apskritai egzistuoja toks dalykas kaip Lietuvos valstybės interesai. Tiesą sakant, kartais susidaro įspūdis, jog nesuvokiama, kas apskritai yra pati valstybė. Kitaip sunku būtų paaiškinti, kaip gali būti viešai išsakomi ir ką galėtų reikšti teiginiai, jog Lietuvos valstybė privalo stengtis, kad tautinėms bendrijoms ir mažumoms joje „patiktų“ gyventi. Savaime suprantama, kad jokia piliečių diskriminacija tautiniu pagrindu yra iš principo nepateisinama ir neleistina – visų valstybės piliečių teisės ir pareigos turi būti vienodos.

Tačiau įžvalga, kad valstybė piliečiams turi „patikti“, yra visai kas kita.

Ją reikėtų vertinti kaip visiškai naują pasaulinės politinės minties žodį, nes dar niekas nėra pasakęs, jog valstybė gali egzistuoti ir išlikti visomis išgalėmis stengdamasi pelnyti jos piliečių palankumą ir meilę. Pavertus tokį santykį su piliečiais pamatiniu valstybės egzistavimo principu, akimirksniu subyrėtų bet kuri valstybė, kuri gali „nepatikti“ piliečiams dėl įvairiausių priežasčių, pavyzdžiui, todėl, kad reikalauja mokėti mokesčius.

Neverta apsigaudinėti: tokia hipertrofuota „tolerancija“ yra ne kas kita, o aiškus neįtikėtina nususintos tautinės ir valstybinės sąmonės požymis. Baigiantis sovietmečiui net akademiškesniuose humanitariniuose ir socialiniuose moksluose – apie TSKP istoriją, „mokslinį“ ateizmą ir komunizmą neverta net kalbėti – jau vyravo žmonės, kuriems faktas, kad gyvena kadaise nepriklausomoje, bet okupuotoje valstybėje, jau nebuvo, vaizdžiai kalbant, egzistencinė problema, o paprasčiau sakant – visai nerūpėjo. Nors dar šnekantys lietuviškai ir turintys šiokių tokių sentimentų savo kultūrai ir kraštui, jie vis dėlto visais atžvilgiais jau buvo tapę lojaliais Tarybų šalies piliečiais. Su Komunistų partijos programiniuose dokumentuose nubrėžta „brolišku tautų“ susiliejimo perspektyva jau buvo iš esmės susitaikyta, o daugeliui ji atrodė priimtina ir net artintina.

Atkūrus nepriklausomybę toji ištautinta ir išvalstybinta sąmonė išliko ir tebėra atgaminama, įvilkus ją į kiek sumodernintą ir „versternizuotą“ žodyną. Atvirą ideologinį angažavimąsi „komunizmo statybos“ reikalui pakeitė „vertybinio neutralumo“ nuostata, po menamo „objektyvumo“ kauke iš tikrųjų slepianti senąją įprotį būti pasiruošusiam tarnauti bet kuriam šeiminkui. Lietuvos Respublikai atsirasti leidęs J. Basanavičiaus projektas „dekonstruojamas“ su tokiu pat ir net didesniu įkarščiu negu sovietmečiu. Ypač aršiai puolamas ir griauamas jo branduolys – moderniosios Lietuvos tautinę ir valstybinę saviemonę grindžiantis tariamai „nemoksliskas“ ir „romantinis“ istorinis pasakojimas. Akademinė ir populiarioji spauda užtvindyta rašiniiais, kurie kiekvienoje normalioje šalyje būtų vienareikšmiškai priskiriami antivalstybinės ardomosios propagandos žanrui.

Tam tikru atžvilgiu susiklosčiusi būklė net prastesnė negu sovietmečiu. Mat neretai valstybės idėjiniai pagrindai „dekonstruojami“ dangstantis „europinių vertybių“ sklaidos širma. Neįtikėtina, bet faktas: Lietuva yra turbūt vienintelė Europos, gal ir pasaulio, šalis, kurioje tautos išnykimas oficialiai paskelbtas strateginiu valstybės politikos tikslu. Žinomų ekspertų grupės sukurta ir Vyriausybės patvirtinta ilgalaikė šalies raidos strategija numato patraukliai skambančią „globalios Lietuvos“ viziją. Tačiau atidžiau įsigilinus į minėtos vi-

zijos turinį ir esmę, netrunka paaiškėti, kad jos koncepcinė ašis yra tas pats sovietmečiu populiarus tautų susiliejimo „pasaulinėje komunistinėje visuomenėje“ motyvas. Kiek skiriasi tik žodynas. Užuoat atvirai kalbėjus apie susiliejimą, lietuvių tautai brėžiama šiuolaikiškesnė perspektyva: ne išlikti savo žemėje ir valstybėje gyvenančia visaverte politinė tauta, bet tapti išvietinta – po visą pasaulį pasklidusia ir pasaulinėje žmonijoje be pėdsakų ištirpsiančia – „virtualia“ bendruomene.

Tokiame kontekste reikia pasakyti, kad Pietryčių Lietuvos problema iški-
lo pačiu laiku, tapdama tikru lakmuso popierėliu, negailestingai apnuoginusi
apgailėtiną tautinės ir valstybinės sąmonės būklę. Didelės visuomenės dalies,
o ypač politinių ir akademinų sluoksnių, visiškas nesugebėjimas adekvačiai
perprasti šios problemos esmės ir pasiūlyti jos mastą ir svarbą atitinkančius
sprendimus yra aiškiausias įrodymas, kad ir toliau puikiai veikia sovietinių
okupantų visuomenės sąmonėje įdiegta, bet nepriklausomybės tarpsniu taip
ir nesugebėta ištrinti tautos ir valstybės savanoriško su(si)naikinimo programa.

Blogiausia, kad šios programos šerdį sudaranti mentalinė nuostata – įsi-
tikinimas, jog modernioji Lietuvos valstybė buvo „istorinė klaida“ – įskiepyta
taip giliai ir tvirtai, kad dažnai ja vadovaujamasi visiškai nesąmoningai. Todėl
priekaištai, kad šių dienų neojedinstvininkams pataikaujantys politikai arba į
jų propagandos dūdą pučiantys ekspertai ir komentatoriai išduoda valstybę ir
jos interesus, tiksliai kalbant, ne visada yra teisingi. Išdavystė paprastai būna
sąmoningas veiksmas, kai žinoma, kas, kodėl, kam ir už kiek yra išduodama.
Ko gero, didžiausia šių dienų Lietuvos problema ir nelaimė yra kita: atkurto-
ji valstybė net po dviejų dešimtmečių taip ir neįsitvirtino daugybės, gal net
daugumos, jos piliečių sąmonėje ir todėl, griežtai kalbant, jiems iš tikrųjų ne-
egzistuoja. Tokie formalūs piliečiai, tarp kurių gausu politinio, akademinio ir
verslo elito atstovų, į Lietuvos Respubliką faktiškai tebežvelgia LTSR gyven-
tojo – buvusios TSRS piliečio akimis. Ilgus dešimtmečius bruktas požiūris,
kad Lietuva iš principo negali gyvuoti kaip savarankiška valstybė, jiems tapo
„natūralus“ ir „savaime suprantamas“, o būdamas šitaip giliai internalizuo-
tas, jis, vaizdžiai kalbant, virto antrąja prigimtimi ir veikia kaip neįsisąmoninta
mąstymo bei elgesio nuostata. Todėl, nors šitokie piliečiai gyvena tarsi vėl
nepriklausomoje Lietuvos Respublikoje, jie iš tikrųjų nepajėgia įsivaizduoti tos
Respublikos kitaip, kaip tik kokios nors kitos valstybės dalies – būtinai dides-
nio politinio darinio provincijos.

Tenka pripažinti, kad šiuo atžvilgiu okupacijos sąlygomis gyvenęs ir ug-
dytas šiandieninis šalies politinis ir akademinis sluoksnis ne taip jau smarkiai

skiriasi nuo dar ilgiau ir griežčiau „auklėto“ kitų buvusių tarybinių respublikų elito. Netikėtai žlugus TSRS ir joms tapus savarankiškoms valstybėmis, jų „viršūnės“ buvo tokios pasimetusios ir sutrikusios, kad nežinojo, nei kas yra toji tarsi iš dangaus nukritusi ir visai netrokšta nepriklausomybė, nei ką su ja daryti.

Įvyvename keistu savosios istorijos tarpsniu. Riba tarp sąmoningos išdavystės ir įpročio akiai paklusti yra beveik ištrinta ir tapo tokia paslanki, kad darosi sunku atskirti piktavališką kenkimą savajai valstybei nuo paprasčiausio nemąstančio plaukimo pasroviui. Tačiau abiem atvejais padariniai yra tie patys. Metus atgalinį žvilgsnį į visą atkurtosios nepriklausomybės tarpsnį, nesunku įsitikinti, kad neleistino ir nusikalstamo nuolaidžiavimo KPSS-LLRA autonomininkams istorija yra tik du dešimtmečius trunkančio Lietuvos keliaklupsčia-vimo prieš „civilizuotą pasaulį“ logiškas ir nuoseklus padarinys.

Tai tik epizodas ištisinėje vergiško padlaižiavimo stipresniesiems protrūkių grandinėje, kurios ryškiausiu perlu turbūt laikytinas Seimo atliktas pasaulio istorijoje vargu ar girdėtas „žygdarbis“, kai tautos ir valstybės likimą daugeliui dešimtmečių turėjusi nulemti Lisabonos sutartis buvo patvirtinta jos neskaičius. Dėl tų pačių priežasčių kai kuriems Lietuvos istorijos mokslo korifėjams yra pernelyg sunku suprasti tiesą, kurią nesunkiai suvokia visi blaivios nuovokos nepradę ir tautinę bei valstybinę sąmonę dar turintys šalies piliečiai. Kad ir kokios sudėtingos ir toliau tyrinėtinos būtų tragiškai abiem pusėms pasibaigusio XX a. pradžios lenkų ir lietuvių konflikto priežastys ir aplinkybės, nėra nė mažiausių abejonių dėl vieno pamatinio dalyko: giliausia ir svarbiausia šio konflikto priežastis buvo ta, kad to meto Lenkijos visuomenė, o ypač politinis elitas, nepajėgė susitaikyti su faktu, kad į pasaulinės istorijos areną žengia naujas veikėjas – moderni ir savarankiška norinti būti politinė lietuvių tauta. Kitaip sakant, konfliktas kilo todėl, kad lietuviams nenorėta pripažinti ir suteikti teisės, kurios jau XIX a. siekė ir kurią išsikovojo kitos imperijų ilgai valdytos Europos tautos – teisės sukurti nepriklausomą valstybę.

Užuot pripažinę ir gerąja to žodžio prasme gynę šią fundamentalią ir nepaneigiamą tiesą, tokie istorikai kurpia pasakojimą apie XX a. iš kažkur išdygusius „senlietuvių“ ir „naujalietuvių“ bei neva dėl pastarųjų kaltės prasidėjusį „dvių lietuvių tautų“ vidaus pilietinį karą. Šiame pasakojime garsiai ataidi marksistinis klasių kovos arba klasinio pilietinio karo istorijos motyvas. Tokie pasakojimai tam tikra prasme yra grįžimas į okupantų užsakymu J. Žiugždos sukirptos ir liūdnei pagarsėjusios Lietuvos sovietizuotos istorijos laikus.

XXI a. pradžioje rašoma Lietuvos istorija daugeliu atžvilgiu tebėra kiek

atnaujintas ir prie pasikeitusių realijų pritaikytas, trumpai sakant, „europiezuotas“ šios sovietizuotos istorijos variantas ir tęsinys. Tai yra radikalai antilietuviška, XX a. „buržuazinio nacionalistinio“ valstybingumo tradiciją toliau atkakliai menkinanti ir neigianti, bet jau „europinių vertybių“ retorika dangstoma neomarksistinė Lietuvos istorijos versija. Toks požiūris į savo valstybę lemia, kad šalies humanitariniuose ir socialiniuose moksluose ne tik vengiama pareigos gaivinti ir stiprinti tautiškumo ir valstybingumo pradus, bet, kaip ir sovietmečiu, visuomenė gąsdinama pramanytais „nacionalizmo“ baubais, o kiekvienoje tautinės bei valstybinės sąmonės apraiškoje budriai ieškoma „siauro etnocentrizmo“ šmėklų. Ir visa tai vyksta šalyje, kurioje sveikos tautinės savigarbos reikia ieškoti su žiburiu, o vergiškai keliaklupsčiauti prieš visus „didžiaisiais broliais“ laikomus „strateginius partnerius“ ne tik nesigėdijama, bet tokia praktika paversta oficialia valstybės politika ir ja veikiau didžiuojamasi.

Neretai išsakomi būgštavimai, kad, užėmus tvirtą poziciją LLRA neojedinstvininkų atžvilgiu, dar labiau pašlis ir taip gana įtempti Lietuvos ir Lenkijos valstybių santykiai. Tokie būgštavimai taps niekiniai, jeigu Lietuva elgis kaip tikra valstybė ir sugebės aiškiai suformuluoti bei atvirai perteikti savo partneriui tvirtas nuostatas ne tik dėl padėties Pietryčių Lietuvoje, bet ir dėl abiejų šalių santykių pamatinių principų. Pageidautina, kad šie santykiai būtų ne tik partneriški, bet ir bičiuliški. Tačiau jeigu paaiškėtų, kad Lenkija jų nepasiruošusi gerinti, jie turi likti sudėtingi, nes geriau laikinai kęsti menkus kaimynų ginčus ir barnius, negu neatsakinga nuolaidžiavimo politika brandinti rimtą konfliktą, kuriam kaip tik ir purena dirvą LLRA autonomininkai. Taip jau susiklostė, kad Lenkija neapdairiai parėmė prieš Lietuvos valstybę veikiančią politinę jėgą, todėl pati privalo rasti drąsos ir jėgų išsipainioti iš susiklosčiusios nemalonios ir pavojingos padėties. Stebint kai kuriuos šios šalies vadovybės veiksmus ir pareiškimus, kyla įspūdis, kad yra nesuvokiama, jog Lietuvos spaudimo politika nėra toliaregiška ir kaip tik naudinga trečiosioms šalims.

Visiškai akivaizdu, kad ši didelė valstybė turi visas prielaidas ir galimybes tapti Vidurio Europos geopolitiniu traukos centru, tačiau panašu, kad šios galimybės yra laidojamos. Tokiu centru Lenkija galėtų tapti natūraliai, bet su viena būtina sąlyga. Ji turėtų nekartoti praeities klaidų ir pagaliau suvokti, jog XX a. pradžioje įvykę pokyčiai yra negrįžtami: atskirų gūdų, lietuvių ir ukrainiečių tautų bei valstybių buvimas yra neatšaukiama geopolitinė realija, su kuria derėtų susitaikyti. Tai reiškia, kad pastebimos sąmoningos ar nesąmoningos pastangos paversti buvusios Abiejų Tautų Respublikos erdvę vieningu geopolitiniu vienetu, remiantis valstybių nelygiateisiškumo ir vasaliteto principais,

yra iš anksto pasmerktos žlugti. Įmanoma ir pageidautina tik glaudi suverenių ir lygiateisių valstybių sąjunga. Deja, kol kas judama ne jos link, bet tokia perspektyva veikiau tolsta. Nejaugi iš tiesų nesuvokiama, kad dabartinė Lenkijos politika Lietuvos atžvilgiu yra atidžiai stebima visose bendrą valstybę – ATR – kadaise sudariusiose šalyse ir duoda apščiai peno propagandai, siekiančiai gaivinti ir politiškai išnaudoti anaipol ne šviesiausius prisiminimus apie mūsų keturių tautų ir valstybių santykius pirmaisiais XX a. dešimtmečiais?

Galiausiai, kad ir kaip klostytųsi santykiai su kaimynine šalimi, Lietuvos valstybė privalo atlikti moralinę ir politinę pareigą savo piliečiams ir ryžtingai ištaisyti prieš dvidešimt metų padaryto tikro nusikaltimo Pietryčių Lietuvai padarinius. Šis nusikaltimas visai nesusijęs LLRA autonominių keliama prie-kaištais ir reikalavimais. Tikrasis nusikaltimas buvo tas, kad Lietuvos valstybė visus šio regiono gyventojus lengva ranka atidavė į autonominių sukurtą ir įtvirtintą neokomunistinę vergiją. Todėl jau XIX a. sukilimuose skambėjęs ir Sąjūdžio vėl iškeltas šūkis „Už jūsų ir mūsų laisvę!“ po dviejų nepriklausomo gyvenimo dešimtmečių kiek netikėtai vėl tapo aktualus ir turi būti paverstas realiais Lietuvos valstybės veiksmais ir darbais, ginant visų jos piliečių laisvę, santarvę ir bendrąją gerį.

Spausdinama iš: *Voruta*, 2013 m. gegužės 25 d., p. 1, 15; birželio 22 d., p. 15; liepos 6 d., p. 14.

Iš kur Lietuvai pateka saulė?

Jūs prieš Vakarus ir Europą? Ketinate sugriauti Europos Sąjungą ir klas-tingai sugrąžinti Lietuvą į Eurazijos Sąjungą ir Rytų meškos glėbį? Tokie ir panašūs klausimai žeriami referendumų dėl žemės ir lito iniciatoriams ir rėmė-jams. Naujųjų propagandininkų – „vesternizatorių“ ir „europeizatorių“ – raši-niuose ir šnekose esame vaizduojami kaip „tamsi minia“, niekaip neįsikalanti į galvą šventos tiesos. Kaltinimų lavinoje nelengva iš karto susigaudyti, kas tai per tiesa, bet ir čia gelbsti nesena patirtis. Ji padeda suvokti, ko nenori supras-ti prieš istorijos pažangą ir šviesią vakarietišką Lietuvos ateitį referendumais kovojantys bukagalviai tamsuoliai. Esame tamsūs ir apgailėtini varguoliai, nes nesuprantame minėtos tiesos – kad Lietuvoje nuo šiol saulė pateka iš Vakarų ir mūsų danguje ji privalo šviesti tik kaip visas kitas žvaigždes užgožiantis Eu-ropos Sąjungos šviesulys. Be abejo, tai ironiškos eilutės.

Tačiau ar įmanoma rašyti kitaip, regint akį režiančius panašumus tarp vakarykščių tarybinės propagandos asų ir šiandieninių eurasajunginės integracijos šauklių minčių turinio ir jų raiškos? Akla neapykanta „buržuaziniams nacionalistams“ alsuojantys komunistiniai rašėivos tūžo, kad svajoje apie tautos laisvę ir nepriklausomą valstybę „nacionalistai“ siekė pakirsti „internacionalinę broliškų tarybinių tautų draugystę“ ir sugriauti „bendrą tarybinių žmonių tėvynę“ – atiduoti ją išdraskyti Vakarų imperializmo grobuonims. Buvome gąsdinami, kad tokiu atveju mūsų tykos baisus pavojus panirti į Vakarų sutemas.

Šiandieninių jų įpėdinių rašiniuose dvelkia ta pati dvasia ir išliko ta pati propagandinė schema. Sukeisti tik vertinamieji ženklai: vakarykštė Rytų šviesa virto baugia tamsa, o Vakarų sutemos – skaisčiai danguje žėrinčia europinės saulės šviesa. Toks mechaniškas ženklų sukeitimas atskleidžia akivaizdžias intelektualines ir vertybines vakarykščių sovietizatorių ir šiandienos europeizatorių sąsajas ir jų dvasinės giminytės pagrindą. Tikrais dvasios broliais juos daro tai, kad vienų ir kitų sąmonėje ir vaizduotėje nėra vietos tokioms „atgyvenoms“, kaip tauta ir valstybė.

Kaip ir dera propagandos fronto kareiviams, jie nelinkę apsikrauti varginančia dalykiškų analizių našta ir svarstyti esminių Lietuvos santykių su Rytais ir Vakaraus klausimų. Juk kur kas lengviau ir patogiau prisiūmti „pažangos vėliavnešių“ ir „atsilikusių tamsuolių“ švietėjų vaidmenį. Toks vaidmuo leidžia geriausių tarybinių tradicijų dvasia be skrupulų vainoti kitaip manančius piliečius. Jiems klijuoti ne tik ideologinių priešų etiketes, bet ir chamiškai apdalinti jų žmogiškąjį orumą žeminančiais epitetais.

Todėl šių vedlių į „Vakarus“, „Europą“ bei „Europos Sąjungą“ rašiniuose ir šnekose sunku įžvelgti požymių, kad jie bent numano, jog šios trys tikrovės anaip tol nėra viena ir tas pats, o jų santykiai buvo ir tebėra sudėtinga ir gilių tyrimų reikalinga tema. Jie drąsiai veda į „Vakarus“, „Europą“ ir „Europos Sąjungą“ būtent todėl, kad nežino, kur iš tiesų ragina eiti. Nes turbūt neįtaria, kad visos šios trys sąvokos yra tik apgailėtinos propagandinės klišės – tokios pat tuščios ir miglotos abstrakcijos, koks kadaise buvo „šviesaus komunizmo rytojaus“ vaizdinys. Juk, net atsiriboję nuo apskritai svarbaus „Vakarų“ ir „Europos“ santykio, ne tik turime teisę, bet ir privalome paklausti, kas yra tie Vakarai ir toji Europa. Jiems atstovauja Platonas ir Aristotelis, šv. Augustinas ir šv. Tomas Akviniėtis, Leonardas da Vincis ir V. Van Goghas, Dantė, Goethė ir Proustas. Bet „Vakarų“ ar „Europos“ paveldas yra ir dešimtis milijonų gyvybių nusinešusios K. Marso ir A. Hitlerio idėjos. O kas galiausiai buvo Leninas, Stalinas ar Pol Potas, jei ne „pažangių europinių idėjų“ sekėjai ir uolūs

įgyvendintojai? Galima retoriškai paklausti: ar, turint omenyje tokias daugia-prasmybes, TEN vedamiems piliečiams tikrai nederėtų paaiškinti, kur vis dėlto skubama? Šis klausimas įgyja labai konkrečią prasmę, prisiminus dar vieną vertą dėmesio aplinkybę. Lietuva išsiveržė iš imperijos, kurios vienintelis ir paskutinis prezidentas buvo rusų komunistas M. Gorbačiovas, ir stringalviais veržiasi į kito, tik dabar jau portugalų, komunisto J. Barroso vadovaujamą naują imperinį darinį. Ar iš tiesų tai tik atsitiktinis, ar vis dėlto didžiai simbolinis ir turintis milžinišką praktinę reikšmę sutapimas?

Nėra jokių abejonų, kad vengiant kelti tokius „nepatogius“ klausimus ir nemėginant perprasti Europos Sąjungos prigimties ir integracijos tikslų, posakis „juo Lietuvoje daugiau Europos, juo geriau“ yra ne tik tuščia propagandinė klišė, bet gali tapti tikra tautos savanoriškos savižudybės formule. Lietuva pusę amžiaus jau gyveno nuolatos gilėjusios „integracijos“ sąlygomis. Toji „integracija“ žadėjo tautai vienintelę perspektyvą – išeiti istorijos nebūtin, paliekant po savęs tik vardą. Todėl prieš tokią „integraciją“ buvo sukilta vos pasitaikius progai. Turint tokią istorinę patirtį, savaime turėtų kilti klausimas: o kokią ateitį tautai ir valstybei žada vedlių į Vakarus raginimai gilinti euroatlantinę integraciją? Ar iš tiesų galima nuleisti negirdomis atvirus ES vadovų pasisakymus, kad tautų ir valstybių vieta istorijos sąvartyne? Maža to, raginimus, kurie skamba neregėtai spartaus tautos fizinio nykimo fone.

Prieš septyniasdešimt metų, kai pirmieji kalinių vagonai iš Lietuvos jau riedėjo į „naujosios tarybinės tėvynės“ platybes, „saulės iš Rytų“ sveikintojai nesutriko ir aiškino, kad Lietuvai aušta naujo ir nuostabaus gyvenimo rytas. Daugelis Rytų saulės šlovintojų ir jų mokiniai tiesiog pakeitė garbستomą stabą – dabar juo tapo Vakaruose patekanti saulė. Bet šios stabmeldystės esmė – jos turinys ir prasmė – tebėra ta pati. Tūžmingai klausdami, ar MES norime pakenkti Lietuvos euroatlantinei integracijai ir sugriauti ES, jie verčiau klausytų tiesiai ir atvirai, kaip tai darė jų pirmtakai ir mokytojai: ką, JŪS sumanėte išlikti kaip tauta ir JUMS dar reikalinga valstybė? Būtų sąžiningiau.

Spausdinama iš: *Respublika*, 2014 m., vasario 28 d., priedas „Redakcinės kolegijos tribūna“, p. 1.

Budriai saugo milžino jėga?

Teigdamas, kad žmonės veikia pagal savo doktrinas, anglų politinis filo-

sofas T. Hobbesas turėjo omenyje, kad žmonių veiksmai ir poelgiai tik materializuoja ir atspindi tai, kas dedasi jų galvose. Lietuvos visuomenės ir valdžios atsakas į Ukrainos krizę taip pat laikytinas minčių projekcija į išorę, leidžiančia diagnozuoti šalyje vyraujančio politinio ir valstybinio mąstymo būklę. Išryškėję kai kurie šio atsako ypatumai vertintini kaip aiškūs lietuviškosios politinės sąmonės susidvejinimo bruožai. Šis susidvejinimas pasireiškia kaip vidinis suskilimas arba nežinojimas ir nesugebėjimas apsispręsti, kas vis dėlto yra Lietuva – dar valstybė ar jau tik Europos Sąjungos provincija. Tiksliai diagnozė svarbi, mat nuo jos smarkiai priklauso tolesni šalies veiksmai saugumo ir gynybos srityje.

Kaip ir buvo galima laukti, prie Rusijos ambasados buvo surengta protesto prieš Krymo užgrobimą akcija. Tokių simbolinių akcijų reikia. Tačiau akivaizdu, kad šitaip belstis į Rusijos valdžios sąžinę yra tas pat, kas pamokslauti medžiui. Tad ar iš tiesų nebuvo galima nuveikti kur kas daugiau – ir ne tik Ukrainos, bet ir pačios Lietuvos naudai? Juk lengva suprasti, kad Rusijos imperinės ambicijos yra tik viena Ukrainos bėdų priežastis. Kita ir anaip tol ne menka priežastis – Vakarų valstybių, ypač ES, „pragmatiško bendradarbiavimo“ su Rusija politika, sukūrusi kone idealias sąlygas įvykdyti agresiją. Šitoks bendradarbiavimas skatina susimąstyti, o kodėl gi Vakarų šalys yra tokios „nerusofobiškos“, kad drąsiai pardavinėja Rusijai net moderniausius ginklus. Tai paaiškinti lengva: jos gali leisti sau prabangą būti tokios „drąsios“ ir „pragmatiškos“ todėl, kad nuo Rusijos jas patikimai saugo gyvasis skydas – Vidurio ir Rytų Europos (VRE) šalys. Seniai metas aiškiai įsisąmoninti ir atvirai įvardyti šį milžinišką paradoksą. Nors NATO – galingiausia istorijoje karinė sąjunga – tarsi įsipareigojusi laiduoti taiką ir saugumą pasaulyje, jos branduoliui priklausančios Vakarų Europos valstybės faktiškai pačios dangstosi nuo Rytų grėsmių kur kas silpnesnių VRE šalių apsauginiu skydu. Todėl protestuojant prieš Rusijos agresiją vertėjo priminti Vakarų valstybėms jų moralinę ir politinę atsakomybę už pataikavimą agresoriui, surengus protesto akcijas bent prie įtakingiausių valstybių ambasadų. Tokios protesto akcijos, ypač jeigu jos būtų gausios, o jų vaizdai pasiektų Vakarų šalių visuomenes, galėjo tapti savalaikiu ženklų ir įspėjimu, kad mūsų regiono tautos jau senokai perprato vakarietišką „dvigubų standartų“ politiką ir nebėra linkusios taikstyti su joms skirtu gyvojo skydo vaidmeniu.

Suprantama, surengti teatralizuotą ir leidžiantį lengvai uždirbti keletą rinkiminių taškų Rusijos „stabdymo“ spektaklį yra kur kas lengviau, negu principingai ginti Lietuvos saugumo interesus. Juk tektų atkakliai ginčytis su

Rusijai pataikaujančiomis Vakarų galiūnėmis ir kultų pavojus užsitraukti jų rūstybę. Šito Lietuvos „integracijos“ vedliai bijo labiausiai. Todėl jiems nekilo mintis surengti tokias politiškai prasmingas paramos Ukrainai akcijas. Na, o jeigu tokios akcijos būtų buvusios surengtos pačios visuomenės iniciatyva, jos neabejotinai būtų buvusios įvertintos kaip nukreiptos „prieš Lietuvos euroatlantinės integracijos kryptį“ ir pasmerktos kaip kenkėjiška, Kremliaus kėslams tarnaujanti veikla. O kad baimės neįtikti galingiesiems partneriams akys didelės, atskleidė vis kaitaliojama Lietuvos pozicija ekonominių sankcijų Rusijai klausimu. Iš karto patikėję Vakarų valstybių kovinga retorika, aukščiausieji šalies pareigūnai karštai pritarė griežtoms priemonėms. Tačiau, vos perpratę, kad toji realiais veiksmais nepatvirtinta retorika yra tik priemonė išsaugoti įvaizdį imituojant pagalbą Ukrainai, jie skubiai „suprato“, kad ekonominės sankcijos būsiančios žalingos.

Toks pat žodžių ir veiksmų dvilypumas išryškėjo ir svarstant Lietuvos saugumo perspektyvų klausimą. Valdžia ir ją aptarnaujantys politikos apžvalgininkai puolė raminti visuomenę, kad Lietuva esanti saugi, nes ją patikimai ginąs 5-asis NATO sutarties straipsnis. Tad saugumo srityje Lietuvai kylantis tik vienas uždavinys – įvykdyti priimtus įsipareigojimus sąjungininkams ir padidinti krašto gynybai skiriamas išlaidas. Iš principo jas didinti reikia. Tačiau ar šito pakanka, kad šalis taptų tikrai saugi? Norint sąžiningai atsakyti į šį klausimą, būtina atsakingai pasverti, kiek yra tvirtos NATO teikiamos saugumo garantijos. Ukrainos krizė kaip tik ir padeda jas blaiviau įvertinti. Mėginant suprasti, kiek Lietuva gali būti svarbi savo sąjungininkams, pakanka prisiminti, ką Vakarai – ES ir NATO – jau paaukojo šios krizės metu, siekdami bet kuria kaina išsaugoti Rusijos palankumą. Po Krymo aneksijos pakirsta jau eizėjusi, bet dar veikusi tarptautinė saugumo sistema. Radosi prielaidos nekontroliuojamai branduolinio ginklo sklaidai, nes Ukrainos patirtis pamokė, kad jokia šio ginklo neturinti valstybė negali jaustis visiškai saugi. Postringavimai, kad NATO neturėjo jokių įsipareigojimų ginti Ukrainą, skamba kaip pigus išsisukinėjimas prisimenant, kad agresijos auka padarė pasauliui nemenką paslaugą, atsižadėdama savojo branduolinio arsenalo mainais už dviejų Vakarų didvalstybių (JAV ir Jungtinės Karalystės) suteiktas saugumo garantijas. Štai kodėl nėra savaime akivaizdu, kad, ant gerų santykių su Rusija aukuro sudeginusios tokius svarbius dalykus, Vakarų šalys nepaaukos dėl jų tokio „mažmožio“ kaip mažos ir silpnos Baltijos valstybės, pasiteisindamos tuo, kad jos, pavyzdžiui, sunkiai apginamos. Todėl nuolatinis patikininimas, kad bendradarbiavimas su ES ir NATO yra Lietuvos saugumo laidas, reikėtų vertinti atsargiau. Po Ukrai-

nos įvykių laikyti ES rimtu šalies saugumo garantu tiesiog naivu. Maža to, pagaliau reikia pripažinti, kad tokių ES šalių kaip Prancūzija ir Vokietija veiksmai dažnai tiesiog kenkia Baltijos valstybių saugumui.

Tiksliau ir kartu nekeliant panikos apibūdinti NATO vaidmenį turbūt galima pasakant, kad ši organizacija jau laikytina tik sąlyginiu Lietuvos saugumo garantu. Todėl derėtų iš naujo apmąstyti, ko galima tikėtis, žvelgiant į NATO veiksmus per Ukrainos krizės prizmę. Apibūdinimas „sąlyginis garantas“ reikštų, kad NATO gali ginti Lietuvą. Tačiau nebūtinai.

Deja, realistiškai vertinti NATO vaidmenį Lietuvos saugumo architektūroje kol kas trukdo ideologinės kliūtys. Sunkiausiai įveikiamas tabu – vadinamasis Vakarų nuosmukio klausimas. Jis ypač erzina „vesternizacijos“ ir „europeizacijos“ keliu Lietuvą vedančius politikus ir jiems talkinančius propagandininkus. Pastarieji taip pat yra gyvas politinės sąmonės susidvejinimo pavyzdys. Nepraleisdami progos pasišaipyti iš drįstančių apie Vakarų saulėlydį prisitarti „tamsuolių“, jie šiomis dienomis verkšlena dėl ES ir NATO bejėgiškumo, visišškai nepastebėdami, kad šitaip patys patvirtina, jog nuosmukio diagnozė anaip tol nėra laužta iš piršto. Ši tabu – kone patologišką baimę rimtai svarstyti dabartinę Vakarų pasaulio būklę – būtina kuo skubiau sulaužyti, nes kvalifikuota jos analizė yra gyvybiškai svarbi Lietuvos valstybės išlikimo sąlyga. Tiesiog nėra kito kelio, norint savo galva, tai yra savarankiškai, atsakyti į be galo svarbų praktinį klausimą, ko iš tiesų Lietuva gali tikėtis iš savo Vakarų partnerių vidutiniu ir ilguoju laikotarpiu. Ukrainos tragedija tik dar kartą išryškino moralinės ir politinės Vakarų krizės požymius. Ji sėja pagrįstas abejones, ar Vakarai iš tiesų pasiryžę ginti karštai skelbiamus laisvės ir demokratijos idealus. Ir net leidžia manyti, kad Vakarų šalyse demokratinis valdymas tolydžio virsta fasadu, slepiančiu, kaip ir Lietuvoje, tikrąją – normalių bičių – valdžią.

Apakinti beribio godumo, jie leis padegti visą pasaulį. Kad šis Vakarų nuosmukis turi senas šaknis, įrodo kaip tik Rusijos agresijos dienomis nuskaibę seniai iš politinės arenos pasitraukusio buvusio Vakarų Vokietijos kanclerio H. Schmidto žodžiai, kad jis „suprantas“ V. Putino veiksmus. O juk tokį pat „supratingumą“ yra parodęs ir Prancūzijos prezidentas F. Miterandas, „užjautęs“ M. Gorbačiovą, kad šis buvęs „priverstas“ leisti 1991 metų sausio 13-osios žudynes. Būtent todėl tik išmokusi rimtai analizuoti ir kritiškai vertinti dabartinę Vakarų pasaulio būklę, Lietuva ne tik liautųsi buvusi intelektualiniu šio pasaulio pakraščiu, bet ir politiškai subręstų tiek, kad išdrįstų iškelti savo sąjungininkams galbūt svarbiausią dabarties klausimą. Jis yra toks: ar liberaliosios Vakarų demokratijos dėl pačios savo prigimties nėra pasmerktos

kartoti praėjusio amžiaus ketvirtojo dešimtmečio klaidų, kai dėl pragmatinių interesų trumparegiškai paaukojo Europos taiką bei virtinės tautų ir valstybių laisvę, kol, vaizdžiai kalbant, priešas jų nesugriebė už gerklės ir neprivertė stoti į žūtbutinę kovą dėl išlikimo? Ši principinį klausimą nesunku sukonkretinti: kur yra ta nepabaigiamo nuolaidžiavimo Rusijai riba, kurią peržengus pagaliau būtų suprasta, kad metas liautis žaidus Europos ir viso pasaulio likimu?

Pripažinus, kad priklausomybė Vakarų pasaulio struktūroms tik iš dalies laiduoja Lietuvos saugumą, taptų būtina tikslinti ir šalies gynybos strategiją. Stebėtina, bet, nuolatos kalbant apie būtinumą didinti išlaidas krašto gynybai, vengiama principingai iškelti svarbiausią klausimą: ar Lietuvos valstybės gynimas dar yra visų jos piliečių pareiga? Ar Lietuva pasiryžusi sekti pavyzdžiu valstybių, kurios, turėdamos daug gausesnes ir stipresnes profesionalų armijas, kartu siekia, kad, vaizdžiai kalbant, kiekvienas šalies pilietis vis tik prireikūs mokėtų šaudyti, ar šalies gynyba taip ir liks saujelės profesionalų rūpesčiu? Dabartinę šalies gynybos koncepciją sunku pavadinti kitaip, nei išankstiniu moraliniu nenoro ginti Tėvynės pateisinimu. Tik turintis nors minimalų karinį parengimą pilietis yra karys ir savo šalies gynėjas. Neturintis jo, yra tik patrankų mėsa, o valstybė, siunčianti jį į beviltišką kovą ir tikrą mirtį, elgtusi ne tik amoraliai, bet ir nusikalstamai. Tad kaip, nesant bent minimalaus visuotinio karinio parengimo, būtų galima atskirti drąsų ir patriotišką pilietį, nuoširdžiai norintį, bet tiesiog neapmokytą ginti savo šalies, nuo bailio ar išdaviko, kuris tokį savo elgesį dangstys veidmainišku argumentu, kad pasiryžęs padėti galvą už Tėvynę, bet... neišmano, kaip elgtis su ginklu?

„Lietuva grobikų jau nebijo, budriai saugo milžino jėga“ – šitaip Lietuvos saugumo padėtį įvertino „tautos lakštingala“ S. Nėris įvykusią okupaciją ir aneksiją garbstančiose eilėse. Panašu, kad šios eilės tinka ir dabartinei Lietuvos saugumo vizijai apibūdinti. Ukrainos krizės metu išryškėjęs Lietuvos politinių sluoksnių ir juos aptarnaujančių komentatorių blaškymasis nėra atsitiktinis ir išduoda, kur glūdi šalies saugumo ir gynybos Achilo kulnas. Šito blaškymosi priežastis – politinės sąmonės skilimas, dėl kurio radosi dviejų Lietuvos tapatumų konfliktas. Milžiniška praraja tarp Lietuvos, kaip visavertės ir savarankiškos valstybės, ir Lietuvos, kaip ES pakraščio provincijos, vaizdinių neleidžia šalies valdantiejiems suformuoti aiškos ir nuoseklos saugumo ir gynybos strategijos. Viena yra tvirtai pasiryžusi savarankiškai gintis ir sąjungininkų ieškanti valstybė. Kas kita yra imperijos provincija, savo armiją suvokianti tik kaip pakraščio gynybos pajėgas, privalančias atsilaikyti, kol atskubės „centro“ pasiųstos armijos. Lietuvą pastaroji strategija demoralizuoja, nes trukdo valin-

gai apsispręsti ginti šalį ir tam sutelkti visus jos piliečius. Todėl vis kartojamas šūkis, kad juo labiau Lietuva integruosis į ES, juo ji bus saugesnė, yra pavojinga propagandinė klišė. Priešingai, Lietuvai vis giliau integruojantis į ES, akyse tirpsta paskutiniai šalies valdančiųjų sluoksnių valstybinio mąstymo likučiai ir bunda daugelio ankstesniam okupantui tarnavusių jo atstovų būdingi aklo paklusnumo „centrai“ refleksai. Jie trukdo suvokti nemalonią tiesą, kad daugelis imperijų dažniausiai būna pasidalijusios į visada ginamą branduolį ir į „pilkąją zoną“ laikomus pakraščius, dėl kurių neskubama guldėti galvos.

Tad, ar, užuot įtikinėjus save, kad Lietuvą „budriai saugo milžino jėga“, nevertėtų sąžiningai pasvarstyti ir neišsisukinėjant atsakyti sau patiems, kas yra Lietuva: ES branduolys ar pakraštys? Dar svarbesnis klausimas, kuo ji pati nori būti: pasiryžusia už savo išlikimą iki galo grumtis valstybe ar pirmiausia į „centro“ gailestingumą ir malonę viltis sudėjusi provincija?

Spausdinama iš: *Respublika*, 2014 m., balandžio 18 d., priedas „Redakcinės kolegijos tribūna“, p. 2.

1940 = 20..?

I

Vis dėlto esama tiesos žodžiuose, kad, gyvenant po šia saule, sunku išvysti ką nors nauja. Nors istorijos įvykiai nesikartoja, tačiau joje nuolatos sugrįžta tam tikros pamatinės arba „struktūriškai“ panašios situacijos. Tokio sugrįžimo nuojautas žadina pamąstymai apie Lietuvos būklę Ukrainos dramos fone. Šiomis dienomis sunku mintyse negrįžti į 1940 metus ir nelyginti anos ir dabartinės Lietuvos būklės. O tai padarius, tik labai jau smarkiai šito trokštant, imama nepastebėti anaipol ne paviršutiniškų panašumų tarp dviejų iš pirmo žvilgsnio tolimų valstybės istorijos tarpsnių.

Netikrumas dėl tautos ir valstybės ateities – štai kas yra abu juos siejantis bruožas. O šį netikrumą kuria ne vien virš Lietuvos besitelkiantys geopolitinės audros debesys. Esama ir vidinių jėgų lemiančių priežasčių. Viena svarbiausių – itin „savitas“ politikų ir valdžios viršūnių požiūris į šalies būklę ir dar keistesnis jai lemiančių veiksnių aiškinimas.

Akivaizdžiai vengiama atvirai kalbėti su krašto piliečiais apie tikrąją Lietuvos saugumo būklę ir perspektyvas. Atsiųsti keletas papildomų lėktuvų oro

erdvei saugoti ir „milžiniškos“ NATO karių pajėgos skirtos tik apraminti su-nerimusias Baltijos šalis. Jokių sprendimų, juo labiau pasiruošimo rimtai jas ginti kol kas nematyti ir šito vargu ar apskritai galima laukti. Juk net „drąsiausieji“ iš europiečių – britai – teigia, kad būtina „pagalvoti“, kaip sustiprinti mūsų regiono saugumą, „neišprovokuojant“ Rusijos pykčio. Išvertus šį galvosūkį į kasdienę kalbą ji derėtų suprasti kaip ketinimus rasti būdą apginti Baltijos šalis be ginklo, tai yra, jų neginant. Tačiau tokių Lietuvai labai svarbių žinių linkstama „nepastebėti“ ir jomis „nejaudinti“ šalies piliečių. Neatsitiktinai „preoeuropietiškoje“ žiniasklaidoje ir su žiburiu nerastum perspausdintų ar atpasakotų ukrainiečių ar tų pačių sąžinės nepraradusių vakariečių straipsnių, kuriuos persmelkia ironija dėl demokratiškų Vakarų valios paralyžiaus ir neviltis dėl daugumai jų vadovaujančių moralinių ir intelektualinių menkystų veidmainystės.

Todėl už krašto gynybą atsakingi pareigūnai ir „ekspertai“, kuriuos dažnai sunku įtarti nors kiek giliau suvokiant pasaulyje vykstančių geopolitinių slinkčių pobūdį ir mastą, savimi pasitikinčių „žinovų“ veidais tikina, kad šalis visiškai saugi. Arba „drąsina“, kad, negandai užklupus, kariuomenė bent jau šį kartą tikrai išsausianti ir nepakartosianti sykį jau padarytos lemtingos klaidos. Ir vis dėlto toks „rūpestis“ piliečių dvasinę sveikatą ir giedrą nuotaiką neįtikina. Pro jį kiaurai prasišviečia susireikšminusių „valstybės sargų“ menkai slepiama panika „nepašvęstiesiems“ į gynybos reikalus.

Ir kaip neprisiminti, kad būtent tokia pati – išpuikėliška ir parodomai žvali – nuostata „valdžiai geriau žinoti“ smarkiai sutrukdė Lietuvai deramai pasiruošti 1940 m. ištikusiai katastrofai. Nors jau 1939 m. virš valstybės pakibo mirtina grėsmė, šalies vadovybė faktiškai nesiėmė jokių priemonių telkti visuomenę krašto gynybai, o Tauta buvo raminama pažadais, kad kariuomenė atliks savo pareigą. Lygiai taip pat „dėl gerų santykių“ su TSRS buvo ribojama ir dozuojama informacija apie tikrąją padėtį toje šalyje, todėl, išibrovus okupantams, ne iš karto buvo susivokta, kokie tai „svečiai“, ir guostasi naiviomis iliuzijomis, kad prasidedanti okupacija būsianti panaši į nemalonų, bet iš bėdos pakenčiamą gyvenimą carinės Rusijos valdžioje. Todėl, išiveržus sovietams, prirėkė net kelerių mėnesių, kol dėl valdžios uždaro, slaptumo ir neveiklumo suklaidinta, pasimetusi ir pakrikusi visuomenė atsitokėjo ir pradėjo savarankiškai organizuoti pasipriešinimą okupantams, prasiveržusį 1941 m. sukilimu. Stebina, kaip šių dienų Lietuvos valdantieji „įžvalgiai“ atpažino ir „sąžiningai“ įvardijo valstybei keliančius grėsmę vidaus gaivalus. Paaiškėjo, kad jokio pavojaus nekelia ir nuoširdžiausia jos draugė yra LLRA – tariamai lenkų bendruomenė

atstovaujanti, o iš tikrųjų putinišką Pietryčių Lietuvos „ukrainizavimo“ planą nuosekliai ir sėkmingai vykdanči vos gimusią Lietuvos Respubliką mėginusių pasmaugti TSKP autonominių idėjinę ipėdinę ir jų reikalo tęsėją. Į kovą už jos šventą reikalą pakilę „socialdemokratai“ atskubėjo į talką antilietuviškas „jedinstvininkų“ tradicijas tęsiantiems bičiuliams. Jie pateikė pirmąjį didžiajam tikslui įgyvendinti būtino įstatymo projektą. Jį priėmus būtų ne tik paneigtas valstybinis lietuvių kalbos statusas, bet ir žengtas pirmas žingsnis naikinant Lietuvos suverenitetą vėl „autonomizuojamame“ krašte. Įstatymo projekto teikėjai taip stengiasi įsiteikti kovos bendražygiams, kad net nepastebi, jog daro Lietuvą pasauline tyčiojimosi iš savo kalbos čempione. Atrodo, panašaus bandymo taip „praplėsti“, o iš tikrųjų sudarkyti savo kalbos raidyną, kad jis „svetingai“ priimtų visų lotyniškųjų abėcėlių raides su visais įmanomais diakritiniais ženklais, pasaulio istorijoje dar nebūta. Įsidėmėtina, kad šitoks uolumas ir „akiračio platumas“ parodyti paslaugiai tenkinant LLRA lyderio įnorus. Jo talkininkų nesutrikdė net tai, kad tas lyderis lyg tyčia kaip tik dabar nusimetė gana sėkmingai nešiotą politinę kaukę. Nebematydamas reikalo slėpti savo tikrųjų pažiūrų, jis nuoširdžiai pasmerkė ne Rusijos agresiją Ukrainoje, bet ukrainiečių „nacionalistų“ ir „fašistų“ tariamą siautėjimą.

Suprantama, kad Lietuvos draugais laikant putinišką frontą Lietuvoje atidariusių antivalstybinių organizacijų neojedinstvininkus, priešų vaidmuo neišvengiamai turi tekti kitiems. Todėl jau aptiktos ir demaskuotos dvi užsimaskavusios ir klastingų vidaus priešų ir slaptų kenkėjų grupės. Pirmoji – iracionalią nostalgiją sovietmečiui ir aklą meilę putiniškai Rusijai jaučiantys visi Lietuvos nevykėliai. Antroji – kažkodėl panūdę likti lietuviais ir išsaugoti valstybę, todėl neskubantys „europeizuotis“ Vakarų pasaulio ir ES integracijos užkietėję priešai.

II

Nepatenkinti Lietuvos būkle gali būti tik sąmoningi valstybės priešai ir priešiškos propagandos suklaidintos aukos. Tokia yra principinė valdančiojo sluoksnio nuostata, kai tik iškyla vienas svarbiausių nacionalinio saugumo klausimų – piliečių lojalumo valstybei problema. Neigti arba menkinti vis rafinuotesnės Rusijos propagandos, virtusios tikru informaciniu karu prieš Lietuvą, poveikį būtų neatsakinga. Tačiau bėda ta, kad ši propaganda suvokiama kaip gūdžiausiu sovietmečiu ir apie ją kalbama gerai pažįstamu stiliumi. Šiuo atžvilgiu Lietuvos valdančiųjų sąmonė tarsi įstrigusi laike, nes, kaip jų

sovietiniai pirmtakai, jie be galo išpučia propagandos visagalybę ir nepaiso, kad jos veiksmingumas priklauso ne tik nuo naudojamų „smegenų plovimo“ metodų. Jų nedomina, į kokią dirvą laša klatingi propagandinio melo nuodai. Atidžiau patyrinėti, kokia tai dirva, kur kas nemaloniau, negu nukreipti žvilgsnį nuo jos nepatrauklaus vaizdo ir kurti savus propagandinius vėjo malūnus, su kuriais kautis daug lengviau ir saugiau. Todėl Lietuvoje tapo įprasta vis išžiliau slėpti didžiausius tautos ir valstybės gyvenimo skaudulius. Net aukščiausių valstybės pareigūnų metiniuose pranešimuose sekama pergales skinančios Lietuvos „sėkmės istorija“, o šalies gyvenimo piktžaidės virsta tik „vis dar pasitaikančiais“ trūkumais.

Idiliškas pasakojimas kurpiamas tiesmukiškai lyginant šių dienų Lietuvą su tarybine. Šalies gyventojams primenama, kad jiems nebereikia kankintis parduotuvių eilėse, kad gatvėse pilna užsieninių automobilių, jose vaiko gražiai apsirengę žmonės ir kad kiekvienas gali keliauti po pasaulį kur panorėjęs. Reikia pripažinti, kad šie argumentai paveikūs, jų neretai griebiasi net gana išprusę žmonės. Bet visai nepastebima, kad tokiais buitiniiais „argumentais“ įrodinėti savo šaunumą gali ir Trečiojo pasaulio šalys. Apskritai, šitokiu masteliu vertinti valstybės būklę būdinga ir leistina nebent tik šia diena gyvenančiam ir pasaulį tik per savo asmeninės gerovės prizmę matančiam baudžiauninkui ar vergui. Laisvam ir bendrojo gėrio svarbą suvokiančiam asmeniui kliautis tokiu matu vertinant savo valstybės būklę lyg ir nederą. Tačiau Lietuvoje toks siauras baudžiauninko požiūris yra paverstas valstybinės propagandos kertiniu akmeniu.

Būtent jis lemia, kad, liaupsinant valstybės laimėjimus, dar nė vieno prezidento ar premjero metiniame pranešime taip ir nebuvo pasakyta šių dienų Lietuvai svarbiausia tiesa: esame sparčiausiai nykstanti Europos šalis. O juk neveltui įprasta bet kurios valstybės būklės tikruoju rodikliu laikyti ne subjektyvius individų ar jų grupių „savijautos“ toje šalyje vertinimus, bet sausus demografinės statistikos duomenis. Gyventojų skaičiaus mažėjimas visur ir visada buvo laikomas šalies nuosmukio požymiu ir neginčijamu niekam tikusio jos valdymo įrodymu. Pripažinti, kad šiuo atžvilgiu Lietuvos būklė apgailėtina, šalies politinė klasė nepasirengusi. Tam reikėtų tikro valstybinio mąstymo ir pilietinės atsakomybės. Tiesą sakant, šios klasės sąmonėje tokio dalyko, kaip tauta ir atsakomybė prieš ją, apskritai nėra. Jai būdingą požiūrį pademonstravęs jaunesnės kartos politikas į sunerimusio piliečio klausimą, kur veda šalį masinė emigracija, atsakė, jog nerimauti nesą ko, nes būsią nesunku atsivežti darbo jėgos iš svetur.

Perspektyva savo pačių rankomis įgyvendinti M. Suslovo puoselėtą Lietuvos „išvalymo“ planą, tik dabar jau pakeičiant iš Tėvynės išvaromus lietuvus „pigesiaisiais“ atsivežtiniais vergais, šalies politinio ir verslo „elito“ nebaugina ir net atrodo jam patraukli. Panašu, kad šis „elitas“ net nesusimąsto, kad dėl masinės emigracijos šalis praranda ne tik darbingiausius gyventojus, bet ir potencialius Tėvynės gynėjus. Įdomu, ar tikrai nesuvokiama, kad, prisigabenus darbo jėgos iš Rytų kaimynų, Lietuvoje pagausės žmonių, kurie atėjusius „išvaduotojus“ pasitiktų pasipuošę Georgijaus juostelėmis ir su gėlių puokštėmis? Arba nejaugi iš tiesų naiviai tikima, kad, jeigu tie pigūs vergai bus suvežti iš tolimų egzotiškų kraštų, jie skubės guldyti galvas už Lietuvos laisvę ir nepriklausomybę?

Nusiėmus rožinius propagandos akinius, beliktų pripažinti, kad be rimtų priežasčių negalėjo tiesiog imti ir „dingti“ milžiniška dalis šalies gyventojų. O pradėjus rimtai ir sąžiningai aiškintis Lietuvos išsivaikščiojimo priežastis, netruktų subliūkšti ir skleidžiamas mitas, kad daugybė valstybės ir savo gyvenimu joje nepatenkintų žmonių yra tik užsilikę sovietmečio „nevykėliai“, iracionaliai pasiduodantys priešiškos propagandos vilionėms. Gali net paaiškėti, kad toji iš tiesų egzistuojanti ir neabejotinai pavojinga nostalgija sovietmečiui nėra tokia jau iracionali ir absurdiška, nes ją gaivina ir palaiko pati šių dienų Lietuvos gyvenimo tikrovė.

Šios tikrovės apologetikai ir dailintojai nepajėgia arba nenori suvokti kai kurių elementarių tiesų. Didžiausias bet kurios valstybės stiprybės šaltinis ir rodiklis yra ne prekių gausa parduotuvių lentynose, bet teisingumu ir solidarumu grįsti piliečių santykiai. Noriai užmirštama, kad iš „savų“ patiriama priespauda, išnaudojimas ir pažeminimas visada suvokiami kur kas skausmingiau ir priešiščiau, negu toks pat „svetimų“ elgesys. Lengva kartoti ideologinę mantrą, kad „mylėti Lietuvą“ ir „būti vieningiems“ yra visų piliečių – net ir „nevykėlių“, apie kuriuos sakoma, kad jiems „nepasisekė“ – patriotinė pareiga. Bet propagandos fronto kariai beveik visada droviai nutyli, kodėl tiek daug darbščių ir protingų Lietuvos žmonių atsidūrė „nevykėlių“ gretose. Iš tiesų kur kas paprasčiau šiuos nepatenkintus žmones apšaukti „nevykėliais“ ir „pavyduoliais“, negu pripažinti, kad dauguma jų atsidūrė tokioje būklėje tik todėl, kad, kuriantis valstybei, jie buvo banaliai apiplėšti ir šiandien puikiai supranta, kad „privatizavimu“ pavadintas valstybinio turto išgrobstymas vyko pagal taisykles, padėjusias šiam turtui suplaukti į reikiamas rankas.

III

Daugelis „nostalgiją sovietmečiui“ jaučiančių piliečių taip pat gyvai prisimena, kad komunistinė santvarka nebuvo laisvės, lygybės ir brolybės karalystė. Tačiau jie įsidėmėjo ir tai, kad privilegijomis naudojėsi „atsakingi partiniai ir tarybiniai darbuotojai“ vis dėlto privalėjo bent jau išoriškai rodyti tam tikrą santūrumą ir kuklumą bei privengė viešai puikautis savo padėtimi. Šių dienų Lietuvoje „sėkmės džentelmenai“ šitaip nesivaržo. Daugybė į beviltišką skurdą jų nugramzdintų šalies gyventojų dar yra priversti ne tik nuolankiai stebėti, kaip „sugebėjusieji prisitaikyti“ neskoningai puikaujasi „stilingu“ gyvenimo būdu, bet ir kantriai klausytis, kaip su neslepiamu pasimėgavimu juos moko „gyvenimo tiesų– naujieji „antžmogiai“, kurių ne vienas asmeninėmis savybėmis akivaizdžiai yra hienos „moralės“ ir babuino „intelektų“ lydinys.

Savo kailių patyrę „socialistinio teisingumo“ grimasas, Lietuvos žmonės pakilo į kovą už nepriklausomą valstybę, kad nebereikėtų gyventi prievartos, smurto ir melo imperijoje. Jie vylėsi tapti laisvais ir lygiais savo krašto piliečiais. Tačiau šiandien jie priversti klausytis su atsainia pašaipa išsakomų demagogiškų postringavimų, kad Lietuva yra demokratinė teisinė valstybė, nes iš karčios patirties žino, jog čia galioja ne popieriuje gražiai surašyti įstatymai, o nerašyta ir brutali stipresniojo teisė. Toji teisė pirmiausia gina turtinguosius ir įtakinguosius, o neturtingesniems ir stovintiems ant žemesnio visuomenės laiptelio piliečiams teisingumas pernelyg asocijuojasi su vis nutolstančiu dykumos mirazū.

Tarybinės nomenklatūros privilegijos buvo tikros ir nemenkos palyginti su paprastų piliečių gyvenimo standartais, ir kėlė pagrįstą pasipiktinimą. Jas panaikinti buvo vienas svarbiausių Sąjūdžio programinių tikslų. Tačiau šiandien „laisvos“ ir „demokratinės“ Lietuvos piliečiai mato, kad jos buvo kone varganos, palyginti su naujosios eurosovietinės nomenklatūros apetitais, kai interneto laikais už mokesčių mokėtojų pinigus „periminėjama geroji valdymo patirtis“ Naujojoje Zelandijoje arba „kovojama su dykumų plitimu“ turistų sambūrius primenančiose tarptautinėse konferencijose.

Komunistinėje „proletariato valstybėje“ jos tariamai šeiminingai „darbo žmonės“ buvo engiami ir panardinti į skurdaus ir pilko gyvenimo kasdienybę, kurią nuo nomenklatūros gyvenimo skyrė praraja. Atkuriant Lietuvos valstybę nesitikėta, kad toji praraja virs neperžengiama bedugne. Tačiau nė vienas iš ligšiolinių šalies vedlių taip ir neišdrįso prabilti iš esmės ir tiesiai pasakyti, kad beveik didžiausia ES ekonominė nelygybė ir socialinė atskirtis jau yra ne šiaip

problema, bet egzistencinis iššūkis tautai ir valstybei. Juk tokiu atveju tektų pripažinti, kad Lietuva yra modernios vergovės šalis, kurioje klesti Europoje mažai lygių turinti išnaudojimo sistema. Amžinus nepriteklus kentę „tarybiniai žmonės“ buvo maitinami nuolatiniais pažadais, kad „laikini trūkumai“ bus įveikti ir jų gyvenimas „tikrai pagerės“, augant ekonomikai. Stulbina, bet faktas: jau ketvirtį amžiaus ši tarybinė pasaka su neblėstančiu entuziazmu sekama ir šių dienų Lietuvoje. Visi siūlymai keisti mokesčių sistemą nors kiek socialiai solidaresne arba raginimai nors keliasdešimčia litų padidinti minimalų atlyginimą atsitrenkia į gelžbetoninį ir nepramušamą „argumentą“, kad tokiems pokyčiams dar „neatėjo laikas“ ir todėl reikia apsisąsėti kantrybe, kol jiems „priebrės“ ekonomika. Piliečiai laikomi tamsuoliais, nežinančiais, kad net sunikais krizės metais daugybės verslų pelnai augo.

Kažkodėl manoma, kad tokiomis sąlygomis girdėdami aimanas, jog net menkutis atlyginimo padidinimas pakenks ūkio plėtrai, jie taip ir nesupras, kad tas „ekonomikos brandos“ laikas niekada neateis. Jis negali ateiti, nes joks ekonomikos augimas pats savaime negali sustabdyti su visišku aklumu besiribojančio ekonominio, socialinio ir politinio trumparegiškumo, kurio priežastis yra už šalies būklę pirmiausia atsakingo politinio ir verslo „elito“ beribis ir nepasotinamas godumas. Kiekvienas šio trumparegiško godumo proveržis ir apraiška virsta dar viena pamoka jį stebinčiam Lietuvos gyventojui ir įtikina jį, kad sąžiningai dirbant šioje šalyje susikurti padorų gyvenimą galimybės menkos. O tada jau daromos praktinės išvados: sprunkama iš tos šalies, kur veda akys. Ir vis tiek kiekvienas mėginimas nors užsiminti, kad tokia turtinė ir socialinė atskirtis griauja pačius nacionalinio saugumo pagrindus ir yra tiesiausias kelias Tautos ir valstybės savižudybės link, tebėra vertinamas tik kaip „komunistinės lygiavos“ ilgesio ir jo įkvėpto troškimo „atimti ir padalinti“ apraiška.

Galiausiai, Lietuva yra šalis, kurioje sugebama pamokslauti apie vienybę ir susitelkimą net tada, kai bet kokios iliuzijos dėl jų čia pat daužomos į šipulius žūliausiais ir ciniškiausiais pačių valdančiųjų veiksmais. Juk iš tiesų reikia turėti itin „savitą“ socialinio jautrumo ir pilietinio solidarumo sampratą, kad išdrįstum pirmiausia „kompensuoti“ dėl ekonominės krizės patirtus nuostolius naujiesiems „atsakingiems valstybės tarnams“, o ne amžiname nepritekluje skendintiems pensininkams ir kitiems socialiai pažeidžiamiausiems šalies gyventojams, kurių pajamų teoriškai nepakanka patenkinti net būtiniausiems poreikiams, o kalbant paprasčiau – su kuriomis iš principo neįmanoma išgyventi.

Šis Lietuvos ekonominio ir socialinio portreto apmatas skirtas ne skaitytojui pagraudenti, bet kai ką priminti ir paskatinti atsikvošėti ir susimąstyti.

Tarpukario Lietuvos Respublika buvo sparčiai modernėjusi Europos šalis, kurioje ekonominė ir socialinė nelygybė apskritai buvo mažesnė negu šių dienų valstybėje. Tačiau net tarpukariu įgyvendintų rimtų ekonominių ir socialinių reformų nepakako, kad 1940 metais Lietuvoje vis dėlto nevyktų nesurežisuoti gausūs mitingai. Juose tūkstančiai savo padėtimi nepatenkintų piliečių sveikino „socialistinius pertvarkymus“ krašte, šitaip su okupantais siedami geresnio gyvenimo viltis. Ši žiauri pamoka ne tik kad neišmokta – apie ją net nenorima prisiminti. Be abejo, galima pasakyti, kad ginti valstybę bet kuriomis aplinkybėmis yra besąlygiška kiekvieno piliečio pareiga. Tačiau niekur ir niekada sprendžiant saugumo klausimą nebuvo kliaujamasi vien be išlygų pasiryžusiais pasiaukoti dėl savo krašto piliečiais. Išmintingą ir toliaregišką politiką vykdančiose valstybėse stengiamasi gausinti skaičių piliečių, kurie, vaizdžiai kalbant, jų šalies užpuolimo ir pavergimo atveju turi ką prarasti. Lietuvoje elgiamasi kaip tik priešingai. Turinčių ką prarasti piliečių skaičius ne tik nedidėja, bet veikiau yra kryptingai ir nuosekliai mažinamas.

Suprantama, čia bendriausiais bruožais aprašytą Lietuvos būklės vaizdą lengviausia ir patogiausia pavadinti šalies juodinimu ir laikyti jį „apokaliptinio katastrofizmo“ apraiška. Būtent taip ir elgiasi tie, kurie viską vertina grynai asmeninės šios dienos gerovės ir trumpalaikio komforto masteliu, arba suminėtas problemas suvokiantys, tačiau trokštantys įtikti „kam reikia“ ideologizuoti propagandininkai. Tačiau esama ir valstybiškai mąstančių piliečių, kurie aiškiai supranta ir sąžiningai vertina besikaupiančias vidines grėsmes Lietuvos saugumui ir nepriklausomybei. Jie sąmoningai ar intuityviai vadovaujasi vienintele esamomis sąlygomis įmanoma valstybės saugumo ir gynybos pagrindų stiprinimo strategija, kurios esmė – politiškai suaktyvinti šalies visuomenę, kuo plačiau įtraukiant ją į viešąjį gyvenimą ir valstybės tvarkymo reikalus. To paties – sudemokratinti Lietuvos politinę santvarką – nesėkmingai siekė visuomenė 1940 metų okupacijos išvakarėse. Galima tik spėlioti, kaip – bet tikrai ne blogesne vage – būtų pakrypęs Lietuvos likimas, jeigu šiuos siekius būtų spėta įgyvendinti ir sunkiausio išmėginimo valstybei valandą būtų turėję galimybę tarti savo žodį ne tik oficialieji krašto „vadai“, bet ir A. Ramanausko-Vanago ir J. Žemaičio dvasios žmonės – tikrieji Tautos vedliai ir pasiaukojantys patriotai, sugebėję padaryti savo šaliai neįtikėtinais daug nepalankiausiomis sąlygomis, kai pagrindinis mūšis jau buvo pralaimėtas ir valstybė prarasta.

Tačiau patriotiškų piliečių pastangos nepakartoti dar vienos 1940 metų klaidos šių dienų Lietuvoje yra sąmoningai ir atkakliai žlugdomos. Savaip tai

dėsninga ir neišvengiama. Šalies politinio gyvenimo demokratizavimas padarytų galą po antisąjūdinės kontrrevoliucijos išitvirtinusi nomenklatūriniai oligarchiniai santvarkai ir sukeltų pavojų spėjusio susiformuoti naujajam arba eurosovietinio „elito“ valdžiai ir privilegijoms. Todėl, pasitelkus absurdiškiausius ir demagogiškiausius „argumentus“, visi demokratiniai permainingi reikalaujantys piliečiai ne tik atkakliai negirdimi, bet verčiami Rusijos tarnais bei Vakarų, ES ir euroatlantinės integracijos priešiniais. Daugybę kartų istorijoje pasitvirtinusi tiesa, kad baudžiauninkai ir vergai neturi Tėvynės ir todėl jos negina, taip pat, kad ją gali ginti tik tikros laisvės skonį ir džiaugsmą pajutę žmonės, Lietuvos „elito“ sąmonės kol kas nepasiekia.

Todėl Lietuvos saugumui ne tik kad menkiausias grėsmės nekeliančios, bet, priešingai, galinčios jį sustiprinti autentiškos piliečių valios apraiškos šiam „elitui“ yra didžiausias baubas. Galima ginčytis, kiek teisingai Lietuvos interesus vertina mėginamų paskelbti referendumų iniciatoriai, tačiau akivaizdu, kad nė vienas iš jų neprieštarauja Lietuvos euroatlantinės integracijos kryptčiai ir juo labiau nekenkia jos valstybingumui. Beatodairiškas, ne tik demokratijos principus, bet ir paprasčiausią padorumą paminantis referendumų iniciatyvos gnaužimas nepalieka jokių iliuzijų dėl valdančiojo sluoksnio tikrojo požiūrio į tautą ir jo santykio su valstybe. Tauta jam yra baisesnė už galintį ateiti okupantą, o menkiausias tautos valios apraiškos jam atrodo kur kas pavojingesnės, negu visos valstybei kylančios grėsmės. Todėl prireikus rinktis – nepriklausoma valstybė ar nomenklatūrinės privilegijos – jie, kaip ir jų pirmtakai, pirmiausia gins ne Tautą ir valstybę, bet gelbės savo kailį ir interesus. Net ir išdavystės kaina.

Ketvirtį amžiaus trunkanti Lietuvos „sėkmės istorija“ iš tikrųjų yra neatsakingos ir nusikalstamos „elito“ vykdytos ekonominės, socialinės ir kultūrinės politikos sukeltas visapusiškas Lietuvos nykimas. Būtent šio „elito“ pastangomis pagal daugelį išsivystymo parametrų Lietuva iš esmės tapo „vakarietiško“ ir „europietiško“ plunksnomis apkaista Trečiojo pasaulio šalimi. Tokia šalies tvarios plėtros perspektyvos ir saugumo pamatus pakirtusią politiką galima drąsiai vadinti išdavikiška, nes ja buvo ir tebėra purenama kuo palankiausia dirva naujai Lietuvos okupacijai.

Išdavystė dangstoma, siūlant menamą „alternatyvą“ rimtai ir atsakingai saugumo politikai. „Juo Lietuvoje daugiau Europos, juo Lietuva saugesnė“ – tokiu patraukliai skambančiu, bet tuščiu ir apgaulingu šūkiu mėginama sklaidyti augantį Lietuvos piliečių nerimą dėl šalies ateities. Jį skelbiantys „integratoriai“ leidžia sau taip drąsiai „vesti į Vakarus“ šalį tik todėl, jog toji „drąsa“

jiems nekelia jokio pavojaus ir nieko nekainuoja. Mat daugelis jų iš asmeninės patirties žino, kad staiga pasikeitus geopolitinių vėjų kryptčiai ir išmušus valandai „x“ tereikia vieno – suspėti iki pasirodant kitiems šeiminkams pasirūpinti naujomis vėliavomis ir pakeisti „vadų“ portretus ant trokštamo bet kuria kaina išsaugoti valdiško kabineto sienų. Kartą jau patyrusiems, kaip lengva nusisukti nuo Rytų ir „grįžti į Vakarus“, nejaugi jiems būtų sunku vėl strimgalviais parvežti Lietuvai čia jau švietusią ir dar vakar atrodžiusią tokią tolimą Rytų saulę?

Spausdinama iš: *Respublika*, 2014 m., gegužės 9 d., p. 15; 2014 m., gegužės 16 d., p. 11; 2014 m., gegužės 30 – birželio 5 d., priedas „Redakcinės kolegijos tribūna“, p. 2, 3.

Kaip visada: Lietuvos pozicija – neturėti pozicijos

Komentuodama Lietuvos sprendimą pritarti Jungtinių Tautų (JT) Generalinėje Asamblėjoje priimtai rezoliucijai dėl Jeruzalės statuso, šalies URM ji pagrindė tuo, kad šitaip buvo paremta „ilgalaikė bendra Europos Sąjungos pozicija“ Artimųjų Rytų konflikto klausimu. Žvelgiant į šią poziciją iš dešimtmečių perspektyvos akivaizdu, kad jos esmė – pasyviai plaukti pasroviui, tai yra nieko nedaryti ir nekeisti.

Prezidento Donaldo Trumpo sprendimas pripažinti Jeruzalę Izraelio valstybės sostine – pirmas per daugybę metų ryžtingas ir drąsus žingsnis mėginant išjudinti konfliktą iš mirties taško. Be abejo, ir rizikingas. Tačiau prieš skubant kaltinti ir smerkti, derėtų šį žingsnį palyginti su „ilgalaikė bendra“ ES pozicija. Tai reiškia, kad ji reikia mąstyti ir vertinti dviem atžvilgiais – ES politiką regione grindžiančių ideologinių prielaidų ir pačios Izraelio valstybės sampratos teoriniame ir istoriniame kontekste.

Neveiksminga ES pozicija nenukrito iš dangaus. Norint suprasti jos ištakas, tikrąjį turinį ir galimus ilgalaikius padarinius, pirmiausia reikia aiškiai suvokti ir atvirai pripažinti, kad ją lemia ES „ilgalaikės ir bendros politikos“ formuotojams būdingas ideologizuotas ir vienpusiškas multikultūrinis pasaulio matymas. Tad minėta pozicija yra tik nuoseklus ir neišvengiamas jo įkūnijimas ir atspindys tarptautinės politikos plotmėje. Tokio mąstymo taikymo Artimųjų Rytų konfliktui spręsti tiesioginė ir konkreti politinė išraiška yra ES remiamas dviejų atskirų valstybių su dalijama į dvi sostines Jeruzalę projektas. Iš pirmo žvilgsnio solidus – gan įtikinamas ir patrauklus projektas. Bet tik tol,

kol lieka nepastebėti jį suprobleminantys povandeniniai akmenys – itin dideli jį trukdantys įgyvendinti kliuviniai.

Siūlomų dviejų valstybių koegzistavimą bent jau šiuo metu galėtų užtikrinti tik jų gyvybingumą ir funkcionalumą palaikanti bendra infrastruktūra. Ją sukūrė Izraelio valstybė. Praktiškai tai reikštų, kad palestiniečiai tiesiog naudotųsi iš saulės išdegintos ir negyvos dykumos atkovotą žemę klestinčiu kraštu pavertusių izraeliečių pastangų ir darbo vaisiais. Maža to, tokiomis sąlygomis faktiškai išnyktų siena tarp formaliai atskirų valstybių. Ji neišvengiamai turėtų būti tokia sąlygiška ir pralaidi, kad iš tikrųjų taptų fikcija.

Tad atidžiau įsigilinus į būtent tokį ES remiamą dviejų valstybių projektą ir pastebėjus šiuos povandeninius akmenis, paaiškėja, kokia prasme jį įkvepia multikultūralizmo ideologija ir koku mastu jis grindžiamas būtent atvirai neįvardijamomis jos prielaidomis. Toji ideologija kursto ir palaiko tuščią ir skatinančią laukti nežinia ko viltį, kad Artimųjų Rytų konfliktas savaime išsispres šiam regione stebuklingu būdu atsiradus atvirai multikultūrinei visuomenei. Ši hipotetiškai turinti rasti visuomenė yra absoliučiai būtina minėto projekto įgyvendinimo sąlyga.

Tačiau ideologinis angažuotumas ir iš jo kylantis aklumas tikrovei trukdo pripažinti lemiamą faktą: atvira, demokratiška ir laisva Izraelio valstybė vis dėlto pirmiausia yra tautinė valstybė. Jai virtus multikultūrine visuomene, šios valstybės steigėjams žydams iškiltų reali grėsmė paskęsti „įvairovėje“, ir net nebūtinai grynai demografiniu požiūriu. Kalbant dar aiškiau, net jei skaičiumi jie nebūtų užgožti arabų musulmonų populiacijos ir netaptų mažuma savo pačių sukurtoje ir išpuoselėtoje šalyje, šiai valstybei sugriauti galėtų pakakti tokiomis sąlygomis joje įsitvirtinančio ir plintančio „multikultūrinio“ gyvenimo būdo. Jis pamažu išstumtų ir galiausiai sugriautų dabar vyraujančią vakarietišką gyvenimo būdą. Tai savo ruožtu reikštų, kad negrižtamai žlugtų ne tik didžiausia tokio gyvenimo būdo sala Artimuosiuose Rytuose, bet ir pati demokratinė Izraelio valstybė – ne tik civilizacinis, bet ir geopolitinis Vakarų forpostas šiame parako statinė primenančiame pasaulio regione. Šitaip būtų „natūraliai“ išspręstas ar veikiau „savaime“ išsispresęs konfliktas, jei jis toliau plėtotųsi pagal čia bendriausiais bruožais rekonstruotą ir viešai neįvardijamą ideologinę logiką, kuria faktiškai vadovaujasi ES politikos Artimuosiuose Rytuose architektai ir strategai.

JAV prezidento sprendimas pirmiausia svarbus tuo, kad iš ideologinių iliuzijų sapno sugrąžina į čia ir dabar egzistuojančią geopolitinę tikrovę. Juo simboliškai ir kartu valingai pasakyta, kad Izraelio valstybės egzistavimas yra

neatsaukiamas geopolitinis ir istorinis faktas, kurį pagaliau derėtų priimti rimtai. Juo taip pat primenama, kad Izraelis radosi kaip tautinė žydų valstybė ir egzistuoja ne tam, kad išnyktų. Etniškai grynų valstybių nėra. Jų niekada nebuvo ir niekada nebus vien todėl, jog tai paprasčiausiai neįmanoma, o pagaliau tokių ir nereikia. Bet tai nereikia, kad valstybė neturi teisės turėti ir ginti savo nacionalinio tapatumo ir jos steigėjų pasirinkto gyvenimo būdo. Kalbant dar konkrečiau ir taikant šią išvalgą Izraeliui, atrodo natūralu ir savaime suprantama, kad toje pačioje Jeruzalėje visada buvo ir visada bus įvairios kilmės gyventojų – arabų ir kitų tautų miestelėnų. Bet derėtų suprasti ir tai, kad Izraelio valstybės sostinė vis dėlto turėtų skirtis nuo Bagdado, Kairo ar Tripolio.

Juk ir mūsų Vilnius visada buvo daugiatautis miestas. Bet prisiminkime: okupacijos metais buvo pagrindo nerimauti ir tikrai netroškta, kad jis nebesiskirtų nuo Kalugos, Tambovo ar Voronežo, koku buvo planuojama ir mėginama jį paversti. Deja, Lietuvai balsuojant už JT rezoliuciją, tai buvo pamiršta ir į svarstomą klausimą žvelgta ne per savos politinės ir istorinės patirties prizmę, bet pro realybę iškreipiančius ideologijos akinius. Todėl nutiko kaip visada – ir šįsyk nesiryzta ir nesugebėta mąstyti savo galva, tad neturėta savos nuomonės ir pozicijos. Pratesta liūdna plaukimo pasroviui tradicija. Balsuota „kaip reikia“, nors radosi šalių, kurios pasielgė kitaip. „Ilgalaikė bendra Europos Sąjungos pozicija“ nesutrukdė joms pačioms nuspręsti, kas yra patikimiausi jų draugai ir sąjungininkai ir kokie yra tikrieji Vakarų, Europos, o ypač jų pačių ilgalaikiai nacionaliniai interesai.

Verta pabrėžti, kad minėtas tariamai vienašališkas, o iš tiesų valingas ir galintis išvesti iš dešimtmečiais trunkančio sąstingio D. Trumpo sprendimas iš principo neneigia ir neatsaukia dviejų skirtingų valstybių idėjos. Jis tik sveikai nuleidžia ant žemės ant ideologinių sapnų rožinių debesėlių patogiai įsikūrusius ir įpratusius lengvabūdiškai skrajoti jų padangėje svajoklius, kurie įspėjami, kad neverta laukti lengvų ir malonių derybų dėl dviejų valstybių. Bet tik tokios – kietos ir sunkios – derybos gali atnešti tikrą ir ilgalaikę taiką. Kito kelio į ją tiesiog nėra – tokia yra politinė ir rūsti, bet užtat ne eilinė ideologizuota, pasaulį rožinėmis spalvomis vaizduojanti ir todėl toliau ap(s)gaudinėjanti JAV prezidento pasiūsta žinia visai tarptautinei valstybių bendrijai ir pirmiausia konflikto šalims.

Tokia tiesa yra geriau, nei dešimtmečiais trunkantis bėgimas nuo tikrovės, tampantis nuolatinio ir galinčio trukti iki begalybės ideologinio ir politinio melo priežastimi. Būtent toks melas ir juo racionalizuojamas bei teisinamas neveiklumas galiausiai ir gali baigtis didžiausia nelaime – anksčiau ar vėliau

atvesti Artimuosius Rytus prie tikros geopolitinės ir karinės katastrofos.

Belieka tikėtis, kad tik ką padaryta dar viena rimta užsienio politikos klaida taps paskata rimtai susimąstyti ir apie tai, ką reiškia ir kur veda tokia trumparegiška ir neveiksminga ES pozicija Artimųjų Rytų konflikto klausimu ilguoju laikotarpiu. O pasiryžus šitaip mąstyti, pirmiausia derėtų peržengti tikrovę supaprastinančias ideologines nuostatas ir blaiviau bei reikliau pažvelgti į „ilgalaikę bendrą ES poziciją“ – ją interpretuoti ir vertinti ne išivaizduojamų, bet esamų geopolitinių realijų kontekste. Pamatinė geopolitinė realija akivaizdi – tai islamo pasaulio stiprėjimas ir didėjantis spaudimas Vakarams, o pirmiausia – Europai. Bet apie tai – kita proga.

Spausdinama iš: Lietuvos nacionalinio radijo ir televizijos portalas, 2017.
<http://www.lrt.lt/naujienos/nuomones/10/198138/v-radzvilas-kaip-visada-lietuvas-pozicija-netureti-pozicijos>

IX. ATEITIES GAIRĖS?

Į Ketvirtąją – posteuropinę – Lietuvos Respubliką

Sąjūdžio pastangomis formaliai atkūrus Nepriklausomybę, Lietuva netapo tikrai demokratiška ir tikrai suverenia valstybe. Konstitucijoje įrašytas demokratinis Tautos suverenumo principas – Lietuvos valstybę kuria Tauta – tebėra neįgyvendintas. Šalyje įsitvirtino nomenklatūrinis-oligarchinis „valdomos demokratijos“ režimas. Nebebūdama TSRS aneksuota teritorija, Lietuva tapo kito globalistinio politinio darinio – Europos Sąjungos – dalimi ir netrukus gali prarasti paskutinius jau stojimo į šią Sąjungą sutartimi smarkiai apriboto valstybinio suvereniteto likučius.

Sąjūdžio pastangas atkurti Lietuvos valstybę rėmė dauguma Lietuvos žmonių. Tačiau Nepriklausomybės turinys, tikslas ir prasmė iš pat pradžių buvo suvokiami skirtingai. Netruko paaiškėti, kad demokratiška, suvereni ir moderni valstybė buvo ne visos Tautos bendras ir aukščiausias tikslas.

Didelė Lietuvos visuomenės dalis ir daugelis sąjūdininkų Nepriklausomybę suvokė ir vertino tik kaip galimybę atsikratyti TSRS centrinės valdžios. Abejingumas demokratijos, Tautos laisvės ir suverenios valstybės idealams iš pat pradžių nulėmė vertybinį ir politinį Sąjūdžio dvilypumą. Būdamas demokratinis tautinio išsivadavimo judėjimas, jis tuo pat metu buvo sovietinės nomenklatūros, siekusios tik savarankiškai ir savo nuožiūra valdyti kraštą, egoistinių politinių ir ekonominių siekių išraiška.

Sąjūdžio dvilypumas ir tautinių bei patriotinių jėgų silpnumas tapo palankia dirva bręsti antisąjūdinei kontrrevoliucijai. Vos atkūrus valstybės nepriklausomybę, ją įvykdė Sąjūdyje ir LKP įsivyravę nomenklatūrininkai arba iki tol nomenklatūrai formaliai nepriklausę, bet troškę patekti į jos gretas žmonės. Ši kontrrevoliucija padėjo Lietuvoje įsitvirtinusios nomenklatūrinės-oligarchinės politinės santvarkos pagrindus ir sukūrė prielaidas nykti dar nespėtam įtvirtinti šalies suverenumui ir valstybingumui.

Nepriklausomoje Lietuvoje susiformavo naujas valdantysis politinis sluoksnis, kurį daugiausiai sudaro sąjūdinės ir komunistinės nomenklatūros

atstovai. Tautos siekiai ir valstybės interesai jam buvo ir yra svetimi. Todėl naujais pavidalais atgimė pataikavimas svetimiesiems ir kolaboravimas – įprotis tarnauti ne savo Tautai ir valstybei, o tik globalios galios centrums ir kitoms valstybėms. Neatsitiktinai vykstant deryboms dėl svarbaus ir būtino geopolitinio žingsnio – šalies išitraukimo į Vakarų pasaulio struktūras – lietuvių tautos ir Lietuvos valstybės interesai nebuvo ginami.

Nors ir turinti tam tikras NATO teikiamas saugumo garantijas, Lietuva šiuo metu faktiškai yra nesavarankiška ir antrarūšė Europos Sąjungos provincija. Pakeisti šią padėtį ir atkurti lygiaverčius ir lygiateisius Lietuvos santykius su strateginiais partneriais ir trečiosiomis šalimis įmanoma tik įvykdžius esmines valstybės vidaus gyvenimo reformas, leidžiančias ne tik išsaugoti Tautą, bet ir užtikrinti garbingą Lietuvos vietą nepriklausomų pasaulio šalių bendrijoje.

Pagrindinės reformų kryptys ir tikslai turėtų būti šie:

- asmens ugdymo ir švietimo bei teisinėmis priemonėmis stabdyti sąmoningai vykdomą visuomenės demoralizavimą ir masinę antivalstybinę propagandą ir nuosekliai įgyvendinti kryptingą ir ilgalaikę valstybinę tautinės, istorinės ir pilietinės sąmonės gaivinimo ir plėtros politiką;

- atkurti Tautos kaip valstybės suvereno teises – įvykdžius esminę politinės ir rinkimų sistemos reformą realiai įgyvendinti demokratinę piliečių savivaldą;

- įtvirtinti Lietuvoje teisinės valstybės principus – įvykdyti teisminės valdžios ir teisėsaugos institucijų reformą, turinčią laiduoti demokratinę jų atsakomybę ir atsakomybę piliečiams;

- smarkiai sumažinti Tautos vienybę ir valstybingumo pagrindus griaušančią ekonominę ir socialinę atskirtį šalyje – įgyvendinti esmines ekonomikos bei socialinės rūpybos srities reformas.

Šios reformos turi tapti pirmaisiais žingsniais į Ketvirtąją – posteuropinę – Lietuvos Respubliką. Tokia Respublika bus vienintelis Tautos ir valstybės išlikimo laidas globalizmo unifikuojamame ir niveliuojamame pasaulyje. Tai bus Lietuva, ištvėrusi visus „europeizacijos“ eksperimentus ir išmėginimus. Dabartinis Europos Sąjungos integracijos ir plėtros projektas grindžiamas dviejų moraliai ir politiškai bankrutavusių Apšvietos ideologijų – liberalizmo ir komunizmo – samplaika. Todėl jis yra negyvybingas ir neturi ateities. Vykstantis beprasmiškas ir nusikalstamas nuo amžių Europoje gyvenančių tautų „europeizavimas“ reiškia tai, kad žemyno tautas mėginama „perdirbti“, primetant joms šių tvirtais giminytės saitais susijusių ideologijų brukamas

vienpusiškas ir iškreiptas žmogaus ir jo gyvenimo tikslo sampratas.

Posteuropine vadinsis Europa, nusikračiusi prieš du šimtmečius jos gyvybines ir kūrybines galias pradėjusių varžyti ir sekinti ideologinių pančių. Atkakliai ir kantriai kurti naują ir gyvybingą Europą – tokia yra metafizinė ir istorinė Lietuvos buvimo Europoje ir pasaulyje prasmė. Jeigu bus tvirtai ir nuosekliai einama šiuo vieninteliu ateities perspektyvą atveriančiu ir valią bei viltį gyventi įkvepiančiu keliu, anksčiau ar vėliau ateis diena, kai Europa susigrąžins ir jos dvasinę esmę atitinkančią politinę ir teisinę formą. Tik tokia – prie savo dvasios ir savasties šaltinių grįžusi ir savąjį tapatumą vėl atradusi – Europa bus saugūs ir jaukūs mūsų Tautos ir valstybės fiziniai ir dvasiniai namai. Sąmoningai ir valingai kuriama Ketvirtoji Lietuvos Respublika užims lygiateisę ir garbingą vietą Europoje, puoselėjančioje jos tautų savitumą ir gerbiančią bei saugančią jų sukurtų ir gintų valstybių suverenumą. Tai bus ta pati – sena ir kartu atsinaujinusi – Europa. Jeruzalė, Atėnai ir Roma – amžinieji dvasinio, intelektualinio ir politinio jos tapatumo simboliai – yra ir liks Lietuvos šimtmečius trunkančios istorinės piligrimystės kelrodės gairės.

Spausdinama iš: „Pro Patria“, 2012 m.. <http://www.propatria.lt/2012/02/vytautas-radzvilas-i-ketvirtaja.html>

Atviras žodis norintiems išgirsti

Šiuos pamąstymus įkvėpė vis plačiau ir garsiau viešojoje erdvėje svarstoma tema, kurios nebegali nutylėti net didžiausi lietuviškojo „optimizmo“ šaukliai. Toji tema – tautos išsivaikščiojimo po platųjį pasaulį klausimas. Jau neįmanoma pabėgti nuo niūrios tiesos, kad du dešimtmečius Lietuvoje trunkančių „reformų“ padarinys yra milžiniško masto emigracija – mūsų istorijoje dar neregėtas fizinis tautos nykimas, koks yra buvęs nebent maro protrūkių tarpsniais. Ir tai vyksta apskritai neturinčios precedento demografinės krizės sąlygomis. Visus Europos rekordus mušanti emigracija seniai nebėra tik ekonominė ir socialinė problema, bet tampa egzistenciniu iššūkiu – tautos išlikimo klausimu.

Stojus dar vienam „sodybų tuštėjimo metui“, šis egzistencinis klausimas įgyja labai kasdienišką ir konkrečią formą: kas ateityje išlaikys senstančią Lietuvos visuomenę? Šis klausimas sunkus net klestinčioms Vakarų Europos šalims, kurios įsileido imigrantus ekonomikos augimo laikais, o dabar turi galimybę pagausinti savo gyventojų skaičių prisiviliodamos trūkstamą darbo jėgą iš

naujųjų ES narių. Šios šalys dar gali kelti imigrantams bent kai kurias sąlygas ir reikalavimus. Tačiau augantis imigrantų srautas keičia šių šalių demografinį ir kultūrinį veidą taip sparčiai ir pastebimai, kad net išvalgumu nepasižymintys „politikorektiški“ politikai ir valstybių vadovai nebegali apsimesti nepastebintys tiesiog ore tvyrančios pavojaus nuojautos. Nenumaldomai artėja valanda, kai ilgai pigia darbo jėga buvę ir neretai išnaudojami emigrantai susivoks esantys susenusių ir išsiskydusių juos priėmusių visuomenių atrama ir maitintojai, o tada pavadins jas tikruoju vardu – išlaikytiniais. Kai tai įvyks, neišvengiamai kils ir kitas klausimas – kas vis dėlto tokiomis sąlygomis turėtų būti tikrasis šalies šeimininkas? Įsivaizduoti ar apsimesti, kad toks klausimas niekada neiškils, tolygu sąmoningai arba instinktyviai bėgti nuo tikrovės ir apgaudinėti save.

Lietuva nuo Vakarų Europos šalių skirsis nebent tuo, kad čia šis klausimas bus sprendžiamas dar skausmingiau. Juk kokias sąlygas ateiviams galės kelti „Lietuva be lietuvių“ – ištuštėjusi šalis, į kurią plūstantys ateiviai suvoks esą ir iš tiesų bus gelbėtojai, nes turės moralinę teisę pasakyti, kad būtent jie išlaiko čia likusius pagyvenusius ir senus žmones? Apie kokią imigracijos kontrolę ar priešinimąsi neigiamiems jos aspektams tokiomis sąlygomis būtų galima kalbėti? Kokių mastų ir atžvilgiu šitaip išretėjusi ir priklausoma nuo ateivių malonės tauta galės jaustis savo žemės šeimininke?

Todėl norėtusi iškelti pirmą principinį klausimą: *ar turime drąsos pripažinti, kad jeigu padėtis nesikeis, jau po 10–15 metų beliks bejėgiškai stebėti, kaip savo šalyje tampame ujama ir sparčiai asimiliuojama mažuma?* Argi galima tikėtis, kad, tapę ateivių išlaikytiniais, priversime juos mokytis savo kalbos, gerbti mūsų kultūrą ir papročius?

Čia kiltų ir antras klausimas: *ar kapituluojame ir susitaikome su šitokia lemtimi, ar vis dėlto dar mėginame pakeisti įvykių eigą, aiškiai suvokdami, jog laikas sparčiai tirpsta, o tai padaryti galinčių sąmoningųjų ir veiklesnių žmonių gretas retina vis naujos emigracijos bangos?*

Sąžiningas, atviras ir aiškus atsakymas į šiuos klausimus galėtų būti labai naudingas jau vien tuo, kad padėtų išsklaidyti ištisą virtinę dviprasmybių ir atskleistų tikrąsias mūsų visuomenės nuostatas pamatiniais tautos ir valstybės ateities ir likimo klausimais. O dviprasmybių ir neaiškumų sparčiai gausėja. Šiandien jau tenka klausti: *ar apskritai buvo toks dalykas kaip tautinis atgimimas ir Sąjūdžio iššivaduojamoji kova?* Klausimo potekstė tokia: ar prieš 20 metų nebuvo sukilta tik todėl, kad tai padaryti leido Maskvos valdžia? Ar nebuvo taip, kad norėjusi savo politinę valdžią paversti ekonominiu viešpatavimu Maskvos ir „pertvarką“ rėmusi lietuviškoji nomenklatūra ieškojo įrankio, leidžiančio jai

grumtis su tokio virsmo nenorėjusia kita nomenklatūros dalimi, ir tuo tikslu leido kurtis (ar net inicijavo) sąjūdinio tipo pilietiniams sambūriams? Tai reikėtų, kad mūsų nepriklausomybė tam tikra prasme buvo šalutinis sovietinės nomenklatūros tarpusavio kovų rezultatas – neišvengiama kaina, kurią sovietinės imperijos valdovai ryžosi mokėti, vykdydami „demokratizavimo“ projektą ir vildamiesi (ne be pagrindo), jog ši kaina tik laikina.

Klausimas gali skambėti šventvagiškai, tačiau jis nėra laužtas iš piršto: *kaip suprasti ir paaiškinti, kad tie patys žmonės, kurie nepabūgo pakilti prieš milžinišką ir žiaurią anos imperijos jėgą, šiandien nuolankiai leidžiasi į jami ir engiami saujelės vietinių sukečių ir faktiškai ne tik nepajėgia, bet net ir nebando jiems pasipriešinti?* Tai iš tiesų neraminanti mįslė, verčianti kelti kitą didžiai nepatogų ir nemalonų klausimą: ar nenuitiko taip, kad, kovodami už savo laisvę ir nepriklausomą valstybę, tebuvome visai kito plano įgyvendinimo akli įrankiai, o pati nepriklausomybė atėjo palankiai susiklosčius aplinkybėms ir tarsi atsitiktinai, todėl tos likimo dovanotos valstybės nepajėgiame ir net nenorime išsaugoti? Ar iš tiesų taip jau smarkiai skiriamės nuo kitų buvusių sovietinių respublikų, kurių elitas netyčia nukritusią nepriklausomybę priėmė kone per prievartą, kaip naštą, nes iš tiesų niekada apie ją nesvajotojo ir net jos neišsivaizdavo, o ką jau kalbėti, kad būtų mėginę jos siekti?

Atrodo, kad pagal požūrį į tautos ir valstybės būklę šalies visuomenė yra labai susiskaldžiusi ir pasidalijusi į kelias grupes. Pirmoji – viskuo patenkinti, prie dabartinės tvarkos prisitaikę jos apologetai, nenorintys tokių klausimų net kelti – apie juos toliau neverta kalbėti. Antroji – suvokiantys ir pripažįstantys, kad Lietuvos būklė prasta, bet, kaip apie save yra atvirai pasakęs vienas gerbiamas Sąjūdžio kolega, nebeturintys jėgų ir ryžto ką nors daryti, išskyrus „gerus darbus artimiesiems žmonėms“. Šitoks sąžiningumas ir atvirumas gerbtini, bet kai ką primena: *argi sąžinės ir padarumo uždarymas grynai asmeninių santykių ir privačių reikalų erdvėje nebuvo vienas svarbiausių sovietinio gyvenimo bruožų?* Daryti gerus darbus šeimai ir bičiuliams pagirtina, bet ar, vadovaujantis tokia strategija, įmanoma spręsti tautos ir valstybės išlikimo problemas?

Trečioji grupė – manantieji, kad pakanka sąžiningai dirbti savo šaliai profesinėje srityje. Šis požiūris šiandien labai aktyviai populiarinamas visuomenę išpolitinti siekiančių viešųjų intelektualų. Tai irgi pažįstama – daugybė žmonių sovietmečiu nuoširdžiai manė, kad geriausiai galima padėti okupuotam savo kraštui, kiekvienam tinkamai atliekant savo darbą. Kaip tik tokių žmonių pastangomis Lietuva buvo padaryta „mažąja Amerika“ – pavyzdine imperijos provincija, net savotiška jos vitrina užsieniui. Bet kur tai

vedė? Argi gana gerai sutvarkyta, sąlygiškai klestinti, bet politiškai nesuvereni šalis nėra tik dar patrauklesnė kolonistams ir imigrantams teritorija? *Kieno labui savo sąžiningu darbu puoselėtume savo šalį, o ir kokią tai turi prasmę, jeigu toje šalyje gyvenusi tauta išsivaikšto po pasaulį ir nėra noro bei politinės valios ryžtingai stabdyti šį procesą?*

Ketvirtoji – asmeniškai kritikuojantys esamą tvarką viešojoje erdvėje. Tokia pilietiška ir drąsi pozicija, be abejo, yra geriau negu bailumas ir prisitaikėliškumas. *Tačiau ar per 20 metų dar netapo absoliučiai akivaizdu, kad tariama laisvė viešai reikšti savo nuomonę savaime ne tik nėra demokratijos rodiklis, bet yra būtinas nepriklausomybės tarpiniu susiklosčiusio ir išvirtinuso nomenklatūrinio-oligarchinio valdymo elementas?* Teisingos ir drąsios pavienių žmonių nuomonės ir jų išsakoma kritika „valdomos demokratijos“ sąlygomis nieko iš esmės nekeičia. Todėl tokia kritika ne tik leidžiama, bet ir skatinama, kaip puiki priemonė visuomenės „nepasitenkinimo garui“ nuleisti.

Penktoji – patriotiški ir pilietiški žmonės, mėginantys gelbėti šalį, veikdami kaip įtakingų valdančiųjų arba vadinamųjų „nesisteminių“, partijų nariai. *Ar šitokia strategija vėlgi neprimena pastangų „tobulinti“ aną sistemą arba „griauti sistemą iš vidaus“ būnant kompartijoje ir veikiant kaip „slaptiems sistemos priešams“? Ar iš tiesų rimtai tikima, kad sistema, sugebėjusi neutralizuoti ir nuklenksminti jai pasipriešinti teoriškai galėjusią tautos dalį per meistriškai įvykdytą visų jai nelojalių elementų išvalymą iš viešosios ir politinės erdvės ir bent jau iš dalies sąmoningai „organizavusi“ beprecedentinę emigraciją, leis, kad į politinę areną įžengtų ją norintys rimtai keisti ar juo labiau ją sugriauti nauji žmonės ir politinės jėgos? Ar galima rimtai ir nuoširdžiai patikėti, kad ne gebėjimais ir darbu savo privilegijuotą padėtį igijęs dabartinis valdantis sluoksnis geranoriškai jos atsisakys, jei nebus spaudžiamas „iš apačios“, panašiai kaip Sąjūdžio laikais? Ne jau iš tiesų įsivaizduojama, kad jis pats skatins ar net rems esmines reformas bei suks valstybės raidos kryptį demokratijos ir teisingesnės ekonominės bei socialinės santvarkos link? Ar apskritai įgyvendinti sisteminius pokyčius Lietuvoje gali pavieniai žmonės arba kokia nors stebuklingai rinkimus laimėsianti „nesisteminė“ partija? Argi tai nėra visos sąmoningos ir valstybiškai mąstančios tautos ir visuomenės uždavinys?*

Mąstant apie šias nuostatas, sunku išvengti dar vieno klausimo: *ar – tikėkime – nuoširdi asmeniška dabartinės Lietuvos santvarkos kritika ir tokia pat nuoširdi, bet siaura partinė veikla kartais neslepia neįsisąmoninto noro išvengti tikros atsakomybės už tautos ir valstybės ateitį? Ar tai nėra ypatinga savojo pasyvumo teisninimo ir racionalizavimo forma, kai sąžinė nuraminama pasitelkiant dar „anų laikų“ nuostatą „darau, ką galin“, bet tas „darymas“ nejučia tampa rimtos veiklos imitavimu?*

Imitavimo požymis būtų tas, kad tarsi ir plušant „tautos labui“ kažkodėl dirbtinai apibrėžiamas ir susiaurinamas pats veiklos laukas ir sąmoningai vengiama kelti dar vieną principinį klausimą: *kiek tą lauką būtų galima praplėsti ir ką būtų imanoma nuveikti, jeigu, užuot veikus pavieniui ar partijose, būtų pamėginta veikti sutelktai, išsikelus bent kiek ženklėsnę tautos dalį galinčius įkvėpti programinius tikslus ir suradus jiems įgyvendinti tinkamas veiklos formas? Kodėl atkakliai nemėginama šito net daryti, o su nepaaiškinamu užsispyrimu dedamos pastangos tam, ką, bliviai vertinant dabartinio režimo ypatumus ir valstybėje susiklosčiusius galios santykius, sunku pavadinti kitaip, kaip donkichiška kova su vėjo malūnais?*

Kelti tokius klausimus yra menkas malonumas, tačiau šis tekstas turėjo atsirasti. Tikrasis motyvas jį sudėlioti yra keista ir nemaloni moralinė savi-jauta, stebint šių dienų mūsų visuomenės vaizdą, o ypač vadinamosios švie-suomenės elgesį. Privačiai bendraujant su daugeliu žmonių yra akivaizdu, jog visi nors kiek mąstantys pašnekovai puikiai supranta, kad Lietuva susiduria ne su paprastomis raidos ir augimo problemomis, kurias sprendžia visos šalys. Tvyro kone visuotinė nuojauta, kad valstybė buvo pradėta statyti ant šleivų pamatų ir todėl šiandien yra darinys, kurio gyvybingumu bei perspektyvomis tikėti darosi vis sunkiau. Tačiau viskas taip ir baigiasi privačiomis kalbomis ar virtuviniais padėjavimais – visai kaip sovietmečiu. Būtent tokia – aiškus būklės supratimo ir bejėgiško susitaikymo su ja – atmosfera ir yra slogiai nebe-pakeliama. Nereikėtų stebėtis, jeigu paaiškėtų, kad ji labiausiai ir veja žmones iš šalies. Todėl šių pasvarstymų tikslas – priartinti tiesos valandą. Norėtusi, kad kiek aštrokas ir tiesmukiškas jų tonas negąsdintų ir nepiktintų, bet paskatintų vieną kartą atvirai ir sąžiningai atsakyti sau: *reikalinga mums valstybė ar ne?* Galų gale turime išsiaiškinti patys sau, ar po okupacijos jau esame tik iš esmės „per-dirbta“ ir „perauklėta“ etnokultūrinė bendrija, ar vis dėlto tebesame valstybinę sąmonę išsaugojusi politinė tauta, norinti savos valstybės ir gebanti už ją pa-kovoti, o prireikus – ir rimtai ginti. Kaip tik šitokio aiškumo stoka labiausiai slegia psichologiškai ir moraliai, nes sėja alinantį netikrumo dėl valstybės ir savo pačių ateities jausmą. Žodžiais visi esame „už Lietuvą“, tačiau liaukimės save apgaudinėję – realiai dėl jos nepersistengiame ir pernelyg nesivarginame, vadovaujamės filosofija, kad „viskas kaip nors susitvarkys savaime“. O jei kas ir daroma, tos pastangos panašesnės į parodomąsias, nes jų nepakankamumas ir neadekvatumas tiesiog bado akis.

Tamsiais istorijos tarpsniais kultūrinis darbas turi didelę reikšmę ir vertę, nes padeda tautai išlikti. Tačiau kyla kur kas rimtesnis klausimas: *kiek ilgai šiuolaikinės globalizacijos sąlygomis gali išlikti tik kultūriniais siekiais apsiribojanti, bet*

savos valstybės nenorinti turėti tauta? Ar kultūrinė veikla gali apsaugoti tautą nuo išnykimo ilguoju laikotarpiu, jeigu toji tauta taip ir nepajėgia sukurti stiprios ir efektyvios valstybės? Šiandien nuolatos girdimi intelektualų ir kultūrininkų priekaištai, kad valstybė nesirūpina kultūra. Iš tiesų nesirūpina. Bet gal merdinti valstybė ja ir negali rūpintis, nes kultūra jai paprasčiausiai nebereikalinga? Tiesą sakant, jau nebėra nuodėmė ir prasitarti, kad tautai taip sparčiai išsivaikščiojant leistina suabejoti ir pačios kultūrinės veiklos prasmingumu. Tad, užuot skundusis valdžios abejingumu kultūrai, gal derėtų į šį reikalą pažvelgti visai kitaip ir rimtai pasvarstyti, kas šiandien turėtų imtis atsakomybės už Lietuvos valstybės kaip politinio darinio išlikimą ir ateitį, jeigu to nesugeba padaryti jai formaliai vadovaujantis valdantysis sluoksniu. Koks šiuo kritišku momentu turėtų būti kultūrininkų vaidmuo?

Nesinorėtų, kad šie pasvarstymai būtų suvokiami kaip „katastrofizmo“ nuotaikų atspindys. Kalbama apie visai ką kita. Niekas neabejoja, kad jeigu neįvyks nieko netikėto, kaip tauta dar kurį laiką gyvuosime. Panašiai kaip gyvavo prūsai, numalšinus paskutinį jų sukilimą. Net ir praradę suvokietėjusį savo elitą jie dar vegetavo ištisus šimtmečius – jų kalba net spėta išleisti prastuomenei paskaitinėti skirtų maldaknygių. Kitaip negu jie, mes savo paskutinį sukilimą tarsi laimėjome. Bet kažkodėl atkakliai einame jų keliu į nebūtį. Juk savo elitą, suprantant jį kaip sąmoningiausius ir labiausiai savajai tautai ir valstybei išpareigojusius žmones, praradinėjame kasdien. Žinoma, galima ir toliau kurti „globalios Lietuvos“ strategijas ir svaičioti, kad išsivaikštanti ir tuštėjanti Lietuva 2030 m. bus „dinamiškiausia ES šalis“, arba manyti, kad nei iš šio, nei iš to įvyks dar vienas tautos atgimimas. Tai savęs apgaudinėjimas – tauta, kasmet prarandanti po nemenką miestą gyventojų, niekada nebeatsities. Tiesiog tyliai nunyks. Puoselėjantys tokias viltis parodo, kad nesuvokia šiuolaikinio tautų naikinimo mechanizmo, taigi ir nesupranta tikrojo iškilusios grėsmės masto. Reikalo esmė glūdi visai kitur – joks žmogus, esant atviroms sienoms, nenorės net ir savo šalyje nugyventi visą gyvenimą kaip žeminamas ir engiamas vergas. O tai reiškia, kad ši žemė faktiškai bus be kovos užleista ir palikta tiems, kuriuos tenkins ir daug vargingesnis, negu „senojoje“ Europoje, gyvenimas.

Tad belieka viena iš dviejų. Galima toliau apsimetinėti nesuprantančiais, kas vyksta ir kas laukia. Arba galima pamėginti pažvelgti tiesai į akis ir apsispręsti, kaip vis dėlto toliau gyvensime. Vegetuosime ir merdėsime kaip tauta ir žaisime valstybę, ar vis dėlto pabus savigarba ir noras gyventi, kurie paskatins pagaliau pradėti iš esmės kalbėti apie Lietuvos būklę ir ateities

perspektyvas?

Jeigu rastųsi kad ir negausus, bet sutelktas žmonių branduolys, gebantis artikuliuotai ir svariai atspindėti bei reikšti dar galutinai neprarastą tautos valią gyventi, galbūt visuomenėje išsižiebtų vilties ir pasitikėjimo savimi kibirkštis. Gal daugelis jau susiruošusių išvykti žmonių dar stabtelėtų ir luktelėtų. Tikėkime, kad laukiančių nors šio tokio vilties ženklo žmonių Lietuvoje dar yra. Tarp jų greičiausiai netrūksta ir tokių, kurie negali skūstis savo gyvenimu mūsų suvargusioje valstybėje. Bet ne viskas vertinama asmeninės gerovės ir komforto matu. Neverta spėlioti, kiek Lietuvoje dar likę neabejingų tautos ir valstybės reikalams žmonių. Blika tikėtis, kad jie išgirs ir atsiliaps. Jeigu paaiškėtų, kad po sovietmečių patirtų smūgių Lietuvos visuomenė nebeturi jėgų atsitiesti, ką gi – beliks pripažinti, jog tautą ir valstybę išgelbės nebeat koks stebuklas. Bet tiesa visada geriau, negu jau du dešimtmečius trunkantis ir nežinia kiek dar galintis trukti kybojimas nežinomybės, netikrumo ir pamažu gėstančios vilties būsenoje.

Galų gale reikia patiem išsiaiškinti, ko siekia ir už ką kovota prieš dvidešimt metų. Jeigu didžiausias iškovoijimas buvo „teisė laisvai išvažiuoti“, vadinas, buvome tik norintys iš kalėjimo ištrukti ir sprukti, kur akys veda, kaliniai. Bet galbūt norėjome būti atvira pasauliui, tačiau tvirtai išsakinijusi savo žemėje ir savo ateitį laisvai ir atsakingai kurianti išdidi tauta...

Spausdinama iš: *Respublika*, 2013 m. gruodžio 6 d. priedas „Redakcinės kolegijos tribūna“, p. 2, 3.

Lietuvos projektas XXI a. pradžioje: Asmens, Tautos ir Valstybės atkūrimo iššūkiai ir uždaviniai

Jeigu „projektu“ vadiname sąmoningai sumanytą ir valingai bei tikslingai įgyvendinamą planą, tai moderniosios Lietuvos kilmę ir prigimtį tiksliausiai nusako būtent šis žodis. XIX a. pabaigoje atgimusi lietuvių tauta ir jos sukurta moderni valstybė yra du neatskiriamai susiję to paties Lietuvos projekto sandai. Tada atsiradusi Lietuva buvo „moderni“ griežiausia šio žodžio prasme: jos tėvai kūrėjai sugebėjo ją ištraukti iš politinės ir istorinės nebūties dvigubu ateitį ir praeitį sujungiančiu vaizduotės ir veiksmo judesiu. Paskutinę minutę jie įtraukė Lietuvą į visą Europą transformuojančių ir į nenuspėjamą ateitį ją nešusių permainų srovę ir tuo pat metu iš Niekio į

Būtį traukiamai Lietuvai gelbėti meistriškai pasinaudojo su ta besirandančia Lietuva mažai ką bendro turėjusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės paveldu ir įvaidžiu. Lietuvos Respublika radosi tarsi *ex nihilo*, kaip subtiliai sukonstruotas prieš šimtmetį pražuvusios valstybės miniatiūrinis simuliakras. Lietuva prisikėlė panašiu būdu, kaip kažkada europinis Renesansas, kuris „iš nieko“ prikėlė klasikinės Antikos pasaulį.

Ši prisikėlimo atmintis vėl tampa neįkainojama ne tik todėl, kad iš jos galima daug ko pasimokyti, susidūrus su šiandienos iššūkiais. Ji dar svarbesnė kaip galbūt paskutinis gyvos dvasinės ir istorinės patirties saitas, galintis sujungti du – XIX a. pabaigos ir XXI a. pradžios – Lietuvos projektus. Juk šiandien Lietuvai yra iškilęs tas pats iššūkis – vėl pamėginti prisikelti ir išlikti. Šitaip ji apibūdindami mes igygame principinę galimybę vėl pamėginti tiesti tiltą tarp mūsų praeities, dabarties ir ateities, nes suvoktume esą ne atsieti ir niekam neįsipareigoję šio iššūkio stebėtojai ir aiškintojai, bet nuolatos pasikartojančios Lietuvos dramos gyvi ir angažuoti dalyviai. Net tris kartus – XIX a. ir XX a. antroje pusėje kiekvienam savosios tautos merdėjimą ir nykimą stebinčiam lietuviui teko apsispręsti. Visada buvo galima rinktis viena iš dviejų: išdrįsti į šį nyksmą žvelgti atviromis akimis, sąžiningai jį pripažinti, pajusti savo atsakomybę ir ryžtis veikti arba užmerkti prieš jį akis, begėdiškai jį neigti ir likti abejingam ir pasyviam.

Šis kiekvieno asmens dvasioje ir sąžinėje vykstantis apsisprendimas iki šiol lemia Lietuvos likimą. Jis ir tik jis nuolatos steigia ir atkuria takoskyrą tarp dviejų Lietuvų – pasiryžusios būti, teigti save ir save kurti Lietuvos, ir nebenorinčios gyventi, bijančios būti savimi ir pasiruošusios tapti kitų savikūros medžiaga Lietuvos pamėklės – arba, kalbant „postmoderniau“, jos simuliakro. Šiandien ši apsisprendimo našta visu savo svoriu užgriūva mus ir pabėgti nuo jos niekam nelemta. Ji yra mūsų likimas, verčiantis kiekvieną vienaip ar kitaip apsispręsti akistatoje su juo. Jeigu į šiek tiek parmenidiškai keliamą klausimą „Yra ar Nėra Lietuva?“ atsakysime „Taip“, vėl rasis lietuvių tauta, o su ja netolimoje ateityje – ir valstybė. Jeigu atsakysime „Ne“, beliks abstrakčiai svarstyti ir spėlioti, kada visiškai išnyks pasaulyje dar sušmėžuojantis Lietuvos šešelis.

Igyvendinti XXI a. Lietuvos projektą visų pirma reiškia atkurti ir atstatyti tris Lietuvos dvasinę gyvastį ir jos politinę bei istorinę būtį palaikančius atraminius stulpus – Asmenį, Tautą ir Valstybę. Jie buvo smarkiai pakirsti jau sovietinės okupacijos tarpsniu, o juos visiškai nugriovė ir beveik baigia sunaikinti naujo tipo „integracijos“ vyksmas. Žodis „integracija“ yra daugia-

reikšmis ir mįslingas. Būtų labai paviršutiniška ir naivu manyti, kad gilinama Lietuvos integracija į vadinamąsias „Vakarų pasaulio struktūras“ yra paprastas ir nekaltas Europos tautų ir valstybių vienijimasis bei glaudėjantis jų bendradarbiavimas. Sugrįžusi į Vakarų civilizacinę ir geopolitinę erdvę, Lietuva iš tikrųjų įplaukė ne į išsvajotą, saugų ir ilgalaikį prieglobstį nuo visų pasaulio audrų teikiančią uostą, bet pateko tiesiai į dar vienos revoliucijų bangos sūkūrį.

Galima kalbėti apie revoliucijų bangą, nes šiuo metu pasaulyje vyksta net trys – permanentinė demokratinės globalizacijos, permanentinė rinkos ir permanentinė europeizacijos – revoliucijos. Visos trys yra europinės Apšvietos idėjų įkvėptų bei modernizacinį jos projektą mėginusių gyvendinti Amerikos, Prancūzijos ir Rusijos revoliucijų įpėdinės ir jų reikalo tęsėjos. Ir nebūdamos atvirai smurtinės jos yra – čia ir glūdi didžiausias paradoksas ir kartu paslėptas pavojus – kur kas radikalesnės ir nuožmesnės, negu jų pirmtakės. Jos dar nuosekliau siekia sugriauti ir sunaikinti klasikinio krikščioniško Vakarų pasaulio savastį ir tapatumą. Tačiau šis griovimas nėra tikslas sau. Vakarų modernybė iš esmės yra ne kas kita, o Renesanso pradėtas ir XVIII a. Apšvietos į naują lygmenį pakylėtas antropologinės ir socialinės inžinerijos projektas, kuriuo siekiama sunaikinti arba „dekonstruoti“ vadinamąjį „senąjį žmogų“ ir sukurti visiškai naują „ateities žmogų“, XIX a. gavusį didingai skambantį „antžmogio“ vardą.

Integruojama į ES Lietuva tiesiogiai ir labiausiai patiria vadinamosios „permanentinės europeizacijos revoliucijos“ poveikį. „Griaunančiai (per)kuriantis“ šios revoliucijos poveikis Europai yra gelminis, nes radikaliai keičia iki šiol egzistavusį europiečio tipą. Kuriamas būsimasis „gerasis europietis“ privalo tapti „žmogumi be savybių“ arba būtybe, išeinančia už iki šiol egzistavusio žmogaus ribų. Toks išėjimas reiškia, kad Europos tautų „europeizacija“ neišvengiamai tampa „senajam“ žmogui būdingų prigimtinių savybių, tapatumų ir natūralių žmonių skirtumų ideologiniu neigimu ir praktiniu jų naikinimu.

Europa ir Lietuva mums pažįstamais pavidalais gali išlikti tik tuo atveju, jeigu po „integracijos“ priedanga įgyvendinamam „senojo“ žemyno tęstinio ir stiprinamo griovimo projektui bus veiksmingai pasipriešinta visų norinčių išlikti savimi europiečių bendromis pastangomis. Vienintelė atsvara vykstančiam naikinimui gali būti tik konstruktyvus, veiksmingas ir todėl gyvybingas visapusiško Europos gaivinimo ir atkūrimo projektas. Jo sėkmė Lietuvai taip pat yra gyvybės ar mirties klausimas. Todėl dalyvauti tokiaame projekte yra ne tik mūsų moralinė pareiga, bet šis projektas atliepia ir egzistencinį bei prak-

tinį Lietuvos tikslą išlikti kaip tauta ir valstybė.

Siekiant atkurti pirmąją XXI a. Lietuvos atramą – Asmenį – visų pirma teks atsakyti į klausimą, kas yra arba galėtų būti šio šimtmečio lietuvis, o tai reiškia – koks bus jo sielos tipas. Iš esmės tai klausimas, kokie dvasiniai ir moraliniai šaltiniai ir veiksniai formuos jo sielą ir bus jos gyvastį bei savastį maitinančios versmės. Ir čia neišvengiamai iškils santykio su Europos krikščioniškuoju paveldu ir tapatumu klausimas. Vykstanti „europeizacijos revoliucija“ yra „švietėjiška“ ir dar radikaliau negu jos pirmtakės stengiasi atkirsti Europą nuo jos klasikinių (graikiškų ir romėniškų) bei krikščioniškų ištakų. Toks ryšio su tradicija nutraukimas labai primena panašią sovietinę praktiką. Jis prilygsta Europos kultūrinės bei istorinės atminties naikinimui ir kuria šiuolaikinio „euromankurto“ tipą. Bet jo poveikis yra dar gilesnis ir igrėja ne tik religinį, bet ir metafizinį bei antropologinį matmenį. Iš šiuolaikinio europiečio kultūrinės atminties ištrinant klasikinį graikiškai-krikščionišką žmogaus vaizdinį ir idealą, iš esmės pasikeičia jo savimonė. Europietis pradeda suvokti save kaip vienmatę, nuo aukštesnės dvasinės tvarkos atkirstą būtybę. Toks „atsaistymas“ reiškia tai, kad jis *de facto* yra išžmoginamas – paverčiamas grynai „gamtiniu“ padaru. Šitaip transformuojamam europiečiui tinka tik vienas ir būtent nepolitinis valdymo būdas – biologinių jo poreikių vadyba. Todėl šiuolaikinio europiečio santykis su religija ir pirmiausia krikščionybe nėra ir negali būti paprastas asmeninio „tikėjimo“ ar „netikėjimo“, bet yra egzistencinis metafizinio ir antropologinio apsisprendimo bei – ir tai ypač svarbu – jo dvasinės ir politinės laisvės klausimas. Kitaip sakant, šių dienų europiečiui tenka apsispręsti: būti ir stengtis išlikti žmogumi ar susitaikyti su jam peršama lemtimi „savanoriškai“ virsti „moderniu“ socialiniu gyvūnu.

Vykstantis iš pirmo žvilgsnio paradoksalus ir keistas senų Europos tautų „europeizavimas“ yra jų bendruomeninius ryšius griauantis ir socialinės sanglaudos saitus sutraukantis tautų naikinimas. Žvelgiant iš platesnės perspektyvos, tai reiškia, kad ES yra iš šimtų milijonų izoliuotų bei susvetimėjusių ir „statybiniais blokeliais“ paverstų individų konstruojamas milžiniškas „Leviatanas“ – istorijoje dar neregėto ir net neįsivaizduoto masto biosocialinė megamašina. Tautoms, kaip bendros istorinės atminties ir likimo saistomoms žmonių bendrijoms, šioje mašinoje ne tik kad nėra vietos – kaip gebantys politiškai ginti savuosius interesus kolektyviniai dariniai jos yra esminė kliūtis, trukdanti megamašinos šeiminkams ir vairininkams visiškai palenkti iki šiol buvusius laisvus demokratiškų Europos šalių piliečius tik jiems paties žinomiems, o gal ir nežinomiems, saviesiems „integraciniams“

siekiamas bei tikslams. Todėl ardančių tautas megamašinos valdytojų tikslas – priverstinai „europėizuojant“ tautas, sukurti ištautintų ir beveidžių „naujųjų europiečių“ mases. Jų idealas – „didžioji paneuropinė liaudis“, kuri būtų ne kas kita, o izoliuotų ir susvetimėjusių individų mechaniskas agregatas. Ji sudarantys atomizuoti, kolektyvinės istorinės atminties neturintys ir bendros ateities vizijos nepuoselėjantys individai taptų „grynosios dabarties“ kalbiniais. Vienintelis jų gyvenimo „horizontas“ ir „perspektyva“ būtų „čia ir dabar“ atsirandančių grynai asmeninių poreikių tenkinimas. Jie pajėgtų užmegzti vienintelį tarpusavio ryšį – trumpam laikui susijungti vienkartinę funkcijai atlikti, o ją įvykdę, tuojau pat išsiskirstytų.

Vienintelė alternatyva betautei „paneuropinei“ masių visuomenei, kaip mechaniskų ir likvidžių ryšių tarp individų tinklui, buvo ir tebėra tauta. Ji yra individui ta absoliučiai būtina ir niekuo nepakeičiama atskaitos bendrija, kuriai dėl jos baigtinio dydžio asmuo įstengia realiai – visapusiškai ir nuolatos – išpareigoti. Būtent dėl sąlyginio tautos „uždarumo“ – jos gebėjimo būti žmogiškai aprėpiama bendruomene – ji yra absoliučiai būtina ir niekuo nepakeičiama tarpininkė tarp individo ir žmonijos. Atsakingą ir konkrečiai įpareigojančią asmens santykį su žmonėmis steigiantis ir ugdantis ryšys su tauta yra būtina jo dvasinės ir moralinės brandos sąlyga, nes apsaugo nuo abiejų egoistinio uždarumo savyje formų: tiek individo egoizmą dangstančios abstrakčios „meilės“ žmonijai, tiek atvirai egoistinio rūpinimosi tik savo asmeniniais interesais bei reikalais. Tautos atliekamas būtinas vaidmuo susiejant individą su žmonija ir joje glūdinti galia dvasiškai ir moraliai ugdyti asmenį lemia, kad, būdama ypač stiprių bendruomenės ryšių bei jos narių tvirtos sanglaudos laidas, tauta tampa ir natūraliausiu bei patikimiausiu jos politinės organizacijos pagrindu. Todėl vykstantis tautų „europėizavimas“ yra ne tik ES priklausančių šalių ištautinimas: neišvengiamas jo padarinys ir palydovas yra griaujamų tautų ir jų sukurtų valstybių piliečių nupolitinimas.

Sugriauta arba „dekonstruota“ tauta neišvengiamai virsta jokio aukštesnio ir bendro tikslo nesaistoma, jo nekeliančia ir nesiekiančia ikipolitine etnine bendrija. Jos nariai apskritai nemąsto bendrojo tautos ir visuomenės gėrio sąvokomis ir siekia asmeninės gerovės, tad čia galimos tik jų asmeninio ir grupinio solidarumo bei tarpusavio pagalbos apraiškos. Egzistuojanti tik kaip ikipolitinė etninė bendrija tauta iš principo nepajėgia sukurti savos valstybės ir yra pasmerkta tapti kitos valstybės arba imperinio darinio valdiniais. Tačiau kiekvienai tautai sava valstybė yra svarbi ne tik kaip ją į politinę bendriją sutelkiantis bei organizuojantis ir nuo vidaus bei išorės grėsmių saugantis

skydas. Modernios demokratinės valstybės viešas gyvenimas yra ta aplinka, kurioje reiškiasi ir būna ugdomos svarbios brandaus ir visaverčio asmens savybės – jo moralinės ir pilietinės dorybės.

Spartinama ir gilinama ES integracija iš esmės virto totaline „europeizacijos“ revoliucija, naikinančia Europos krikščioniškąjį paveldą ir tapatumą, tautas ir nacionalines valstybes. Šios revoliucijos ilgalaikiai padariniai dar tik pradedami išsąmoninti ir laukia išsamių apmąstymų bei tyrinėjimų. Tačiau jau dabar aiškėja, kad tautos ir nacionalines valstybes naikinanti ES nepajėgia tapti tikra ir visaverte politija ir „įstrigo“ pusiaukelėje tarp „supervalstybės“ ir „imperijos“. Maža to, ji laikytina tik „kvaziimperija“, nes faktiškai yra neaiškos prigimties darinys, kurį galbūt tiksliausia vadinti globalaus ekonominio valdymo sistema. Šiai sistemai griauamos Europos šalių piliečiai yra tik vieningos europinės darbo jėgos ir prekių rinkos dalyviai – gamintojai ir vartotojai, tautos – tik etnografinį savitumą turinčios paneuropinės „multikultūrinės“ liaudies dalys, o valstybės – tik teritoriniai tos pačios bendros rinkos segmentai, kurių administratoriai privalo užtikrinti šiai rinkai veikti tinkamą materialinę infrastruktūrą bei jai būtiną palankią socialinę ir teisinę aplinką.

Ir vis dėlto Europos žmoniją nukrikščioninanti, ištautinanti ir išvalstybinanti „permanentinė europeizacijos revoliucija“ turi dar fundamentalesnį ir gilesnį – metafizinį ir antropologinį matmenį. Nuosekliai „europeizuojamas“ Europos žmogus išnyksta kaip aukštesnėje dvasinėje tvarkoje išsisknijusi, bendruomeniška ir politiška būtybė. Religiškumas, socialumas ir politiškumas visada buvo laikomi prigimtinais „senojo žmogaus“ bruožais. Europos „integracija“, kurios idėjinė šerdis ir galutinis tikslas yra šiuos bruožus neigianti ir naikinanti visapusiška žemyno „europeizacija“, neišvengiamai turėjo virsti „senosios“ Europos išžmoginimo projektu. Praradęs prigimtinius žmogaus bruožus, individas virsta „kūnu“ – vienmate būtybe, kurios egzistavimo ir ateities horizontą užsklendžia tik fizinis buvimas, prasidedantis ir pasibaigiantis ikižmogiškų, t. y. gamtinių, saugumo ir medžiaginės gerovės poreikių tenkinimu. Todėl šitokio išžmoginančio „europeizavimo“ keliu „integruojama“ ES negali būti niekas kita, o tik dirbtinis – hoministinis – Leviatanas, arba iš šimtų milijonų „integruojamų“ individų kūnų sudaryta megamašina.

Pasipriešinti neregėtą mastą ir pagreitį įgavusiam šio išžmoginimo vyksmui įmanoma tik suformulavus Europos metafizinio, tautinio ir politinio gavinimo bei atkūrimo programą. Būtina visomis išgalėmis siekti, kad XXI a. Lietuvos projektas taptų visaverte ir svarbia šios programos įgyvendinimo da-

limi. Trys jo siekiniai – atkurti Asmenį, Tautą ir Valstybę – sudaro neišardomą vienovę. Jie iš esmės yra tik vieno didžiojo uždavinio – atkurti visuminį ir visavertį Europos bei Lietuvos žmogų – skirtingi aspektai arba dalys.

Šiandien Lietuvai iškilusius egzistencinius iššūkius gali įveikti tik atgimusi ir savo valstybę atkūrusi politinė lietuvių tauta. Ši tauta negali būti suprantama švietėjiškai – tik kaip iš biologinius saugumo ir gerovės poreikius siekiančių patenkinti individų sudarytas organizmas. Ji turi būti savo aukštesnę dvasinę prigimtį ir paskirtį suvokiančių ir siekiančių įgyvendinti laisvų asmenų bendrija. Taip pat turi būti savaime suprantama, kad politinė lietuvių tauta yra visų tautybių jos piliečiai, lojalūs nacionalinei Lietuvos valstybei. Galiausiai atkurtoji Lietuvos valstybė turi būti tiek tautą ateities audrose privalantis ginti ir apsaugoti politinis šarvas, tiek patikimas laivas, kuriuo ji galės ramiai išplaukti į pasaulio platybes, visada jausdamasi esanti laisva ir lygiateisė pasaulio tautų ir valstybių bendrijos nare. Tik išsprendę pagrindinį uždavinį vėl tapti politine tauta, įstengsime susigrąžinti šiuo metu geopolitinių audrų vis labiau blaškomos Lietuvos likimą į savo rankas. Tai leistų mums nekartoti tų pražūtingų klaidų, kurias 1940 metų tragedijos išvakarėse padarė jos deramai pasitikti nepasiruošusi šalies visuomenė.

Spausdinama iš: „Pro Patria“, 2016 m. <http://www.propatria.lt/2016/01/vytautas-radzvilas-lietuvos-projektas.html>

SUMMARY

How Many Times Can a Nation Be Resurrected?

The author of this book has a unique place in the philosophical community of post-communist Lithuania: He is a thinker who successfully combines his unique experience as a political activist in the era of Sąjūdis with a profound knowledge of political philosophy and history. This puts the author into a category of practical philosophers – thinkers who manage to bridge the gap between theoretical philosophy and real-world problems. Author's philosophical explorations demonstrate an exceptional sensitivity to the shortcomings of Lithuanian politics, and show that the “great political questions“, which first arose in the era of Sąjūdis, are just as relevant 30 years later as they were back then. One of the “great political questions“ which the author claims to be of particular relevance today is, essentially, an ontological one – can post-communist Lithuanians exist as a sustainable political community?

This book is a collection of papers which explore the current condition and future prospects of Lithuanian political community and Lithuanian state. The overarching theme that binds these studies together can be summarised with a provocative question which the author asks in the introduction of this book: Is it possible that long years of occupation and sovietisation have irreversibly transformed Lithuanians into an apolitical community which will never be able to restore and maintain a fully functional state with a vibrant political community?

This collection of selected papers, written in the period between 1988 and 2017, is divided into 9 parts. Each part contains papers on a particular political topic, which are presented in a chronological order. The first part, titled “Recollection: The Inspirational People/In Memoriam: The Inspirational People/In Memoriam: My Inspirations“, contains papers in which the author pays tribute to the three personalities from different historical periods who inspired the development of his ideas – Antanas Maceina, Romualdas Ozolas, and Alfonsas Svarinskas. The author portrays these personalities as symbols

of commitment to the idea of a Lithuanian state.

The second part, titled “Sąjūdis: From Genesis/Emergence to Counterrevolution“, contains papers describing author’s experiences as a member of Sąjūdis movement. The reader will find an authentic recollection of the emergence and transformation of Sąjūdis, as well as a recollection of the subsequent counterrevolution against the ideas promoted by this movement, which, according to author, was a major contributing factor to the pervasive social and political problems of post-communist Lithuania.

The third part, titled “A State that Did Not Happen“, contains papers exploring an increasing gap between Lithuania’s socio-political reality and its self-portrayal as a country of great socio-economic success, as well as papers revealing the oligarchic nature of Lithuania’s political system. The author illuminates a connection between the self-replicating soviet mentality and the current socio-economic problems of the Lithuanian state – mass emigration, poverty, and a culture of verbal and physical abuse.

The fourth part, titled “Democracy and the Civil Society: The Cost of Confused Concepts“, contains a collection of papers exploring the notion of civil society. The author asks the question of whether a functional civil society always contributes to the common good and political freedom of the country, and whether continuous attempts to create an open civil society in Lithuania has contributed to the liberation of its people from apolitical soviet mentality. The author also explores the question of whether a narrow-minded focus on the development of the institutions pertinent to the existence of civil society in Lithuania has not hindered the development of other, non-institutionalized, forms of political participation.

The fifth part of the book, titled “The Politics of Historical Memory“ explores the concept of politics of historical memory, its theoretical and practical implications for a political community.

What are the effects of market-inspired reforms of the higher education system of Lithuania? Who are the “winners“? Who are the “losers“? These are some of the questions that the author explores in the sixth part of the book, titled “A “Reform“ of Higher Education“. The author unmasks the neo-liberal ideological assumptions underlying the higher education reforms in Lithuania, and discusses its negative social effects.

In the seventh part of the book, titled “Quo vadis, Europa?“ the author explores the ideological foundations and evolution of the European integration process, and provides theoretically informed predictions concerning the

post-*Brexit* evolution of the European Union.

The book ends with a part dedicated to the contemplation of the future prospects of the Lithuanian state in an era of heightened geopolitical tensions. In this part of the book, titled “Future prospects“, the author defends the claim that the present social, economic and political problems of the Lithuanian state provide justified reasons for scepticism concerning the sustainability of existence of the Lithuanian state, yet there is still hope that the heightened geopolitical tensions will strengthen the political identity of Lithuanians, thus providing a basis for the resolution of the persistent problems which plague the Lithuanian state.

ASMENVARDŽIŲ RODYKLĖ

- Adamkus, Valdas 250
Adenauer, Konrad 105, 289
Arendt, Hannah 149, 153, 266
Aristotelis 225, 315
Augustinas, šv. 50, 225, 315
Ažubalis, Audronius 122
Barroso, Jose Manuel 226, 315
Basanavičius, Jonas 70, 145, 172, 221-222, 230, 309
Baudrillard, Jean 154, 271
Brazauskas, Algirdas Mykolas 216
Brzezinski, Zbigniew 134
Burgess, Michael 273
Burokevičius, Mykolas 225
Bush, George W. 118
Chrysoschoou, Dimitris N. 274
Dante Alighieri 315
Debord, Guy 270
Delanty, Gerard 273
Descartes, Rene 225
Diez, Thomas 257, 259, 261-262, 271
Donskis, Leonidas 18-19
Engels, Friedrich 290
Feyerabend, Paul 269
Garbačiauskaitė-Budrienė, Monika 223
Gasperi, Alcide de 105, 289
Giddens, Anthony 151
Girnius, Juozas 17-18
Goethe, Johann Wolfgang 315
Gorbačio, Michail 53, 54, 100, 104, 230, 286-287, 315, 318
Grinius, Kazys 222
Grybauskaitė, Dalia 250
Hamsun, Knut 15
Harriou, Maurice 286
Heidegger, Martin 15, 99, 149, 151
Hitler, Adolf 225, 315
Hobbes, Thomas 156, 175, 266, 282, 316
Hollis, Martin 268
Jameson, Fredric 267
Jelcin, Boris 57
Jėzus Kristus 202, 225
Jonas Žemaitis-Vytautas 327
Juknevičienė, Rasa 122
Juncker, Jean-Claude 230
Juozaitis, Arvydas 280
Kaczynski, Lech 98, 138
Kant, Immanuel 199, 225, 277, 280
Kavolis, Vytautas 19
Kissinger, Henry 116
Kubilius, Andrius 122, 250
Kudirka, Vincas 19
Kuhn, Thomas S. 255-256, 269
Kuolys, Darius 160
Landsbergis, Vytautas 122, 250
Lenin (Uljanov), Vladimir 206, 224-225, 297, 315
Lock, John 290
Maccina, Antanas 11-21 343
Mann, Thomas 15
Marcinkevičius, Justinas 213, 215-216
Marx, Karl 224-225, 290-291, 315
Merkel, Angela 293
Merkelis, Aleksandras 219
Meškauskas, Eugenijus 18
Mickevičius-Kapsukas, Vincas 221
Mitkinas, Nikolajus 143
Mitterrand, Francois 104, 318

- Mogherini, Federica 226
 Monnet, Jean 106, 275, 278, 281, 287, 289-290
 Musil, Robert 291
 Nėris (Bačinskaitė-Bučienė), Salomėja 319
 Nietzsche, Friedrich 153, 217-218
 Obama, Barack 116
 Odoakras 286
 Orwell, George 85, 204
 Ozolas, Romualdas 21-26, 343
 Pakštas, Kazys 299
 Paleckis, Justas 113, 224
 Paluckas, Gintautas 223
 Platonas 26, 133, 220, 225, 315
 Pol Pot 315
 Popper, Karl Raimund 200, 272
 Proust, Marcel 315
 Putin, Vladimir 58, 220, 228, 318
 Ramanauskas-Vanagas, Adolfas 223, 327
 Romulas Augustulas 286
 Sakadolskis, Romas 160
 Schmidt, Helmut 318
 Schmitter, Philippe C. 273
 Schuman, Robert 105, 281, 289
 Smetona, Antanas 115, 219, 220-222
 Smith, Steve 268
 Sniečkus, Antanas 225
 Sokratas 225
 Soros, George 283
 Stalin (Džiugašvili), Josif 224, 315
 Steiner, George 256, 268
 Suslov, Michail 33, 324
 Svarinskas, Alfonsas 26, 29, 31, 33, 348
 Šliogeris, Arvydas 17
 Štromas, Aleksandras 19
 Talleyrand, Charles-Maurice 284-285
 Tismaneanu, Vladimir 20
 Tomas Akviniėtis, šv. 225, 315
 Tomaševski, Valdemar 303-304
 Unger, Robert M. 261-262
 Van Gogh, Vincent 315
 Vanagaitė, Rūta 223
 Vinci, Leonardo da 315
 Venclova, Tomas 19
 Vileišis, Petras 220
 Voegelin, Eric 149, 269
 Weber, Max 99, 156, 168, 265
 Wiener, Antje 257, 259, 261-262, 271
 Zimanas, Genrikas 123
 Ždanok, Tatjana 297
 Žiugžda, Juozas 311

Radžvilas, Vytautas.

Kiek kartų gali atgimti tauta? / Vytautas Radžvilas – Vilnius: Valstybingumo studijų centras, 2018. 354 p.

Asmenvardžių r-klė: p. 351–352

ISBN 978-609-95811-2-5

Vytautas Radžvilas (1958) – filosofas, Vilniaus universiteto profesorius, vienas aktyviausių Lietuvos politinio gyvenimo komentatorių ir kritikų. Keldamas principinius tautos ir valstybės būklės ir išlikimo klausimus, pasitelkdamas turtingą istorinį ir pasaulio politikos kontekstą, autorius kviečia pakilti virš kasdienių ne be pagrindo niekinamos politikos batalijų ir pažvelgti į savo šalį jos išlikimo perspektyvoje. Likimo aplinkybės ir valingas apsisprendimas lėmė V. Radžvilui būti ir vienu iš Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio kūrėjų, iniciatyvinės grupės narių. Kaip tautos charakteriui, taip ir knygos autoriui ši unikali istorinė patirtis paliko nenumaldomą teisingesnės, demokratiškesnės, iš tiesų laisva ir savarankiška galinčios vadintis valstybės ilgesį. Šiandieninės Lietuvos merdėjimas, autoriaus teigimu, maskuojamas mitu apie „sėkmės Lietuvą“, tačiau yra akivaizdus iš istorijoje nematyto emigracijos ir demografinio nuosmukio masto. Laisva, politinio korektiškumo nesuvaržyta kalba V. Radžvilas klausia: ar dar gali atgimti tauta, ar nueisime į istorijos užmarštį?

Kiek kartų gali atgimti tauta?

Vytautas Radžvilas

Maketavo Monika Parčiauskienė

Viršelio dailininkė Herta Matulionytė-Burbienė

Dizainerė Eglė Stonienė

Redaktorė Irena Perkauskienė

2018 01 15. 22 leidyb. apsk. l. Tiražas 1500 egz.

Išleido VšĮ „Valstybingumo studijų centras“

Spausdino AB „Spauda“, www.spauda.com

Utenos g. 41A, LT-08217 Vilnius